

Başlangıç / Founded 2015

e-ISSN 2458-7672

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

TARİH VE GELECEK

Cilt 8, Yıl (Haziran 2022), Sayı 2

International Peer-Reviewed Journal of History

HISTORY & FUTURE

Volume 8, Year (JUNE 2022), Issue 2

MUŞ ALPARSLAN
ÜNİVERSİTESİ
2007

Editor: **Doç. Dr. Celal ÖNEY**

Muş Alparslan Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

VOLUME 8, ISSUE 2 – JUNE 2022
CİLT 8, SAYI 2 - HAZİRAN 2022

Editör / Editor

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Yalın Dili / Publication Language
Türkçe / English

Yabancı Dil Editörü (İng)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR

+904362491552

Email: tarihgelecek@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhf>

Adres: Muş Alparslan Üniveristesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
Muş /Merkez

*Uyarı 1. Bu dergide yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup **TARİH VE GELECEK** dergisini bağlamaz.*

*Uyarı 2. Dergide yayımlanan eserlerin **teelif hakları** yazarlarına aittir. Bu nedenle **TARİH VE GELECEK DERGİSİ** eserini yayımladığı yazara ücret ödemez. Yazardan izin alınmadan eserin çoğaltılması, basılması veya ticari amaçlar için kullanılması yasaktır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.*

DERGİ HAKKINDA

Tarih ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future), 2015 yılında yayın hayatına başlamış olup geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün çalışmaların yayınlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir dergidir. Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Açık Erişim Politikası'nı benimseyen dergimiz, gönderilen eserlerin değerlendirmesinde Kör Hakemlik sistemini kullanmaktadır. Dergimiz yayımladığı eserlere doi numarası atama yetkisine sahiptir. 7. yılına giren Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayınlayarak yayın hayatını sürdürmektedir. Dergimizi tarayan indekslerin sayısı her geçen gün artmakla birlikte dergimiz her sayısında kalitesini bir adım öteye taşımaya çalışarak Impact Factor'ünü artırmayı hedeflemektedir. Dergimize gönderilen eserler Turnitin intihal programından geçirilerek olası intihallerin önüne geçilmesine önem verilmektedir. Alanında uzman hakemlere gönderilen eserlerin en az 2 hakemin "Olur"u ile yayınlayan dergimiz, alanına katkı yapabilecek özgün eserlerin tercih edilmesine özen göstermektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi an itibariyle E- DERGİ şeklinde yayımlanmaktadır.

AMAÇ

Tarih ve Gelecek dergisinin amacı Tarih alanında özgün eserlerin akademik bir süzgeçten geçirildikten sonra yayınlanması için çaba sarf etmektir.

KAPSAM

Tarih ve Gelecek dergisi kapsam olarak geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi, Tarih Metodolojisi, Edebiyat Tarihi, Bilim Tarihi, Felsefe Tarihi, Eğitim Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanlarını kapsamaktadır.

YAYIN İLKELERİ

- Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayımlayarak Tarih alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
- Dergiye gönderilen çalışma metninin tamamı, büyük bir bölümü daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.
- Derginin yazım kuralları, atıf ve kaynak stiline göre düzenlenmemiş çalışmalar dikkate alınmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, yılda dört kez (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- Derginin yayın dili Türkçe veya İngilizce'dir.
- Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Dergimize yapılan gönderiler Turnitin intihal tespit programı ile taranmaktadır. İntihal tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir.
- Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.
- Yayımlanmayan yazıların dergi arşivinde saklı tutulur.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. En az iki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı ya editör tarafından ret edilir ya da bir hakeme raporuyla daha desteklenerek kabul veya ret kararı verilir.
- Sayı hakemlerinin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.
- Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.

- Burada Belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Baş Editörlere aittir

MAKALE YAZIM KURALLARI

MAKALENİN TÜRKÇE VE İNGİLİZCE BAŞLIĞI

- Türkçe ve İngilizce Başlık yer almalı
- Kısa, anlaşılır ve özgün olmalı
- Türkçe ve İngilizce başlık anlamsal olarak birbiri ile uyumlu olmalı
- İngilizce başlıkta özellikle imla kurallarına dikkat edilmeli
- Başlık makalenin konusunu tam olarak yansıtabilmeli
- Başlık hazırlanırken makale çalışmasının sınırlaması başlığa yansıtılmalı, yani çalışmanın hangi dönemi, hangi yıllar arasını kapsadığı kesin bir şekilde belirtilmeli
- Bir inceleme, Bir Analiz, Bir Değerlendirme, Bir Bakış ve Bir Örnek gibi kelimeler ile biten başlıklar olmaz.
- Başlık bir soru kelimesi içermeli, makalenin sorunsalını tam yansıtmalı

MAKALENİN ÖZETİ VE ASTRACT

- Özet ve Abstract makale çalışmasından ayrı ve kendi içinde bir bütünlüğü olarak kaleme alınmalı
- Özet ve Abstract arasında anlamsal bir uyum olmalı
- En az 300 en fazla 400 kelimededen meydana gelmeli
- Abstract kaleme alınırken mutlaka İngilizce diline hâkim birisinden yardım alınmalı
- Her iki dil için de imla kuralları gözetilerek yazılmalı
- İki paragraftan oluşmalı
- Özet ve Abstract bir bütün olarak kaleme alınarak ilk paragrafta yazarın neyi, neden ve nasıl kaleme aldığı ikinci paragrafta ise yazarın ulaştığı sonuçlardan kapsayıcı bir sonuç cümlesi yazarak okuyucunun bu makaleyi neden okuması gerektiğini belirlenen kelime sınırlaması içinde kalarak tartışmasını yapması beklenir.
- Özet ve Abstract alanında dipnot kullanılmaz
- Özet ve Abstract, her iki dilde de temiz anlaşılır, genellikle tek yargılı cümleler kullanılarak kaleme alınmalı.

ANAHTAR KELİMELEER / KEYWORDS

- Makale çalışmasını vurgulamalı
- Tek kelimeler tercih edilmeli
- İngilizce kelime yazarken kelime anlamları üzerinde durulmalı
- Eşit sayıda olmalı
- En az 3 kelime olmalı
- İngilizce kelimelerin hecelenmesine dikkat edilmeli
- Rakam kullanılmamalı

GİRİŞ

- Makale yazımında en son bölüm olarak kaleme alınmalı
- Giriş bölümü yazarın düşüncelerini içereceğinden bu bölümde dipnot kullanılmaz
- 3 sayfayı geçmemeli
- Numaralandırma burada uygulanmaz
- Giriş bölümünde yazar tartışmaya girmez

• Makalenin okunmasını ve atıf alma potansiyelini artırmak için giriş bölümü makale çalışmasının adeta reklamı içeren bölüm bu nedenle cümleler net ve yargılar tek olmalıdır.

• Yazar bu bölümde çalışmasının problematiğini net bir şekilde açıklamalı, seçtiği bu problemi ne tür varsayımlar kullanarak tutarlı bir problem olduğunu ortaya koymalı, bu problemi çözümlerken seçmiş olduğu araştırma yöntem ve teknikleri hakkında bilgiler vererek problematiğin dâhil olduğu literatürün ne tür kaynaklardan meydana geldiği, hangi kaynaklara ulaşabildiği ve hangi kaynaklara ulaşamadığını, arşiv kaynaklardan nasıl yararlandığı, kaynakları nasıl topladığı, nasıl bir fişleme yöntemi kullandığı ve kaynakları okurken nasıl bir yorumlama içerisinde olduğunu dile getirerek okuyucuya çalışmasının nasıl şekillendiğini açıklamalıdır. Makale konusunun ait olduğu literatüre olan hâkimiyetini okuyucuya göstermek açısından ilgili konunun birincil ve ikincil kaynaklarının neler olduğunu, kendisinin bu kaynakları analiz ederken ortaya konulan varsayımların hangi kaynaklar tarafından cevaplandığını ve hangilerinin cevaplanmadığının bir tartışmasını yaparak kalem aldığı bu çalışmanın, ilgili literatürün hangi eksikliğini doldurduğunu ve nasıl bir farklı bakış açısı kazandırdığını okuyucuya anlaşılır bir şekilde sunmalıdır.

• Tartışma bölümü hakkında fazla bilgi vermeden o bölüm içeriğine değinerek vardığı sonuçlar hakkında belirli ipuçları vererek okuyucuyu meraklandırmalı

• Giriş bölümü de özet bölümü gibi makale çalışmasından bağımsız bir şekilde düşünülerek kaleme alınmalı ve belli bir kurgusunun önceden hazırlanması gerekmektedir.

• Bu bölümde gereksiz tartışmalara girilmemeli okuyucu bu bölümde bilgilendirilerek hemen tartışma bölümüne sevk edilmelidir.

• Okuyucu giriş bölümünü okuduğunda, yazarın tutarlı olduğunu, konunun literatürüne hakim olduğunu, ortaya koyduğu varsayımların peşine düştüğünü, bu varsayımları doğrulamak veya yanlışlamak için birincil ve arşiv kaynaklarına ulaştığını veya ulaşmaya çalıştığının izlenimini edinmeli.

TARTIŞMA BÖLÜMÜ

• Bir makale çalışmasını en önemli bölümü bu bölümdür

• Yazarın iddiaları bu bölümde başladığı için atıf verme bu bölümle başlar ve bu bölümde biter

• Yazar atıf ve kaynakça stil ve kuralları hakkında bilgili olmalı ve çalışmayı göndereceği derginin stil isteklerini göz önünde bulundurmalı

• Yazar bu bölümde problematiğini ispatlamalı

• Gereksiz tartışmalardan uzak durularak okuyucuya bilinen ve kolay bir şekilde erişebileceği bilgi vermekten ve bilgi tekrarlarından uzak durmalı

• Girişte açıklanan sınırlamaya bu bölümde mutlaka uymalı

• Yazar bu bölümde ortaya koyacağı her pozitif ve negatif iddialarını kanıta dayandırmalı

• Bu bölümde bağımsız bir bölüm olduğundan dolayı kurgusu yapılmalı ve belli bir hiyerarşik sıralamaya dayandırılmalı

• Bu bölümde kullanılacak başlıklandırma kısa ve net olmalı ve ayrıca çok fazla alt başlık uygulamasına gidilmemeli

• Her başlık en az iki paragraf ile açıklanmalı

• Her paragraf bir soruya cevap arayacağı için paragraflar kendi içerisinde tutarlı olmalı, her paragrafın giriş gelişme ve sonuç bölümünden oluştuğu akılda tutulmalıdır

• Her başlık altında yer alan paragraflar belli bir kurgusallığa göre sıralanmalı ve aralarında birbirlerini bağlayan cümleler özenle oluşturulmalıdır.

• Bu bölüm yazarın kalitesini, araştırma üslubunu, edinmiş olduğu yazma alışkanlığını, metodolojiye olan hakimiyetini, yazım ve dil bilgisine olan yetkinliğini, makale konusunu ele alırken yapmış olduğu felsefeyi ve bu felsefe çerçevesinde geliştirmiş olduğu sorular ve bu sorulara cevap ararken kullandığı kaynaklar hakkında okuyucuya izlenim vereceğinden oldukça önemlidir.

• Bu bölümde kullanılacak atıflar, metinde yer alacak tablolar, resimler ve şekiller uygun bir

sıralama içerisinde olmalı ve okuyucunun bilgi edinmesi kolaylaşması gerektiğinden yazarın bilgisayar kullanma beceresi ile doğru orantılı olacağından yazarın önceden antrenmanlı olması gerekmektedir.

• Bu bölümde kullanılacak tablo ve şekiller hem yorumlanmalı hem de okuyucuların bu materyalleri kolay bir şekilde ulaşmasını sağlamak açısından künyeleri veya buldukları adresler çok net bir şekilde hem atıfta hem de kaynakçada belirtilmelidir.

• Künyesi olmayan veya oluşturulamayan materyaller bu bölümde yer almamalı

• Yazarın kendisinin üretmiş olduğu resim, şekil veya ses kaydı gibi materyaller kullanılıyorsa yazar bunların künyelerini oluşturmalı ve İnternette okuyucuların erişebileceği sanal arşivlerde barındırarak okuyucuya kanıtlamak için atıf ve kaynakçada tam adreslerinin verilmesine dikkat edilmeli,

• Çok gerekmedikçe direkt atıftan kaçınılmalı ve makale çalışmasının tümü yazarın kendi cümleleriyle oluşturulan anlatım ile sağlanmalıdır.

• Blok ve tıpatıp alıntılama yapılmamalıdır.

• Mümkün olduğu kadar kendine atıftan kaçınılmalıdır.

• Arşiv belgeleri metindeki anlatımda yer alan iddiaları destekleyici veya çürütücü şekilde kullanılmalı belgelerin Latinize edilmiş versiyonunu veya transkripsiyonu metinde kullanılmamalıdır.

• Konu ile ilgili Türkçe kaynaklar araştırılmalı ve mutlaka bu kaynaklardan yararlanılmalıdır.

• Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir makale çalışması olarak yansıtılması hem bir intihal çeşidi olduğu hem de bu tür çalışmaların her ne kadar intihal programlarında benzerlik üretmese de literatürü bilen hakemlerin bu girişimi kolay bir şekilde tespit edip ortaya çıkaracağı unutulmamalıdır.

• Yazar atıf verirken kullanacağı kaynağın yazarının ismiyle başlamalı ve bu yazarın belirttiklerini anlamsal olarak bozmadan kendi kelimeleri ile kurgulayıp öyle vermeli. Aksi taktirde yazarın yorum nerede başlıyor ve nerede bitiyor ve ayrıca atıf verdiği yazarın iddiası nerede başlıyor nerede bitiyor bilinmez. Yani demek istenilen şu ki yazar genel geçer bilgilere atıf vermemeli sadece çalışmasına katkı yapan ve yazara yol gösteren kaynaklara atıf vermeli ve verirken de hemen belirtmeli.

• Bu bölüm yazarın atıf kullandığı bölüm olduğundan dolayı yazarın kaliteli bir literatür taraması yapıp yapmadığı ve fişleme konusundaki tecrübesinin ne derecede olduğu bu bölümde kendisini göstereceğinden yazarın çok dikkat etmesi gerekmektedir.

• Bu bölüm çok fazla uzun olmamalı genel olarak en az 5 en fazla 8 sayfa olmalı ve yine en az 2 ve en çok 3 ana bölümden oluşmalıdır. Bölümlemeyi Tez yazımındaki gibi bölümleme olarak görülmemeli gizli olarak makalede uygulanmalıdır. Aksi taktirde makalenin uzaması gereksiz bölümleme veya yetersiz bölümleme olması durumunda okuyucunun yaklaşımı negatif yönde olacaktır.

• Bu bölüm yazarın paragrafa ve kurguya olan yetkinliğinin etkisi altında olacağından antrenmanlar yapılmamdan kaleme alınmamalıdır.

• Gereksiz dipnot kalabalığından kaçınılmalı

• Bu bölümde çoklu atıflar verilirken kaynakçaya da yansımaları unutulmamalı ayrıca tekrar eden atıfların numaralandırılması iyi takip edilmeli

• Bir kaynağa bir den fazla atıf yapılırken verile sayfa numaraları tutarlı olmalı

SONUÇ

• Sadece yazarın analizinden meydana gelir

• Yazar kendi çıkarımlarını belirteceği için kimseye atıf vermez ve dolayısıyla bu bölümde atıf kullanılmaz

• En az iki paragraftan oluşmalı ve tutarlılık ön planda olmalıdır.

• Yazar öneri ve tavsiyelerde bulunacağı gibi yaptığı makale çalışmasının hangi alanlarda eksik kaldığını belirtebilir

• Gereksiz yerme ve tavsiye durumundan kaçınılmalı, makalenin çalışma konusunun dışına çıkılmamalıdır

- Bilimsellik ön planda olmalıdır
- Yazar isterse çıkarımlarını numaralandırarak da verebilir
- Bu bölüm, çalışmanın konusunu çalışmak isteyen araştırmacılara da bir yol gösterici özelliğe sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Manuel olarak yazılacaksa çok dikkat edilmeli
- Tartışma bölümünde kullanılan dipnotların tümü kaynakçada gösterilmeli
- Zotero gibi kaynakça oluşturma programı kullanılması yazarın daha disipline olmasını sağlayıp konu ile ilgili bulunan literatürün düzgün bir şekilde fişlendiği taktirde atıf ve kaynakçada problem yaşanmasının önüne geçilecektir.
- Alfabetik sıralamaya dikkat edilmeli ve özellikle makale gibi süreli kaynakların yayınlandığı sayfa aralıkları dikkatli bir şekilde girilmeli
- Makale çalışmasında kullanılan resim, şekil ve grafiklerin künyeleri kaynakçada verilmeli
- Kullanılan gazetelerin de künyeleri oluşturulmalı ve kaynakçaya eklenmelidir.
- Makale çalışmasının verileceği dergi atıf stili mutlaka iyi incelenmeli makale yazımına bu inceleme yapıldıktan sonra başlanmalıdır.

EKLER

- Bu bölüm kaynakçadan sonra olmalı
- Makale metni içerisine yerleştirilmeyen resim, grafik, şekil ve haritalar bu bölümde belli bir sırtlandırma dâhilinde hazırlanır
- Her materyale künye oluşturulur ve bu künyeler derginin belirttiği kurallar çerçevesinde kaynakçaya eklenir,
- Genel bir başlıklandırılmadan kaçınılmalı
- Telif olan materyallere dikkat edilmeli kaynağı net olarak yazılmalıdır.
- Bu bölüme tablo eklenmemeli, tablolar metin içerisinde kullanılmalı ve yorumlanmalıdır.

Bu yazının her hakkı Tarih ve Gelecek Dergisi'ne aittir. Kopyalanamaz ve Çağaltılamaz.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
İki yazardan fazla yazarı olan,
Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.
Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir

makale çalışması olarak yansıtılması

- Dergimize gönderilen yazılar, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Dinler Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi ve Tarih Metodolojisi alanlarını kapsamaktadır. Başvuruda bulunan eserler bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki en az 150-200 kelimelik özetler; yazının amacını, kapsamını, ara başlıklarını ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beş kelimelik anahtar kelime eklenmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan tabloların üstünde; şekil, figür, resim, harita ve belgelerin altında kolayca anlaşılır biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.
- Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.
- Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu’na uyulmalıdır.
- Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.
- Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler Yayın Kurulu kararı ile yayımlanır.).
- Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü hukuki, cezai ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir. Dergi ile hiçbir şekilde bağlayıcılığı yoktur. Yazar, burada bulunan tüm ilkeleri peşinen kabul etmiş sayılır.
- **MAKALENİN SAYFA YAPISI**
- Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
- Türkçe Başlık
- Türkçe Öz (160 Sözcük)
- Türkçe anahtar kelimeler (5 adet)
- İngilizce başlık
- İngilizce ABSTRACT çok önemlidir, eserin Türkiye dışında taranması ve doğru bir şekilde bulunması için özetin Türkçe özetle tutarlık göstermesi ve anlaşılır olması gerekmektedir. (160 Sözcük)
- İngilizce anahtar kelimeler (5 adet)
- Yazar hakkında bilgi dipnotu (Ünvan, Çalıştığı Kurum, Email ve Orcid Numarası) mutlaka olmalı
- Giriş : Yazar giriş bölümünde eserin problemi, hedefleri, temel amacı, yöntemi ve ilgili alan yazın tartışmasını mutlaka yapmalıdır.
- Tartışma Bölümü

- En az iki başlık içermelidir
- Sonuç
- Ekler
- Çalışmada başlıklar;
- 1. -----
- 1.1. -----
- 1.1.1.----- biçiminde olmalıdır.
- Kısa alıntılar, tırnak (“) arasında, metin içinde ve istenirse italik olarak yazılır. Beş satırı aşan alıntı yazılar yine tırnak (“) içinde, italik, 9 punto, sağdan ve soldan 1 cm. içeride ayarlanarak yazılır.
- Dipnot sistemimiz klasik (Sayfa altı) dipnot sistemi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) Dipnot verirken ve kaynakça oluştururken Zotero Programını kullanmanızı tavsiye ediyoruz. Program ili ilgili eğitici videolar https://www.youtube.com/playlist?list=PLty-xcfaLVH5UQGSDyW_TaeEKfViNvVS7
- Dipnotların ve kaynakçanın hiçbir alanında bold özellik kullanılmaz.
- Tablo başlık noları, şekilde görüldüğü (Tablo 1.) gibi numaralanır, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla 8 veya 9 punto, bold, öncesi ve sonrası 6 nk, satır aralığı En az 13 nk. ve 1 cm. içeriden Times New Roman karakteri ile yazılır. Tablo başlıkları, aynı puntoda, kelimelerin ilk harfleri büyük ve sağa yaslı olarak yazılır. Tablo içi yazılar başlıkla aynı punto ve öncesi ve sonrası sıfır (0) aralıklı olmalıdır. Bununla birlikte, metin içinde uygun düşmesi halinde, başlıkları ve iç yazıları, normal metin ile aynı puntoda olabilir.
- Şekil, figür, grafik, resim, harita vb.’de başlıklar altta, öncesi 6 nk, ve sonrası sıfır (0) nk., başlık noları 1 cm. içeride, bold, sıralı, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla Times New Roman 8 veya 9 punto, “Şekil 1., Resim 1.” şeklinde, başlıkları ise aynı puntoda, normal ve kelimelerin ilk harfleri büyük olarak yazılır. Bunlar için kaynak gösterimi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note)
- Kaynakça (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) stiline göre hazırlanır.
- Kaynakçada sıra numarası verilmez
- Makale teslim edilirken;
- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp dergipark.gov.tr/jhf adresinden dergi sistemine yüklenerek gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

ETİK KURALLARI

TR Dizin Etik kurallar başlığı altında aşağıdaki hususlara uyulmalıdır.

Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Bu başlık altında, hakem, yazar ve editör için ayrı başlıklar altında etik kurullarla ilgili bilgi verilmelidir.

Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.

Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğin; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)’un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

YAZARLAR

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır.

Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim

etiğine aykırıdır.

Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaktır da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir.

Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır.

Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.

Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

HAKEMLER

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.

Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.

Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.

Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.

Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.

Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

EDİTÖRLER

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.

Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.

Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.

Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayımlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.

Editörler dergiye katkısı olmayan kişileri yayın kurulu üyesi veya yardımcı editör olarak göstermemelidir.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
- Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
- Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
- Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
- İki yazardan fazla yazarı olan,
- Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
- Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
- Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
- Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
- Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
- Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
- Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.

YAYIN SIKLIĞI

Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayımlanarak yayın hayatını sürdürmektedir.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Hakem Değerlendirme Süreci

Hakem değerlendirme sürecinin amacı, nitelikli ve özgün bilimsel çalışmaların yayınlanmasını sağlamaktır. Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan bütün makaleler hakemli olup, yayımlanması amacıyla gönderilen her makale aşağıda ifade edilen hakem değerlendirme sürecinden geçmektedir.

Ön Değerlendirme

Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör ve Yayın Komisyonu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Bu aşamada, hiçbir makale, olumlu hakem raporu olmadan editör tarafından yayına kabul edilemez.

Hakem Değerlendirmesi

Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik sistemini kullanmaktadır.

Ön değerlendirme aşamasını geçen yazılar, editör ve/veya yazı kurulu tarafından belirlenen üç hakeme gönderilir. Hakemler, uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak hakem havuzundan seçilmektedir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orjinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ve daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için, en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazar(lar), hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 30 gün içerisinde tamamlayarak Yayın Komisyonu'na tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Son Değerlendirme

Hakemler tarafından olumlu görüş bildirilerek yayımlanma aşamasına gelen tüm makaleler için son değerlendirme, Yayın Komisyonu tarafından yapılır. Yayın Komisyonu tarafından "yayıma uygundur" kararı verilen makaleler yayım sırasına alınır.

Hakem Değerlendirme Süresi

Tarih ve Gelecek Dergisi; ön değerlendirme aşaması 1 hafta, hakem değerlendirme aşaması 5 hafta ve son değerlendirme aşaması 1 hafta olmak üzere bir makalenin toplam hakem sürecini 6 hafta (40 gün) içerisinde tamamlamayı hedeflemektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar(lar), Dergi'nin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporlar beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin hakem değerlendirme süreci, istenilmeyen nedenlerden dolayı bazen uzun sürebilmektedir. Normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 4 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, yazara aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, tarih alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak tarih alanındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve tarih alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir;
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve hâlihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık, Mart, Haziran ve Eylül, sayısı olmak üzere yılda dört defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir

ABOUT THE JOURNAL

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations. Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

AIMS

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

SCOPE

Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

A. FOCUS AND SCOPE

HISTORY AND FUTURE is a peer-reviewed international journal that publish original and qualified works with a scientific approach in the field of History.

B. CITATION STYLE

The Chicago Manual of Style 17 Edition

C. AUTHOR GUIDELINES

1. Articles must be original (not plagiarism) and has never been published in another journal. If ever presented in the form of seminars, workshops, etc., say the name of the activity.
2. Articles are written by a program Microsoft Word to the top, A4 size paper, page margins: top 4 cm, left 3 cm, bottom 3 cm, and right 3 cm, typed with 1,5 density spacing, font Times New Roman 11 (Title 12, footnote 9).
3. Please submit your manuscript file as a Microsoft Word extension Document (DOC) only.
4. Title and Abstract write in Turkish and English, content manuscript can be written in Turkish or English.
5. The article goes into the desk editors selected by the editor. Articles can be accepted without repair, refurbishment accepted, or rejected, and the article is rejected is not returned unless requested by the author.

Structure of Paper

- Title (in Turkish or English): written in a concise and informative, maximum 15 words (single-spaced, Bold, Center, Times News Roman14, UPPERCASE) should reflect the substance of the variables described in the article body.

- Author: Without titles, the author can be an individual or a team (Times News Roman12).
- Affiliation and E-mail :Name of the institution (Times News Roman12).E-mail Address, which is

located under the author's name (Times News Roman12),, italic).

- Abstract: (in Turkish and English): the length of 150-200 words, abstracts written in one paragraph includes: scientific review article consists of a discussion of the core issues and substantially while the results of the research article consist of goals, methods, and results. The abstract is single-spaced and Italic for English.

- Keyword: terms that reflect the essence of the concept within the scope of the problem may consist of several pieces of terms

The Body of Manuscript

1. Research Article consist of an A.INTRODUCTION, B.METHODS, C.RESULTS AND DISCUSSION and D.CONCLUSIONS.

2. Review Article consist of an A. INTRODUCTION (preliminary scientific study) that shows the problems and framework of analysis, sub-subtitle that contains the B.DISCUSSION and C. CONCLUSIONS.

3. Reference / Bibliography: use CMS Citation rules, cultivated from a primary source, and if it comes from the most current cultivated journals (3-5 years) and just acknowledgment of the source designated in the article body. Instead, the name that is referenced in the body must exist in the bibliography. Second row to the right of the entrance 7 letter. Here are some examples of writing a bibliography of several types of sources. Recommended to use Citation Software Ex. Mandeley, Zoterocet.

D. PEER REVIEW PROCESS

The papers that are sent to HISTORY AND FUTURE are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.

The articles that comply with the publication principles of HISTORY AND FUTURE are sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. HISTORY AND FUTURE Journal employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is either sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.

The authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.

Assessment process of HISTORY AND FUTURE may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.

The author/authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.

E. PUBLICATION FREQUENCY

HISTORY AND FUTURE is published quarterly. Regular issues come out in December, March, June, September . Additionally, a special issue is published annually, announcement for which shall be made on this website and relevant mailing groups.

F. PRIVACY STATEMENT

The names and e-mail addresses entered in this journal site will be used exclusively for this journal and will not be made available for any other purpose or any other party.

G. OPEN ACCESS POLICY

HISTORY AND FUTURE provides instant access to its content to promote scientific research and favors the growth of scientific knowledge.

PUBLICATION PRINCIPLES

- The Journal of History and Future aims to contribute to the accumulation of knowledge in the social sciences by publishing internationally recognized scientific studies.

- The Journal of History and Future is an international refereed journal published quarterly (December, March, June and September).

- The publication language of the journal is Turkish or English.

- The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods in their field. The works submitted to the journal should not be published or sent for publication elsewhere. Shipments to our journal are screened by Turnitin plagiarism detection program. Articles which was determined by plagiarism will be rejected without being included in the referee process.

- Manuscripts are first examined in terms of shape. The manuscripts which are not observed in the publication and writing principles shall be returned to the author in order to make necessary corrections without being subject to content review.

- Unpublished manuscripts are stored in the journal archive.

- The manuscripts sent to be published to the journal will be sent to the referees who are experts in the subject determined by the editorial board after the preliminary examination. It is decided to publish the manuscript with at least two positive reports. In case two referees give negative opinions, the manuscript will not be published. When positive and negative referee reports are available for the same article, the manuscript will be rejected by the editor or a decision of acceptance or rejection will be given through one more referee's supporting report.

- The names of the number referees are included in the relevant issue of the journal.

- No copyright fee is paid to the author for the published articles.

- The Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published three times a year in December, April and August. The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

- The Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the social sciences. At the same time, various articles such as history, literature, sociology, ethnicity, book, criticism and evaluation are also included. JHF applies at least two peer-review processes. The referees and editors in the submitted articles should have the corrections made within 20 days and the final version of the manuscript should be uploaded to the journal system. The content and format of the manuscripts submitted to the journal may be rejected by the editorial board unless deemed appropriate.

- The scientific and legal responsibility of the published work belongs to the author(s).

- All publication rights of articles accepted for publication belong to Journal of History and Future.

- The decision of the Chief Editor will not be taken into consideration for the matters not mentioned here.

ETHICAL PRINCIPLES

AUTHORS

- It is authors' responsibility to ensure that the submitted article is of a quality that contributes to the academic field.

- The works must be original and based on research. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution

- Although the plagiarism scan will be carried out by AID, authors are responsible for academic consequences of plagiarism.

- The articles should not be sent to different journals at the same time. Also, the articles must be unsent to the other journals before.

- It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles.

- Citations and bibliography should be complete and realistic.

REFEREES

- Referees should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality.

- Referees should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential.

- Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way.

- Referees should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academic criteria. The opinions put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation.

- Referee reports should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided.

- Referees should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely.

- Referees must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

EDITORIAL BOARD

- Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process.

- Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them.

- Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission.

- It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential.
- Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty.
- It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner.
- Editors should give priority to academic concerns and criteria when accepting the articles to the journal.
- Editors should not list the names of those who do not contribute the journal, as a member of editorial board or assistant editor.

Kurullar / Boards

Editör

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Yayın Kurulu Başkanı / Head of Publication Board

Prof. Dr. Sabit DUMAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Hüseyin Üreten

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Batman Üniversitesi / İslami İlimler

Doç. Dr. Danko LEOVAC

Sırbistan Belgrad Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Orlin SABEV

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. İbrahim GASHİ

University of Prishtina

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Halim BAJRAKTARİ

University of Prizren

Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Saman HASHEMPOUR

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL

İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi

Doç. Dr. Faruk TAŞKIN

Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Üftade MUŞKARA

Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fitim RİFATİ

Institute of History – Prishtina

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

Batman Üniversitesi / Tarih Bölümü

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

Fırat Üniversitesi / Tarih Bölümü

Prof. Dr. Tamella ALİYEVA

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Fahri YETİM

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Şarika GEDİKLİ BERBER

Gazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Selim ADALI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Tarih Bölümü

Bilim Kurulu / Science Board

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Özer KÜPELİ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi / İZMİR

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Afyon Kocatepe Üniversitesi / AFYON

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Ahi Evran Üniversitesi / KIRŞEHİR

Prof. Dr. Haşim Şahin

Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Abdullah KIRAN

Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Ege Üniversitesi / İZMİR

Doç. Dr. Güven DİNÇ

Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Doç. Dr. Yasin COŞKUN
Siirt Üniversitesi /SİİRT
Doç. Dr. Oktay BOZAN
Dicle Üniversitesi / DİYARBAKIR
Doç. Dr. Cafer ACAR
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi /ANKARA
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Fahri YETİM
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Abdullah KAYA
Cumhuriyet Üniversitesi /SİVAS
Doç. Dr. Serkan YAZICI
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Tufan TURAN
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Vedat TURĞUT
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / BİLECİK
Doç. Dr. Başak ERGÜDER
İstanbul Üniversitesi / İSTANBUL
Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. Ferhat BERBER
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Doç. Dr. ALİ GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / RİZE
Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Doç. Dr. Cavid Qasimov
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / VAN
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi / SİVAS
Doç. Dr. Erol AKCAN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye KOÇAK
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Doç. Dr. Üyesi Mehmet ÖZALPER
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜMÜŞ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Şükran YAŞAR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Dr. Fatma Çalık ORHUN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İHSAN ERKOÇ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi /
ÇANAKKALE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇELİK
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi. Erol KARCI
Çankırı Karatekin Üniversitesi / ÇANKIRI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / BURDUR
Dr. Öğr. Üyesi Hatice DURGUN
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM
Batman Üniversitesi /BATMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TUNÇ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /
KAHRAMANMARAŞ
Dr. Yusuf YILDIZ
Abant İzzett Baysal Üniversitesi / BOLU
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi İskender DÖLEK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEMİREL
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Ahmet TUNÇ
İnönü Üniversitesi / Malatya
Doç. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK
Sakarya Üniversitesi / SAKARYA
Doç. Dr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi A.Vahap ULUÇ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi / ANKARA

Tarih ve Gelecek
Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future
International Peer-Reviewed Journal of History Researches
Hakemler - Referees

VOLUME 8, ISSUE 2 – JUNE 2022
CİLT 8, SAYI 2 - HAZİRAN 2022
(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

- Arif Behiç ÖZCAN, Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi
Armend MEHMETİ, Ass. Prof. Dr., The Institute of History - Prishtina, Republic of Kosova
Aysun SARIBEY HAYKIRAN, Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Bahattin DEMİRTAŞ, Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Betül KARCI, Dr.
Bülent YILDIRIM, Doç. Dr., Trakya Üniversitesi
Dilsen İNCE ERDOĞAN, Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi
Fadime TOSİK DİNÇ, Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi
Gülbin FIRAT ONAT, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi
Günver GÜNEŞ, Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Hakan AKKÖZ, Dr., Milli Eğitim Bakanlığı Gaziantep
Hüseyin Baha ÖZTUNÇ, Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi
İlker Mümin ÇAĞLAR, Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Kansu EKİCİ, Dr. Öğr., Üyesi Süleyman Demirel Üniversitesi
Mehmet Korkud AYDIN, Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi
Mehmet ÖZALPER, Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi
Melike SARIKÇIOĞLU ÖKTEN, Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Mustafa AKKAYA, Doç. Dr., Aydın Adnan menderes Üniversitesi
Necdet HAYTA, Prof. Dr., Gazi Üniversitesi,
Neslihan Bolat BOZASLAN, Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi
Nevzat ARTUÇ, Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi
Osman KARLANGIÇ, Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi
Özgür YILDIZ, Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Sabit DUMAN, Prof. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi
Sedat SAHİTAJ, Dr.sc, School Center of Competence Malisheva, Republic of Kosova
Ümit EKİN, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi
Yegane ÇAĞLAYAN, Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi
Zeynel ÖZLÜ, Prof. Dr. Gaziantep Üniversitesi

e-ISSN 2458-7672

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

VOLUME 8, ISSUE 2– JUNE 2022

CİLT 8, SAYI 2 - HAZİRAN 2022

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-Senusi İlişkileri.....283
Turkish-Senusi Relations from the War Of Tripolism to the National Struggle
Nevzat ARTUÇ
2. Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye'de Komünizm Algısı ve Siyasetteki Yansımaları.....299
The Perception of Communism in Turkey in The First Years Of The Cold War and Its Reflections in Politics
Umut AKCAKAYA
3. Avrupa'da Bir İlhanlı Elçisi: Rabban Bar Sauma Marko Polo'nun İzinde Doğu'dan Batı'ya Seyahat.....323
An Ilkhanate Ambassador in Europe: Rabban Bar Sawma A Journey from East to West in the Footsteps of Marco Polo
Kansu EKİCİ; Alican KİRİŞOĞLU
4. Tanzimat Döneminde Üsküp ve Prizrin Sancaklarında Meydana Gelen Mera, Yaylak ve Kışlak Meseleleri.....382
Rangelands, Yaylag and Kislak (Winter and Summer Grazing Lands) Issues Occurring in the Sanjaks of Skopje and Prizrin During the Tanzimat Period
Arzu TAŞCAN
5. İktidar ve Muhalefet Ekseninde 1959 Yılı Bütçe Tartışmaları.....402
Budget Discussions of 1959 on the Axis of Power and Opposition
Özlem YILDIRIM KIRIŞ
6. Türkiye'de Ferdin Cemaate Feda Edildiğine Tarihî Bir Örnek: Fener Patrikhanesi'nin Verildiğini İddia Ettiği [Kadim] İmtiyazlarını İstismarı.....430
A Historical Example about which the Individual is Bartered Away to the Society: The Abuse of its Ancient Privileges, which were given to be Asserted by Fener Patrarchate
Bülent ATALAY
7. Antalya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi Faaliyetleri.....462
Antalya Community Center Fine Arts Branch Activities
Fadime TOSİK DİNÇ

8. Osmanlı Devleti Son Dönemi Mutasarrıflarından Serficeli Hilmi Bey.....480
Hilmi Bey Of Serfice, one of the Last Mutasarrifate of the Ottoman State

Bayram AKÇA; Seher AKÇA

9. Cultural Heritage and Political Influences in favor and Falsification of Religious Monuments in Mitrovica district.....490
Mitrovica İlçesindeki Dini Anıtların Lehinde ve Tahrifatında Kültürel Miras ve Siyasi Etkiler

Pajazit HAJZERİ

10. XVII. Yüzyıl Batılı Seyyahların Eserlerinde ve Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Etnik Klişeleştirme.....499
Ethnic Stereotyping in the Works of Seventeenth-Century Western Travelers and the Evliya Çelebi's Seyahatname

Esmâ ÇAKIR

11. Bunalımdan Dostluğa: Yugoslavya Kralı I. Alexander'in Atatürk İle Görüşmesi (4 Ekim 1933).....515
From Depression to Friendship: The Meeting of King of Yugoslavia Alexander I with Atatürk (October 4, 1933)

Rıdvan KIZILKAYA

12. Eyalet'ten Vilayet'e, 19.Yüzyılda Bağdat'ta Osmanlı İdari Düzenlemeleri.....543
From State to Province, The Ottoman Administrative Regulations in Baghdad During the 19th Century

Sinan MARUFOĞLU

13. Aydın Gazetesine Göre Aydın'da Milli Bayram Kutlamaları (1937-1939).....561
According to Aydın Newspaper, National Holiday Celebrations in Aydın (1937-1939)

Nermin Zahide AYDIN

14. The Ideo-Political Differentiation a Tool to Prevent the Raising of National Awareness in Kosovo.....588
Kosova'da Ulusal Bilincin Oluşturulmasını Önlemek İçin Bir Araç İdeo-Politik ve Farklılık

Sedat KRYEZİU

15. H. 1132-1149/1720-1737 Yılları Arasında Sakız Muhassıllığına Bağlı Bazı Mukataalardan Yapılan Havaleler.....594
Transfers Made from Some Mukataa Depending on Muhassıllık of Chios Between H. 1132-1149/M. 1720-1737

Bülent ÇELİK

Doç. Dr.
Nevzat ARTUÇAdıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü
nartuc@adiyaman.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5405-4862>Başvuruda bulundu. / Applied 26/05/2022
Kabul edildi. / Accepted 05/06/2022

Eser Geçmişi / Article Past: 26/05/2022 05/06/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1121735>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-Senusi İlişkileri

Turkish-Senusi Relations from the War Of Tripolism to the National Struggle

Öz

II. Abdülhamid tarafından uygulamaya konulan İttihad-ı İslam Siyaseti çerçevesinde hem dünya üzerindeki Müslüman toplumlarla kurulan ilişkiler artırılmış hem de dış politikada caydırıcı bir güç odağına sahip olunmuştur. İttihad-ı İslam siyaseti, sanılanın aksine Müslümanların tek bir devlet bir çatısı altında olmasını değil, ilişkilerinin güçlendirilmesini ve ortak adımlar atılarak emperyalist güçlere karşı bir duruş sergilemeyi amaçlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde İttihad-ı İslam siyaseti, dış politika unsuru olmaktan çıkartılıp daha etkili bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Türk Senusi ilişkileri özel bir öneme sahiptir. Trablusgarp Savaşı yıllarında Enver Paşa'nın özel gayretleri ile gelişen ilişkiler, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın da selefleri II. Abdülhamid ve Enver Paşa'nın siyasetlerine uygun şekilde Senusiler ile yakın ilişkileri devam ettirmiş olması, sonraki yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin Libya politikasının belirlenmesinde temel olmuştur. Bugünkü Türk-Libya ilişkilerinin belirlenmesinde, Türkiye'nin Libya'daki olaylara kayıtsız kalmamasında Kuzey Afrika'daki beş asırlık Osmanlı egemenliği dışında, zikredilen tarihsel gerçeklerin rolü olduğu muhakkaktır. Çalışmamızda, Trablusgarp Savaşı'ndan Millî Mücadele sonlarına kadar olan Türk-Senusi ilişkileri tarihsel bir bütünlük içerisinde ana hatlarıyla ele alınmıştır. Konuyla ilgili derli toplu bilgiler, mevcut literatür ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu sayede yakın çağ Osmanlı Tarihi ve Kuzey Afrika tarihi yapılacak olan yeni araştırmalara katkı sağlamayı amaçlamaktayız.

Anahtar kelimeler: Kuzey Afrika, İttihad-ı İslam, Senusiler, Enver Paşa, II. Abdülhamid, Mustafa Kemal Paşa, Libya.

ATIF: ARTUÇ Nevzat, "Trablusgarp Savaşı'ndan Milli Mücadele'ye Türk-Senusi İlişkileri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/2 (Haziran 2022), s. (283-298)

CITE: ARTUÇ Nevzat, "Turkish-Senusi Relations from the War Of Tripolism to the National Struggle", *Journal of History and Future*, 8/2 (June 2022), pp. (283-298)

Screened Turnitin

Abstract

Within the framework of the İttihad-ı İslam (Islamic Union) policiy put into practice by Abdülhamid II, the relations established with the Muslim societies around the world were increased and a deterrent power focus was established with the Muslim societies around the world were increased and a deterrent power focus was achieved in foreign policy. Contrary to popular belief, the policy of the İttihad-ı İslam (Islamic Union) aimed to strengthen the relations of Muslims and to take a stance against the imperialist powers by taking joint steps. II. During the Second Constitutional Monarchy, the policy of the Islamic Union was removed from being a foreign policy element and started to be used more effectively. In this context, Turkish-Senusi relations have a special importance. The relations that developed with the special efforts of Enver Pasha during the years of the Tripoli War continued during the First World War and the National Struggle. The fact that Mustafa Kemal Pasha maintained close relations with the Senusis in accordance with the policies of his predecessors Abdulhamid II and Enver Pasha became the basis for determining the Libyan policy of the Republic of Turkey in the following years. It is certain that the historical facts mentioned, apart from the five centuries of Ottoman rule in North Africa, played a role in the determination of today's Turkish-Libyan relations and Turkey's indifference to the events in Libya. In our study, the Turkish-Senusi relations from the Tripoli War to the end of the National Struggle are discussed in a historical integrity with its main lines. It has been tried to present the tidy information on the subject in the light of the existing literature. In this way, we aim to contribute to new researches on the recent Ottoman History and the history of North Africa.

Key Words:

North Africa, İttihad-ı İslam (Islamic Union), Senuses, Enver Pasha, II. Abdülhamid, Mustafa Kemal Pasha, Libya.

Giriş

Senusilik, XIX. yüzyılın ilk yarısında Cezayir ulemasından Muhammed bin Ali es-Senusi tarafından kurulmuş bir tarikattır. Bingazi'de çok kısa süre içerisinde teşkilatlanan Senusiler, ilk olarak Beyda Zaviyesi'ni, ardından Çağbub Zaviyesi'ni kurdular. Trablusgarp'ın sahilden uzak ve nispeten otoriteden yoksun bölgesi Çağbub, 1854-1895 yılları arasında adeta Senusilerin merkezi oldu¹.

Senusilik dinde sadeliği, hurafelerden uzak bir yaşantıyı esas almıştır. Senusiler, dine sonradan sokulan hususları tasvip etmezler. Senusiliğin başlıca özellikleri; Hz. Muhammed'in benliğine nüfuz ederek olgunluğa erişmek, İslâm'ın özüne inmek, çöl insanlarına İslâm'ı öğretmek, aşırılıktan kaçınmak, namazların yalnız farzlarını kılmak, günde yalnızca bir defa abdest almak, diğer vakitler temiz bir taş veya toprakla teyemmüm yapmak, ezan ve Kur'an okurken

1 Kadir Özköse, *Muhammed Senusi (Hayatı ve Eserleri)*, İnsan Yay., İstanbul 2000, s. 40-41; Tufan Turan-Esin Tüylü Turan, "Libya'nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusilik, Türk- Senusi ve Türkiye-Libya İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, Sa. 19, 2011, s. 192.

müzik ve ahenge itibar etmemek². Tarikatın reisi, devamlılığı sağlamak adına Senusi ailesinden olacaktır. Tarikata giren her mürit, kötü alışkanlıklardan uzak durmak ve yeni bir üye kazandırmak zorundadır³. Senusiler, özel günler dışında, Cuma ve Pazartesi bir araya gelerek toplanırlardı. Bu toplantılarda; fakir fukaraya yemek verilmesinin ardından Şeyhin başkanlığı altında Kur'an okunur ve Hz. Muhammed anılırdı⁴. Senusiliğe girmek için özel ve gösterişli törenler gerektirmiyordu. Şeyh ile el sıkışmak ve Fatiha suresini okumak yeterliydi⁵.

Senusilik, siyasi karakterler taşıyan bir tarikattır. Muhammed bin Ali es-Senusi'nin hedefi önce Afrika'daki Müslümanların, daha sonra da bütün Müslümanların tek çatı altında birleştirilmesini sağlamaktır⁶. Kurucusunun hedefleri doğrultusunda hareket eden Senusilik, Anadolu, Hicaz, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Orta Afrika ve Sudan'ın kuzeybatısı ile Büyük Sahra'da Tibu ve Tevarik kabileleri arasında yayılma imkânı bulmuştur⁷.

A-Trablusgarp Savaşı'na Kadar Türk Senusi İlişkileri

1-II. Abdülhamid ve Senusiler

İslam birliği siyasetine verdiği önemle bilinen II. Abdülhamid, sanılanın aksine hükümdarlığının ilk yıllarında Senusilerden çekinmiş ve mesafeli davranmıştır. Onun bu tutumunda bölgeden kendisine gönderilen hatalı ve eksik jurnaller etkili olmuştur. Nitekim söz konusu jurnallerin birinde; Senusilerin lideri Muhammed el-Mehdi'nin başına buyruk hareket ettiği, halifenin onurunu zedeleyecek davranışlar sergilediği şeklinde ifadelerin yer alması⁸ ve Senusilerin olası bir işgale karşı silahlanmaya başlamaları II. Abdülhamid tarafından endişeyle karşılanmıştır. Öte yandan 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ve 1882 yılında Mısır'ın İngilizlerce işgal edilmesi sürecinde Senusilerin yapılan cihad çağrılarına sessiz kalmaları soğukluğun daha da artmasına neden olmuştur⁹. II. Abdülhamid bu kaygılar nedeniyle bölgede Senusilere karşı Nakşibendî ve Şazeliye tarikatlarını yaymaya çalıştı¹⁰. Muhammed el-Mehdi, olumsuz tavırlara rağmen Osmanlı Devleti'ni karşısına almamaya dikkat etmiştir¹¹.

-
- 2 Celal Tefvik Karasapan, *Libya (Trablusgarp, Bingazi ve Fizan)*, Ankara 1960, s. 172; Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, TTK Yay., Ankara 1995, s. 21-22; Turan-Turan, *a.g.m.*, s. 192.
  - 3 Karasapan, *a.g.e.*, s. 174.
  - 4 Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Senusiler ve Sultan ve Abdülhamid (Asr-ı Hamidi'de Alem-i İslam ve Senusiler)*, Ses Yay., İstanbul 1992, s. 45.
  - 5 "Senusiye" mad., *Anabritannica Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1990, s. 246-247; Filibeli Ahmed Hilmi, *a.g.e.*, s. 44.
  - 6 Özköse, *a.g.e.*, s. 41.
  - 7 Ahmet Kavas, "Osmanlı-Tibu Münasebetleri Büyük Sahra'da Reşade (Çad) ve Kavar (Nijer) Kazalarının Kurulması", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sa. 4, İstanbul 2000, s. 69-103.
  - 8 Karasapan, *a.g.e.*, s. 175.
  - 9 Ahmet Kavas, "Senusi, Muhammed Mehdi", *TDVİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 532.
  - 10 Filibeli Ahmed Hilmi, *a.g.e.*, s. 63-66, 89.
  - 11 Emir Şekip Arslan, *Bir Aydın Gözüyle Osmanlı Tarihi ve Birinci Dünya Savaşı Anıları*, (Çev. Selda Meydan-Ahmet Meydan), Çatı yay., İstanbul 2005, s. 288; Filibeli Ahmed Hilmi, *a.g.e.*, s. 69; Karasapan, *a.g.e.*, s. 179.

II. Abdülhamid, zamanla gönderilen jurnallerin doğru olmadığını görmüş ve Senusilerin Hilafet makamına karşı sadakatle bağlı olduklarına inanmıştır. Bu andan itibaren, Senusilere karşı sürdürmüş olduğu olumsuz tutumdan vazgeçmiştir. Bu amaçla 1884 yılında Bingazi dâhilindeki Senusi zaviyelerine dağıtılmak üzere bir miktar altın gönderilmiştir. Yaşanan olumlu gelişmeler üzerine Muhammed el-Mehdi, 1886 yılında Osmanlı Padişah'ına hitaben yazmış olduğu bağlılık ve sadakat mektubunu, güvendiği adamlarından Abdürrahim Efendi vasıtasıyla II. Abdülhamid'e takdim etmiştir. Osmanlı-Senusi ilişkileri II. Abdülhamid'in, Sadık el-Müeyyed ve Abdülaziz Efendileri yanlarında bir *Name-i Hümayun*¹² ve çeşitli hediyeler olduğu halde, 1887'de Cağbub'a ve 1895'te Kufra'ya göndermesiyle daha ileri boyuta taşınmıştır¹³. Senusiler, bölge halkının halifeye bağlılığını sağlamak adına azami çaba göstermişlerdir. Bu çabalardan memnuniyet duyan II. Abdülhamid, Senusi şeyhleri ile daha yakından ilgilenmiş, onlara özel hazırlanmış Kur'an-ı Kerim hediye etmiş, hatta çok sayıda Senusi şeyhine bir atıyye-i seniyye¹⁴ olarak hazineden para yardımında bulunulmasını sağlamıştır¹⁵.

II. Abdülhamid, Cezayir, Tunus ve Mısır'ın kaybından sonra Kuzey Afrika'daki tek Osmanlı toprağı olan Trablusgarp'ın savunulması için, 20 Ocak 1892 yılında daha önce Doğu Anadolu ve Yemen'de tesis edilmiş olan Hamidiye Alaylarını kurdurtmuştur. Trablusgarp ve Bingazi'de konuşlanmış olan, yerel aşiretler dışında bölgedeki Senusi müritlerinin de katılımıyla güçlendirilen Hamidiye Alayları, sadece Trablusgarp'ın değil, aynı zamanda Orta Afrika'ya kadar uzanan oldukça geniş sahadaki Müslüman toplumların emperyalist güçlere karşı savunulması amacına matuftu. Hamidiye Alayları'nın kuruluşu, hiç şüphesiz Türk-Senusi ilişkilerinin daha ileri bir noktaya taşınmasına büyük katkı sağlamıştır¹⁶.

B-Trablusgarp Savaşı Sırasında Türk-Senusi İşbirliğinin Tesisi

1-İttihatçı Subayların Trablusgarp'a Gelişi

Öteden beri Trablusgarp üzerinde gözü olan ve şiddetle yeni bir sömürgeye ihtiyaç duyan İtalya, 23 ve 28 Eylül 1911 tarihli peş peşe asılsız iki notanın ardından 29 Eylül 1911 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir¹⁷. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması üzerine, Türk subaylarının Trablusgarp'a gönderilerek mücadele etme fikrine pek sıcak bakmamaktaydı. Buna karşılık İbrahim Hakkı Paşa'nın istifası sonrasında, 30 Eylül 1911'de kurulmuş olan Sait Paşa Hükümeti, Enver Bey'in ısrarlı çabaları sonrasında, bölgeye gönüllü Türk subaylarının gönderilmesine onay vermiştir¹⁸. Bu onay sonrasında Enver, Mustafa

12 Padişah tarafından yabancı bir hükümdara gönderilen mektup.

13 Kavaş, "Senusi, Muhammed Mehdi", s. 532; Orhan Koloğlu, *Fizan Korkusu'ndan Libya Mücahitliği'ne*, Truva Yay. İstanbul 2008, s. 18.

14 Padişah'ın veya hanedan mensuplarının kendilerine hizmet eden kişilere vermiş oldukları hediye. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2011, s. 62.

15 Selim Deringil, *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 185-186; Nevzat Artuç, *İttihat ve Terakki'nin İttihad-ı İslam Siyaseti Çerçevesinde İttihatçı-Senusi İlişkileri*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, s. 59-60.

16 Geniş bilgi için bkz. Nevzat Artuç, *Trablusgarp ve Bingazi'de Hamidiye Alayları*, Doruk Yayınları, İstanbul 2021.

17 Geniş bilgi için bkz. Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911 Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s. 18-58.

18 Emir Şekip Arslan, *a.g.e.*, s. 290.

Kemal, Ömer Naci ve Sapançalı Hakkı gibi İttihatçı subaylardan oluşan grup, 9 Ekim 1911'de İstanbul'dan ayrılmıştır. 14 Ekim 1911'de İskenderiye'ye ulaşan söz konusu subaylar, yaklaşık bir haftalık bekleyişin ardından, 22-23 Ekim 1911'de trenle Trablusgarp'a hareket etmişlerdir¹⁹. İki haftalık uzun ve zorlu bir yolculuğun ardından, 7 Kasım 1911'de Tobruk'a ulaşmıştır²⁰. İstanbul'dan Türk subaylarının geldiğini haber alan bölgenin ileri gelenleri kısa süre içerisinde Enver Bey'in etrafında toplanmaya başlamışlardır. Senusi şeyhlerinden Seyyid Ömer, 3 Kasım 1911'de, iki bin kişilik mücahidiyle birlikte Enver Bey'in yanında olduğunu açıkladı. Bu tarihlerde *Yarbay* rütbesine yükseltilmiş olan Enver Bey, 23 Ocak 1912'de Bingazi Umum Kumandanlığı'na tayin edildi²¹.

2-Enver Bey ve Senusiler

Enver Bey, Trablusgarp'a geldikten sonra İttihad-ı İslâm siyasetine ağırlık vermiştir²². İslâmcılığın ön plana çıkmasının temel nedenleri; bölge halkı tarafından din dışında birleştirici başka bir unsurun kabul görmemesi ve hükümetin İtalyan işgaline karşı gerekli hassasiyeti gösterememesi olmuştur²³. Trablusgarp'ta etrafında toplanan on binlerce mücahitten çok etkilenen Enver Bey, İslâm Dünyası'nda bütün esir Müslümanların kurtarılabilceği bir hareketin doğacağı inancına bile kapılmıştır²⁴.

Enver Bey, Senusilerin lideri Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi ile çoğunlukla Derne ile Bingazi arasında yer alan Beyda Zaviyesi'nde görüşmüştür²⁵. Sait Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine, 21 Temmuz 1912'de kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti, Enver Bey'in görüşmelerini takip ve teşvik etmekte, görüşmelere zarar verecek her türlü engelin kaldırılmasını arzulamaktadır²⁶.

Enver Bey, Trablusgarp Savaşı sırasında Derne ve Tobruk'ta görev yaptığı süre içerisinde adeta her alanda tek yetkili gibi davranmıştır²⁷. Trablusgarp'ta Senusilerin büyük sevgisini kazanmış olan Enver Bey hakkında, ölen Senusi Şeyhi Muhammed el-Mehdi'nin dirilmiş hali olduğu yönünde efsaneler bile üretilmiştir²⁸. Senusilerin lideri Ahmed eş-Şerif es-Senusi, Enver Bey'in özellikle İslâmcılık konusundaki fikirlerine tamamen katılmakta ve Türk Hükümeti çekilse bile onunla birlikte savaşı sürdürebileceklerine inanmaktadır²⁹. Enver Bey'i adeta bir kurtarıcı olarak görmeye başlayan Senusiler, şeyhleri gelmesede dahi, kendisini asla yalnız bırakmayacaklarını ifade etmişlerdir³⁰.

-
- 19 Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü (1881-1938)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Ankara 1988, s. 14-15.
- 20 M. Şükrü Hanioglu, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yay., İstanbul 1989, s. 78-90.
- 21 Genelkurmay ATASE Başkanlığı, *1911-1912 Osmanlı- İtalya Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985, s. 68-69, 77.
- 22 Karasapan, *a.g.e.*, s. 187.
- 23 Orhan Koloğlu, "Libya: Osmanlı Dönemi", *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 151.
- 24 Orhan Koloğlu, *Osmanlı Meclislerinde Libya ve Libyalılar*, Boyut Yay., İstanbul 2003, s. XLV.
- 25 Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s. 96.
- 26 Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s. 112.
- 27 Koloğlu, *Fizan Korkusundan...*, s. 174.
- 28 Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev. Tansel Demirel), Arba Yay., İstanbul 1993, s. 74.
- 29 Koloğlu, *Fizan Korkusundan...*, s. 166-167; Hanioglu, *a.g.e.*, s. 186.
- 30 Hanioglu, *a.g.e.*, s. 96-97; Ş. Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. II, İstanbul 1995, s. 239.

Enver Bey, Senusilerin lideri Ahmed eş-Şerif es-Senusi ile dostluk-kardeşlik esasına dayalı son derece samimi ilişkiler tesis etmeyi başarmıştır. Bu dostluk ikili arasındaki mektuplaşmalara yansımıştır. Nitekim Enver Bey, 27 Ocak 1912 tarihli mektubunda; Senusilerin lideri Ahmed eş-Şerif es-Senusi'den, içerisinde kendisine yönelik övücü sözler ile İtalyanlara karşı cihad çağrısının yer aldığı bir mektup aldığını ifade etmiştir. Enver Bey yaklaşık dört gün sonra, 31 Ocak 1912 tarihli bir başka mektubunda Ahmed eş-Şerif es-Senusi'den yeni bir mektup daha aldığını ifade etmektedir. Ahmed eş-Şerif es-Senusi ikinci mektubunda; Enver Bey'e iltifat etmiş, bütün inananları İtalyanlara karşı savaşmaya davet etmiş ve en kısa zamanda yanına gelip omuz omuza savaşacaklarını ifade etmiştir. Enver Bey, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin ruhuyla, vücuduyla gerçek bir vatansever olduğunu belirtmiştir³¹. Ayrıca İtalyanların pahalı hediyelerini reddederek hilafet makamına koşulsuz şartsız bağlılık gösteren Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi için “*Asil yürekli bir adam!*” tabirini kullanmıştır³².

Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi, Temmuz 1912'de kaleme aldığı üçüncü mektubunda Enver Bey için; “*Cesurların cesuru, ulu sultanın damadı, büyük aslan, gözbebeğimiz, kardeşimiz, asaletli Enver Bey. Allah seni daima zaferlere ulaştırsın!*” şeklinde övücü ifadeler yer vermiştir³³. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi mektubun ilerleyen bölümlerinde ise Senusilerin Padişah-Halife'ye derin bir sevgi ile bağlı olduklarını belirtmiştir³⁴.

3-Uşi Barış Antlaşması Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Trablusgarp Savaşı'nın devam ettirilmesi konusunda hararetli tartışmalar devam ederken, Osmanlı Devleti ile İtalya arasında, 15 Ekim 1912'de İsviçre'nin Lozan şehri yakınlarındaki Uşi semtinde barış antlaşması imzalanmıştır. Buna göre; Trablusgarp ve Bingazi'ye özerklik verilecek, On iki Ada'nın yönetimi geçici süreyle İtalyanlara bırakılacak, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'deki menfaatlerini korumak amacıyla bir Naibissultan tayin edilecek, bölgedeki dini ve adli işlerin yürütülmesi için kadılar atanacaktı. Antlaşmanın gizli hükümlerinde; Osmanlı Hükümeti Trablusgarp ve Bingazi halkına yönelik bir *ferman-ı âli* yayınlayacak, Padişah'ı temsil edecek yani Naibissultan olacak zat ile dini görevlilerin tayininde İtalyan Hükümeti'nin onayı alınacak, Osmanlı Hükümeti Trablusgarp'a silah, mühimmat ve asker göndermeyecek, Seyyid İdris es-Senusi taraftarları için genel af ilan edilecekti³⁵.

Bâb-ı Âli, antlaşmanın gizli hükümleri gereğince, 16 Ekim 1912 tarihinde *Ferman-ı Âli* yayınlamıştır. Bu fermana göre; eski Evkâf Nazırı Şemsettin Bey, Trablusgarp ve Bingazi'deki Osmanlı menfaatlerini korumak üzere beş yıl süreyle Naibissultan olarak tayin edilmiş ve en kısa sürede bir kadı tayini gerçekleştirilmesine karar verilmiştir³⁶. Ayrıca Trablusgarp Vilayeti'ne

31 Hanioglu, *a.g.e.*, s. 114, 131. Hanioglu, söz konusu mektupların “Ma Chere” ve “Ah Chere” başlıklarıyla bir Alman hanıma yazıldığını ifade etmektedir. Zikredilen mektuplar, akademisyen Ernest Jaekch tarafından Almanya kamuoyunda Türkiye yanlısı bir siyasi hava meydana getirmek için 1912 yılında Berlin'de neşredilmiştir. Hanioglu, *a.g.e.*, s. 15.

32 Koloğlu, *Fizan Korkusundan...*, s. 174.

33 Koloğlu, *Fizan Korkusundan...*, s. 154-155.

34 Hanioglu, *a.g.e.*, s. 148-150.

35 Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s. 113-114; İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK Yay., Ankara 1995, s. 219-220.

36 T. Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.III, İletişim Yay., İstanbul 2000, C. III, s. 540-541.

gönderilen, 18 Ekim 1912 tarihli yazılı emirle, Uşi Barış Antlaşması hükümleri gereğince derhal çarpışmalara son verilmesi istenmiştir. Bu durum, barış görüşmelerinden haberdar edilmeyen Trablusgarp halkı için büyük bir şaşkınlığa sebep olmuştur. Zira Osmanlı Hükümeti, bir yıl önce cihada davet etmiş olduğu halkı, barışa ikna etmekte zorlanmıştır. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi Osmanlı Hükümeti'nin vereceği her türlü karara saygılı olacağını, ancak Trablusgarp ve Bingazi halkının silahsız ve cephanesiz bırakılmamasını talep etmiştir. Hükümet, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'ye çeşitli hediyeler göndererek Senusilerin hem gönüllerini almaya hem de tepkilerini hafifletmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır³⁷.

Uşi Barış Antlaşması'ndan sonra Osmanlı gönüllü subaylarının büyük bir kısmının ayrılmasıyla birlikte ortaya çıkan otorite boşluğu Senusiler tarafından doldurulmuştur. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi bütün yazışmalarında *el-Hükümetü's-Senusiyyetü'l-Celile* mührünü kullanmaya başlamıştır. Böylece Senusiler, müstakil bir hükümet olarak İtalyanlara karşı mücadeleyi devam ettirebileceklerdir. Ayrıca bütün kabile ve şeyhlere cihad çağrısı yapıldı. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi, 2 Nisan 1914'te yayımlanan cihada devam beyannamesinde: Yüce Allah'a dualar etmiş, Allah'tan başka hiç kimseden korkmadıklarını, Hz. Muhammed'in yolundan asla sapmayacaklarını, Trablusgarp'ı işgal eden İtalyanların işgal devam ederken ileri sürmüş oldukları barışın şeriata aykırı olduğunu, Hz. Muhammed'in Hudeybiye ve Hendek barışlarını kendi memleketinde değil, müşriklerin memleketinde yaptığını ifade etmiştir. Senusilerin lideri, İtalyanların askeri ve teknolojik üstünlüklerinden korkmadıklarını Kur'an-ı Kerim'den ayetlerle açıklamaya çalışmış, asıl amaçlarının ilâ-yı kelimetullah olduğunu belirtmiş ve hiçbir devletin egemenliği altında yaşayamayacaklarını kesin bir dille ifade etmiştir³⁸.

C- Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Senusi İlişkileri

Padişah V. Mehmed Reşad, 11 Kasım 1914'te *Orduma, Donanmama* başlığı altında *cihad-ı ekber* ilan etti. Harbiye Nazırı Enver Paşa, cihad çağrısının Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir ve Habeşistan'da etkili olacağını düşünmekteydi. Bu amaçla Trablusgarp'a, 29 Nisan 1915'te içerisinde subayların ve halkı cihada davet edecek olan din görevlilerinin bulunduğu ikinci bir kabile daha göndermiştir³⁹. Hilafet makamının cihad çağrısına en erken olumlu yanıt veren lider Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi olmuştur⁴⁰.

İtalya, 1915 yılında saf değiştirerek Üçlü İtilaf'a dâhil olmuştu. İtalyanlar yeni durumları dolayısıyla, 20 Ağustos 1915 tarihli nota ile Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir. İtalyanlar, oldukça ilginç savaş gerekçelerinde; Trablusgarp'ta hala çok sayıda Osmanlı subayının görev yaptığını ve Enver Paşa'nın Senusilerin lideri Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'ye mektuplar göndererek Trablusgarp halkını İtalya'ya karşı savaşa girmeye teşvik ettiğini iddia etmişlerdir. Esasında İtalyanlar söz konusu iddialarında ve korkularında pek de haksız sayılmazlardı. Zira Enver Paşa, Birinci Kanal Seferi sırasında yapmış olduğu bir konuşmasında; "*Mısır Seferi başarıya ulaşacaktır. Trablusgarp'a bir ruh üfleyeceğiz ve böylece İtalyanların başına yeni bir Habeşistan açacağız...*" sözleriyle Trablusgarp mücadelesinde kararlı oldukları mesajını vermiştir. İttihatçılar, Almanya'nın yardımıyla İtalyanların bu defa dize getirileceğine inanıyorlardı. Ayrıca

37 Kurtcephe, *a.g.e.*, s. 223-224.

38 Özköse, *a.g.e.*, s. 263-265.

39 Kurtcephe, *a.g.e.*, s. 250.

40 Karasapan, *a.g.e.*, s. 222.

Mısır sınırında, Senusilerin harekete geçirilmesiyle İngilizler zor durumda bırakılabilirdi. Nihayet İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi sebebiyle olağanüstü toplanan Meclis-i Vükelâ, 21 Ağustos 1915 tarihli kararla Uşi Barış Antlaşması'nın feshedilmesine karar vermiştir⁴¹.

Osmanlı askeri makamlarına göre, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlere karşı başlatılmış olan Kanal Seferi'nin başarıya ulaşması için tek başına askerî harekâtın yeterli olamayacağını, aynı zamanda Mısır ve Hindistan'daki Müslümanlar tarafından İngiltere aleyhine geniş çaplı bir ayaklanma çıkartılması adeta bir zorunluluktaki. Bu amaçla bizzat IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa tarafından kaleme alınan mektupla Afganistan Emiri Habibullah Han'ı cihada davet edilmiştir. Bu tedbir Hindistan'a yönelik bir tehdit oluşturmaya yönelikti. Öte yandan Senusilerin batıdan Mısır'a saldırarak İngilizleri zor durumda bırakmaları gerekmekteydi. Her iki operasyon amacına ulaştığında Kanal seferinin önü açılmış olacaktı. Senusileri ikna görevi Enver Paşa'ya düşmüştür. Kanal Seferi'nin başarıya ulaşması için Senusilerin vazgeçilmez bir unsur olduğuna inanan Enver Paşa, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'yi ikna edebilmek için büyük çaba göstermiştir⁴².

Enver Paşa, Süveyş Kanalı'nın ele geçirilmesi durumunda Senusiler ile Osmanlı kuvvetlerini bir çatı altında toplamayı arzuluyordu. Muhtemel bir birleşmenin ardından Kuzey Afrika'da cihada katılım adı altında çıkartılacak büyük çaplı ayaklanma ile kaybedilmiş Trablusgarp ve Mısır'ın geri alınabileceği umudunu taşıyordu. Onun bu kadar umutlu olmasında Almanya'nın güçlü denizaltı filosuyla İngiliz ablukasını yaracağı inancı etkili olmuştur. Enver Paşa'nın bu düşünceleri Almanya'nın menfaatleriyle örtüşüyordu⁴³. İngilizler, Enver Paşa-Senusi iş birliği çerçevesinde gerçekleştirilecek olan muhtemel bir harekâttan endişeye kapılmışlar ve yaklaşık bir buçuk ay içerisinde Mısır'daki asker sayısını artırarak 130.000'e çıkartmışlardır. İngilizler ayrıca cihad ilanının Belucistan, Afganistan ve Hindistan'a sıçramasını engellemek amacıyla kara propagandalar yaptırmaktan ve psikolojik savaş yöntemlerine başvurmaktan çekinmemişlerdir⁴⁴.

Senusiler Birinci Kanal Seferi'nde Kahire üzerine bir-iki küçük akın dışında, istenilen katkıyı sağlayamamışlardı. Bu tarihten itibaren, 1915 sonlarına kadar İngiliz birliklerine yönelik ciddi saldırılar gerçekleştirilememişlerdir. İkinci Kanal Seferi'nin Senusilerin yardımı olmadan başarıyla sonuçlandırılmayacağına inanan Enver Paşa, harekât öncesinde Senusilerden nasıl ve ne şekilde daha fazla istifade edilmesi hususunda çalışmalar yaptırmıştır⁴⁵.

İkinci Kanal Seferi sırasında İngilizleri en fazla tedirgin eden konu, IV. Ordu tarafından Süveyş Kanalı'na yapılacak taarruz sırasında, Senusilerin batıdan Mısır üzerine saldırımları ve Mısır halkı üzerinde etki ederek muhtemel bir isyana yol açabilecekleri endişesi olmuştur. İngilizler, Senusilere yardımda bulunan Mısırlıların en ağır şekilde cezalandırılacaklarını ifade ederek

41 Kurtcephe, *a.g.e.*, s. 246-248, 251; Stoddard, *a.g.e.*, s. 81; Karasapan, *a.g.e.*, s. 223. Enver Paşa, 1917 yılında Alman General Ludendorf'a söylemiş olduğu şu sözlerle Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'tan asla vazgeçmeyeceğini kesin bir dille ifade etmiştir: "Biz Trablusgarp'ı İtalya'ya evvelce terk etmediğimiz gibi bu defa da kısmen ve fiilen orayı işgal etmekte bulunduğumuzdan bittabi eskisi gibi aksam-ı mahalli Osmanlı toprağı olarak muhafaza etmek isteriz." Artuç, *Trablusgarp ve Bingazi'de Hamidiye Alayları*, s. 199.

42 Nevzat Artuç, *Cemal Paşa, (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş İkinci Baskı)*, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 214.

43 Stoddard, *a.g.e.*, s. 94-95.

44 *Tanin*, Nr. 2154, 2218, 20 Aralık 1914/22 Şubat 1915.

45 Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s. 150-159.

muhtemel bir isyan olayının önüne geçmek istemişlerdir. Senusiler için esas olan İslam Dini'dir. Hiçbir karşılık ve menfaat beklemeden Osmanlı Devleti'ni desteklemişlerdir⁴⁶. İkinci Kanal Seferi sırasında Senusiler, Mısır'daki İngiliz güçlerine karşı gerçekleştirmiş oldukları baskınlarla ağır zayıflatlar verdirmişlerdir⁴⁷.

Öte yandan Trablusgarp'ın ilk Naibissultanı Şemsettin Bey'in görev süresinin dolmasının ardından yeni Naibissultanın kim olacağı tartışmaları başlamıştır. Bunun üzerine Sadrazam Said Halim Paşa ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın hazır bulunduğu ancak Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın katılmadığı, 21 Haziran 1916 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında alınan kararla Trablusgarp ve Bingazi yeni Naibissultanı olarak Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin atanmasına karar verilmiştir⁴⁸.

Nuri Bey, Trablusgarp'taki yeni mücadele stratejisinde kıyı bölgesinde bulunan İtalyanların, iç bölgelere kadar ilerlemesini önlemek için çalışmalar yapmıştır. Bu çerçevede Ocak ve Şubat 1917'de Trablus bölgesinden yapılan İtalyan çıkartma harekâtları başarıyla püskürtülmüştür. Ancak bölgede Mısırata Mutasarrıfı Ramazan Bey ve Vali Süleyman el-Baruni, vaktiyle ihtilaf yaşadıkları Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi ile ihtilaf içerisindeydi. Nuri Bey tüm çabalarına rağmen bu ihtilafı çözemedi ve 1918 Ocak başlarında İstanbul'a dönmek zorunda kaldı⁴⁹. Nuri Bey'in İstanbul'a dönmesiyle birlikte yaklaşık üç aydır Trablusgarp'ta bir otorite boşluğu meydana gelmiştir. Enver Paşa hem otorite boşluğunu doldurmak hem de Trablusgarp'ı kurtarmak konusunda ne kadar kararlı olduğunu göstermek amacıyla, 2 Nisan 1918 Nisan'da Şehzade Osman Fuad Efendi'nin Afrika Grupları Kumandanlığı'na tayin edilmesini sağlayan İrade-i Seniyye'yi çıkartmayı başardı. *Feriklik* unvanı verilen Şehzade Osman Fuad Efendi, almış olduğu bu üst düzey askeri rütbeyi yalnızca Trablusgarp görevi süresince kullanabilecekti⁵⁰. Şehzade Osman Fuad Efendi beraberindeki altmış kadar iyi yetişmiş Türk subayı ile, yaklaşık bir buçuk aylık zorlu bir yolculuğun ardından 17 Mayıs 1918'de Mısırata'ya ulaştı. Burada Vali Süleyman el-Baruni, askeri erkân ve yerli halk tarafından büyük bir sevgiyle karşılandı. Gördüğü ilgi ve sevgiden hoşnut kalan Şehzade Osman Fuad Efendi, karargâhının burada kurulmasını arzu etti⁵¹. Osmanlı Hanedanı'ndan bir şehzadenin Trablusgarp'a gelmiş olması Senusiler tarafından bir iltifat olarak kabul edilmiş ve oldukça gerginleşen siyasi havayı yumuşatmıştır⁵².

Şehzade Osman Fuad Efendi, Trablusgarp'ta önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bölgedeki Arap aşiretleri arasında yaşanan husumetler ve Seyyid İdris es-Senusi ile Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi arasındaki ihtilaf Trablusgarp'ın birliğine darbe vurmuştu. Öte yandan Seyyid İdris es-Senusi'nin İngiliz ve İtalyan taraftarı politikalar izlemesi de Senusilerin büyük bir kısmı tarafından hoş karşılanmamıştı. Şehzade Osman Fuad Efendi bu sıkıntılı tablo karşısında Enver

46 Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s. 151-152.

47 Geniş bilgi için bkz. Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s. 154-160.

48 Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'ye, 1915 Ocak-Şubat aylarında, Padişah V. Mehmed Reşad tarafından *Vezaret* rütbesi verilmişti. Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s. 164.

49 Nejdet Karaköse, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Kumandanı Nuri Paşa (Kıllığı)", *Tarihin Peşinde*, Yıl:2011, Sa., 6, s. 273-274.

50 Cevdet Kırpık, "II. Meşrutiyet'ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa. 21, Mayıs 2010, s. 118.

51 "Trablusgarp'taki Muvaffakiyetler: Şehzade Osman Fuad Efendi Trablusgarp'ta", *Vakit*, Nr. 277, 28 Temmuz 1334 (28 Temmuz 1918), s. 1.

52 Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı*, Ankara 1981, s. 35.

Paşa'ya mayıs, haziran ve ağustos aylarında üç ayrı mektup göndererek Seyyid İdris'e karşı Şeyh Ahmed eş-Şerif'e silah ve cephane yardımında bulunulmasının bölgedeki menfaatlerinin geleceği açısından zaruri olduğunu belirtmiştir. Öte yandan Padişah V. Mehmed Reşad, 28 Haziran 1918'de bir ferman yayınlarak; Trablusgarp halkının, 1911 yılından beri İtalyan işgaline karşı kahramanca mücadelesinin her türlü övgünün üzerinde olduğunu, Nuri Paşa'ya gösterilen ilgi ve teveccühten çok hoşnut kaldığını, saltanat ve hilafet makamlarına karşı gösterilen sadakatten dolayı çok mutlu olduğunu, bu tarihten itibaren Trablusgarp'ta kendisinin vekili olarak görev yapacak Şehzade Osman Fuad Efendi'ye destek olunmasını, birlik ve beraberlik içerisinde yapılacak mücadele ile Trablusgarp ve Bingazi'nin İtalyan işgalinden kurtarılacağına inandığını ifade etmiştir⁵³.

Şehzade Osman Fuad Efendi, Mondros Mütarekesi'ne kadar İtalyanlara karşı yürütülen mücadelenin liderliğini yaptı. Bu süre zarfında Trablusgarp, Bingazi ve Derne'deki limanlara Senusiler tarafından baskınlar düzenlenmesini sağladı. Alman denizaltılarının da yardımıyla İtalyanların denizden ulaşım ve haberleşme vasıtaları etkisiz hale getirilmesinde önemli rol oynadı⁵⁴. Bu başarıların kazanılmasında Şehzade'nin varlığı etkili olmuştur. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi nedeniyle, Şehzade Osman Fuad Efendi ve beraberindeki Türk Subayları savaşı sonlandırmak zorunda kalmışlardır⁵⁵.

D-Birinci Dünya Savaşı Sonrasında İttihatçı-Senusi İlişkileri

Trablusgarp'taki nüfuzunu amcazadesi Seyyid İdris es-Senusi'ye kaptırılmış olan Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi, yıllardır İtalyanlar ve İngilizler tarafından istenmeyen adam ilan edilmişti. Artık Trablusgarp'ta kalması, tehlikeli bir hal almış olan Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi, Cağbub'u terk ederek Sirte'ye gelmiştir. Harbiye Nazırı Enver Paşa, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Hüsamettin Bey ve Trablusgarp Mebusu Yusuf Şetvan Bey vasıtasıyla zor durumda bulunan yakın dostu Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'yi İstanbul'a davet ederek yanında olduğunu göstermek istemiştir. Senusi liderinin İstanbul'a davet edilmesinin bir diğer nedeni, Şerif Hüseyin tarafından başlatılan hilafet makamını tartışmaya açan propagandalara cevap vermektir. Böylece İslâm Dünyası üzerinde büyük saygınlığı olan Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin halifenin yanında olduğu mesajı verilmiş olacaktır⁵⁶. Bu arada Padişah V. Mehmed Reşad, 3 Temmuz 1918'de hayatını kaybetmiş, aynı gün Sultan VI. Mehmed Vahideddin tahta çıkmıştı⁵⁷. Enver Paşa'nın söz konusu davetini büyük bir memnuniyetle kabul eden Şeyh Ahmed eş-Şerif Senusi, yeni Padişah VI. Mehmed Vahideddin'e biat etmek ve kılıç kuşanam merasimine katılmak amacıyla yanında Senusi Şeyhlerinden Muhammed ez-Zavi, Binbaşı Muhammed Salih, Senusi zaviyeleri dervişlerinden Salih Ebu Urkup es-Senusi, özel doktoru Tabib Binbaşı Abdüsselam Beyler olduğu halde muhtemelen, 10-11 Ağustos 1918'de Sirte Körfezi'nde bir Alman denizaltısına binerek yola çıkmış, 30 Ağustos 1918'de İstanbul Sirkeci

53 Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C. VI, s. -719-720; Nejdet Karaköse, *a.g.m.*, s. 276.

54 "Trablusgarp'taki Muvaffakiyetler: Şehzade Osman Fuad Efendi Trablusgarp'ta", *Vakit*, Nr. 277, 28 Temmuz 1334 (28 Temmuz 1918), s. 1.

55 Koloğlu, *Fizan Korkusundan...*, s. 243; Ali Vasıb Efendi, *Bir Şehzade'nin Hatıratı*, (Yayına Haz. Osman Selahaddin Osmanoğlu), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004, s. 87; Kırpık, *a.g.m.*, s. 118.

56 Nihat Azamat, "Senusi, Ahmed Şerif", *TDVİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 528; Karasapan, *a.g.e.*, s. 226; Özkökse, *a.g.e.*, s. 76-77.

57 Tunaya, *a.g.e.*, C. II, s. 33; Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, TTK Basımevi, C. III/IV, Ankara 1991, s. 348.

Tren İstasyonu'na ulaşmıştır. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın isteğiyle Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi için devlet başkanlarına uygulanan büyük bir karşılama merasimi hazırlanmıştır⁵⁸.

Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin İstanbul ziyareti devam ederken, tahta yeni çıkmış Padişah VI. Mehmed Vahideddin için kılıç kuşanma merasimi hazırlıkları devam etmekteydi. Nihayet gerekli hazırlıkların tamamlanmasının ardından, 31 Ağustos 1918'de Eyüp Sultan'da geleneksel *Taklid-i Seyf Alayı* (Kılıç Kuşanma) merasimi düzenlendi⁵⁹. Yeni Padişah'a Hz. Ömer'in kılıcını kuşatma görevi, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'ye tevdi edildi⁶⁰.

Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi, merasimin sona ermesinin ardından Mecidiye Kasrı'na dönmüş ve istirahat çekilmiştir. Yaklaşık bir günlük istirahatin ardından, 2 Eylül 1918'de Bâb-ı Âli'ye gelerek Sadrazam Talat Paşa, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi ve Harbiye Nazırı Enver Paşa hazretlerini makamlarında ziyaret ederek fikir alışverişlerinde bulunmuştur⁶¹.

Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin İstanbul ziyareti yerli ve yabancı basında büyük bir ilgiyle karşılandı⁶². Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi, 3 Eylül 1918'de misafir olduğu Topkapı Sarayı'nda gazetecileri kabul ederek özetle şu şeklide bir açıklama yapmıştır: Afrika dışına ilk kez çıktığını, seyahati esnasında kendisine gösterilen ilgi ve sevgiden dolayı memnun olduğunu, yeni Padişah-Halife VI. Mehmed Vahideddin'e biat etmek ve tanışmak için geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca Şerif Hüseyin'in hilafet makamına karşı isyan etmesini ihanet olarak değerlendiren Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi, bu olayın Afrika Müslümanları üzerinde son derece büyük bir üzüntüye sebebiyet verdiğini söylemiştir. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi ayrıca İtalya ile yaşanan, 1911 Trablusgarp Savaşı'nda bir Osmanlı şehrinin şan ve şerefi için kahramanca mücadele edildiğini ve İtalyanları kıyıya hapsedtiklerini söylemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda halifenin cihad emriyle birlikte Birinci ve İkinci Kanal Seferi'ne katıldıklarını, levazım ve ulaşım imkânlarının azlığı nedeniyle Mısır içlerine kadar gidemediklerini belirtmiştir⁶³. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi, 21 Eylül 1918'de Kurban Bayramı vesilesiyle Dolmabahçe'de yapılan bayramlaşma merasimine katılmış, Sultan VI. Mehmed Vahideddin için dua etmiştir⁶⁴.

E-Millî Mücadele Dönemi Türk Senusi İlişkileri

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri'nin özellikle İtalyanların baskısı nedeniyle Padişah VI. Mehmed Vahideddin, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin Trablusgarp'a dönmesine izin verememişti. Takip eden günlerde ise, güvenlik gerekçelerinden dolayı, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin İstanbul'dan ayrılmasını ve Bursa'da ikamet etmesini uygun görmüştü. Padişah VI. Mehmed Vahideddin'in söz konusu kararı üzerine, kısa süre içerisinde İstanbul'dan ayrılan Şeyh Ahmed-eş Şerif es-Senusi, 5 Kasım 1918'de Bursa'ya geldi. Burada Celal Bayar, Ali Fuad Cebesoy gibi Millî Mücadele'nin lider kadrosunda yer alan isimlerle

58 Azamat, *a.g.m.*, s. 528; Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s.179.

59 *Takvim-i Vekayi*, Nr. 3332, 31 Ağustos 1334; Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s. 182.

60 Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı*, s. 29-30; Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s. 182.

61 *Takvim-i Vekayi*, Nr. 3335, 3 Eylül 1334; Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı*, s. 32; Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s. 183.

62 Azamat, *a.g.m.*, s. 528.

63 "Şeyh Senusi Hazretleriyle Mülakat", *Vakit*, Nr. 313, 4 Eylül 1918.

64 Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı*, s. 37-38.

görüşmelerde bulundu⁶⁵. İşgalci Yunan ordularının Bursa'ya hareket etmesi üzerine, yirmi ay kadar ikamet ettiği Bursa'dan ayrılarak Konya'ya geçmek zorunda kalmıştır. Şeyh Ahmed-eş Şerif es-Senusi, bir süre Konya'da kalıp Millî Mücadele'ye destek olunması yolunda çalışmalarında bulduktan sonra 15 Kasım 1920'de Ankara'ya gelmiştir. Burada büyük bir törenle ve coşkuyla karşılandı. Yaklaşık on bir gün sonra, Mustafa Kemal Paşa ile bir yemekte görüşme imkânı elde etti. Mustafa Kemal Paşa'ya mücevher kakmalı bir kılıçla, ayetlerle süslenmiş bir kemer hediye etmiştir. Oldukça duygulanan Mustafa Kemal Paşa söz alarak Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi için özetle şu değerlendirmelerde bulunmuştur: ...*Bugün huzurlarıyla şeref duyduğumuz zat, İslâm âleminde büyük bir esasa dayanan kutsal bir teşkilatın koruyucusu ve başkanlığında bulunan yüce bir kişidir. Senusiler, başta Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi olmak üzere bütün İslam âleminde olağanüstü bir şeref ve saygı sağladıktan başka, bütün Afrika'da övgüyle bahsedilecek bir İslam teşkilatı vücuda getirmişlerdir. ... Trablusgarp Savaşı sırasında Senusiler ile İtalyanlara karşı omuz omuza çarpıştık. Birinci Balkan Savaşı nedeniyle İstanbul'a dönmek zorunda kaldık. Ancak Senusiler, cihadı bugüne kadar devam ettirmişlerdir. İşte bu kararlılık yüzünden İtalyanlar, kıyıya hapsedilmiş, içerilere kadar sokulamamışlardır. Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi, bazı tedbirler almak için İstanbul'a gelmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı sona erince, mecburen İstanbul'da kalmaya devam etmiştir... İngilizlerin İstanbul'u işgale başladıkları gün, Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi Bursa'da idi. İşgali protesto ederek, bağımsızlık yolunda direnmemizi tavsiye ederek bizi cesaretlendirmiştir. Ülkemizin onuru için bizimle çalışmaktadırlar... Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi hazretlerinin şimdi yapacağı hizmetler daha önceden yapmış olduklarını taçlandırarak mahiyettedir. İslâm Dünyası'nın merkez dayanağı olan Türkiye'nin güçlenmesine yardımcı olmaktadır. Kendisine şahsım ve Türkiye Büyük Millet Meclisi adına şükranlarımı sunarım⁶⁶.*

Bu güzel konuşmanın ardından söz alan Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi ise Millî Mücadele'ye destek olmasının yegâne gerekçesinin cihad olduğunu şu sözlerle ifade etmeye çalışmıştır: *Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Anadolu'da İslamiyet'in yok olmasının muhakkak görüldüğü ve umutların kesildiği bir anda savaşa başlamışlardır. Bu mücadeleyi bütün samimiyetimle takdir eder, bu kutsal savaşın zaferle sonuçlanması için bütün kalbimle dua edeceğim. Cihada ait bir şeyi canlandıranlara yüz şehid sevabı verilir. Hayatı boyunca İslâm'ın varlığına hizmet edenler ne kadar yüce insanlardır. Belki cihad gerekli değildir diyenler de olabilir. Oysa Hz. Muhammed'in hadisi, böyle konuşanların en şiddetli azaplarla cezalandırılacaklarını beyan etmektedir. Dolayısıyla cihada kalkışmanızı takdir eder ve İslâmiyet'in yeniden yücelmesi için dua ederim. Mustafa Kemal Paşa konuşmalarında hakkımızda saygı gösterdiler. Kendisine teşekkür ederim. Kötülükle iyiliği ayırt edebildiğim günden beri, düşüncelerimi ve dualarımı hep İslamiyet'in yücelmesine ayırdım. İçerisinde bulunduğumuz Türkiye Büyük Millet Meclisi ile aynı amaca doğru yürüdüğümüze eminim. Sizinle İslâm'ın mücahidi ve duacıyım. Asıl gayemiz olan İttihad-ı İslâm için her şekilde hizmet etmeye hazırım⁶⁷. Şeyh Ahmed-eş Şerif es-Senusi, Millî Mücadele'yi İslâm âleminin en büyük cihadı olarak görmüş ve açıkça desteklemiştir. Padişah VI. Mehmed Vahideddin'e yazmış olduğu mektubunda bu desteğin gerekçelerini şu şekilde açıklamıştır: ... *Mustafa Kemal Paşa din düşmanı Yunan Kralı Konstantin'e karşı cihad kılıcı ile kurtuluşu sağlamağa çalışıyor. Konstantin alçağının mel'un askerleri Osmanlı milletini mahvetmek niyet ve amacıyla saldırdığı halde, Mustafa**

65 Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s. 187-188.

66 Özköse, *a.g.e.*, s. 267-268.

67 Özköse, *a.g.e.*, s. 269.

*Kemal Paşa, o sayısız düşman askerlerini perişan ederek ve bozarak kaçmağa zorlamış ve kedere boğmuştur. Peygamber Efendimiz Hazretleri hürmetine Allah Mustafa Kemal Paşa'yı korusun ve esirgesin...*⁶⁸

Şeyh Ahmed-eş Şerif es-Senusi, Millî Mücadele'yi açıkça desteklemiş olması nedeniyle İtilaf Devletleri tarafından sıkı bir takibe alınmıştır. Hatta İstanbul'da kendisiyle ilişkisi olan kimseler hakkında bile tahkikatlar yapılmıştır⁶⁹. Şeyh Ahmed-eş Şerif es-Senusi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı İtilaf Devletleri yanlısı ayaklanmalara karşı Anadolu'yu dolaşıp konuşmalar yaptı. Şeyh Ahmed-eş Şerif es-Senusi, Millî Mücadele sonrasında Kufra'ya dönmek istemiş, ancak İngiliz ve İtalyanların şiddetli muhalefeti nedeniyle mümkün olmamıştır. Şeyh Ahmed-eş Şerif es-Senusi'nin Trablusgarp'a geri dönmesiyle ilgili Ömer Muhtar, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiş ancak söz konusu mektup yerine ulaşmamıştır. Söz konusu baskılar nedeniyle oldukça zor günler geçiren Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi, Hicaz'a gidebilmiştir. Günlerini ibadetle geçiren Şeyh Ahmed eş-Şerif es-Senusi 10 Mart 1933'te Medine'de vefat etmiştir⁷⁰. Ancak Türk-Libya ilişkileri bu temeller üzerinde her geçen dönem daha fazla güçlenerek gelişmiştir.

Sonuç

Türk-Senusi ilişkilerinin temellerini öncelikle İslâmcılık siyasetinde aramak en doğru yaklaşım olacaktır. İslâmcılık, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren var olmuş, merkezi otorite ile adeta iç içe geçmiş ve zamanla siyasallaşmış bir olgudur. İslâmcılık anlayışı, II. Abdülhamid ile *İttihad-ı İslâm*'a dönüşmüştür. II. Abdülhamid, *İttihad-ı İslâm* siyaseti ile hilafet kavramını gerek iç ve gerekse dış siyasette etkili bir araç olarak ön plana çıkartmış, bu sayede uluslararası alanda etkili bir diplomatik güce sahip olmuştur. *İttihad-ı İslâm* siyaseti, II. Meşrutiyet döneminde İttihatçı kadrolar tarafından da etkili bir şekilde kullanılmıştır. Ancak günümüzde bir kısım akademik çalışmada İslamcılık konusu maalesef tarihi perspektifinden farklı olarak Müslüman milletlerin tek çatı altında toplanması gibi dar kapsamlı ve yanlış bir şekilde anlatılmaktadır. Oysaki ne II. Abdülhamid'in ne de İttihatçıların İslamcılık siyasetlerinde Müslüman milletlerin tek çatı altında toplanılması gibi bir amaç güdülmüştür. Her iki dönemin siyasetlerinde temel belirleyici hedef Müslüman toplumlarıyla temasa geçmek, iş birliğini artırmak ve emperyalist güçlere karşı dayanışma gücünü ortaya çıkartmak olmuştur. Türk-Senusi ilişkilerinde yakalanan başarı aslında Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz kara propagandası olarak ileri sürülen "İslamcılık siyaseti başarısız olmuştur?" algısını tamamen çürütecek mahiyettedir. Zira İslamcılık siyasetini, Kuzey Afrika, Ortadoğu, Uzakdoğu ve Hindistan Müslümanları ile kurulan samimi ilişkileri görmezden gelerek yalnızca Şerif Hüseyin'in ihaneti ile ilişkilendiren, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesini İslamcılığın başarısızlığı olarak açıklayan zihniyetin de artık bu yanlıştan döneceğine ve gelecekteki tarih yazımlarında bu tarihi hakikatin mutlak surette göz önüne alınacağına inancımız tamdır.

Türk-Senusi ilişkilerinin gelişmesinde en önemli pay sahibi hiç şüphesiz Enver Paşa olmuştur. Enver Paşa, Trablusgarp Savaşı sırasında Derne ve Tobruk'ta görev yaptığı süre içerisinde Hükümet ile Senusiler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve yürütülmesi hususunda

68 Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı*, s. 142-143.

69 Artuç, *İttihatçı-Senusi İlişkileri*, s. 190.

70 Koloğlu, *Fizan Korkusundan...*, s. 248-249; Sadık Erdaş, "Şeyh Ahmd Eş-Şerif Es-Senusi", *ATAM Atatürk Ansiklopedisi*, *atatürkansiklopedisi.gov.tr*, 2021, s. 1-7.

adeta tek yetkili gibi davranmıştır. Senusilerin büyük sevgisini kazanmış olan Enver Bey hakkında, ölen Senusi Şeyhi Muhammed el-Mehdi'nin dirilmiş hali olduğu yönünde efsaneler üretilmiştir. Senusilerin Enver Paşa'yı bu kadar çok benimsemiş olmalarında kendilerine karşı sergilemiş olduğu samimi duyguların dışında, halifenin müstakbel damadı olması etkili olmuştur. Bu gerçeğin farkında olan Enver Paşa, Senusiler ile ilgili neredeyse bütün yazışmalarında *damad-ı hazret-i şehriyari* unvanını kullanmaya özen göstermiştir.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sonlarında bile Trablusgarp ve Senusiler ile ilişkisini hiçbir zaman kopartmamış, 2 Nisan 1918 Nisan'da Şehzade Osman Fuad Efendi'yi Afrika Grupları Kumandanlığına tayin ederek bu gerçeği bütün dünyaya ilan etmiştir. Trablusgarp Savaşı sırasında başlayan Türk-Senusi yakınlaşması, takip eden yıllarda artarak devam etmiştir. Bölgeye gelen Enver Bey, Fethi Bey ve Mustafa Kemal Bey gibi nitelikli Türk subayları hem bölge halkına hem de Senusilere vatan ve millet sevgisini kazandırmış ve düşmanla nasıl mücadele edilmesi gerektiğini öğretmişlerdir. Bu yüzden 1911'de başlayan Trablusgarp Savaşı, 1912 Uşi Antlaşması ile sona ermemiştir. Trablusgarp'taki direniş, II. Dünya Savaşı yıllarına kadar devam etmiştir.

Türk-Senusi ilişkileri, Millî Mücadele Dönemi'nde olumlu şeklide devam etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri'nin baskısı nedeniyle İstanbul'dan ayrılan Şeyh Ahmed-eş Şerif es-Senusi, 5 Kasım 1918'de Bursa'ya gelmiştir. Burada Celal Bayar, Ali Fuad Cebesoy gibi eski İttihatçılarla, Millî Mücadele hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur. Şeyh Ahmed-eş Şerif es-Senusi, Millî Mücadele'yi İslâm âleminin en büyük cihadı olarak görmüş ve açıkça desteklemiştir. Ayrıca Ankara'ya gelerek Trablusgarp Savaşı yıllarından tanıdığı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve desteğini bizzat ifade etmiştir.

KAYNAKÇA

a-Gazete ve Dergiler

Takvim-i Vekayi, Vakıt.

b-Tetkik Eserler ve Hatıralar

ALİ VASİB EFENDİ, *Bir Şehzade'nin Hatıratı*, (Yayına Haz. Osman Selahaddin Osmanoğlu), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004.

ARSLAN, Emir Şekip, *Bir Aydın Gözüyle Osmanlı Tarihi ve Birinci Dünya Savaşı Anıları*, (Çev. Selda Meydan-Ahmet Meydan), Çatı Yay., İstanbul 2005.

ARTUÇ, Nevzat, *İttihatçıların İttihad-ı İslam Siyaseti Çerçevesinde İttihatçı-Senusi İlişkileri*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013.

_____, *Cemal Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı) (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş İkinci Baskı)*, Türk tarih Kurumu Yay., Ankara 2019.

_____, *Türk İnkılâp Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2014.

_____, *Trablusgarp ve Bingazi'de Hamidiye Alayları*, Doruk Yay., İstanbul 2021.

AYDEMİR, Ş. Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. II, İstanbul 1995.

AZAMAT, Nihat, "Senusi, Ahmed Şerif", *TDVİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 528-529.

- BAYUR, Y. Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, TTK Basımevi, C. III/IV, Ankara 1991.
- ÇAYCI, Abdurrahman, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, TTK Yay., Ankara 1995.
- DERİNGİL, Selim, *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yay., İstanbul 2009.
- ERDAŞ, Sadık. "Şeyh Ahmd Eş-Şerif Es-Senusi", ATAM Atatürk Ansiklopedisi, atatürkansiklopedisi.gov.tr, 2021, s. 1-7.
- EMİR ŞEKİP ARSLAN, *Bir Aydın Gözüyle Osmanlı Tarihi ve Birinci Dünya Savaşı Anıları*, (Çev: Selda Meydan-Ahmet Meydan), Çatı Yay., İstanbul 2005.
- GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI, *1911-1912 Osmanlı- İtalya Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, *Kendi mektuplarında Enver Paşa*, Der Yay., İstanbul 1989.
- KARASAPAN, Celal Tevfik, *Libya (Trablusgarp, Bingazi ve Fizan)*, Ankara 1960.
- KARAKÖSE, Nejdet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Kumandanı Nuri Paşa (Kıllıgil)", *Tarihin Peşinde*, Yıl:2011, Sa., 6, s. 251-282.
- KAVAS, Ahmet, "Senusi, Muhammed Mehdi", *TDVİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 531-533.
- _____, "Osmanlı- Tibu Münasebetleri. Büyük Sahra'da Reşade (Çad) ve Kavar (Nijer) Kazalarının Kurulması", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sa. 4, İstanbul 2000, s. 69-103.
- KIRPIK, Cevdet, "II. Meşrutiyet'ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa. 21, Mayıs 2010, s. 99-130.
- KOCATÜRK, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü (1881-1938)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Ankara 1988.
- KOLOĞLU, Orhan "Libya: Osmanlı Dönemi", *TDVİA*, C. 27, Ankara 2003.
- _____, *Osmanlı Meclislerinde Libya ve Libyalılar*, Boyut Yay., İstanbul 2003.
- _____, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider (Ahmet Şerif-Süleyman Baruni)*, Ankara 1981.
- _____, *Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine*, Truva Yay., İstanbul 2008.
- KURTCEPHE, İsrail. *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK Yay., Ankara 1995.
- ÖZKÖKSE, Kadir. *Muhammed Senusi (Hayatı, Eserleri, Hareketi)*, İnsan Yay., İstanbul 2000.
- "Senusiye" mad., *Anabritannica Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul 1990, s. 246-247.
- ÖKE, Mim Kemal, *Hilafet Hareketleri*, İrfan Yay., İstanbul 2005.
- ÖZCAN, Azmi, "Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları", *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri (27-29 Mayıs 1992)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994, s. 125-139).
- STODDARD, Philip H, *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev. Tansel Demirel), Arba Yay., İstanbul

1993.

ŞEBBENDERZADE FİLİBELİ HİLMİ, *Senusiler ve Sultan Abdülhamid (Asr-ı Hamidi'de Alem-i İslâm ve Senusiler)*, Ses Yay., İstanbul 1992.

ŞIVGIN, Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989.

TUNAYA, T. Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II-III, İletişim Yay., İstanbul 2000.

TURAN, Tufan- TURAN, Esin Tüylü, "Libya'nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusilik, Türk-Senusi ve Türkiye-Libya İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, Sa. 19, 2011, s. 190-206.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2011.

Dr.
Umut AKCAKAYAT.C. Milli Savunma Bakanlığı,
umutakakaya@outlook.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6285-5982>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 22/03/2022 25/04/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1091859>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye’de Komünizm Algısı ve Siyasetteki Yansımaları

The Perception of Communism in Turkey in The First Years Of The Cold War and Its Reflections in Politics

Öz

Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca kararlı bir tarafsızlık politikası izlemiş ve bütün baskılara rağmen savaş dışı konumu korumuştur. Ancak savaş sonunda Sovyetler Birliği’nin Boğazlardan üs ve Doğu Anadolu’dan toprak talepleri karşısında kalan Türkiye, kendini diplomatik bir yalnızlık içinde bulmuştur. Sovyetlerin talepleri bir yandan kamuoyunda şiddetli bir tepki doğururken, diğer yandan Türkiye’nin içinde bulunduğu yalnızlıkla birleşerek bir toplumsal histerinin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu histeri Türkiye’de daha önce de mevcut olan ‘komünizm karşıtı’ eğilimleri daha da güçlendirmiştir. Nitekim bu koşullarda şekillenen komünizm karşıtı kamuoyu, savaş sonrası yıllarda başlayan çok partili hayatın hararetli tartışmaları içinde etkin bir silah olarak kullanılmaya başlanmıştır. Dönemin ideolojik atmosferi içinde iç siyasi tartışmalar ‘Sovyet tehdidi’ ile ilişkilendirilmiş, her türlü muhalif düşünce ‘Moskova ağzıyla konuşmak’ ithamlarıyla bastırılmıştır. Bu saldırılar özellikle dönemin baskın dış politika eğilimlerine, yani Amerikancılık eğilimine muhalif duran aydınlara yönelmiştir. Bu aydınlar, iki kutuplu dünya algılaması içinde ‘Amerikan taraftarı değilsen Sovyetler taraftarısın’ mantığıyla suçlu görülmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Sovyetler Birliği, Boğazlar, Komünizm, Algı.

Abstract

Turkey followed a determined neutrality policy in the Second World War and maintained its non-war position despite all the pressures. At the end of the war, Turkey, faced with the Soviet Union’s demand for a base in the Straits and some land in the Eastern Anatolia, found itself in diplomatic isolation. While the

ATIF: AKCAKAYA Umut, “Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye’de Komünizm Algısı ve Siyasetteki Yansımaları”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/2 (Haziran 2022), s. (299-322)

CITE: AKCAKAYA Umut, “The Perception of Communism in Turkey in The First Years Of The Cold War and Its Reflections in Politics”, *Journal of History and Future*, 8/2 (June 2022), pp. (299-322)

demands of the Soviets caused a strong public reaction, on the other hand, they prepared the ground for the spread of a violent social hysteria in Turkey. This hysteria further strengthened the anti-communist tendencies that existed in Turkey before. The anti-communist public opinion, which shaped in this conditions, began to be used as an effective weapon in the debates of the multi-party political life that began in the post-war years. In the ideological atmosphere of the period, internal political debates were associated the ‘Soviet threat’, and all kinds of oppositional thoughts were suppressed with the accusation of ‘speaking with the mouth of Moscow’. These attacks were especially directed at the intellectuals who were opposed to the Americanism trend, which was the dominant foreign policy trend of the period. As a matter of fact, these intellectuals were found guilty with the logic of “if you are not pro-American, then you are pro-Soviet” within the perception of a bipolar World.

Key Words: Cold War, Soviet Union, Straits, Communism, Perception

Giriş

II. Dünya Savaşı, tarihin o zamana dek gördüğü en büyük felaket olmuş ve etkileri dünyanın en ücra köşelerine kadar yayılmıştır. Savaşı takip eden yıllarda, dünya çok köklü ve geniş kapsamlı değişimlere sahne olmuştur. Eski dünyanın (Avrupa) büyük yaralar alarak çıktığı savaş sonunda doğuda Sovyetler Birliği ve batıda Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere iki yeni güç yükselmiş, dünya bu iki yeni gücün etrafında iki blok halinde yeniden şekillenmiştir. Bu yıllarda iki blok arasında yaklaşık kırk beş yıl sürecek olan bir denge durumu oluşmuştur. Bu denge durumu iki blok arasındaki gerginlikler, karşılıklı şüpheler ve silahlanma yarışı nedeniyle Soğuk Savaş olarak adlandırılmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında dünya iki blok halinde şekillenirken pek çok ülke kendisini bu iki şık üzerinde tercih yapmak durumunda bulmuştur. Soğuk Savaşın tam ortasında kalan Türkiye de bu ülkelerden biri olmuş ve tercihini Batı Bloğu yönünde kullanmıştır. Batı Bloğu ile bütünleşme sürecinde Türkiye’de büyük değişimler yaşanmış, çok partili siyasi hayata geçilmiş, ekonomide ve siyasette liberal eğimler hâkim konuma gelmiş ve geleneksel dış politika çizgisinden uzaklaşmıştır. Bu dönemde yapılan tercihler, Soğuk Savaş boyunca ülkenin kaderine hâkim olduğu gibi bugün dahi uzun dönemli etkilerini göstermektedir. Türkiye’nin iç ve dış politik tercihlerinde en önemli belirleyicilerden biri II. Dünya Savaşı yıllarından başlayarak savaş sonunda zirveye ulaşan ‘Sovyetler kaynaklı tehdit algılaması’ olmuştur. Sovyetler kaynaklı tehdit algılaması kamuoyuna komünizm tehlikesi olarak yansımış, kamuoyunda gerek SSCB’ye gerekse komünizme yönelik şiddetli bir tepki doğurmuştur.

Savaş yılları ve takip eden dönemde dünyadaki gelişmeler, Türkiye’de daha önceden de mevcut olan ‘komünizm karşıtı’ eğilimleri daha da güçlendirmiştir. Sovyetler’e karşı duyulan kaygılarla birleşerek baskın hale gelen bu komünizm karşıtı kamuoyu, yeni başlayan çok partili hayatın hararetli tartışmaları içinde etkin bir silah olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın amacı Soğuk Savaşın ilk yıllarında Türkiye’de kamuoyuna hâkim olan komünizm algısını incelemek ve bu algının siyasi bir silah olarak nasıl kullanıldığını örnek olaylar üzerinden ortaya koymaktır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle Türk-Sovyet ilişkilerinin arka planı ve II. Dünya Savaşı’nın sona erdiği günlerdeki durumu ele alınacaktır. Bu sayede Türkiye’de komünizm algısını belirleyen

koşullar ortaya konabilecektir. Müteakiben komünizm algısının toplum ve siyaset hayatındaki yansımaları incelenecektir. Bu inceleme dört örnek olay üzerinden yapılacaktır. Bunlar inceleme dönemimiz boyunca kamuoyunda çok ses getiren; Tan matbaası olayı, ‘Hasan Ali Yücel-Kenan Öner Davası’, üniversitelerdeki tasfiye hareketleri ve Sabahattin Ali’nin öldürülmesi olaylarıdır.

Bu hadiseler dönem boyunca kamuoyunda yoğun şekilde tartışılmış ve ihtilaflara neden olmuştur. Bu tartışmalar, doğal olarak dönemin esas kitle iletişim aracı olan yazılı basın üzerinden yapılmıştır. Bu kapsamda çalışmada ele alınacak örnek olaylar yazılı basın üzerinden incelenecektir. Ayrıca olayların merkezinde olan veya yakından şahit olma imkânına sahip olan şahısların hatıralarından faydalanılacaktır. Tabii bu tanıklıklardan faydalanırken, hatırat türünün kaynak olarak barındırdığı tehlikeler ve bu hatırlama kayıtlarının özneliği özellikle göz önünde bulundurulacaktır.

II. Dünya Savaşı’nın Sonunda Türk-Sovyet İlişkileri

Türk-Rus ilişkileri tarihi, 17. yüzyıl son çeyreğinden itibaren çoğunlukla bir savaşlar tarihi olmuştur. İki imparatorluğun ilgi alanlarının çakışması ilişkilerdeki gerginliğin temel sebebinin teşkil etmiş, bu çatışma ortamı her iki ülke halkının karşılıklı algılamalarını şüpheyle yoğurmuştur. Rusya, 18. yüzyıl ortasından itibaren Osmanlı İmparatorluğu tarafından öncelikli tehdit olarak algılanmaya başlamış, bu algılama çatışmayı tırmandırmıştır. İki devlet, iki yüz yıl içine sekiz savaş sığdırmış, her yeni neslin bir sonraki çatışmaya katıldığı koşullarda, Rusların ve Türklerin bilinçlerinde, diğer taraf hakkında ‘ezeli can düşmanı’ imajının yerleşmesi için geniş olanaklar ortaya çıkmıştır.¹ Dini propaganda öğeleriyle de bezenen ve kuşaklar boyu süren bu mücadele, Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğu tarafından beka sorununun en önemli dış faktörü olarak algılanmasına yol açmıştır.

1917 Kasım’ında Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesi ile Rusya’da sosyalist rejimin hâkim olması ve 1919’dan itibaren Milli Mücadele’nin başlaması ile Anadolu’da yeni yönetimin kurulmasıyla iki ülke ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştır. Nitelikleri farklı olsa da her iki ülkede de devrimler gerçekleşmiş ve emperyalist batı ülkelerine karşı mücadele başlamıştır. Bu süreç doğal olarak iki ülkeyi birbirine yaklaştırmıştır. Anadolu’daki Milli Mücadele’nin temel dış desteği Sovyetler’den gelmiş ve Milli Mücadele’nin finansmanın yaklaşık % 10’luk kısmı Sovyet Rusya’dan sağlanan yardımlarla karşılanmıştır.² Milli Mücadele’ye verilen Sovyet desteğinin Türk kamuoyu üzerinde olumlu bir etki yarattığı ve ilişkilerin geleceğine yön verdiği söylenebilir. Ancak yüzyılların birikmiş şüphelerini bir anda ortadan kaldırmak mümkün olmamıştır. Nitekim Milli Mücadele liderlerinin Sovyetler’e yaklaşımında ihtiyatlı bir şüpheciliğin izleri kendini gösterir.³

1 M.Meyer, “18. Yüzyıldan Günümüze Rusya ve Türkiye İlişkileri”, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya, Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, (Der.G.Kazgan ve N.Ulçenko), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.7-8.

2 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2009, s.32

3 Mustafa Kemal, Eylül 1919’da Amerikalı General Harbord’la yaptığı görüşmede bu tutumu açıkça dile getirmektedir; “*Bolşeviklere gelince, bizim memleketimizde bu doktrinin hiçbir şekilde yeri olamaz. Dinimiz, adetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz tamamıyla böyle bir fikrin yerleşmesine elverişli değildir. Türkiye’de ne büyük kapitalistler ne de milyonlarca esnaf ve işçi vardır. Son olarak, sosyal bakımdan dini prensiplerimiz Bolşevizmi benimsemekten bizi uzak tutmaktadır.*” General Harbord’a aktarılan sosyalizm aleyhtarı görüşlerde, Milli Mücadele’ye Amerikan kamuoyunun sempatisini kazanma

Sovyetler'in bayraktarlığını yaptığı 'komünist ideoloji' Milli Mücadele liderleri tarafından tehlikeli görülmüş, komünist ve sosyalist hareketlerin ülke içindeki gelişimi kontrol altında tutulmuş veya bazen de bastırılmıştır.⁴ Milli Mücadele yılları, Türk tarafının Sovyet Rusya'ya karşı izleyeceği "Sovyetler ile ittifaka evet, komünizme hayır" siyasetinin temellerinin atıldığı dönem olmuştur.⁵

Milli Mücadele yıllarında atılan bu temel, II. Dünya Savaşı'na kadar iki ülke ilişkilerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Lozan Anlaşması'nda olduğu gibi iki ülke arasında zaman zaman uyuşmazlıklar kendisini göstermiş, ancak bunlar Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerinde kalıcı bir hasar bırakmamıştır. Zira her iki devlet de emperyalist devletlere kuşkuyla yaklaşmakta ve bu durum iki ülkeyi birbirine yaklaştırmaktadır. Özellikle 1925-1936 yılları arasında iki ülke arasındaki yakınlaşma zirveye ulaşmıştır.⁶ Ancak siyasi ve ekonomik ilişkilerdeki bu yakınlaşma, Türk yönetici elitinin Sovyetler'e karşı duyduğu kuşkulardan tamamen kurtulduğu anlamına gelmez.⁷ Sovyet Rusya algısındaki bu süreklilik, Türk yönetici elitinin sürekliliği ile doğrudan bağlantılıdır. Zira Kurtuluş savaşının sivil-asker kadroları, Cumhuriyetin ilanından sonra da yönetim kademelerini oluşturmaya devam etmiş, bu gruba İstanbul burjuvazisi de dâhil olmuştur. Böylece Cumhuriyet Türkiye'sinin yönetici eliti; eski askerler ve bürokratlardan oluşan küçük burjuva aydınlar, Anadolu eşrafi ve İstanbul ticaret çevrelerinden oluşmuştur.⁸ 1924-1950 yılları

kaygısının rol oynadığı kabul edilebilir. Ancak Mustafa Kemal ve diğer milli mücadele liderlerinin değişik ortamlarda dile getirdiği benzer fikirler, Amerikalı Generale aktarılan görüşlerin samimi olduğuna işaret etmektedir (*Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938)*, (Der.N.Asan), Ankara 1964 s.78).

- 4 1920 Ekim'inde kurulan Türkiye Komünist Fırkası aracılığıyla Anadolu'daki sosyalist hareketler kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal 31 Ekim'de Ali Fuat Paşaya gönderdiği bir telgrafta bu durumu şöyle açıklamaktadır; "...Bununla beraber, dâhilden ve hâriçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın (komünizm) memleketimiz dâhiline girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbirler alınmadığı takdirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet ve sükûnunu muhil ahvalin hudusu da daire-i imkânda görülmüştü. En makul ve tabii tedbir olarak aklı başında arkadaşlardan hükümetin malumatı tahtında bir Türkiye komünist fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünüldü." (Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2010, s.573).
- 5 Mustafa Kemal, meclisteki 29 Mayıs 1920 tarihli konuşmasında ise Ankara hükümetinin Sovyet Rusya'ya karşı izlediği ve uzun yıllar izlemeye devam edeceği politikayı açıklıyordu; "...Ancak, bu noktadan iki ciheti (konuyu) birbirinden tefrik etmek (ayırarak) lazımdır. Biri Bolşevik olmak, diğeri Bolşevik Rusyası ile ittifak etmek. Biz, Heyet-i İcraîye, Bolşevik Rusyası ile ittifak etmekten söz ediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz... Fakat ittifak meselesi kemal-i ciddiyet ve ehemmiyetle (ciddiyetle ve önemle) takip edilmektedir." (Sadi Borak, *Atatürk'ün Gizli Oturumlarda Konuşmaları*, Kırmızı Beyaz, İstanbul, 2004, s.50; Saime Yüceer, "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, (Haz. İ.Kamalov ve İ.Svistunova), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s.67).
- 6 Bu bağlamda 1925 yılında imzalanan ve ek protokollerle 1945 yılına kadar uzatılan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması önemli bir adımdır. Antlaşmaya göre iki devlet birbirlerine saldırmamanın yanı sıra, üçüncü devletlerle diğeri aleyhine bir ittifaka girmemeyi taahhüt etmişlerdir *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, (Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü), s.11-13; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar II (1925-1936)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.21).
- 7 Türkiye'de devletçilik uygulamalarının Sovyet Rusya ile yakın iş birliği içinde başlaması, komünizme karşı duyulan kuşku bağlamında bir takım tartışmalara yol açmıştır. Yaşanan gelişmeler karşısında bizzat Başbakan İsmet (İnönü) Paşa, Kadro dergisinde çıkan bir makale ile devletçiliğin milli ekonomiyi koruma ve geliştirme siyaseti olarak kendiliğinden ortaya çıktığını, yani tamamen ülkeye özgü koşulların bir ürünü olduğunu söyleyerek devletçiliği savunurken, sosyalizm ve komünizmle bir ilgisinin ve benzerliğinin bulunmadığını açıklama gereği hissetmiştir (*Cumhuriyet*, 31 Ekim 1933, s.1-2).
- 8 Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, MIT Press, Cambridge 1965, s.80.

arasında TBMM'deki lider kadronun yaklaşık %60'ı bürokratlardan, yaklaşık %20'si ise tüccar, ziraatçı, bankacı gibi mülkiyet sahibi sınıflardan oluşmuştur.⁹ Türk devlet adamlarının sınıfsal yapısı dikkate alındığında özellikle komünist ideoloji ve rejim ithali konusundaki kaygıları anlaşılabilir bir durumdur. Nitekim sol hareketlere hiçbir şekilde müsaade edilmemiş ve bu tür hareketler sıkı bir takibe uğramıştır. Komünist tutuklamaları sıradan bir hale gelmiş, bu suçlardan hüküm giyenler ağır cezalara çarptırılmışlardır.¹⁰

Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca kararlı bir tarafsızlık politikası izlemiştir. Türkiye'nin savaş boyunca kararlılıkla uyguladığı savaş dışında kalma kararı, savaş sonunda Türkiye'yi yalnızlıkla baş başa bırakmıştır. Bu noktada şu sorular akla gelebilir: Türk devlet adamları, savaş boyunca izlenen politikanın ülkeyi savaş sonunda yalnızlığa mahkûm edeceğini görememişler midir? Eğer gördülerse -ki özellikle 1944 yılında itibaren bu açıkça ortadadır- neden daha erken bir zamanda Almanya etrafında şekillenen Mihver Bloğuna karşı cephe almamışlardır? Selim Deringil'e göre bu soruların cevabı Türk yönetici elitinin dünyayı algılama şekliyle ilgilidir. Onlara göre savaş Avrupa'nın kendi iç çelişkileri nedeniyle çıkmıştır ve Türkiye "*hengâmeyi bir iki ay kısaltmak içi kendini ateşe*" atamaz.¹¹ Bu bakış açısı Türk devlet adamlarının aldıkları büyük riski meşru görmelerini sağlamaktadır. Nedir bu risk? Ortak düşmana karşı verilen savaş sona erince, er geç batılı devletler ile Sovyetler Birliği arasındaki ittifak sona erecek ve bu devletler arasındaki tarihsel rekabet yeniden ortaya çıkacaktır. Böylelikle Türkiye, Sovyetlere karşı gerekli desteği bulabilecektir.¹² Ancak savaşın sonuna gelindiğinde Türkiye, Sovyetler'e karşı batıdan gelmesini beklediği destekten çok uzaktadır. 1947 yılına kadar somut bir destek göremeyecek olan Türk devlet adamları, uzun bir süre 'Sovyet kâbusu' ile yaşayacaklar ve bu 'kâbus' ülkenin kaderini etkileyecek kararlarında onları rasyonellikten uzaklaştıracaktır.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türk-Sovyet ilişkileri savaşın seyrine göre şekillenmiştir. Sovyetler Almanya'nın Rusya'ya saldırdığı ve başarılar kaydettiği dönemde Türkiye'ye karşı daha ılımlı bir politika izlemiş ve Türkiye'yi süratle savaşa sokmaya gayret etmiştir. Ancak Stalingrad muharebesinde galip geldikten ve Almanları geri püskürttükten sonra Türkiye'ye karşı tavrı sertleşmiş, Türkiye'yi savaş sonunda yalnız bırakmaya yönelik bir politika takip etmiştir. Nitekim savaşın sonuna yaklaştıkça Türk devlet adamlarınca kaygı ile beklenen gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ankara tarafından bir süredir beklenen bir gelişme 19 Mart 1945'te meydana gelmiş ve

9 Mehmet Özgüden, "Türkiye'de Seçkinler", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, (Der.Faruk Alpkaya, Bülent Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 20217, s.381

10 Türk yönetici elitinin sosyalizm konusundaki algısını ve sert tavrını ortaya koyan önemli bir örnek, Mustafa Kemal'in trenle Ankara'dan İstanbul'a giderken uğradığı Eskişehir'de, 6 Ağustos 1929 gecesi saat iki sularında, İzmir Ağır Ceza Mahkemesi tarafından mahkûm edilen komünistlerin temyiz makamı olan Eskişehir Mahkemesi üyelerine yaptığı konuşmadır; "*Türk milletinin içtimai nizamını ihlale müteveccih didinmeler boğulmaya mahkûmdur. Türk milleti kendinin ve memleketin yüksek menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen müfsit, sefil vatansız ve milliyetsiz sebükmaazların hezeyanlarındaki gizli ve kirlili emelleri anlayamayacak ve onlara müsamaha edecek bir heyet değildir. O, şimdiye kadar olduğu gibi doğru yolu görür. Onu yolundan saptırmak isteyenler ezilmeye, kahredilmeye mahkûmdur. Bunda, köylü, amele ve bilhassa kahraman ordumuz candan beraberdir. Buna da kimsenin şüphesi olmasın... Hâkim efendiler... İşaret ettiğim noktaları işittiniz. Türk milletinin büyük haklarını müdafaa ederken bu noktalar ehemmiyetle hatırdan tutulmalıdır.*" (*Milliyet*, 07 Ağustos 1929, s.1.)

11 Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s.268.

12 William Hale, *Türk Dış Politikası (1174-2000)*, Mozaik, İstanbul 2003, s.103; S.Deringil, *a.g.e.*, s.248.

SSCB Dışişleri Bakanı Molotof, değişik protokollerle 1945'e kadar uzatılan 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık anlaşmasının II. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen değişiklikler dolayısıyla yeni şartlara uymadığını dile getirerek anlaşmayı feshetme talebini bildirmiştir.¹³ Bu beklenen bir gelişme olsa da Ankara'da büyük bir kaygı yaratmıştır. Ankara süratle yeni bir anlaşma yapmak için hazır olduğunu ve Sovyet tekliflerini beklediğini nisan ayı içerisinde Moskova'ya bildirmiştir.

Mart 1945'te gelen fesih ihbarından sonra hazirana kadar Sovyetler'den herhangi bir ses çıkmamıştır. Ancak haziran ayında Sovyetler'in yeni bir anlaşma için öne sürdüğü teklifler, Türk devlet adamlarının kaygılarını haklı çıkarmıştır. Molotof ile Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper arasında 7 Haziran 1945 tarihinde gerçekleşen görüşmede Rus tarafı şu talepleri dile getirmiştir; Yeni bir ittifak anlaşması yapmadan evvel bazı pürüzlü sorunlar çözümlenmelidir. Birinci sorun, Türkiye ile yapılan 1921 Moskova anlaşmasının Sovyetlerin zayıf oldukları bir zamanda yapılmış olması ve anlaşmada Sovyetler aleyhine bazı toprak düzenlemelerinin bulunmasıdır. İlk önce bu durum düzeltilmelidir. Diğer konu ise Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesidir. 200 milyonluk bir insan kitlesi Türkiye'nin iradesine bağlıdır. Ancak Moskova Türkiye'nin boğazları savunma olanaklarından emin değildir.¹⁴

Sarper'e göre Sovyetler tarafından talep edilen Boğazlar'da kurulacak bir Rus askeri üssü ile boğazların ortak savunulmasıdır.¹⁵ Toprak düzenlemeleri konusunda ortaya konan ise Kars ve Ardahan'dır. Zira 1921 anlaşması uyarınca Kars, Ardahan ve Batum'un statüsü tayin olmuştur. 18 Haziran'da Molotof ile Sarper tekrar bir araya gelmiş, ancak Molotof'un bu taleplerdeki ısrarı görüşmenin aynı şekilde neticelenmesine neden olmuştur. Sarper'e göre Molotof'un açıkça ortaya koymaktan çekindiği başka talepleri de vardır. Bu talepler meselesi Moskova'nın Türkiye'deki rejimin Romanya ve Bulgaristan'a benzer şekilde Sovyetler ile paralel hale gelmesini istediği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶ Sarper'e göre asıl mesele Boğazlardır ve toprak talebi yalnızca bir pazarlık kozudur. Ancak toprak talepleri Türkiye'nin reaksiyonun çok daha sert olmasına sebep olacaktır.¹⁷

13 Metin Toker, *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Akis Yayınları. İstanbul 1971, s.5-6.

14 *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, (Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü), s.264-267.

15 Boğazların ortak savunulması konusu Sovyetler tarafından Boğazlar rejiminin yeniden belirlenmesi için 8 Ağustos 1946'da Türkiye, ABD ve İngiltere'ye verilen Sovyet notasında dile getirilmiştir. Rus teklifine göre Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine ve Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine daima açık olmalı, Karadeniz dışı devletlerin savaş gemileri özel haller dışında Boğazları kullanamamalı, Boğazlar rejiminin tespiti kıyıdaş devletler tarafından yapılmalı ve Boğazlar Türkiye ile Sovyetler tarafından ortak savunulmalıdır (Kamuran Gürun, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.291-298).

16 W.Hale, *a.g.e.*, s.112; K.Gürun, *a.g.e.*, s.286.

17 Milli Mücadele yıllarında Doğu Cephesi Komutanı olan milletvekili Kazım Karabekir 20 Aralık 1945'de mecliste şunları söylemektedir; "Kars yaylasına hakim olmak demek Anadolu'yu istila etmek için pusuya yatmak demektir... Boğazlar, milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırtmayız. Fakat şunu da bilmelidirler ki, Kars yaylası milli belkemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz. Eğer Ruslar yer istemekte ısrar ederlerse, hiç şüphe yok ki, dövüşeceğiz." (Mehmet Saray, "II. Dünya Savaşı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, (Haz. İ.Kamalov ve İ.Svistunova), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.255.)

Tan Matbaası Olayı

Sovyetlerle yaşanan bu gelişmelere rağmen Türk hükümeti ihtiyatı elden bırakmamış, Sovyet taleplerini kamuoyuna açıklamamış ve özellikle basında bu ülkeye karşı tavrın alınmasına müsaade etmemiştir. Buna rağmen Sovyet talepleri Haziran ayı sonundan itibaren dış basında yer almaya başlamış ve gazetelerde verilen tefsirler vasıtasıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Nadir Nadi idaresindeki *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1945 tarihli sayısında Londra radyosuna dayandırarak manşetten şu haberi vermektedir; “Sovyet şartları, Dostluk muahedelerini yenilemek için Karsla Ardahanı ve Boğazlarda imtiyaz istediler.” Bu tarihten itibaren Türk basınında ‘Sovyet tehdidine’ yönelik haber ve yazılar artmaya başlamış, Sovyet basını ile karşılıklı atışmalar olağan hale gelmiştir.

Esas olarak bu tarihten önce de Sovyetlere yönelik kuşku dolu haberler basında yer almıştır. Örnek olarak 25 Mart 1945 tarihli *Cumhuriyet*’te İsviçre basınına dayanılarak şu manşet atılmıştır; “TÜRKİYE-SOVYETLER; İsviçre basınına göre Boğazlar meselesi yeni Rusya’nın niyetlerini açığa vuracak en iyi mihenk taşı teşkil edecektir.” Hüseyin Cahit Yalçın ise 13 Mart tarihli *Tanin*’deki yazısında Moskova radyosunun İran hakkındaki yayını eleştirirken şunları söylemektedir; “(Moskova radyosunun) demediği bir şey var ki, sözün gelişine bakarak onu herkes düşünebiliyor: ‘İran’ı böyle bir irtica tehlikesinden kurtarmak için Rusya’nın yardımı koşması ve Moskova demokrasisinin nimetlerinden İranlıları müstefit etmesi bir zaruret kesbedecektir.’”¹⁸ 5 Nisan 1945 tarihli *Tanin*’de ise İngiliz basınına dayanılarak “MOSKOVA RADYOSU YUNANİSTAN’A ÇATIYOR” başlığı altında şu haber verilmektedir; “Sovyet Rusyanın komşu memleketlerin ve bilhassa kendi nüfus bölgesine dâhil addolunanların dâhili işlerine her gün biraz daha fazla karışması İngiliz efkârı umumiyesinde endişe uyandırıyor.”

Ancak dış basından alıntılara dayanan ve nispeten düşük dozda verilen bu haberler Haziran ayı itibarıyla yerini suçlamalara ve açık ithamlara bırakmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, 27 Haziran tarihli yazısında sert bir çıkış yapmaktadır. Sovyetlerin savaş arifesinde Almanlarla anlaşarak müttefiklere ihanet ettiğini belirten Yalçın; “Türkiye bir Bulgaristan, bir Yugoslavya, bir Bolşevik bendesi olamaz... Bugünkü durumda Türkiye Rus-İngiliz rekabeti arasında sıkışıp ezilmek tehlikesinde değildir. Sadece Bolşevik tehdidi karşısındayız... Ben bu memlekette 37 senedir Türk-Rus dostluğu için çalıştım. Fakat Türk’ün hakkı, istiklali ve şerefi bahasına elde edilecek Rus dostluğuna lanet ederim” demektedir.¹⁹

Basındaki bu gerginlik Zekeriya ve Sabiha Sertel yönetimindeki *Tan* gazetesi ile *Vakit*, *Tasvir* ve özellikle *Tanin* gazeteleri arasında sürmekte olan kalem kavgası ile daha da artmıştır. Mayıs ayında başlayan bu kavganın temel sebebi Sertellerin iç-dış gelişmeler ve özellikle Sovyetler ile ilişkiler konusundaki görüşleridir. Özellikle San Francisco Konferansından sonra *Tan* gazetesinde dünyada barış ve huzurun sağlanacağı yönünde iyimser bir görüş hâkim olmuş, Sovyetler ile yakın ilişkilerin sürdürülmesi savunulmuştur. Sabiha Sertel yazılarında demokrasi, kişisel özgürlükler, ekonomik ve sosyal sıkıntıları işlemiş, ayrıca sosyalizme yakın bir duruş sergilemiştir.²⁰ Tancuların

18 Hüseyin Cahit Yalçın, “Vehim mi, Bahane mi?”, *Tanin*, 13 Mart 1945, s.1.

19 Hüseyin Cahit Yalçın, “Üçüncü Cihan Harbi Tehlikesi Karşısında Türkiye”, *Tanin*, 27 Haziran 1945, s.1.

20 Sabiha Sertel’in yazılarına örnek olarak; 29 Mayıs 1945 tarihli *Tan*’da yayınlanan “Hürriyetten Korkan Kimlerdir?”, 25 Haziran 1945 tarihli *Tan*’da yayınlanan “İçtimai Sigorta Meselesi”, 6 Ağustos 1945 tarihli *Tan*’da yayınlanan “Berlin Konferansının En Mühim Kararı” yazılarına bakılabilir.

bu yaklaşımı, Sovyetlere karşı duyulan şüphe ve öfke ile birleşerek Sertellerin özellikle sağ görüşlü gazeteler tarafından açık olarak ‘Sovyet ajanlığı’ ve ‘komünistlik’ ile suçlanmalarına neden olmuştur.

Zekeriya Sertel, 28 Haziran tarihindeki yazısında Hüseyin Cahit’in “Türkiye’nin önündeki tehlikenin İngiltere ile Sovyetler arasında sıkışıp kalmak değil, direk olarak Bolşevik yayılmacılığı” olduğu yolundaki görüşüne karşı çıkmış, bu haberlerin kasıtlı çıkarıldığını ima ederek, Yalçın’ın alelacele Ankara’ya gidip dönüşünde bu yönde yazılar yazmasını ve Londra radyosunda bu tarz haberler verilmesini manidar bulduğunu söylemiştir. Sertel’e göre; “*Birleşmiş Milletler Anayasası mucibince bütün milletlerin hükümlerine haklarına ve bütünlüğüne riayet etmek taahhüdü altına giren Rusya’nın daha imzasının mürekkebi kurumadan böyle bir hata işlemesi aklın alacağı şey değildir.*”²¹

Ertesi günkü yazısında ise Hüseyin Cahit Yalçın şöyle cevap vermektedir; “*Sayın Sabiha Sertel’e göre ‘Üçüncü bir harp ancak Anglo-sakson âlemin Sovyet alemile girişecekleri bir Ehlisalip harbidir...’ Hayır... Binaenaleyh, harp çıkarsa ancak Bolşeviklerin doymak bilmeyen, gittikçe artan Emperyalizm hırslarından ve dünyaya hâkimiyet emellerinden çıkacaktır.*”²²

Tan ile diğer gazeteler arasındaki kavga, *Tan*’ın sol eğilimleri ve Sovyetler konusundaki yaklaşımları ile sınırlı değildir. *Tan*’ın demokratikleşme konusundaki fikirleri de tepkiyle karşılanmaktadır. Savaşın bitişiyle Türkiye’de demokratikleşme rüzgârı esmeye başlamış ve çok partili siyasi hayata geçiş konusu tartışmaya açılmıştır. Bu konunun Tancılarla bağlantısı, CHP içinden çıkan muhalif hareketin Sertel’er tarafından desteklenmiş olmasıdır. Haziran ayı başında, ilerde Demokrat Partiyi kuracak olan dört milletvekili (Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Celal Bayar ve Refik Koraltan) tarafından CHP içindeki muhalefetin ifadesi olan ‘Dörtlü Takrir’ verilmiş, bu gelişmeler parti içinde şiddetli tartışmalara yol açmıştır. 1945 sonuna kadar takrir sahibi dört milletvekili, ihraç veya istifa yoluyla CHP’den yollarını ayırırken hararetli tartışmalar basına yansımıştır. Ahmet Emin Yalman’ın yönetimindeki *Vatan*’ın yanında *Tan* da muhalif hareketi desteklemiş, bu durum hükümet yanlısı basın bu gazetelere hücumuna yol açmıştır.²³

Zekeriya Sertel, 22 Ağustos tarihli yazısında hükümetin ve meclisin “*daha ileri ve daha geniş bir demokrasiye geçişe önayak olabilecek durumda olmadığını... Türk milleti artık kendi mukadderatına el koyacak derecede olgunlaşmış (olduğunu)*” söylüyordu.²⁴ Hemen akabinde Hüseyin Cahit, Sertel’e şöyle cevap vermiştir; “*Sabiha Sertel hükümetin, hatta devlet reisinin değişmesini, Halk Partisi’nin yetkilerini diğer partilerle paylaşmasını istiyor. Moskova da böyle istiyor. Sabiha Sertel bugün demokrasi istiyor, yarın başka şeyler isteyecek.*”²⁵ Görüldüğü gibi Sertellerin iç politikayla ilgili görüşleri ve hükümete muhalif tutumları Sovyetler Birliği ve sosyalizm konusundaki yaklaşımlarıyla ilişkilendirilmiştir. Buna karşın Serteller de polemik yaratacak cevaplar vermekten geri durmamışlardır; “*Tan’ın hürriyet ve demokrasi mücadelesini yürütmek için onu Moskova’nın ajanı gibi göstermek, gerici basının aralarında kurdukları müşterek bir tabyadır... Gelişme halinde olan bir toplum için daimi ve ebedi hiçbir kalıp yoktur.*

21 Zekeriya Sertel, “Türk Efkârının Aydınlığa İhtiyacı Vardır”, *Tan*, 28 Haziran 1945, s.1-2.

22 Hüseyin Cahit Yalçın, “Hangisi Doğrudur?”, *Tanin*, 29 Haziran 1945, s.1.

23 Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s.17.

24 Zekeriya Sertel, “Hükümet ve Meclisten Bir Şey Bekleyebilir miyiz?”, *Tan*, 22 Ağustos 1945, s.1-2.

25 Hüseyin Cahit Yalçın, “Göze Çarpan Hakikatler”, *Tanin*, 27 Ağustos 1945, s.1.

Yarın memleket daha ileri bir safhaya erişirse, sosyalizm için memlekette objektif, sübjektif şartlar olgunlaşırsa belki o vakit daha ilerisini de isterim.”²⁶

Tan ile diğer gazeteler arasında ağustos ve eylül ayları boyunca da devam eden kavga, ekim ayı içinde iyice şiddetlenmiştir. Sertellerin gerek dünya meseleleri ve sosyal konular, gerekse hükümet aleyhindeki her türlü görüşü ‘komünistlikle’ ve ‘Sovyet yandaşlığı’ ile ilişkilendirilerek Tan’a yönelik hücumlar artırılmıştır. Serteller de bu hücumlara aynı sertlikte karşılık vermekten geri durmamışlardır. 13 Ekim 1945 tarihli yazısında Sabiha Sertel, İngiltere ve Amerika’daki grevlerden, uzak şarktaki bağımsızlık mücadelelerinden bahsetmekte ve şöyle demektedir; “Ne garip... Bütün isyanlar, grevler, şikâyetler dünyaya dört hürriyeti vadeden memleketlere (ABD ve İngiltere) karşı oluyor... Ne garip şey...”²⁷

İki gün sonra Hüseyin Cahit, Sertel’e cevap vermiştir; “Evet, demokrasiler bu bakımdan çok kabahatli ve kusurludurlar. Demokrasilerin hüküm sürdüğü yerde, Rusya’daki gibi bir ölüm sükûtu, bir korku titremesi ve bir cansızlık sükûtu mevcut olamaz... Bugün dünyada garip olan bir şey varsa, o da koca bir kıtayı kaplayan Bolşeviklerin Asyai ve iptidai durumları ve politikalarıdır.”²⁸

10 Kasım tarihli Tan’da Tefik Rüşti Aras²⁹, Atatürk’ün dış siyasetini konu alan yazısında Sovyet dostluğunun önemine değinmekte, “Her iki taraf içinde çok faydalar getirmiş bulunan bu dostluk siyasetinde arsız devam etmeği ve bu siyaseti, sulh idealine uygun başka dostluklarla da zenginleştirmeyi Atatürk, bize her vakit tavsiye etmiştir” demektedir. Aynı gün Sabiha Sertel ise köşesinde şunları söylemiştir; “(Atatürk)... Sovyet dostluğuna büyük ehemmiyet vermiştir. İngiltere ile ittifaka yanaştığı zamanda, bu ittifakta Türkiye’nin revizyonist Alman ve İtalyan emperyalizmine karşı selameti bu siyasette bulunmasındandır. Atatürk bu harici siyasetinde daima Sovyetlerle müşterek hareket etmeyi ve Sovyetlere karşı cephe almamayı yakınlarına tavsiye ve vasiyet etmiştir.”³⁰

Tan’daki bu yazılara Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadak sert bir dille cevap vermiştir; “Moskova radyosu ile ağız birliği yapmak için bari onun matemini istismar etmeyiniz; milletin çok gücüne gider.”³¹

Türk kamuoyunda Sovyet talepleriyle ilgili kaygılar ve basındaki gerginlik sürerken Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım tarihli TBMM açış nutkunda gerek iç gerek dış politika ile ilgili çok önemli izahatlar vermiştir. İç politikayla ilgili konu çok partili hayata geçişin müjdesidir. Nutkun dış politika açısından önemi ise savaş sonrasında ilk kez olarak bir resmi yetkili tarafından -bizzat ülkenin Milli Şefi tarafında- kamuoyu önünde Sovyet taleplerine sert bir karşılık verilmesidir. İnönü, Sovyetler’i kastederek şöyle demektedir; “Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek borcumuz yoktur. Şerefle yaşayacak ve şerefle öleceğiz.”³²

26 Emin Karaca, *Türk Basınında Kalem Kavgaaları*, Bizim Kitaplar, İstanbul 2008, s.195-197.

27 Sabiha Sertel, “Ne Garip Şey?”, *Tan*, 13 Ekim 1945, s.1.

28 Hüseyin Cahit Yalçın, “Ne Garip Şey?”, *Tan*, 15 Ekim 1945, s.1.

29 Tefik Rüşti Aras, 1925’den Atatürk’ün vefatına kadar Dışişleri Bakanlığı yapmıştır.

30 Sabiha Sertel, “Bugünkü Hadiseler ve Atatürk”, *Tan*, 10 Kasım 1945, s.1.

31 Necmettin Sadak, “Biraz da İnsaf Lazım”, *Akşam*, 19 Kasım 1945, s.1-2.

32 *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1945, s.1.

Nitekim Hüseyin Cahit, aylardır şiddetlenerek devam eden kavgaya 3 Aralık'ta son noktayı koymuştur. Yalçın, birinci sayfada yazdığı iki ayrı yazıda da ağır bir şekilde Sertellere yüklenerek, *Görüşler* ve *Yeni Dünya* dergilerini açık olarak komünistlik propagandası yapmakla suçlamıştır; “Komünist dilinde, sol ve ileri makbul kelimelerdir. Kendileri bu ‘sol’u ve ‘ileri’yi temsil ederler; sağ ve geri zem kelimelerdir. Komünistliği kabul etmeyen kim varsa hepsi sağdır, geridir, mürtecdir... Sosyalistlik ve bilhassa komünistlik neden ileri bir hükümet rejimi ve siyasi felsefesi oluyor da aynı kanaatte bulunmayanlar geri ve mürteci oluyor... (Komünizmi kast ederek) beşeriyetin yürümesi, görüşlerinin genişlemesi, bilgilerinin derinleşmesi bu iptidai telakkileri çok geride bırakmış denilse hiç hata edilmiş olmaz... Şimdi işte memleketimizde de bir komünist inkılâbı yapmak için sabırsızlanan bazı kimselere tesadüfe ediyoruz.”³³ Yalçın, “KALKIN EY EHLİ VATAN” başlıklı yazısında, ülkenin asırlardır Rusya’dan gelen hücumlara maruz kaldığını, şimdi aynı durumun tekrar etmekte olduğunu söylemiş ve mücadelenin başladığını duyurmuştur; “Fakat düşman istilası şimdi komünizm propagandası halinde içimize sızmaya başlamıştır. Yeni Dünya’nın ve *Görüşler*’in intişarı bu hususta tereddüde artık imkân bırakmamıştır... Görüşleri açıp ta Bayan Sertelin ‘Zincirli Hürriyet’ makalesini gördüğüm zaman, sahifeyi süsleyen bu kıpkızıl demirlerle bize nasıl bir hürriyet hazırlamak istediklerini derhal anladım... Bu işte cevap hükümete düşmez. Söz eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarıdır.”³⁴ Bu andan itibaren mücadele bir kalem kavgası olmaktan çıkmış, fiili bir kavgaya dönüşmüştür.

4 Aralık'ta İstanbul Üniversitesi öğrencileri tarafından Sovyetler Birliği ve komünizm aleyhinde bir gösteri düzenlenmiştir. Yaklaşık on bin kişinin katıldığı gösteride sol yayınlar satan *ABC* ve *Berrak* kitapçıları, *Tan* gazetesi matbaası, *La Turquie* gazetesi ve *Görüşler* dergisinin basıldığı *Yeni Dünya* gazetesi matbaası tahrip edilmiş ve kitaplar yağmalanmıştır.³⁵ O dönemde *Tasvir* gazetesinin istihbarat şefliğini yapan Tekin Erer bizzat tanık olduğu olayları şöyle anlatmaktadır;

“CHP İstanbul İl Teşkilatı tarafından 3 Aralık 1945 Pazartesi akşamı talebe yurtlarına gerekli talimat verilmiş ve ertesi sabah *Tan* gazetesi aleyhinde büyük bir nümayiş yapılacağı bildirilmişti... Yazı işleri Müdürü Necdet Bayok, ertesi sabah gazeteye erkenden gelmemi, komünist neşriyatı yapan gazeteler aleyhinde büyük bir nümayiş hazırlandığını duyduğunu (söylemişti)... Ellerinde bayrakları olduğu halde talebeler yavaş yavaş toplanıyordu. Birçoklarının ellerinde Atatürk ve İnönü’nün çerçeveli fotoğrafları vardı... Bundan sonra *Tan* gazetesine gidildi. ‘Kahrolsun Komünizm, Kahrolsun Serteller, Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti’ diye bağırıyorlar, bir taraftan da gençler akın akın taşlarla, demirlerle pencereleri, kapıları aşağıya indiriyorlardı... Bazı gençler binayı ateşe vermek için tutuşturmak isteseler de, kalabalığın çokluğundan bu mümkün olamıyordu... Gençler sabahleyin *Tan*’a doğru yürüyüşe geçtikleri zaman *Vatan* gazetesine de yürümek istemişlerdi. Fakat emniyetin aldığı çok şiddetli muhafaza tedbirleri dolayısıyla *Vatan*’ın sokaklarına dahi girmeye muvaffak olamamışlardı.”³⁶

33 Hüseyin Cahit Yalçın, “Sol-Sağ ve İleri-Geri”, *Tanin*, 3 Aralık 1945, s.1.

34 Hüseyin Cahit Yalçın, “Kalkın Ey Ehli Vatan”, *Tanin*, 3 Aralık 1945, s.1.

35 Hıfzı Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s.183.

36 E.Karaca, *a.g.e.*, s.223-228.

Zekeriya Sertel anılarında, böyle bir gösteri yapılacağını önceden haber aldığını, bu konuda vali Lütfi Kırdar ile görüştüğünü ve valinin gereken tedbirlerin alındığı yolunda kendisine garanti verdiğini söyler. Sertel'e göre bu gösteri İnönü'nün bilgisi dâhilinde, Saraçoğlu'nun verdiği emir üzerine polis tarafından tertiplenmişti ve Hüseyin Cahit'in 3 Aralık tarihli yazıları hükümet tarafından yazdırılmıştı;

“Şu garip olaya bakın ki, bu 4 Aralık 1945 olayından birkaç ay sonra İstanbul'da eski kitaplar satan sahaflardan aldığım bir kitabın içinden şöyle bir kağıt çıktı. Bu bir mektup müsveddesiydi ve Başbakan Saraçoğlu'na hitaben yazılmıştı: 'Beyefendi, emrinizi yerine getirdim, şimdi mükâfatımı bekliyorum. İmza: Yaşar Çimen.' Bu Yaşar Çimen, Babıali'de İtalyan faşizminin propagandasını yapan bir tipti. O günkü gösterilerde elinde balyozla gençlerin önüne geçerek onları kışkırttığı görülmüştü.”³⁷

Bu olay II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği aleyhindeki ilk toplumsal hareket olmuş, iki ülke arasında zaten gergin giden ilişkilere olumsuz etkiler yapmıştır. Sovyet hükümeti 8 Aralık tarihinde Türkiye'ye verdiği notada, bu olayların kendisini hedef aldığını ve sorumluluğun Türk Hükümetinde olduğunu söylemiştir. Türk Hükümeti ise buna karşı bir nota vererek olayların Sovyetler Birliği'ne yönelmediğini ve tamamen dâhilî bir mesele olduğunu dile getirmiştir.³⁸ Nitekim iki ülke kamuoyu da olaylardan olumsuz etkilenmiştir. Takip eden günlerde iki ülke basını arasında bu konuda hararetli tartışmalar vuku bulmuş, 20 Aralık'ta iki Gürcü profesör tarafından kaleme alınan ve Ardahan, Artvin, Bayburt, Gümüşhane ile Trabzon'un tarihi olarak Gürcistan'a ait olduğu iddialarını dile getiren bir makale Sovyet basınında yer almıştır.³⁹ Doğal olarak Türk basınının buna karşı tepkisi de sert olmuştur; *“RUSLAR BİZE KARŞI SİNİR HARBİ Mİ YAPMAK İSTİYOR? Uydurma tarih tezler ile memleketimizi ele geçireceklerini sananlar, aldandıklarını ilk adımda görecektir.”⁴⁰*

4 Aralık olaylarının patlak vermesinde, Sertellerin bir süredir hazırlıklarını yaptıkları *Görüşler* dergisinin 1 Aralık'ta çıkmaya başlaması da önemli bir etken olmuş, derginin çıkışı büyük ses getirmiştir. Zira dergide Bayar, Menderes ve Köprülü'nün de yazılar yazacağı duyurulmuş, daha ilk sayıda “Zincirli Hürriyet” başlığı altında hükümete sert bir şekilde hücumu geçilmiştir. Zekeriya Sertel'e göre *Görüşler*'in asıl kuruluş amacı da budur. Zekeriya Sertel anılarında, Tevfik Rüştü Aras aracılığıyla Bayar ve Menderes'in kendisiyle temasa geçtiğini, yaptıkları bir toplantıda kurulacak partinin temel ilkeleri üzerinde anlaştıklarını söyler. Sertel'e göre bu ilkeler demokratik hak ve özgürlüklerin savunulması, ileri derecede devletçi bir ekonomi ve dış politikada Sovyet dostluğunun esas tutulması olacaktır. Yeni partinin görüşlerini savunacak bir dergi çıkarılması konusunda da anlaşılmıştır; *“Dergiyi benim çıkarmamı istiyorlardı. O günlerde eşim Sabiha Sertel'le haftalık bir dergi çıkarmak için hazırlıklar yapıyordum. Bu iki girişimi birleştirmek mümkün değil miydi? Sabiha'nın amacı özgürlük ve demokrasi davasında bir ortak cephe kurmaktı... Fakat sonra Celal Bayar, Adnan Menderes ve Tevfik Rüştü Aras, Sabiha'nın tek cephe önerisini kabul ettiler.”*

37 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.229-232.

38 *Tanin*, 16 Aralık 1945, s.1-2.

39 Aleksandr Sotniçenko, “1945-1956 Yıllarında Türk-Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları”, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, (Haz.İ.Kamalov ve İ.Svistunova), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s.329.

40 *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1945, s.1.

Sertel'e göre derginin çıkışı bardağı taşıran son damla olmuştur.⁴¹

Ahmet Emin Yalman ise DP kurucularının *Görüşler* dergisinde yazı yazmak için teminat vermediklerini, “Çıkmaya başlasın da görelim” şeklinde cevap verdiklerini söyler. Yalman'a göre *Görüşler*'in ilk sayısındaki duyuru “komünist meyilleri çoktan beri malum olan” Sertellerin bir oyunudur; “Böylece derginin kabında Türk vatanına candan bağlı siyaset ve bilgi adamlarının isim ve resimleri çıkarken, içinin yabancı bir ideolojiyi öven resim ve yazılarla dolu olduğu ve bu arada bilhassa Rus İhtilali'ne dair komünist diliyle yazılmış coşkun bir destan bulunduğu hayretle görüldü.” Yalman'a göre, Serteller *Tan* ve *Vatan* gazetelerini aynı cephede gösterme çalışıyordu ki bu mümkün değildir.⁴² Nadir Nadi de anılarında Sertellerin yeni partiyi kendi taraflarına çekmek için çaba harcadığını, ancak DP kurucularının kişisel eğilimlerinin, “Moskova ağzı kullanması yüzünden” halk arasında sevilmeyen Tancılarinkiyle uyuşmadığını söyler.⁴³

4 Aralık olayları, Sertellerin Türkiye'deki gazetecilik hayatının sonu olmuştur. İşin ilginç yanı olaylar nedeniyle hiç kimse yargılanmamış, tutuklanan ve yargılanan sadece Serteller olmuştur. Üç ay tutuklu kalan Serteller mahkemece suçlu bulunmuş ancak Yargıtay bu kararı bozmuştur.⁴⁴ Olaylar sonrasında Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü *Görüşler* dergisiyle bir ilgileri olmadığını belirten açıklamalar yapma gereği duymuşlardır. Ahmet Emin Yalman, bu açıklamayı yapmaları konusunda DP kurucularını bizzat ikaz ettiğini söyler.⁴⁵

Kamuoyuna hâkim olan komünizm karşıtı eğilimin iç politik tartışmalarda silah olarak kullanılması bu yıllarda başlamış ve uzun yıllar devam etmiştir. DP muhalefeti *Tan* olayında görüldüğü gibi ‘Moskova ile ağız birliği yapmakla’ suçlanırken, CHP ise özellikle hükümete yakın çevreler tarafından Sovyet tehdidine karşı tek güvence olarak sunulmuştur. Toker'e göre ‘Moskovacılık’ suçlaması demokrasi tarihimizde ilk defa CHP militanları ve fanatikleri tarafından DP'ye karşı icat edilmiştir.⁴⁶ Bunun en güzel örneklerini yine Hüseyin Cahit Yalçın vermiştir. Yalçın 17 Mayıs 1946 tarihli yazısında DP'li Fuat Köprülü'nün ABD basınına iç politika ile ilgili verdiği beyanati şöyle yorumlamaktadır; “Şimdi Gürcü profesörlerinin, Moskova ve tevabi radyolarının, Ermeni papazlarının, bütün Türk düşmanlarının sesleri arasına bir de Köprülü'nün sesi katılmıştır.”⁴⁷ Yalçın 13 Temmuz 1946'daki yazısında ise DP'yi Sovyet yandaşlığı ile itham etmiştir; “...Demokrat Partiye kardeşçe hitap ederek diyoruz ki: Dış siyaset hakkındaki görüşünüzü açık ve kati surette bildiriniz. Ta ki Bolşevik düşmanlarımızın milli namusumuza sürmek istediği leke hükümsüz kalsın... Demokrat Parti kızıl faşistlerin bu açık imaları ve iftiraları karşısında sükût ederse tarih nazarında affolunmaz bir suç işler ve bu memlekette bir Rus ajanı olarak zelil bir mevkie düşer.”⁴⁸ Nitekim *Tanin*, genel seçim günü manşetinden şu uyarıyı yapmaktan geri durmamıştır; “VATANDAŞ REY VERİRKEN MOSKOVAYI UNUTMA!”⁴⁹

41 Z.Sertel, a.g.e., ss.223-228.

42 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdikleri IV (1945-1970)*, Rey Yayınları, İstanbul 1970, s.1327-1328.

43 Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1979, s. 278-279.

44 Z.Sertel, a.g.e.,ss.229-232.

45 A.E.Yalman, a.g.e., s.1328.

46 Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s.152.

47 Hüseyin Cahit Yalçın, “Bir Fena Vatandaş Örneği”, *Tanin*, 17 Mayıs 1946, s.1

48 Hüseyin Cahit Yalçın, “Bolşevikler Maskeyi Yüzlerinden Attılar”, *Tanin*, 13 Temmuz 1946, s.1.

49 *Tanin*, 21 Temmuz 1946, s.1.

Tan matbaası olayı, Soğuk Savaş boyunca sürececek olan bir furyanın, muhalif ve farklı görüşlerin ‘komünistlik’ ve ‘Moskova ağız ile konuşmak’ ithamları ile bastırılması furyasının ilk örneğidir. İtham sahiplerinin karşındakileri gerçekten ‘kızıl ajan’ olarak görüp görmedikleri tartışmaya açıktır. Niyazi Berkes’e göre bu histeri kasıtlı olarak yaratılmış ve iç politik amaçlar uğruna kullanılmıştır; “*Geriye dönüp baktığımızda sonraki olayların bize gösterdiği... boğazlar bahanesinin yardımı ile bir solculuk histerisi yaratılması... bunun demokrasi tartışmalarını dejenere etmek için kullanılmasıdır.*”⁵⁰ Bu görüşte haklılık payı olmakla beraber savaş sonu gelişmelerinin ve Sovyet taleplerinin, aşırı ihtiyatlı olarak tanımladığımız Türk yönetici elitinde belli bir travma yarattığı gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Kesin olan, bu olayların ülkede fikir özgürlüğü aleyhinde ciddi etkiler yarattığıdır. Nitekim bu süreç Kemal Karpat’ın ‘kültürel irtica’ olarak tanımladığı bir ortamın doğmasına sebep olmuştur. Karpat’a göre komünizmle suçlanmak korkusu, liberal ve ilerici düşüncüyü durdurmuş, bu tartışma ve gürültülerden ürken birçok kimse düşüncelerini ve yazılarını rötuş etmek zorunda kalmıştır. Karpat, Osmanlı İmparatorluğunda fikri yaratıcılığın İslamiyet adına uygulanan sert bir sansür yüzünden gelişmemesine benzer şekilde, komünizm korkusunun doğurduğu baskının da Türkiye’de yaratıcı politik düşüncüyü uzun müddet felce uğratmış olduğu dile getirir.⁵¹

Nadir Nadi’nin 6 Aralık 1945’te yazdıkları bu zihniyetin açık bir ifadesidir;

*“Fikir hürriyeti ile milli hürriyet arasındaki büyük farka dikkat etmelidir... bir cemiyet için milli hürriyet esastır. Fikir hürriyeti milli hürriyetin hizmetinde olmak gerekir. Ancak o nispette bir değer taşır... Fakat mademki muayyen bir cemiyetin fertleriyiz, o cemiyetin varlığına aykırı düşen kanaatleri aktarmak, bilerek yahut bilmeyerek milli hürriyet pahasına yabancı ideolojilere alet olmak, tabiat kanunlarını tanımamak demektir.”*⁵²

Hasan Ali Yücel-Kenan Öner Davası

Savaş yılları sonunda Türkiye’deki komünizm karşıtı histeriyi ortaya koyan diğer bir olay Hasan Ali Yücel-Kenan Öner davası olmuştur. Esas olarak bir eğitimci olan Hasan Ali Yücel 1935-1938 yılları arasında milletvekilliği, 1938-1946 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur.⁵³ İlerici bir aydın olan Yücel, özellikle bakanlığı döneminde pek çok önemli işe imza atmış, eğitim reformunun hararetli bir savunucusu olmuştur. Yücel’in bakanlık yaptığı yıllar Türkiye’de devrimci nitelikte ekonomik, sosyal ve kültürel uygulamalara gidildiği bir dönem olmuştur. Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi girişimler bu dönemde gerçekleşmiştir. Bir kültür adamı olan Yücel bu girişimlere destek verdiği gibi dilin Türkçeleştirilmesi, dünya klasiklerinin tercümesi gibi kültür hizmetlerinde de yoğun çabalar göstermiştir.⁵⁴

Yücel-Öner davasının başlangıcı, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer’in 29 Ocak 1947’de Türkiye’deki komünist akımlarla ilgili olarak TBMM’de yaptığı açıklamalara dayanır. Sökmensüer

50 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.305.

51 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.456.

52 Nadir Nadi, “Bir Hakikat ve Bir Üzüntü”, *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1945, s.1.

53 Mustafa Çıkar, *Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s.179-182.

54 K.Karpat, *a.g.e.*, s.455.

konuşmasında Türkiye'deki komünist hareketlerin gelişimini 1919'dan itibaren kapsamlı şekilde ele almış ve bu hareketlerin çok etkin ve yaygın olduğu bir tablo çizmiştir. İçişleri Bakanı Aralık 1946'da Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, İstanbul İşçi Kulübü ve bir takım yayın organlarına yapılan baskınlara da değinmiştir. Sökmensüer bu baskınlarda ele geçirilen bir takım gizli evraka dayanarak DP'lileri ve özellikle Mareşal Fevzi Çakmak'ı⁵⁵ komünistlere alet olmakla itham etmiştir; *"Bu mektup⁵⁶ Büyük Millet Meclisinin meşru olmadığını millete göstermek için Demokrat Parti meclis grubunun meclisi terk etmek hareketini teşvikte muvaffak olmayan solcuların Demokrat Partiden ümitlerini keserek meclisin kanuni ve meşru durumunu baltalamak için Mareşal Çakmak'ı alet olarak kullanmak yolunda ayartıcı teşebbüslere nasıl devam ettiklerini pek açık surette göstermektedir. Bu suretle Mareşal Çakmak'ın hizmet yıllarında kazandığı hürmet sermayesini yıkmak için bir tahrik sermayesi olarak kullanmak teşebbüsü azami kuvvetini bulmuş demektir. Demokrat Partiyi idare edenlerin komünistlerin bu aldatici taktiklerine alet olmamak için gösterdikleri uyanıklığı memnurlukla karşılıyoruz."*⁵⁷

Sökmensüer'ün bu açıklamaları Mareşal Çakmak ile CHP'li vekiller arasında hararetle bir tartışmaya ve karşılıklı suçlamalara yol açmıştır. Mareşal Çakmak, 5 Şubat 1947'de *Kuvvet* gazetesine verdiği demeçle komünistleri destekleyen aslında CHP Hükümeti olduğunu iddia etmiştir; *"Ben daha iş başında iken eski bir Milli Eğitim Bakanı'nun bu faaliyeti destekleyen harekâtından dolayı Hükümet'i resmen ikaz etmiştim. Kimse kulak asmadı."*⁵⁸ Buna karşın Hasan Ali Yücel 7 Şubat tarihli *Ulus* gazetesinde açık bir mektup yayınlayarak Mareşal'in itham ettiği kişinin kendisi olup olmadığını sormuştur. Yücel'in çağrısına cevap ise DP'li Kenan Öner'den gelmiştir; *"Evet o Maarif Vekili sizsiniz. Siz yalnız komünistleri Bakanlığınızda beslemekle, uğradıkları hücumlara karşı onları müdafaa etmekle de kalmadınız. Bakanlığınızın telkinleriyle milliyetçilik belasını başlarına soktuğunuz tam 23 genci İspanyolların engizisyonlarına rahmet*

55 Milli Şef dönemine kadar uzun yıllar Genelkurmay Başkanlığı yapan Mareşal Çakmak, savaşın son dönemindeki gelişmeler sonucu 1944 Ocak'ında görevinden istifa etmiştir (esasında İnönü tarafından istifaya mecbur bırakılmıştır). Mareşal görevden alınması nedeniyle İsmet İnönü'ye karşı beslediği husumet sonucunda DP'ye katılmıştır. Mareşal'in 1946 Ekim'inde solcu olarak anılan Zekeriya Sertel, Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykut gibi şahıslarla İnsan Hakları Cemiyeti isimli bir dernek kurması, hakkında eleştirilere sebep olmuştur. Cemiyetin kuruluşunun ilan edildiği basın toplantısında bir üniversiteli genç bu tepkileri şöyle dile getirmiştir; *"Yeni kurulan bu cemiyet hakkında daha etraflı aydınlatılmak istiyorum. Gazetelerde okuduğum, şimdi de gördüğüm veçhile yeni cemiyet iki kutbu birleştirmiştir. Solcu olarak tanınmış ve insancı bir dava güden Zekeriya Sertel ile Türkçülüğü ve milli cepheyi temsil eden Mareşalimizin nasıl imtizaç ettiğini öğrenmek istiyorum... Hatta üniversite gençliği solcu olan Zekeriya Sertel'e o kadar kızmıştı ki matbaasını yıkmak zorunda kalmıştı."* (Cumhuriyet, 19 Ekim 1946, s.1, 3).

56 Cami Baykut ve Zekeriya Sertel tarafından Mareşal Fevzi Çakmak'a yazılmış 2 Eylül 1946 tarihli mektupta; 1946 seçimlerinin, Meclisin, Hükümetin ve Cumhurbaşkanı'nın meşru olmadığı söyleniyor, Mareşal'e düşen görevin bunları meclis kürsüsünde dile getirdikten sonra istifa ederek sine-i millete dönmek olduğu hatırlatılıyordu (*Tanin*, 30 Ocak 1947, s.2.)

57 *Tanin*, 30 Ocak 1947, s.1, 2, 6; Hatırlanacağı gibi 4 Aralık 1945'de gerçekleşen Tan matbaası olayının patlak vermesinden hemen önce, 1 Aralık'ta çıkmaya başlayan *Görüşler* dergisinin ilk sayısında Bayar, Menderes ve Köprülü'nün de yazılar yazacağı duyurulmuştu. Ancak 4 Aralık olaylarının ertesinde DP kurucuları *Görüşler* dergisiyle ve dergiyi çıkaran Sabiha-Zekeriya Sertel ve Tevfik Rüştü Aras'la herhangi bir bağlantıları olmadığını açıklamışlardı.

58 *Kuvvet*, 5 Şubat 1947, s.1.

okutacak işkencelerle ezdirdiniz, harap ettiniz...’’⁵⁹

Kenan Öner’in bu ithamı karşısında Yücel, “haysiyet ve şerefine tecavüz” edildiği gerekçesiyle dava açmıştır. Şubat ayında başlayan dava 19 Kasım’da neticelenmiştir. Mahkeme, Kenan Öner’in iddialarını haklı bulmuş ve Yücel’in açtığı davayı düşürmüştür. Ancak bu karar 1948 Mayıs’ında Yargıtay tarafından bozulmuş, Kenan Öner 22 Aralık 1949’da 4 ay 20 gün hapis cezasına karşılık para cezasına çarptırılmıştır.⁶⁰

Davanın gidişatı incelendiğinde hukuki olarak Yücel kazanmış olsa da kamuoyu nezdinde suçlu duruma düşürüldüğü görülür. Öner’in iddiaları esas olarak iki başlıkta toplanmıştır. İlki 1944 yılında görülen Sabahattin Ali-Nihal Atsız davasında Sabahattin Ali’yi kışkırtmak ve Irkçılık-Turancılık davasını yönlendirmektir.⁶¹ İkinci başlık ise özellikle Köy Enstitüleri ve üniversitelerdeki komünist oluşumları korumaktır. Öner, bu iddiaları kanıtlamak için pek çok tanık çağırmıştır. Ancak bu tanıkların büyük çoğunluğu aşırı sağ çevrelerden olduğu gibi aynı zamanda 1944 yılında görülen Irkçılık-Turancılık Davasıyla bağlantılı kişilerdir.⁶² Bu şahısların tanıklıkları yanlı olduğu gibi somut olmaktan da uzaktır. Berkes bu tanıklıkların çoğunlukla spekülasyonlara dayandığı, “*ben görmedim fakat şundan duydum*” şeklinde ifadelerin delil olarak kabul edildiğini belirtir. Buna karşın Yücel tarafından pek çok somut delil sunularak iddialar çürütülmüştür.⁶³ Davanın seyrindeki esas çelişki Yücel’in davacı, Öner’in sanık olmasına rağmen mahkeme salonunda rollerin değişmiş olmasıdır. Zira yargılama boyunca Yücel, Öner’in iddialarına cevap vermeye mecbur bırakılmış, Öner ise adeta bir savcı gibi hareket edebilmiştir. Bizzat Yücel bu çelişkiyi şöyle dile getirir; “*Ben güya bu davada müşteki ve müdahil mevkiinde bulunuyorum. Fakat bu, sırf dış görünüşten ibarettir. Hakikatte tecavüz edilen ben olduğum gibi dava edilen de benim.*”⁶⁴

Bu dava neticesinde Yücel, kamuoyu nezdinde suçlu duruma düşürülmüş ve saygınlığı zedelenmiştir. Özellikle dava Yargıtay’a gitmeden önce Öner’in suçsuz bulunması bu olguyu güçlendirmiştir. Yücel, dava sürecinde mesai arkadaşlarından ve CHP’den ciddi hiçbir destek görmediği gibi oluşan hava nedeniyle dışlanmıştır. Bu dışlanma Yücel’in *Ulus* gazetesinde yazı yazmasına dahi izin vermeyecek boyutlara varmıştır. Yücel-Öner Davası, komünistlik suçlamasının ne kadar etkin bir silah olduğunu ve kamuoyu nezdinde etkisini göstermesi açısından dikkate değer.

59 *Yeni Sabah*, 11 Şubat 1947, s.1.

60 M.Çıkar, *a.g.e.*, ss.128-129; Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1982, s.159.

61 Türkiye’de aşırı milliyetçi akımın önderlerinden Nihal Atsız 1944 yılında dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu’na açık mektuplar yazarak özellikle Maarif Vekâletinin himayesinde ülkede komünizmin hızla yayıldığını ve acil tedbirler alınması gerektiğini belirtiyor, Sabahattin Ali, Pertev Naili Boratav gibi isimleri komünistlik ve vatan hainliği ile itham ediyordu; “*Sayın Başvekil! Bütün milliyetçi Türkler sizinle beraberdür. Sizden tarihimizin bu çetin anında vatan düşmanı komünizmin ezilmesini, bir daha baş kaldıramayacak şekilde ezilmesini istiyorlar.*” Bu ithamlar karşısında Sabahattin Ali tarafından dava açılmış ve Atsız mahkûm edilmiştir. Hemen akabinde Cumhurbaşkanı İnönü 19 Mayıs 1944’de yaptığı konuşmada Sovyet dostluğuna vurgu yaparak bu devlet tarafından olumsuz algılanan Türkiye’de ki ‘Turancı’ akımlara karşı sert bir çıkış yapmış, takip eden günlerde söz konusu akımlarla ilişkisi olanlar tutuklanarak yargılanmaya başlamıştır (İlhan Darendelioğlu, *Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yayınları, İstanbul 1977, s.106-138; Çetin Yetkin, *Karşı Devrim (1945-1950)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2009, s.82-86).

62 M.Çıkar, *a.g.e.*, s.126-127.

63 N.Berkes, *a.g.e.*, s.391.

64 Hasan Ali Yücel, *Davam*, Ulus Basımevi, Ankara 1947, s.12.

Üniversiteden Uzaklaştırılan ‘Solcu Hocalar’

Yukarıda değindiğimiz ortam içinde Yücel-Öner davası sürerken Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi’nde bununla dolaylı olarak bağlantılı bazı olaylar meydana gelmiştir. Temmuz 1948’de solcu olarak tanınan üç hocanın (Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes) üniversiteden uzaklaştırılması ile neticelenen olaylar esas olarak 1945’te başlamıştır. 1 Aralık 1945’te çıkmaya başlayan *Görüşler* dergisinin ilk sayısının kapağında bu üç akademisyenin resimleri DP liderleri ile beraber yer almış ve bunların dergide yazılar yazacağı duyurulmuştur. 4 Aralık olaylarının ertesinde bu hocalar bakanlık soruşturmasına tabi tutulmuş ve Milli Eğitim Bakanı Yücel’in emriyle bakanlık emrine çekilmişlerdir. Ancak Danıştay bu kararı bozmuş ve hocalar fakültedeki görevlerine dönmüşlerdir.⁶⁵

Bu konu bir süreliğine kapandıysa da 1946 sonunda yapılan komünist tevkifleriyle yeniden gündeme taşınmıştır. Üniversitelere ve Köy Enstitülerine komünistlerin sızdığı ve buralarda köşe başlarını ele geçirdikleri yolunda yapılan propaganda özellikle sağcı gruplar üzerinde etkili olmuştur. Hatırlanacağı gibi İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, 29 Ocak 1947’de Türkiye’deki komünist akımlarla ilgili olarak TBMM’de bir açıklama yaparak ülkedeki komünist hareketlerin gelişimini 1919’dan itibaren kapsamlı şekilde ele almış ve bu hareketlerin çok etkin ve yaygın olduğu bir tablo çizmişti. Nitekim 6 Mart 1947’de sağ eğilimli iki bin civarında üniversite öğrencisi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi’nde Pertev Naili Boratav tarafından verilecek olan konferansı basarak bahsi geçen hocalar ve komünizm aleyhinde gösteriler yapmış, *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerinin toplattırılmasını talep etmiştir. *Cumhuriyet* gazetesi 7 Mart tarihli sayısında bu olayı “*Ankara Gençliğinin Kızıl Propagandayı Protestosu*” başlığı ile vermiştir. 19 Nisan tarihinde ise sağ eğilimli gruplar tarafından İzmir’de gösteriler yapılmış, Mehmet Ali Aybar tarafından çıkarılmaya başlanan *Zincirli Hürriyet* dergileri yakılmıştır.⁶⁶ 6 Mart’taki olaylar nedeniyle üniversite tarafından Boratav, Boran ve Berkes hakkında tahkikat yapılmış, tahkikat heyeti suç unsuruna rastlanmadığı yolunda rapor vermiştir. Buna rağmen üniversite senatosu bu hocaları ihraç etme konusunu gündeme almış, ancak ihraç kararı senatodaki bir grup hocanın muhalefeti sayesinde engellenebilmiştir.⁶⁷

6 Mart’taki üniversite baskınından sonra ‘solcu hocalar’ konusu kamuoyunun sürekli gündeminde kalmış, konuyla ilgili TBMM’de görüşmeler yapılmıştır. Ancak asıl olaylar 1947 yılı sonunda gerçekleşecektir. Zira Aralık ayına gelindiğinde provokasyonun dozu iyice artmıştır. Cihat Baban, 21 Aralık 1947 tarihli yazısında şunları söylemektedir; “*Komünizm artık memleketlere istilacı bir kuvvet olarak giriyor. Kaleyi birkaç yüz kişilik fedailer grubu ile içinden fethediyor. Emniyet teşkilatımız daha iyi bilir, aralarında cer hocası, öğretmen kılığına bürünenler de var. Meclisin dünkü toplantısında sayın Sadi Irmak’ın açıkladığı gibi, Ankara Dil-Tarih Fakültesinden mezun olup hocalığa gidenlerden sol sesleri gelmeye başladı... Memleketteki Sovyet ajanlarına karşı hassas olmak mecburiyetindeyiz.*”⁶⁸ Bahadır Dülger daha ileri giderek şu şekilde sormaktadır; “*Yetiştirdiği talebeye, yarın sokak mahkemesinden sonra ipe çekeceği milliyetçilerin listesini*

65 Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.38.

66 İ.Darendelioğlu, *a.g.e.*, s.181-183; M.Goloğlu, *a.g.e.*, s.221.

67 N.Berkes, *a.g.e.*, s.403-408.

68 *Tasvir*, 21 Aralık 1947, s.1.

taşıyacak kadar aşırı bir kızıl ihtilalcilik aşılayan insanları kanun tasfiye edemiyor mu?”⁶⁹

Ayrıca aralık ayında Ankara Ulus'taki Milli Eğitim Bakanlığı binası yanmış, yangının elektrik kontağından çıktığı duyurulmuştur. Ancak basının bir kısmında bu ve başka bir takım yangınların komünistler tarafından çıkarıldığı iddiaları ortaya atılmış, bu iddialar ciddi taraftar bulmuştur. Dönemin tanınmış 'komünist avcılarından' milletvekili Fahri Kurtuluş'a göre yangınlar kazayla olmamıştır; *“Bu bir dizi yangın. Tesadüf mü bunlar? Bunları bir yakan olması gerekmez mi? Elbet bir yakan var. Ama kim? Ben size söyleyeyim... Moskova emirleri kızillar.”⁷⁰*

Bu gergin hava içinde 27 Aralık günü sağ eğilimli üniversite öğrencileri tarafından komünizm aleyhinde bir yürüyüş yapılmış, yürüyüş sonunda bir grup öğrenci tarafından Ankara Üniversitesi rektörlüğü basılmıştır. Rektör Şevket Aziz Kansu'yu tartaklayan göstericiler birkaç defa 'kahrolsun komünizm' diye bağırma zorlamış ve zorla istifa dilekçesi imzalatmıştır. Rektörün fakülteden çıkabilmesi ancak güvenlik kuvvetlerinin havaya ateş açması ile mümkün olmuştur. Hemen ertesi gün toplanan üniversite senatosunun bazı üyeleri tarafından bu hocaları itham eden açıklamalar yapılmış ve birkaç gün sonra Pertev Naili Boratav, Behice Boran ve Niyazi Berkes'in üniversiteden ihracına karar verilmiştir.⁷¹ Olayların basındaki yansımaları da kendisi kadar vahim olmuştur. 29 Aralık tarihli Kudret gazetesi olayı şöyle yorumlamaktadır; *“Fakülte içinde bulunan üç komünist hoca hakkında Senato'nun gençliğin heyecanına uygun olarak vermiş olduğu karar takdirle karşılanmıştır... Gençliğin asil heyecanı şehrin bütün muhitinde büyük bir alaka ve takdirle karşılanmış, Türk gençliğine yakışır bir şekilde tertiplenen ve sonuçlandırılan hareket içten alkışlanmıştır.”* Olayları kınayanlar ise basının küçük bir kısmı ve üniversitelerin bazı fakülteleri ile sınırlı kalmıştır.⁷²

Ancak olaylar burada noktalanmamıştır. Üniversite Senatosunun ihraç kararı Ocak 1948'de Danıştay tarafından, Şubat ayında ise Üniversitelerarası Kurul kararı ile bozulmuştur. Buna rağmen Ankara Üniversitesi Senatosu yargı kararına uymamış ve hocaları göreve iade etmemiştir. Ayrıca basında da Üniversitelerarası Kurulun kararına karşı şiddetli bir saldırı başlamıştır. Nitekim Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sırer, Danıştay'ın kararına itiraz etmiş, Danıştay Genel Kurulu Ocak ayında alınan kararı kaldırmış ve hocalar hakkında 'görevi kötüye kullanmak' suçundan dava açılmıştır.⁷³ 1948 Haziran ayında başlayan dava 1950 Mayıs ayına kadar sürmüş, neticesinde Boran ve Berkes üçer ay hapis ve memuriyetten men cezasına çarptırılmıştır. Ancak bu karar da 1950 Haziran ayında Yargıtay tarafından bozulmuştur. Buna rağmen hocalar üniversitedeki görevlerine dönememişlerdir. Zira 1948 yazında çıkarılan bir kanunla kadroları kaldırılmıştır. İlgili meclis komisyonun sözcüsü Suut Kemal Yetkin, TBMM'de bu kanunla ilgili şu açıklamayı yapmıştır; *“Sayın arkadaşlarım; Milli Eğitim Komisyonumuz hükümet tasarısına iki madde ilave etmekle ve bazı öğretim üyelerine ait kadroları kaldırmakla Büyük Meclis'in türlü vesilelerle izhar ettiği derin hassasiyete tercüman olduğuna kanidir. Çünkü uzun zamandır tedavi edilemez müzmin bir hastalık halinde sürüp giden bu meseleyi halledecek başka çare yoktu. Komisyon bu değişikliği yaparken üniversite muhitinin bu durumdan kurtulduktan sonra huzur içinde ilmi ve milli ödevlerini yapmaya*

69 *Tasvir*, 24 Aralık 1947, s.1.

70 *Ulus*, 28 Aralık 1947, s.1.

71 İ.Darendelioğlu, *a.g.e.*, s. 196-204; K.Karpat, *a.g.e.*, s.453.

72 N.Berkes, *a.g.e.*, s.434-435.

73 Ç.Yetkin, *a.g.e.*, s.522; M.Goloğlu, *a.g.e.*, s.224-225.

devam edeceği muhakkaktır.”⁷⁴

Suut Kemal Yetkin’in “*tedavi edilemez müzmin bir hastalık*” olarak tanımladığı ‘solcu hocalar’ vakası, Yücel-Öner davasında da görüldüğü gibi komünistlik suçlamasının ne kadar etkin bir silah olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır. Şerif Mardin “*hiçbir ülkede ‘solcu’ damgası Türkiye’deki kadar ‘aforoza’ mahiyetini taşımaz*” derken bunu vurgulamaktadır.⁷⁵ O dönemde hukuk fakültesinde hoca olan ve bu olaylar nedeniyle üniversite senatosundaki görevinden istifa eden Ord. Prof. Ernest E. Hirsch olayları şöyle yorumlamaktadır; “*Üniversiteler Kanununun çıkarılmasına kadar başı çeken hümanist akım... 1946 seçimlerinden sonra yerini milliyetçi akıma terk etmek zorunda kalmıştı. Bu akım kendisini parlamento dışında da, özellikle basında ve üniversite öğrencileri arasında hissettirmekteydi. Özellikle liberal düşünceli profesörleri, komünist oldukları şüphesiyle, görevden uzaklaştırma konusunda Batı Avrupa’da adet haline gelmiş olan yöntemler vardı. Dünyaya, Türk öğrencilerinin de demonstrasyon yapabileceği gösterilmek isteniyordu.*”⁷⁶

Sabahattin Ali’nin Öldürülmesi

Sabahattin Ali, özellikle hikâyeleri ile Türk edebiyatının önemli isimlerinden biridir. Esas mesleği öğretmenlik olan Ali, 1933’te komünistlik ve Cumhurbaşkanı’na hakaretten mahkûm olmuş ve bir süre hapis yatmıştır. Hasan Ali Yücel döneminde tekrar göreve çağrılan Sabahattin Ali, Ankara Konservatuar Müdürlüğü’ne getirilmiştir. Köy Enstitüleri girişiminde Bakan Yücel’e ve İsmail Hakkı Tonguç’a verdiği destekle gündeme gelmiştir.⁷⁷ Nihal Atsız, 1944 yılında dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu’na yazdığı açık mektuplarda Sabahattin Ali’yi komünistlik ve vatan hainliği ile itham etmiş, bu ithamlar karşısında Sabahattin Ali tarafından dava açılmış ve Atsız mahkûm edilmiştir.⁷⁸

Sabahattin Ali, Yücel’in bakanlıktan istifasından sonra Konservatuar Müdürlüğü’nden ayrılarak İstanbul’da *Marko Paşa* dergisini çıkarmaya başlamıştır. Sabahattin Ali, Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz’la beraber çıkardıkları *Marko Paşa*’daki yazılarında özellikle ABD ile girilen ilişkiyi eleştirerek bağımsızlığın yitirildiği vurgusunu yapmış, demokratikleşme, laikliğin muhafazası, yolsuzluklar gibi konularda sert eleştiriler getirmiştir. Ali, Türkiye-ABD ilişkileriyle ilgili olarak 25 Kasım 1946 tarihi *Marko Paşa*’da şunları yazmıştır; “*... bizim bildiğimize göre, müstakil bir memleketin toprakları üzerinde, ister general olsun ister teknisyen, ister üniforma giysin ister sivil... yabancı bir devletin ordusuna mensup birlikler, devamlı vazife ile bulunamazlar. Bizim bildiğimize göre müstakil bir memleketin topraklarından bir karışı bile askeri maksatlarda kullanılmak için, yani üs olarak, sulh zamanında yabancı bir devletin kara, deniz, hava kuvvetlerinin veya teknik personelinin emrine verilemez... Acaba Mustafa Kemal’in memleketinde bu kadar kısa zamanda istiklal anlayışı bu kadar kökten değişmeler mi geçirdi?”*⁷⁹ 1947 Şubat’ındaki yazılarında da

74 N.Berkes, *a.g.e.*, s.473.

75 Ş.Mardin, “a.g.m.”, s.165.

76 Ernst E. Hirsch, *Anılarım- Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*, Türkiye İş Bankası, Ankara 1985, s.423.

77 Fethi Tevetoğlu, *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ankara 1967, s.606.

78 İ.Darendelioğlu, *a.g.e.*, s.106-129; Ç.Yetkin, *a.g.e.*, s.82-83.

79 Sabahattin Ali, *Bütün Yapıtları, Marko Paşa Yazıları ve Ötekiler*, (Der.H.Altınkaynak), Cem Yayınevi, İstanbul 1986, s.96-97.

laiklik aleyhindeki hareketler ve yolsuzluklar hakkında şöyle demektedir; “Nihayet günün birinde yobazlık, kara kuvvet, yeşil sarık, irtica sahiden hortladı. Ama Menemen’de değil, o eline ayağına köstek vurmak istedikleri halkın içinde değil... Ankara’da ve kendi aralarında!”. “Biz istiyoruz ki, bu memlekette yapılan her iş üç beş kişinin çıkarına değil, bu toprakları dolduran milyonların yararına olsun... herhangi bir karar alınırken... koltuğuna ısınmış beş on hazır yiyicinin menfaati değil, milletin hayrı düşünölsün.”⁸⁰

Marko Paşa muhalif tavrıyla siyasi çevrelerin ciddi tepkisini çekmiş ve hücumlara uğramıştır. Yazarları hakkında davalar açılan, basımı engellenmeye çalışılan ve sık sık kapatılan dergi *Malum Paşa*, *Merhum Paşa*, *Ali Baba*, *Yedi Sekiz Paşa*, *Bizim Paşa*, *Öküz Mehmet Paşa* gibi isimlerle tekrar tekrar çıkmıştır. Altan Öymen’e göre hükümetin Amerika ile ilgili politikasını eleştiren yegane yayın olan derginin satışları o zaman için çok yüksek bir tiraj olan 60 bine ulaşmıştır.⁸¹

Marko Paşa’ya yönelik baskılar ve hücumlar, nihayetinde Sabahattin Ali’yi yazarlığa devam edemez hale getirmiştir. Bu durum karşısında bir kamyon alan Ali taşımacılık işine girmek durumunda kalmıştır. 1948 Mart’ında kamyonla Edirne’ye giden yazardan dokuz ay boyunca haber alınmamış, ancak 1949 Ocak’ında öldürüldüğü haberi gazetelere yansımıştır.⁸² Sabahattin Ali’nin katil zanlısı olarak Ali Ertekin isimli eski bir astsubay yargılanmış ve hüküm giymiştir. Ali Ertekin silah kaçırdığı için ordudan atılmış ve Bulgaristan hududunda insan kaçakçılığı yapan bir zattır. Bu zat Sabahattin Ali’yi Bulgaristan’a kaçırmak için anlaştıklarını, ancak yolda fikir değiştirerek Ali’yi öldürdüğünü itiraf etmiştir. Ancak bu cinayetle ilgili pek çok iddia ortaya atılmıştır. Bu iddialar arasında Ertekin’in devlet adına çalıştığı ve cinayeti planlayarak gerçekleştirdiği de vardır.⁸³

Sabahattin Ali’nin öldürölmesi kamuoyunda yankı bulmuş ve uzun süre basında yer almıştır. Ertekin’in yargılanma aşaması da cinayet kadar vahim olmuştur. Zira Ertekin savunmasını ‘milli hislere’ dayandırmış, Sabahattin Ali gibi bir ‘vatan hainini’ öldürmekle memlekete hizmet ettiğini beyan etmiştir;

“Bu sözleri işitince beynim attı. Vaktiyle Ruslar’ın 93 Harbi’nde dedeme fena muameleler yaptığını babam bana söylemiş ve anlatmıştı. Bu sözlerden sonra Sabahattin Ali’nin Türklük’le alakası olmayan ve Türk milletine fenalık için harice kaçmak isteyen bir canavar olduğunu anladım. Zaten elinde de şişkin bir çantası vardı, bu çantada mevcut olması muhtemel muzır evrakı düşündüm. Heyecanım üzüntüye dönüştü... İşte bu milli düşünce ile birdenbire irademi kaybederek elimdeki sopa ile kitap okumakta iken kafasının sol tarafına yüzüne doğru şiddetle vurdum... bir daha vurdum... Üçüncü bir darbeyi ensesine vurunca nefesi tamamen kesildi. Ölmüştü.”⁸⁴

Mahkeme, “Ertekin’in eyleminde cezayı hafifletici tahrik nedenleri olduğu” gerekçesiyle savcının istediği 20 yıl hapis cezasını 4 yıla indirmiş, Ali Ertekin 21 ay sonra serbest kalmıştır.

80 S.Ali, *a.g.e.*, s.106-108.

81 Öymen şunları söyler; “Marko Paşa ve yedeklerinin yayınları aksadıkça, Türk basınının etkili gazete ve dergilerinde Amerika’yla ilgili olarak, ‘olumlu’ haber ve yazılardan başka bir şey bulmak git gide güçleşiyordu. Tabii, Rusya’yla ilgili olarak da ‘olumsuz’ haber ve yazılardan başka bir şey bulmak güçleşiyordu.” (Altan Öymen, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul 2004, s.195-196.)

82 *Ulus*, 13 Ocak 1949, s.1.

83 Hıfzı Topuz, *Eski Dostlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.46; Kemal Bayram, *Sabahattin Ali Olayı*, Yenigün Yayınları, Ankara 1978, s.442-443.

84 Alpay Kabacalı, *Türkiye’de Siyasal Cinayetler*, Altın Kitaplar, İstanbul 1993, s.336-337.

Öymen'e göre 'vatan uğruna cinayet işledim' savunması ilk defa Sabahattin Ali cinayetiyle ortaya atılmış ve günümüze kadar artarak devam etmiştir.⁸⁵

Ahmet Emin Yalman'ın Sabahattin Ali'nin öldürülmesi üzerine yazdıkları, kamuoyuna hâkim olan komünizm karşıtı histeriyi açıkça ortaya koymaktadır; "*Kendisinin Türk kültürünün en ziyade tadına varan genç yazarlardan biri olduğunu neden ileri sürmüyoruz? Çünkü kızıl barbarlığın tehditleriyle ve entrikalarıyla karşılaşmış bulunan Türk milleti kendi varlık ve istiklal gayesini her şeyin üstünde tutuyor. Bugün milletimiz için Sabahattin Ali'nin göze çarpan tarafı fikri üstünlükleri değil, kızıl hastalığa her nasılsa tutulmuş bulunması, Türk emellerine karşı gelmesi, düşmanların kundaklama maksatlarına, bilerek, bilmeyerek alet olması ve diğer değerli fikir adamlarına kızıl solculuk modasının yayılmasına meydan vermesidir.*"⁸⁶

'Sol' olarak nitelenen herkese ve her şeye karşı duyulan bu nefret nerden kaynaklanmaktadır? Bu nefrette Sovyetler kaynaklı tehdit algılamasının belli bir payı vardır. Dönemin hâkim algısına göre Sovyetler Birliği emperyalist bir devlet, komünizm -ve her türlü sol ideoloji- Rus emperyalizminin bir aracıdır. Ancak bu cevap yeterli değildir. Zira Hasan Ali Yücel örneğinde olduğu gibi bakanlık düzeyine yükselmiş bir CHP'li bile komünizmle ve Sovyet ajanlığıyla itham edilebilmekte, bu ithamlar kamuoyunda kabul görebilmektedir. Mardin'e göre 'solcu' tasniflemesi içinde hücumu uğrayan bu aydınların göze batmasının asıl nedeni hem laik hem de hümanist (ya da kozmopolit) olmalarıdır. Komünizmde mevcut olan din karşıtlığı olgusu, dini konularda son derece hassas olan (ve özellikle bazı radikal laiklik uygulamalarından rahatsız olan) Türk toplumunun 'laiklik' ile 'solculuk' arasında bir bağ kurmasına yol açmıştır. Benzer şekilde 'hümanizm' de solculukla eş tutulmuştur. Türk aydınında laiklik ancak milliyetçilikle beraber kabul görür. Bahsi geçen aydınlarda bu iki özellik (laik duruş ve hümanist yaklaşım) baskındır. Bu durum dönemin histerik havası içinde onları hedef haline getirmiştir.⁸⁷ Bu analiz yalnızca bahsi geçen aydınlar için değil dönem içerisinde benzer saldırılara uğramış bütün muhalifler için genel olarak geçerlidir.

Bu sosyolojik çözümlemenin yanında dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta da hedef haline gelen aydınların neredeyse tamamının dönemin baskın dış politika tercihlerine şüpheyle yaklaşmasıdır. İki kutuplu dünya düzeni içinde Batı Bloğu ya da daha doğru bir ifade ile ABD tarafında olma kararı Türk dış politikasının belirgin tercihi olmuştur. Bu tercihi sorgulayan her türlü görüş ise şiddetli bir saldırıya maruz kalmış ve komünistlikle yaftalanmıştır.

Sonuç

II. Dünya Savaşı yılları Türkiye için kaygı dolu ve zor yıllar olmuştur. Türkiye, Mihver Bloğu karşısında savaşa girmesi için müttefiklerden ve özellikle Sovyetlerden gelen ağır bir baskıya maruz kalmıştır. Aksi durumda savaş sonrası düzenlemelerinde yalnız bırakılmakla tehdit edilmiştir. Bütün kaygılarına rağmen Türkiye ısrarla savaş dışı konumu sürdürmüş ve savaşa girmesi yönündeki baskılarına direnmiştir. Türkiye'nin savaş boyunca kararlılıkla uyguladığı savaş dışında kalma kararı, savaş sonunda Türkiye'yi yalnızlıkla baş başa bırakmıştır.

1945 baharında Sovyetler, Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'da bir kısım toprak taleplerini

85 A.Öymen, *a.g.e.*, s.334.

86 A.E.Yalman, *a.g.e.*, s.1461.

87 Ş.Mardin, "a.g.m.", s.165-170.

dile getirdiğinde Türkiye diplomatik olarak yapayalnızdır. Sovyetlerin talepleri bir yandan kamuoyunda şiddetli bir tepki doğururken, diğer yandan Türkiye'nin içinde bulunduğu yalnızlıkla birleşerek bir toplumsal histerinin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu histeri Türkiye'de daha önce de mevcut olan 'komünizm karşıtı' eğilimleri daha da güçlendirmiştir. Nitekim bu koşullarda şekillenen komünizm karşıtı kamuoyu, savaş sonrası yıllarda başlayan çok partili hayatın hararetli tartışmaları içinde etkin bir silah olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Dönemim ideolojik atmosferi içinde iç siyasi tartışmalar 'Sovyet tehdidi' ile ilişkilendirilmiş, her türlü muhalif düşünce 'Moskova ağzıyla konuşmak' ithamlarıyla bastırılmıştır. Dönemin uluslararası konjonktürü ile de uyumlu olan bu komünizm karşıtı histeri, Hasan Ali Yücel örneğinde olduğu gibi bakanlık düzeyine yükselmiş bir CHP'linin bile komünizmle ve Sovyet ajanlığıyla itham edilebildiği, bu ithamların kamuoyunda kabul görebildiği boyutlara varmıştır. Bu saldırılar özellikle dönemin baskın dış politika eğilimlerine yani Amerikancılık eğilimine muhalif duran aydınlara yönelmiştir. Nitekim bu aydınlar, iki kutuplu dünya algılaması içinde 'Amerikan taraftarı değilsen Sovyetler taraftarısın' mantığıyla suçlu görülmüşlerdir.

Türkiye'de özellikle bu yıllarda taban bulan komünizm karşıtı kamuoyunun fikir özgürlüğü aleyhinde ciddi etkiler yarattığı söylenebilir. Bu süreç kültürel irtica olarak tanımlanan bir ortamın doğmasına sebep olmuştur. Komünizmle yaftalanmak kaygısı liberal ve ilerici düşüncüyü durdurmuş, Türkiye'de yaratıcı politik düşüncüyü uzun müddet felce uğratmıştır.

Bu süreç toplumsal hafızada Sovyetler'e karşı yüzyıllardır duyulan şüphe ve nefreti kamçılarken bunun karşısına 'iyi' imgesi olarak Amerika'nın yerleşmesini sağlamıştır. 'Sovyet' imgesinin karşısına konulan bu imge, iyi olan her şeyi temsil ediyor kabul edilmiş ve ideolojik anlamda sorgulanamaz bir Amerikan imajı yaratılmıştır. Öyle ki Türkiye Batı İttifakı ile bütünleşirken kamuoyundan gelen itirazlar çok kısık kalmış, muhalif sesler şiddetle bastırılırken kamuoyunun büyük çoğunluğu bunları coşku ile karşılamıştır.

Kaynaklar

Resmi Yayınlar

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları(1935-1939), (Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü).

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), (Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü).

Sürelî Yayınlar

Gazete Makaleleri

İsmet (İnönü), "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1933, ss.1-2.

Nadi, Nadir, "Bir Hakikat ve Bir Üzüntü", *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1945, s.1.

Sadak, Necmettin, "Biraz da İnsaf Lazım", *Akşam*, 19 Kasım 1945, ss.1-2.

- Sertel, Sabiha, “Ne Garip Şey?”, *Tan*, 13 Ekim 1945, s.1.
_____, “Bugünkü Hadiseler ve Atatürk”, *Tan*, 10 Kasım 1945, s.1.
Sertel, Zekeriya, “Türk Efkârının Aydınlığa İhtiyacı Vardır”, *Tan*, 28 Haziran 1945, ss.1-2.
_____, “Hükümet ve Meclisten Bir Şey Bekleyebilir miyiz?”, *Tan*, 22 Ağustos 1945, ss.1-2.
Yalçın, Hüseyin Cahit, “Vehim mi, Bahane mi?”, *Tanin*, 13 Mart 1945, s.1.
_____, “Üçüncü Cihan Harbi Tehlikesi Karşısında Türkiye”, *Tanin*, 27 Haziran 1945, s.1.
_____, “Hangisi Doğrudur?”, *Tanin*, 29 Haziran 1945, s.1.
_____, “Göze Çarpan Hakikatler”, *Tanin*, 27 Ağustos 1945, s.1.
_____, “Ne Garip Şey?”, *Tanin*, 15 Ekim 1945, s.1.
_____, “Sol-Sağ ve İleri-Geri”, *Tanin*, 3 Aralık 1945, s.1.
_____, “Kalkın Ey Ehli Vatan”, *Tanin*, 3 Aralık 1945, ss.1.
_____, “Bir Fena Vatandaş Örneği”, *Tanin*, 17 Mayıs 1946, s.1.
_____, “Bolşevikler Maskeyi Yüzlerinden Attılar”, *Tanin*, 13 Temmuz 1946, s.1.

Gazeteler

Akşam
Cumhuriyet
Kudret
Kuvvet
Milliyet
Tanin
Tasvir
Ulus
Yeni Sabah

Kitaplar

- Ali, Sabahattin, *Bütün Yapıları, Marko Paşa Yazıları ve Ötekiler*, (Der.H.Altınkaynak), Cem Yayınevi, İstanbul 1986.
Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri (1917-1938), (Der.N.Asan), Ankara 1964.
Bayram, Kemal, *Sabahattin Ali Olayı*, Yenigün Yayınları, Ankara 1978.
Berkes, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
Borak, Sadi, *Atatürk'ün Gizli Oturumlarda Konuşmaları*, Kırmızı Beyaz, İstanbul 2004.

- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2009.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2010.
- Çıkar, Mustafa, *Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.
- Darendelioğlu, İlhan, *Türkiye 'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yayınları, İstanbul 1977.
- Deringil, Selim, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı 'nda Türkiye 'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.
- Frey, Frederick W., *The Turkish Political Elite*, MIT Press, Cambridge 1965.
- Goloğlu, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1982.
- Gürun, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- Hale, William, *Türk Dış Politikası (1174-2000)*, Mozaik, İstanbul 2003.
- Hirsch, Ernst E., *Anılarım- Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*, Türkiye İş Bankası, Ankara 1985.
- Kabacalı, Alpaz, *Türkiye 'de Siyasal Cinayetler*, Altın Kitaplar, İstanbul 1993.
- Karaca, Emin, *Türk Basınında Kalem Kavgaaları*, Bizim Kitaplar, İstanbul 2008.
- Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Kayalı, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Nadi, Nadir, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1979.
- Öymen, Altan, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul 2004.
- Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- Tevetoğlu, Fethi, *Türkiye 'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ankara 1967.
- Timur, Taner, *Türkiye 'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970,
_____, *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Akis Yayınları, İstanbul 1971.
- Topuz, Hıfzı, *Eski Dostlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
_____, *II. Mahmut 'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- Tunçay, Mete, *Türkiye 'de Sol Akımlar II (1925-1936)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdikleri IV (1945-1970)*, Rey Yayınları, İstanbul 1970.
- Yetkin, Çetin, *Karşı Devrim (1945-1950)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2009.
- Yücel, Hasan Ali, *Davam*, Ulus Basımevi, Ankara 1947.

Makaleler

Mardin, Şerif, “Siyasal Sözlüğümüzün Özellikleri: Solcu” *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, (Der.M.Türköne ve T.Önder), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.165-170.

Meyer, M., “18. Yüzyıldan Günümüze Rusya ve Türkiye İlişkileri”, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya, Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, (Der.G.Kazgan ve N.Ulçenko), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.17-32.

Özgüden, Mehmet, “Türkiye’de Seçkinler”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, (Der. Faruk Alpkaya, Bülent Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara 20217, s.367-406.

Saray, Mehmet, “II. Dünya Savaşı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri”, *Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, (Haz. İ.Kamalov ve İ.Svistunova), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s.245-256.

Sotniçenko, Aleksandr, “1945-1956 Yıllarında Türk-Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları”, *Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, (Haz.İ.Kamalov ve İ.Svistunova), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s.321-337.

Yüceer, Saime, “Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, *Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, (Haz.İ.Kamalov ve İ.Svistunova), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s.61-106.

Dr. Öğr. Üyesi
Kansu EKİCİSDÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Orta Çağ Tarihi Ana Bilim
Dalı,
kansuekici@sdu.edu.tr.

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8252-1138>Doktora Öğrencisi
Alican KİRİŞOĞLUSDÜ, SBE, Tarih Bilim Dalı,
Orta Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı
kirisoglualican@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4775-1031>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted
Eser Geçmişi / Article Past: 13/03/2022 01/06/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1116478>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Avrupa'da Bir İlhanlı Elçisi: Rabban Bar Sauma Marko
Polo'nun İzinde Doğu'dan Batı'ya Seyahat*An Ilkhanate Ambassador in Europe: Rabban Bar Sawma A Journey
from East to West in the Footsteps of Marco Polo*

Öz

Öngüt asıllı Nasturi bir Hristiyan olan Rabban Bar Sauma muhtemelen 1220'li yıllarda Moğol hakimiyetindeki Hanbalık'ta (Pekin) doğmuştur. Genç yaştan itibaren kendisini din adamı olmaya adanmış ve münzevi bir hayat seçmiştir. Rahiplik rütbesini aldıktan sonra inancını halka aktarırken öğrencisi olan Markos'un ısrarıyla hem hac görevlerini yerine getirmek hem de kutsal emanetleri görmek için Kudüs'e gitmek üzere Pekin'den yola çıkmışlardır. Orta Asya'daki zorlu yolculuğun ardından İrân'a gelen iki seyyah buradan Filistin'e uzanan yolların İlhanlı-Memlûklü çatışmaları yüzünden kapalı olması nedeniyle amaçlarına ulaşamamışlardır. Bir süre Bağdâd'da ikamet eden seyyahların kaderi Nasturi Katolikos Denha'nın ölümüyle değişmiştir. Markos, Moğollarla daha iyi ilişkiler kurmak isteyen Nasturi din adamlarının ısrarıyla Mar Yabh-Allaha adını alarak Bağdâd'da yeni Katolikos olmuştur. İslamiyeti kabul etmiş olan İlhan Ahmed Tekûdâr'den sonra 1284 yılında ilhan olan Argûn Han, Avrupa devletleriyle kesilen ilişkileri tekrardan canlandırmak istemiş ve bu minvalde kendi döneminde Memlûklar üzerine askeri bir ittifak önerisiyle Avrupa'ya beş elçilik heyeti göndermiştir. Söz konusu beş elçilik heyetinden ikincisine başkanlık yapan Rabban Bar Sauma, elçi olarak görevlendirilmesinin ardından Bağdâd'daki Nasturi Patrikhanesi'nin Papa'ya göndermek istediği hediyeler ile İlhan Argûn'un Papa'ya ve Avrupa hükümdarlarına gönderdiği mektupları ve hediyeleri alarak bir buçuk yıl süren yolculuğuna çıkmıştır.

ATIF: EKİCİ Kansu, KİRİŞOĞLU Alican, "Avrupa'da Bir İlhanlı Elçisi: Rabban Bar Sauma Marko Polo'nun İzinde Doğu'dan Batı'ya Seyahat", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (323-381)

CITE: EKİCİ Kansu, KİRİŞOĞLU Alican, "An Ilkhanate Ambassador in Europe: Rabban Bar Sawma A Journey from East to West in the Footsteps of Marco Polo", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (323-381)

Trabzon'dan deniz yoluyla Konstantinopolis'e varan Rabban Bar Sauma ve elçilik heyeti buradan yine deniz yoluyla Napoli'ye gitmiş; Roma, Cenova, Paris ve Bordeaux şehirlerine giderek Papa ile Fransa ve İngiltere krallarıyla diplomatik temaslarda bulunmuş ardından görevini tamamlayarak Tebriz'e 1288 yazında sağ salim dönmüştür. Daha sonra sakin bir hayat yaşayan Bar Sauma 1294 yılında Bağdâd'da vefat etmiştir. Bu makalede Rabban Bar Sauma'nın sadece hayatı değil seyahatlerinde ziyaret ettiği bölgelerin siyasi arka planları ele alınmış özellikle İlhanlı elçisi olarak görevi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rabban Bar Sauma, İlhanlılar, Kûbîlây Hanlığı, Argûn Han.

Abstract

Rabban Bar Sawma, a Nestorian Christian of Ongud descent, was probably born in the Mongol-ruled Hanbalık (Beijing) around 1220. At a young age, he devoted himself to being a clergyman and chose to live a solitary life. Upon being promoted to the rank of priest, he set out from Beijing to go to Jerusalem, after his student Marcos' insistence and advice, both to fulfill their pilgrimage and to see the holy relics while conveying his faith to the people. The two travellers, coming to Iran after a difficult and challenging journey in Central Asia, could not make it to Palestine as the roads leading from here to Palestine were closed due to the Ilkhanid-Mamluk conflicts. The fate of travellers, who lived in Baghdad for a while, changed with the death of Nestorian Catholicos Denha. Markos became the new Catholicos in Baghdad, assuming the name Mar Yabh-Allaha, upon the insistence of the Nestorian clergy who wanted to establish better relations with the Mongols. Arghun Khan, who became Ilhan in 1284 after Ilhan Ahmed Tekûdâr converted to Islam, aimed to revive the relations with European states and he sent five embassy delegations to Europe with the proposal of a military alliance with the Mamluks in his own time. Rabban Bar Sawma, as head of the second of the five embassy delegations in question, received the gifts from the Nestorian Patriarchate in Baghdad to be given to the Pope, and the letters and gifts from İlhan Arghûn designed to be submitted to the Pope and the European rulers, embarked on his journey lasting for one and a half years. Rabban Bar Sawma and the embassy delegation, who arrived in Constantinople by sea from Trabzon, went to Naples by sea; He also went to the cities of Rome, Genoa, Paris, and Bordeaux, and he established diplomatic contacts with the Pope and the kings of France and England, then he completed his mission and returned to Tabriz safe and sound in the summer of 1288. After his travels and mission to Europe, Bar Sawma lived a quiet life and died in 1294 in Baghdad. This study examines not only the life of Rabban Bar Sawma but also the political background of the regions he visited during his travels, with a particular emphasis on his mission as an Ilkhanid ambassador.

Keywords: Rabban Bar Sawma, the Ilkhanate, the Kubilay Khanate, Arghun Khan.

Giriş

Rabban Bar Sauma (*Savma/Çauma*)¹, elimizdeki kayıtlara göre Avrupa'ya ulaşan ilk Çin (Hitay) kökenli kişidir. Marco Polo'dan yaklaşık 15 yıl sonra onun izlediği yolun tersi istikametinde Ortadoğu'ya doğru yola çıkmış ve seyahatinin notlarını almaya başlamıştır. Bu seyahat Cengiz Han hanedanlığının hakimiyeti altındaki toprakların en doğusundan batısına kadar olmasının yanı sıra Orta Çağ'da Doğu'dan Batı'ya yapılan ve kayıtları tutulan yegâne yolculuk olması hasebiyle değerli bir kaynak olarak istisnai bir öneme sahiptir. Avrupalıların Moğol korkularının biraz üstesinden gelmesinin ardından -başlangıçta onları Ye'cüc ve Me'cüc olarak değerlendirmişlerdi²- batıdan özellikle Vatikan'daki papa tarafından Moğolları tanımak hatta onları Hristiyan yapmak hayali ve Avrupa'ya ulaşan Moğol akınlarının durdurulmasını talep etmek amacıyla doğuya diplomatik görevle din adamları ve gözü pek tüccarlar (çoğu zaman bir siyasi iradeden bağımsız hareket ediyorlardı) gönderilmiştir. Bu dönemde Bar Sauma'nın çağdaşı olarak batılı seyyahlar arasından Papa'nın Moğollara gönderdiği elçisi Carpini³, Fransisken rahibi Rubruck⁴ ve Marco Polo⁵ seyahatleri ve tuttıkları notlarla dikkat çekmektedir.

Bar Sauma'nın misyonu hakkında diğer elçilere nazaran daha fazla detaya sahibiz. Bu konuda Bar Sauma'nın kırılmış oto biyografisi ile diplomatik temaslarının Avrupa arşivlerindeki özellikle de Vatikan arşivindeki yansımaları bu yolcuğunun her yönüyle ele alınmasını oldukça kolaylaştırmaktadır. Diğer yandan Bar Sauma'nın taşıdığı resmi misyon diğerlerine göre siyasi ve

-
- 1 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu. Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk*, (T. Terc. Ekin Uşşaklı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 3.
  - 2 Emeri van Donzel-Andrea Schmidt, *Gog and Magog in Early Syriac and Islamic Sources. Salam's Quest for Alexander's Wall*, Brill, Leiden-Boston 2009, s. 45, 51, dpn 103, 54 Marco Ciocchetti, "Contacts Between the Mongols and the Latin West from the Point of View of the Italian Chronicles in the Second Half of the Thirteenth Century", *Eurasian Studies*, Volume 17, 2019, s. 252. Daha ayrıntılı bir okuma için bkz. Murat Tural, *Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası (Dini İdealler ve Politik Kaygılar)*, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2015, s. 20, 127, 130, 138, 153-154, 162, 229-230.
  - 3 Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi: 13. Yüzyılda Avrupa'dan Orta Asya'ya Yolculuk (1245-1247)*, T. Terc. Ergin Ayan, Kronik, İstanbul, 2018.
  - 4 Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, (Ed. Peter Jackson, David Morgan), (T. Terc. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
  - 5 Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, Cilt 1, (T. Terc. Işık Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul 2003; Cilt 2, (T. Terc. Z. Zühre İlgelen), İthaki Yayınları, İstanbul 2004.

diplomatik olarak daha fazla önem arz etmektedir. Nasturi⁶ Rabban⁷ Bar Sauma⁸ hakkındaki en

6 Suriye’de tam olarak ne zaman doğduğu bilinmeyen Nestorius adındaki genç ilk önce keşiş, ardından papaz ve mesleğinde hızla ilerleyerek nihayet 428 yılında Bizans Patriği olmuştur. Ardından Hristiyanlığı yorumlayarak *kristolojik görüşler ileri sürmesi* yeni bir anlayış getirmiştir. Gerçekleştirdiği bu yeni yorum sonrası her ne kadar kilise tarafından aforoz edilmiş olsa da Nasturilik, Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine tepki olarak ortaya çıkmış ve zaman içerisinde geniş Asya coğrafyasının muhtelif bölgelerinde, farklı zamanlarda yaygınlık göstermiştir. Temelleri 431/432 yılında gerçekleşen Efes Konsili’ne kadar uzanmaktadır. Nestorius ve Nasturiler, Hz. İsa’yı “insan” ve “ilâh” olarak ikiye ayırmışlardır. Bundan dolayı Ortadoks ve Katolik Hristiyanlık inanç düzeninden farklı olduğu için sapkınlık olarak ilan edilmiştir. Pers Krallığı’ndan çıkan Arran Piskoposu ve dört papaz tarihte ilk kez Türkler arasında Nasturi Hristiyanlığını yaymaya çalışmışlardır. Bildiğimiz kadarıyla Türkler içerisinde Nasturiliği ilk kez seçenler arasında Göktürk Ülkesinde yaşayan azınlık bir grup yer almıştır. İslâm’ın Ortadoğu’da yayılmasından sonra İrân coğrafyasında Nasturi Hristiyanlar Araplar tarafından himaye edilmiştir. Bu olaydan sonra Hristiyanlığın Nasturi kolu uzun yıllar boyunca bilhassa Türkler, Moğollar ve Çinliler arasında peyderpey yayılmaya devam etmiştir. Özellikle 10 ve 11 yüzyıllarda “Uygurlar”, “Keraitler”, “Naymanlar” ve “Merkitler” Nasturi Hristiyanlığını benimsemişlerdir. Tjalling H.F. Halbertsma, *Early Christian Remains of Inner Mongolia. Discovery, Reconstruction and Appropriation*, Brill, Leiden-Boston 2008, s. 4; Wilhelm Baum - Dietmar W. Winkler, *The Church of the East. A Concise History*, Routledge Curzon, London and New York, 2003, s. 7-51; Thomas T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eueasia*, Cambridge 2004, s. 147; Bertold Spuler, *İran Moğolları. Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, T. Terc. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 2011, s. 221; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahi*, s. 25-26; Wilhelm Barthold, “Orta Asya’da Moğol Fütuhatına Kadar Hristiyanlık”, (T. Terc. Köprülüzâde Ahmed Cemal Bey), *TM*, Cilt 1, İstanbul 1925, s. 63-70, 88-90; Annamarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1999, s. 182-183; Aziz S. Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, (T. Terc. Nurettin Hiçyılmaz), Doz Yayınları, İstanbul 2005, s. 287; Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 97-100; Lev Nikolayeviç Gumilëv, *Muhayyel İmparatorluğun İzinde*, (Rusçadan T. Terc. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 242-243; Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, (Macarcadan T. Terc. Sadrettin Karatay), TDK, Ankara 2011, s. 296-299; Denis Sinor, “Kök Türk İmparatorluğunun Kuruluş ve Yıkılışı”, (T. Terc. Talat Tekin), *Erken İç Asya Tarihi*, (Ed. Denis Sinor), İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 411. Bununla ilgili olarak Ruysbroeckli Willem (Wilhelm von Rubruk) seyahatnamesinde; Naymanlar, Merkitler ve Uygurlar’ın Nasturi Hristiyanlığına bağlılıkları ve bu mezhebin hayatlarındaki konumları hakkında çok önemli açıklamalarda bulunmuştur. Bu anlatımlar için bkz. Ruysbroeckli Willem, *a.g.e.*, s. 134-135, 161. Ayrıca bkz. Dilber İlimli Usul, *İlhanlı Döneminde Uygurlar*, Selçuk Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2016, s. 235-236. Nasturilik için ayrıca bkz. Tjalling H.F. Halbertsma, *a.g.e.*, s. 3-12; Lajos Ligeti, *a.g.e.*, s. 296-299; Kadir Albayrak, “Nestürilik”, *DİA*, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 15-17. Reşîdu’d-dîn’in eserinde yer alan “Uygur”, “Kerait”, “Nayman” ve “Merkitler” için ayrıca bkz. Reşîdu’d-dîn Fazlullâh, *Câmi’u’t-Tevârih*, (T. Terc. Abdülbaki Gölpinarlı), MEB, (neşredilmemiş tercüme), (t.), s. 84-87, 100-116, 125-128. 1243 Flornasa doğumlu misyoner Ricoldus de Monte Crucis, “Liber Peregrinationis in Partibus Orientis” adlı Latince eserinde Nasturiler hakkında oldukça detaylı bir anlatım yapmaktadır. Bu bilgiler için ayrıca bkz. Ricoldus de Monte Crucis, *Doğu Seyahatnamesi. Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu 1289-1291*, Latince’den Terc. Ahmet Deniz Altunbaş, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 74-82. Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi. İznik’ten II. Vatikan’a*, Fransızcaya Terc. Soeur Jean Marie O. P., Fransızcadan Türkçeye Terc. Mehmet Aydın, TTK, Ankara 2019, s. 15-17. Abbasilerin 8. yüzyılda iktidara gelmesiyle birlikte Nasturilerin altın çağı başlamıştır. Bizans’ın baskılarından dolayı Sasani İmparatorluğu’na sığınan Nasturilerin birçoğu Abbasiler döneminde devlet idaresinde önemli mevkilere gelmişler ve büyük saygınlık kazanmışlardır. Ramazan Adıbelli, “Doğu Hristiyanlarının Bugünkü Durumuna Genel Bir Bakış”, *Milel ve Nihal*, Cilt 10, Sayı 2, 2013, s. 143. Benzer bir durum hatta daha kuvvetli bir şekilde İlhanlı Devleti’nde de temayüz etmiş. Dokuz Hatun gibi Nasturi inancına merbut kudretli İlhan eşlerinin himayesinde siyasi gücün merkezinde yer almışlardır.

7 Rabban, usta anlamına gelmektedir.

8 Orucun Oğlu/Oruçlu Rahip anlamına gelmektedir. Adil Hilal, *Moğol Batı Avrupa İlişkileri ve İslam*

önemli kaynak şüphesiz onun seyahati sırasında tuttuğu kayıtlardır. Yolculuğu sırasında gördüklerini ve yaşadıklarını yazıya geçiren Bar Sauma'nın büyük ihtimalle Farsça olan bu kayıtları ne yazık ki elimize ulaşmamıştır. Bununla birlikte Bar Sauma ve öğrencisi Markos'un ölümünden sonra onların biyografilerini Arami dilinde yazan ismini bilmediğimiz bir kişi tarafından söz konusu kayıtlardan bir kısmı tercüme edilmiştir. Çevirmene her ne kadar şükran borçlu olsak da elimizdeki bu çeviri sadece Bar Sauma'nın hayatının değil aynı zamanda çevirmenin düşüncelerinin ve çıkarımlarının da bir izdüşümü olmuştur. Editör çevirmenin yazıdan yaptığı çıkarmalar büyük ihtimalle Bar Sauma'nın şahit olduğu birçok konuda fikrimizin olmamasına neden oluyor. Bu kapsamlı seyahatnamenin içinden soyutlamalar yapan çevirmen neyin önemli neyin önemsiz olduğu hususunda nadiren dini konuların ötesine geçebilmiştir. İlhanlıların çöküşüyle beraber uzun yüzyıllar varlığı unutilan bu çevirinin Süryanice metni nihayet 1888'de Paris'te Paul Bedjan tarafından basılmıştır. Bir süre sonra J. B. Chabot⁹ tarafından Fransızca'ya çevrilen bu metin daha sonra J. A. Montgomery¹⁰ ve E. A. Wallis Budge¹¹ tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir. Çevirmenin yaptığı makaslamalardan dolayı ayrıntılar atlanmasaydı belki de Marco Polo'nun eserinin şöhretine yaklaşacak bir seviyede değerli bir yapıt karşımıza çıkacaktı. Buna rağmen elimizdeki eksik metin bile Moğol hakimiyetindeki topraklar ve Avrupa hakkında önemli ve ilgi çekici bilgiler vermesinin yanında fanteziye kaçmayan doğru tasvirleri güvenilir bir kaynak olmasını sağlamıştır. Doğu'dan Batı'ya yapılmış yolculuklar arasında geniş kapsamlı olarak yazıya dökülmüş olması bakımından müstesna olan bu eser¹² özellikle Avrupalı Hristiyanların dini törenlerinin bir doğulu gözüyle betimlenmesi bakımından da önemlidir. Bar Sauma ayrıca gördüğü büyük kiliseleri ve özellikle de kutsal emanetleri dikkatle kaydetmiştir.

Bar Sauma'nın hikayesi hakkında onun biyografisi dışında bilgi kaynaklarına sahibiz. Bunlar:

- Kronografya (*Makhtebhanūth zabhne/Târîhu 'z-zamân*)¹³, Barhebraeus tarafından Süryanice 13. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış vekayiname.
- Bir memra¹⁴, 1295 yılında Mezopotamya'da yazılmış Mar Yahbh-Allaha'ya methiyeler düzen Süryanice bir kompozisyon (Bar Sauma'dan bahsetmez)¹⁵.

Dünyasına Etkileri, T. Terc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2019, s. 135, dpn. 100.

- 9 Jean-Baptiste Chabot, "Histoire Du Patriarche Mar Jabalaha III Et Du Moine Rabban Çauma Traduite Du Syriaque", *Revue de L'Orient Latin*, Tome 1, Paris 1893, s. 567-610; 1894, s. 73-142, 235-304. *Histoire De Mar Jabalaha III. Patriarche des Nestoriens (1281-1317) et Du Moine Rabban Çauma Ambassadeur du roi Argoun en Occident (1287)*, Traduite du Syriaque et Annotée, Paris 1895.
- 10 *The History of Yaballaha III. Nestorian Patriarch and of His Vicar Bar Sauma*, (Translated From The Syriac aMnd Annotated By; James A. Montgomery), Columbia University Press, New York 1927.
- 11 *The Monks of Kùblâi Khân Emperor of China or the History of the Life and Travels of Rabban Sâwmâ*, (Translated from the Syriac: E. A. Wallis Budge), London 1928. Bu eser yüksek lisans tezi olarak Esra Sarioğlu tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bkz. *Moğol Elçisi Rabban Bar Sawma'nın Seyahat Notlarının Çevirisi ve Değerlendirilmesi*, (Haz. Esra Sarioğlu), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2017.
- 12 Ricoldus de Monte Crucis, *a.g.e.*, s. 9.
- 13 Ebü'l-Ferec (Barhebraeus), *Chronicon Syriacum*, Yay. P. Bedyan, Paris 1890; İngilizce Terc. E. W. Budge, *The Chronography of Gregory Abu'l-Faraj*, I-II, London 1932; İngilizceden Türkçeye Terc. Ömer Rıza Doğrul, *Abû'l-Farac Tarihi*, Cilt 1-2, Ankara 1999.
- 14 Ya da dibber veya debair. Logos, kelime, konuşma, gibi anlamlara gelir.
- 15 J. M. Vosté, "Memra en l'honneur de Iahballaha III", *Le Muséon*, Volume 42, s. 168-176.

● A Chronicle of the Nestorian Patriarchs¹⁶, Kuzey Mezopotamya'da 13. yüzyılın ikinci yarısında Arapça yazılmıştır. Bu eser için ayrı bir parantez açmamız gerekir. Eserde Bar Sauma ve Markos'un Ortadoğu'ya yolculuklarına farklı bir sebep sunmanın yanında bizlere farklı bir bakış açısı da kazandırır. Buna göre keşişlerin Kûbîlây Han'ın emriyle kendilerine verilen bir takım elbiseyi kutsal topraklarda bulunan Ürdün Nehri'nde (Şeria Nehri) kutsadıktan sonra Mesih İsa'nın mezarı¹⁷ üzerine sermelerini emrettiği yazar. Bu anlatının benzer bir versiyonu Barhebraeus'ta geçer. Yazar, Kûbîlây Han'ın emriyle Çin'den iki Uygur rahibin Kudüs'te ibadet etmek üzere geldiklerini fakat vasıta bulamadıkları için daha ileri gidemediklerinden söz etmiştir. Bu arada Nasturi Katolikosu Mar Denha'nın hasmı Bar Kaligh olarak tanınan Horâsân'ın Tûs şehri piskoposluğunu yapan Siman (Simon)'ın Çin metropoliti olmasına engel olmak için Yahbh-Allaha adını verdiği Markos'un onun yerine Çin metropoliti olarak atandığını yazmıştır. Mar Denha'nın ani ölümü sonrasında ise Emir Asmut adında -büyük ihtimalle keşişlerle aynı boydan olan- bir İlhanlı emiri Abâkâ Han (1265-1282)'a Markos'tan bahseder ve Hristiyanların katolikos olarak onu istediklerini söyleyerek ilhandan bir atama beratını almayı başarmıştır. Markos da patrikleri toplamış onlar ise onu katolikos makamına yükseltmişlerdir¹⁸. Bu anekdotun doğru olma ihtimali olmakla beraber diğer kaynaklarla çeliştiği rahatlıkla söylenebilir. Bununla birlikte Kûbîlây Han'ın verdiği bir emir veya büyük hanla rabitaları hakkında keşişlerin biyografisinde herhangi bir emare bulunmadığını söylemeliyiz. *A Chronicle of the Nestorian Patriarchs* adlı eser diğer kaynakların hiçbirinde olmayan Bar Sauma ve yoldaşı Markos'un fiziksel görünümüne ilişkin ipucu verir. Buna göre Bar Sauma düzgün yüz hatlarına ve fiziğe sahip, uzun boylu ve hoş bir üsluba sahip Markos ise yuvarlak sakallı genç bir adam olarak tasvir edilir¹⁹.

Yukarıdaki kaynaklar dışında Batı arşivlerinde yer alan aşağıdaki belgelerde Bar Sauma'dan bahsedilmektedir:

● Vatikan arşivinde

a- Papa IV. Nicolaus tarafından Bar Sauma'ya verilen mektupların kopya nüshaları²⁰. Toplam 9 mektup. Mektupların içeriği hakkında daha sonra bilgi verilecektir.

b- Veroli (İtalya) katedraliyle ilgili bir *bulla(bull)*²¹. Bu belgeler Latince olup Bar Sauma,

16 H. Gismondi, *Maris Amri et Slibae de Patriarchis Nestorianorum Commentarla*, Cilt 1-2, Excudebat F. De Luigi, Romae, 1896.

17 Kûbîlây Han, Marco Polo'nun babası ve amcası Nicolo ve Mafeo kardeşlerden Kudüs'te İsa'nın kabri önünde yanan lambanın yağından bir miktar getirmelerini istemiş ve ikili bu isteği başarıyla yerine getirmişlerdir. s. 54, 63.

18 Bar Hebraeus (Gregory Ebu'l-Ferec), *Abu'l-Farac Tarihi*, İng. T. Terc. Ömer Rıza Doğrul, Cilt 1, TTK, Ankara 1999, s. 21-22.

19 H. Gismondi, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 71.

20 Chabot, Vatikan Arşivlerindeki bu mektupları bularak şu eserde yayınlamıştır. Jean-Baptiste Chabot, (ed.), "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", *Revue de l'Orient Latin*, Cilt 2, 1894, s. 575-592; K. Luprian, *Die Beziehungen der Päpste zu den islamischen und mongolischen Herrschen im 13. Jahrhundert anhand ihres Briefwechsels*, Città del Vaticano, 1981, s. 247-250 (Nr. 50), 252-254 (Nr. 51-52, 53).

21 Bulla; Latince bir kelimedir. Roma Katolikliğinde, resmi bir papalık kararnamesini, mektubunu veya belgesini ifade eder. Ad, geleneksel olarak bu tür belgelere yapıştırılan kurşun mühürden (bulla) türetilmiştir. Manastırlara ve dini kurumlara tanınan mülkiyet veya koruma sözleşmelerinde de bullaya tesadüf ederiz.

Barbazoma'ya dönüştürülmüş ve "Tartarus Orientalis Archiepiscopus-Tatar Doğu Başpiskoposu" olarak tanımlanmıştır²². Bar Sauma'nın isminin Latin ve Yunan piskoposlarının adıyla birlikte geçtiği, onun mührünün de bulunduğu ilginç bir belge. Bu belgelerin yazdığımız kısa biyografiye etkisi Bar Sauma'nın Avrupa yolcuğunu tasdik etmenin ötesine gitmez.

c- Papa IV. Nicolaus'un Argûn'a gönderdiği geleneksel olarak onu Hristiyanlığa davet ettiği şatafatlı cümlelerle beraber Bar Sauma'nın ve elçiliği sayesinde papalığın İlhanlılara yakınlaşmaya karar verdiklerini söylediği mektup. Mektup Bar Sauma'nın İlhanlı topraklarına dönüşünden sonra yazılmış olup 13 Temmuz 1289 tarihlidir²³.

- Fransız arşivlerinde

a- Argûn'un Moğol elçisi Buscarello (Busarello de Ghisolfi/Buscarel de Gisolf/Buscarello de Ghizolfi) tarafından Fransa kralı Kral Phillippe le Bel'e ulaştırdığı mektup. Söz konusu mektup muhtemelen 1289 yazında kaleme alınmıştır²⁴. Fransız arşivinde bulunan meşhur mektup ilk kez 1823-24 yıllarında neşredilerek bilim âlemine tanıtılmıştır. Argûn, Fransa Kralına Bar Sauma'ya söz verdiği şekilde eğer İlhan, Mısır topraklarına girerse biz de ordularımızla gireriz güvencesine atfla ortak bir sefer için tarih belirler ve belirtilen tarih olan 20 Şubat 1291 civarı Frank ordularının kutsal topraklarda hazır olmasını ister. Argûn bununla birlikte savaşta başarı elde etmeleri karşılığında Kudüs'ü Avrupalılara (Franklara) teslim edeceğini vadetmiştir. Bu mektup Bar Sauma'nın Avrupa elçiliğinin ardından İlhanlıların büyük umutlara gark olduğunu gösterir.

-
- 22 M. Laurent, "Rabban Sauma, ambassadeur de l'Il-Khan Argoun, et la cathédrale de Veroli", *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire*, Volume 70, 1958, s. 331-365. Makale içerisinde Rabban Bar Sauma'nın mührünün kötü bir resimde bulunmaktadır.
- 23 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 595. Mektubun tamamı aynı makalenin 595-597 sayfa aralığındadır.
- 24 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 602. Mektubun metni için bkz. 602-604; Bkz. Erich Haenisch, "Zu den Brief'en der mongolischen Il-Khane Argun und Öljeitü an den König Philipp den Schönen von Frankreich (1289 u. 1305)", *Oriens*, Volume 2, No. 2, Dec. 31, 1949, s. 217; Rizâ Rizâ-zâde-yi Lengerûdî, "Argûn Hân", *DMBİ*, Cilt 7, Tahran 1377, s. 648. Bunun yanı sıra mektup, çeşitli çalışmalarda yayımlanmış ve açıklamalarla tercüme edilmiştir. Bunun için bkz. M. Le Baron C. d'Ohsson, *Histoire des Mongols. Depius Tchinguiz-Khan jusqu'a Timour Bey ou Tamerlan*, Cilt 4, Amsterdam 1835, s. 71-73; Bertold Spuler, *Geschichte der Mongolen. Nach östlichen und europäischen Zeugnissen des 13. Und 14. Jahrhunderts*, Artemis Verlag, Zürich und Stuttgart 1968, s. 174; Henry H. Howorth, *History of the Mongols. From the 9th to the 19th Century*, Volume 3, The Mongols of Persia, New York 1888, s. 350-351; Erich Haenisch, "a.g.m.", s. 220; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", *History Today*, Volume 23/8, London 1973, s. 559; 'Alâ'u'd-dîn Âzerî, "Revâbit-i İlhanân-i Mogûl bâ derbâr-i Vâtikân", *BT*, V/2, Tahran 1349/1970, s. 76; Christopher Dawson, *Mission to Asia. Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, (Translated By a Nun of Stanbrook Abbey), New York 1966, s. xxx; David Morgan, *The Mongols*, Oxford 2007, s. 184; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu. Atilla-Cengiz Han-Timur*, (T. Terc. Reşat Uzmen), Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s. 356; Mustafa Uyar, *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi*, AÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001, s. 111; Piere Giorgio Borbone, "A 13th -Century Journey From China to Europe. The "Story of Mar Yahballaha and Rabban Sauma""", *Egitto e Vicino Oriente*, Volume 31 (2008), s. 222-223. Argûn'un Fransa Kralı'na Uygur karakterleriyle Moğolca yazılmış Çince ve Tibetçe ibareler orijinal mektubu, yaklaşık altı buçuk fit (198 cm) uzunluğunda, on inç (25 cm) yüksekliğinde pamuklu kâğıt rulosu şeklindedir. Bir tarafında yalnızca otuz dört dikey siyah yazı satırı ve üç kez tekrarlanan, her kenarı on beş santimetre olan, kırmızı ile basılmış kare bir mühürün damgasını sunar. Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 601-602.

b- Fransa kralına Moğolca yazılan yukarıdaki mektuba ek olarak Buscarello'nun eklediği bilgi notu²⁵. Bu mektupta Rabbanata isminde birisine tesadüf ediyoruz. Bu kişinin Bar Sauma olma olasılığı bulunmaktadır²⁶. Mektup Fransa kralına kutsal topraklara yapacağı olası seferde uygun fiyata at satmayı önermekle birlikte deve, tahıl, un ve ihtiyaç duyacağı erzakların Anadolu'dan temin edilebileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla Argûn, Fransa kralına seferinin en azından Suriye'deki kısmı için lojistik destek sözü vermiştir²⁷.

Yukarıdaki ilk elden kaynakların dışında Bar Sauma hakkında bugüne kadar yapılan en önemli ve ayrıntılı güncel çalışma Morris Rossabi tarafından yapılmıştır²⁸. Yazarın belge ya da bilgi olmayan alanlarda kendi çıkarımlarını ve düşüncelerini aktarması eserin güvenilirliğini sarsmaktadır. Yazarın görüş bildirdiği ve çıkarım yaptığı hususlarda şüpheli yaklaşma ve özenli bir okuma yapma gerekliliği göze çarpmaktadır.

Rabban Bar Sauma'nın Çin'deki Yılları

Babası Hanbalık'ta (Pekin) ikamet eden ünlü bir kabile olan Öngütler²⁹den gelen soylu birisi olup ismi Şiban Sa'ora, annesi ise Keyamta ismini taşıyordu. Dönemin sosyal ve kültürel normları onları varisleri olabilecek bir oğulları olması konusunda oldukça arzulu bir hale getiriyordu. Bu arzularının gerçekleşmesi için uzun süre münacatta bulunan çiftin duaları Tanrı nezdinde kabul olunca bir oğulları oldu. Çift, oğullarına "Orucun Oğlu/Oruçlu Rahip" anlamına gelen Bar Sauma adını verdi³⁰. Bar Sauma'nın doğum tarihi hakkında elimizde kesin bir bilgi olmamakla beraber biyografisini İngilizce'ye çeviren Budge'nin 1220-1230 yılları arasında³¹ olması gerektiğine dair tarihlendirmesi bulunmaktadır. Bununla birlikte ruhban sınıfına dahil olduğu 1248 yılında yirmi beş yaşında olduğuna dair Rossabi'nin ifadesi onun 1223 doğumlu olduğuna işaret etmektedir³². Her ne kadar Budge ve Rossabi çıkarımlarda bulunsalar da Bar Sauma'nın hikâyesindeki yetersiz

-
- 25 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 612. Mektubun tamamı için aynı makalenin 611. ve 613. sayfaları aralığına bakınız.
- 26 Chabot'un bu kişinin Suriyeli Hristiyan bir doktor olduğuna dair iddiası bulunmaktadır. Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 612, dñn. 2.
- 27 Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 351-352.
- 28 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*.
- 29 Öngütler, Çin Seddi'nin kuzeyinde yaşayan, eski Shatuo Türklerinin soyundan geldiği düşünülen Nasturi Hristiyanlığı kabul etmiş bir Türk halkıdır. René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 291; Jean-Paul Roux, *Orta Asya. Tarih ve Uygarlık*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 240-241, 295. Moğolların Gizli Tarihi'nde Onggut olarak kaydedilmiştir. Anonim, *Monghol-un Niuça Tobça'an (Moğolların Gizli Tarihi)*, (T. Terc. Ahmet Temir), TTK, Ankara 1995, s. 272. Abû'l-Farac, Bar Sawma ve daha sonra yol arkadaşı olacak olan Markos'un Uygur Türklerinden olduğunu ifade etmiştir. Bar Hebraeus, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 21. Büyük ihtimalle bunun sebebi 9. yüzyılda Uygurların büyük kısmının Nasturi olması ve Cengiz İmparatorluğu'ndaki etkileri sebep oldu. Burada Uygur kelimesiyle Türklüklerine vurgu yapılmış olması mülahaza edilebilir. Ayrıca Markos'un Nasturi patriği olmasının ardından ona ithafen yazılan bir memrada geçen Türklerin diyarı ifadesi onların ırksal mensubiyetine de atıf yapar. J. M. Vosté, "a.g.m.", s. 174. Markos hakkında Çinli Türk'tü ifadesi H. Gismondi, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 71. Onların Uygur olduklarına dair yakıştırma Uygurların etraflarındaki toplumlara nazaran yerleşik hayata geçmiş olmaları ve kültür düzeylerinin yüksekliğiyle alakalı olabilir.
- 30 *The History of Yaballaha III.*, s. 27-28; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 124-125.
- 31 *The Monks of Kublai Khan*, s. 17.
- 32 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 30.

kronolojik veriler kesin bir tarih hesaplaması yapmaya imkân vermemektedir.

Ailesinin de samimi bir Hristiyan olduğu anlaşılan Bar Sauma, küçük yaşlardan itibaren dini konular üzerine itinalı ve iyi bir eğitim aldı. Bar Sauma bir süre sonra Pekin'deki kilisede bekçi olarak hizmet etmeye başladı. Bu sırada soylarının devamı konusunda oldukça hassas olan ailesi tarafından daha yirmi yaşına gelmeden genç bir kızla nişanlandırıldı. Buna rağmen onun dine olan ilgisi giderek artmış, kendisini dünyadan soyutlamış, yirmi yaşında et yemek ve içki içmekten de kendini alıkoymuştur. Bu davranış aslında onun rahip olma isteğinin bir tezahürüydü. Ailesi ise bu durum karşısında oldukça kederlendi çünkü Nasturi (Nestûrî) rahipliğinin şartlarından bir tanesi bekarlık yemini etmeleriydi³³. Oysa onlar -Çin kültürünün büyük etkisiyle- soylarını devam ettirecek, aile ismini ve zengin varlıklarını bırakacak bir varis istiyorlardı. Ailesinin ısrarı sonrasında rahip olma planlarını erteleyen ve yaklaşık üç yıl boyunca onlarla yaşayan Bar Sauma bu süre içerisinde önce ailesini ikna ederek daha sonra büyük ihtimalle nişanlısından ayrılarak kiliseye dahil oldu. Nihayet kendisini dine adama konusundaki tutkusuna ulaşan Bar Sauma, Hanbalık metropolti Mar Giwargis (George)'den rahiplik alameti olarak takke almayı başardı³⁴.

Dünya nimetlerinden el çeken Bar Sauma, ankrotik yaşamı seçerek burada yedi yıllık bir hücre hayatı yaşadıkdan sonra ikamet haklarından da vazgeçerek dağlara yöneldi ve yanında bir su kaynağı bulunan bir mağarada³⁵ inzivaya çekilerek mütevazı ve zahidane bir yaşamı seçti. Fakat bu hermit bir hayat seçimi değildi, aksine mağarada dua ederken kendini izole etmeyen, insanlarla iletişimini koparmayan ve onlara vaazlar veren Bar Sauma'nın ünü kısa sürede ülkenin dört bir yanına yayılmaya başladı. Bu ünü duyanlardan biri de Kawshang³⁶ şehrinin Başdiyakozu Bayniel'in dört oğlundan en küçüğü olan Markos (1245-1317)'tu. Bulunduğu çevrede artık dini anlamda ona katkıda bulunabilecek ya da feyiz verecek birisi kalmadığına inanan Markos onbeş günlük bir yolculuğun ardından Bar Sauma'dan eğitim almak için 1260 yılında yanına gelmiştir. Bar Sauma'nın tüm ısrarlarına ve keşiş hayatının zorluklarını anlatmasına rağmen geri dönmeyi kabul etmeyen on beş yaşındaki Markos ısrarları neticesinde onun öğrencisi olmayı başarabilmiştir. Bar Sauma'nın yanındaki üç yıllık bir eğitimin ardından da rahip kıyafetini giymeye hak kazanarak Nasturilerin ruhban sınıfına dahil olmuştur³⁷.

Dağdaki bu iki adamın ibadetle ve tefekkürle on yıldan fazla beraber yaşadıklarını görüyoruz³⁸. Bu süre sonunda hayatında her zaman bir arayış peşinde olan Markos günahlarının bağışlanması için batıdaki Hristiyan şehitlerin/azizlerin ve Katolik rahiplerinin mezarlarını ziyaret etme tasavvurunu

33 Bununla birlikte evlenen, ticaretle uğraşan hatta içki içen Nasturi rahipleri de bulunmaktaydı. Ruysbroeckli Willem, *a.g.e.*, s. 174, 205, 207, 218.

34 *The History of Yaballaha III.*, s. 28-29; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 125-127.

35 Rossabi, onun yaşadığı mağaranın büyük ihtimalle Hanbalık'ın 50 km. güneybatısındaki Fang dağlarındaki Şi-zi-si (Haç Tapınağı) ye olduğunu ifade eder. Morris Rossabi, *Kubilyay Han'ın Seyyahı*, s. 33. Ancak Mar Yahbh-Allaha ve Rabban Bar Sauma'nın biyografisinde bir kilise veya manastıra yerleştiğine ya da bunlardan birini inşa ettiğine dair bir kayıt yoktur. Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 224.

36 Tarihsel ve arkeolojik kanıtlara göre burası Öngütlerin başşehri Olon Süme'dir. Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 224. Ayrıca bkz. Maurizio Paolillo, "A Nestorian Tale of Many Cities. The Problem of the Idefication of Urban Structures in Öngüt Territory During the Yuan Dynasty According to Chinese and Western Sources"; *Jingjiao. The Church of the East in China and Central Asia*, ed. Roman Malek, 2006, s. 371-373.

37 *The History of Yaballaha III.*, s. 29-31; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 129-132.

38 Morris Rossabi, *Kubilyay Han'ın Seyyahı*, s. 35.

Bar Sauma'ya önermiş, başlangıçta bu öneriyi yolcuğun zorluklarından bahisle reddeden Bar Sauma öğrencisinin ısrarları neticesinde yolculuk için ikna olmuştur. İki rahip Hristiyanlığın başlangıç noktasına yani Ortadoğu'ya yapacakları yolculuk öncesi sahip oldukları mütevazı eşyaları fakirlere dağıtmışlardır³⁹. Büyük ihtimalle İpek Yolu üzerindeki Nasturi kiliselerinde konaklamayı planlayan Bar Sauma ve Markos'un seyahat masraflarını nasıl karşılayacaklarına dair bir hazırlıkları yoktu tamamen safiyane bir şekilde çıktıkları bu inanç yolculuğunda Tanrı'nın onlara yardım edeceğine dair inançları tamdı.

Moğol Yüzylında Rabban Bar Sauma ve Markos'tan Önce Çin'den Batı'ya Giden Seyyahlar ve Seyahatleri

Dünyanın en eski medeniyetlerinden Çin özellikle yakın komşuları olmak üzere doğunun önemli medeniyetleriyle tarih boyunca etkileşim içinde olmuştur. Çin'in batısındaki medeniyetlerle olan etkileşimini ise Çinli tarihçilerin kaleme aldığı Han yıllıkları ile seyyahlar ve onların tuttıkları notlar sayesinde öğrenmekteyiz. Bu bağlamda bahsi geçen birçok Çinli seyyahın notları günümüze ulaşmıştır. Burada bizim için önem arz eden seyyahlar Moğol yüzylında Çin'den Orta Asya'ya seyahat edenlerdir⁴⁰. Bu seyyahlardan birkaçının ismini vermek gerekirse

- Moğollara bürokrat olarak hizmet eden Ye-lü Ch'u ts'ai (1189-1243)'nin 1219-1224 yılları arasında Cengiz Han ve ordusuyla Orta Asya'ya gittiğindeki gözlemlerini aktardığı Si Yu Lu (Batıya Yolculuğun Kayıtları-Account of Journey to the West).
- Kin imparatorunun 1220 yılında Cengiz Han'a gönderdiği elçi Wu-ku-sun Chung tuan tarafından kaleme alınan ve 1295 yılında Liu K'i tarafından aktarılan Pei Shi Ki (Kuzeye Giden Sefaret Heyetinin Notları/Notes on an Embassy to the North). Hindikuş Dağları'na kadar ulaşmıştır.
- Taocu rahip K'iu Cha'ng Ch'un Cengiz Han'ın daveti üzerine İrân'a ve Hindistan sınırlarına 1221-1224 yılları arasında yaptığı seyahatin kayıtları Hsi Yu (Batı Memleketleri) Chi. Müritlerinden Li Chi ch'ang tarafından kaleme alınmıştır⁴¹.
- 1259 yılında o sırada Abbasi Halifeliği'ni devirmeyi yeni başarmış kardeşi Hülâgû'ye bir elçi gönderen Mengü Han'ın elçisinin ismi Ch'ang-te idi. Elçi döndükten sonra yolcuğun raporu Li Yu tarafından Si Shi Ki (Batıya Giden Bir Sefaret Heyetinin Notları) adıyla aktarılmıştır.
- Son olarak, bir Moğol subayı Ye-lu Hi liang'ın, Orta Asya'daki 1260-1262 yılları arasında yaşadığı maceraların kaydedildiği biyografisi⁴².

39 *The History of Yaballaha III.*, s. 32-33; *The Monks of Kúblâi Khân*, s. 133-135.

40 Doğal olarak daha önceki dönemlerde de Çin'den batıya seyahatler olmuştur. Bununla ilgili şu çalışmaya bakılabilir. Zafer Saraç, *Bazı Çin seyahatnameleri Üzerine Bir Değerlendirme (M.Ö. 139-M.S. 984)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2019.

41 Bu seyahatnamenin Türkçesi ve tetkiki için bkz. Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı. Taoist Simyacı Bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*, Tercüme ve Notlar Gülşah Hasgöçmen, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

42 Yukarıda bahsi geçen seyyahlar ve seyahat notları hakkında bkz. E. Bretschneider, *Notes on Chinese Mediaeval Travellers to the West*, American Presbyterian Mission Press, Shanghai and Trübner, London, 1875, s. 9-163.

Tüm bunlarla birlikte yukarıdaki bilgilere matuf olmak üzere söz konusu seyyahlar ve notlarıyla birlikte Çin edebiyatında karşılaştığımız tüm seyahat anlatıları, kökenlerini askeri seferlere, Çin imparatorlarının resmi görevlerine veya Hindistan'ı ya da Asya'nın kutsallıklarıyla ünlü diğer bölgelerini ziyaret eden Budist ve diğer hacıların ziyaretlerine borçludur⁴³. Bahsi geçen kayıtlar genel olarak değerlendirildiğinde kayıtların Asya'nın doğusu ve Batısı arasında sınırlı kaldığı söylenebilir. Buna rağmen Asya'nın kadim coğrafyasına ilişkin çok değerli bilgiler içerdiğini de ifade etmek gerekir. Elimizdeki bilgiler ışığında orta çağda Çin kökenli hiçbir seyyahın Hristiyan Avrupa hakkında bir yazı kaleme almadığını söylemek mümkündür.

Batıya Yolculuk

İkili ilk olarak Hanbalık'a gelerek buradan Markos'un şehri olan Kawshang'a gittiler. Burada şehrin hâkimleri aynı zamanda Kûbîlây Han'ın damatları olan Künboğa⁴⁴ ile İfoga (İboğa)⁴⁵'ya iki rahibin geldiği haber verildi. Bu haber gelince hâkimler kendi habercilerini gönderip iki rahibin kampa getirilmesini istediler. Bar Sauma ve Markos'un Kudüs'e gitme niyetlerini öğrenince onları vazgeçirmeye çalıştılar. Hatta Kûbîlây Han'ın batıdan rahip ve keşiş getirmeye çalışırken⁴⁶ mevcut rahiplerin gitmesinin bu politikaya ters olduğundan bahsederek onları vazgeçirmeye çalışsalar da yoksul rahiplerin vazgeçmediğini görünce onlara kabul etmek istememelerine rağmen binek hayvanları, gümüş, altın ve giysi gibi hediyeler verdiler. Tanrı'ya sonsuz güvene sahip olan iki seyyahın seyahat masrafları bu şekilde temin edilmiş oldu. Kendilerine verilen hediyelerle ayrılan Bar Sauma ve Markos daha sonra Tangoth şehrine sonra içilebilir su kaynakları oldukça sınırlı olan Loton ülkesine daha sonra da Hoten⁴⁷'e vardılar. Bu esnada Kûbîlây Han ve Ögedey hanesinden Kaydû'yla beraber hareket eden Çağâtây hanı Dua (Duva)⁴⁸ arasında savaş patlak verdi⁴⁹. Bu durum yolların güvensizliğine yol açmış, kervan yollarının kapanmasına neden olmuştur. Altı aylık bir müddetten sonra ortamın biraz düzelmesiyle yolculuklarına devam etme imkânı bulan iki yoldaş

43 E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*, Volume 1, American Presbyterian Mission Press, Shanghai and Trübner, London, 1888, s. 4.

44 Güneşe tapan.

45 Aya tapan.

46 Kûbîlây Han Marco Polo'nun ve babası Nicolo ve amcası Mafeo'yu Papaya elçi olarak gönderirken ondan 100 din adamı istemişti. Marco Polo, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 54, 211-212.

47 Çin kültüründe takmanın uğur getirdiğine inanılan ve şifa kaynağı olarak görülen yeşim taşının çıkarıldığı tarihi bir kenttir., E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*, Volume 2, s. 47-49; Ahmet Taşağıl, "Hoten", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, 1997, s. 251-253.

48 Metinde Oko olarak geçmektedir. 1277 ya da 1282-1307 yılları arası Kaydû'nun yarlığıyla Çağatay hanı.

49 Çağâtây ve Kûbîlây hanlıkları arasında Ögedey hanesinden Kaydû'nun da Çağâtâylılar lehine dahil olduğu uzun savaşlar olmuştur. René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 319-321). bak

buradan Tarım Havzası⁵⁰'nin en önemli yerleşim yeri vaha şehri Kâşgar⁵¹'a gelmişler⁵² ve şehrin yağmalandığını görmüşlerdir. Artık Kûbîlây Han'ın mutlak egemenlik alanı dışına çıkan rahipler Moğollar arasındaki çatışma ortamının yarattığı tehlikelerden korunmak için Orta Asya'da ve Çağâtây topraklarında söz sahibi olan Ögedey Hanesinin lideri Kaydû⁵³'nun Talâs yakınlarındaki kampına gelen ikili, güvenli yolculuk için yazılı belge⁵⁴ istediler⁵⁵. Ancak kaynaklarda bu belgeyi alıp almadıklarına dair bir bilgi yoktur.

Aslında iki rahibin bulunduğu alan tam bir çatışma bölgesiydi. Hatta 1268'den itibaren Moğollar arasında başlayan çatışmalar 1288 kışından itibaren Kûbîlây Han'ın bölgedeki kıtlık ve gelir-gider arasındaki dengesizlikler yüzünden geri çekilmesine kadar şiddetli bir biçimde sürdü. Kûbîlây Han bahsi geçen tarihten sonra Hotân, Kâşgar ve Beşbalık'taki kolonilerini bırakarak Orta Asya'dan çekilmek durumunda kalmıştır⁵⁶. Fakat Kûbîlây Han'ın çekilmesi Moğollar arası çatışmaları sona erdirmeydi. Hatta ilerleyen yıllarda çatışmalar o kadar şiddetlenmiştir ki Marco Polo bile 1292'de ülkesine dönüş yolculuğunda kara yolu yerine deniz yoluyla İrân'a gidebilmiştir⁵⁷. Yine 1291 yılında Venedik'ten yola çıkan Montecorvino aynı şekilde yolların kapalı olmasından dolayı Hindistan'a gelerek buradan deniz yoluyla Çin'e varabilmiştir⁵⁸.

İki rahip yorgunluklarına eklenen korku ile birlikte, büyük zorluklarla ve sahip olduklarının büyük bir çoğunluğunu kaybederek Horâsân'a geldiler. Burada Tûs şehrine komşu Aziz Mar Seyhon Manastırı'na gittiler, burada yaşayan rahipler ve piskopos tarafından müşfik bir şekilde ağırlandılar. Oradaki Nasturî inancına mensup dindaşlarının sohbetleriyle mutlu olduktan sonra Âzerbâyecân'a gitmek üzere yola çıktılar. Böylece oradan Bağdâd'a ve Patrik Mar Denha (Denkha)⁵⁹'nin yanına

-
- 50 910,000 km² yüzölçümüne sahip Çin'in uzak batısında Sincan Uygur Özerk Bölgesinde, doğudan batıya 1,000 km boyunca uzanan büyük bir elips şeklinde çökelti havzadır.
- 51 E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*, Volume 2, s. 45-47.
- 52 Çağâtây toprakları Mâverâû'n-nehr dışında Hârezm'in ve Horâsân'ın bazı kısımları, Uygur şehirleri Kâşgar ve Bedihsân ile İndus'a kadar uzanan Gazne eyaletinden oluşmaktaydı. E. E. Oliver, "The Chaghatai Mughals", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, New Series, Volume 20, No. 1 (1888), s. 77. Çağâtâylıların sahip olduğu coğrafya hakkında daha ayrıntılı bilgi için aynı makalenin 79. ve 88. sayfaları aralığına bakılabilir. Ayrıca bkz. Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 33-35.
- 53 Ögedey'in mirasçısı olan Kaydû, Kûbîlây'a meydan okuyarak 30 yıla yakın Ögedey hanesi ve Çağâtây Kağanlığı'nın Orta Asya'ya hükmetmesini sağlamıştır. Kaydû ve mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Christopher P. Atwood, "Qaidu Khan", *EMME*, s. 444-445; P. D. Buell, "Qaidu, II", *HDMWE*, s. 218-219; E. E. Oliver, "a.g.m.", s. 97-104.
- 54 Burada kastedilen bir payza olabilir.
- 55 *The History of Yaballaha III.*, s. 33-36; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 135-140.
- 56 Michal Biran, *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia*, London 1997, s. 44-45.
- 57 Marco Polo, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 67-70; 'Abbâs İkbâl Aştıyani, *Târîh-i Mogûl. Ez-hamle-yi Çingîz tâ teşkil-i devlet-i Timûr*, Tahran 1364/1996, s. 244; Thomas T. Allsen, *a.g.e.*, s. 29-30; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (T. Terc. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 409-410; René Grousset, *Stepler İmparatorluğu. Attilâ, Cengiz Han, Timur*, TTK, Ankara 2011, s. 316.
- 58 Christopher Dawson, *a.g.e.*, s. 224.
- 59 1265-1281 yılları arasında Nasturi patriği. Wilhelm Baum - Dietmar W. Winkler, *a.g.e.*, s. 94-95 bak H. Gismondî, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 70-71. Bar Hebraeus, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 18.

geçebileceklerdi. Tam bu sırada Mar Denha'nın Hûlâgû Han'ın Âzerbâyecân'daki başkenti Merâğa'ya gelmesiyle, talihin bir tesadüfü olarak orada karşılaştılar⁶⁰.

İki rahip için buraya kadar olan yolculuk kazasız belasız ama oldukça zorluydu. Bazen atlarını günde iki ya da üç kez değiştirmek zorunda kalıyorlardı hatta bazen iki-üç gün hiçbir insanla karşılaşmadıkları oluyordu. Orta Asya'nın zorlu coğrafyasında Moğol menzil ve posta karakollarını⁶¹ takip ederek ya da Morco Polo'nun bahsettiği gibi yolların belli olması için Kûbîlây Han'ın iki ya da üç adımda bir diktirdiği ağaçları⁶², çöllerde ve taşlık alanlarda işe taştan ve sütundan işaretleri takip ederek ilerlemişlerdi. Yol güzergahlarında Nasturi kiliseleri olması onlara büyük yardım sağladı. Her ne kadar Nasturiler buldukları her yerde azınlık olsalar da İpek Yolu boyunca organize olmuşlardı. Diğer yandan Ögedey'in torunu Kaydû ve Kûbîlây Han arasında 1268 yılından itibaren başlayan savaşların yanında⁶³ İlhanlıların Çağataylılarla Duva Han zamanındaki çatışmaları Orta Asya'yı mücadele alanına dönüştürmüştü. İpek Yolu üzerindeki yolculuklar bu yüzden artık güvensiz ve tehlikeliydi.

Rahipler, Mar Denha'nın izniyle Bağdâd'daki Mar Mari Manastırı'ndaki mezarları ziyaret için izin isteyip ayrıldılar. Bağdâd'a vardıklarında Koke'deki Büyük Kilise'ye gittiler. Mar Mari Manastırı'na gidip o şehrin mezarlarından (kalıntılar, kutsal emanetler?) dua aldılar. Oradan sonra geri dönüp Beth Garmay'daki Mar Ezekyel'in (Dakok yakınlarındaki peygamber) mezarını da ziyaret ettiler. Oradan Erbil ve Musul'a geçtiler. Daha sonra Sincar, Nisibis ve Mardin'e geçerek ikinci bir İsa olarak adlandırılan Mar Awgin'in tapınağındaki kemiklerle kutsandılar; devamında Beth Zabhdây'ın Ceziresi'ni geçerek oradaki tüm tapınaklar, manastırlar, kutsal evler, rahipler ve piskoposlar tarafından kutsandılar. Burada zorlu yolculuklarının sona ermesinden dolayı bir şükür nişanesi olarak masalar dolusu yiyecek dağıttılar, gittikleri yerlerde zekât ve adaklarını verdiler. Tar'il'in Mar Mihael kutsal manastırına geri döndüler. Orada bir oda aldılar ve her ne kadar beklentilerinin sonuna henüz gelmemiş olsalar da yolculuğun geri kalanı için oradaki keşişler tarafından eğitildiler⁶⁴. Buraya kadar olan yolculuklarında çok zorluklar çeक्सeler de onların Kudüs'e olan yolculuklarını duyanlar onlara ilgi gösteriyor ve kutsal amaçlarına yardımcı olmak için ellerinden geleni yapmak için çalışıyorlardı.

Bu arada Katolikos Mar Denha, Bar Sauma ve Markos'un takva içerisindeki yaşamlarından haberdar olunca onları İlhan Abâkâ'ya pukdane adı verilen atama yazısını almak için Çin'den gelen ve Nasturi Kilisesi⁶⁵nin büyüklüğünün canlı bir kanıtı olan bu iki rahibi gönderdi. Abâkâ Han'ın huzuruna varıp istenen belgeleri alan ikili beraberlerinde gelen Mar Denha'nın elçisine belgeleri vererek buradan Kudüs yolculuklarına devam ettiler. Büyük ihtimalle Karadeniz sahillerine ulaşıp buradan binecekleri bir gemiyle Kudüs'e ulaşmak isteyen ikili, ilk olarak Animto (Ani) şehrine gelerek, yolculuklarını daha güvenli hale getirmek için Beth Gurgaye'ye (Gürcistan) yöneldiler.

60 *The History of Yaballaha III.*, s. 36-37; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 140-141.

61 Marco Polo, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 259-265.

62 Marco Polo, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 266-267.

63 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 75-76, 104-109.

64 *The History of Yaballaha III.*, s. 37-39; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 142-143.

65 Teolojik nedenlerden ziyade siyasi sebeplere dayanan bu gelişme sonucunda oluşan bu Kilise "Nasturi Kilisesi" adıyla meşhur olmasına rağmen kendini "Doğu Apostolik Kilisesi" diye nitelendirmiştir. Ramazan Adıbelli, "Doğu Hıristiyanlarının Bugünkü Durumuna Genel Bir Bakış", Milet ve Nihal, Cilt 10, Sayı 2, 2013, s. 137.

Ancak bölge sakinlerinden yolların güvenli olmadığı, katiller ve hırsızlar tarafından tutulduğunu öğrenerek Bağdâd'a Mar Katolikos (Mar Denha)'un yanına dönerek durumlarını arz ettiler. Bu arada akıllarında hala Kudüs'e gitme fikri olan Bar Sauma ve Markos hakkında Mar Denha'nın farklı bir planı vardı. Mar Denha, Markos'u ve Bar Sauma'yı Nasturi kilisenin temsilcisi olarak Çin'e geri göndermek istiyordu hatta bunun için 1280 yılında Markos'a Yabh-Allaha ismini vererek onu Kati (Kuzey Çin) Piskoposluğu⁶⁶ Metropoliti rütbesi ve Ong'u -yani Kuzey Çin ve Öngüt Ulusu-, Bar Sauma'ya genel ziyaretçi unvanı verdi. Fakat Mar Denha'nın planı İlhanlılar ve Çağâtâyîliler arasındaki savaş yüzünden⁶⁷ uygulamaya konulamadı. Abâkâ Han ve Barâk Han arasındaki savaş ve yolların kapalı olması nedeniyle yoldaşlar geri dönerek Tari'il'deki Mar Mihael Manastırı⁶⁸'na geri döndüler ve on iki sene boyunca orada ikamet ettiler.

Tüm bu olaylar sırasında Mar Denha Bağdâd'da uzun süredir hastalıkla mücadele ediyordu. Markos ise piskoposluk cübbesini (Birona/Birouna) ve son zamanlarını yaşadığı anlaşılan Mar Denha'nın duasını almak için Bağdâd'a gitti. Oraya vardığında Mar Denha'nın öldüğünü ama henüz cenaze töreninin yapılmadığını öğrenince aceleyle törene yetişti (24 Şubat 1281)⁶⁹. Ertesi gün metropolitlerin de hazır olduğu bir katolikos seçimi yapıldı. Birçok aday olmasına rağmen ilginç bir biçimde Markos seçimde hazır bulunanların ittifakıyla katolikos olarak seçildi. Bu seçimde, onun Nasturi doktrinleri ya da Süryanice konusundaki büyük eksiklerine rağmen dünyanın efendileri Moğolların dili, yönetimleri ve adetleri konusundaki bilgisi etkili oldu. Bu, Moğolların desteğini sağlamak isteyen Nasturiler için oldukça akıllıca bir seçimdi.

Mar Yabh-Allaha unvanı verilen Markos daha sonra katolikos makamına atanması için onay almak üzere Âzerbâyçân'da olan Abâkâ Han'ın yanına rahiplerle birlikte gitti. Karadağ'da Siyah Kuh olarak bilinen yerde ilhanın huzuruna çıkarak, atama onayıyla beraber ilhanın birtakım taltiflerine mazhar oldu. Ardından Bağdâd'da bulunan Koke kilisesinden mutad törenlerle Süryanilerin dini lideri olarak tahtta oturdu (Kasım 1281)⁷⁰.

Moğollar/İlhanlılar ve Avrupa⁷¹

Cengiz Han, 13. yüzyılın başında tüm Moğolları hâkimiyeti altında topladıktan sonra fetih hareketlerine girişerek Kuzey Çin'deki Kin Devleti'ni, Uygurların İdikut Devleti'ni ve Kara-hîtây Gurhan'ı tabiiyeti altına almıştır⁷². Bu arada batıya bir sefer düşünmeyen Cengiz Han, gönderdiği 450 kişilik tüccar kafilesinin Otrar valisi Kayır Han lakaplı İnalıcık tarafından katledilmesi üzerine Akdeniz kıyılarına kadar uzanacak Moğol askerî harekâtının başlaması emrini vermiştir. Dünyaya

66 Kûbilây Han, 1275 yılında Pekin'de Doğu Süryani başpiskoposluğunu kurdü ve başına Metropolit olarak Mar George'u atadı. Wilhelm Baum - Dietmar W. Winkler, *a.g.e.*, s. 87.

67 Reşîdu'd-dîn/'Alî-zâde, s. 107-140.

68 Bugünkü Musul'dadır.

69 Bar Hebraeus, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 21.

70 *The History of Yaballaha III.*, s. 39-40; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 144-145.

71 Burada İlhanlı-Avrupa ilişkilerini tüm yönleriyle ele almamız tabii ki imkânsız. Bu yüzden daha ileri okumalar için bkz. Jean Richard, *La Papauté et les Missions D'orient au Moyen Age XIIIe-XVe siècles*, École Française de Rome Palais Farnèse, 1998; Adil Hilal, *Moğol Batı Avrupa İlişkileri ve İslam Dünyasına Etkileri*, T. Terc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2019; Alican Kirişoğlu, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, SDÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2018.

72 René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 221-228, 237-246.

egemen olma ve yayılma arzusundaki Moğollar, verilen emir üzerine Cengiz Han'ın oğulları Cuci, Ögedey ve Çağâtây önderliğinde 1219 yılında Kâşgar ve Bâlâsagûn üzerinden Buhârâ'ya, 1220 tarihinde Semerkand'a girmişlerdir. Daha sonra Banakent, Hocent, Horâsân, Merv, Tûs ve Hârezm gibi önemli şehir ve bölgeler birbiri ardına Moğolların eline geçmiştir⁷³. Hârezmşâh Alâeddin Muhammed'i bertaraf eden Moğollar, ardından batıya doğru yönelerek Âzerbâyecân ve Kafkasya topraklarını ele geçirmişlerdir⁷⁴. Karadeniz'in kuzeyinden de ilerleyişlerine devam eden Moğol birlikleri, 1222-1223 yıllarında Alanlara karşı harekete geçerek Sudak'ı ele geçirmişler, sonrasında 1223'te Kalka Meydan Savaşı'nda bölgedeki Rus nüfuzuna darbe vurmuşlardır. Ancak İrân Platosu, bu sıralarda Moğol egemenlik sahası içine dâhil edilememiştir. Cengiz, 1225 tarihinde Tangutlara karşı sefere çıktıysa da bu bölgeyi ele geçirmeden biraz önce 1227 tarihinde hayatını kaybetmiştir⁷⁵. Onun ölümünün ardından 1229'da yapılan kurultayda Moğol tahtına üçüncü oğlu Ögedey geçmiştir⁷⁶. Babası dönemindeki akınları devam ettiren Ögedey (1229-1241), bu doğrultuda doğuda Kuzey Çin'e batıda ise Rusya steplerine askerlerini göndermiştir. Diğer yandan Gürcistan ve Ermenistan'ı zapt ederek İrân ve Âzerbâyecân'daki Moğol hâkimiyetini güçlendirmiştir⁷⁷. Ögedey'in ölümünden sonra karısı Töregene, yeni hükümdarı belirlemek için toplanacak kurultaya kadar yönetimi üzerine almıştır. 1246'da toplanan kurultayda Göyük seçilmiş doğu ve batı taraflarına atama yaparak yayılma siyasetine devam etmiş ancak iki sene sonra ani ölümü kayda değer bir sonuç almasına imkân vermemiştir.

1251 yılında yapılan kurultayda Moğol tahtına çıkışının ardından Mönge(Mengü), durgunlaşan Moğol akınlarnı yeniden canlandırmak için kardeşlerinden Kûbîlây'ı Çin'e gönderirken, diğer kardeşi Hülâgû'yu batı fütuhatını devam ettirmesi için İrân'a göndermiştir. Hulagü, Moğolların şube devleti İlhanlıları ihdas etmesinin ardından evvela Alamut kalesini ele geçirerek İrân'daki İsmâ'îlîlere son vermiş, akabinde 1258 yılında Bağdâd'ı ele geçirerek halife el-Mu'tasım Billah'ın yönettiği Abbâsî hilafetini yıkmıştır. Sonrasında Suriye'ye doğru yönelen Moğol ileri harekâtı, Memlûklar tarafından Filistin'de 25 Ramazân 658/3 Eylül 1260'ta 'Ayn-ı Câlût Savaşı'nda durdurulmuştur⁷⁸. Bu yenilgi Moğolların Cengiz Han'la ortaya çıkışından beri bir ilki yani Moğolların ilk defa bir meydan savaşında yenilgisini ifade etmiştir. Her ne kadar asker sayısı olarak iki taraf arasında orantılı olmasa da Moğollar daha önceleri birçok kez dünyanın farklı köşelerinde bu meselenin üstesinden gelmişti. Diğer yandan 'Ayn-ı Câlût, Moğol politikalarında köklü bir değişime neden olmuştur. Daha önceden müzakeresiz bir şekilde dünya halklarının boyun eğmesini isteyen Moğollar, askeri güçleri ve taktiklerinin Memlûklar karşısında yetersiz kalması üzerine zorunlu olarak müttefik aramaya, dolayısıyla daha önce tebaası olarak gördükleri diğer milletlerle diplomasiye yönelmiştir. Bu minvalde, Memlûklar karşısında Avrupalılar ve onların

73 İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi. El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, Cilt 12, T. Terc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin, Cilt 12, Bahar Yayınları, İstanbul 1989, s. 316-325; İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTK, Ankara 2000, s. 229-285; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H.D. Yıldız, İstanbul 1981, s. 428-451; René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 247-250; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas. Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 135-172; J. A. Boyle, "Djalâl Al-Dîn Kh"ârazm-Shâh", *EL*, Cilt 1, s. 392-393.

74 İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, Cilt 12, s. 329-334, 456-461; René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 254-255.

75 René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 255-257.

76 D. O. Morgan, "Ögedey", *EL*, Cilt 8, s. 162.

77 René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 265-272.

78 B. Spuler, "İlkhâns", *EL*, Cilt 3, s. 1121; H. Ahmet Özdemir, *a.g.e.*, s. 210-310.

Ortadoğu'daki uzantıları Haçlı Devletleriyle ittifak kurma çabaları başlamıştır.

Avrupa'yla ve Haçlılarla ittifak fikri Moğollar için yeni değildi. 1248'lerin sonunda bir Moğol komutanı olan Elcigidey, Ortadoğu'daki direnişler karşısında VII. Haçlı Seferi nedeniyle Kıbrıs'ta bulunan son hazırlıklarını ve müttefiklerle son görüşmelerini yapan Fransa kralı IX. Louis (Saint)'e Markos ve David adında iki Nasturi elçiyi Farsça bir mektupla Müslümanlara karşı ortak bir sefer teklifi için göndermişti⁷⁹. Bu bağlamda İlhanlılar adına Avrupa'yla ilk temas kuran Hûlâgû Han olmuştur. Hûlâgû Han, 1262 yılında Fransa Kralı IX. Louis⁸⁰'e elçiyi birlikte bir mektup⁸¹ göndermiştir⁸². Bu mektubun gerekçesi ise Hristiyan ve Moğol birliklerinin birleşerek Memlûklara karşı saldırı yapılabilmesidir. İlhanlı hükümdarı Hûlâgû, Fransız kralına Memlûkların [Babil sıçanları mağralarından çıkararak] aniden ortaya çıkarak Fransız sahalarına saldırdıklarını hatırlatarak Fransız donanmasının Mısır'ı denizden ablukaya almasını önermiştir⁸³.

Hûlâgû Han, sadece Fransa Kralı IX. Louis'e mektup göndermekle yetinmemiş, 1262-1263 yıllarında Papa IV. Urban⁸⁴'a da bir mektup göndermiştir. Bu mektup vesileyle İlhanlılar,

-
- 79 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 15; Wilhelm Baum - Dietmar W. Winkler, *a.g.e.*, s. 91; Rémusat Abel, "Mémoires sur les relations politiques des princes chrétiens, et particulièrement des rois de France, avec les empereurs Mongols. Premier Mémoire. Rapports des princes chrétiens avec le grand empire des Mongols, depuis sa fondation sous Tchिंगgis-khan, jusqu'à sa division sous Khoubilai", *Histoire et mémoires de l'Institut royal de France*, tome 6, 1822. s. 435-436.
- 80 1226 yılında Fransa Krallığının başına geçmiştir. 1270 yılındaki ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür. Kansu Ekici, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamani*, SDÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta 2012, s. 126, dpn. 446.
- 81 Mektup için bkz. Paul Meyvaert, "An Unknown Letter of Hulagu, Il-khan of Persia, to King Louis IX of France", *Viator*, 11, 1980, s. 245-259; *Letters from the East. Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries*, (İng. Terc. Malcolm Barber-Keith Bate), Ashgate Publishing, Ashgate 2010, s. 157-159.
- 82 George Lane, *Early Mongol Rule in the Thirteenth-Century Iran. A Persian Renaissance*, London and New York, 2003, s. 44; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks. The Mamluk-İlkhānid War, 1260-1281*, Cambridge 2004, s. 95; Reuven Amitai, "Mamluk Perceptions of the Mongol-Frankish Rapprochement", *The Mongols in the Islamic Lands. Studies in the History of the İlkhānate*, Hampshire-Burlington 2007, (XIII), s. 50; Charles William Connell, *Western Views of the Tartars. 1240-1340*, Rutgers University, Department of History, (Basılmamış Doktora Tezi), New Jersey 1969, s. 163-164; Abdülkadir Yuvalı, "XIII. Yüzyılda Doğu-Batı İlişkilerinin Mahiyeti Hakkında", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Samsun 1987, s. 127.
- 83 Felicitas Schmieder, *Europa und die Fremden. Die Mongolen im Urteil des Abendlands vom 13. Bis in das 15. Jahrhundert*, Sigmaringen 1994, s. 90; *Letters from the East.*, s. 159; Adil Hilal, *a.g.e.*, s. 107; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks.*, s. 95; Peter Jackson, *The Mongols and the West, 1221-1410*, London and New York, 2004. s. 166; George Lane, *a.g.e.*, s. 44; Paul Meyvaert, "a.g.m.", s. 249; Jean Richard, "Une Ambassade mongole à Paris en 1262", *Journal des savants*, No: 4, Paris 1979, s. 296-297; Jean Richard, "The Mongols and the Franks", *JAH*, Volume 3/1, Wiesbaden 1969, s. 52-53; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 556; Denise Aigle, "The Letters of Eljigidei, Hülegü and Abaq: Mongol overtures or Christian Ventriloquism?", *Inner Asia*, Vol. VII/2, Brill, Leiden 2005, s. 152; James D. Ryan, "Christian Wives of Mongol Khans: Tartar Queens and Missionary Expectations in Asia", *JRAS*, 8/3, November 1998, s. 413; Reuven Amitai, "Mamluk Perceptions of the Mongol-Frankish Rapprochement", s. 50; Reuven Amitai, "Hulāgu Khan", *Elr.*, Volume 12, New York 2004, s. 556; Kansu Ekici, *a.g.t.*, s. 126-127. Ayrıca bkz. Igor de Rachewiltz, *Papal Envoys to the Great Khans*, Stanford University Press, California 1971, s. 151.
- 84 "IV. Urbain/IV. Urban"; 1261-1264 yılları arasında papalık görevinde bulunmuştur. Fransa, Troyes'lidir. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Die Frankengeschichte Des Raşîd ad-Dîn*, (Almancaya Terc. Karl Jahn), Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1977, s. 91; Peter Jackson, *a.g.e.*, s. 370; Halim Işık, *İlk Papa Aziz Petrus'tan Son Papa Ratzinger'e Papalık Tarihi*, Ozan Yayıncılık, İstanbul

Hûlâgû döneminde Avrupa'yla birlikte Avrupa Hristiyanları'nın dinî lideri Papalık kurumuyla da ilk kez temas kurmuşlardır. Elçinin (Macaristanlı Yazar John) getirmiş olduğu mesaj ilk önce Sicilya Kralı Manfred (Manfred of Sicily)'e sunulmuş, ardından mektubun içeriği papaya sözlü olarak nakledilmiştir⁸⁵. Mektupta Hûlâgû Han, Memlûklâr üzerine giderek Mısır topraklarını alma niyetinden bahsetmiş ve kutsal topraklar Kudüs'ü Müslümanlardan alıp Hristiyanlara geri vermeyi taahhüt etmiştir⁸⁶.

Hûlâgû'nün ardından tahta çıkan Abâkâ Han'ın iktidarının ilk yıllarında Memlûklarla ilgili stratejik değişiklik yaptığı görülmüştür. Altın Orda Hanlığı ile mücadele eden Abâkâ Han, güney komşusu Memlûklarla yeni bir sorun yaşamamak için ilki H. 664/M. (Ağustos/Eylül) 1266 yılında⁸⁷ ikincisi ise yaklaşık iki sene sonra H. 667/M. 1268-1269 yılında Memlûk Sultanı Baybars'a sulh teklifinde bulunmuştur. Hatta ikincisinde tehditkâr bir dil kullanan Abâkâ, Sultan Baybars tarafından kesin şekilde reddedilmiştir⁸⁸. Bu durum karşısında İlhan Abâkâ'nın Memlûklara karşı başta Haçlılarla, Papalıkla ve Avrupalı devletlerle olmak üzere ittifak kurma yoluna gitmiş, ayrıca Bizans İmparatorluğu ve Ermeni Krallığı'nı kendi safına çekmeye çalışmıştır. Bu noktadan itibaren Abâkâ dönemi İlhanlı-Avrupa ilişkileri İlhan Hûlâgû döneminde kaldığı yerden süratle devam edecek ve elçi teatileri oldukça artacaktır.

-
- 2006, s. 114. Papalığın kronolojisi için ayrıca bkz. Halim Işık, *a.g.e.*, s. 94-116.
- 85 Felicitas Schmieder, *a.g.e.*, s. 93; Igor de Rachewiltz, *a.g.e.*, s. 151; Adil Hilal, *a.g.e.*, s. 107; Peter Jackson, *a.g.e.*, s. 166; Jean Richard, "Une Ambassade mongole à Paris en 1262", s. 298; George Lane, *a.g.e.*, s. 48; Hasan Cevâdî, "İrân ez-dîdgâh-i seyyâhân-i Orûpâ'î der-dovre-yi İlhan", *BT*, VII/4, Tahran 1351/1972, s. 17; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 22; Reuven Amitai, "Hulâgu Khan", s. 556; James D. Ryan, "a.g.m.", s. 413; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 556.
- 86 Jean Richard, "Une Ambassade mongole à Paris en 1262", s. 297; Jean Richard, "The Mongols and the Franks", s. 53; Paul Meyvaert, "a.g.m.", s. 250; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 556; Adil Hilal, *a.g.e.*, s. 108; James D. Ryan, "a.g.m.", s. 413.
- 87 el-Makrizî, Takiyüddin Ahmet b. 'Ali (öl. 845/1442), *Kitab-üs sülûk li Ma'rifeti duval-el-Mülûk*, Yay. Muhammed Mustafa Zaide, Kahire 1936-1938, (T. Terc. Zakir Kadiri Ugan), Cilt 1, Kısım: II, TTK, Tercüme bölümü, (Yayınlanmamış tercüme), s. 258; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks.*, s. 120; Anne Falby Broadbridge, *Mamluk Ideological and Diplomatic Relations with Mongol and Turkic Rulers of the Near East and Central Asia (658-807/1260-1405)*, The University of Chicago, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Vol. I, (Basılmamış Doktora Tezi), Illinois 2001, s. 47; Kâzım Yaşar Koprman, "Memlûkler", *DGBİT*, Cilt 6, Kombassan Yayınları, İstanbul 1989, s. 459; Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", *TİD*, c. XVI, İzmir 2001, s. 39; Kansu Ekici, *a.g.t.*, s. 110.
- 88 Ebû Zeyd Velîyu'd-dîn 'Abdu'r-Rahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *el-İber. Târih-i İbn Haldûn*, (F. Terc. 'Abdu'l-Muhammed Âyetî), Cilt 4, Tahran 1383, s. 926; el-Makrizî, *a.g.e.*, Cilt 1, Kısım: II, s. 278; İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*, Cilt 13, (T. Terc. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s. 438; İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, (T. Terc. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 49; Rükneddin Baybars el-Mansûrî el-Hata-i ed-Devadarî, *et-Tufetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devlet't-Turkiyye*, (T. Terc. Hüseyin Polat), TTK, Ankara 2016, s. 56; Kâzım Yaşar Koprman, "a.g.m.", s. 459; Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993, s. 159; Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 176-177; André Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*, (T. Terc. Turhan Ilgaz), Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 58-59; Cüneyt Kanat, "a.g.m.", s. 39; Anne Falby Broadbridge, *a.g.t.*, s. 49; Kansu Ekici, *a.g.t.*, s. 110; Ahmet Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi. İlhanlılar-Memlûkler (1298-1304)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017, s. 157. İbn Kesîr'in nakettiğine göre Sultan Baybars, Abâkâ Han'ın elçilerine cevaben şunları söylemiştir; "Ona bildirin ki; halifeden aldığı arazileri ve diğer İslâm topraklarını elinden alıncaya kadar hep peşinde olacak ve onu takip edeceğim"! (İbn Kesîr, *a.g.e.*, Cilt 13, s. 438).

Özellikle Hristiyanların kutsal topraklar yüzünden Memlûklara olan düşmanlıklarını kullanmak isteyen Abâkâ, bu minvalde papalık vasıtasıyla Avrupa ile ittifak arayışlarına yönelmiştir. İlki 1267'de Papa X. Grégore'e gönderilen elçilik heyetini 1274 ve 1276 yıllarında gönderilen elçilik heyetleri takip etmiştir. Aynı şekilde Papa III. Nikolaus'un gönderdiği elçilik heyeti 1278'de Abâkâ'ya gelmiş fakat papalıkla istenilen ittifak anlaşmaları hakkında bir türlü olumlu sonuç alınamamıştır⁸⁹.

Avrupa'nın Outremer adı verilen Ortadoğu'daki uzantıları Haçlı devletleriyle sıcak temas Abâkâ zamanında da devam etmiştir. IX. Haçlı Seferi'ne iştirak etmesi nedeniyle Akka'da bulunan Prens Edward⁹⁰(d. 1239-öl. 1307), Abâkâ'ya Memlûklara karşı ortak bir saldırı için ittifak teklifinde bulunmuştur⁹¹. Bu teklife olumlu bakan Abâkâ, doğudaki Çağâtây saldırıları nedeniyle batıya geniş ölçekli bir harekât düzenleyememiştir⁹², ancak sayıları on bin ile on iki bin arasında değişen bir Moğol müfrezesini Suriye üzerine göndermekle yetinmiştir. Moğollar, bu saldırıda sınırlı başarı elde ettiler de bu sefer sonunda Hristiyan güçler üzerindeki Memlûk baskısı biraz olsun hafiflemiştir. Edward, ölen babası III. Henry'nin yerine tahta geçmek üzere⁹³ Akka'dan Eylül 1272'de ayrılarak İngiltere'ye deniz yoluyla dönmüştür. Edward'ın İngiltere tahtına geçişinden istifade etmek isteyen Abâkâ, Memlûklara karşı ittifak arayışları için 1274'te sayıları onaltıdan az olmayan bir elçilik heyetini Prens Edward'a yazılmış bir mektupla⁹⁴ birlikte Avrupa'ya göndermiştir. Papa'nın 1274'teki Lion konsiline katılan ve Hristiyanların dini liderine hitaben yazılan mektubu sunan Moğol elçileri ardından İngiltere'ye Kral Edward'a ilhanın mektubunu takdim etmişlerdir. Edward, bu mektuba 26 Ocak 1275 tarihinde iyi temennilerinin de bulunduğu ve Papalığın yakında herhangi bir Haçlı seferi düzenlemesini beklemediğini ifade eden bir cevap yazmıştır⁹⁵.

Avrupa ile sıcak ilişkilerini devam ettirmek isteyen Abâkâ, 1276 yılında iki elçilik heyetini daha batıya göndererek Hristiyanların kutsal topraklardaki askeri birliklerini arttırmalarını tavsiye etmiş, kendisinin de bu kuvvetlere askeri destek vereceğini vaat etmiştir. Papa tarafından kabul edilen İlhanlı elçileri daha sonra Fransa kralı III. Philip⁹⁶ (d. 1245-öl. 1285) tarafından kabul edilmiş

89 Faruk Sümer, "Abaka", *DİA*, Cilt 1, s. 8; George Lane, *a.g.e.*, s. 47-51.

90 Uzun Bacaklı Edward lakabıyla da bilinen 1272-1307 yılları arasında hüküm süren İngiltere kralı. 1294'ten sonra keyfi davranışları, İngiltere'nin İskoçya ve Fransa ile savaşmasına neden olmuştur.

91 L. Lockhart, "The Relations Between Edward I and Edward II of England and the Mongol İl-khans of Persia", *IRAN. JBIPS*, Volume 6, London 1968, s. 24; Reuven Amitai, "Edward of England and Abagha Ilkhan. A Reexamination of a Failed Attempt at Mongol-Frankish Cooperation", *The Mongols in the Islamic Lands*, Hampshire-Burlington 2007, s. XI/75-82; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Cilt 3, (T. Terc. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2008, s. 274; Ali Aktan, "Memlûk-Haçlı İlişkileri", *Belleten*, Cilt 63, Sayı 237, TTK, Ankara 1999, s. 286.

92 L. Lockhart, "a.g.m.", s. 24.

93 Bu sebebin yanında Edward, Haşhaşilerin saldırısı sonucu yaralanmıştı. A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Moğollar XIII. ve XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, (Rusça'dan T. Terc. İlyas Kamalov), İstanbul 2005, s. 142.

94 İlhanlılar, Avrupa ülkeleriyle yaptıkları yazışmalarda gönderdikleri yazı ve mektupları Moğolca olarak kaleme almışlar ancak Farsça ya da Latince çevirisini de eklemeyi ihmal etmemişlerdir. Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I. Selçuklular'dan Bizans'ın Sonra Erişine*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 182.

95 L. Lockhart, "a.g.m.", s. 24; Jacques Paviot, "England and the Mongols (c. 1260-1330)", *JRAS*, Volume 10, No. 3, 2000, s. 310-311; Steven Runciman, *a.g.e.*, Cilt 3, s. 274, 294; Ali Aktan, "a.g.m.", s. 286-287.

96 Cesur Philippe (Philippe le Hardi) lakabıyla bilinen 1270-1285 yılları arası hüküm sürmüş Fransa kralı. Babası Fransa Kralı IX. Louis'le Tunus'a düzenlenen VIII. Haçlı Seferi'ne katılmış, babasının bu sefer

akabinde İngiliz sarayına gitmişlerdir⁹⁷. Söz konusu diplomatik temaslar sonunda Memlûklara karşı herhangi bir ittifak sağlamak mümkün olmamıştır.

Avrupa ile ittifak çabaları sonuçsuz kalan Abâkâ artık Suriye’de harekete geçme mecburiyeti hissetmiş, kendisine sadık Gürcü, Frank ve Ermeni krallıklarının askeri birlikleriyle desteklediği seksen bin kişilik bir orduyu kardeşi Mengû-tîmûr komutasında Memlûklar üzerine göndermiştir. Gönderilen ordunun Suriye’de Humus yakınlarında yenilmesi (Ağustos 1281) Abâkâ’yı son derece üzmüş, bu durum kendisini içki ve eğlenceye vermesine sebep olmuştur. Bu da onun zamansız ölümüne neden olmuştur (1 Nisan 1282)⁹⁸. Humus yakınlarında yapılan bu savaş ayrıca İlhanlı Memlûk sınırlarının Fırat Nehri boyunca dengelenmesini sağlamıştır⁹⁹.

Abâkâ’nın 1282 yılında ölmesinden sonra, yerine Müslümanlığı kabul etmiş olan kardeşi Ahmed Tekûdâr geçmiştir. Annesi Nasturi olan Tekûdâr çocukluğunda vaftiz edilip *Nicolaus* adını almasına rağmen sonradan İslam’a ihtida ederek Ahmed adını almıştır. Zamanının çoğunu devlet işleriyle ilgilenmek yerine tarikat şeyhleriyle geçiren Ahmed Tekûdâr, yönetimi de annesi Kutı Hatun’a bırakmıştır. Ahmed Tekûdâr’ın İlhanlı tahtına çıkması aynı zamanda Memlûklar üzerindeki İlhanlı tehdidinin bir süre askıya alınmasına neden olmuştur. Memlûklarla dostane münasebetler tesis etmek isteyen Ahmed Tekûdâr, ilk olarak Memlûklara bir mektup yazarak barış teklifinde bulunmuş¹⁰⁰ fakat onun halisane niyetlerle yaptığı barış önerisi Memlûkların İlhanlılara

sirasında ölümü üzerine Fransa’ya dönerek tahta çıkmıştır.

97 L. Lockhart, “a.g.m.”, s. 24-25; Jacques Paviot, “a.g.m.”, s. 311; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 274.

98 David Ayalon, “Hîmş (The Battle of)”, *EP*, Cilt 3, s. 402-403; İbni Tagrıberdi, *a.g.e.*, s. 67-68; Reuven Amitai, *a.g.e.*, s. 187-201; Linda Northrup, *From Slave to Sultan. The Career of Al-Manşûr Qalâwûn and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./1279-1290 A.D.)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart: Steiner 1998, s. 108-112; Ebülferec-İbnülibri, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, T. Terc. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1941, s. 52; Abdullah Mesut Ağır, “Sultan Kalavun Devri Memlûk-İlhanlı Münasebetleri II. Humus Savaşı H. 679/M. 1281”, *Akademik Bakış*, Sayı 15, Celalabat 2008, s. 5-8; İbn Kesîr, *a.g.e.*, Cilt 13, s. 499; André Clot, *a.g.e.*, s. 67; Reşîdu’-d-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Ta’rîh-i Mübârek-i Gâzânî des Raşîd al-Dîn Faqlallâh Abî’l-Ĥair. Geschichte der İlĥâne Abâgâ bis Gaiĥâtû (1265-1295)*, neşr. Karl Jahn, ’s-Gravenhage 1957, s. 40-41; Reşîdu’-d-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi’u’t-Tevârih*, III, neşr. ‘Abdu’l Kerim ‘Ali-oğlı ‘Alî-zâde, Bakü 1957, s. 162-163; Fahru’-d-dîn Ebû Suleymân Dâvûd bin Tâcu’-d-dîn Benâketî, *Târîh-i Benâketî (Ravzatu evlâu’l-elbâb fî ma’rifeti’t-tevârih ve’l ensâb)*, neşr. Ca’fer Şî’âr, Tahran 1348, s. 436; Kerîmu’-d-dîn Mahmûd b. Muhammed-i Aksarâyî, *Musâmeretu’l-ahbar ve musâyeretu’l-ahyâr*, neşr. Osman Turan, TTK, Ankara 1999, s. 134-135; Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, *The Zafer-Nâmâh of Hamdallâh Mustaufî and the Il-Khân Dynasty of Iran*, (İng. Terc. L. J. Ward), Vol. II, University of Manchester Department of Near Eastern Studies, (Basılmamış Doktora Tezi), Manchester 1983, s. 260-261; Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, *Târîh-i guzîde*, neşr. ‘Abdu’l-Huseyn Nevâ’î, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1364, s. 592-593; İbn Fûvatî, *el-Havâdis’l-câmi’a ve’l tecâribu’n-nâfi’a fî’l-mi’atu’s-sâbia*, (F. Terc. ‘Abdu’l-Muhammed Âyetî), Tahran 1381, s. 248; el-Makrizî, *a.g.e.*, Cilt 1, Kısım: III, s. 29-30; İbni Tagrıberdi, *a.g.e.*, s. 67-68; İbn Kesîr, *a.g.e.*, Cilt 13, s. 496-497; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, s. 90-93; Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, (T. Terc. Onur Özatağ), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 487; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı. II. Yüzyıldan 1517’ye Kadar Yakınoğuşu*, (T. Terc. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, 104; İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, AÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1995, s. 271-272; Mengû-tîmûr’un hezimetinden sonra Makrizî eserinde; İlhanlı kaynaklarında rastlamadığımız Abâkâ’nın sarfetmiş olduğu şu sözleri aktarmaktadır; “Keşke sen ve askerinin ölmüş olsaydı da bozguna uğrayarak ricat etmemiş olsaydın” (el-Makrizî, *a.g.e.*, Cilt 1, Kısım: III, s. 35).

99 Jacques Paviot, “a.g.m.”, s. 313.

100 İbn Kesîr, *a.g.e.*, Cilt 13, s. 502; Şihabeddin b. Fazlullâh el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, (T. Terc. ve Notlar: D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 406; Ebülferec-

olan güvensizliği ve bu hükümdarın iki yıllık kısa saltanatı yüzünden başarılı olamamıştır¹⁰¹. Buna rağmen bu kısa dönemde Mar Yahbh-Allaha ve Bar Sauma önemli bir tehlike atlatmışlardır. Teküder zamanında divan başkanı Bahaeddin Muhammed¹⁰²'in oğlu Şemseddin ve İlhanın baba diye hitap ettiği Şeyh Abdurrahman tarafından içerisinde Katolikos ve Metropolit olmak isteyen iki Nasturi din adamının da iştirak ettiği bir komployla Mar Yahbh-Allaha ve Bar Sauma'ya birtakım suçlamalarda bulunulmuştur. Buna göre iki rahip hala şehzade Argûn'a bağlıydılar ve Ahmed Teküder'i büyük Moğol hanı Kûbîlây'a şikâyet eden mektuplar gönderiyorlardı. Bu suçlamalara karşı Teküder'in herhangi bir tahkikatta bulunmadan Mar Yahbh-Allaha'ya verilen atama yazısı (pukdane) ile ona imtiyazlar sağlayan payzasına el konulması emrini verdiğini görüyoruz. Mar Yahbh-Allaha kendisine yapılan suçlamaların içeriği hakkında bilgi sahibi olduktan sonra mektupların onu Çin'e götüren elçiyle birlikte getirilmesini böylece suçsuzluğunun ortaya çıkacağını söyledi. Elçi Horâsân taraflarında beraberindeki mektuplarla bulunmasının ardından Nasturi Patriği III. Mar Yahbh-Allaha'nın suç konusu olabilecek herhangi bir yazı kaleme almadığı anlaşıldı fakat sürecin aşağı yukarı kırk gün sürdüğü bu zamanda Mar Yahbh-Allaha hapishanede tutuldu. Hatta Tekûdâr, onu idam etmeyi dahi düşündüyse de vezirleri ve annesi Kutı Hatun araya girerek bu fikirden vazgeçirdiler. Kısa süre sonra Nasturi Patriği III. Mar Yaballah ve beraberinde tutuklanan kişiler serbest bırakılmıştır¹⁰³.

Amcasının hükümdarlığını kabul etmeyen ve Abâkâ'nın en büyük oğlu olduğu için hanlık tahtına kendisinin oturması gerektiğini savunan Argûn, Tekûdâr'ın Müslüman kimliğine ve icraatlarına karşı oluşan muhalefetin de desteğiyle 1284 yılında amcasını öldürerek tahtı elde etmeyi başarmıştır. Argûn'un tahta çıkışıyla Ahmed Tekûdâr dönemi İslam taraftarlığı ve Memlûklarla iyi geçinme politikasından Abâkâ dönemi politikalarına bir dönüş olmuştur.

Argûn Han, Ahmed Tekûdâr zamanında kesintiye uğrayan müzakereleri yeniden canlandırmak ve sonuçlandırmak için 1285 yılında Papa IV. Honorius'a Bogagoc Mengilic, Thomas Anfossi ve tercüman Ugueto (Ugeto-Uguetus)'dan oluşan ve Kûbîlây Han'ın sefiri İsa Kilemeçi¹⁰⁴'nin de refakat ettiği bir heyeti göndermiştir. Elçiler ve tercümanın yanında mektup ve değerli hediyeler de gönderilmiştir¹⁰⁵. Argûn'un ortak hasımları Memlûklara karşı birlikte askeri bir harekate geçme

---

İbnülibri, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, T. Terc. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1941, s. 53-59(kontrol); Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Latince'den T. Terc. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 141; İlhan Erdem, "İlhanlılar'da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", *AÜ DTCF TAD*, Sayı 35, Ankara 2004, s. 106.

101 Ebülferec-İbnülibri, *a.g.e.*, s. 53-59.

102 Bu kişi Abaka Han dönemi veziri Sahip Şemsedin Cüveyni'nin oğlu olabilir. Bkz. Reşîdu'd-dîn/'Alî-zâde, s. 148.

103 *The History of Yaballaha III.*, s. 47-48; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 158-161; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 400; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 78-79; Bertold Spuler, *İran Moğolları.*, s. 239; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 353; Richard Foltz, *İpek Yolu Dinleri. Antik Dönemden 15. Yüzyıla Kadar Karayolu Ticareti ve Kültürel Etkileşim*, (İng. Terc. Aydın Aslan), Medrese Yayınları, İstanbul 2006, s. 60; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25.

104 İsa Çin'den Avrupa'ya giden ilk belgelenmiş gezgindir. Ancak doğum yeri büyük ihtimalle Kafkasya'dır. Bununla birlikte Rabban Bar Sauma daha ünlüdür çünkü kendisi seyahatini kaleme aldı. Hodong Kim, "İsa Kelemeçi. A Translator Turned Envoy between Asia and Europe", *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia. Generals, Merchants, Intellectuals*, Ed. Michael Biran-Jonathan Brack-Francesca Fiaschetti, Oakland, 2020, s. 255-269; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 222.

105 Abel-Rémusat, "Mémoires sur les relations politiques des princes chrétiens et particulièrement des rois

isteği papanın nezdinde herhangi bir karşılık bulmamıştır. Argûn adımlarının faydasızlığından yılmak yerine yeni elçilik heyetlerini göndermeye devam etmiştir.

Argûn Han döneminde İlhanlılar ve Avrupa arasındaki ilişkilerin zirve noktasına ulaştığını görüyoruz. Argûn tarafından batıya 1285 misyonu haricinde 1287, 1289, 1290 ve son olarak 1291 yıllarında dört elçilik heyetinin daha Memlûklara karşı askeri bir iş birliği isteğiyle beraber detayların belirlenip iki tarafın kuvvetlerinin buluşma yerini kararlaştırmak üzere gönderildiğini tespit edebilmekteyiz. Bununla birlikte Argûn Han'ın iş birliği isteğine Papa ile İngiliz ve Fransız kralları tarafından da elçiler gönderilerek cevap verilmiştir. Aslında Batı'nın da bu dönemde en az İlhanlılar kadar bu iş birliğine ihtiyaçları vardı. Memlûklar Şam taraflarındaki önemli Haçlı mevkilerini teker teker ele geçiriyordu. Haçlılar ise kapıdaki bu büyük tehlikeye rağmen iç meseleler ve çarpışmalarla uğraşıyorlardı¹⁰⁶.

Rabban Bar Sauma'nın Elçilik Görevi ve Avrupa Seyahati

Argûn Han 1285 misyonunda somut bir sonuç elde edememesine rağmen yeni bir elçilik heyetini göndermek istedi. Bu sefer Hristiyan Avrupa'yla bir din adamı vasıtasıyla iletişim kurmak isteyen Argûn Han bu itibarla Nasturilerin katolikosu Mar Yahbh-Allaha'tan uygun bir isim istedi. Mar Yahbh-Allaha'nın Moğollara karşı ilk ciddi sınavında önereceği ismin güvenilebileceği tek kişi olan Bar Sauma olacağı oldukça aşıkardı. Diğer yandan Nasturi kilisesi için İlhanlılara hizmet etme, şükranlarını gösterme ve kendilerini kanıtlama açısından oldukça büyük bir fırsattı. Kilise, 1258'ten itibaren Gazan'ın tahta geçtiği 1295'e kadar üzerlerindeki kısıtlamaların kaldırılması yanında olağanüstü bir refah dönemi yaşamıştı. Moğolların dini hoşgörü rejimi sayesinde Müslümanların bile çoğunlukta olduğu yerlerde vaaz verme ve dinlerini tanıtmaya imkânı buldular¹⁰⁷. Ayrıca İlhanlıların finansal desteği Nasturi kilisesinin idamesi için vazgeçilmez bir destekti. Tüm bunların yanında Bar Sauma seçiminin Argûn Han açısından dahi avantajları vardı. İlhanın Batılılara Hristiyan sempatisini kanıtlamak, daha fazla güven aşılama ve belki de gönderilen elçinin daha fazla itibar göreceği ihtimali bunların yanı sıra Çin'den gelmiş bir yolcunun Moğol İmparatorluğu'nun büyüklüğünü ve ihtişamını temsil etmesi bakımından oldukça değerliydi.

Tüm bunların yanında tabii ki Bar Sauma'nın birçok özelliği onun seçilmesinde etkendi. Güvenilir olması, mükteşebatı, Hristiyanlığı iyi bilen bir din adamı olması, birkaç dil bilmesi, hitabet gücünün yüksekliği onun öne çıkan mezziyetleriydi. Özellikle onun birçok dile hâkim olması elçilik görevi için büyük avantajdı. Baktığımız zaman Bar Sauma'nın aileden gelen dili Türkçeydi, batıya gelmeden önce yaşadığı bölgede Çince konuşuluyordu, dini eğitimi sayesinde Süryanice okuyabiliyordu, İrân'da bulunduğu uzun yıllarda Farsça da öğrenmiş seyahatlerini de bu dilde kaleme almıştı ve son olarak Moğollarla sıkı ilişkileri sayesinde Moğolca bildiğini de varsaymak

---

de France, avec les empereurs Mongols. Second Mémoire. Relations diplomatiques des princes chrétiens avec les rois de Perse de la race de Tchinggis, depuis Houlagou, jusqu'au regne d'Abousaid", dans *Histoire et Mémoires de l'Institut Royal de France, Académie des Inscriptions et belles-lettres*, tome 7, Paris 1824, s. 100-101; Johann Lorenz von Mosheim, *Historia Tartarorum ecclesiastica*, Helmstadi, apud Fridericum Christianum Weygand, 1741, s. 74-75. Mektubun Fransızca tercümesi için bkz. Aynı makalenin 168-169 sayfaları.

106 Adil Hilal, *a.g.e.*, s. 132-133.

107 Jean Richard, *La Papauté et les Missions D'orient au Moyen Age XIIIe-XVe siècles*, s. 106-108.

yanlış olmayacaktır¹⁰⁸. Bu itibarla Avrupa dillerini bilmesede de eğitilmiş iyi bir Hristiyan'ı göndermek Avrupalıların sempatisini kazanmak için mantıklı bir seçimdi. Özetle Bar Sauma tüm bu özellikleri taşıdığı gerekçesiyle elçilik için gerekli evsafi haizdi. Argûn Han, Bar Sauma haricinde Avrupa'ya gidecek elçilik heyetine daha önce 1285 yılında elçi olarak Avrupa'ya gönderilen Thomas Anfossi ve tercüman Ugueto/Ugeto'ya yer vermiştir¹⁰⁹. Thomas Anfossi ve tercüman Ugueto'nun Bar Sauma'nın yanında gönderme nedenine bakarsak. Bu ikilinin daha önceden papa ve batılı krallarla yapılan müzakerelerde görev aldıkları tespit edilmiştir. Bu cümleden Batılı Hristiyanlar ve bunlar arasından özellikle İtalyan tacirler Tebriz'de müsteşar ve çevirmen olarak Moğollara hizmet ediyorlardı. Aslında bu gelenek daha önce Moğol imparatorları ve özellikle Kûbilây Han tarafından Çin'de uygulanmıştı. Ayrıca İlhanlı topraklarında ticaret yapan Avrupalı tüccarlar Farsça konusunda ustalaşmışlar ve rahatlıkla tercüme yapabilirlerdi.

Bar Sauma'nın başkanlığında elçilik heyeti beraberlerinde Mart 1287'de¹¹⁰ Argûn Han tarafından kendilerine verilen yarlığ¹¹¹, payza¹¹², otuz adet at ve iki bin dînâr (altın para) ile

-
- 108 Morris Rossabi, *Voyager from Xanadu*. New York: Kodansha, 1992, s. 99–121, 139–153. Morris Rossabi, “An Embassy to the West”, *From Yuan to Modern China and Mongolia: The Writings of Morris Rossabi*, Leiden-Boston, 2014, s. 385.
- 109 Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 247; Morris Rossabi, *Kubilyay Han'ın Seyyahı*, s. 102; Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 348; Felicitas Schmieder, *a.g.e.*, s. 331; ‘Alâ’u’d-dîn Âzerî, “a.g.m.”, s. 72; Murtazâ Dihkânijâd, “Revâbit-i İran ve Orûpâ der Âsr-ı İlhanân”, *Târih-i Revâbit-i Hâricî*, Sayı 29, (1385/2006), s. 10; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 107. Ayrıca bkz. Rizâ Rizâ-zâde-yi Lengerûdî, “a.g.m.”, s. 648.
- 110 Henry H. Howorth eserinde; 1288 yılı olarak belirtmiştir, fakat bu tarih yanlıştır. Bkz. Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 348.
- 111 “Yarlığ” (يرليغ); Türkçe kökenli bu ıstılah Moğol devletlerinde hükümdarın emri/buyruğu, hakanın mektubu, fermanı manalarına gelmektedir. Yarlıklar yazıldıktan sonra hususî damga ile mühürlenmiştir. Söz konusu yarlıkların kopyalarını “bitikçiler” defterlerine ayrıca yazmışlardır. Bu terime başta Göktürk Kitabeleri ve muhtelif Uygur metinleri olmak üzere oldukça önemli tarihi pek çok kaynaktaki karşılaşılmıştır. Bkz. Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lugâti't-Türk*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 667; Mahmûd el-Kâşgarî, *a.g.e.*, Part II, s. 462; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârih*, neşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Mûsevî, Cilt 3, Tahran, 1373, s. 2424; Şemîs Şerîk Emîn, *Ferheng-i istilâhât-i divânî-yi dovrân-i Mogûl*, Tahran 1357, s. 262-263; Mehmet Takî İmâmî, *İran Moğollarının Devlet Teşkilatı*, AÜ DTCF, Ortaçağ Tarihi Kürsüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1971, s. 122; Quatremere, *Moğollar Tarihi. Kütüphane-i Kralinin gayri matbu el yazması kitapları*, Cilt 1, TTK, (Yayınlanmamış tercüme), s. 40-41; Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Jami'u't-tawarikh. Compendium of Chronicles. A History of the Mongols*, (İng. Terc. W.M. Thackston), Part III, Harvard University 1998-1999, s. 773; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK, Ankara 1988, s. 197; Gerhard Deorfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, Cilt 4, Wiesbaden 1967, s. 153-159; ‘Abbâs Kadyânî, *Ferheng-i Câmi'i Târih-i İran*, Dâneşgâh-i Şîrâz 1387, s. 861; Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, İstanbul 2011, s. 287; Ahmet Caferoğlu, “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstilahları”, *TM*, Cilt 4, İstanbul 1934, s. 32; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, TDAV, İstanbul 1988, s. 91; Paul D. Buell, “Jarliq”, *HDMWE*, s. 170; Mehmet Kanar, *Ferhengî Türkî be Farisî, Ferhengî Farisî be Türkî (Büyük Sözlük. Farsça-Türkçe, Türkçe Farsça)*, II cilt, İstanbul 1998, s. 699. Ayrıca bkz. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, s. 966-967.
- 112 Payza (Moğolca: “gereg”, Çince: “paizi”) uygulaması Çin'den (Payza, ilk kez Çin'de Tang Hanedanı (618-907) döneminde kullanılmaya başlanmıştır) Moğollar tarafından ithal edilmiş, ardından faydalı görülerek kullanılmaya devam edilmiştir. Umumiyetle altın ve gümüş olarak ikiye ayrılmış, üzerinde Uygur harfleriyle yazılmış çeşitli yazıların bulunduğu Moğol tablettir. Bu tabletlerin üst kısımlarında şişkinleştirilmiş delik bulunmaktadır. Moğol Han'ı tarafından verilen önemli bir imtiyazdır. Payzaya sahip olan kişi Moğol hâkimiyet sınırları içerisinde bunu para yerine kullanarak ihtiyaç duyduğu çeşitli harcamaları ve hizmetleri bu tablet sayesinde yapabilmiş ve istediği noktaya sorunsuz ve güvenli şekilde

birlikte mektupların ve armağanların papaya, Fransa ve İngiltere krallarına ulaştırılması için gönderilmiştir¹¹³.

Bar Sauma'nın Avrupa yolculuğu Ortadoğu'nun hemen hemen otuz-kırk kilometre de bir ticaret yolları üzerindeki kervansarayları takip ederek başladı. İlhan'ın göndermiş olduğu heyet ilk önce canlı ve karlı bir ticaretin olduğu¹¹⁴ Trabzon'a gelmiş ve buradan gemiyle birkaç günlük kısa bir yolcuğun ardından Nisan 1287'de Konstantinopolis'e varmıştır¹¹⁵. İlhan'ın elçileri dönemin Bizans

gidebilmiştir. Moğol Han'ı bunu istediği kişiye vermekte özgür olmakla birlikte genellikle önemli şahsiyetlere tevcih edilmiştir. *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, (Haz. Mustafa Uyar), (T. Terc. Ankhbayar Danuu), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 78-80; Reşîdu'd-dîn/Rüşen-Müsevî, Cilt 1, s. 856; İbn Bibi (El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri Er Rugadi), *El Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuknâme)*, (Çev. Mürsel Öztürk), II cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, s. 449; İbn Bîbî, *Selçuknâme*, (T. Terc. Mükrimin Halil Yinanç), Haz. Refet Yinanç, Ömer Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 178; Kerîmu'd-dîn Mahmûd b. Muhammed-i Aksarâyî, *Musâmeretu'l-ahbar ve musâyeretu'l-ahyâr*, (T. Terc. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000, s. 105; Muhammed b. 'Alî b. Muhammed Şebânkâre'î, *Mecma'u'l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363, s. 185; Reşîdu'd-dîn/Rüşen-Müsevî, Cilt 3, s. 2332; Reşîdu'd-dîn/Thackston, Part: III, s. 770; Şemîs Şerîk Emîn, *a.g.e.*, s. 78-80; 'Aliakbar Dehhodâ, *Lûgatnâme-i Dehhodâ*, Cilt 4, Müessesesi-i İntesârât-i Daneşgâh-i Tehran, Tahran 1377, s. 5413; 'Abbâs Kadyânî, *a.g.e.*, s. 215; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 202-205; Mehmet Takî İmâmî, *a.g.t.*, s. 123; Klaus Sagaster, "Ölümsüz Cengiz: Cengiz Han ve tarihe vurduğu damga", *Cengiz Han ve Mirasçıları. Büyük Moğol İmparatorluğu*, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2006, s. 39; Paul D. Buell, "Paiza (Gerege)", *HDMWE*, s. 209; Hasan Cevâdî, "a.g.m.", s. 27; Kansu Ekici, *a.g.t.*, s. 64, dph. 173. Payzanın kullanımı ile ilgili olarak Moğol (Cengiz) İmparatorluğu tarihi hakkında ilk bilgileri veren *Meng Ta pei lu* oldukça detaylı anlatımlar yapmaktadır. Bunun yanında dönemle alakalı çok önemli müellifler; Reşîdu'd-dîn, İbn Bîbî, Aksarâyî ve Şebânkâre'î payzanın kullanımı ile ilgili bazı kısa bilgiler vermektedirler. Bkz. ve krş. *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*, s. 78-80; Reşîdu'd-dîn/Rüşen-Müsevî, Cilt 1, s. 856; *Selçuknâme/Öztürk*, s. 449; *Selçuknâme/Yinanç*, s. 178; Aksarâyî/Öztürk, s. 105; Şebânkâre'î, *a.g.e.*, s. 185. Devlet Hermitaj Müzesi'nde (St. Petersburg) bulunan XIII. Yy'a ait gümüş bir payzanın yayını için bkz. Klaus Sagaster, "a.g.m.", s. 38-39. Başka bir payza örneği için ayrıca bkz. Hasan Cevâdî, "a.g.m.", s. 27.

- 113 *The History of Yaballaha III.*, s. 51-52; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 166-167; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 101-102; Morris Rossabi, *Kubilay Han*, (T. Terc. Özgür Özol), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 148; Kenneth M. Setton, *The Papacy and The Levant (1204-1571)*, Volume 1, Philadelphia 1976, s. 146; Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 348; Lajos Ligeti, *a.g.e.*, s. 302; Tjalling H.F. Halbertsma, *a.g.e.*, s. 20; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Kitapları, İstanbul 2004, s. 246; Christopher Dawson, *a.g.e.*, s. xxviii; Jean Richard, "The Mongols and the Frank", s. 54; Hasan Cevâdî, "a.g.m.", s. 26; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 226-227; Peter Jackson, "Arğün Khan", *Elr.*, Vol. II, London and New York, s. 403; Peter Jackson, "The Mongol age in Eastern Inner Asia", *CHIA*, (Ed. Nicola Di Cosmo, Allen J. Frank and Peter B. Golden), Cambridge University Press 2009, s. 44; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 107.
- 114 İtalyan şehir devletlerinin muazzam yükselişinin ardında, Karadeniz'deki ticareti vergilendirme konusunda Moğolların gösterdiği mali gelişmişlik ve kendini dizginlemenin de etkisi büyüktü. Birçok kaynak Karadeniz limanlarından geçen ihraç malları üzerindeki vergilerin hiçbir zaman malların toplam değerinin %3-5'ini aşmadığını ifade ederler. Akdeniz'de İskenderiye'den geçen ürünlerden alınan vergi ve harçlarla kıyaslandığında bu son derece kompetitif bir rakamdı. İskenderiye'de ise bu vergiler %10, 20 hatta 30'u bulabiliyordu. Dolayısıyla kâr marjını her şeyden önemli gören tüccarlar için ürünleri Karadeniz üzerinden nakletmek için güçlü bir teşvik vardı. Bu yüzden doğuya açılan bir hat olarak Karadeniz ön plana çıkıyordu. Peter Frankopan, *İpek Yolu*, Pegasus Yayınları, s. 198-199.
- 115 *The History of Yaballaha III.*, s. 52-53; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 167; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 102-106; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 338; Kenneth M. Setton, *a.g.e.*, s. 146; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 355; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 559; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 226.

İmparatoru II. Andronikos (1282-1328) tarafından sıcak bir şekilde karşılanmıştır¹¹⁶. Bar Sauma, Konstantinopolis’de olduğu süre zarfında Hristiyan dünyasının mimari harikalarından haşmetli Ayasofya’da ibadet etmiş ve şehrin kutsal mekânlarını ziyaret etme ayrıcalığına erişmişti¹¹⁷. Ayrıca şehirden ayrılırken karşılandığı gibi çok iyi şekilde uğurlanmış ve İmparator ona altın ve gümüş hediyeler armağan etmiştir¹¹⁸. Bu dönemde çok yönlü ve dengeli bir diplomasiyi tercih eden Bizans, ziyaretçilerini görkemli görüntülerle boğmak, Konstantinopolis’in zenginliklerini propaganda aracı olarak kullanmayı diplomasisinin önemli bir adeti olarak kullanıyordu.

Konstantinopolis, IV. Haçlı Seferi ve Latin işgalinden sonra çok acı çekmesine rağmen hala dünyanın belki de en fazla dikkat çeken şehriydi. Şehir her zaman dindar kişiler üzerinde büyük etki bırakmayı başarmıştı. Bar Sauma İstanbul’un haşmetinin en bariz örneği olan Ayasofya’yı gören herkes gibi oraya hayran kaldı. Doğu’da gördüğü sayılı mütevazi kiliselerin yanında Ayasofya’nın 55.60 metre olan devasa kubbesi, üç yüz altmış sütunu ve her yerindeki süslü işlemeleri onu derinden etkiledi. Daha önce Ayasofya kadar ihtişamlı bir kilise görme fırsatı olmamıştı hatta Moğol yaşantısına uygun portatif şapeller vardı. Çin’in en büyük şehirlerinden Pekin’de bile bir kilise vardı Bağdâd’daki kilise ise sıradandı.

Bar Sauma’nın Bizans imparatoru II. Andronikos tarafından oldukça iyi ağırlanmasının arkasında tabii ki tarihsel bir arka plan bulunmaktadır. Bu arka plana bakacak olursak. II. Giyâsu’d-în Keyhûsrev’in üç oğlundan en büyüğü olan II. ‘İzzu’d-dîn Keykâvûs’un Moğollara karşı son bir defa bağımsızlık mücadelesinin ardından Moğollar önünde yenilip kaçmasıyla Bizanslılar, Moğollarla yakın temasa geçmek zorunda kalmışlardır. Bizanslılar, 1257 yılı sonunda ya da 1258 yılı başında gelen elçilik heyetini tiyatroya bir ihtişamla karşılayarak İznik Rum İmparatorluğu’nun bitmek tükenmez bir ihtişama ve güce sahip olduğu algısını oluşturmaya çalışmışlardır¹¹⁹. 1261 yılında Bizans İmparatorluğu’nu VIII. Michael’in tekrardan ihya etmesinin ardından tüm mali ve askeri gücünü Latin istilasının büyük tahribat yarattığı İstanbul’un inşasına ve Bizans’ın yeniden dünya politikasının önemli bir aktörü olmasına harcamıştır. Bunun yanı sıra Bulgarlar, Sırlar ve özellikle Anjoululara karşı sonu olmayan savaşlar devletin tüm gücünün tükenmesine neden olmuştur. VIII. Michael’den sonra Bizans tahtına geçen oğlu II. Andronikos (1282-1320) askeri ve mali yıpranmışlığın verdiği bütçe sıkıntıları yüzünden idari ve askeri olarak kısıtlamalara gitmek zorunda kalmıştır. Bu durum Bizans’ın çöküşüne giden felaketlerin yolunu açtı. Öncelikle 80 parçalık donanmayı önce lağveden sonra bunu telafi etmek için 20 parçalık bir donanma oluşturan Andronikos’un kara ordusunda da aynı tahditlere gitmesi yüzyıl öncenin ya da iki yüzyıl öncenin yüzbinlerle anılan Bizans ordularıyla kıyasladığında oldukça komik bir durum oluştuyordu.

116 *The History of Yaballaha III.*, s. 52; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 167-168; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahu*, s. 106; Jacques Paviot, “a.g.m.”, s. 313; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 355; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 402; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 107.

117 *The History of Yaballaha III.*, s. 53; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 168; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahu*, s. 110-116; Piere Giorgio Borbone, “a.g.m.”, s. 227; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 338.

118 *The History of Yaballaha III.*, s. 54; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 170; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahu*, s. 118.

119 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (T. Terc. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2006, s. 412; Bruce G. Lippard, *The Mongols and Byzantium 1243-1341*, Indiana University, Department of Uralic and Altaic Studies, (Basılmamış Doktora Tezi), Indiana 1983, s. 180-182; D. A. Korobeinikov, “Raiders and Neighbours: The Turks (1040–1304)”, *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 722.

Üç bin kişilik devamlı süvari birliğinin iki bini Avrupa'da bini Anadolu savunmasında yer alacaktı¹²⁰. Bunun yanında Anadolu'daki ücretli askerler maaşlarını alamadıkları için savaşmaktan kaçınıyorlardı. Tüm bu sebeplerden Anadolu sınırları savunmasız kalan Bizans'ın, Anadolu Selçukluları ve Türkmenlerin akınlarına engel olabilecek tek otorite olan İlhanlılar'ın müttefikliğine ihtiyacı bulunmaktaydı¹²¹. Ez cümle VIII. Mikhail, daha hükümdarlığının ilk yıllarında Hûlâgû ile bağlaşıklık kurmaya özen göstermiştir. Nitekim Hûlâgû'ya karşı II. Keykavus'u desteklemesini isteyen Memlûklar ve Altınorda elçilerini de geri çevirmiştir. Ardından 1265'de imparatorun evlilik dışı kızlarından biri olan Maria ile Hûlâgû'nun evlenmesi için İrân'a gönderilmesi bu müttefikliği kuvvetlendirmeye yönelikti. Bununla birlikte Altınorda ve Memlûklar arasındaki elçilik teatileri İstanbul Boğazı'ndan geçiyordu. VIII. Mikhail ve ardılları ise tarafsız kalmaya da özen gösteriyorlardı.

Söz konusu elçiler Konstantinopolis'ten ayrılarak nihayet Haziran ayının son günlerinde tekrar deniz yolculuğuyla İtalya-Napoli'ye ulaşmışlar ve kral II. Charles tarafından güzel bir şekilde karşılanmışlardır¹²². Bu arada Yolculuk sırasında Bar Sauma'nın şahit olduğu bir doğa olayı ise dikkat çekici olmakla birlikte ve onun yolculuk notlarının sahliliğini teyit etmesi bakımından önemlidir. Onun şahit olduğu doğa olayı Sicilya'nın doğusundaki ünlü Etna Yanardağı'nın patlamasıdır (18 Haziran 1287). Ayrıca karaya çıktıktan sonra Anjoulular¹²³ ve Aragon kralı II. James arasındaki savaşı ikametgahının çatısından seyretmiştir. Bu savaşta Aragonlular galip gelip on iki bin de esir almışlardır. Bar Sauma'nın dikkatini çeken ise savaşın iki tarafın sivillere saldırı yapmamasıydı¹²⁴. Bu hayatının tamamını Moğol topraklarında geçiren birisi için gerçekten sıra dışı bir deneyimdi.

Napoli'den Roma'ya doğru hareket eden heyet yolda Papa IV. Honorius'un öldüğü haberini almıştır. Buna rağmen yollarına devam ederek ilhanın göndermiş olduğu mektup ve hediyelerle Roma'ya 23 Haziran 1287'de ulaşmışlardır. Burada muhtemelen yeni papayı seçmek için toplanan kardinaller tarafından karşılanmışlardır¹²⁵. Doğu Hristiyanlığının dini akideleri hakkında sığ bir bilgiye sahip olan hatta önyargı taşıdığı anlaşılan kardinaller, İlhanlı hükümdarı tarafından yollanan

120 Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 448.

121 Bruce G. Lippard, *a.g.t.*, s. 197-198; Georges Pachymérés, *Bizanslı Gözüyle Türkler. Geroges Pachymérés'in "Relations Historiques" Adlı Eserinde Yer Alan Türkler ile İlgili Kayıtların Değerlendirilmesi*, T. Terc. İlcan Bihter Barlas, İlgi Kültür Sanat, İstanbul, 2019, s. 30, 37-38, 41-42.

122 *The History of Yaballaha III.*, s. 54; *The Monks of Küblâi Khân*, s.170-171; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 120; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 338; Kenneth M. Setton, *a.g.e.*, s. 146; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 355; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 559; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 227-228; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 107.

123 Capet Haneedanının alt koludur. Fransa kralı IX. Louis'ın küçük kardeşi I. Carl'dan gelmektedir. 1435'te hanedan sona ermiştir. Farklı zamanlarda Napoli, Anjou, Sicilya, Kudüs, Hırvatistan, Dalmaçya, Rama, Macaristan, Polonya taraflarına hâkim olmuşlardır.

124 *The History of Yaballaha III.*, s. 54-55; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 171.

125 *The History of Yaballaha III.*, s. 55-56; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 171-172; Morris Rossabi, *a.g.e.*, s. 122-124; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 338; Kenneth M. Setton, *a.g.e.*, s. 147; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 355; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 559; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25; Igor de Rachewiltz, *a.g.e.*, s. 158; Charles William Connell, *a.g.t.*, s. 172; Hasan Cevâdî, "a.g.m.", s. 26; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 402; Denis Sinor, "The Mongols and Western Europe", *A History of the Crusades*, (General Ed. Kenneth M. Setton), Volume 3, *The Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Ed. Harry W. Hazard, Wisconsin 1975, s. 532; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 228-229; s. 247; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 107.

Bar Sauma'nın inancını sorgulamışlar ve hangi amaçla geldiğini anlamaya çalışmışlardır. Bar Sauma 431'de Efes Konsili'nde sapkınlık olarak değerlendirilen Nasturi mezhebine mensuptu ve Avrupalıların ilgisini çeken daha çok bu yönü oldu. Bu yüzden Bar Sauma ve kardinaller arasında bir süre soru-cevap şeklinde bir konuşma geçmiştir¹²⁶. Bar Sauma, kardinallerin sorduğu sorulara gereken cevapları ustalıkla vermiş ve onları aydınlatmaya çalışmış ayrıca kardinallere, buraya beyhude tartışmalar için değil ittifak görüşmeleri için geldiğini dile getirerek din adamı kimliğinden ziyade elçilik görevine vurgu yapmıştır. Ne var ki olumlu bir sonuca ulaşamamıştır. Kardinaller, İlhan'ın elçilerine henüz yeni bir papa seçilmediği için kesin bir cevap verememişlerdir¹²⁷. Papayla görüşmek için yola çıkan heyet umduğunu bulamamıştır. Bar Sauma da her zaman olduğu gibi Roma'nın önemli kiliselerini ziyaret etmiş sonra elçilik heyetinin diğer üyeleriyle Fransa'ya gidebilmek için Cenova (Genoa)'ya doğru yola çıkmıştır. Akdeniz ticareti sayesinde İrân'da çok sayıda tüccarı bulunan Cenovalılar tarafından İlhanın elçisi olarak Bar Sauma ve heyeti memnuniyetle karşılanmışlardır¹²⁸.

Cenova'dan ayrılan elçiler Roma'dan sonra asıl güzergâhı olan Paris'e 10 Eylül 1287'de ulaşmıştır. Bar Sauma, Fransa Kralı Philippe le Bel (IV. Philippe) (d. 1268-öl. 1314)¹²⁹ tarafından yakın ilgiyle karşılanmıştır¹³⁰. Bar Sauma, İlhan Argûn'un ittifak mesajını, mektubunu ve göndermiş olduğu hediyeleri takdim etmiştir. Fransa Kralı Bar Sauma'ya sözel olarak; Moğolların Kutsal Topraklar için Memlûklarla savaşmasını oldukça takdir ettiğini ifade etmenin yanında İsa adına kendilerine yakışanın bu savaşta Moğollara askerî yardım etmek olduğunu ifade etmiştir¹³¹. Kralın bu cevabından çok memnun kalan Bar Sauma adeti olduğu üzere Paris'teki kiliseleri ve kutsal mekânları ziyaret etmek ve görmek istediğini bildirmiştir. Kral, Bar Sauma'nın bu ricasına kayıtsız kalmayarak Paris'in en güzel yerlerini ve kutsal mekânlarının gezdirilmesi için emir vermiştir¹³². Bar Sauma, Paris'te tam bir ay kaldıktan sonra buradan ayrılmıştır. Kral, Bar Sauma'nın ziyaretinden memnuniyetini, ayrılırken değerli hediyeler ve güzel elbiseler armağan ederek göstermiştir. Ayrıca

-
- 126 Rabban Bar Sauma ve kardinaller arasında gerçekleşen diyalog için ayrıca bkz. *The History of Yaballaha III.*, s. 56-63; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 172-182; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 124-128. Ayrıca bkz. Igor de Rachewiltz, *a.g.e.*, s. 158; Denis Sinor, "The Mongols and Western Europe", s. 532; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 229-230; Hasan Cevâdî, "a.g.m.", s. 26.
- 127 *The History of Yaballaha III.*, s. 62; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 181, s. 62; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 128; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25; Kansu Ekici, *a.g.t.*, s. 128.
- 128 *The History of Yaballaha III.*, s. 62; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 181; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 137-139; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 339; Denis Sinor, "The Mongols and Western Europe", s. 532; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 231; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 402; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 108.
- 129 1284-1314 yılları arasında Fransa kralı olmuştur. "Yakışıklı/Adil Philip" lakabıyla tanınmıştır. Kansu Ekici, *a.g.t.*, s. 128, dpn. 456; Joseph R. Strayer, *The Reign of Philip the Fair*, Princeton University Press, Princeton, 1980.
- 130 *The History of Yaballaha III.*, s. 63; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 182; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 146; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 559; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 339; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25; Igor de Rachewiltz, *a.g.e.*, s. 158; Murtazâ Dihkânijâd, "a.g.m.", s. 10.
- 131 *The History of Yaballaha III.*, s. 63; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 182; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 146-147, 149. Ayrıca bkz. Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 232-233.
- 132 *The History of Yaballaha III.*, s. 63-64; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 183, s. 63-64; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 149-150; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 339; Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş Türkler ve Moğollar*, (Fransızcadan T. Terc. İnan Kaya), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2013, s. 327.

İlhan'ın mesajına cevap göndereceğini de belirtmiştir¹³³. Biyografisinde gittiği yerlerdeki sıra dışı olayları kaydeden Bar Sauma'nın Paris'te dikkatini çeken 30.000 üniversite öğrencisi olmuştur. Dini eğitimle beraber felsefe, retorik ve riyazi ilimler üzerine eğitim alan bu öğrenciler aynı zamanda kraldan geçimlerini sağlamak için bir nevi burs alıyorlardı¹³⁴.

Bar Sauma önderliğindeki elçilik heyeti Paris'ten sonra İngiltere Kralı I. Edward¹³⁵'la görüşmek için yola çıkmış ve 1287 yılının Ekim ayının ortalarında Fransa'nın Gaskonya Bölgesini Bordeaux şehrine varmışlardır. İngiliz kralı 1286'dan 1289'a kadarki zamanı dukalık toprakları olan Gaskonya'da geçirmişti ve elçiler geldiğinde mali sıkıntıları çözmek ve hükümet kadrolarını ıslah etmekle meşguldü¹³⁶. Kent sakinleri gelen elçiler hakkında bilgi sahibi olmadıkları için onların kim olduklarını araştırma ihtiyacı duymuşlardır¹³⁷. Kısa bir soruşturmanın ardından elçi olduklarının anlaşılmasıyla saraya getirilmişlerdir. Elçiler, krala hitaben yazılmış mektup ve Argûn Han'ın göndermiş olduğu hediyeleri takdim etmişlerdir¹³⁸. I. Edward, Avrupa hükümdarları içerisinde Moğollar hakkında en fazla bilgi sahibi olan, bizzat Doğu'da savaşmış¹³⁹ ve yeni Haçlı Seferi için fırsat kollayan bir hükümdardı¹⁴⁰. Bar Sauma, kralla görüştüğü esnada çok büyük bir istek ve heyecanla Moğolların Hristiyanların kutsal topraklarını Müslümanların elinden alma çabası ve planını ayrıca dile getirmiştir¹⁴¹. Kral Edward, Bar Sauma'nın tutumundan çok memnun olmuş ve onun o esnada yapılacak olan Kutsal Komünyon/Aşai Rabbani ayinine katılması teklifinde bulunmuştur. Edward'ın bu davetini memnuniyetle kabul eden Bar Sauma, kralın ve maiyetinin ayakta izlediği ayin bir bayram havasında geçmiştir. Ayin gerçekleşikten sonra Kral Edward, Bar Sauma'ya İlhanlı hükümdarına iletmesi için "tüm Avrupa'nın tek bir dine ve inanca bağlı olduğunu" söylemiştir¹⁴².

Kral Edward, Bar Sauma'nın yolculuk masrafları için maddi destek sağlamış, elçilik heyeti ise

-
- 133 *The History of Yaballaha III.*, s. 65; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 185; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 157.
- 134 *The History of Yaballaha III.*, s. 64; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 183-184.
- 135 Plantagenet Hanedanından Uzunbacak (Longshanks) lakabıyla tanınan 1272-1307 arası İngiltere kralıdır. Michael Prestwich, *Edward I*, Yale University Press, New Haven and London, 1997; Caroline Burt, *Edward I and the Governance of England, 1272-1307*. (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, 4th ser., 85.) Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- 136 Michael Prestwich, *Plantagenet 1225-1360 (The New Oxford History of England)*, Clarendon Press, Oxford, 2005, s. 133-134, 137.
- 137 *The History of Yaballaha III.*, s. 65; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 185-186; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 157; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 339; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 233; Igor de Rachewitz, *a.g.e.*, s. 158; Charles William Connell, *a.g.t.*, s. 173; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 108.
- 138 *The History of Yaballaha III.*, s. 65; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 186; Caesaris Baronii, *Annales Ecclesiastici*, Cilt 23, 1871, s. 40; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 158; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 233.
- 139 Michael Prestwich, *Edward I*, s. 68-829. Mayıs 1271-24 Eylül 1272 yılları arasında Haçlıların merkezi Akka'da bulunmuştur.
- 140 Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 339.
- 141 *The History of Yaballaha III.*, s. 65; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 186; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 158; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 234; Ayrıca bkz. Jean Richard, "The Mongols and the Frank", s. 54.
- 142 *The History of Yaballaha III.*, s. 66; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 187; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 158-159; L. Lockhart, "a.g.m.", s. 25. Ayrıca bkz. Jacques Paviot, "a.g.m.", s. 313.

Kasım 1287’de Cenova’ya geri dönüş yolculuğuna çıkmıştır¹⁴³. Bar Sauma, Cenova’da bulunduğu esnada hâlâ yeni papanın seçilmediğini öğrenmiş ve bir yıldır Avrupa’da olmasına karşın papadan cevap alamamak korkusuyla kardinale; “*Nasil dönüp de taş kalpli Moğollara ne cevap vereceğim? Onlar Kutsal Topraklar’ı almak için can atıyorlar*” şeklinde serzenişte bulunmuştur¹⁴⁴. Nihayet 1 Mart 1288’de IV. Nicolaus (Nicholas) yeni papa olarak seçilmiştir. Bu durum İlhanlı elçilik heyeti için oldukça olumlu bir gelişme olmuştur. Nasturi Hristiyan elçinin uzun süredir kendisiyle görüşmek için beklediği haberini alan yeni papa derhal ona bir haberci/elçi göndererek davet etmiştir. Bunun üzerine Bar Sauma, vakit kaybetmeksizin Cenova’dan Roma’ya doğru yola çıkmıştır¹⁴⁵. Yolculuk sonrasında Papa IV. Nicolaus tarafından Bar Sauma ve elçiler kabul edilmiştir. Bar Sauma, papaya ihtiramda bulunmuş ardından Argûn Han tarafından müteveffa IV. Honorius’un adına ithafen yazılan mektubu ve hediyeleri yeni papaya takdim etmiştir¹⁴⁶. Bar Sauma, İlhan’ın Memlûklarla yapmış olduğu mücadeleden, Hristiyanlığa vermiş olduğu destek ve ilgiden bahsederek Moğol sarayından iki hatunun (kraliçenin)¹⁴⁷ vaftiz edildiğini, İlhan’ın Hristiyan pek çok tercümana sahip olduğunu bildirmiş ve ittifak için papadan destek istemiştir¹⁴⁸.

Papa, Bar Sauma’yı nezaketle karşılamış, onun her türlü ihtiyacını temin edebilmek için itina göstermiş ve onun dinî ayini yönetmesini arzu etmiştir. Zira papa, Bar Sauma’yı Doğu’nun Patriği olarak telakki etmiş ve ayini nasıl yöneteceğini merak etmiştir. Ardından Bar Sauma, Hristiyanlar için yedi sakramentten birisi olan Kutsal Komünyon/Aşai Rabbani ayinine katılarak kendi dilinde ayini yönetmiş, onun ayini nasıl yöneteceğini görmek için büyük bir kalabalıkta törene katılarak ilgiyle izlemiştir. Tören sonrası Katolikler ve Nasturiler arasında doktrinlerinde bazı farklılıklar olmasına rağmen liturjilerinin aynı olduğu müşahede edilmiştir¹⁴⁹. Bir süre sonra Bar Sauma, artık İlhanlı Sarayı’na dönmek için papadan izin istemiş ancak papa onun burada bir süre daha kalmasını rica etmiş ve kendisine çok iyi bakacaklarını belirtmiştir. Bunun üzerine Bar Sauma, kendisinin buraya daha ulvî bir görev için geldiğini, vazifesinin Hristiyanlık adına büyük bir olay olduğunu ve zaman kaybetmeksizin İlhan’ın ülkesine geri dönerek vazifesini yerine getirmek

143 *The History of Yaballaha III.*, s. 66; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 187; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahu*, s. 160; Jacques Paviot, “a.g.m.”, s. 313.

144 *The History of Yaballaha III.*, s. 66-67; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 188. Ayrıca bkz. René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 356; Piere Giorgio Borbone, “a.g.m.”, s. 234-235.

145 *The History of Yaballaha III.*, s. 67; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 189, s. 67; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahu*, s. 162; Christopher Dawson, *a.g.e.*, s. xxx; Igor de Rachewiltz, *a.g.e.*, s. 158; J. A. Boyle, “The Il-Khans of Persia and the Christian West”, s. 559; Piere Giorgio Borbone, “a.g.m.”, s. 235.

146 *The History of Yaballaha III.*, s. 67-68; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 189-190; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahu*, s. 163; Rizâ Rizâ-zâde-yi Lengerûdî, “a.g.m.”, s. 648; Murtazâ Dihkânnijâd, “a.g.m.”, s. 11.

147 Henry H. Howorth ve ‘Alâ’u’d-dîn Âzerî bu hatunları; “Elgag” ve “Tuktan” olarak belirtmişlerdir. Bkz. Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 349; ‘Alâ’u’d-dîn Âzerî, “a.g.m.”, s. 73. Reşîdu’d-dîn, Elgag (Elgân)’ı, Kongûrât (Qonggirat) Kabilesinden Tâmuğâ’nın kızı olarak nakletmiştir. Tuktan (Tuktai/Tuktai) ise Hülâgû devrinde kuma olmuş, Abâkâ döneminde Dokuz Hatun’un ölümü üzerine baş hatun seçilmiştir. Reşîdu’d-dîn/Thackston, Part: II, s. 349, 472, Part: III, s. 515; Bruno De Nicola, *a.g.e.*, s. 156. Ayrıca bkz. ‘Alâ’u’d-dîn Âzerî, “a.g.m.”, s. 73, dpn. 47, 48.

148 Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 349; Richard C. Foltz, *a.g.e.*, s. 171; Murtazâ Dihkânnijâd, “a.g.m.”, s. 11; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 109.

149 *The History of Yaballaha III.*, s. 68-69; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 191-192; Morris Rossabi, *Kubilay Han’ın Seyyahu*, s. 163; Igor de Rachewiltz, *a.g.e.*, s. 159; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 109.

istediğini papaya bildirmiştir¹⁵⁰. Bar Sauma, dönmeden önce papadan kutsal emanetlerden bazı parçaların yadigâr olarak kendisine verilmesini rica etmiştir. Buna karşın papa ise her gelen misafir ve elçiye kutsal emanetlerden bir parçasını veremeyeceğini, lâkin bazı önemli kutsal hediyeler bahşedeceğini belirtmiştir. Bunların haricinde Papa IV. Nicolaus, pek çok hediye ve yolculuğu esnasında masraflarını karşılaması için paranın yanında Bar Sauma'ya büyük bir ayrıcalık olarak Doğu'daki tüm Hristiyanların denetim yetkisini tanıyan bir berat takdim etmiştir. Bununla birlikte İlhan Argûn'a sunulması için hediyeler ve farklı kişilere teslim edilmesi için süslü sözlerle bezenmiş dokuz mektup vermiştir. Bar Sauma, papanın göstermiş olduğu bu nezaket, ilgi ve iyi tavırları karşısında çok hoşnut olarak İlhanlı topraklarına geri dönüş yolculuğuna çıkmıştır¹⁵¹. Misyonu minvalinde diplomatik temasları başarıyla tamamlayan Bar Sauma'nın papadan, Edward'dan ve Phippe'den aldığı cevaplar olumsuz olmasa da cesaret verici olmaktan uzaktı.

Orta Çağ Avrupası genel olarak incelendiğinde bir devletler sisteminden çok, krallar, soylular, ruhban sınıfı ve şehirler arasındaki siyasal düzenlemelerin dinamik ve sürekli değişen bir görünüme sahip olduğu dikkat çekmektedir. Buna bağlı olarak Orta Çağ boyunca Batı'da uluslararası düzeyde birlik ve düzen sağlanamamış, bu parçalanmış yapı sayesinde kilise Avrupa'da geniş bir hareket ve manevra alanı bulmuştur¹⁵². Bu fırsat sayesinde Avrupa'nın her yerinde örgütlenmesini başarılı bir şekilde gerçekleştirerek Haçlı Seferleri gibi kitlesel hareketleri organize edecek güce ulaşmıştır. Dolayısıyla Memlûklar üzerine topyekûn Avrupa'nın desteği isteniyorsa öncelikle papalığın ikna edilmesi birincil görevdi. Bununla beraber Papalığın 12. yüzyılda zirve yapmaya başlayan etkisinin 13. yüzyıl sonlarında gerilemeye başladığı anlaşılmaktadır¹⁵³.

Bar Sauma Avrupa'ya diplomatik bir ziyaret gerçekleştirmenin yanı sıra bir Hristiyan olarak Avrupa'nın önemli merkezlerindeki ibadethaneleri ziyaretle Avrupa'nın her tarafına yayılmış olan Hristiyanların kutsal emanetlerinden bazılarını da görme fırsatı bulmuştur. Belki de talihin bir tesadüfü olarak hiç gidemediği Kudüs'tekinden daha fazla kutsal emaneti Avrupa'da görme fırsatı yakalamıştır. Tabii ki Avrupa'da bu kadar çok kutsal emanetin olması Haçlı Seferleri'yle alakalıydı. Özellikle 4. Haçlı Seferi'nde, Roma İmparatoru I. Konstantin Constantinos (324-337)'un annesi Azize Helena zamanından beri toplanan Hristiyanlığın kutsal emanetlerinin Constantinopolis'in her türlü taşınabilir güzellikleriyle beraber Latinler ve Venedikliler tarafından Avrupa'ya taşınması ve nihayet kalan son kutsal emanetlerinde Constantinopolis'in işgalinden sonra burada kurulan Latin İmparatorluğu'nun bütçe açıklarını kapatmak amacıyla para karşılığı Avrupalılara satılmasıyla ilgiliydi.

Asya seyahati kadar zorlu olmayan Avrupa seyahati her türlü korku, kaygı, tasa ve tehlikeden uzak ve güvenlik içinde bir yolculuktu. Bar Sauma, 1288 yılının yaz aylarında büyük olasılıkla

150 *The History of Yaballaha III.*, s. 72; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 195; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 167.

151 *The History of Yaballaha III.*, s. 72; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 195-196; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 167-168; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 559; Christopher Dawson, *a.g.e.*, s. xxx; Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 339-340; Piere Giorgio Borbone, "a.g.m.", s. 237; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 403.

152 Seyfi Say, "Ortaçağ Hristiyan Dünyasında Uluslararası İlişkiler Düşüncesi", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2014, s. 102.

153 J. A. Watt, "The Papacy", *The New Cambridge Medieval History*, Ed. David Abulafia, Volume 5 c. 1198-1300, Cambridge University Press, 2008, s. 107.

Fransa kralının elçilerinin de ona eşlik ettiği¹⁵⁴ geri dönüş yolculuğunun ardından sağ salim bir şekilde İlhanlı Sarayı'na ulaşmıştır. Argûn Han'a papanın, Fransa ve İngiltere krallarının yollanmış olduğu mektuplar ve hediyeleri takdim etmenin yanında¹⁵⁵ yolculuğunu, Avrupa'daki görüşmelerini ve izlenimlerini anlatmıştır. Bar Sauma'nın bu çabasından ve yapmış olduğu elçilik vazifesinden çok memnun kalan Argûn Han, ona mükafat olarak yeni bir kilise yapımı için söz vermiştir¹⁵⁶.

Her ne kadar Bar Sauma'nın Avrupa'ya götürdüğü mektupların içeriği hakkında bilgi sahibi olmasak da Papa'nın gönderdiği mektupların içerikleri hakkında bilgi sahibiyiz. Bu mektupların içeriği özetle şu şekildedir.

1. Mektup: Nasturi kilisesi katolikosu Mar Yahbh-Allaha'ya ithafen 7 Nisan 1288'de yazılmıştır. Doğu Psikoposu (Episcopo in partibus Orientis) olarak adlandırılan Mar Yahbh-Allaha'ya yazılan mektup imanın esasları hakkında kısa bir özettir. Aynı zamanda Nasturiler ve Papalık arasındaki kristolojik konulara eğilen bir inanç deklarasyonudur¹⁵⁷. Mektup 7 Nisan 1288 tarihlidir. Metinde Bar Sauma'nın adı geçer.

2. Mektup: Papa, Argûn Han'a hitaben yazdığı ilk mektubunda kendisine yollanan elçilerin "Rabban Bar Sauma", "Thomas Anfossi" ve tercüman "Ugueto/Ugeto" ile birlikte mesajın ulaştığını, Hristiyanların İlhanlı sınırlarında himaye edilmesinden ötürü duyduğu büyük memnuniyeti ve bundan dolayı teşekkürlerini bildirmiştir¹⁵⁸. IV. Nicolaus, mektubun devamında ise kendisine gönderilen elçilerden aldığı bilgiler doğrultusunda; İlhan Argûn'un Kutsal Topraklar'ın Müslümanların (Memlûkların) elinden aldıktan sonra Kudüs'te vaftiz olmak isteğini¹⁵⁹ öğrendiğini söylemiştir. Argûn'un bu isteğinden dolayı büyük bir sevinç duyduğunu, İlhan'ın bu eylemlerinin Hristiyanlık için ülkesinde pek çok kişiye örnek olacağını ve bu sayede Hristiyan tebaanın da sayıca artabileceğini bildirmiştir. Mektup 9 Nisan 1288 tarihlidir¹⁶⁰.

154 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 592.

155 *The History of Yaballaha III.*, s. 73; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 196-197; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 356; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 110.

156 *The History of Yaballaha III.*, s. 73; *The Monks of Kûblâi Khân*, s. 196; Christopher Dawson, *a.g.e.*, s. xxx.

157 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 576-580. Bu mektubun İngilizce çevirisi için bkz. A. C. Moule, *Christians in China Before the Year 1550*, London 1930, s. 112-113.

158 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 584; Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 247; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 168; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 559. Ayrıca bkz. ve krş. Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 349.

159 Moğol diplomasisi Avrupa'nın ilgisini canlı tutmak ve müttefikliğini sağlamak için Kûbilây Han'ın veya İlhanlı hükümdarlarının Hristiyanlığı kabul ettiğini veya etmeye hazır olduğu algısını bilinçli olarak oluşturmuşlardır. Abel-Rémusat, "Mémoires sur les relations politiques des princes chrétiens et particulièrement des rois de France, avec les empereurs Mongols. Second Mémoire. Relations diplomatiques des princes chrétiens avec les rois de Perse de la race de Tchinggis, depuis Houlagou, jusqu'au regne d'Abousaid", 1824, s. 91

160 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 584; Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 253; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 170; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 559; Denis Sinor, "The Mongols and Western Europe", s. 533; Christopher Dawson, *a.g.e.*, s. xxx. Ayrıca bkz. Lilian Herlands Hornstein, "The Historical Background of the King of Tars", *Speculum*, Volume 16, No. 4, The University of Chicago Press, Chicago 1941, s. 407-408. Bu mektubun İngilizce bir tercümesi için bkz. A. C. Moule, *Christians in China Before the Year 1550*, London 1930, s. 114.

3. Mektup: Yine Argûn Han'a vaftiz olup Hristiyanlığa geçmesi konusunda tavsiye niteliğindedir. Mektup 9 Nisan 1288 tarihli¹⁶¹.

4. ve 5. Mektup: Her iki mektupta aynı tarzda kaleme alınmıştır. Bu mektuplar Tocutan ve Elegag adında iki prensese ithafen yazılmıştır. Elegag ismindeki prensesin Argûn Han'ın hatunu "Olgatai" (Olcitay)¹⁶², Touctan ismindeki prensesin ise Abâkâ'nın dul hatunu "Nukdan"¹⁶³ olması büyük olasılıktır. Papa mektuplarda iki prensesin Hristiyanlığa geçişinden duyduğu mutluluğu ve memnuniyeti ifade etmenin yanında Hristiyanlığın yayılması için gayretlerini iki katına çıkarmasını istemiştir. Her iki mektupta 9 Nisan 1288 tarihli¹⁶⁴.

6. Mektup: Dionsysius adındaki Tebriz Piskoposu adına yazılmıştır. İçeriği Papalığın menfaatine bazı tavsiyeler ile Kutsal üçlemeye (Teslis) inanmak üzerinedir. Mektup 7 Nisan 1288 tarihli¹⁶⁵.

7. Mektup: Seyyahımız elçi Bar Sauma'ya ithafen yazılmıştır. İçeriği Katolik inanç beyanının bir özetidir. Mektup 7 Nisan 1288 tarihli¹⁶⁶. Papa, bu mektupta görüldüğü üzere doğudaki muhataplarından ısrarla doğu topraklarında Katolik inanç esaslarının öğretilmesini istemiştir.

8. Mektup: Archoon lakaplı birisine yazılmıştır. Papa, söz konusu kişiye dualarının kabulü ve günahlarının affolunması konusunda müjde vermiştir. Mektup 13 Nisan 1288 tarihli¹⁶⁷.

9. Mektup: Dokuz Hristiyan'a toplu hitap edilen bir mektuptur. Bu kişilerin isimleri ise Johanni de Bonachia, Hugoni Gantelini, Petro de Molina, Girardo Galturi de Gonstantinopoli, Balabe de Janua, Girardo de Caturco, Georgio Chufi, Johanni Barlara ve Johanni de Gasari'dir. Mektup 13 Nisan 1288 tarihli¹⁶⁸. Mektupta gayretleri için takdir edilen bu kişiler papa tarafından günahlarının affolunmasıyla müjdelenmişlerdir¹⁶⁸. Bu kişiler İrân'a büyük ihtimalle ticaret yapmak ve servet kazanmak için gelen Avrupalılardı. Bunların yine Avrupa'nın ünlü tüccarlarından

161 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 581-583.

162 Papanın göndermiş olduğu mektupta geçen bu Moğol prensesi/hatunu Argûn'un üçüncü karısı; Sülemiş'in kızı Olcay/Olcitay veya Argûn'un Hatunlarından; Uruk'un büyük kızı Olcitay olduğu konusunda şüpheler ve belirsizlikler vardır. Bkz. Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 251, dpn. 2. Ayrıca Reşîdu'd-dîn'in kayıtlarına bkz. ve krş. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Şu'ab-i pençgâne*, v. 146b; Reşîdu'd-dîn/*Abâgâ-Gaihâtû*, s. 60-61; Reşîdu'd-dîn/Thackston, Part: III, s. 561-562.

163 Abâkâ Han'ın Tatar Kavminden gelen dördüncü hatunudur. Bkz. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Şu'ab-i pençgâne*, v. 143; Reşîdu'd-dîn/*Abâgâ-Gaihâtû*, s. 4; Reşîdu'd-dîn/Thackston, Part: III, s. 515, 579; Benâketî, *a.g.e.*, s. 426; Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 251, dpn. 1; Bruno De Nicola, *a.g.e.*, s. 160. *Şu'ab-i pençgâne*'de; "Nukdak" (قاندقون) olarak yazılmıştır. Bkz. Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Şu'ab-i pençgâne*, v. 143.

164 Bkz. Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 585; Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 247, 251, 253. Ayrıca bkz. Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 349; Christopher Dawson, *a.g.e.*, s. xxx. Söz konusu mektupların Latince metinleri için ayrıca bkz. Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 247-250 (Nr. 50), 252-254 (Nr. 51-52, 53). Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 251; Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahu*, s. 168-169; Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 349.

165 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 596-587.

166 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 588. Bu mektubun İngilizce bir tercümesi için bkz. A. C. Moule, *Christians in China Before the Year 1550*, London 1930, s. 115.

167 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 589.

168 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 591.

Cenovalı, Pisalı veya Venedikli olma ihtimali yüksektir¹⁶⁹.

Mektuplardan anlaşıldığı üzere Papalık doğudaki olaylara ilgili değildi. Çoğu olaydan da haberleri olmadığı anlaşılıyor. Avrupa'daki ayrışmışlık ve mücadeleler Papalık için doğudaki gelişmelerden daha önemli bir durum teşkil ediyordu. Papanın cevabi mektubu ağırlıklı olarak dini bir karakter taşımaktaydı. Batı'nın Hristiyan krallarının Argûn Han'a verebileceği şüpheli destekten ziyade Moğolların ihtidasına umut bağlamaktaydı¹⁷⁰. Avrupalılar Çin'e kadar uzanan bir Hristiyan Moğol imparatorluğu düşlüyorlardı. Papa, mektuplarında ayrıca Katolik inanç sistemi ve teslis inancının esasları hakkında bilgi vererek Nasturileri dini akidelerini eleştirmek yerine nazikçe doğru olanı göstermeyi yani Katolik inancını mevsuk doktrin olarak Nasturilere teşmil etmeyi tercih etmiştir¹⁷¹. Dolayısıyla Papanın gönderdiği mektuplar bir inanç özeti ve vaftiz isteğinden öteye gitmeyen hedeflenen askeri ve siyasi hedeflere ulaşması imkânsız yazılardı. Avrupa'yla ittifak planları ancak papanın desteğiyle gerçek bir ivme kazanabilirdi. Ancak papa istese bile Avrupa'daki devletlerin birbirleriyle uyuşmadığı aşıkardı. Papa ise Avrupa'yı bir ittifak altında toplamanın zorluğundan Moğolları dine davet ederek kurtulmaya çalışıyordu.

Sonuç itibariyle Bar Sauma ve beraberindeki heyet, o tarihe kadar İlhanlı tarafından gönderilmiş en geniş kapsamlı elçilik topluluğu olmuş ve kendilerine verilen vazifeyi başarıyla ifa etmiştir. Nitekim İlhan Argûn, Bar Sauma'nın bu görevi en iyi şekilde yapmaya çalıştığını fark etmiş ve ona karşı müşfik bir tutum takınmıştır. Avrupa'yla ittifak oluşturabilmek için İlhanlı tarafından gerçekleştirilen söz konusu tüm bu çabalar ne yazık ki sarıh bir netice verememiştir. Görünürde İlhanlı hükümdarının Avrupa'ya ve Hristiyanlığa ilgisi ve Memlûklara karşı düşmanlığından çok memnun olan papa, Fransa ve İngiltere kralları, Bar Sauma ve Argûn Han'a ittifak ve yeni bir Haçlı Seferi için çekimser davranmışlar, kesin bir cevap vermemişlerdir. Bunların içerisinde bilhassa papa, tıpkı Hûlâgû devrinde olduğu gibi sadece dinî kaygıları gözetmiştir. Papa, Fransa ve İngiltere krallarının bu şekilde davranmasında pek çok etken vardır. Fransa Kralı Phillippe le Bel ile İngiltere Kralı I. Edward arasında Fransa'da bulunan İngiliz toprakları üzerinde hâkimiyet mücadelesi bulunmaktaydı. Nitekim iki ülke ve hükümdar arasında uzun soluklu bir güvensizlik ortamı hakimdi ve bu olumsuz siyasî iklimin sonu savaşla bitecekti. İngiltere ve Fransa'nın arasındaki hasmane tutumun bir diğer sebebi ise Aragon Krallığı'ydı. Hem Phillippe hem de Edward, Aragon Krallığı'nın içişlerine karışıyor, kendi destekledikleri kral adayının yeni Aragon hükümdarı olabilmesi için mücadele ediyor ve bu durum tabii olarak gergin olan iki ülke ilişkilerini daha da zedeliyordu¹⁷². Bunların da haricinde Fransa Krallığı'nın kuzeydoğu sınırlarında toprakların ticarî ve ekonomik konumları nedeniyle çeşitli sorunlar mevcuttu ve bu bölgelerde güvensiz bir ortam hakimdi. Ayrıca Phillippe'nin papalıkla çeşitli konularda anlaşamadığı bazı hususlar vardı¹⁷³. Tüm bunlara rağmen 1287'de I. Edward haçı kabul etti. Ama onun liderlik edeceği bir Haçlı seferinin görüşmeleri uzun ve karmaşıktı. Seferin nasıl finanse edileceği ise ayrı bir muammaydı. Diğer yandan 1291'de Akka'nın düşüşü beklendiği gibi batıyı harekete geçirmede. Ayrıca Edward'ın elçileri 1292'de müteveffa Argûn Han'ın yerine geçen Geyhâtû'dan birkaç hediye dışında bir şey

169 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 590.

170 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 575-576.

171 Mektubun tam metni için bkz. Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 576-580.

172 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 147-148.

173 Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı*, s. 148-149.

elde edemediler. Edward bir Haçlı seferinde kararlı olmasına rağmen Galler İsyanı, İskoçya'daki veraset meseleleri¹⁷⁴, Papa Nichalous'un 1292'deki ölümü ve 1294'ten itibaren Fransa'da karşılaştığı sorunlar¹⁷⁵ bu düşüncesini imkânsız hale getirdi¹⁷⁶. Tüm bu nedenler Avrupa'yı birlikte hareket edebilmekten alıkoymakta ve buna bağlı olarak yeni bir Haçlı Seferi tertip edilmesini imkânsızlaştırmaktaydı.

Bar Sauma'nın ziyaretinin Avrupa'daki etkileri onun İrân'a geri dönüşünden sonra da devam etmiştir. Papa IV. Nicolaus İlhanlı sarayına mektuplar yazmayı sürdürmüştür. Çin'e Katoliklerin inancını yaymak için gönderilen Fransiskan Johannes von Montecorvino (Monte Corvino) gidiş yolunda İrân'dan geçeceği için Argûn Han'a iletmesi için bir mektup vermiştir. Argûn Han'a hitaben 15 Haziran 1289'da kaleme alınmış mektupta Hristiyanların çıkarları doğrultusunda hareket ettiği için Argûn'a teşekkür edilmiş, İlhan'ın vaftiz olması gerektiğini ayrıca vurgulamıştır. Bu arada Montecorvino'nun yanında sadece Argûn Han'a değil diğer önemli Moğol yöneticileri Kûbîlây Han ve Kaydû Han'a iletilmesi için İtalya'nın Rieti şehrinde kaleme alınmış 13 Haziran 1289 tarihli iki adet mektup da bulunmaktaydı. Papa IV. Nicolaus söz konusu mektupların ilkinde Büyük Han Kûbîlây'ın Hristiyanlığa ve Roma Kilisesi'ne ilgisi ve bağlılığından dolayı ona teşekkür edilirken bundan dolayı Tanrı'ya da şükredilmiştir. İkinci mektupta ise Moğol hükümdarı Kaydû'nun esas inanç olan Hristiyanlığa yönelmesi ve vaftiz olmasını temenni eden cümleler yer almıştır¹⁷⁷.

Öte yandan Bar Sauma ile beraber İlhanlı sarayına gelen Fransız elçiler, ilhanı ve maiyetini şoke eden bir gururla onun huzuruna çıktılar. Argûn Han, elçilerin davranışından rahatsız olmasına rağmen Memlûk ordularının giderek artan ilerlemesinden oluşan korku, kendisini kâncılayan Filistin'i fethetme arzusu ve Avrupalılarla bir ittifaka olan ihtiyacından ötürü tepki göstermemiştir. Diğer yandan Bar Sauma'nın verdiği tüm güvencelere rağmen Franklar Asya'ya ayak basmadığı için üçüncü bir elçilik heyetini Trablus'un Memlûklar eline geçişini (1289) de vesile ederek 1289'da maceraperest Cenovalı gezgin ve tüccar Buscarello önderliğinde Avrupa'ya göndermiştir. Argûn Han, ittifak önerileriyle birlikte Bar Sauma'yla gelen Fransız elçilerinin yaptıklarından şikayetle daha sonra gelecek olan elçilerin hanı Moğol adetlerine göre selamlamasını emretmesini istemiştir. Ayrıca mektupta Memlûklar üzerine Haçlılarla beraber yapılması beklenen askeri seferin planlarına da yer verilmiştir¹⁷⁸.

174 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 616.

175 Bu gerginlik ileride Yüzyıl Savaşları adıyla bilinen İngiltere ve Fransa arasındaki 1337-1453 arasındaki mücadeleye neden olacaktır.

176 Michael Prestwich, *Edward I*, Yale University Press, New haven and London, 1997, s. 75-79, 329-333; Michael Prestwich, *Plantagenet 1225-1360*, s. 139-140; Caroline Burt, *a.g.e.*, s. 148-205; David Simpkin, *The English Aristocracy at War. From the Welsh Wars of Edward I to the Battle of Bannockburn*, The Boydell Press, Woodbridge, 2008, s. 1-6; Joseph R. Strayer, *a.g.e.*, s. 317-324.

177 Karl-Ernst Lupprian, *a.g.e.*, s. 255, 258, 261; Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 350; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 110; 'Alâ'u'd-dîn Âzerî, "a.g.m.", s. 73.

178 Jean-Baptiste Chabot, "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", s. 592-593, 612; Erich Haenisch, "a.g.m.", s. 220; Bertold Spuler, *Geschichte der Mongolen.*, s. 175; Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 351; J. A. Boyle, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", s. 560; 'Alâ'u'd-dîn Âzerî, "a.g.m.", s. 76; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 112.

Elçilik Sonrası Hayatı

Bar Sauma'nın raporunu sunmasının ardından Argûn Han'ın bu hizmet karşılığında Nasturilere bazı ayrıcalıklar verdiğine ve onlara müşfik davrandığına şahit oluyoruz. İlhan ilk olarak Nasturilere muhtemelen çadırdan taşınabilir bir şapeli taht kapısına yakın bir yere kurma izni vermiştir. Bar Sauma'yı da bu kiliseye yönetici atamıştır. Taltiflerine devam eden Argûn Han, Mar Yaballaha'ya müntesiplerinin de katıldığı üç gün süren yemek vermiş hatta onlara kendi elleriyle ikramda bulunmuştur. Argûn döneminde Nasturiler oldukça rahat ve müreffeh bir dönem geçirmiştir¹⁷⁹. Argûn Han'ın 1291'de ölmesiyle onun yerine kardeşi Geyhâtû tahta geçmiştir. O da tıpkı kardeşi gibi Nasturilere cömert davranmıştır. Bu sırada yaşı oldukça ilerleyen Bar Sauma, Argûn Han'ın erken vefatı neticesinde sözünü aldığı kiliseye kavuşamamıştır. Ayrıca İlhanlı ordugahıyla beraber sorumlu olduğu kilisede yer değiştirdiği için bu göçebe hayattan yorulmuştu. Nihayet Geyhâtû'dan Argûn Han'ın ordugahta kurduğu kilisenin eşyalarını koymak için bir kilise yaptırmasını istemiştir. Bu isteğin kabul olmasıyla Merâğa'daki kilisenin yapımıyla gece gündüz ilgilenmiştir. Kilisenin yapımından sonra kilise işleri ve ayinleriyle düzenli olarak ilgilenmiştir. Geyhâtû'nun ardından tahta çıkan Bâydû'nun katolikos onuruna Şehrizer'da verdiği yemeğe katılmış ve bu yemek sırasında hastalanmasının ardından Erbil üzerinden Bağdâd'a dönmüştür. Hastalığının artmasının ardından 10 Ocak 1294¹⁸⁰'te vefat etmiştir¹⁸¹. Büyük ihtimalle bir kilise olan Darath Rhomay'ın yakınına daha önce vefat eden din adamlarının mezarları arasına gömülmüştür. Yol arkadaşı ve dindaşı Mar Yaballaha ise 1317'deki ölüm tarihine kadar katolikos olarak görev yapmıştır. Fakat 1295 yılında Müslüman Gazan Han'ın iktidara gelmesinin ardından hem kendisi hem de Hristiyanlar İlhanlı topraklarında zor günler yaşamıştır.

179 *The History of Yaballaha III.*, s. 73-74; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 198-200.

180 Bu tarih Geyhâtû'nun ölümü ve Bâydû'nun tahta çıkış tarihleriyle uyumlu gözüküyor. Geyhâtû'nun ölüm tarihi 694/24 Mart 1295 Cuma olarak gözüyor. Reşîdu'd-dîn/Alî-zâde, s. 244; 'Abbas İkbâl Aştîyani, *Târîh-i Mogûl*, s. 252; Fasîh-i H'âfî, *a.g.e.*, s. 369; Korykoslu Hayton, *a.g.e.*, s. 147-148; Abdulkadir Yuvalı, "Geyhatu Han", s. 45; Peter Jackson, "Gaykâtu Khan", s. 345; Cem Tüystüz-Bülent Yılmaz, *a.g.m.*, s. 144. Geyhâtû'nun ölüm tarihi hakkında kaynaklar hemfikir değildir. Bazı kaynaklar 7 Cemâz'iu'l-evvel 694/25 Mart 1295 Cuma tarihini verirken (Vassâf, *a.g.e.*, s. 169-170; Ebu'l-Fidâ, *a.g.e.*, s. 24; Şebânkâre'î, *a.g.e.*, s. 267; Mîrh'ând, *a.g.e.*, s. 373-374) bazı kaynaklar Safer 694/Aralık 1294-Ocak 1295 (Ward/*Zafar-nâmah*, s. 359) ve 6 Cemâz'iu'l-âhir 694/23 Nisan 1295 (H'ândemîr, *Habîbu's-siyer*, III, s. 139; Hamdullah Mustevfî, *Târîh-i guzide*, s. 591) tarihlerini vermektedir. Bunun dışında tüm bu tarihlerden bağımsız olarak Ebu'l-Ferec'in verdiği 5 Mart 1295 tarihi bulunmaktadır. (Bar Hebraeus, *a.g.e.*, s. 649). Son olarak bir Ermeni kaynağı *Gorigos Senyörü Hetum Vakayinamesi*'nde 743 yılı verilmiştir ki bu 7 Ocak 1294-6 Ocak 1295 tarihleri arasına isabet etmektedir. Korykoslu Hayton, *a.g.e.*, s. 21. Ayrıca karşılaştığımız Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Haz. Hasan Oktay, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 227. Son olarak kaynaklarca 1295'te öldüğü sabit olan Geyhâtû döneminde vefat etmediğini bildiğimiz Rabban Sauma, İlhan Bâydû'nun kısa saltanatı sırasında Mart 1295-Ekim 1295 tarihleri arasında vefat etmesi gerekir.

181 *The History of Yaballaha III.*, s. 75-80; *The Monks of Küblâi Khân*, s. 201.

Sonuç

Bar Sauma'nın Çin'de başlayıp Ortadoğu'da sona eren, içerisinde Avrupa'ya diplomatik bir misyonu da içeren hayatı Orta Çağ'ın en ilginç hikayelerindedir. Birçok yönüyle bize Marco Polo'nun seyahatini anımsatır. Öngütlerden bir Nasturi Hristiyan olan Bar Sauma, aldığı iyi dini eğitimin ardından kendini dine adanmış ve ruhban sınıfına dahil olmuştur. Bir süre kilisede ikamet etmesinin ardından dağdaki bir mağaraya çekilerek yaşamına burada devam etmiştir. Bununla beraber insanlara burada etkileyici vaazlar vererek ününü kısa sürede etrafa duyurmayı başarmıştır. Ortadoğu'ya yaptığı yolculukta ona eşlik eden ileride Nasturi Kilisesi'nin katolikosu olacak olan öğrencisi Markos ona burada katılmıştır. İkilinin birlikte geçirdiği on yıldan fazla bir zamanın ardından arayış içinde bir ruha sahip olan Markos'un ısrarıyla, günahlarının affı ve uhrevi mükafat amacıyla Kudüs'e gitme kararı aldığı görülmüştür. Moğol çağında Pax Mongolica'nın doğu batı arasındaki engelleri kaldırdığı Avrupa'dan Çin'e seyahatleri mümkün kıldığı bu dönemde Bar Sauma'da olduğu gibi ters yönde seyahatler de mümkün hale gelmiştir. Moğollar arasında savaşların şiddetlendiği bu dönemde iki rahibin Hanbalık'tan Tebriz'e olan yolculukları büyük bir cesaret ve sebat gerektiren bir yolculuktu. Yolculukları sırasında uğradıkları her yerde dindaşları tarafından sıcak karşılama görmüşlerdir. Buna mukabil yolculuk müddeti zarfında türlü zorluklarla karşılaşmışlardır. Diğer yandan seyahatleri, gezginlerin, din ve geleneklerin İpek Yolu üzerindeki seyrüseferine ve farklı toplumlara nasıl yayıldığını göstermesi bakımından güzel bir örnektir.

İlhanlı topraklarına geldiklerinde Memlûklar ile çatışmalar yüzünden Suriye yolunun kapalı olmasından dolayı Kudüs'e gidemeyen rahipler, bir süre uygun ortamın oluşması için beklemeye başlamışlardır. Ancak bu sırada Nasturilerin katolikosu Mar Denha siyasi rakiplerine karşı bir manevra olarak bu ikiliyi kullanmak ve çeşitli görevlerle onları Çin'e göndermek istemiştir. Ancak kısa bir süre sonra Mar Denha'nın ölmesiyle Çin'e geri dönmekten kurtuldukları gibi Markos Mar Yaballaha ismiyle yeni katolikos olmuştur.

13. yüzyılın başlarında başlayan ve dünyayı saran Moğol fetihleri Ortadoğu'ya kadar uzanmıştır. Ancak Moğol birliklerinin Ayn Calud sonrasında geçici olarak işgal ettikleri Suriye'den geri çekilmek durumunda kaldıklarını görüyoruz. Abâkâ'nın azimli tavrı da Moğolların bu yönde ilerlemesine yetmemiştir. Halefî Argûn ise bu hedeften tamamen uzak olmakla beraber yeterince iç çekişmelerle uğraşmaktaydı. Argûn Han, atalarının iddialı siyasetine devam etti ancak Memlûklara karşı sadece Gürcülerin ve Ermenilerin desteği yeterli değildi ve bu defalarca kanıtlanmıştı. Memlûkların askeri maharetleri yanında iklim koşulları ve coğrafya İlhanlıların başarısızlığının arkasındaki ana nedenlerdi. Bu itibarla Hûlâgû ve ardılları Moğollar arası bitmek bilmez çatışmalar nedeniyle Altınorda Devleti ve Memlûklara karşı fiziken yardım etmesi imkânsız olan Kûbîlây Han'ın yerine Batı Avrupa Devletleri, Papalık ve Ortadoğu'daki Haçlı Devletlerinden yardım istemek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla Memlûkları yenmek hatta Suriye'de toprak kazanmak için olası en iyi müttefikler bunlardı. Tek çıkış noktası da bu gözüküyordu. Tahta geçişinin ardından kısa zamanda bunun farkına varan Argûn Han da hemen bir elçilik heyetini Memlûklar üzerine ortak bir askerî harekât teklifi için Avrupa'ya, Kudüs'ü verme vaadiyle göndermiş ancak somut bir sonuç elde edememiştir. Bu yüzden daha sonra Bar Sauma önderliğinde başka bir heyeti Papaya ve Avrupa'nın güçlü hükümdarlarına ittifak teklifini yenilemek amacıyla göndermek zorunda kalmıştır. Baktığımız zaman bölünmüş Hristiyanlık dünyasıyla ittifak kurma çabaları oldukça zor bir görevdi. İlk olarak İtalya'ya ayak basan Bar Sauma, Papa IV. Honorius, İngiltere Kralı I. Edward ve Fransa Kralı ile görüşerek Argûn Han'ın mektuplarını ve hediyealarını ileterek kendisine

verilen görevi yerine getirmiştir. Avrupalı yöneticiler ise Bar Sauma'ya ittifak hakkında güzel sözler söylemişlerdir ancak bu sözler hiçbir zaman somutlaşmamıştır. Bunun yanında Bar Sauma ve elçilik heyeti gittikleri her yerde yöneticiler tarafından güçleri hususunda onları ikna etmek için abidevi yapılarla yönlendiriyorlardı. Avrupalıların rasyonalizmden uzak elçilere; muhteşemliklerini göstermek arzusuyla kiliseleri ve manastırları gezdirmeleri aslında elçilerin yardım isteklerine verilen olumsuz-kaçamak bir cevaptı. Aslında Bar Sauma'nın elçilik için geldiği dönemde Kutsal toprakları Müslümanlardan alma düşüncesi savaşmaktan yorgun düşmüş Avrupa'da hayli zayıflamıştı. Hristiyan hükümdarlar ise İslam'a karşı ortak mücadele fikrine sempati duysalar da bunu yapma isteğinden ve fırsatından uzaktılar.

Bar Sauma açısından Avrupa seyahati diplomatik olarak bir hüsrana olmasına rağmen dini açıdan oldukça tatminkardı. Avrupa'daki kutsal emanetleri ve dini mekânları görme fırsatı bulmuş ve Çin'den ayrılmasındaki amaçlarının önemli bir kısmını bu seyahati sırasında gerçekleştirme şansına nail olmuştur. Hatta Papa'nın isteğiyle Roma'da yönettiği ayın, Nasturiler ve Katolikler arasında sekiz yüzyıldır süren düşmanlığın sona erdiğinin bir işaretiydi.

Bar Sauma tecrübesi ardından Argûn Han'ın Avrupa'nın mevcut siyasi durumu hakkında derin bilgi sahibi olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu yüzden tüm başarısız denemelere rağmen ısrarla elçilerini birbiri ardına Avrupa'ya göndererek onları Müslümanlar üzerine bir Haçlı seferi düzenlemesi için beyhude yere çabalamıştır. Diğer yandan Argûn'un hükümdarlığının bitişiyle hemen hemen aynı tarihlerde Haçlıların Ortadoğu'daki varlığı da sona ermiştir. Avrupalıların İlhanlı elçilerine kayıtsızlıkları Haçlıların sonuna dolayısıyla Ortadoğu'daki Avrupa egemenliğinin bitmesine neden olmuştur. Bu onlar için aslında öngörülebilir bir akıbetti.

Avrupa elçiliğinin ardından dindaşlarıyla Argûn Han'ın lütuflarına mazhar olan Bar Sauma bir ayrıcalık olarak ordugahtaki kilisenin yöneticisi olarak atanmıştır. Daha önceki görevi Roma'daki kardinallerle konuşmasında ifade ettiği üzere Bağdâd'daki katalikosun manastırında diyakoz, manastır öğrencilerinden sorumlu müdür ve genel ziyaretçi idi. Son olarak ölmeden önce Geyhâtû Han'ın desteğiyle Merâga'da bir kilise inşa edip ordugahtaki kilisedeki görevinden ayrılmıştır.

Kaynaklar

'Abbâs İkbâl Aştıyani, Târîh-i Mogûl. Ez-hamle-yi Çingîz tâ teşkil-i devlet-i Tîmûr, Tahran 1364/1996

'Âzerî, Alâ'u'd-Dîn, "Revâbit-i İlhanân-i Mogûl bâ derbâr-i Vâtîkân", BT, V/2, Tahran 1349/1970, s. 57-102.

Abel-Rémusat, "Mémoires sur les relations politiques des princes chrétiens et particulièrement des rois de France, avec les empereurs Mongols. Second Mémoire. Relations diplomatiques des princes chrétiens avec les rois de Perse de la race de Tchinggis, depuis Houlagou, jusqu'au règne d'Abousaïd", dans Histoire et Mémoires de l'Institut Royal de France, Académie des Inscriptions et belles-lettres, tome 7, Paris 1824, s. 77-180.

Abel-Rémusat, "Mémoires sur les relations politiques des princes chrétiens, et particulièrement des rois de France, avec les empereurs Mongols. Premier Mémoire. Rapports des princes chrétiens

avec le grand empire des Mongols, depuis sa fondation sous Tchिंगgis-khan, jusqu'à sa division sous Khoubilai", Histoire et mémoires de l'Institut royal de France, tome 6, Paris 1822. s. 396-469.

Adıbelli, Ramazan, "Doğu Hristiyanlarının Bugünkü Durumuna Genel Bir Bakış", Milel ve Nihal, Cilt 10, Sayı 2, 2013, s. 133-172.

Ağır, Abdullah Mesut, "Sultan Kalavun Devri Memlûk-İlhanlı Münasebetleri II. Humus Savaşı H. 679/M. 1281", Akademik Bakış, Sayı 15, Celalabat 2008, s. 1-10.

Aktan, Ali, "Memlûk-Haçlı İlişkileri", Belleten, Cilt 63, S. 237, TTK, Ankara 1999, s. 411-452.

Albayrak, Kadir, "Nestûrlük", DİA, Cilt 33, İstanbul 2007, s. 15-17.

Allsen, Thomas T., Culture and Conquest in Mongol Eueasia, Cambridge 2004.

Amitai, Reuven, "Edward of England and Abagha Ilkhan. A Reexamination of a Failed Attempt at Mongol-Frankish Cooperation", The Mongols in the Islamic Lands, Hampshire-Burlington 2007, s. XI/75-82.

Amitai, Reuven, "Hulāgu Khan", Elr., Volume 12, New York 2004, s. 554-557.

Amitai, Reuven, "Mamluk Perceptions of the Mongol-Frankish Rapprochement", The Mongols in the Islamic Lands. Studies in the History of the İlkhānate, Hampshire-Burlington 2007, (XIII), s. 50-65.

Amitai, Reuven, Mongols and Mamluks. The Mamluk-İlkhānid War, 1260-1281, Cambridge 2004.

Anonim, Monghol-un Niuça Tobça'an (Moğolların Gizli Tarihi), (T. Terc. Ahmet Temir), TTK, Ankara 1995.

Atiya, Aziz S., Doğu Hristiyanlığı Tarihi, (T. Terc. Nurettin Hiçyılmaz), Doz Yayınları, İstanbul 2005.

Atwood, Christopher P., Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire(EMME), New York 2004.

Ayalon, David, "Hımş (The Battle of)", EI2, Cilt 3, s. 402-403

Barthold, V.V., Moğol İstilasına Kadar Türkistan, haz. H.D. Yıldız, İstanbul 1981.

Barthold, Wilhelm, "Orta Asya'da Moğol Fütuhata Kadar Hristiyanlık", (T. Terc. Köprülüzade Ahmed Cemal Bey), TM, Cilt 1, İstanbul 1925, s. 47-100.

Baum, Wilhelm-Winkler, Dietmar W., The Church of the East. A Concise History, Routledge Curzon, London and New York, 2003.

Biran, Michael, Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia, London 1997.

Borbone, Piere Giorgio, "A 13th Century Journey from China to Europe: The Story of Mar Yahballaha and Rabban Sauma", Egitto e Vicino Oriente, Volume 31, Pisa University Press, Pisa 2008, s. 221-242.

Boyle, J. A., "Djalāl Al-Dīn Khwārazm-Shāh", EI², Cilt 1, s. 392-393.

Boyle, J. A., "The Il-Khans of Persia and the Christian West", *History Today*, Volume 23/8, London 1973, s. 554-563.

Boyle, John Andrew, "The Il-Khans of Persia and the Christian West", *History Today*, Volume 23/8, London 1973, s. 554-563.

Bretschneider, E., *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources Fragments Towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*, Volume 1-2, American Presbyterian Mission Press, Shanghai and Trübner, London, 1888.

Bretschneider, E., *Notes on Chinese Mediaeval Travellers to the West*, American Presbyterian Mission Press, Shanghai and Trübner, London, 1875.

Broadbridge, Anne Falby, *Mamluk Ideological and Diplomatic Relations with Mongol and Turkic Rulers of the Near East and Central Asia (658-807/1260-1405)*, The University of Chicago, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Vol. I, (Basılmamış Doktora Tezi), Illinois 2001.

Buell, P. D., *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, Oxford 2003.

Burt, Caroline, *Edward I and the Governance of England, 1272–1307*. (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, 4th ser., 85.) Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Caesaris Baronii, *Annales Ecclesiastici*, Cilt 23, 1871.

Caferoğlu, Ahmet, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstilahları", *TM*, Cilt 4, İstanbul 1934, s. 1-43.

Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, İstanbul 2011.

Cahun, Leon, *Asya Tarihine Giriş Türkler ve Moğollar*, (Fransızcadan T. Terc. İnan Kaya), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2013.

Celâleddîn Suyûtî, *Halifeler Tarihi*, (T. Terc. Onur Özatağ), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014

Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, (Haz. Mustafa Uyar), (T. Terc. Ankhbayar Danuu), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Cevâdî, Hasan, "İrân ez-dîdgâh-i seyyâhân-i Orûpâ'î der-dovre-yi İlhân", *BT*, VII/4, Tahran 1351/1972, s. 13-42.

Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı. Taoist Simyacı Bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*, T. Terc.ve Notlar Gülşah Hasgöçmen, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

Chabot, Jean-Baptiste (ed.), "Notes sur les relations du roi Argun avec l'Occident", *Revue de l'Orient Latin*, Cilt 2, 1894, s. 566-644.

Chabot, Jean-Baptiste, "Histoire Du Patriarche Mar Jabalaha III Et Du Moine Rabban Çauma Traduite Du Syriaque", *Revue de L'Orient Latin*, Tome 1, Paris, 1893, s. 567-610; 1894, s. 73-142, 235-304. *Histoire De Mar Jabalaha III. Patriarche des Nestoriens (1281-1317) et Du Moine Rabban Çauma Ambassadeur du roi Argoun en Occident (1287) Traduite du Syriaque et Annotée*, Paris 1895.

Chabot, Jean-Baptiste, *Histoire de Mar Jabalaha III. Patriarche des Nestoriens (1281-1317)*:

et du moine Rabban Çauına, Ambassadeur du roi Argoun en Occident (1287), Paris 1895.

Ciocchetti, Marco, "Contacts between the Mongols and the Latin West from the Point of View of the Italian Chronicles in the Second Half of the Thirteenth Century", *Eurasian Studies*, Volume 17, 2019, 244-270.

Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972.

Clot, André, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*, (T. Terc. Turhan Ilgaz), Epilson Yayıncılık, İstanbul 2005.

Connell, Charles William, *Western Views of the Tartars. 1240-1340*, Rutgers University, Department of History, (Basılmamış Doktora Tezi), New Jersey 1969.

Dawson, Christopher (Ed.), *Mission to Asia. Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, (Translated By a Nun of Stanbrook Abbey), New York 1966.

Dehhodâ, 'Aliakbar, *Lûgatnâme-i Dehhodâ*, Cilt 4, Müessese-i İntezârât-i Daneşgâh-i Tehran, Tahran 1377.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri, Dünya Kitapları*, İstanbul 2004.

Denise Aigle, "The Letters of Eljigidei, Hülegü and Abaqa: Mongol overtures or Christian Ventriloquism?", *Inner Asia*, Vol. VII/2, Brill, Leiden 2005, s. 143-162.

Deorfer, Gerhard, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, Cilt 4, Wiesbaden 1967.

Dihkânnijâd, Murtazâ, "Revâbit-i İran ve Orûpâ der Asr-ı İlhânân", *Târih-i Revâbit-i Hâricî*, S. 29, (1385/2006), s. 1-19.

Donuk, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, TDAV, İstanbul 1988.

Dvornik, Francis, *Konsiller Tarihi. İznik'ten II. Vatikan'a, Fransızcaya Terc. Soeur Jean Marie O. P., Fransıcadan Türkçeye Terc. Mehmet Aydın, TTK, Ankara 2019.*

Ebû Zeyd Velîyu'd-dîn 'Abdu'r-Rahmân b. Muhammed İbn Haldûn, el-'İber. *Târîh-i İbn Haldûn*, (F. Terc. 'Abdu'l-Muhammed Âyetî), Cilt 4, Tahran 1383.

Ebü'l-Ferec (Barhebraeus), *Chronicon Syriacum*, Yay. P. Bedyan, Paris 1890; İngilizce trc. E. W. Budge, *The Chronography of Gregory Abu'l-Faraj*, I-II, London 1932; İngilizceden Türkçeye trc. Ömer Rıza Doğrul, *Abû'l-Farac Tarihi*, TTK, Cilt 1-2, Ankara 1999.

Ebülferec-İbnülibri, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, T. Terc. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1941.

Ekici, Kansu, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamanı*, SDÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta 2012.

el-Makrizî, Takiyüddin Ahmet b. 'Ali (öl. 845/1442), *Kitab-üs sülûk li Ma'rifeti duval-el-Mülûk*, Yay. Muhammed Mustafa Zaide, Kahire 1936-1938, (T. Terc. Zakir Kadiri Ugan), Cilt 1, Kısım: II, TTK, Tercüme bölümü, (Yayınlanmamış tercüme).

Emîn, Şemîs Şerîk, Ferheng-î istilâhât-i divânî-yi dovrân-i Mogûl, Tahran 1357.

Erdem, İlhan, “İlhanlılar’da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular”, AÜ DTCF TAD, S. 35, Ankara 2004, s. 103-111.

Erdem, İlhan, Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308), AÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1995.

Fahru’-d-dîn Ebû Suleymân Dâvûd bin Tâcu’-d-dîn Benâketî, Târîh-i Benâketî (Ravzatu evlâu’l-elbâb fî ma’rifeti’t-tevârîh ve’l ensâb), neşr. Ca’fer Şi’âr, Tahran 1348.

Faruk Sümer, “Abaka”, DİA, Cilt 1, s. 8.

Foltz, Richard C., İpek Yolu Dinleri. Antik Dönemden 15. Yüzyıla Kadar Karayolu Ticareti ve Kültürel Etkileşim, (İng. T. Terc. Aydın Aslan), Medrese Yayınları, İstanbul 2006.

Galstyan, A. G., Ermeni Kaynaklarına Moğollar XIII. ve XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar, (Rusça’dan T. Terc. İlyas Kamalov), İstanbul 2005.

George Lane, Early Mongol Rule in the Thirteenth-Century Iran. A Persian Renaissance, London and New York, 2003.

Georges Pachymérés, Bizanslı Gözüyle Türkler. Geroges Pachymérés’in “Relations Historiques” Adlı Eserinde Yer Alan Türkler ile İlgili Kayıtların Değerlendirilmesi, T. Terc. İlcan Bihter Barlas, İlgî Kültür Sanat, İstanbul, 2019.

Grousset, René, Bozkır İmparatorluğu. Atilla-Cengiz Han-Timur, (T. Terc. Reşat Uzman), Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.

Gumilëv, Lev Nikolayeviç, Muhayyel İmparatorluğun İzinde, (Rusçadan T. Terc. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

Haenisch, Erich, “Zu den Brief’en der mongolischen Il-Khane Argun und Öljeitü an den König Philipp den Schönen von Frankreich (1289 u. 1305)”, Oriens, Volume 2, No. 2, Dec. 31, 1949, s. 216-235.

Halbertsma, Tjalling H.F., Early Christian Remains of Inner Mongolia. Discovery, Reconstruction and Appropriation, Brill, Leiden-Boston 2008.

Hamdullâh Mustevfî-yi Kazvînî, (öl. 750/1350), Târîh-i guzîde, neşr. ‘Abdu’l-Huseyn Nevâ’î, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1364.

Hasan Oktay, Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar, Haz. Hasan Oktay, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

Hilal, Adil, Moğol Batı Avrupa İlişkileri ve İslam Dünyasına Etkileri, T. Terc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2019.

Holt, P. M., Haçlılar Çağı. 11. Yüzyıldan 1517’ye Kadar Yakındoğu, (T. Terc. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Hornstein, Lilian Herlands, “The Historical Background of the King of Tars”, Speculum, Vol. XVI, No. 4, The University of Chicago Press, Chicago 1941, s. 404-414.

Howorth, Henry H., History of the Mongols. From the 9th to the 19th Century, Volume 3,

The Mongols of Persia, New York 1888.

Hvândemîr, Giyasu'd-dîn b. Husâmud-dîn, *Târîh-i Habîbu's-siyer fi Âhbâr-i Efrâd-i Beşer*, neşr. Muhammed Debîr Siyâkî, c. III, Tahran 1372. İngilizce tercümesi; Khwandamir [Hvândemîr], *Habibu's-Siyar*, c. III, (İng. Çev. W. M. Thackston), Harvard University 1994.

Işık, Halim, İlk Papa Aziz Petrus'tan Son Papa Ratzinger'e Papalık Tarihi, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006.

İbn Bibi (El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri Er Rugadi), *El Evamirü'l-Ala'iyeye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyeye (Selçuknâme)*, (Çev. Mürsel Öztürk), II cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996.

İbn Bîbî, *Selçuknâme*, (T. Terc. Mükrimin Halil Yinanç), Haz. Refet Yinanç, Ömer Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.

İbn Fûvatî, *el-Havâdis'l-câmî'a ve'l tecâribu'n-nâfi'a fi'l-mi'atu's-sâbia*, (F. Terc. 'Abdu'l-Muhammed Âyetî), Tahran 1381.

İbn Kesîr, *El Bidâye Ve'n-Nihâye*, Cilt 13, (T. Terc. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.

İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, (T. Terc. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi. El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, Cilt 12, T. Terc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin, Cilt 12, Bahar Yayınları, İstanbul 1989.

Jackson, Peter, "Arġūn Khan", *EIr.*, Vol. II, London and New York, s. 402-404.

Jackson, Peter, "The Mongol age in Eastern Inner Asia", *CHIA*, (Ed. Nicola Di Cosmo, Allen J. Frank and Peter B. Golden), Cambridge University Press 2009, s. 26-45.

Jackson, Peter, *The Mongols and the West 1221-1410*, London 2004.

Johann Lorenz von Mosheim, *Historia Tartarorum ecclesiastica*, Helmstadi, apud Fridericum Christianum Weygand, 1741.

Kadyânî, 'Abbâs, *Ferheng-i Câmi Târîh-i İrân, Dâneşgâh-i Şirâz* 1387.

Kafalı, Mustafa, *Çağatay Hanlığı*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harzemşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTK, Ankara 2000.

Kanar, Mehmet, *Ferhengî Türkî be Farisî, Ferhengî Farisî be Türkî (Büyük Sözlük. Farsça-Türkçe, Türkçe Farsça)*, II cilt, İstanbul 1998.

Kanat, Cüneyt, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", *TİD*, C. 16, İzmir 2001, s. 31-45.

Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lugâti't-Türk*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

Kerîmu'd-dîn Mahmûd b. Muhammed-i Aksarâyî, *Musâmeretu'l-ahbar ve musâyeretu'l-ahyâr*, neşr. Osman Turan, TTK, Ankara 1999.

Kerîmu'd-dîn Mahmûd b. Muhammed-i Aksarâyî, *Musâmeretu'l-ahbar ve musâyeretu'l-ahyâr*, (T. Terc. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000.

Kim, Hodong, “İsa Kelemechi. A Translator Turned Envoy between Asia and Europe”, *Along the Silk Roads in Mongol Eurasia. Generals, Merchants, Intellectuals*, Ed. Michael Biran-Jonathan Brack-Francesca Fiaschetti, Oakland, 2020, s. 255-269.

Kirişoğlu, Alican, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, SDÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2018.

Koprıman, Kâzım Yaşar, “Memlûkler”, DGBİT, C. 6, Kombassan Yayınları, İstanbul 1989.

Korobeinikov, D. A., “Raiders and Neighbours: The Turks (1040–1304)”, *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, ed. Jonathan Shepard, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 692-727.

Kortantamer, Samira, *Bahrî Memlûklar’da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993.

Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Latinceden T. Terc. Altay Tayfun Özcan, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015.

Laurent, M.-H., “Rabban Saumâ, ambassadeur de l’Il-Khan Argoun, et la cathédrale de Veroli”, *Mélanges d’archéologie et d’histoire*, Volume 70, 1958, s. 331-365.

Lengerûdî, Rizâ R., “Argûn Hân”, DMBİ, Cilt 7, Tahran 1377, s. 646-649.

Ligeti, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, (Macarcadan T. Terc. Sadrettin Karatay), TDK, Ankara 2011.

Lippard, Bruce G., *The Mongols and Byzantium 1243-1341*, Indiana University, Department of Uralic and Altaic Studies, (Basılmamış Doktora Tezi), Indiana 1983.

Lockhart, L., “The Relations between Edward I and Edward II of England and the Mongol Il-Khans of Persia”, *IRAN. JBIPS*, VI, London 1968, s. 23-31.

Lupprian, Karl-Ernst, *Die Beziehungen der Päpste zu den islamischen und mongolischen Herrschen im 13. Jahrhundert anhand ihres Briefwechsels*, Città del Vaticano, 1981.

M. Le Baron C. d’Ohsson, *Histoire des Mongols. Depius Tchinguiz-Khan jusqu’a Timour Bey ou Tamerlan*, Cilt 4, Amsterdam 1835.

Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, Cilt 1, (T. Terc. Işık Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul 2003; Cilt 2, (T. Terc. Z. Zühre İlgelen), İthaki Yayınları, İstanbul 2004.

Mehmet Takî İmâmî, *İran Moğollarının Devlet Teşkilatı*, AÜ DTCF, Ortaçağ Tarihi Kürsüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1971

Meyvaert, Paul, “An Unknown Letter of Hulagu, Il-khan of Persia, to King Louis IX of France”, *Viator*, 11, 1980, s. 245-259.

-Moğol Elçisi Rabban Bar Sawma’nın Seyahat Notlarının Çevirisi ve Değerlendirilmesi, (Haz. Esra Sarioğlu), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2017.

Morgan, D. O., “Ögedey”, *El²*, Cilt 8, s. 162-163.

Morgan, David, *The Mongols*, Oxford 2007.

Moule, A. C., *Christians in China Before the Year 1550*, London 1930.

Muhammed b. ‘Alî b. Muhammed Şebânkâre’î, *Mecma’u’l-ensâb*, neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363.

Northrup, Linda S., *From Slave to Sultan. The Career of Al-Manşûr Qalâwûn and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./1279-1290 A.D.)*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart: Steiner 1998.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Oliver, E. E., “The Chaghatai Mughals”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, New Series, Volume 20, No. 1 (1888), s. 72-128.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (T. Terc. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2006.

Özdemir, H. Ahmet, *Moğol İstilası. Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005.

Paolillo, Maurizio, “A Nestorian Tale of Many Cities. The Problem of the Idefication of Urban Structures in Önggüt Territory During the Yuan Dynasty According to Chinese and Western Sources”, *Jingjiao. The Church of the East in China and Central Asia*, ed. Roman Malek, 2006, s. 371-373.

Paviot, Jacques, “England and the Mongols (c. 1260-1330)”, *JRAS*, Volume 10, No. 3, 2000, s. 305-318.

Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi: 13. Yüzyılda Avrupa’dan Orta Asya’ya Yolculuk (1245-1247)*, T. Terc. Ergin Ayan, Kronik, İstanbul, 2018.

Prestwich, Michael, *Plantagenet 1225-1360 (The New Oxford History of England)*, Clarendon Press, Oxford, 2005.

Prestwitch, Michael, *Edward I*, Yale University Press, New Haven and London, 1997.

Quatremere, *Moğollar Tarihi. Kütüphane-i Kralinin gayri matbu el yazması kitapları*, Cilt 1, TTK, (Yayınlanmamış tercüme).

Rachewiltz, Igor de, *Papal Envoys to the Great Khans*, Stanford University Press, California 1971.

Reşîdu’d-dîn Fazlullâh, *Câmi’u’t-Tevârîh*, (T. Terc. Abdülbaki Gölpınarlı), MEB, (neşredilmemiş tercüme), (t.)

Reşîdu’d-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, (Raschid-el Din), *Histoire des Mongols de la Perse, Texte Persan, publiè traduit en français, accompagnè des notes et d’un Mèmoire sur la vie et les Ouvrages de l’Auteur par Étienne Quatremère*, Amsterdam 1968.

Reşîdu’d-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi’u’t-Tevârîh*, Cilt 3, neşr. ‘Abdu’l Kerim ‘Ali-oğlı ‘Alî-zâde, Bakü 1957.

Reşîdu’d-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi’u’t-Tevârîh*, neşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Mûsevî, Cilt 3, Tahran 1373.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, Frankengeschichte Des Rašîd ad-Dîn, (Almancaya Terc. Karl Jahn), Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1977.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, Jami'u't-tawarikh. Compendium of Chronicles. A History of the Mongols, (İng. Terc. W.M. Thackston), I-III, Harvard University 1998-1999.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, Şu'ab-i pençgâne, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed, Yazma nr. 2937.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, Ta'rîh-i Mübârek-i Ġâzânî des Rašîd al-Dîn Faḍlallâh Abî'l-Ḥair. Geschichte der İlḫâne Abâgâ bis Gaiḫâtû (1265-1295), neşr. Karl Jahn, 's-Gravenhage 1957.

Richard, Jean, "The Mongols and the Franks", JAH, Volume 3/1, Wiesbaden 1969, s. 45-57.

Richard, Jean, "Une Ambassade mongole à Paris en 1262", Journal des savants, No: 4, Paris 1979, s. 295-303.

Richard, Jean, La Paputé et les Missions D'orient au Moyen Age XIIIe-XVe siècles), École Française de Rome Palais Farnèse, 1998.

Ricoldus de Monte Crucis, Doğu Seyahatnamesi. Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu, (T. Terc. Ahmet Deniz Altunbaş), Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Rossabi, Morris, "An Embassy to the West", From Yuan to Modern China and Mongolia: The Writings of Morris Rossabi, Leiden-Boston, 2014, s. 385-422.

Rossabi, Morris, Kubilay Han, (T. Terc. Özgür Özol), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Rossabi, Morris, Kubilay Han'ın Seyyahı. Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk, (T. Terc. Ekin Uşşaklı), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Rossabi, Morris, Voyager from Xanadu. Rabban Sauma and the First Journey from China to the West, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 2010.

Roux, Jean-Paul, Moğol İmparatorluğu Tarihi, (T. Terc. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

Roux, Jean-Paul, Orta Asya. Tarih ve Uygarlık, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

Runciman, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, Cilt 3, (T. Terc. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2008.

Ruysbroeckli Willem, Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255, (Ed. Peter Jackson, David Morgan), (T. Terc. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

Rükneddin Baybars el-Mansûrî el-Hata-i ed-Devadarî, et-Tufetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devlet't-Turkiyye, (T. Terc. Hüseyin Polat), TTK, Ankara 2016.

Ryan, James D., "Christian Wives of Mongol Khans: Tartar Queens and Missionary Expectations in Asia", JRAS, 8/3, November 1998, s. 411-421.

Sagaster, Klaus, "Ölümsüz Cengiz: Cengiz Han ve tarihe vurduğu damga", Cengiz Han ve Mirasçıları. Büyük Moğol İmparatorluğu, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2006, s. 22-43.

Sağlam, Ahmet, Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi. İlhanlılar-Memlûkler (1298-1304),

Çamlıca Yayınları, İstanbul 2017.

Say, Seyfî, “Ortaçağ Hıristiyan Dünyasında Uluslararası İlişkiler Düşüncesi”, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2014, s. 97-109.

Schimmel, Annamarie, Dinler Tarihine Giriş, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1999.

Schmieder, Felicitas, Europa und die Fremden. Die Mongolen im Urteil des Abendlands vom 13. Bis in das 15. Jahrhundert, Sigmaringen 1994.

Setton, Kenneth M., The Papacy and The Levant (1204-1571), Volume 1, Philadelphia 1976.

Simpkin, David, The English Aristocracy at War. From the Welsh Wars of Edward I to the Battle of Bannockburn, The Boydell Press, Woodbridge, 2008.

Sinor, Denis, “Kök Türk İmparatorluğunun Kuruluş ve Yıkılışı”, (T. Terc. Talat Tekin), Erken İç Asya Tarihi, (Ed. Denis Sinor), İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 383-424.

Spuler, B., “İlkhāns”, EI², Cilt 3, s. 1120-1127.

Spuler, Bertold, Geschichte der Mongolen. Nach östlichen und europäischen Zeugnissen des 13. Und 14. Jahrhunderts, Artemis Verlag, Zürich und Stuttgart 1968.

Spuler, Bertold, İran Moğolları. Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350, (T. Terc. Cemal Köprülü), TTK, Ankara 2011.

Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, Cilt 3, (T. Terc. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2008.

Strayer, Joseph R., The Reign of Philip the Fair, Princeton University Press, Princeton, 1980.

Şeşen, Ramazan, Sultan Baybars ve Devri (1260-1277), İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

Şihabeddin b. Fazlullâh el-Ömerî, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, (T. Terc. ve Notlar: D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

Taşagıl, Ahmet, “Hoten”, TDV İslam Ansiklopedisi, s. 251-253.

-The History of Yaballaha III. Nestorian Patriarch and of His Vicar Bar Sauma, (Translated From The Syriac and Annotated By; James A. Montgomery), Columbia University Press, New York 1927.

-The Monks of Kûblâi Khân Emperor of China or the History of the Life and Travels of Rabban Sâwmâ, (Translated from the Syriac: E. A. Wallis Budge), London 1928.

Tural, Murat, Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası (Dini İdealler ve Politik Kaygılar), Hacettepe Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2015.

Turan, Şerafettin, Türkiye-İtalya İlişkileri I. Selçuklular’dan Bizans’ın Sonra Erişine, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

Usul, Dilber İlimli, İlhanlı Döneminde Uygurlar, Selçuk Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2016.

Uyar, Mustafa, İlhanlı Devletinde Argun Dönemi, AÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, TTK, Ankara 1988.

van Donzel, Emeri - Schmidt, Andrea, Gog and Magog in Early Syriac and Islamic Sources. Salam's Quest for Alexander's Wall, Brill, Leiden-Boston 2009,

Vosté, J. M., "Memra en l'honneur de Iahballaha III", Le Muséon, 42, s. 168-176.

Watt, J. A., "The Papacy", The New Cambridge Medieval History, Ed. David Abulafia, Volume 5 c. 1198-1300, Cambridge University Press, 2008, s. 107-163.

Yuvalı, Abdülkadir, "XIII. Yüzyılda Doğu-Batı İlişkilerinin Mahiyeti Hakkında", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 2, Samsun 1987, s. 121-129.

Zafer Saraç, Bazı Çin seyahatnameleri Üzerine Bir Değerlendirme (M.Ö. 139-M.S. 984), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2019.

Ekler

"Nicholas (Papa Nicholas ve Himayelerindekiler) Doğu topraklarındaki Muhterem Kardeşimiz Yaulaha Piskoposuna, sağlık ve Apostolik (Papalık) kutsaması ile".

"Doğu topraklarındaki Piskopos saygıdeğer Kardeşimiz Bersauma'nın, soylu Sabadinus'dan Thomas de Anfusis'in, tercüman Uguetus'un ve ünlü Tatar kralının özel elçilerinin sizin adınıza titizlikle sunduğu mektubunuzu yüce bir nezaket eşliğinde aldık. İçeriğine vakıf olduk ve içtenlikle belirttiğiniz öngörünüzü ve gayretinizi Tanrı'ya övgüyle ile sunduk. Mektubunuzdan öğrendiğimiz üzere, sizler, selamet (salvation- günahlardan arınma) tohumlarını ekmek ve bölge insanlarına Katolik inancını öğretmek için orada misyonlarımızı gerçekleştirmek üzere yaşayan sevgili kardeşlerimize yüce merhametiniz ve lütfükâr desteğinizle yaklaşmaktasınız. Bu sebepten ötürü, sizlere çok minnettârız. Ve siz, Kardeşimize, Tanrı huzurunda dua ediyor ve sizi destekliyoruz. Havariler Makamı'na saygı duyan ve bizler için çalışan kardeşlerimizi size emanet ettik. Onlara karşı zengin lütufta bulunuyor ve onlara iyi davranıyorsunuz. Sizin lütfunuz ve yardımınızla desteklendikleri için, onlar da hidayete erme (kurtarma-günahlardan arındırma) görevini daha faydalı ve etkili bir şekilde sürdürebilmek için çalışacaklar ve bütün güzel mükâfatları verenden, (Tanrıdan) sizlere layık değerli mükâfatlar alacaksınız. Ama hükümdarlığınızdaki din adamları ve insanlar Roma Kilisesi'nden çok uzakta olduğu için, merhamet dolu bir anne gibi herkesin kurtuluşunu ve kutsanmasını isteyen, fakat dini eğitim için uzakta olan bizler, onların Roma Kilisesi'nin sahip olduğu ve koruduğu inanca sahip olmalarını arzu ediyoruz, bu nedenle söz konusu inancı ve aşağıda yazılı beyanı size göndermenin faydalı olduğunu düşünüyoruz. Gayretlerinizi destekliyoruz. İnancımızı öğretmek, benimsenmesini ve özenle uyulmasını sağlamak için Tanrının yoluna kendini adanmış sizler, öyle ki, iyi bir hizmetkâr gibi, din adamlarının ve insanların kurtuluşa ermelerini sağlayacaksınız. Bahsi geçen inanç ve hükümleri şu şekildedir: .....

(Roma, St. Peter's, - 7 Nisan 1288)"

Ek-1 Papa Nicholas'ın Argûn Han'ın Rabban Bar Sauma aracılığıyla gönderdiği mektuba karşılık gönderdiği cevabi mektubu. C. Moule, *Christians in China Before the Year 1550*, London 1930, s. 112-113.

“Nicholas’ tan Tatar kralı Argon’a”

“Doğu topraklarında Piskopos olan saygıdeğer Kardeşimiz Bersauma’dan, asil Sabadinus’tan Thomas de Anfusus’tan, tercüman Uguetus’tan ve Majestelerinin elçilerinden anlıyoruz ki, Kudüs toprakları şayet şeytandan kurtarılacaksa, bu şehirde vaftiz edilmek için yeniden dünyaya gelmek isterdiniz. Sizin kurtuluşunuzu gerçekten arzuluyor, bu övgüye değer hayalinizi Tanrı huzurunda diliyoruz. Ancak, kutsal vaftizden sonra, bu toprakların kurtuluşu Tanrının yardımıyla daha kolay gerçekleştirilecek; çünkü kurtuluşunuz gerçekleşmiş olacak ve hayalinizi gerçek kılmak için beklemeye gerek kalınmayacaktır. Bu yüzden, samimi tavsiyemizi sizlere sunmayı ve siz Majesteleri’ne iletmeyi uygun gördük, Tanrı’nın şefaatinin ve övgüsünü kazanmak ve arınmak için geç kalmayın. Çünkü vaftiz (arınma) için ne kadar hızlı ve istekli olursanız ve ne kadar teşvik ederseniz, Tanrıyı o kadar çok memnun edersiniz. (2 Nisan 1288).

Ek-2 Papa Nicholaus’ın Rabban Bar Sauma aracılığıyla Argûn Han’ı Hrsitiyan olmaya davet ettiği ikinci mektubu. C. Moule, *Christians in China Before the Year 1550*, London 1930, s. 114.

Yüce Tanrı’nın kudretiyle. Hakan Argun’un himayesinde/şahitliğinde söz veriyoruz.

Fransa Kralı elçisi, Mar Bar Sauma / Sakhora

İlhanlı birlikleri Mısır seferine çıktıklarında bize katılacağınızı söylediniz. Bu görüşmeden çok mutlu oldum, Tanrı’nın izniyle, Panter yılının (Ocak 1291) kışın son ayında yola çıkmayı ve baharın ilk ayının beşinci günü (20 Şubat’a doğru) Şam’ın önlerinde kampımızı kurmayı önerdiğimizi belirtiyoruz. Şayet sözünüzü tutar ve birliklerinizi belirtilen tarihte gönderirseniz, Tanrının yardımıyla, Kudüs’ü o insanlardan alıp size teslim edeceğiz. Fakat belirtilen tarihte bize katılmazsanız birliklerinizi göndermenin hiçbir anlamı yoktur ve ne yapacağımızı bilemeyeceğimiz bir durum olursa bunun kime faydası olur / olacaktır? Kurucu Muskerili, bize birkaç dil bilen elçiler gönderin ve Frankların diyarından hediyeler, nadideler ve çok renkli resimler getirsin, Allah’ın izniyle ve Hakan’ın yüce gönlüyle sizinle dost olacağımızı bildirmek üzere gönderdik. Mektubumuz inek (öküz) yılının yaz mevsiminin ilk ayının 6’sında Kundulen’de yazıldı.

Ek-3 İlhanlı Hükümdarı Argûn’un Fransa Kralı IV Philip’e Göndermiş Olduğu Mektubun Tercümesi. Henry H. Howorth, *History of the Mongols. From the 9th to the 19th Century*, III, *The Mongols of Persia*, Newyork 1888, s. 350-351.

Sonsuz gökyüzünün gücü sayesinde! İmparatorun (gücünün/yetkisinin) altında! Bunlar bizim (Argûn’un) Fransa Kralına sözleri; Senin bizi önceki yıl Mar Bar Savma Sahura’nın elçiliği ile başa getirme teklifi önerine: “Eğer II. Hakanın (Argûn’un) orduları Mısır sahralarına girerlerse, biz de buradan gireceğiz ve ortak bir operasyonla (düşmanın geri dönmesi için) saldıracağız” bu noktada karar verildi. (1290) Kaplan yılının son kış ayında göğe bildirildi ve (1291) Şam’dan önce ilkbahar ayının 15’inde süresi doldu.

Şimdi Şam’a ilân ediyoruz ki, eğer biz gökyüzünün iradesiyle (yardımıyla) öbür halkları ele geçirirsek, ordularımızın belirlediği (yer ve zaman) dürüstçe size bildirilecek ve Kudüs size verilecek. Fakat siz bizim ordularımızı yanıltmak için belirlenen günü kaçırsanız/yerine getirmezseniz bu dürüstlük olur mu? Eğer siz daha sonra bundan pişmanlık duyarsanız bunun size

ne yararı olur? (Bundan daha sonra pişman olabilirsiniz).

Eğer sen herhangi bir haber ile bir elçi gönderirsen ve himayesinde Fransa'dan ender bulunan eşyalar, doğanlar ve çeşitli renklerde kıymetli taşlar (mücevher) birlikte verirse, bu gökyüzünün gücü-kudreti olurdu ve bizim seni öveceğimiz, mükafatlandıracağımız, imparatorun haşmetinin delili olurdu.

Şunu da belirtelim, okluk taşıyıcısını (Müskaril/Muskeril)¹⁸² gönderiyoruz.

Mektubumuzu sıgır yılının (M. 1289) ilk yaz ayının son onluğunun (on gün) 6'sında, Köndelen'de ki konaklamamız esnasında yazdık.

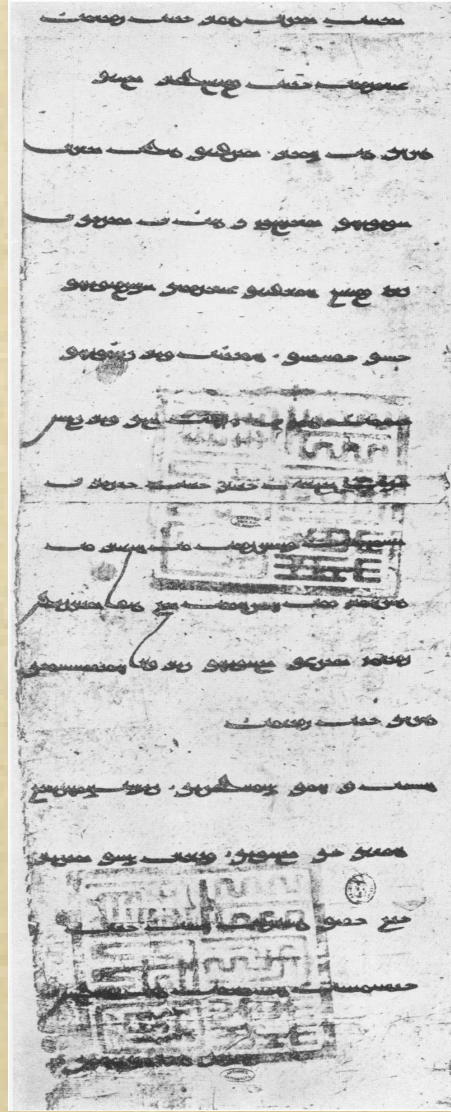
Ek-4 İlhanlı Hükümdarı Argûn'un Fransa Kralı IV Philippe'e Göndermiş Olduğu Mektubun Başka Bir Eserdeki Tercümesi Tercümesi. Erich Haenisch'in makalesi esas alınmıştır. Erich Haenisch, "Zu den Brief'en der mongolischen Il-Khane Argun und Öljeitü an den König Philipp den Schönen von Frankreich (1289 u. 1305)", *Oriens*, Volume 2, No. 2, Dec. 31, 1949, s. 220.

Ek-5 Doğu topraklarındaki Piskopos Bersauma'ya sağlık ve afiyet temennilerimizle,

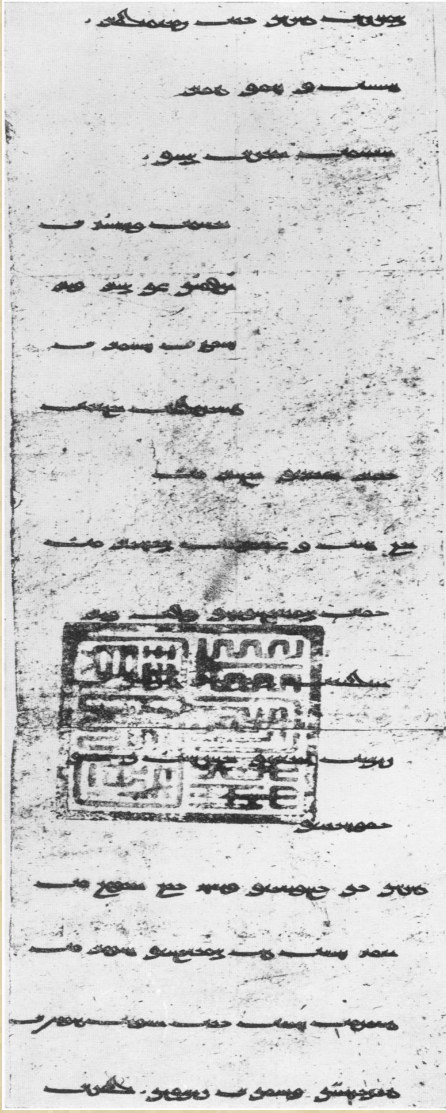
Piskoposluk makamımıza geçenlerde bizzat geldiğinizi görme zevkini yaşamaktayız ve sizi sevgi ve şefkatle kabul ederek tüm lütufları bahşeden Tanrı'ya iftiharla sunduk. Siz ki, güvenilir bir kaynağa göre, Hristiyanlık inancının ışığıyla aydınlanarak ve vaftiz pınarında yeniden hayat bularak, inancımızı yaymakta ve sınırlarını genişletmekte ne kadar hassas ve dikkatli olduğunuzu kanıtlıyorsunuz. Bunu, iyiden daha iyiye giderek, En Yüce Olan'a hizmetinizi tüm manevi bağınızla yerine getirerek, takdir topluyorsunuz. Bunlar, bizlerin sizler ve tüm Ortodoks inancına sahip olanlar hakkında gerçekten de memnuniyetle öğrendiğimiz ve sevinçle duyduğumuz şeylerdir. Bu, bize muazzam bir haz ve çok büyük bir mutluluk vermekte, sizlere ise övgü kazandırmakta, sizin tanınırlığınızı sağlamakta ve ününüzü artırmaktadır. Ve böylece, Sevgili Kardeşimiz, sizi destekliyor ve Tanrı Baba'nın Oğlu huzurunda, Tanrı'ya kulak vermenizi tavsiye ediyoruz ki; o, en küçük hizmetler için bile en büyük mükâfatları verendir ve Hristiyanlık inancına sıkı sıkıya sarılmanızı ve ona her zaman bağlı kalmanızı tavsiye ediyoruz. Ondan size bahşedilen akli başkalarına titizlikle öğretmek ve uyulmasını sağlamalısınız. Böylece, Kâfirlik bulutundan Hristiyan inancının ışığına, sapkınlık yolundan doğruluk yoluna geçişinizdeki gayretli çabanızı hatırlıyorsunuzdur, kendinizi, Yüce Tanrı'ya daha makbul ve daha hoşnut kılabilirsiniz. Bununla birlikte, Roma Başkilisesinin sahip olduğu ve muhafaza ettiği Hristiyanlık inancını başkalarına tam ve etkili bir şekilde öğretebilmeniz için, size söz konusu inancımızı belirttik ve bu mektuba aşağıdaki açıklamayı ekledik: İnanıyoruz ki : .....

Yukarıdaki tarihli (Roma, 7 Nisan 1288).

182 Bu ifade bahsedilen kişi şüphesiz Cenovalı elçi Busarello'dur. Moğolca olan mektupta ismi bu şekilde farklı zikredilmiştir. Bkz. Henry H. Howorth, *a.g.e.*, s. 351; 'Alâ'u'd-dîn Âzerî, "a.g.m.", s. 76, dph. 55; Mustafa Uyar, *a.g.t.*, s. 112, dph. 295.

Ek-6 Papa Nicolaus'ın Rabban Bar Sauma'ya ithafen yazdığı mektubu. Moule, *Christians in China Before the Year 1550*, London 1930, s. 115.

Mektubun 2. kısmı

Ek- 7 1289 yılında İlhanlı Hükümdarı Argûn'un Fransa Kralı IV Philippe'e göndermiş olduğu Moğolca mektubun aslı. Erich Haenisch, "Zu den Brief'en der mongolischen Il-Khane Argun und Öljeitü an den König Philipp den Schönen von Frankreich (1289 u. 1305)", *Oriens*, Volume 2, No. 2, Dec. 31, 1949, s. 220.

Ek-8 1289 yılında İlhanlı Hükümdarı Argûn'un Fransa Kralı IV. Philippe'e göndermiş olduğu Moğolca Mektup (Mektuptan başka bir görünüm).

(http://en.wikipedia.org/wiki/Franco-Mongol_alliance, erişim tarihi: 23.04.2015)

Ek-9 Argûn Han ve Hatunu (Muhtemelen Kutluğ Hatun). Reşiduddin Fazlullah, *Câmiu't Tevârih*, Bibliothèque Nationale Paris, s. 204b.

Ek- 10 Argûn Han ve amcası Ahmed Tekûdâr Han. Reşiduddin Fazlullah, *Câmiu't Tevârih*,
Bibliothèque Nationale Paris, s. 198b.

Ek-11 Westminster Aziz Peter Kilisesinde I. Edward'a ait olduğu düşünölen bir resim.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Edward_I_-_Westminster_Abbey_Sedilia.jpg

Ek- 12 IV. Philippe ve ailesi.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6b/Philip_iv_and_family._2.jpg

Ek 13- Saint-Denis (Île-de-France), kraliyet nekropol bazilikası, Fransa kralı IV. Philippe dit le Bel'in yaslanmış heykeli.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/ff4/Bust_of_Philippe_le_Bel_SaintDenis.jpg

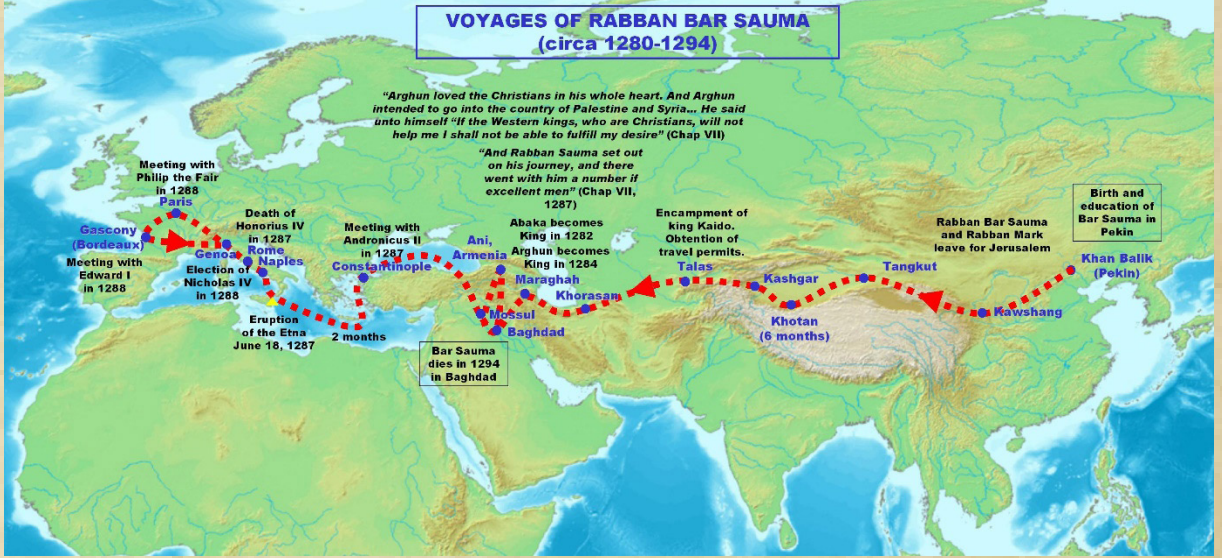
Ek- 14 Bizans imparatoru II. Andronikos Palaiologos.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/79/Andronikos_II_Palaiologos.jpg

Ek-15 Papa Nicolas IV ve Dominikan rahibi Ricoldo of Montecroce. Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Français 2810, fol. 268

Ek 16- Rabban Bar Sauma'nın seyahatleri.

https://en.wikipedia.org/wiki/Rabban_Bar_Sauma#/media/ile:VoyagesOfRabbanBarSauma.

jpg

Dr. Öğr. Üyesi
Arzu TAŞCANManisa Celal Bayar Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
arzu.tascan@cbu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5618-8901>Başvuruda bulundu. / Applied
Kabul edildi. / Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 28/04/2022 20/05/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1110657>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Tanzimat Döneminde Üsküp ve Prizrin Sancaklarında Meydana Gelen Mera, Yaylak ve Kışlak Meseleleri

Rangelands, Yaylag and Kislak (Winter and Summer Grazing Lands) Issues Occurring in the Sanjaks of Skopje and Prizrin During the Tanzimat Period

Öz

Osmanlı Devleti'nde hayvancılık sektörünün yakından alakalı olduğu mera, yaylak ve kışlak arazileri büyük ve küçükbaş hayvanlar için doğal besin/yem kaynakların başında gelmektedir. Bu araziler Osmanlı'nın hem Anadolu ve hem de Rumeli coğrafyasında taşıdıkları hayati önem itibarıyla ekonomisi özellikle hayvancılığa dayalı köyler arasında zaman zaman bazı anlaşmazlıklara konu olmuştur. Bu çalışmada konu edildiğimiz Üsküp ve Prizrin'ndeki mera anlaşmazlıklarına dair tespit edilen belgelerde bazen bir veya birkaç köy halkının, bazen şahısların mahallinde çözüme kavuşturulamayan meseleleri devlet merkezine taşıdıkları, buradan haklarının teslim edilmesi için hüküm istedikleri görülmektedir. Rumeli Ahkâm Defterlerinde ve Başkanlık Osmanlı Arşivi'nin farklı fonlarında Üsküp ve Prizrin sancakları ile bu sancaklara bağlı kazalarda, Tanzimat döneminde mera, yaylak ve kışlaklar nedeniyle ortaya çıkmış olan problemlere dair veriler bu çalışmada ele alınacak, Arazi Kanunnamesi'nden önce bu meselelerin çözülmesi noktasında ne gibi kararlar alındığı kanunun maddeleri bağlamında değerlendirilecektir. Kanunnameden sonraki tarihlerde meydana gelen olaylarda ise kanunun mera ile ilgili maddelerinin uygulanıp uygulanmadığı belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Üsküp, Prizrin, Mera meseleleri, 1858 Tarihli Arazi Kanunu.

Abstract

Rangelands, yaylag and kislak (Winter and Summer Grazing Lands) which are closely related to the livestock sector in the Ottoman Empire, are among the leading natural food/feed sources for large and small cattle. These lands have been the subject of some disputes from time to time, especially among the villages whose economy is based on animal husbandry, due to the vital importance they carry in both

ATIF: TAŞCAN Arzu, "Tanzimat Döneminde Üsküp ve Prizrin Sancaklarında Meydana Gelen Mera, Yaylak ve Kışlak Meseleleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/2 (Haziran 2022), s. (382-401)

CITE: TAŞCAN Arzu, "Rangelands, Yaylag and Kislak (Winter and Summer Grazing Lands) Issues Occurring in the Sanjaks of Skopje and Prizrin During the Tanzimat Period", *Journal of History and Future*, 8/2 (June 2022), pp. (382-401)

Anatolia and Rumelia geography of the Ottoman Empire. In the documents determined regarding the rangelands, yaylag and kislak disputes in Skopje and Prizrin, which we have studied in this study, it is seen that sometimes one or more villagers and sometimes individuals bring the problems that cannot be solved locally to the state headquarters, seek their rights and demand a decision. In this study, the data about the problems that arose due to the pastures during the Tanzimat period, in the Skopje and Prizrin sanjaks and the districts connected to these sanjaks, in the Rumeli Ahkam Registers and in the different funds of the Presidency Ottoman Archives. In addition, what kind of decisions were taken to resolve these issues before the Land Law will be evaluated in the context of the articles of the law. In the events that occur after the land law, it will be determined whether the articles of the law related to pasture are applied or not.

Keywords: Skopje, Prizrin, Rangelands Issues, 1858 Dated Land Law.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat dönemindeki kanunlaştırma faaliyetleri kapsamında hazırlanan ve yürürlüğe konulan önemli kanunlardan biri olan 1274/1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile devletin aslı üretim aracı ve vergi kaynağı olan toprağın kullanımı, tasarrufu ve işletilmesi belirli esaslara bağlanmıştır.¹ Kanunnameye önce arazinin kullanımına ilişkin bütün ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte hazırlanmış müstakil bir kanun mevcut değildi.² Arazi hakkındaki mevzuat, muhtelif eyaletler için çıkarılan kanunnamelerin baş kısmına bir mukaddime şeklinde konulmuştu.³ Araziye ilişkin yayınlanan ilkeler ve tüzükler doğrudan fıkıh kitaplarından çıkarılmış, anlaşmazlıklar, fetva alınmak suretiyle giderilmişti.⁴

Arazinin tasarrufuna ait muntazam ve yazılı kaidelerin mevcut olmaması ve bu sahadaki karışıklık ve hatta suistimale son vermek ihtiyacı ile⁵ toprak hukuku sahasında çalışmak ve kanun yapmak üzere Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında oluşturulan bir komisyon, hazırladığı tasarıyı 7 Ramazan 1274/21 Nisan 1858 tarihinde Meclis-i Tanzimat'a sevk etmiş, buradan Sadaret'e havale edilerek bir arz tezkeresiyle padişahın onayına sunulmuştur. Kanun tasarısı 23 Şevval 1274/6 Haziran 1858 tarihli irade-i seniyye ile kanunlaşmıştır. Bu Arazi Kanunnamesi bir giriş, üç bab, bir hatime ve 132 maddeden ibarettir.⁶ Arazi Kanunnamesi'yle Osmanlı Devleti, toprak hukukunda birliği sağlamış ve bütün ülkede geçerli olan bir kanunu uygulamaya sokmuştur.⁷ *Mülk ve sahih vakıf arazisi dışındaki araziler ve özellikle miri arazi ile ilgili esasları kanunlaştıran bu kanunname*

-
- 1 M. Macit Kenanoğlu, "1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 1, 2006 (Bahar), s. 134.
  - 2 M. Zerrin Akgün, "Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar", *Türk Hukuku ve Toplumu Üzerine İncelemeler*, Editörler: Adnan Güriz, Peter Benedict, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1974, s. 300.
  - 3 Halil Cin, *Türk Hukukunda Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar*, Turhan Kitabevi, Ankara 1980, s. 25.
  - 4 M. Z. Akgün, a.g.m., s. 300.
  - 5 Mustafa Sadrettin Aykonu, "Türk Hukuk Tatbikatında Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar I", *Adalet Dergisi*, Sayı 1, Yıl 1962, s. 53.
  - 6 H. Cin, a.g.e., s. 29; *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014, s. 103-129; ayrıca bkz. Yusuf Güneş, Üstüner Birben, "1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi Üzerine Bir Tartışma", *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Aralık 2012, s. 59.
  - 7 M. M. Kenanoğlu, a.g.m., s. 109.

o zamana kadar muhtelif ferman, kanun ve fetvalarda dağınık bir halde bulunan arazi hukuku hükümlerini bir araya toplayan, esaslarını tamamen Osmanlı hukukundan alan asırlardan beri işlene işlene gelişen arazi hukukunu kanunlaştıran muhafazakar ve teknik bir kanundur.⁸ Arazi Kanunnamesi, neşredildikten sonra hem Anadolu ve hem de Rumeli’de büyük ölçüde uygulamaya konulmuş, diğer bölgelerde ise daha sonraki tarihlerde uygulanmaya başlanmıştır.⁹

Kanuna göre arazi beş kısma ayrılmış olup¹⁰ bunlardan metrûk arazinin açıklandığı beşinci maddenin ikinci kısmında meralardan bahsedilmiştir. Buna göre meralar, belli bir veya birkaç köy ya da kasaba halkının kullanımına terk ve tahsis edilmiş yerlerdir. Metrûk terimi de bu yerlerin terk ile sahihsizleştirilmesini değil, aksine halkın istifadesine tahsis edilmiş olduklarını gösterir.¹¹

Türk hukukunda Medenî Kanun’dan sonra yürürlükte bulunup bulunmadığı yıllarca tartışma konusu yapılan ve Türkiye’de arazi hukukunu genel olarak ilk düzenleyen 1858 tarihli Arazi Kanunu’nda mera ve yaylaklar dolaysız bir şekilde düzenlenmiş, Medenî Kanun’da ise bu konuda dolaylı bazı esaslar yer almıştır.¹² Arazi Kanunu, Medeni Kanun’un yürürlüğe girdiği 4 Ekim 1926 tarihine kadar uygulanmıştır. Ancak Medeni Kanun’un yürürlüğe girmesiyle Arazi Kanunu’nun bütün hükümleri ortadan kalkmamış, mera, yaylak, kışlak, umumi harman yerleri ile ilgili sekiz maddesi yine yürürlükte kalmıştır.¹³

Çoğunlukla çayır, otlak, yaylak ve kışlak gibi doğal coğrafi oluşumlarla birlikte kullanılan meranın tanımı Halil Cin tarafından 1858 tarihli Arazi Kanunu’nun mera ile ilgili maddelerinden yola çıkılarak şu ifadelerle yapılmıştır: *Mer’a, bir veya birden fazla köy veya kasaba ahalisine müstakilen veya müştereken kullanılmak üzere yetkili makam tarafından tahsis edilmiş olan veya böyle bir tahsis bulunmamasına rağmen kadimden beri ilgili köy veya kasabalar tarafından mer’a olarak kullanılagelen ve hak sahiplerinin, mevcut intifa hakları dışında üzerinde fiili ve hukukî tasarruflarda bulunamadıkları arazidir.¹⁴ Bu tanımdan, bir yerin mera olarak kabul edilmesi için hayvan olatmaya müsait olmasının yanında “tahsis” veya “kadîmden beri kullanma” şartı arandığı anlaşılmaktadır.¹⁵ Meralar özel mülk olmayıp kamu malından sayılmaktaydı ve 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi’ne göre meralardan ancak kanunen istifade hakkı olan bir veya birkaç köy ortaklaşa faydalanabilirdi.¹⁶ Tahsis ve kadîmden beri kullanma şartları güncel mera kanununda da yer almaktadır. 4342 sayılı ve 28.02.1998 tarihli kanunda meranın tanımı şu şekilde yapılmıştır: *Mera, hayvanların olatılması ve otundan yararlanılması için tahsis edilen veya kadîmden beri bu amaçla kullanılan yeri ifade eder.¹⁷**

8 M. M. Kenanoğlu, a.g.m., s. 110.

9 M. M. Kenanoğlu, a.g.m., s. 121.

10 Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, s. 12-18.

11 H. Cin, a.g.e., s. 30; Metrûk hakkında bkz. Hacı Mehmet Günay, “Metrûk”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, TDV, Ankara 2004, s. 416-417.

12 Yaşar Karayalçın, “Kanunlarımız, Doktrin ve Uygulama Açısından Mer’a ve Yaylaklar, «Emval-i Metrûke»”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 1, 1975, s. 42.

13 M. Z. Akgün, a.g.m., s. 301.

14 H. Cin, a.g.e., s. 37.

15 H. Cin, a.g.e., s. 37.

16 H. Cin, a.g.e., s. 6-7; 36-37.

17 *Resmi Gazete*, 28.02.1998, Sayı 23272, Tertip 5, Cilt 38; diğer tanımlar için bkz. Nihat Uluocak, “Mera ve Mera Amenajmanı ile İlgili Kavramlar ve Bazı Önemli Terimler”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt XXV, Sayı I, Yıl 1975, s. 161; Çağan, E. ve Yüksel, A. “Çayır ve Meraların Bölgesel Kalkınma

Bir veya birkaç köy ahalisinin yaz mevsiminde hayvanlarını otlatmak üzere kadîmden beri kullandıkları veya bu amaçla kendilerine tahsis edilen yüksek yerler kışlak; kış mevsiminde hayvanların otlatılması ve barınması amacıyla yine bir veya birkaç köy ahalisine kadîmden beri veya bu amaçla kendilerine tahsis edilen daha alçak yerler ise yaylak olarak tanımlanmıştır.¹⁸

Sık ve uzun boylu bitkilerin hâkim olduğu, genellikle biçilerek otu değerlendirilen, taban suyu yüksek, düz veya düze yakın olan doğal veya yapay alanlara ise çayır denilmektedir. Meranın çayırdan farkı seyrek ve kısa boylu bitkilerin hâkim olması, genellikle hayvan otlatılarak değerlendirilmesidir.¹⁹ Kanunnamenin 10. ve 85. maddeleri çayırlar hakkındadır.²⁰

Kanunnamenin 97-102 ve 105. maddelerinde²¹ *metruk araziden sayılan mera, yaylak ve kışlakların nitelikleri ve bunlardan faydalanma şekli belirtilmiştir. Buna göre;*

Bir yerin mera, yaylak ve kışlak sayılabilmesi için bir köy veya kasaba halkına bu amaçla tahsis edilmesi veya öncesi bilinmeyen zamandan beri bu amaçla kullanılıyor olması gerekir.

Mera, yaylak ve kışlaklar sadece kendilerine tahsis yapılmış köy veya kasaba halkı tarafından kullanılabilir.

Mera, yaylak ve kışlaklar satım sözleşmesine konu olamazlar.

Meraların amacı dışında tasarruf edilmesi, üzerine ağıl, mandıra, ahır, ev ve bina yapılması, bağ kütükleri ve ağaçlar dikilip bağ ve bahçe haline dönüştürülmesi, sökülerek ziraate elverişli hale getirilmesi mümkün değildir. Eğer bu yerlere bina ve ağaçlar ihdas ve tecavüz eden olursa herhangi bir zamanda halk tarafından men ettirilebilir.

Başka bir köy halkı bu meraya hayvan süremez. Mera hangi köy veya kasaba halkına tahsis edilmişse o köyün halkı meradan yararlanabilir. Köye sonradan yerleşmek meradan yararlanma hakkı vermez. Ayrıca herkes eskiden beri ne kadar hayvan otlatmışse o kadar hayvan otlatmak hakkına sahiptir. Köy sınırında yapılacak değişiklikler yararlanmaya etkili değildir.

Mera, yaylak ve kışlaklar zaman aşımı ile mülk edinilemezler.

Meralarından faydalanma ücretsizdir. Ancak yaylak ve kışlaklardan yararlanan ahaliden ücret (vergi) alınır. Yaylak ve kışlaklardan ücret alınması, alınacak ücretin miktarının Defterhane'de kayıtlı olması şartına bağlanmıştır.²²

Mera, yaylak, kışlak, çayır gibi alanlar Osmanlı'nın Anadolu ve Rumeli coğrafyasında hayvancılıkla uğraşan köyler arasında zaman zaman bazı anlaşmazlıklara konu olmuştur. Bu çalışmada Tanzimat döneminde, Arazi Kanunnamesi'nin uygulanmaya başlamasından önce ve sonra Üsküp ve Prizrin'de meydana gelen mera yaylak ve kışlak meseleleri incelenmiştir. Bilindiği üzere XIX. asır Osmanlı'nın hem Anadolu hem de Rumeli coğrafyasında idari değişikliklerin

Üzerindeki Etkisi", *ÜNİDAP Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı, Bildiriler Kitabı*, 28-30 Eylül 2016, Muş 2016, s. 522.

18 İ. Ruhi Şakıyan, *Türk Mera Hukuku*, Yeni Matbaa, Isparta 1971, s. 16-17; H. Cin, a.g.e., s. 78.

19 Çaçan ve Yüksel, a.g.m., s. 522.

20 *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 105, 120.

21 *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 122-124.

22 Gazi Kapan, "Mera Kanunu ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 7, Sayı 2, Nisan 1998, s. 50-51; ayrıca bkz. H. Cin, a.g.e., s. 36-37, 78 vd; Coşkun ve diğerleri, a.g.m., s. 525.

görüldüğü bir dönemdir. Çalışmanın konusu olan bölgede de bu türden değişikliklere rastlanmıştır. Bir kazanın, bir nahiyenin veya bir köyün bazen Üsküp sancağına bağlı olduğu görülürken bazen de Prizrin sancağına bazen de başka bir yere bağlı olduğu görülmüştür. Bu bakımdan çalışmamızda kullanacağımız belgeler belirlenirken hükümlerin Üsküp valisine/müşirine hitaben yazıldığı dikkate alınmıştır.

Üsküp ve Prizrin’de meydana gelmiş olan mera, yaylak ve kışlak meselelerinin bazılarının benzer nedenlerden dolayı meydana geldiği, bazılarının ise farklı nedenlerden ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Meselelerin çözümü ile ilgili ortak noktalara bakıldığında ise iki taraftan birinin üzerinde anlaşmazlık olan araziyi “kadîmden beri kullanması” veya tarafların “müştereken kullanması” şartlarının aranması dikkatlerden kaçmamaktadır. 1274/1858’den önceki tarihlerde üzerinde dikkatle durulan ve uygulanması istenen bu şartların Arazi Kanunu’nun mera, yaylak ve kışlaklarla ilgili maddeleriyle uyumlu olduğu görülmektedir.

Ahkâm Defterleri başta olmak üzere Osmanlı Arşivi’nden tespit edilen Üsküp ve Prizrin sancaklarına bağlı Üsküp, Maleş, Koçana, Kratova, Kalkandelen, İvranya ve Prizrin kazalarındaki köylerde Tanzimat döneminde meydana gelmiş olan mera, yaylak ve kışlak meseleleri ile ilgili belgelerdeki veriler çalışmanın bundan sonraki aşamasında tek tek ele alınacaktır. Bu tür arazilerin kullanımından dolayı ortaya çıkmış olan anlaşmazlıkların çözümü noktasında standart bir çözüm usulünün olup olmadığı, Arazi Kanunnamesi’nin ilgili maddelerine uyulup uyulmadığı belirlenecek ve devletin halkın ihtiyaçlarını karşılamak için meraları koruma amaçlı siyasetinin izleri ortaya konulacaktır.

Üsküp Kazasında Meydana Gelen Mera Meseleleri

Üsküp kazasına bağlı köylerde meydana gelen mera, yaylak ve kışlak anlaşmazlıkları ve bu arazilerin kullanımına dair şikâyet ve taleplere dair dokuz olay tespit edilmiştir. Bu olayların bazılarının meydana geliş şekli aynı iken bazıları farklı şekillerde meydana gelmiştir. Çoğunluğu, köylerin başka köylülerin meralarına müdahale etmeleri nedeniyle ortaya çıkmış olup özel mülkün mera olduğu iddiasından kaynaklanan probleme dair bir örnek mevcuttur. Bu kazada meydana gelen ve en sonda bahsedilecek konu ise ihtiyaç dolayısıyla mera talebinin olumlu sonuçlanmasıyla ilgilidir.

Kocavişte köyü, meralara müdahale konusunda hem şikâyet eden hem de şikâyet edilen taraf olmuştur. Bobinci köylüleri devlet makamlarına dilekçe yazarak “kadîmden beri” kullandıkları meralarına Kocavişte köylülerinin müdahale ettiklerinden, kendilerinin zor durumda kaldıklarından bahsederek şikâyette bulunmuşlardır. Üsküp’e gönderilen hükme göre ki buradan da Arazi Kanunu’ndan önce uygulanan kanunun ne olduğu anlaşılmaktadır, eğer Kocavişte köylüleri “kadîmden beri” merayı tek başına veya Bobinci köylüleri ile “ortaklaşa kullanagelmışlerse” müdahalelerinin kanuna aykırı olmadığı, “eğer böyle değil ise” engellenmeleri gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca iddia eden taraf mübaşir atanmasını isterse masraflarını karşılamak şartıyla bölgeye bir mübaşir atanacağı da ifade edilmiştir.²³ Kocavişte köyünün Bobinci köyüne ait meraya müdahalesinde haksız bulunduğu Evâ’il-i Za. 1262/21-30 Ekim 1846 ve Evâ’il-i Ca. 1265/25 Mart-3 Nisan 1849 tarihli belgelerden anlaşılmaktadır. Bunlara göre aradan üç sene geçmiş olmasına ve Kocavişte köylüleri men edilmelerine rağmen hayvanlarını Bobinci köyünün

23 BOA. A.DVNS.AHK.d. 78, Hüküm: 336, s. 181-182, Evâ’il-i S. 1262/29 Ocak-7 Şubat 1846. Bundan sonra defter bilgileri defter no/hüküm no/sayfa no şeklinde kısaltılarak verilecektir.

meralarına sokmuşlar, Bobinci köylüsünü zor durumda bırakmışlardır. Üsküp valisine hitaben yazılan hükümlerde Kocavişte köylüsünün meraya müdahalesinin kanunsuz olduğu ve Bobinci köylülerinin mera üzerindeki haklarının korunmasına dikkat edilmesi gerektiği bildirilmiştir.²⁴

Kocavişte köyü, dahil olduğu diğer bir mera anlaşmazlığı konusunda şikâyetçi taraf olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olayda Kocavişte ve Brodiç köylerinin “*kadîmden beri müştereken*” kullandıkları meralarda Boyozda köylüleri hayvanlarını otlatmaktadır. Boyozda köylüleri bu meranın kendilerine ait olduğunu ispatlayamamış ve müdahalelerinde haksız bulunmuşlardır.²⁵

Üsküp kazasında Tekeştan(?) köyü ahalisi Çuçer köyü ahalisinin kendilerine ait meraya müdahale ettiklerinden şikâyetle bu müdahalenin önlenmesini istemişlerdir. Konu hakkında Divan-ı Hümayun kaleminden ilgili kanuna dair bilgi alınmış, buna göre Üsküp kaymakamlığına gönderilen hükümde eğer mera kadîmden beri Çuçer köylülerinin faydalandığı veya Tekeştan köyü ile ortak kullandığı mera ise müdahalenin yasal olduğu belirtilmiş, mesele ile ilgili mahkemenin yapılması, eğer durum Tekeştan köylüsünün iddia ettiği gibi ise Çuçerlilerin müdahalelerinin önlenmesi bildirilmiştir.²⁶ Bir yıl sonra Üsküp Mutasarrıflığı’na gönderilen şukkada da bu mera meselesinin daha önceden gönderilmiş olan emr-i âliye göre sonuçlandırılması istenmiştir.²⁷ Bu ve 1863 yılına ait başka bir belgeden iki köy arasındaki mera anlaşmazlığının sona ermediği, şikâyetlerin hâlâ devam ettiği anlaşılmaktadır.²⁸ Ayrıca iki köy arasındaki anlaşmazlıkların sadece mera meselesinden ibaret olmadığı, hudut²⁹ ve tarla³⁰ problemlerinin de bulunduğu diğer bazı belgelerden anlaşılmıştır.

Köylerin başka köylere ait meralara hayvanlarını sürerek otlatmaları suretiyle müdahale etmelerine dair diğer benzer nitelikli olaylar yine Üsküp kazasına bağlı Levnik ile Vastan,³¹ Aşağı Sonya ile Gobrava³² ve Novasil ile Btravre(?)³³ köyleri arasında meydana gelmiştir. Levnik köylüleri Vastan köylülerinden, Aşağı Sonya köylüleri Gobrava köylülerinden ve Novasil köylüleri de Btravre köylülerinden “*kadîmden beri hayvanlarını otlatıp otundan ve suyundan faydalandıkları meralarına hayvanlarını sokarak müdahale edip, kendilerine zarar verdiklerinden*” şikâyetle meralarına yapılan müdahalelerin durdurulmasını istemişlerdir. Bu talepleri üzerine gerekli prosedür uygulanarak Divan-ı Hümayun kaleminden uygulanması gereken kanun sorulmuştur. Buradan bildirilen kanuna göre şikâyetçi olan köy ile şikâyet edilen köy “*kadîmden beri*” ortak bir şekilde meraları kullanmışlar ise veya meralar “*kadîmden beri*” müdahale eden köylerin hayvanlarına “*tahsis edilmiş*” ise yapılan müdahaleler yasal görülmüştür. “*Eğer böyle değil ise*” engellenmeleri gerekmektedir. Divan-ı Hümayun kaleminden bildirilen bu kanun Üsküp eyaleti ve kazasının idarecilerine beyan edilmiş, mahallinde yapılacak bir mahkemede köyler arasında

24 d. 79/119/61, Evâ'il-i Za. 1262/21-30 Ekim 1846; BOA. A.DVN. 18.88, 1 Za. 1262/21 Ekim 1846; d. 80/71/27, Evâ'il-i Ca. 1265/25 Mart-3 Nisan 1849.

25 d. 79/365/186, Evâ'il-i R. 1264/7-16 Mart 1848; d.80/132/51, Evâhir-i B. 1265/12-21 Haziran 1849.

26 d. 82/122/50, Evâsıt-ı Ca. 1273/7-16 Ocak 1857 .

27 BOA. A.MKT.UM. 314.64, 10 Şevval 1274/24 Mayıs 1858.

28 BOA. MVL. 999.27, 5 Za. 1281/1 Nisan 1865.

29 BOA. MVL.465.58, 3 R. 1281/5 Eylül 1864.

30 BOA. MVL. 454.4, 28 R. 1281/30 Eylül 1864.

31 d. 80/409/147, Evâsıt-ı M. 1267/16-25 Kasım 1850.

32 d. 80/540/196, Evâhir-i L. 1267/19-27 Ağustos 1851.

33 d. 79/24/13, Evâhir-i Ra. 1262/19-28 Mart 1846; d. 79/341/173-174, Evâ'il-i S. 1264/8-17 Ocak 1848.

meydana gelen mera anlaşmazlıklarının halledilmesi gerektiği belirtilmiştir.

İnceabad köyünde meydana gelen meselenin sebebi ise bir kişinin tarlasının bitişiğindeki çayrlara başka birinin çiftlik merası olduğu iddiasıyla müdahale etmesinden kaynaklanmıştır. İnceabad köyünden Ferhad adlı kişi, babasından intikal eden tarlaya bitişik çayrlara Hasan Bey köyünden Edib adlı birinin ortaya çıkararak kendi çiftlik hayvanlarına mahsus mera olduğu iddiasıyla müdahale etmesinden şikâyet etmiş, otunu biçtiği ve vergisini ödediği çayrlara yapılan bu müdahalenin önlenmesini talep etmiştir. Üsküp valisi Selim Paşa'ya, Üsküp kazası nâib ve müftüsüne gönderilen hükümde, yapılacak olan mahkemede eğer çayırın olduğu yerin Edib Bey'in çiftlik hayvanlarına "mahsus ve müstakil" merası olduğu ispatlanırsa Edib Bey'in sahiplenme iddiasında haklı olduğu, eğer Ferhad Bey'in iddiası doğru ise Edib Bey'in müdahalesinin önlenmesi bildirilmiştir.³⁴

Üsküp kasabası sınırında ve Macarlık köyü civarındaki arazi hakkındaki belgeler, daha önce mera iken iltizama verilen yerin ihtiyaç üzerine köylerin kullanımına terk edilmesine ilişkindir. Arazi Kanunu'nun uygulanmaya başladığı dönemlerde meydana gelen olaya dâir belgelere göre XIX. yüzyılın sonunda bölgede muhacirlerin çoğalmasi ile beraber hayvan sayılarında da artış olunca hayvanları otlatacak arazi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Civarda, mültezimin meralarından başka hayvanların otlamasına uygun bir arazi de bulunmamaktadır. Meranın mültezimi de bu arazide kendi hayvanlarının haricinde başka hayvanların otlatılmasına izin vermemektedir. Meseleye dair Üsküp sancağının bağlı olduğu Kosova vilayetinden gönderilen tahriratta mültezimde bulunan meranın tekrar ahaliye terk edilmesine şiddetle ihtiyaç duyulduğu ve yapılacak olan yeni düzenlemenin Arazi Kanunu'na uygun olduğu belirtilmiş, buna dair değişiklik kararı talep edilmiştir.³⁵

"...sûret-i iş'âr-ı mahalliye göre oralarda muhâcirînin kesret-i iskânından nâşi hayvanâtın tezâyüdüyle beraber ra'y idilecek başka mahall bulunmadığı ve mahall-i mezkûr mültezimi dahi bu mer'âda kendü hayvanlarından mâ'adâ hayvanât ra'y itdirmemekde olduğu cihetle mer'ây-ı mezkûre ahâlisinin ihtiyâcı kesb-i şiddet eylediği anlaşılmiş ve kadîmen ahâliye mahsûs olduğu halde âhiren iltizâm ve ihâle idilen ve bi'l-âhire hem-civâr olan kasabât ve kurâ ahâlisinin dahi ihtiyâcları tahakkuk iden bu misillü mer'âların kemâ-kân mer'a olunmak üzere ahâliye terki arâzi-i kânûnnâme-i hümayûn ahkâmından ve mezkûr mer'ânın iş'âr olunan ihâle bedeli ise cüz'iyatdan bulunmuş olmasına nazaran mezkûr mahallin kânûnname-i mezkûr ahkâmına tevfiқан mer'a olarak ahâliye terki ile ihâlesinden sarf-ı nazar olunması münâsib ve hâl ve maslahata muvâfık görünmüş olduğundan müte'allik buyurulacak irâde-i 'aliyye-i cenâb-ı sadâret-penâhilerine göre mu'âmele-i mukteziyye icrâ ve mahalline teblîgât-ı lazime ifâ olunmak üzere keyfiyetin huzûr-ı sâmi-i asâf-ı a'zâmilerinden istî'zânı şûrây-ı mezkûr ile vâridât-ı irâde-i 'umûmiyesinden ifâde olunmağın ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir".

Kosova vilayetinden gelen bu talep uygun bulunmuş ve karar ivedilikle alınarak meranın Üsküp kasabası ile Macarlık ve civar köylerin ihtiyacına terk edilmesine karar verilmiştir.³⁶

34 d. 79/77/39, Evâsıt-ı Ş. 1262/4-13 Ağustos 1846.

35 BOA. ŞD. 297.13, L. 1-3, 3 Za 1300/5 Eylül 1883.

36 BOA. İ.ŞD.65.3846, L. 1-2, 21 Z. 1300/23 Eylül 1883.

Maleş Kazasında Meydana Gelen Mera, Yaylak ve Kışlak Meselesi

Maleş kazasındaki mera, yaylak ve kışlak meselesi kazanın müslim ahali ile 13 gayr-i müslim köy ahali arasında meydana gelmiştir. Mesele ile ilgili her iki tarafın vekilleri de gerek buldukları bölgelerden, gerekse İstanbul'a gelerek şikâyet ve taleplerini bildirdikleri dilekçelerini Meclis-i Vâlâ'ya sunmuşlardır.³⁷ İki taraf arasında 1283 senesinde başlayan anaşmazlık 1285 senesinde yine iki taraf arasında uzlaşma sağlanmak suretiyle çözüme kavuşturulmuştur.

Hacı Mehmed ve Ahmed Efendi Maleş'teki yaylak ve kışlak çekişmesinden dolayı başkente gelerek işlerini buradan takip etmişlerdir. Verdikleri dilekçelerinde şimdiye kadar 13 dilekçe gönderdiklerini belirterek kadîmden beri tapulu ve senetli mutasarrıf oldukları yaylak ve kışlaklarına ötedenberi kiracıları olan gayr-i müslimlerin tahrik edilerek kiralarını vermediklerinden ve bu arazileri kendi meraları addederek zapt ettiklerinden şikâyet etmişlerdir. Bu nedenle gayr-i müslim köylerinin biriken borçlarını ödemeleri ve müdahalelerinin önlenmesini istemişlerdir. Ayrıca geçen seneden beri her iki tarafın da dilekçeler verdiklerini, sunulan dilekçelerin Defterhaneye havale edilerek buradan bilgi istendiğini, Defterhanenin ilamı ve olay bölgesinden gönderilen mazbatanın Meclis-i Vâlâ komisyonuna havale edildiğini, ancak buradan hâlâ bir sonuç çıkmadığını, han köşelerinde sıkıntılar içerisinde yaşadıklarını anlatarak meselenin ya tekrar Defterhaneye gönderilmesini ya da Meclis-i Vâlâ'ca sonuçlandırılmasını istemişlerdir.³⁸ Müslüman tarafın talepleri arasında gayr-i müslim ahali ile aralarındaki meselenin vilayet mekezinde şer'î ve nizami mahkemede görülmesi de bulunmaktadır.³⁹

Gayr-i müslim köylerinin vekilleri Rizo ile beraberindekiler ise dilekçelerinde Müslüman köylerinin kendi hayvanlarına mahsus meraya yaptıklarını iddia ettikleri müdahaleden şikâyet etmişlerdir. Dilekçeler üzerine meselenin incelenerek sonucunun bildirilmesi için Üsküp Valiliğine şukka gönderilmiştir.⁴⁰

Gayr-i müslim köylerinin vekilleri de Müslüman vekiller gibi işlerini takip etmek üzere İstanbul'da bulunmaktaydılar. Rahova, Godinarca, Matrasiye, Maçova, Lodomir, Rosin, Hratova, Bervadine, Semvimir, Paştova, Makreve, Todorcu ve Humline köyleri ahali adına Yorgi, Rizo, Yuvan, diğer Yuvan ve Aleksandra'nın dilekçelerinin birinde yaylak-kışlak problemlerinin nasıl ortaya çıktığından bahsedilmiştir. Dilekçede özetle şunlar anlatılmaktadır: *"Prizrin vilâyetine bağlı Üsküp sancağının Radovişte kazasına bağlı nahiye iken şimdi kaza olan Maleşova'da (Maleş) 13 köyün 40 bin baş koyun ve diğer hayvanlarına mahsus olmak üzere her bir köy civarında mera ve otlak yerleri bulunmaktadır. Buralar Fatih devrinden beri yaylak ve kışlak olarak kullanılmış, köylüler hayvanlarını müstakilen veya müştereken olatmışlardır. Her köy gücüne göre yaylak ve kışlak vergilerini vergi memurlarına vermiştir. 1128/1715 yılında dönemin memurları tarafından istenen ağır vergilerden dolayı rencide olan halkın aynı yıl yoğun talepleri üzerine resm-i âdîden başka nizama aykırı vergi alınmaması hakkında bir ferman elde edilmiş, sonuçta halk bir süre rahat etmiştir. Daha sonra, bundan 80 sene kadar evvel, 1788-1789'da Maleş'te haydutlar ortaya*

37 BOA. MVL. 523.104, 27 N. 1283/2 Şubat 1867; MVL. 526.124, 5 Za. 1283/11 Mart 1867.

38 BOA. MVL. 539.127, 4 Ra 1284/6 Temmuz 1867; MVL. 539.87, 6 Ra. 1284/8 Temmuz 1867; MVL. 540.136, 9 R. 1284/10 Ağustos 1867.

39 BOA. BEO.AYN.d. 846, No: 117, s. 2, 14 Safer 1284/17 Haziran 1867; BEO.AYN.d. 846, No: 236, s. 3, 12 Ra. 1284/14 Temmuz 1867.

40 BOA. MVL.d. No: 78, s. 1, 25 M. 1284/29 Mayıs 1867.

çıkmiş, otlak yerlerine bekçiler tayin edilmiş, kendileri ise cüzi bir vergi vermeye başlamışlardır. Paştova köyünden ve mütegalibeden Sahrat adlı bir kişi ve daha sonra onun çocukları bu vergi işini üstlenmiş ve her sene bu vergiyi arttırmışlardır. Bunlar daha sonra 13 köye mahsus olan yaylak ve kışlak yerlerini babalarından kalan mirasmış gibi sahiplenmiş, istedikleri kişilere satmışlardır. Her nasılsa o zamanın sipahilerinden de tapu senetleri elde ederek yaylak ve kışlakların sahipleri haline gelmişlerdir. Yaylak ve kışlakları sahiplenilen bu sınıf, köylünün hayvanlarının otlatılmasını yasaklamış ve dışarıdan gelenlere bu arazileri kiralamaya başlamışlardır. Rumeli eski valisi Hüsnü Paşa zamanında köy halkı birleşerek davacı olmuşlardır. İki taraf arasındaki dava eyalet merkezinde görülmüştür. Mesele hakkında bilgi vermesi için bölgeden bir de mübaşir gönderilmiş, yapılan incelemede köylülerin muhtaç oldukları mera yerlerinin kendilerine ait olmadığı beyan edilince Defter-i Hakani kayıtlarına müracaat edilmesi gerekmiştir. Kayıtlardan bu arazilerin kimsenin üzerinde olmadığı anlaşılmıştır. Ancak mahkeme esnasında kendilerini temsil eden vekiller 1128/1715 senesinde verilen fermanın da haberdar olmadıklarından bu ferman mahkemede gösterilememiş, bu nedenle bir netice alınamamıştır. Şimdi de müslimlerle olan yaylak ve kışlak anlaşmazlığı çözüme kavuşturulmadığından köylüler sefil ve perişan bir haldedirler.” Dilekçedeki bu uzun açıklamadan sonra “...elimizde edindiğimiz fermanımız bulunmaktadır ve madem ki her sene talep edilen vergilerimizi vermede kusurumuz yoktur, ahalinin himaye edilmesi de devletin borcudur...” denilerek ferman kaydının ve Defterhaneden köy halkının hayvanlarına mahsus yerlerin kimsenin üzerinde olup olmadığının belirlenmesini, aleyhlerinde olanların tapu senetlerinin ortaya çıkarılmasını, bu senetlerin kabul edilip edilmeyeceğinin açıklanmasını, mesele hakkında Meclis-i Vâlâ'nın kanun ve nizamına uygun hüküm vermesini ve yapılan müdahalelerin önlenmesini talep etmişlerdir.⁴¹

Gayr-i müslim vekiller İstanbul'dan ayrılmadan önce Meclis-i Vâlâ'ya bir dilekçe daha vermişlerdir. Dilekçelerinde, Müslim vekiller gibi, bunca vakit İstanbul'da perişanlık ve sefalet çekip de eli boş gideceklerinden yakınmışlardır. Prizrin vilayetinin konu hakkında bilgisi olduğundan mahkemeye Prizrin meclisinde bakılmasını, meclisçe görevlendirilen Afif Bey'in konuyu yerinde incelediğini, daha önce bazı bilgiler verilmişse de Üsküp mutasarrıflığının meseleye tamamen hâkim olmadığını, dava sonuçlanıncaya kadar kendilerinden kira istenmemesini, yaylak, kışlak ve mera yerlerinin köylere mi yoksa mîrîye mi ait olduğunun ortaya çıkarılmasını ve Prizrin vilayetinin bilgilendirilmesini istemişlerdir.⁴²

Gayr-i müslim vekillerin bu talepleri üzerine Meclis-i Vâlâ'dan Prizrin vilayetine, vekiller İstanbul'dan ayrılıp bölgeye ulaştıklarından iki tarafın da mahkemelerinin yapılması ve mahkeme sonuçlanıncaya kadar gayr-i müslimlerden kira istenmemesi bildirilmiştir.⁴³ Bundan hemen önce de Meclis-i Vâlâ'da oluşturulan komisyon Defter emanetinden adı geçen 13 köyün kayıtlarını incelemiş,⁴⁴ mesele hakkındaki hazırlanan mazbata Üsküp'e gönderilerek yaylak-kışlak anlaşmazlığı hakkında tahkikat yapıp sonucunun gönderilmesi istenmiştir.⁴⁵

41 BOA. MVL. 543.10, 5 Ra. 1284/7 Temmuz 1867.

42 BOA. MVL. 544.13, 21 R. 1284/22 Ağustos 1867.

43 BOA. MVL. 543.10, L. 3; MVL. 544.13, L. 1, 24 R. 1284/22 Ağustos 1867.

44 BOA. MVL. 532.124, 27 Za. 1283/2 Nisan 1867.

45 BOA. BEO. AYN.d. 845, No: 20, s. 9, 18 Ra. 1284/20 Temmuz 1867.

Maleş'teki anlaşmazlığa dair yazışmalar sürerken, Rum Patrikliğinden de bir dilekçe verilmiştir. Patriklik tarafından Maleş kazasında Müslimler ile Hristiyanlar arasındaki mera ve kışlak çekişmesi nedeniyle tutuklanarak hapsedilen 30 ruhbanın serbest bırakılması talep edilmiştir. Üsküp Valiliğine çekilen telgraflarda mera ve kışlak davası ile ilgili kararın daha sonra bildirileceği, hapsedilen Hristiyanların şimdilik serbest bırakılmaları gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁶ Üsküp Valiliği tarafından da bu telgrafa karşılık olarak ne önce ve ne de sonra bu husustan dolayı kimsenin hapsedilmediği cevabı verilmiştir.⁴⁷

Maleş'teki bu mera, yaylak ve kışlak anlaşmazlığı 1285 senesinin başlarında çözüme kavuşturulmuştur. Prizrin vilayetine gönderilen emr-i âli üzerine Maleş'teki anlaşmazlıkla ilgilenmek üzere Üsküp'e giden Afif Bey'in de bulunduğu mahkemede dava görülmüş, iki taraf arasında anlaşma sağlanmıştır. Ancak daha sonra bazı Hristiyanların müdahaleleriyle kararın uygulanması engellenmeye çalışılmıştır. Bunun üzerine Maleş'teki yaylak-kışlak anlaşmazlıklarına son vermek üzere Üsküp meclisi üyelerinden Galip Bey, Üsküp mutasarrıfı tarafından bölgeye gönderilmiştir. Galip Bey yaylak sahipleri ile Hristiyan ahalinin ve nahiye müdürünün olduğu bir mecliste, Üsküp meclisinde alınan kararı açıklamış ve sükûneti sağlamıştır. Galip Bey, üzerinde anlaşmazlık bulunan yaylak ve kışlakların sahiplerinin gerçek mutasarrıflar olduğunu, Hristiyan ahalinin eskiden beri kiracı olduklarını kabullendiklerini ve şimdiden sonra da kiracı olmayı kabul ettiklerini, iki tarafın da buna razı olduklarını, hayvanlara yetecek miktarda yaylak ve kışlak için belirlenmiş olan kira bedelinin yüzde 20 kuruş indirimle aralarında üç senelik kontrat düzenlendiğini, iki taraf arasındaki anlaşmazlığın böylece sona erdiğini açıklamıştır.⁴⁸

Koçana Kazasında Meydana Gelen Mera Meseleleri

Koçana kazasına bağlı Mevruzde köyü ahali vekili İsmail tarafından verilen dilekçede "kadimden beri" kullandıkları meralara Gardofça köyünde çiftliği bulunan Ragıb Efendi'nin müdahalelerinden şikâyet edilmiş ve bu müdahalelerinin durdurulması istenmiştir. Dilekçede, daha önce Gardofça köylülerinin de kendi meralarını kullanmaya kalkıştıklarından, ancak bu mesele hakkında yapılmış olan mahkemede Gardofça köyü ahalisinin haksız bulunduğu, kendi taraflarına da buna dair hüccet verilmiş olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca meraların kendilerine ait olduğunu ispatlamalarına ve ellerinde hüccet olmasına rağmen Ragıb Efendi'nin çiftlik hayvanlarını Mevruzde köyünün merasında otlatmaya devam ettiği, Mevruzde köylülerine zarar verdiği, yapılan başka bir mahkemede Ragıb Efendi'nin de haksız bulunduğu anlatılmıştır. Bütün bunlara rağmen Mevruzde köylüleri Ragıb Efendi'nin ve Gardofça köylülerinin meraları kullanmaya devam etmelerinden şikâyet ederek engellenmeleri için emr-i âli gönderilmesini talep etmişlerdir. Dilekçe üzerine Divan-ı Hümayun kaleminden bilgi istenmiştir. Buradan alınan cevaba göre Mevruzde ile Gardofça köyleri arasında meydana gelmiş olan mera anlaşmazlıklarına dair daha önce bildirilmiş herhangi bir bilgi olmadığından mahallinden meseleye dair mazbata istenmesi gerekmektedir. Buna göre Üsküp valisine yazılan şukkada yaşanan mera meseleleri ve yapılmış olan mahkeme hakkında bir mazbatanın hazırlanarak gönderilmesi istenmiştir.⁴⁹ Belgelerdeki verilere göre 1273/1856 yılından beri iki köy arasında yaşanan mera anlaşmazlığı ile

46 BOA. MVL. 880.3, 6 Z. 1283/11 Nisan 1867; MVL. 1025.76, 22 Z 1283/27 Nisan 1867.

47 BOA. HR.MKT. 574.29, 7 M. 1284/11 Mayıs 1867.

48 BOA. ŞD. 2084.1, L. 1-8, 19 M. 1285/12 Mayıs 1868.

49 BOA. A.MKT.DV. 198-98, 7 S. 1278/14 Ağustos 1861.

ilgili daha sonra yapılan incelemede meranın Gardofça köyü dâhilinde olduğu, Mevruzelilerin ellerinde bulunan şer'î ilâmın usulüne uygun olmadığı, bu nedenle ilâmın fetvahane tarafından da kabul edilmediği, Gardofça köylülerinin mera üzerinde haklarının olduğu anlaşılmış ve bu durum Defterhane emaneti ile Üsküp'teki yöneticilere bildirilmiştir.⁵⁰ Tespit edilmiş olan diğer bazı belgelerden bu olaylardan 30 yıl kadar sonra aynı merada ziraat yapılmaya kalkışılması ile ilgili bir anlaşmazlığın meydana geldiği anlaşılmaktadır.⁵¹

Koçana kazasında yaşanan diğer bir mera meselesi Paşacık köyünde meydana gelmiştir. Buradaki olayla ilgili Üsküp valisi Tosun Paşa'ya, Koçana kazası naib ve müftüsü ile memleket meclisi üyelerine hitaben dört adet hüküm kaydı tespit edilmiştir. Evâ'il-i Safer 1268/26 Kasım-5 Aralık 1851-Evâsıt-ı Rebi'ü'l-âhir 1268/3-12 Şubat 1852 tarihlerinde ardarda yazılan hükümlerde Paşacık köyündeki mera üzerinde köylüler ile köyden bazı kişilerin karşılıklı hak iddiaları ve mesele ile ilgili uygulanması gereken kanun tekrarlanmıştır. Belgelerin içeriği özetle şöyledir: Paşacık köyü ahalişi divana müracaat ederek kadîmden beri koyun ve sair davarlarını otlatıp otundan ve suyundan faydalandıkları meralarına aynı köyden Mustafa, Raşid, Hasan, Mahmud ve Ruşen adlı kişilerin müdahale ederek sahiplenmek istediklerini anlatmış ve bu kişilerin hareketlerinin önlenmesini istemiştir. Bahsedilen kişiler de dilekçe vermişler, bu yerlerin kendilerine babalarından intikal eden tapulu tarlaları olduğunu, her sene ziraat yapıp vergisini ödediklerini, köylülerin kendilerine ait tarlaları mera addederek müdahale ettiklerini beyan etmişler, köylülerin hayvanlarının tarlalarına sokulmasının önlenmesini istemişlerdir. Bu mesele ile ilgili Divan-ı Hümayun kaleminden ilgili kanun talep edilmiştir. Divan-ı Hümayun kaleminden gelen cevaba göre taşradaki idarecilere hüküm gönderilmiştir. Kanun, her iki tarafın da taleplerine cevap verecek nitelikte olup, ancak yapılacak mahkemede haklı bulunan taraf nezdinde ilgili maddenin uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Kanuna göre; *"kadîmden tapu senediyle mutasarrıf olunarak zirâ'at ve 'öşrü edâ olunagelen yerler sonradan mer'a ittihâz olunmak ve kadîmi hayvanâta mahsûs mer'a yerleri alınub ve satılmak ve tapu ile vrilüb sökülüb sonradan zirâ'at hilâf-ı kânûn"*dur. Bu nedenle eğer mahkemede köylüler arazinin kendilerine ait mera olduğunu ispatlar ise bu arazi mera sayılacak, eğer Mustafa ve diğerleri tapulu tarlaları olduğunu ispatlar ise bu arazi mera olarak köylüler tarafından tasarruf edilmeyecektir. Son olarak eğer taraflar bu meselenin halli için istediği takdirde, masraflarını kendileri karşılamak suretiyle bir mübaşir de tayin edilecektir.⁵²

Kratova Kazasında Meydana Gelen Mera Meseleleri

Bu kazadaki mera anlaşmazlıkları Kanarova (belgelerde bazan Marova şeklinde yazılmıştır) ve Makreş köyleri arasında meydana gelmiş olup bu mesele ile ilgili ilk hüküm 1261/1845, son hüküm ise 1268/1852 tarihlidir. Makreş köyü halkı Kanarova köyünün meralarına kendi köylerine ait meralar olduğu iddiasıyla hayvanlarını sokmaya başlamıştır. Kanarova köylüleri yazdıkları dilekçe ile bu hareketin önlenmesini talep etmişlerdir. 1845 senesinde Üsküp valisi Osman Paşa ve Kratova kazası naibine gönderilen hükümde eğer mera Makreş köyünün kadîmden beri kullandığı veya Kanarova köyü ile ortaklaşa kullandığı arazi ise hayvanlarını otlatmasının yasal olduğu, eğer böyle değil ise müdahalenin önlenmesi gerektiği, yapılacak mahkemede durumun

50 BOA. MVL.d. 536, Belge sıra no: 17, Belge no: 916, 15 Şaban 1279/5 Şubat 1863; BOA. MVL. 413.46, 19 N. 1279/10 Mart 1863.

51 BOA. ML.EEM. 140.90, 18 R. 1307/12 Aralık 1889.

52 d. 80/600/220, Evâ'il-i S. 1268/26 Kasım-5 Aralık 1851; Aynı defter ve aynı tarihli diğer hükümler: 652, s. 241; 653, s. 242; ve 654, s. 242, Evâsıt-ı R. 1268/3-12 Şubat 1852.

açıklığa kavuşturulması talimatı verilmiştir.⁵³ Şikâyetler devam edince aynı hüküm bir sene sonra tekrarlanmıştır.⁵⁴ Makreş köyü ile Kanarova köyü arasındaki mera meselesinin 1852 yılına kadar sona ermediği, Üsküp eyaletine gönderilen diğer hükümlerden anlaşılmaktadır. Bunlara göre Kanarova köyü iddiasında haklı olduğunu yapılan mahkemede şahitlerle ispatlamış ve Makreş köylülerinin merayı kullanmalarının yasal olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle taşradaki idarecilerden gerekeni yapmaları istenmiştir.⁵⁵

Kalkandelen Kazasında Meydana Gelen Mera Meseleleri

Kalkandelen kazasında meydana gelmiş olan dokuz adet mera meselesi farklı nitelikte olup, farklı sebeplerden dolayı cereyan etmiştir. Meselelerin bir kısmı köylerin başka köylere ait meralarını kullanmak istemelerinden, bir kısmı bazı şahısların meraların özel mülkleri, vakıf arazisi veya cibâl-i mübaha olduğu iddialarından kaynaklanmıştır.

Berot köylülerinin Bozofça köyü meralarına,⁵⁶ Berule köylülerinin Kalkandelen kazası meralarına,⁵⁷ Berasçeşte köylülerinin Bozran, Galata ve Broşefçe köylerinin ortaklaşa kullanageldikleri meralarına,⁵⁸ Mecre ve Aşağı Lofça köylülerinin Yukarı Lofça köyü meralarına⁵⁹ müdahaleleri ve müdahalelerden şikâyetçi olan köylülerin dilekçe ile divana müracaatları üzerine öncelikle Divan-ı Hümayun kaleminden “*kânun su’âl olunmuş*”, buna göre hüküm yazılmıştır. Bu bahsedilen köyler arasındaki mera anlaşmazlıkları hakkında Üsküp ve Kalkadelen’deki idarecilere gönderilen hükümlerde eğer müdahale eden köyler kadîmden beri bu meraları kullanagelmişlerse veya şikâyetçi olan köyler ile müştereken tasarruf edegelmişlerse meralardan faydalanmalarının yasal olduğu belirtilmiş, yapılacak mahkemede bu hususları ispat edemezlerse hayvanlarını söz konusu meralarda otlatamayacakları bildirilmiştir.

Yukarıdaki olaylardan birisi Arazi Kanunnamesi’nin uygulanmaya başlandığı tarihlerde meydana gelmiştir. Kanunname tarihinden önceki yıllarda meydana gelen mera meselelerinin çözümü hakkındaki uygulamaların Kanunname’den sonra meydana gelen ve 85 nolu defterin 152. hükmünde bahsedilen Berot ile Bozofça köyleri arasındaki meselenin çözümü hakkındaki uygulama ile uyumlu olduğu göze çarpmaktadır. Bu hükümde taşra idarecilerine iki köy arasındaki anlaşmazlığın Arazi Kanunu’nun 97. maddesine göre çözülmesi talimatı verilmiş ve bu madde hükme de eklenmiştir.⁶⁰

97. madde: “*Bir karyeye mine’l-kadîm mahsûs olan mer’âlara yalnız ol karye ahâlisi hayvanını ra’y ider ve âher karye ahâlisi ol mer’âya hayvanât süremez. İki veya üç ya daha ziyâde karye ahâlisi beyninde mine’l-kadîm müşterek olan mer’a her kangı karyenin hudûdu dâhilinde bulunur ise bulunsun ol karyeler ahâlisi hayvanâtlarını müştereken ra’y itdirüb yekdiğeri ra’ydan*

53 d. 78/219/120, Evâ’il-i Ra. 1261/10-19 Mart 1845.

54 d. 79/47/24-25, Evâhir-i Ca. 1262/17-26 Mayıs 1846.

55 d. 80/604/222, Evâ’il-i S. 1268/26 Kasım-5 Aralık 1851; aynı defter, Hüküm: 699, s. 262, Evâsıt-ı Ca, 1268/3-12 Mart 1852.

56 d. 85/152/118-119, 14 Ra. 1289/22 Mayıs 1872; daha önce Üsküp sancağına bağlı olan Kalkandelen, bu dönemde Prizrin vilayetinin Debre sancağına bağlı olup, daha sonra Prizrin sancağına dâhil edilmiştir.

57 d. 81/471/180, Evâhir-i Ra. 1271/12-21 Aralık 1854.

58 d. 80/534/194, Evâsıt-ı N. 1267/10-19 Temmuz 1851.

59 d. 78/238/129, Evâsıt-ı R. 1261/19-28 Nisan 1845.

60 *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 122.

men' edemezler ve böyle bir karye ahâlisine bi'l-istiklâl veyahûd birkaç karye ahâlisine bi'l-iştirâk mahsûs olan kadîmî mer'a yerleri alınub satılmaz ve üzerine mandıra ve ağıl ve ebniye-i sâ'ire ihdâs olunmaz ve kürûm ve eşcâr garısıyla bâğ ve bağçe ittihâz kılınmaz ebniye ve eşcâr ihdâs ve gars eden olur ise cemî' zamânda ahâli hedm ü kal' itdirebilür ve arâzî-i mevrû'a misillü hiçbir kimesne tarafından sökölüp zirâ'at ve hırâsete izin ve ruhsat verilmez ve zirâ'at iden olur ise ise men' olunub her ne vakit olsa mer'a olmak üzre ibkâ kılınur".

Bir köye ait olan meranın özel mülk olduğu iddiasıyla meydana gelmiş olan bir mesele de Kanunname'nin yürürlüğe girdiği tarihten sonra meydana gelmiş olup ilgili hükümde yine 97. madde yazılmıştır. Hedore Malişova(?) köyünün meraları Yaşar adlı kişi tarafından özel mülkü olduğu iddiasıyla zapt edilmek istenince köy halkı dilekçe göndererek meraları üzerindeki haklarının korunmasını talep etmişlerdir. Mesele ile ilgili mahkemenin yapılması, eğer mera Yaşar'ın arsası ise kendisi tarafından kullanmasının yasal olduğu, eğer köye ait ise Yaşar'ın hareketlerinin Kanun'a göre önlenmesi için vilayet ve kaza idarecilerine emr-i âli gönderilmiştir.⁶¹

Yine, bir meranın özel mülk olduğu iddiasıyla yaşanan olaya ait belgelerden meselenin XVIII. asrın sonunda aynı sebeplerden dolayı meydana geldiği anlaşılmaktadır. Baçkova köyünün merası üzerine başlayan anlaşmazlık ile ilgili olmak üzere Üsküp valisine, Kalkandelen kazası naibi ve müftüsü ile kaza müdürüne gönderilmiş olan 1261/1845 ve 1262/1846 tarihli emr-i âlilere göre 1209/1794 ve 1213/1798 senelerinde Kosdivar köyünden Süleyman adlı bir kişi Baçkova köyünün merasını zapt etmiş, köylülerin hayvanlarını otlatmasını engellemiş, haksız olduğu ortaya çıkınca hareketlerinden men edilmiştir. Bundan 50 sene kadar sonra Süleyman'ın oğlu İslam ortaya çıkarak babasının tapulu mülkü olduğu iddiasıyla aynı mera arazilerinde ziraat yapmak isteyince Baçkova köyü ahâlisi devlet makamlarından yardım istemiştir. 1845 ve 1846 senelerinde Üsküp valisi Selim Paşa'ya, Kalkandelen kazası naibi, müftüsü ve kaza müdürüne hitaben yazılan hükümlerde 1794 ve 1798 tarihli daha önceki hükümler de hatırlatılarak Süleyman'ın müdahaleden men edilmiş olduğu, oğlu İslam'ın iddiasının da yapılacak mahkemede tekrar görülmesi, "...merkûmun ol mer'a yerlerini zabt eylemesi bi-vech ve hilâf-ı kânûn idüğü 'inde'ş-şer' ve 'l-meclis tebeyyün ve tahakkuk eylediği halde bu makûle mer'a yerleri alınub ve satılmak ve tapu ile virilüb sökölüb sonradan zirâ'at olunmak hilâf-ı kânûn olduğundan men' ü def'i-birle ol yerleri mer'âlık vechile kadîmisi üzre karye-i merkûme ahâlisine zabt ve hayvanları ra'y itdirilmek husûsuna mübâderet..." edilmesi ve eğer mübaşir istenirse masraflarını mübaşir talep eden tarafın karşılaması gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca bu hükümlerde uygulanacak kanun da belirtilmiştir. Eğer İslam adlı kişi müdahalesinde haksız ise ilgili merada ziraat yapmasının engellenmesi ve eskiden beri olduğu gibi arazinin mera olarak köylülere terk edilmesi gerekmektedir: "...münâza'un fihâ olan mahall kadîmden tapu ile virilüb zirâ'at olunagelen yerlerden olarak merkûm Süleymân tapu ve temessükle mutasarrıf iken fevt oldukda ol yerler meccânen oğlu merkûm İslâm'a intikâl itmiş ise zabt eylemesi bi-hasbe'l-kânûn yolunda olub eğer böyle olmayub da fi'l-hakîka mârru'l-beyân Baçkova karyesi ahâlisinin kadîmden koyun ve sâ'ir davarları ra'y olunub otundan ve suyundan intifâ' idegeldikleri mahsûs ve müstakil kadîmi mer'âları iken merkûm İslâm ol mer'a yerlerinin babam Süleymân bâ-tapu mutasarrıfı imiş şimdi fevt oldukda bana intikâl eylediğinden söküb zirâ'at iderim deyü fuzûli zabt eylediği muvâfik-ı nefsi'l-emr olduğu hâlde bu makûle mer'a yerleri alınub ve satılmak ve tapu ile virilüb sökölüb sonradan zirâ'at olunmak hilâf-ı kânûn olduğundan cebren zirâ'at olunması dahi mer'a cümleden mukaddem olmağla girüye mer'âlığa hükm olunarak men' ü def'-i birle ol yerler

mer'âlık vechile kadîmisi üzre karye-i merkûme ahâlisine zabt ve hayvanlarını ra'y itdirmeleri muvâfık kânûn olacağına binâ'en..."⁶²

Kalkandelen kazasına bağlı Tekfurak köyünün meralarının aynı köyden Abdi adlı kişi kendi yaylağı olduğunu iddia etmiştir. Köylülerin dilekçeleri neticesinde yapılan incelemede Defter-i Hakani'de köyde yaylak ile ilgili herhangi bir tahrir kaydına rastlanmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle taşradaki idarecilere gönderilen hükümde Abdi'nin iddialarının asılsız olduğu, müdahalesinin önlenmesi için gerekenin yapılması talimatı verilmiştir: "...merkûm ol yerler benim yaylağımdır deyü fuzûli müdâhale eylediği muvâfık-ı nefsu'l-emr olduğu halde karye-i mezbûre hâsılı tahtında defterhâne-i 'âmiremde yaylağa dâ'ir nesne tahrîr olmadığına binâ'en men'ü def'i muvâfık kânûn idüğü kalem-i mezbûrdan tahrîr kılınmış olmağla..."⁶³

Arazi Kanunnamesi'nden önceki tarihlerde meydana gelen bu olayda yaylak ve kışlakların meralardan farklı yönleri bu belgeden anlaşılmaktadır. Şöyle ki, yaylak ve kışlakların Defter-i Hakani'de kayıtlı olması gerekmektedir, ayrıca bu arazilerden vergi alınmaktaydı. Ayrıca belgedeki "...defter-i hâkânide yaylağa dâ'ir nesne tahrîr olunmuş değil iken ..." ve "münâza'un fihâ olan mahall kadîmden zirâ'at ve 'öşrü alınagelen yerlerden olarak..." bu husus görülebilmektedir. Arazi Kanunnamesi'nin 24 ve 101. maddeleri de hususi ve umumi yaylak ve kışlaklarla ilgili olup, bu araziler vergi alınan ve Defterhanede kayıtlı olan araziler olarak tanımlanmıştır.⁶⁴

Kalkandelen kazasında görülen diğer bir mera meselesi de bir köyün tasarrufunda olan meranın cibâl-i mübaha olduğu iddiasından dolayı ortaya çıkmıştır. Cibâl-i mübaha Arazi Kanunu'nun 104. maddesinde şöyle tanımlanmıştır: "Mine'l-kadîm ahâliye mahsûs koru ve ormanlardan olmayıp da cibâl-i mübâhadan addolunan dağlardan ve balkanlardan herkes odun ve kereste kat' edebilip yek-diğere müdâhale edemez ve bunlardan husûle gelen giyâhdan ve kat' olunan eşcârdan öşr alınmaz ve bu makûle cibâl-i mübâhadan bir mikdarı bi'l-ifrâz müstakillen veya müştereken koru ittihâz olunmak üzere me'mûru tarafından kimseye bâ-tapu tasarruf etdirilmez".⁶⁵ Aşağıdaki olay kanundan önceki tarihlerde meydana gelmiş olup Arazi Kanunu'nun daha önceki uygulamaların da dikkate alınarak hazırlandığı düşünüldüğünde yapılacak mahkemede tarafların söz konusu arazinin "kadîmden beri" cibâl-i mübaha veya mera olduğunu ispatlamaları gerekmektedir.

Borovi köyü halkı Kaberne(?) köyünün kadîmden beri mera olarak hayvanlarını sürdükleri araziye "cibâl-i mübaha" olduğu iddiasıyla kullanmaya kalkışmışlardır. Kaberne köylüleri yapılan müdahaleden şikâyetle Borovi köylülerinin müdahalelerinin önlenmesi için gerekenin yapılması amacıyla divana müracaat etmiştir. Şikâyet üzerine devlet merkezinde kayıtlar incelenmiş, Divân-ı Hümayun kaleminden mesele ile ilgili kanunun ne olduğu sorulmuştur. Buradan alınan cevap Üsküp Valiliğine ve Kalkandelen kazası naibine bildirilmiştir. Buna göre üzerinde anlaşmazlığın olduğu arazi Borovi köyü ve diğer köy ahalisinin ve herkesin odun ve kereste kesip kullandıkları yerlerden ise yapılan müdahalenin yasal olduğu, eğer arazi Kaberne köylüsünün hayvanlarını otlattıkları mahsus ve müstakil kadîmi mera yerlerinden ise diğer köylerin bu araziye kullanmamaları gerekmektedir.

62 d. 78/300/163, Evâ'il-i Za. 1261/1-10 Kasım 1845; d. 79/49/25-26, Evâsıt-ı C. 1262/6-15 Haziran 1846.

63 d. 79/418/213-214, Evâsıt-ı C. 1264/15-24 Mayıs 1848.

64 *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 107, 123; Yaylak ve kışlakların Defterhanede kayıtlı olmasının gerekli olup olmadığına dair tartışma hakkında ayrıca bkz. Şakir Berki, *Toprak Hukuku*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1957, s. 87-88.

65 *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 107, 123.

Yapılacak mahkemede bu hususların aydınlatılması ve gerekenin mahkeme sonucuna göre yerine getirilmesi için taşradaki yetkililere talimat verilmiştir.⁶⁶

Kalkandelen kazasında Arazi Kanunu'nun yürürlükte olduğu tarihlerde meydana gelen ve kanunun 97. maddesine göre karar verilen, burada bahsedeceğimiz son olayda Emin adlı bir kişinin Şikosha(?) köyü merasının Harabati Zaviyesi vakıflarından olduğu gerekçesiyle köylülerin hayvanlarını merada otlamasını engellemeye çalıştığı görülmektedir. Köylülerin şikâyeti üzerine mesele ile ilgili Defterhane-i Âmire kayıtları incelenmiş, bu köyden Harabati Zaviye'si vakfına dair *bir şey tahrir edilmediği* anlaşılmıştır. Bu nedenle Emin adlı kişinin iddialarının asılsız olduğu, meradan köylülerin faydalanması gerektiğine karar verilmiş, ilgili hüküm olayın yaşandığı mahallin idarecilerine bildirilmiştir.⁶⁷

İvranya Kazasında Meydana Gelen Mera Meseleleri

İvranya kazasında meydana gelmiş olan mera meselelerinin bir kısmı köylere veya çiftliklere ait meraları ziraat yapmak amacıyla tarla haline getirmek isteyenlerin meraların üzerinde hakları olanları engelleme girişimleri üzerine meydana gelmiştir. Meselelerin diğer bir kısmı ise çiftlik meralarının köylülere ait meralar veya meraların da çiftlik meraları olduğu iddialarıyla ortaya çıkmıştır.

Çiftlik merasına yapılan müdahale ile ilgili 1263/1847 ve 1269/1853 yıllarında iki hüküm kaydı bulunmaktadır. Bu da anlaşmazlığın uzun süre devam ettiğini, müdahale eden kişilerin haksız olmalarına rağmen müdahalelerini sürdürdüklerini göstermektedir. Belgelere göre, Maksud adlı kişi Dolna Hotula köyünde bulunan çiftliğinin hayvanlarına mahsus kadîmi mera yerlerine bu civarda bulunan Risto, Tasto ve Koço adlı zimmîlerin tapulu arazileri olduğu iddiasıyla ortaya çıkarak ziraat yapmak istediklerinden şikâyetle, bu kişilerin engellenmesini istemiştir. Uygulanan kanuna göre merayı her iki taraf kadîmden beri müştereken kullanmışlarsa Risto ve diğerlerinin müdahalelerinin yasal olduğu, eğer Maksud'un çiftlik hayvanlarına mahsus ise engellenmeleri gerekmektedir.⁶⁸ Bundan altı sene sonra gönderilen diğer bir hükümde de Maksud'un haklı olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Buna rağmen Risto ve arkadaşları iddialarında ısrar ettiklerinden Üsküp ve İvranya'daki idarecilere bu kişilerin müdahalelerinin önlenmesi emredilmiştir.⁶⁹ Bu dava ile ilgili yapılmış olan mahkemede, Maksud'un, anlaşmazlığın olduğu arazinin kendi çiftlik merası olduğunu elindeki tapu ve ödediği vergilere dair kayıtlarla iddiasını ispatlamış olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü çiftlik meralarının diğer meralardan farkı kişilere tapu ile tahsis edilebilen, vergi alınan yerlerden olmasıydı ki Arazi Kanunu'nun 99. maddesinde de bu hususa işaret edilmiştir: "*...bu makûle çiftlik mer'âlarında yalnız mutasarrıfı hayvanâtını ra'y etdirib sâ'irini ra'ydan men' eder ve bunlar bâtapu tasarruf olunub haklarında sâ'ir arâzii mîriye mu'âmelesi olunur ve bu misillü çiftlik mer'âları için 'öşre mu'âdil senevî icâre alınır'*".⁷⁰

Bazı kişilerin ziraat yapma amacıyla köylülerin kullandıkları meralara hayvan sokturmadıkları için meydana gelen anlaşmazlıklara dair olaylar Muştanibçe köyü ile İnegošta, İbşine ve Morayça(?)

66 d. 81/210/72, Evâsıt-ı N. 1269/18-27 Haziran 1853.

67 d. 83/292/163, Evâhir-i Safer 1278/28 Ağustos-5 Eylül 1861.

68 d. 79/284/141, Evâ'il-i Za. 1263/11-20 Ekim 1847.

69 d. 81/77/27-28, Evâhir-i M. 1269/4-13 Kasım 1852.

70 *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 107, 122.

köylerinde meydana gelmiştir. Nevzat Bey, Muştanibçe köyünün meralarını,⁷¹ Abdurrahman, Ali, Yakub ve Mehmed adlı kişiler de İnegošta, İbşine ve Morayça köylerinin müştereken⁷² hayvanlarını otlatmaları meralarını ziraate açmak istemişlerdir. Köylüler devlet makamlarına başvurarak sıkıntılarını dile getirmişlerdir. Bu meselelerle ilgili Divan-ı Hümayun kaleminden bildirilen kanun ve yapılması gereken muameleye dair taşradaki idarecilere hüküm gönderilmiştir. Buna göre meraların alınıp satılamayacağı, ziraate açılmayacağı, yapılacak olan mahkemede anlaşmazlığın olduğu arazi müdahale eden kişilerin tapulu tarlaları ise köylüleri engellemelerinin yasal olduğu, eğer iddialarını ispatlayamazlar ise köylülerin meralar üzerindeki haklarının teslim edilmesi gerektiği bildirilmiştir. 1858'den önce meydana gelen bu olaylarla ilgili belirtilen kanunun Arazi Kanunnamesi'nin yukarıda verilen 97. maddesiyle de uyumlu olduğu görülmektedir.

Çiftlik meralarının köylülere ait mera olduğu iddiasından kaynaklanan olayda Salih, Ahmed ve Şevket'in Karaovakolu köyündeki çiftlik merasına Beşançe köyü ahalisinin hayvanlarını otlatmak üzere sokma girişimleri nedeniyle yaşanmıştır. Konu ile ilgili Salih ve diğerlerinin dilekçesi üzerine yapılacak mahkemede eğer merada kadîmden beri yalnızca Beşançe köyünün hayvanları otlatılmış ise veya Salih, Ahmed ve Şevket'in hayvanlarıyla birlikte müştereken otlatılmışsa köylülerin müdahale etmelerinin kanuna uygun olduğu, eğer bahsedilen kişilerin çiftliklerinin hayvanlarına ait ise köylülerin bu arazide hayvanlarını otlatamayacakları yönünde vilayet ve kaza idarecilerine hüküm gönderilmiştir.⁷³

İvranya kazasında meydana gelmiş olan diğer iki mera meselesi köylülerin meralarına kendi çiftlik meraları olduğu iddiasıyla başlamış olan girişimlerden kaynaklanmıştır. Veslah, İspançova, Kostıç ve Busnik köylerinin meralarına bazı kişiler tarafından yapılmış olan müdahale ve meydana gelen anlaşmazlıkların niteliği aynıdır. İspançova, Kostıç ve Busnik köylerinin kadîmden beri kullandıkları mera yerlerine civardaki bir çiftliğin sahibi olan Hıfzı Bey;⁷⁴ Veslah köyünün mera yerlerine ise Ömer Nazif Bey⁷⁵ adlı kişiler arazilerin kendi çiftliklerinin hayvanlarına mahsus meralar olduğu iddiasıyla köylülerin hayvanlarının meralarda otlatılmasını engellemeye kalkışmışlardır. Bu anlaşmazlıklara dair hükümlerde meralar Ömer Nazif Bey ve Hıfzı Bey'in kadîmden beri kullandıkları tapulu çiftlik meraları ise müdahalelerinin kanuna uygun olduğu,⁷⁶ eğer böyle değil ise bu kişilerin engelleme girişimlerinden men edilmeleri gerektiği yönünde vilayet ve kaza idarecilerine talimat verilmiştir.

Prizrin Kazasında Meydana Gelen Mera Meseleleri

Burada mera anlaşmazlığına dair iki olay tespit edilmiştir. Bunlardan biri Zagraçka Hoça köyünün merasına İzgatoriç köylülerinin,⁷⁷ diğeri de Radomir köyünün merasına Rise(?) ve İslatina köylerinin⁷⁸ kendilerine ait mera olduğu iddiasıyla hayvanlarını sürmek istemeleri nedeniyle

71 d. 80/106/41, Evâ'il-i B. 1265/23 Mayıs-1 Haziran 1849.

72 d. 81/198/68, Evâ'il-i B. 1269/10-119 Nisan 1853.

73 d. 81/ 585/228, Evâ'il-i R. 1272/11-20 Aralık 1855.

74 d. 79/348/177, Evâhir-i S. 1264/28 Ocak-5 Şubat 1848; BOA. A.MKT.UM. 43.21, L. 1-2, 20 Safer 1267/25 Aralık 1850.

75 d. 81/237/83, Evâsıt-ı S. 1269/4-12 Aralık 1852.

76 bkz. 99. madde, *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 122.

77 d. 79/238/121, Evâhir-i B. 1263/5-14 Temmuz 1847.

78 d. 79/424/218, Evâsıt-ı B. 1264/13-22 Haziran 1848.

meydana gelmiştir. Her iki problem ile ilgili Üsküp ve Prizrin'deki idarecilere aynı içerikte hükümler gönderilmiştir. Eğer İzgatoriç köyü ile Rise ve İslatina köyleri kadîmden beri bu meraları kullanagelmişler ise veya diğer köylerle müştereken mutasarrıflar ise meraları kullanabilecekleri, eğer böyle değil ise hayvanlarını meralara sokamayacaklarına dair taşradaki idarecilere bilgi verilmiştir.

Ranilok Köyünde Meydana Gelen Mera Meseleleri

1262/1846 ve 1263/1847 tarihli iki hüküm Ranilok köyünden Numan adlı kişinin çiftlik meraları hakkındadır. 1846 tarihli belgede bu köy Üsküp'e bağlı Priştine sancağının İzmirlik kazasına bağlı iken, bir sene sonraki, 1847 tarihli başka bir belgede de Gilan kazasına bağlı bir köydür. Bu nedenle başlık olarak kaza değil, köy ismi tercih edilmiştir.

Ranilok köyündeki mera anlaşmazlığı hakkındaki olayda köy halkından Numan'ın köyde bulunan “*çiftliğinin hayvanlarına mahsûs ve müstakil kadîmi mera yerlerinden*” köy halkının da faydalanmak istemesi üzerine yaşanmıştır. Daha önce mahallinde yapılmış olan mahkemede köylüler müdahaleden men edilmiş olmalarına karşın hayvanlarını merada otlatma hususunda ısrar etmektedirler. Bunun üzerine Numan devlet makamlarına müracaat etmiştir. Numan'ın meseleyi anlattığı ve şikâyetle bulunduğu dilekçesi üzerine taşradaki idarecilere hitaben yazılan hükümde mesele ile ilgili yeni bir mahkeme yapılması, eğer köylüler kadîmden beri hayvanlarını ilgili merada otlatagelmişlerse veya Numan Bey ile ortaklaşa kullanmışlarsa meradan faydalanmak istemelerinde haklı oldukları, eğer böyle bir durum olduğunu ispatlayamazlar ise merayı kullanmaktan men edilmeleri gerektiği izah edilmiştir.⁷⁹

Bundan bir sene sonra yazılmış olan diğer hükümde Numan'ın çiftlik merasının Estapo Botuçan ve diğer birkaç zimmînin ziraat amacıyla tarla yapılmak istendiği görülmektedir. Ayrıca bu belgeden çiftlik merasının Ranilok köyü ile ortak kullanıldığı, yani bir önceki belgede söz edilen davada köylülerin haklı olduklarına karar verildiği anlaşılmaktadır: “*Priştine kazâsına tâbi ‘Ranilok karyesi toprağında vâki mer‘a yerlerinde Numân nâm kimesnenin mutasarrıf olduğu çiftliği hayvanâtı karye-i mezbûre ahâlisinin koyun ve sâ‘ir davarlarıyla kadîmü‘l-eyyâmdanberü müşâ‘ ü müşterek ra‘y olunarak otundan ve suyundan intifâ‘ idegelürler iken...*”

Estapo ve arkadaşlarının Ranilok köyündeki meranın bazı kısımlarını satın aldıklarını iddia ederek ziraat yapmak istemelerini kabul etmeyen Numan Bey ve köylüler divana müracaat etmiş ve meralarına yapılan bu müdahalenin önlenmesini istemişlerdir. Üsküp eyaleti ve Priştine kazası idarecilerine gönderilen hükümde eğer meralar kadîmden beri tapulu olup ziraat yapılan yerlerden ise “*müdâhale eylemeleri hasbe ‘l-kânûn yolunda olub*” eğer böyle değil de “*...mersûmlar ol mer‘a yerlerinin ba‘zı mahallerini satun alarak söküüb zirâ‘at ideceğiz deyü müdâhale*” etmişler ise “*bu makûle mer‘a yerleri alınub ve satılmak ve tapu ile virilüb sökülüb sonradan zirâ‘at olunmak hilâf-ı kânûn olduğundan men‘ ü def‘-i birle ol mer‘a yerlerinde kadîmisi üzre çiftlik-i merkûme hayvanâtıyla karye-i mezbûre ahâlisinin hayvanâtı müşâ‘ ü müşterek ra‘y itdirilmek muvâfık kânûn idüğü*” belirtilerek gerekenin yerine getirilmesi talimatı verilmiştir.⁸⁰ Arazi Kanunu'ndan önce meydana gelen bu olaylarda alınan kararlara bakıldığında kanunun 97 ve 99. maddeleri uyumlu oldukları anlaşılmaktadır.⁸¹

79 d. 79/66/33-34, Evâhir-i B. 1262/15-24 Temmuz 1846.

80 d. 79/151/76, Evâhir-i M. 1263/9-18 Ocak 1847; BOA. A.DVN. 21.59, 23 Muharrem 1263/11 Ocak 1847.

81 *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*, s. 107, 122.

Sonuç

Bu çalışmada Tanzimat döneminde, Arazi Kanunnamesi'nin uygulanmaya başlamasından önce ve sonra Üsküp ve Prizrin'de meydana gelen mera, yaylak ve kışlak meseleleri incelenmiştir.

Başlıca kaynak olarak kullanılan Ahkâm Defterlerindeki kayıtlara ve Osmanlı Arşivi'ndeki diğer belgelere bakıldığında, söz konusu arazilerin kullanımından kaynaklanan problemlerin bu arazilere yönelik çeşitli müdahalelerden kaynaklandığı görülmektedir. Belgelerde, bu müdahalelerden genellikle ayrıntılı bir şekilde bahsedilmemiştir. Bununla birlikte köylülerin veya bazı şahısların devlet makamlarına yaptıkları şikâyetlerinden, taşradaki idarecilere gönderilen hükümlerdeki ve diğer belgelerdeki verilerden yola çıkarak bu müdahalelerin genellikle hayvanlarını bir başkasının merasına sokarak otlatmak, ziraat yaparak meraları tarla haline getirmeye kalkışmak ve meraların özel mülk olduğu iddiasıyla köylülerin hayvanlarını otlatmalarını engellemeye girişmek şeklinde olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenlerden dolayı mağdur olduklarını belirtenler dilekçelerle devlet makamlarına başvurmuşlardır. Devlet, bu noktada şikâyetçi olan tarafın haklı olup olmadığının belirlenmesi noktası üzerinde titizlikle durmuş ve meselelerin mutlaka mahkeme yoluyla halledilmesini taşradaki idarecilere bildirmiştir. Ayrıca devletin, hem Kanundan önce, hem de sonraki uygulamalarında, meralar üzerinde tasarruf hakkı olmayanların, özellikle de ziraat yapmak isteyenlerin engellenmesi gerektiği yönündeki telkinleri ile de bu arazilerin korunmasına yönelik önlemlerin alınmasına yönelik gösterdiği çabası dikkatlerden kaçmamaktadır.

1274/1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'nin yürürlüğe girdiği tarihlerden önce meydana gelmiş olan mera meselelerinin çözümünde uygulanması gereken kanun taşraya gönderilen hüküm ve diğer bazı belgelere ayrıntılı bir şekilde yazılarak, bir anlamda idarecilerin izleyecekleri yöntem de belirtilmiştir. Aynı şekilde Kanunun yürürlüğe girişinden sonra meydana gelen anlaşmazlıkların çözülmesi hususunda da ilgili kanunun maddesi yazılmıştır. Böylece mera, yaylak ve kışlaklar ile ilgili yaşanan problemlerin çözümünde Arazi Kanunnamesi'nden önceki uygulamalar hakkında belgelerdeki veriler yardımıyla fikir edinebilmekteyiz. Belgelerdeki bütün kararlar Arazi Kanunu'nun mera, yaylak ve kışlaklar ile ilgili maddeleri ile birlikte incelendiğinde, yeni kanunun maddelerinin önceki uygulamaların esas alınarak hazırlandığı, 1858 yılından sonraki mera meselelerinde bu kanunun uygulandığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Belgeler

A.MKT.UM. 314.64; 43.21.

MVL. 999.27; 465.58; 454.4; 413.46; 523.104; 526.124; 539.127; 539.87; 540.136; 544.13; 543.10; 532.124; 880.3; 1025.76.

A.DVN. 18.88

ŞD. 297.13

İ.ŞD. 65.3846

A.MKT.DV. 198-98

ML.EEM. 140.90

HR.MKT. 574.29

ŞD. 2084.1

Meclis-i Vâlâ Defterleri (Rumeli)

MVL.d. 536, No: 916.

Ayniyat Defterleri (Üsküp, Manastır, Prizrin)

AYN.d. 846, No: 117; No: 236; No: 78

AYN.d. 845, No: 20

Ahkâm Defterleri (Rumeli)

AHK.d. 78, Hüküm: 219, 238, 300, 336.

AHK.d. 79, Hüküm: 24, 47, 49, 66, 77, 119, 151, 238, 284, 341, 348, 365, 418, 424.

AHK.d. 80, Hüküm: 71, 106, 132, 409, 534, 540, 600, 604, 652, 653, 654, 699.

AHK.d. 81, Hüküm: 77, 198, 210, 237, 471, 585.

AHK.d. 82, Hüküm: 122.

AHK.d. 83, Hüküm: 292.

AHK.d. 85, Hüküm: 58, 152.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgün, M. Zerrin, “Mer‘a, Yaylak ve Kışlaklar”, *Türk Hukuku ve Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Editörler: Adnan Güriz, Peter Benedict, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1974, s. 295-363.

Aykonu, Mustafa Sadrettin, *Türk Hukuk Tatbikatında Mer‘a, Yaylak ve Kışlaklar I, Adalet Dergisi*, Sayı 1, Yıl 1962, s. 49-57.

Berki, Şakir, *Toprak Hukuku*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1957.

Coşkun, Aynur Aydın, Şentürk, Birben, Gökçe Üstüner, “Hukuksal Açıdan Yayla Kavramı ve Yapılaşma Usul ve Esasları”, *Yargıtay Dergisi*, Cilt 33, Sayı 4, Ekim 2007, s. 521-552.

Çağan, E. ve Yüksel, A., “Çayır ve Meraların Bölgesel Kalkınma Üzerindeki Etkisi”, *ÜNİDAP Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı, Bildiriler Kitabı*, 28-30 Eylül 2016, Muş 2016, s. 521-531.

Günay, Hacı Mehmet, “Metrûk”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, TDV, Ankara 2004, s. 416-417.

Güneş, Yusuf, Üstüner Birben, “1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi Üzerine Bir Tartışma”, *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Aralık 2012, s. 58-70.

Halil, Cin, *Türk Hukukunda Mer‘a, Yaylak ve Kışlaklar*, Turhan Kitabevi, Ankara 1980.

Kapan, Gazi, “Mera Kanunu ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 7, Sayı 2, Nisan 1998, s. 49-63.

Karayalçın, Yaşar, “Kanunlarımız, Doktrin ve Uygulama Açısından Mer‘a ve Yaylaklar, «Emval-i Metrûke»”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 1, 1975, s. 41-70.

Kenanoğlu, M. Macit, “1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 1, 2006 (Bahar), s. 107-138.

Şakıyan, İ. Ruhi, *Türk Mera Hukuku*, Yeni Matbaa, Isparta 1971.

Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.

Uluocak, Nihat, “Mera ve Mera Amenajmanı ile İlgili Kavramlar ve Bazı Önemli Terimler”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt XXV, Sayı I, Yıl 1975, s. 147-168.

Dr. Öğr. Üyesi
Özlem YILDIRIM KIRIŞRecep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü
ozlem.yildirim@erdogan.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8901-4190>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 03/04/2022 09/05/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1097731>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

İktidar ve Muhalefet Ekseninde 1959 Yılı Bütçe Tartışmaları

Budget Discussions of 1959 on the Axis of Power and Opposition

Öz

Bütçe hükümetlerin mali, iktisadi ve sosyal anlayışlarını yansıtan önemli bir vesikadır. Bütçe görüşmeleri, iktidar tarafından kaynakların kullanımına dair bilgi verilmesi, iktidarın sorumluluğunu kuvvetlendirmesi ve mali yapının şeffaf bir biçimde ortaya konulması açısından ilgiyle takip edilen bir süreçtir. Çalışmada TBMM’de 1959 yılı bütçe görüşmelerinde yaşanan gelişmeler değerlendirilmeye çalışıldı. İktidar ve muhalefetin bütçe ve bütçeye konu olan sorunlar üzerinden yaptıkları açıklama ya da eleştirilere değinildi. Demokrat Parti iktidarının son dönemine denk gelmesi nedeniyle 1959 yılı bütçe görüşmeleri, mevcut siyasi atmosferin tahlili bakımından daha önceki yıllarda ki bütçe görüşmelerinden ayrı bir öneme sahiptir.

Muhalefetin eleştirdiği konuların başında bütçe kaynaklarının doğru bir yöntemle kullanılmadığı ve bunun sonucunda ortaya çıkan enflasyon meselesiydi. İktidar ise ortaya konulan projelerle, büyük işler yapıldığını ancak muhalefetin bunu görmezden geldiğini dile getirdi. Gelir ve gider hesapları, mevcut hükümetin takip edeceği iç ve dış politika, ekonomik ve idari işlere dair bilgiler vermesi açısından bütçe görüşmeleri hem iktidar hem de muhalefet tarafından yakından takip edilmiştir. Bütçe görüşmeleri sırasında iktidar ve muhalefete mensup milletvekilleri arasında zaman zaman tansiyon yükselmiş, sert taşmalar yaşanmıştır. Çalışmada muhalefet hangi noktalarda hükümeti tenkit etmiştir? ve iktidarın bu iddia ya da eleştirilere verdiği cevaplar nelerdir? bunun üzerinde durulmuştur. Çalışmada araştırma ve inceleme eserler başta olmak üzere, dönemin ulusal basınında konu ile ilgili haberlere ve TBMM Tutanak Dergisine yer verilmiştir. 20 Şubat’ta başlayan 1959 bütçe görüşmeleri Mecliste yaşanan uzun görüşme ve tartışmaların ardından 1 Mart’ta 515 milletvekilinin 363 kabul, 1 çekimser ve 151 ret oyuyla kabul edildi.

Anahtar Kelimeler: Bütçe Kanunu, Ekonomi, İktisadi Politikalar, İktidar, Muhalefet.

ATIF: KIRIŞ Özlem YILDIRIM, “İktidar ve Muhalefet Ekseninde 1959 Yılı Bütçe Tartışmaları”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/2 (Haziran 2022), s. (402-429)

CITE: KIRIŞ Özlem YILDIRIM, “Budget Discussions of 1959 on the Axis of Power and Opposition”, *Journal of History and Future*, 8/2 (June 2022), pp. (402-429)

Abstract

The budget is an important document that reflects the financial, economic and social understanding of the governments. Budget negotiations are a process that is followed with interest in terms of providing information on the use of resources by the government, strengthening the responsibility of the government, and revealing the financial structure in a transparent manner. Since it coincided with the last period of the Democratic Party government, the 1959 budget negotiations have a different importance from the budget negotiations in previous years in terms of analyzing the current political atmosphere. In this study, it was tried to evaluate the developments in the 1959 budget negotiations in the Grand National Assembly of Turkey.

The statements or criticisms of the government and the opposition on the budget and the problems that are the subject of the budget were mentioned. Chief among the issues criticized by the opposition was the inadequacy of the budget resources and the resulting inflation issue. The government, on the other hand, stated that great things were done with the projects put forward, but that the opposition ignored it. Budget negotiations were closely followed by both the government and the opposition, as the income and expense accounts provide information on the domestic and foreign policy, economic and administrative affairs to be followed by the current government. During the budget negotiations, tensions rose from time to time between the deputies of the government and the opposition, and there were fierce debates. At what points did the opposition criticize the government in the study? and what are the responses of the government to these claims or criticisms. In the study, especially the research and examination works, news about the subject in the national press of the period and the TBMM Record Journal were included. The 1959 budget negotiations, which started on February 20, were accepted on March 1, with 363 votes in favor and 151 against, with 1 abstention, after long discussions among 515 deputies in the Assembly.

Key Words: Budget Law, Economy, Economic Policies, Power, Opposition.

Giriş

Hükümet politikalarının uygulama vasıtası olan bütçe, siyasetin merkezinde yer alır. Bütçe önerileri ve bu öneriler üzerine bütçe komisyonları tarafından yapılan çalışmalar, bütçenin siyasi niteliğinin değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Hükümet çalışma programı olan bütçede halk adına yapılacak işler tespit edilir. Hükümetlerin planladıkları gelir ve giderleri ayrıntılı bir şekilde çizelge şeklinde gösteren bütçeler, öngörülen zaman aralığındaki gelir ve gider hesaplarının yanı sıra mevcut hükümetin takip edeceği iç ve dış politika, ekonomik ve idari işlere dair içerdiği bilgiler bakımından muhalefet tarafından dikkatle takip edilir. Bütçe çalışmaları aynı zamanda hükümetlerin pek çok sahada takip edeceği yol konusunda da bilgi verir. Demokrat Parti iktidarının önemli bir zaman aralığı olan 1957-1960 sürecine denk gelen 1959 yılı bütçe görüşmeleri iktidar-muhalefet ilişkilerinin en sert olduğu zaman aralığına isabet eder. Özellikle 1957'den sonra DP iktidarı için siyaset, dış politika, ekonomi, basın vs. birçok konuda tartışmaların yoğunlaştığı bir dönemdir. Siyasi iktidarın devamında itici güçlerden birisi olan ekonomi politikaları ve bütçe görüşmeleri hem Türk siyasi yaşamı açısından hem de DP iktidarının gücünü devam ettirmesi bakımından önemli bir konuydu. İktidar ve muhalefet bütçe görüşmeleri üzerinden partilerin uygulama ve icraatlarını savunmuşlar ya da eleştirmişlerdir. 1959 yılında iktidarda yer alan DP,

bütçe müzakereleri sırasında uygulamalarını açıklamaya ve savunmaya çalışırken muhalefet bu uygulamaların eksik ve yerinde olmadığına dair eleştirilerde bulunmuştur. İktidarda yer alan DP, muhalefetin ortaya konulan başarılı işleri görmezden geldiğini, muhalefet ise ülkede ki öncelikli meselenin enflasyon olduğunu iddia etmiştir. Demokrat Parti iktidarının son dönemine denk gelen bu dönem mevcut iktidar-muhalefet ilişkilerinin tahlili, sertleşen siyasi üslup, iktidar ve muhalefet her iki tarafında yaptıkları her uygulamayı haklı bulmaları nedeniyle daha karmaşık ve gergin bir hal almıştır. İktidar ve muhalefet ilişkisinin bütçe müzakereleri üzerinden nasıl şekillendiğini ve bütçe ekseninde ekonomik gidişatın mevcut iktidar açısından ne denli mühim olduğunu göstermesi bakımından görüşmeler dikkate değerdir.

1. Demokrat Parti İktidarının Son Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve İktidar-Muhalefet İlişkilerine Yansıması

1950'li yılların sonlarına doğru Demokrat Parti iktidarında ekonomik sıkıntılar kendisini göstermeye başladı.¹ 1954 yılı sonunda başlayan ve birkaç yıl devam eden kuraklık ekonomiyi kötü etkiledi. Tarım ürünlerinde ihracatın durmasıyla ithalat da durdu, döviz sıkıntısı yaşanmaya başladı.² DP (Demokrat Parti), ekonomi üzerindeki denetimini kaybederken alınan tedbirler beklenen istikrar ve güveni sağlayamadı.³ Döviz yokluğundan birçok mal alınamadı, yokluklar arttı, kuyruklar uzadı.⁴ Ülkeye bir bölümünü ABD, bir kısmını Avrupa ülkeleri ve bir bölümünü de IMF'nin karşıladığı yeni bir borç paketi verildi.⁵ 4 Ağustos kararları doğrultusunda kabul edilen istikrar programının sonucu işsizlik başlıca şikâyet konusu haline geldi.⁶ Cumhuriyet tarihinin en sert siyasal mücadelesi olan 1957 seçimleri, CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) için bir var olma, DP için ise bir ölüm kalım savaşı oldu.⁷ DP, 1957 seçimleri sonlandığında iktidarını korumayı başardı ancak aldığı oylardaki düşüş sebebiyle bozgun havası yaşadı. CHP ise yine muhalefetteydi ama aldığı oylardaki yükselmeden dolayı coşkulu oldu.⁸ 1957 seçimlerinden güçlenerek çıkan CHP'si iktidara yönelik eleştirileri gün geçtikçe artırdı. 1958 yılı sonlarına doğru iktidar ve muhalefet

-
- 1 İbrahim Sertkaya, *Demokrasi Yolunda Bir Hayat Adnan Menderes*, Yağmur Yay., 2008, İstanbul, s. 204.
  - 2 Recep Şükrü Apuhan, *27 Mayıs'tan Yassıada Mahkemelerine Menderes*, Timaş Yay., 2010, İstanbul, s.115.
  - 3 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yay., 1992, Timaş Yay.,s. 146.
  - 4 İ. Sertkaya, "a.g.e." s. 204.
  - 5 Erik Jan Zürcher, *Moderleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yay.,1993, İstanbul, s. 333.
  - 6 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi Yayınları, 1990, Ankara, s. 228, 4 Ağustos'ta "istikrar Tedbirleri" açıklandı. Bu ekonomi programını yürütmek için "İktisadi Koordinasyon Kurulu" düzenlendi. Alınan kararlar çok sıkı kontrol edilip uygulanmaya konuldu. Esasen 1958 yılında ABD'den 234 milyon dolar kredi ile 400 milyon dolar borç erteleme olmak üzere 759 milyon dolarlık bir kaynak sağlanmıştı. Ülke içinde tüketicileri büyük sıkıntılara sokan karaborsa ortadan kalkmaya başlamıştı. Dolayısıyla da piyasalarda bir hareketlenme başlamıştı. Her ne kadar ekonomide bir rahatlama söz konusu olsa da, Adnan Menderes'in imarına çok önem verdiği, İstanbul Belediyesi için istediği 25 milyon lirayı Maliye Bakanı ve Koordinasyon kurulu geri çevirmişti. Eylül ayında Sanayi Bakanı Sıtkı Yırcalı ile Devlet Bakanı Emin Kalafat ve Ulaştırma Bakanı Fevzi Uçaner Bakanlıktan istifa ettiler, İ. Sertkaya, "a.g.e." s. 215.
  - 7 Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, Milliyet Yay., 1991, İstanbul, s. 137.
  - 8 R. Ş. Apuhan, "a.g.e.",s. 131.

arasında karşılıklı suçlamaların arttığı bir dönem oldu.⁹ 1957-1960 arası dönemde iki partinin birbirlerine olan bakışı daha da netleşti ve sertleşti. Karşılıklı hatalar bu bakış açısını besledi ve her iki parti de gittikçe kendi iddia ve uygulamalarının doğruluğuna daha fazla inandı.¹⁰

DP tarafından ekonomiyi daha iyi bir hale getirmek üzere, 1958 devalüasyonuyla birlikte Merkez Bankasının kamu sektörüne ve özel sektöre açacağı kredilerle ilgili bir üst limit belirlemesi tedbir olarak görüldü.¹¹ Ancak ihracatta 1958 en kötü yıl oldu ve ihracatın azalması nedeniyle ithalât da düştü.¹² 1958 yılında 315 milyon dolara kadar inen ithalat, 1959 yılında edinilen dış kaynaklarla birlikte 500 milyon dolara yükseldi. İhracat ise 1950'lilerin ilk yılları seviyesinde olmasa da bir artış göstererek 300 milyon doların üzerinde istikrarlı bir eğilim yakaladı. Programın uygulanış yılını takip eden 1959 yılında fiyat kontrolleri, karaborsa azaldı, 1959 yılı fiyatları önceki yıl düzeyinde kaldı.¹³ERCÜMENT YAVUZALP "*Menderes'le Anılar*" adlı kitapta döneme dair "*O dönemde ne siyasi kadroların yeterince tecrübesi vardı, ne de yeterli sayıda yetişmiş eleman. Üstelik yetişmiş elemanlardan gereği gibi yararlanıldığını da pek söyleyemeyiz. Bunun nedenlerini değerlendirirken, o günlerin koşullarını göz önüne almak zorundayız*" değerlendirmesiyle siyasi kadrolar ve bu kadrolarda görev alanların eksikliklerine atıfta bulunmuştur.¹⁴ Ekonomik ilişkiler ve ekonomik yapı bir toplumun bütün kurumlarını tek başına belirleyen bir güce sahip olmasa da bütün toplumsal kurumlara tesir edecek bir özellik taşır. Bu nedenle siyaset toplum ilişkisinin şekillenmesinde ekonomik faaliyetlerin nasıl oluştuğu ya da oluşturulduğu önem arz eder.¹⁵ DP'nin 1958 Ağustosundan başlayarak uygulamaya koyduğu ekonomik istikrar programı, halkın kendisine olan sempatisini korumasını sağladı. 359 milyon dolara ulaşan yeni krediler 1957-1958 arası en kötü dönemini yaşayan ekonominin düzeltilmesi amacıyla kullanıldı. Ancak istikrar programı başarı kazansa da DP kent merkezlerini, aydınları ve son dönemde kendisini eleştiren basının desteğini kazanamadı.¹⁶ Tek parti döneminden hemen sonra başlayan iktidar muhalefet ilişkisi kendine has bir durum ve şartlar taşıyordu.¹⁷ DP iktidarı bu dönemde halkın desteğinden mahrum olduğu kuşkusuna kapıldı.¹⁸ Hürriyet Partisinin kendisini feshederek CHP'ye katılması bir güç birliği olarak görüldü.¹⁹ İsmet İnönü, 16 Kasım 1958 yılında Kocaeli CHP İl Kongresine gönderdiği mesajda "*iktisadi hayatımız, milletimizi en vahim çıkmazlara*

9 Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, 2004, Ankara, s. 514,520.

10 R. Ş. Apuhan, "*a.g.e.*",s.131.

11 M. Ögüt Yazman, *Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Tisa Matbaacılık, 1974, Ankara, s. 113.

12 "İktisadi ve Mali Sahada", *Akis*, 7 Mart 1959, s.19, Bkz. *1950'lerin başındaki iktisadi büyümeden etkilenen kitlelerin beklentileri 1955'ten itibaren hayal kırıklığına dönünce hükümetin meşruluğu giderek artan bir biçimde sorgulanır hale gelmeye başlamıştır*, Suna Killi, *27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, Boyut Matbaacılık, 1998, İstanbul, s. 41, 42.

13 Hüseyin Yücel, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği Yay. ,2017, Ankara, s. 208.

14 ERCÜMENT YAVUZALP, *Menderes'le Anılar*, Bilgi Yayınevi, 1991, Ankara, s. 89,90.

15 Ensar Yılmaz, *Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları*, Birey yayıncılık, 2008, İstanbul, s. 41.

16 Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi (1876-1980)*, Çev. Esin Soğancılar, İmge Kitapevi Yay., 2007, Ankara, s. 147.

17 R. Ş. Apuhan, "*a.g.e.*",s.118.

18 Suna Killi, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1976, İstanbul, s. 132.

19 Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Kitapevi Yayınevi, 2008, Ankara, s. 72.

sürüklemiş olanların getirdiği neticelerle pençeleşmektedir” sözleriyle o yıllarda Türkiye'nin içinde bulunduğu yoğun ekonomik sorunları, DP iktidarının takip ettiği ekonomik politikaya yükledi.²⁰ Toplumdaki muhalefetin yaygınlaşmasında ve muhalif olan partilerin güç kazanmasında iktidarın diğer partiler üzerinde uyguladığı baskı siyasetinin de etkisi oldu.²¹ Başlangıçtaki liberal ekonomi politikasına karşın sonradan ortaya çıkan enflasyon, zamlar, devalüasyon, ithal kısıtlılığı tüketicilerde memnuniyetsizliklere neden oldu.²² DP, 1959'un sonlarına doğru Türk lirasının on bir yıldır sabit tutulan dış değerini düşürmek mecburiyetinde kaldı. Batı'dan borçların ertelenmesi ve yeni kredi isteklerine karşı şart koşulan bir dizi istikrar tedbirleri alındı.²³ Üretimde yavaşlamanın devam etmesi, 1959 ve 1960 cari hesaplarında artan açıklar sebebiyle ekonomik ve politik olarak zayıflayan DP hükûmeti direnç gösteremedi.²⁴ 1959 yılında muhalefet cephesinde önemli ölçüde bir birlik sağlanması ve iktidar tarafından da Vatan Cephesi tesis edilmesiyle TBMM'ndeki çalışmalarda istikrar kalmadı. Bu istikrarsızlık nedeniyle artık Meclis düzenli olarak toplanamadı. Meclis toplanamadığı gibi toplandığı zamanlarda ya görüşmeler çok kısa sürdü ya da iktidar ve muhalefet arasında şiddetli kavgalar meydana geldi.²⁵

2. 1959 Mali Yılı Bütçe Tasarısı

1959 yılı mali bütçe tasarısının hazırlanması için Maliye Bakanlığında yoğun bir mesai harcanmış yapılan çalışmaların esasını tasarruf amacı teşkil etmiştir. Bütçenin fazla olmaması için cari masrafların kısılmasına karar verilerek 1959 bütçe tasarısının en kısa sürede tamamlanıp Meclis iç tüzüğü gereğince 30 Kasım 1958 tarihinde Meclis başkanlığına verileceği bildirilmiştir. Küçük memurların durumunun da dikkate alındığı tasarıda 250 liraya kadar maaşları olan memurlara 50 lira dar gelirli ödeneceği belirtilmiştir.²⁶ Bütçe tasarısı hakkında konuşan Maliye Bakanı Hasan Polatkan, 1959 yılı bütçesinin yeni bir vergi ortaya koymadan uygulanacağını ifade etmiştir. Tasarıda yatırımlar için 2, cari masraflar için 4,5 milyar lira ayrılmıştır.²⁷ 1959 yılı bütçe tasarısının görüşmeleri, Bütçe Komisyonu Başkanı Halil İmren'in konuşması ile başlamış, daha sonra Maliye Bakanı Hasan Polatkan bütçeyi izah eden bir konuşma yapmıştır. Meclis Başkanı Refik Koraltan, Koordinasyon Bakanı Sebati Ataman, Devlet Bakanı Muzaffer Kurbanoglu ve Meclisin diğer ihtisas komisyonlarının başkan ve üyeleri de toplantıya katılmışlardır. Maliye Bakanı iki saat otuz beş dakika süren bir konuşma yapmıştır.²⁸

Meclis bütçe tasarısı görüşmeleri sırasında sert tartışmalar yaşanmıştır.²⁹ Sağlık Bakanlığının bütçesinin görüşülmesi sırasında Sağlık Bakan Dr. Lütfi Kırdar ile CHP'li Dr. Suphi Baykam

20 S. Killi, “a.g.e.”, s. 131.

21 Süleyman Güngör, *Muhalefette CHP*, Alternatif Yayınevi, 2004, Ankara, s. 473.

22 Cemal Anadol, *Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti*, Yeni Kuvayı Milliye Yayınevi, 2004, İstanbul, s. 84.

23 Mete Tuncay, Cemil Koçak vd., *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908 – 1980)*, Cem Yayınevi, 1989, Ankara, s. 186.

24 F. Ahmad, “a.g.e.”, s. 146.

25 M. Albayrak, “a.g.e.”, s. 523.

26 “1959 Yılı Bütçesi 4,5 Milyar Lira”, *Vatan*, 16 Kasım 1958, s.1.

27 “Bütçe 6 Milyar Lira”, *Vatan*, 2 Aralık 1958, s.1.

28 “1959 Bütçe Görüşmeleri Başladı”, *Vatan*, 18 Aralık 1958, s.1.

29 S. Güngör, “a.g.e.”, s. 493.

arasında yaşanan gerginlik tansiyonu daha da yükseltmiştir.³⁰ Tartışılan konulardan birisi de Çalışma Bakanlığının bütçesinin görüşülmesi esnasında ortaya çıkan grev hakkı meselesi olmuştur. CHP milletvekilleri ile DP Bursa milletvekili Recep Kırım, İstanbul milletvekili Rüştü Güneri grev hakkını savunurken çoğunluğu DP milletvekillerinden oluşan grup, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde grev hakkının yer almadığı gerekçesiyle konu aleyhinde görüş bildirmişlerdir.³¹ Bütçe komisyonu 1959 yılı bütçe kanunu tasarısı üzerindeki çalışmalarını tamamlamış ve bütçe 5.980.630.000 lira olarak belirlenmiştir. 1959 bütçe tasarısında bu tutarın 4.061.816.000 lirası cari giderlere, 1.918.813.204 lirası yatırımlara ayrılmıştır. Tasarının basılmak üzere Meclis matbaasına gönderildiği ve basım işleminden sonra milletvekillerine dağıtılıp görüşmelere başlanacağı ifade edilmiştir.³² Meclis Genel Kurulunda görüşülecek olan tasarı 700 sayfalık bir kitap halinde hazırlanmıştır.³³

3. 1959 Yılı Bütçe Görüşmelerinin Başlaması

Hükümet politikalarını uygulama aracı olan bütçe, politik sürecin merkezinde yer alır. Bu açıdan bütçe üzerinde çalışma aslında siyaset çalışmasıdır. Bütçe teklifleri ve bu teklifler üzerinde bütçe komisyonları tarafından yapılan değişikliklerin ekonomik dağılımı, bütçenin siyasi niteliğinin değerlendirilmesi bakımından önemlidir.³⁴ Hükümetlerin belirli bir süre için planladıkları gelir ve giderlerin türlerine göre ayırıp ayrıntılı bir şekilde gösteren çizelge olan bütçeler, tasarlanan süre zarfındaki gelir ve gider hesaplarının yanında mevcut hükümetin takip edeceği iç ve dış politika, ekonomik ve idari işlere dair içerdiği bilgiler bakımından da önem arz eder. Bütçe çalışmaları hükümetlerin sağlık, milli eğitim, milli savunma ve bayındırlık gibi sahalarda takip edeceği yol konusunda da bilgi verir.³⁵ Hükümetin çalışma programı olan bütçede, halk adına yapılacak işler tespit edilir.³⁶

1959 yılı bütçesi iki aya yakın Bütçe Komisyonunda tartışıldıktan sonra tasarı şeklinde basılarak milletvekillerine dağıtılmıştır.³⁷ 1959 mali yılı bütçe kanun tasarısının görüşülmesine, 20 Şubat 1959 da TBMM'nde başlanmıştır. 1959 yılı bütçesi, 5 milyar 980 milyon 630 bin lira olarak Meclis Genel Kuruluna sevk edilmiştir. Meclis'te, bütçeyi takdim konuşmasını Maliye Bakanı Hasan Polatkan yapacaktı. Daha sonra, CHP Meclis Grubu adına Ankara Milletvekili İsmail Rüştü Aksal ve DP Meclis Grubu adına da Manisa Milletvekili Samet Agaoğlu'nun bütçenin tümü

30 “Bütçe Komisyonunun da Dün Sert Tartışmalar Oldu, *Vatan*, 22 Ocak 1959, s.1.

31 “Bütçe Komisyonunda Grev Hakkı Tartışıldı”, *Vatan*, 30 Ocak 1959, s. 1, Bkz. *CHP Kırşehir milletvekili Fazıl Yalçın: “Demokrasi haklarını koruyan ve tanıyan bir nizamın adıdır. Bugün için grevin zamansız olduğunu iddia pek basiretli bir görüş olmasa gerektir. Zira, sosyal hadiseler muayyen bir buhran noktasına eriştikten sonra tazyik ile durdurulamaz Bu itibarladır ki hükümetlerin istikbale muzaf tedbirler alması bizim menfaatimizin kaçınılmaz bir icabıdır.” “Bütçe Komisyonunda Grev Hakkı Tartışıldı”, *Vatan*, 30 Ocak 1959,1.*

32 “Bütçe 5.980.630.000 Lira Olarak Bağlandı”, *Vatan*, 13 Şubat 1959, s. 1.

33 “Bütçe Görüşmeleri Cuma Günü Başlıyor”, *Vatan*,16 Şubat 1959, s.1.

34 Mehmet Selim Bağlı, “*TBMM'nin Bütçe Hakkı Kullanımı Durumu: 5018 Sayılı Kanun Sonrası Bütçe Kullanımı Hakkında Etkinlik Düzeyinin Ölçümü*”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014,s. 19.

35 Gürhan Kınalı, *Bütçe Görüşmeleri Ekseninde Türkiye Ekonomisi (1946- 1950)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 7.

36 Mehmet Selim Bağlı, “*a.g.t.*”,s. 28.

37 “1959 Bütçesinin Meclis'teki Görüşmesi Bugün Başlıyor”, *Vatan*, 20 Şubat 1959, s.3.

üzerine görüşlerini bildireceklerdi.³⁸ Birçok milletvekili bütçenin üzerine konuşma yapmak üzere öncesinde isimlerini Başkanlık Divanına yazdırmıştı. Çalışmaların Mecliste Şubat ayı sonuna kadar tamamlanacağı, Genel Kurulun, alacağı bir kararla günde iki oturum yapılması ve daha sonra çalışmalara gecede devam edeceği aktarılmıştır.³⁹ Bütçe görüşmelerinin başlama saatinden önce, CHP ve DP milletvekilleri salonda yerlerini almışlardı. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ile Genel Sekreter Kasım Gülek Meclise gelmişlerdi. Mahmut Gologlu'nun başkanlığında açılan oturumda, Londra'da yaşanan uçak kazası nedeniyle Meclis adına Başbakan Adnan Menderes'e çekilen telgrafa, Menderes tarafından gönderilen cevabi teşekkür okunmuştur. Başkanlık Divanının isteği üzerine, saatleri daha sonra tespit edilmek üzere öğleden önce ve sonra olmak üzere günde iki oturum yapılması önerisi oya sunulmuş ve kabul edilmiştir.⁴⁰ Meclisteki bütçe görüşmeleri Maliye Bakanı'nın bütçeyi takdim konuşmasıyla başlamıştır.⁴¹ Maliye Bakanı Hasan Polatkan konuşmasında:

“1959 yılı bütçe lâyihaları ile muvazeneyi umumiyyeye dâhil daireler için 5.980.630.000 lira tahsisat teklif olunmaktadır Bu tahsisatın 4.061.816.796 lirası cari masraflara, 1.918.813.204 lirası yatırımlara taallük etmektedir. Teklif olunan bu tahsisat 1958 yılında kabul buyurulan tahsisattan % 33,6 nispetinde 1.505.077.600 lira fazladır. Bütçelerin heyeti mecmuası yani umumi muvazene ve mülhak bütçeler bir arada, nazarı dikkate alındığı takdirde âmme hizmetleri için talep olunan tahsisat t 6.231.821.805 liraya baliğ olmaktadır. Bu tahsisatın 4.218.476.527 lirası cari masraflara, 2.013.345.278 lirası da yatırımlara aittir” sözleriyle bütçeye dair istatistiksel bilgiler vermiştir.⁴²

Demokrat Partili Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın 1959 yılı bütçesini takdim konuşması 3 saat sürmüştür. Polatkan, bütçe hazırlandığı tarihlerde iç ve dış iktisadi olaylar, takip edilen malî politikanın ana hatları, DP iktidarı döneminde yapılan sermaye yatırımları ve 1958 bütçesi tatbikatiyle 1959 bütçe tasarısının genel tahlili üzerinde durmuştur. Maliye Bakanı konuşmasında ziraî kazançlardan vergi alınmasına dair bir kanun tasarısının hazırlandığını da açıklamıştır.⁴³ Hasan Polatkan ABD, Fransa ve Avrupa Devletleri gibi dünya ekonomisinden örnekler vererek bu ülkelerin 1958 yılına dair ekonomik değerlendirmelerini yapmıştır. Dünya ekonomisinin genel durumu hakkında özet değerlendirmelerinden sonra 1958 senesinde dünyanın iktisadi bakımdan daha güç şartlar içinde bulunduğunu söylemiştir. Sanayileşmiş memleketlerde ekonomik büyümenin belli bir süre negatif seyrettiği, az gelişmiş memleketlerin de enflasyonun tehdidi altında kaldığını ifade etmiştir.⁴⁴ Polatkan, kısa bir süre içinde altın fiyatlarında % 34,6 nispetinde bir gerileme olduğunu,

38 “Meclis Bugün Bütçeyi Görüşmeye Başlıyor”, *Ulus*, 20 Şubat 1959, s.1, “Bütçe Müzakeresi Sakin Başladı”, *Milliyet*, 21 Şubat 1959, s.1.

39 “Bütçe Görüşmeleri”, *Ulus*, 20 Şubat 1959, s.5.

40 “Basiretsiz Politikanın Yükünü Çekiyoruz”, *Ulus*, 21 Şubat 1959,1, Gatwick'te 17 Şubat 1959 da Başbakan Adnan Menderes bir uçak kazası geçirdi. 14 kişinin hayatını kaybettiği kazadan Başbakan Menderes sağ kurtuldu, Rıdvan Akın, *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı (1923-2007)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.70.

41 “Basiretsiz Politikanın Yükünü Çekiyor”, *Ulus*, 21 Şubat 1959, s.1.

42 “1959 Yılı Bütçe Müzakeresi Yumuşak Hava İçinde Başladı”, *Akşam*, 21 Şubat 1959, s.1.

43 “DP'nin Mali ve İktisadi Politikası”, *Ulus*, 21 Şubat 1959, s.1.

44 *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:40, 20.02.1959, s. 280, “İktidarımız, iş başına geldiği tarihten beri memleketimizin kalkınması ile doğrudan doğruya alakalı bulunan ucuz ve bol miktarda elektrik enerjisi istihsalı hususunda büyük gayretler sarf ederek müstakbel nesillerin şükranla

spekülatörlerin bu metaa olan talebinin hissedilir derecede azaldığını, suni surette yükselmiş olan bina ve arsa fiyatlarında daha bariz düşüşler görüldüğünü aktarmıştır.⁴⁵ Hükûmet olarak iktisadi politikalarının başlıca hedefinin milletin hayat seviyesinin muasır medeni memleketlerdeki seviyeye hızla ulaştırılması olduğunu belirten Polatkan ayrıca Türkiye'nin Avrupa içindeki rolünü yerine getirebilmesi için iktisaden güçlü bir hale gelmesi gerektiğini ifade etmiştir. Konuşmasında Türkiye'de ki hızlı nüfus artışına da vurgu yaparak:

“1950’den den bu yana 8 sene içinde çok büyük işler yapılmıştır. Fakat önümüzde daha birçok büyük işler bizleri beklemektedir. İktisadi kalkınma davamızın bir an evvel tahakkukunu zaruri kılan diğer mühim bir amil de nüfusumuzda seneden seneye kaydedilen süratli artıştır. Türkiye’nin nüfusu 1960’da 27,5 milyon, 1965 de 31.3, 1970 de 35,5 milyona çıkacak ve 1975 senesinde yani 17 sene gibi nispeten kısa bir süre içinde 40 milyona vasıl olacaktır. Türkiye 17 sene sonra Avrupa’da Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa’dan sonra nüfus bakımında beşinci büyük devlet haline gelecektir” sözleriyle artan nüfusa paralel olarak yapılacak işlerin özellikle de iktisadi kalkınmanın önemini belirtmiştir.⁴⁶ Polatkan, takip edilecek iktisadi ve mali politikanın esaslarını 5 madde de şu şekilde sıralamıştır:

“1.Bütçelerin iktisadi bünyeye uygun tasarrufa bağlı ve dengeli olarak tanzim ve uygulaması, 2. İktisadi devlet teşekkülleri ve müesseselerinin çalışma programlarını bir yenilemeye tabi tutarak bu teşekkül ve kurumların kendi kendilerine yeter bir hale getirilmesi, 3.Banka kredilerinin kurgusal maksatlara tahsisini önleyecek denetlemenin takviyesi, 4.Akla uygun ve tabii bir fiyat nizamının tesis ve idamesi, 5.Dış ödeme olanaklarının artırılması ve madde bolluğu teminidir.”⁴⁷ Hazırlanmış olan tasarıyla zirai işletmelerin tamamının vergilendirilmesinin hedef tutulmadığı, lâyihanın öncelikli olarak küçük çiftçi ve küçük zirai işletmeyi sağlam esaslara göre ayırarak vergi dışı bıraktığı dile getirilmiştir. Maliye Bakanı asırlardan beri ihmal edilmiş olan vatanın, her sahada donatılarak iktisadi geleceğin daha güvenli bir hale getirilmesinin esas hedef olduğunu ifade etmiştir. Halkın lâyük olduğu refah seviyesine ulaşmasının ve daha mesut yaşama imkânına kavuşmasının çok yakın olduğunu söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁴⁸

4. Bütçe Görüşmelerin Üzerinden CHP’lilerin Tenkitleri

Mecliste, Hasan Polatkan’ın konuşmasından sonra Başkan Vekili Goloğlu’nun isteği üzerine görüşmelere ara verilmiş aradan sonra CHP grubu adına konuşması 63 sayfa tutan İsmail Rüştü Aksal kürsüye gelmiştir.⁴⁹ TBMM 1959 Bütçesinin müzakeresinde, CHP Meclis Grubu adına Ankara Milletvekili İsmail Rüştü Aksal hükûmete itimat oyu vermeyeceklerini söyleyerek konuşmasına başlamıştır. Konuşmasında:

anacağı ana tesisleri kurmuş ve kurmakta bulunmuştur, İktidarımız, iş başına geldiği tarihten beri memleketimizin kalkınması ile doğrudan doğruya alâkalı bulunan ucuz ve bol miktarda elektrik enerjisi istihsalı hususunda büyük gayretler sarf ederek müstakbel nesillerin şükranla anacağı ana tesisleri kurmuş ve kurmakta bulunmuştur”, TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:40, 20.02.1959, s. 290.

45 TBMM Tutanak Dergisi , XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:40, 20.02.1959, s. 285.

46 “Bütçe Müzakeresi”, *Akşam*, 21 Şubat 1959, s.5.

47 “Bütçe Müzakeresi”, *Akşam*, 21 Şubat 1959, s.5.

48 “Bütçe Müzakeresi”, *Akşam*, 21 Şubat 1959, s.5.

49 “Polatkan 3 Saat Konuştu”, *Akşam*, 21 Şubat 1959, s.5.

“Şimdiye kadar takip edilen basiretsiz politikanın en büyük mağdurları olan orta halli aileler, dar ve sabit gelirli vatandaşlar yeni kararların başlıca kurbanları durumuna düşmüşlerdir, muhalefetin ikazları dinlenseydi Türk vatandaşı bugün basiretsiz politikanın bedelini bu kadar ödemeyeceklerdi. Bugün Türk vatandaşının katlanmak zorunda kaldığı ağır külfetler, siyasi murakabesizliğin sonunda, vatandaşa ne kadar pahalıya mal olduğunu açıkça göstermesi bakımından ibret vericidir. Bir hükümet ki, muhalefetin yıllarca bu kürsüden yaptığı ikaz ve tavsiyeleri hiçe sayar, sonra bir dış yardım olmaksızın kurtuluş çaresi bulamayınca bu yardımı temin için aynı tavsiyeleri kabul etmek zorunda kalır. Ve bu hükümet hâlâ işbaşındadır” sözleriyle muhalefet olarak hükümete yaptıkları uyarıların dikkate alınmayışının sonuçlarının görüldüğünü aktarmıştır.⁵⁰

Hükümetin yıllardır Türk parasının değerinin korunması hususunda azami dikkat ve itina gösterildiğini iddia etmesine rağmen paranın değerinin yüzde 229 oranında düşmesine neden olduğunu belirtmiştir.⁵¹

CHP sözcüsü Aksal, yatırımların keyfi bir şekilde yapıldığını, enflasyonun tehlike arz ettiğini, dar gelirlilere yüklenen yükün büyük olduğunu ifade etmiştir.⁵² İthalât imkânlarının daralması, ihracat gelirlerinin mühim bir kısmının borç taksitlerine ödenmesi, dış ticaretin normal kanallardan ve usullerden gittikçe uzaklaşmasının, ekonominin hakiki ihtiyaçlarına uygun bir ithalât programı yapılmasına imkân bırakmadığını söylemiştir. Mevcut sanayi için gereken hammadde, yedek parça ve işletme malzemesinin yeterli derecede ithal edilemediğinden, son yıllarda sanayiinin kapasitesinin ancak %45’i civarında çalışmaya mecbur kaldığını söylemiştir. Sanayiinin çok düşük kapasite ile çalışmaya mecbur kalmasının ise maliyetlerin yükselmesinde önemli bir etken olduğunu belirtmiştir.⁵³ CHP adına söz alan Ankara Milletvekili İsmail Rüştü Aksal bütçeyi geniş bir şekilde inceleyerek tenkit etmiştir. İsmail Rüştü Aksal konuşmasında şu sözlerle hükümetin ekonomi yönetimini eleştirmiştir:

“Muhterem arkadaşlarım, 1959 Bütçesinin Yüksek Heyetinizde tetkik ve müzakeresi, geçmiş yılların bütçelerine nazaran tamamen farklı iktisadî ve mali şartlar içinde cereyan etmektedir. Bilindiği gibi, 1958 bütçesinin kabulünden sonra, Ağustos başında gerek yabancı

50 “Basiretsiz Politikanın Yükünü Çekiyoruz”, *Ulus*, 21 Şubat 1959, s.1.

51 “Bütçe Müzakeresi Sakin Başladı”, *Milliyet*, 21 Şubat 1959, s.5.

52 “Aksal ‘Hükümete İtimat Oyu Vermeyeceğiz ‘dedi’”, *Akşam*, 21 Şubat 1959, s.1.

53 *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:40, 20.02.1959, s.317. “DP hükümetlerinin zihniyetinde ise, bugün karşılaştığımız acı vakıalara rağmen hâlâ en ufak bir değişiklik olmadığını son hâdise ve kararlarla ilgili olarak yapılan resmî beyanlarda ve propaganda edebiyatında görmek mümkündür. Düne kadar olduğu gibi, bugün de, vatandaşı, oyalamak ve yanıltmak gayretini güden bu zihniyet ve tutumun, memleketi yarın bugünkünden çok daha vahim emrivakilerle karşı karşıya bırakacağından asla şüphe edilmemelidir, *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:40, 20.02.1959, s.324. Bugün vatandaş, bu yeni fiyat yükselişi vakiasının çaresizliği içinde büsbütün bunalmış bir haldedir, inhisar Maddelerine Devlet Teşekküllerinin mamullerine ve hizmet tarifelerine, su, havagazi, nakliye vesaire gibi mahallî hizmet tarifelerine bir biri ardınca yapılan büyük zamlar, fiyatları büsbütün kamçulamış orta halli aileler, işçi, küçük çiftçi, memur, emekli, dul ve yetimler gibi dar ve sabit gelirli vatandaşlar için hayat pahalılığı ve geçim zorluğunu bir kat daha artırmıştır. Nitekim daha evvel işaret ettiğimiz gibi, Ankara geçim endeksine dâhil fiyatlar, 1958 başından Aralık 1958 senesi sonuna kadar %37,8 gibi görülmemiş bir nispette artmıştır. Memur, emekli, dul ve yetim maaşlarına yapılan zamlar, daha bugünden bu yeni fiyat yükselişleri ile geniş ölçüde tesirsiz bir hale gelmiştir”, *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:40, 20.02.1959, s.326,327.

memleketlerle olan mali münasebetlerimizle gerek iktisadi ve mali hayatımızda derin tesir ve tepkiler yaratan ehemmiyetli hâdiseler vuku buldu ve kararlar alındı. Hükûmet, bu hâdiselerle ilgili olarak kararları, iktisadi ve mali sahada ulaşılan «yani merhale» nin mesut neticeleri olarak ilân etmekte ve şimdiye kadar takip edegeldiği politikanın muvaffakiyetine bir delil olarak ileri sürmektedir. Hakikatte ise, bu hâdiseler, yıllardan beri başta C.H.P. olmak üzere muhalefet tarafından zamanında yapılan tenkit ve ikazlara rağmen, D.P. hükûmetlerince ısrarla takip olunan hatalı ve basiretsiz politikanın, sonun da tam bir mahkûmiyetle neticelendiğini, enflasyonu bertaraf ve iktisadi hayatta temelinden sarsılan istikrarı yeniden tesis etmek maksadıyla alınan kararlar ise, mahiyet, muhteva ve hedefleri itibariyle memlekete çok pahalıya ve vatandaşa ağır fedakârlıklara mal olan bir «tasfiye hareketine» girişildiğini bütün acılığı ve açıklığı ile önümüze sermiş bulunmaktadır.”⁵⁴

İsmail Rüştü Aksal enflasyonun neticeleri üzerinden konuşmasına şu şekilde devam etmiştir. “*Filhakika, 1954 - 1955 yıllarından itibaren belirli bir hal almaya başlayan enflasyon hareketi, son yıllarda iktisadi hayatımızı ve içtimaî bünyemizi, dış memleketlerle olan mali münasebetlerimizi temelinden sarsacak bir hız ve genişlik aldı.*⁵⁵ Bu hal, bütün ekonomimizi altüst edecek ve gelişme imkânlarını baltalayacak bir tehlike arz etmeğe başladı” şeklinde ki değerlendirmesiyle enflasyonun hissedilen etkisine vurgu yapmıştır.⁵⁶ Aksal, 1953-1956 döneminde gayrisafi millî hâsılanın yatırımlara ortalama % 13,7 si tahsis edilebildiğini, bu oranın Suriye gibi siyasi ve iktisadi istikrarsızlıklar içinde bulunan ve sınırlı dış imkânlarla sahip olan bir memlekette % 17,5 olduğunu belirtmiştir. İsrail’in, aynı devrede Türkiye’de ki yatırımın iki misline yakın yatırım gayreti gösterdiğini söylemiştir.⁵⁷ Aksal, son sekiz yıldan beri elde edilen dış imkânlarla ve müsait iç ve dış şartlara rağmen ülkenin neden enflasyonla karşı karşıya kaldığı sorusunu yöneltmiştir. Aksal, buna cevap olarak DP hükûmetlerince özellikle 1954-1955 yıllarından itibaren takip edilen bütçe politikalarını, iktisadi kalkınmanın hem sebebi ve hem de neticesi olarak gösterilmek istenen enflasyonist kredi politikasını göstermiştir. 1954 yılından itibaren sadece propaganda amaçlı kamuoyuna denk olarak sürülen bütçelerin her yıl büyük açıklar verdiğini ve bu açıkların hazine kaynakları ile kapatıldığını söylemiştir.⁵⁸ DP hükûmetlerinin para politikasında değişik metotlara başvurmasını eleştiren Aksal, bu durumun Maliye Bakanı ve hükûmeti zor bir duruma düşürdüğünü

54 “Aksal’ın Konuşması”, *Ulus*, 21 Şubat 1959, s.1.

55 “Aksal’ın Konuşması”, *Ulus*, 21 Şubat 1959, s.1.

56 “Aksal’ın Konuşması”, *Ulus*, 21 Şubat 1959, s.2.

57 *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:40, 20.02.1959, s.331.

58 “İ. R. Aksal’ın Konuşması”, *Ulus* 21 Şubat 1959, s.2, “İktisadî Devlet Teşekkülleri ve benzeri müesseselerin Merkez Bankası Emisyonları tarafından karşılandığına da işaret eden Aksal, bu müesseselerin 1959 başında çektiği avansların 2 milyar 448 milyon lira ya yükseldiğine, buna göre bütçe açıkları için hazinenin Merkez Bankasına borçlandığı miktarın 1958 Ağustosunda başında 8 milyar 113 milyon lirayı bulduğunu, hâlbuki 1950’nin 27 Mayısında Devlet Teşekkülleri ve benzeri müesseselerin Merkez Bankasına olan borcunun 774 milyon liradan ibaret olduğuna, sekiz yıl içinde bu borçların 2 milyar 339 milyon lira gibi muazzam bir yekûna yükseldiğine işaret etmiştir. İstatistik Umum Müdürcüğüne, 1955 yılı başlangıç yani yüz addedilmek üzere 137 madde üzerinde hazırlanan geçinme endeksine göre ise durumun vahameti daha da göze çarpacak bir mahiyet arz etmektedir. Nitekim bu endekse göre fiyatlar 1958’in 1.inci ayına nazaran Aralık sonunda %37.8 artış kaydetmiştir. Arkada bıraktığımız yıl içinde fiyatlardaki yükselişin vahametini daha iyi belirtmiş olmak için, sadece 1958 yılı içinde geçinme endeksine dâhil fiyatlarda vaki olan artış nispetinin, 1948 den 1953 yılına kadar geçen 5 yıl içinde kaydedilen artışın 3 mislinden fazla olduğuna bilhassa işaret etmek isterim”, “Aksal’ın Konuşması”, *Ulus*, 21 Şubat 1959, s. 2.

aktarmıştır.⁵⁹ Aksal, DP'nin iktisadi ve mali politikanın sonucu ortaya çıkan enflasyon, hayat pahalılığı ve fiyat artışlarının mesuliyetini yükleyecek bir omuz aradığını bu amaçla Millî Korunma Kanununun tatbik edildiğini belirtmiştir.⁶⁰ Aksal, hükûmetin “*ucuzluk devam edecektir, fiyatların daha da düşürülmesi hususunda tedbirlerimiz birbirlerini takip etmektedir*” sözlerine atıfta bulunarak Millî Korunma Kanununun 1956 yazında bütün hızı ile uygulamaya konulduğunu ifade etmiştir.⁶¹ Aksal, yapılan yatırımların büyük kısmının ekonomik ihtiyaçlara karşılık vermekten uzak olduğunu ve enflasyonun hızlanırken yüz milyonlarca liralık imar hareketlerine girişmenin plân ve program anlayışıyla bağdaşmadığını belirtmiştir. Hesaplara ve şahsî kaprislere dayandırdığı bu durumu hatalı politikanın açık misalleri olarak göstermiştir. Aksal konuşmasına millî gelirdeki yavaşlamaya dair tespitleri ile devam etmiştir.⁶² C.H.P. sözcüsü yeni aşama olarak gösterilen 4 Ağustos kararlarının, içerik ve hedefleri sebebiyle memleket ve vatandaşa ağır fedakârlıklara mal olan bir tasfiye hareketi olduğunu açıklamıştır. Gerçeklerin bir müddet perdelendiğini ifade eden Aksal, yürütülen sakat politikanın ortaya çıkan ağır neticelere sebebiyet verdiğini anlatmıştır.⁶³ Türkiye Büyük Millet Meclisinin oturumu İsmail Rüştü Aksal'ın konuşmasını tamamlamasıyla sona ermiştir. Geçmiş yıllara nazaran çok sakin geçtiği belirtilen 1959 yılı bütçe görüşmelerinde İsmail Rüştü Aksal, CHP milletvekilleri tarafından alkışlanmıştır.⁶⁴ DP Muğla Milletvekili Zeyyat Mandalıncı, CHP Ankara Milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata ve DP Edirne Milletvekili Mükerrer Sarol da bütçe görüşmeleri hakkında birer konuşma yapmışlardır. Oturumun alışıkan olunmayan bir sessizlik içinde geçtiği, müdahaleler ve gürültüler olmadığı aktarılmıştır.⁶⁵

5. Bütçe Görüşmelerinde DP'lilerin Cevapları

DP'li Zeyyat Mandalıncı, konuşmasında muhalefetin kalkınmayı inkâr ettiğini söylemiştir. Yatırımların DP tarafından ‘ilahi bir vahiy’ sonucu değil memleket ihtiyaçları göz önünde tutularak

59 “Aksal’ın Konuşması”, *Ulus*, 21 Şubat 1959, s.2.

60 “İ. R. Aksal’ın Konuşması”, *Ulus*, 21 Şubat 1959, s.2.

61 “Aksal ‘Hükûmete İtimat Oyu Vermeyeceğiz’ dedi”, *Akşam*, 21 Şubat 1959, s.5.

62 “Aksal ‘Hükûmete İtimat Oyu Vermeyeceğiz’ dedi”, *Akşam*, 21 Şubat 1959, s.5. “Aksal bundan sonra konuşmasına şöyle devam etmiştir. “Bir hükûmet ki, 1954 den itibaren surf propaganda maksadıyla bütçelerin denk olduğunu iddia eder, hâlbuki bu bütçeler yüz milyonlarca açıklarla kapanır. Bir hükûmet ki hayatı ucuzlatma vaadiyle iş başına gelir 8 yılda fiyatlarda yüzde yüzden fazla ve son bir yılda 38,8 nispetinde bir artışa meydan verir. Bir hükûmet ki, dış borçlarımızın hiçbir surette endişe verecek durumda olmadığı hususunda umumî efkâra resmen teminat verir. Aradan pek kısa zaman geçtikten sonra dış borçlarımızın taksitlerini ödeyemez hale düşerek moratoryum istemeye mecbur kalır. Böyle bir hükûmette siyasî mesuliyet duygusunda zerre kadar eser var mıdır? Ve böyle bir memlekette müessir Meclis murakabesinden bahsedilebilir mi?”, “Siyasi Mesuliyet Duygusu”, *Akşam*, 21 Şubat 1959, s. 5.

63 Osman Okyar, “Bütçenin Mecliste Müzakeresi”, *Akis*, 28 Şubat 1959, s.5, “Aksal, evvelâ, meseleyi mecmu yatırım hacmi zaviyesinden incelemiştir. Millî gelire nazaran yatırımlar nispeti 1954 de %14,4 iken 1957 de 11,7 ye düşmüştür. Yatırımların mutlak ve nisbi olarak düşmesi, son yıllardaki enflasyonun tesirlerinden ileri gelmiştir. Bundan maada, bizdeki yatırım nisbetleri komşu memleketlerle mukayese edildiğinde, bizdeki nispetin meselâ İsrail, Suriye ve Lübnan’ın altında olduğu görülecektir. Bu da, D. P. iktidarının misli görülmemiş kalkınma propagandasının temelsizliğini ortaya koymaktadır. Aksal, ayrıca yatırımların bünyesi üzerinde durarak, Türkiye’deki yatırım politikasını tenkid etmiştir. Muvazenesizlik, umumi yatırım hacmi içinde, doğrudan doğruya mal istihsaline müncer olan yatırımların kıfayetsizliğinden ileri gelmektedir. Netice olarak millî gelirimizde son yıllarda vuku bulan yavaşlamanın isabetsiz bir yatırım politikasıyla enflasyonun kötü tesirlerinden ileri geldiği meydana çıkarılmıştır”, Osman Okyar, “Bütçenin Mecliste Müzakeresi”, *Akis*, 28 Şubat 1959, s. 5.

64 “Siyasi Mesuliyet Duygusu”, *Akşam*, 21 Şubat 1959, s. 5.

65 *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959, s. 352.

uzun incelemeler sonunda yapıldığını belirterek kalkınmakta olan ülkelerde fiyat artışlarının tabii olduğunu ifade etmiştir. DP Milletvekili Zeyyat Mandalıncı, bütçenin hükûmet ve hükûmetlerin mensup oldukları siyasi toplulukların malî, iktisadi ve sosyal anlayışlarını yansıtan mühim bir vesikası olduğunu açıkladı. Bu vesikanın gelir ve giderleri arasındaki ilişkileri, vergilerin tertibi ve imkânların dağılışı bakımından tahlilinin hükûmetlerin konjonktür üzerine ne suretle tesir etmek istediklerini kolaylıkla gösterebileceğini aktardı. Hükûmetlerin bu yoldan iktisadi sektörlerin faaliyetlerini hızlandırabildiklerini ve dizginleyebildiklerini söyledi.⁶⁶ Konuşmasının devamında;

“Arkadaşlar, bugün iktisaden geri kalmış memleket yalnız Türkiye’den ibaret değildir. Fiilen 57 memleket iktisaden geri kalmış memleketler listesi içinde yer almış bulunmaktadır. Bu memleketlerde 1 milyar 150 milyon insan yaşamaktadır. Amerikalılar bu memleketlerin hepsine yardım etmektedirler ve yapılan yardımların 11 senelik yekûnu 57 milyar dolara baliğ olmuştur. Bu memleketlere Amerika’nın yaptığı yardımlar bu memleketlerin savunma güçlerini ayakta tutmak gayretine matuftur. Bu memleketlerin savunma güçlerinin ayakta tutulabilmesi mevzuunda Birleşmiş Milletler ve Avrupa İktisadi İş Birliği gibi beynelmilel müesseseler tarafından bu yardımların ne şekilde kullanılması icap ettiğini gösteren birçok çalışmalar vardır. Bunların bilaistisna müncer olduğu netice şudur: iktisaden geri kalmış memleketlerde merkantilist bir zihniyetle mevcut imkânların veya dışardan temin edilen imkânların bir bölgenin veya bir zümrenin kalkınması ve büyük gelirlere mazhar olması yolunda değil, memleketin tümüne şamil bir kalkınmayı temin edecek şekilde sarf edilmesi gibi bir zarurete dayanmaktadır. Bütün çalışmaların, muhassalasını, tavsif bakımından, bu cümlelerin içine sığdırmak mümkündür” şeklinde değerlendirdi.⁶⁷

Daha sonra kürsüye CHP Ankara Milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata geldi. Bekata, Demokrat Parti hükûmetinin millî gelire nazaran orantısız bir şekilde masraf yaparak, maliyeyi sıkıntıya soktuğunu ve iktisadi buhranı iktidarın kendisinin davet ettiğini belirtti. Emisyonla, enflasyonla yeni kıymetler kazanılamayacağını; yalnız fiyatların yükseleceği gerçeğini, hükûmetin dikkate almadığını aktardı. Üretimi artırmayan faydasız veya az verimli sahalarda borçlanmanın plânsız şekilde kullanılması sonucu borçlanarak yardım gören bir memleketin iktisadi hayatının asla düzelemeyeceğini ve hükûmete inanmadığını söyledi. Paranın değerinin korunması şartının çiğnendiğini bu ve benzeri sebeplerle malî iktisadi önermelere itina etmeyen hükûmetin, parayı da bugünkü hale getirdiğini açıkladı. Muhalefetin ikazlarını ve haklı tenkitlerini dikkate almayan hükûmetin uluslararası ikazları da dinlemediğini söyleyerek iktidarı sert sözlerle eleştirdi.⁶⁸ Daha sonra DP Edirne Milletvekili Mükerrer Sarol söz alarak CHP’yi eleştirdi: Sarol:

“Halk Partisi bütçeleri niçin yatırım imkânlarından mahrum ve niçin kifayetsizdi? Demokrat iktidar, milletin önüne birçok hizmet ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra, geniş yatırımlara imkân veren kifayetli bir bütçeyi nasıl oluyor da getirebiliyordu? Bunun yüzlerce sebebini bulmak mümkündür. Fakat kanaatimizce en mühim sebep Halk Partisinin millî ekonomide ve para sisteminde kısır bir deflasyon politikasına dayanmış olmasıdır. Ve maalesef bu politika Halk Partisinin bütün iktidar tarihine hâkim olmuştur. Yüksek malûmunuzdur ki, deflasyon, enflasyon kadar, hatta ondan daha fazla zararlıdır. Deflasyon,

66 TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959, s. 352.

67 TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959, s. 356.

68 TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959, s. 363.

bir nevi akametten, bir nevi iktisadi kararsızlıktan gelen bir para ve kredi tıkanıklığıdır. Her çeşit istihlal teşebbüsünün dondurulmasını, müstahsili vasıtasız, müstehlikin ihtiyaçlarını karşılıksız bırakan bir atalet halidir. Millî kaynakları işlenmeden uyutan, milletin ruhu ve iktisadi şevkini hulâsa, millî potansiyeli meflûç bir hale sürükleyen bir uyuşukluk halidir.”⁶⁹

Sözleriyle geçmiş dönemde CHP'nin uyguladığı ekonomi politikası olan deflasyonun enflasyon kadar zararlı bir uygulama olduğuna atıfta bulunmuştur. Halk Partisi döneminde memlekette kredi açığı olduğunu ve ziraatın uyuştüğünü, bu sahanın yeni ve modern vasıtalar, makinalar ve traktörler beklediğini dile getirmiştir.⁷⁰ Zeyyat Mandalinci, Hıfzı Oğuz Bekata ve Mükerrerem Sarol'un konuşmaları normal bir hava içinde geçmiş, müzakereler Baykam'ın kürsüye gelmesinden sonra tartışmalı bir hal almıştır. CHP Adana milletvekili Suphi Baykam'ın konuşması ile oturum hareketlenmiştir. Öyle ki bazı milletvekilleri ihtar dahi almışlardır. Gürültüler çıkmış, Suphi Baykam daha sözlerinin başında DP'yi programına sadakatsizlikle itham etmiş ve DP'nin programı ve vaatleri ile bir alâkası kalmadığını söylemiştir.⁷¹ Baykam, Anayasa organları dışında kalan önemli demokratik müesseselerden biri olan, basının Demokrat Parti iktidar tarafından tahrip olduğunu ifade etmiştir. Demokrat Partiyi methettiği takdirde bir kısım basının kâğıt ve ilân yağmuruna tutulurken, diğer yandan muhalefet yapıyor diye, bir kısım gazetelere neden kâğıt ve ilân verilmediğini sormuştur. Bunun sebebinin, muhalefete ait gazetelerin kapatılmasının hükûmetçe istenmiş olduğu, buna muvaffak da olunduğu ve kapanmayanlar varsa onların da, güçlüklerle mücadele ettiği ifade edilmiştir.⁷² DP'nin sadece muhalefetle uğraştığını, ne pahasına olursa olsun iktidardan ayrılmamak uğrunda, içine girmiş olduğu çıkmazdan kendini kurtaramadığını ve her şeyi yüzüstü bırakarak, işlerle ilgilenmez bir hale geldiğini belirtmiştir.⁷³ Bu konuşmalar esnasında DP İçel milletvekili İbrahim Gürgen, Baykam'a: “*Yalan soyuyorsun, iktidarınız zamanında memlekette sefalet paçadan akıyordu. Demokrat Parti iktidarı zamanında yapılan Yenimahalle'yi, Yenidoğan'ı, Subay Evlerini unutup musun?*” sözleriyle karşılık verdi. Meclis başkanı Gürgen'e bu sözlerinden dolayı ilk ihtar verildi.⁷⁴ Baykam, DP hükûmetini barajlar konusunda da tenkit ederek vadedildiği tarihte ve önceden hesaplanan para ile bitirilmiş hiçbir barajın olmadığını

69 TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959, s. 371.

70 TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959, s. 371.

71 “Meclis'te İlk Bütçe Fırtınası Dün Koptu”, *Akşam*, 22 Şubat 1959, s. 1.

72 TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959, s. 379.

73 TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959, s. 382, “*Cumhuriyet Halk Partisi devrini misal olarak veren arkadaşlara, umumi olarak diğer sahalarda verdiğimiz cevapları hatırlatırım, mazinin hesaplarını rahatlıkla verebiliriz. Mazide yapılmış olanları tekrar edebiliriz ama lüzum yoktur. Eskiden bu lüks, bu ihtişam ve öte yanda sıkıntılar, kovuklarda, mağaralarda, gece kondular da yaşayan insanlar bu kadar yan yana gelmemişti. Bunun yanında, imar diyorsunuz, İstanbul'da, Ankara'da, Bursa'da imar hareketleri yapıyorsunuz. Memleket yalnız bu üç vilâyet mi? Yalnız İstanbul'a bir buçuk milyara yaklaşan parayı sarf edersiniz, öte yanda 10 kilometre uzağındaki bir kaza bakımsızlıktan yokluktan kırılmaktadır. Orta - çağ hayatı yaşar. Eğer bu memleket iktidar tarafından bir bütün olarak düşünülecekse bu nimetlerin düşünülerek, adaletle tevzi edilmesinde zaruret vardır. Ama bizde imar deyince, insanın aklına yıkım geliyor, Anayasa da çiğnenerek vatandaşın evi yıkılıyor ve parası dahi ödenmiyor, bugün. Belki hiçbir mevzuda bu kadar aşikâr olarak Demokrat Parti, Anayasayı çiğnememiştir. Bir vatandaşın meskeni yıkılır ve çok zaman, değerinden aşağı para verilirse veya parası ödenmezse, o vatandaşın ıstıرابı ne olur, Devlete karşı saygısı ne olur? Bunu düşünmek lâzımdır arkadaşlar”*, TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959, s. 383.

74 TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959, s. 383.

örnekler üzerinden açıkladı.⁷⁵

Suphi Baykam'ın sözleri, DP milletvekillerinin protestoları ile karşılandı. Sözlerine devam eden Baykam Meclisin vazifelerinin kısılmış olduğunu, denetimin asgari hadde indirildiğini, basının vazife göremez hale sokulduğunu ve radyonun Vatan Cephesine katılanların isimlerini okumak suretiyle kanun dışına çıktığını ifade etti. İdare âmirlerinin yaptığı baskılar ve banka kredilerinin dağıtılma şekline de şikâyet etti. Baykam 1950'de DP'nin iktidarı almasından sonra memleketin böyle baskın bir manzara kazandığını aktardı. Baykam'ın sözlerine karşılık İbrahim Gürgen'in "Yalan söylüyorsun" diye bağırması üzerine Başkan Kirazoğlu, Gürgen'e ikinci ihtarı vermiştir. Suphi Baykam konuşmasında yatırımlara karşı olmadığını fakat yatırımların programsız yapıldığını söyleyerek henüz tamamlanmamış yatırımlar hakkında örnekler vermiştir. Baykam, yarım kalmış yapıların dosyasında bulunan resimlerini milletvekillerine dağıtmıştır.⁷⁶ Baykam, DP hükûmetlerinin birtakım usulsüz hareket ve israf yaptığı ithamında bulunarak konuya dair iki örnek vermiştir. Bunlardan ilki Minneapolis-Moline Türk'ün, Türkiye'de traktör yapmak maksadıyla nasıl kurulduğunu, uçak motor fabrikasının bu şirkete nasıl iştirak ettirildiğini ve sonunda tek bir traktör yapmaksızın bu işin sonuçsuz kaldığını ve personele boş yere her yıl maaş öndendiğini iddia etmiştir. Ayrıca bu ortaklıktan «Kromik» adıyla kurulan başka bir şirkete 3 milyon liralık teminatın nasıl verildiğini, bunun için ödenen faiz miktarını dosyasındaki vesikalara dayanarak anlatmıştır. Verdiği ikinci örnek de SEKA'ya aitti. SEKA'nın dışarıdan getireceği sellülozluk odun için ihaleye iştirak eden firmalar arasında daima bir tanesini tercih yoluna gittiğini, bundan dolayı da ihale komisyonunun itiraz ettiğini söyledi. Söz konusu firmaya ihale yapılmasında SEKA genel müdürünün ısrar ettiğini, komisyon değiştirildikten sonra tercih edilen firmaya ihalenin yapıldığını önesürdü. Milletvekilleri, Suphi Baykam'a bu firmanın kim olduğunu sormuşlar bu soruya Baykam Sanayi Bakanı olan Samet Agoğlu'nun eniştesinin firması olduğu cevabını vermiştir.⁷⁷

75 TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959, s. 384.

76 "Meclis'te İlk Bütçe Fırtınası Dün Koptu", *Akşam*, 22 Şubat 1959, s.5, "Baykam'ın D. P. milletvekillerine cömertçe gösterdiği bu fotoğraflar, başlanıp ta bir türlü bitirilemeyen eserlerin son halini gösteriyordu. Genç milletvekili aylarca çalışarak vesikalardan müteşekkil kabarık bir koleksiyona sahip olmuştu. Meselâ Adana'da 1957 seçimleri arifesinde temeli atılan Devlet Hastanesi inşaatı o günden bu yana bir karış olsun yükselmemişti; ama yabancı otlar feyizli toprakları aldı ve bütün inşaat sahasını kaplamıştı. Erzurum'da 1953 te başlanan turistik otel, 500 bin lira sarf edilmesine rağmen karkas vaziyetteydi. 1954 te ihale edilen hasta hanede farklı bir durumda değildi. Malatya Hastanesi 6 yıldır birinci kattan yukarı çıkamıyordu. Atatürk Üniversitesi binasının hali malumdu. Erzurum'da 1953 te bir şeker şirketi kurulmuş, şirketin idare meclisi başkanlığına eski Van milletvekili Kemal Yörükoğlu getirilmişti. İdare meclisi üyeleri 6 yıldır maaş almalarına rağmen fabrika hâlâ ortada yoktu. Bütün bunlar israf değildi de neydi? Bu da yetmiyormuş gibi tamamlanan eserlerin maliyeti, ilk tahminleri muazzam miktarlarda aşırıyordu. Önceden vaat edildiği tarihte ve önceden hesap edilen para ile tamamlanmış bir baraj mevcut değildi. Meselâ 140 milyon liraya çıkacağı, sanılan Demirköprü barajının maliyet tahmini 1958 başında 199 milyon liraya yükselmişti. Kemer barajının ilk tahmini 127,1958 tahmini ise 182 milyon liraydı. Sarıyer'in maliyeti 656 dan 856 milyon liraya çıkmıştı, Isparta'nın 1954 te 4 milyon liraya maledileceği sanılan Kovada santrali, 20 milyon lira harcanmasına rağmen hâlâ tamamlanamamıştı. 21 milyonluk Kayseri şeker fabrikasına 48 milyon lira harcanmıştı. Hiç bir hesap yanlışlığı, bu kadar muazzam hataları haklı gösteremezdi. En hafif tabiriyle ortada bir israf vardı", "Bir amatör iktisatçı", *Akis*, 28 Şubat 1959, s. 18,19.

77 "Meclis'te İlk Bütçe Fırtınası Dün Koptu", *Akşam*, 22 Şubat 1959, 5, "Arkadaşlarım, 1958 senesinde bu şirketin ilgilileri tarafından iddia ediliyordu ki, Minneapolis - Moline Firması, % yüz yerli imalâtle traktör yapacaktır. Sene 1958 değil, 1959 olmuştur % 100 ü bir tarafa bıraktık, % 5 - 10 u yapan fabrika nerede? Şimdi size esas mühim olan bu işin macerasını arz edeyim. Ben, traktör yapıp yapılmadığı

Baykam'a göre SEKA'nın başına getirilen kişi ile ihaleyi alan firmanın "Breker Firması'nın" başındakiler Samet Ağaoğlu'nun akrabalarıydı ve Breker firması ikinci ihaledeki taahhüdünü yerine getirememişti.⁷⁸

DP sözcülüğünü de üzerine alan Samet Ağaoğlu iddialara cevap vermek için kürsüye çıkacağı sırada Celal Yardımcı ile kimin önce konuşacağına dair bir münakaşa yaşandı. DP sözcüsü Ağaoğlu kürsüden inmek zorunda kaldı. Celal Yardımcı, Suphi Baykam'ın sözleri arasında geçen kendi bakanlığına ait kısımları sırası gelince cevaplandıracağını söyleyerek kürsüden indi. Daha sonra kürsüye Ağaoğlu çıktı. Kürsüye gelen Ağaoğlu'nun ilk sözleri özellikle CHP sıralarında gürültülerle karşılandı. Gürültülere DP milletvekilleri de zaman zaman katılınca, Meclis Başkanı Kirazoğlu sessizliği temin etmekte büyük zorluk yaşadı. Ağaoğlu, Baykam'ın iddialarına cevaben ne kendisinin ne de akrabalarının herhangi bir sorumluluğu olmadığını belirterek "İspat lazım, bu ağır bir itham. Bir kelime ile geçiştirilemez" cevabını verdi. Ağaoğlu, CHP'lilerin kendisin sükûnete dinlemesini istemiş daha sonra iddialara konu olan Minneapolis-Moline Şirketini kuranın şimdi CHP saflarında bulunduğunu söylemiştir. Fethi Çelikbaş'a karşı söylenen bu söz mecliste gürültülere sebep olmuştur. Meclis Başkanı Kirazoğlu tarafından kime verildiği anlaşılamayan ihtarlar okunmuştur. Samet Ağaoğlu gürültüler arasında ihbarın yolları olduğunu hatırlatarak, ruhların ve zihinlerin kendilerini müdafaa edebilmeleri için en iyi yolun sükûnet olduğunu tecrübe ile öğrendiğini söylemiştir. Ağaoğlu; "TBMM'nde ekseriyeti onlardan kurulacak bir heyet, ben devlet hizmetlerinde iken kendi lehime çocuklarımın boğazına bir lokma geçirmiş miyim tahkik etsinler. İspat demedikleri takdirde bunu söyleyenler veya ima edenler namussuz, alçak insanlardır" sözleriyle hakkındaki iddialara sert sözlerle karşılık vermiştir.⁷⁹ Samet Ağaoğlu'nun, Suphi Baykam'ın iddialarına verdiği cevap DP tarafından şiddetli alkışlarla karşılık bulmuştur.⁸⁰

CHP'liler ise Ağaoğlu'nun son sözleriyle birlikte sıra kapaklarını vurmaya başlamışlar, Meclis Başkanı mevcut gerginliği dağıtmaya çalışmışsa da gürültüler devam etmiştir. Bu esnada CHP'li Sırrı Atalay bir ihtar cezası almıştır. Aksal'ın iddialarına cevap vermeye devam eden DP sözcüsü Ağaoğlu, Mecliste bazı hakların kısıldığı yolunda ki iddialara cevaben; "Bütün haksızlıklara uğramış insanların feryatlarının dinleneceği son yer burasıdır. Meclisin haysiyetine dokunmaktan içtinap ediniz" demiştir. Aksal'ın daima madalyonun bir tarafına bakmakla yetindiğini kaydeden sözcü

üzerinde değilim, asıl olan bu şirketin bünyesindeki kanunsuzluklardır", TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959, s. 387.

78 "Bir Amatör İktisatçı", *Akis*, 28 Şubat 1959, s. 19.

79 "Meclis'te İlk Bütçe Fırtınası Dün Koptu", *Akşam*, 22 Şubat 1959, s. 5, "Ağaoğlu, İsmail Rüştü bütün iddialarını 3 noktada topluyor; enflasyon var, millî gelir düşüyor, borçlanıyoruz. Enflasyon var mı, yok mu; millî gelir düşüyor mu, düşmüyor mu; borçlanıyor muyuz, borçlanmıyor muyuz? Bunların da cevabını vereceğim. Fakat arkadaşım bütün bunları söylerken iddialarını bir esasa bağlamak idi. Millî gelir neden düşüyor? Şayet böyle ise bunu tetkik etmesi, hakiki sebeplerini bulması lâzım gelir. Enflasyondan bahsediyor. Enflasyon, nazariyesini çok iyi bilir. Enflasyon var demek için şu üç halin birden gözükmesi lâzımdır; Fiyat yükselecek, istihsal azalacak, işsizlik doğacak, müsaade buyurursanız teknik konuşuyorum. Evet, fiyat yükselmesi var. Fakat istihsal azalması yok. İşsizlik yok", *TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959, s. 398, D. P. Grubu adına söz alan Samet Ağaoğlu, ablası Süreyya Ağaoğlu'nun kocasının bu ihalelere katıldığını, fakat asıl meselenin bakanın tazyik yapıp yapmadığının tespiti olduğunu söyledi. Bunun için de Suphi Baykam'ı iddialarını ispata davet etti. Bu maksatla söz isteyen Suphi Baykam'ın talebi kabul edilmediğinden hatibin delillerinin mevcut olup olmadığı, varsa nelerden ibaret bulunduğu anlaşılamadı, "Bir amatör iktisatçı", *Akis*, 28 Şubat 1959, s. 19.*

80 "T.B.M.M de Bütçe Müzakereleri", *Zafer*, 22 Şubat 1959, s.3.

Ağaoğlu, “Fabrikalar var, üretimler var, tüketimler var. Ekilmiş tarlalar var” diyerek rakamların Aksal’ın gösterdiği gibi karamsar olmadığını ifade etmiştir. Bu konuşma üzerine CHP Adana milletvekili Suphi Baykam’ın söz isteği oya konmuş, bu sırada Ağaoğlu da salonu terk etmiştir. DP çoğunluk kararıyla Baykam’ın konuşmasına müsaade etmeyince, CHP’liler «Yuh» diye bağırarak tepki göstermişlerdir. Mecliste ki hava yeniden gergin bir hal alınca Başkan Kirazoğlu, ertesi gün toplanmak üzere Meclisi tatil etmiştir.⁸¹ Bütçe görüşmelerinin ilk günü sakin, ikinci gününde ise tansiyon artmıştır. Üçüncü gün mevcut hava tamamen gerginleşmiştir. Eski Millet Partisi liderlerinden Bağımsız Manisa Milletvekili Hikmet Bayur’un sözleri kavgayı başlatmıştır.⁸² Bayur, muhalefetin “vatanda seçim, mecliste miting havası” oluşturmak istediğini iddia ederek Türkiye’nin bir ziraat memleketi olduğundan bahsedince Mecliste muhalefetin itirazları yükselmiştir.⁸³

Bütçenin tümü üzerine yapılan çalışmalar verilen yeterli önergesiyle son bulmuştur. Öğleden sonra başlayan oturumda ilk sözü Bütçe Komisyonu adına Behzat Bilgin almış onu Osman Bölükbaşı takip etmiştir.⁸⁴ Söz alan DP İzmir Milletvekili Bilgin; “*Sonra gelen önce gelenden daha çok muvaffak olmuşsa bununla da iftihar etmek lâzımdır. Bu Türk Milletinin nasibidir. Bugün düinden ileri, yarın bugünden ileri*” sözleriyle iktidarın hiçbir konuda muhalefet tarafından takdir edilmediğini belirtmiştir.⁸⁵ Bilgin, Halk Partisi Sözcüsü Aksal’ın ekonomik ve malî bir tahlil değil bir propaganda konuşması yaptığını, isnat etmiş olduğu esasların tamamen yanlış, çıkarmış olduğu neticelerin de gerçeklerin tamamen tersi olduğunu söylemiştir. Arz edilmiş olan bütçenin, 1951 den bu yana DP’nin bütün bütçeleri gibi yapıcı ve yaratıcı olduğunu, yatırım ve devlet hizmetleri bakımından istihsal artmasına yönelik tedbirlere fazlasıyla haiz bulunduğunu ifade etmiştir. Türk Milletinin iktisadi ve sosyal hayatında olumlu ve büyük tesirleri olacağını da ekleyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁸⁶

6. Bütçe Görüşmeleri Üzerine Diğer Görüşler

Görüşmelerde daha sonra Osman Bölükbaşı söz almıştır. Bir kardeş kavgası çıkabileceğine dikkat çeken CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) lideri, DP’den istenilenin fedakârlık olmadığı, DP’den vaktiyle mücadelesinde bayrak olarak kullandığı fikirlere, giriştiği taaddütlere, insan haklarına ve anayasa prensiplerine riayet etmesinin beklendiğini söylemiştir. Elleri imkân olduğu halde çeşitli sebeplerle rejimi teminata bağlamayanların bunun ıstırabını en çok kendilerinin çekeceğine değinen Bölükbaşı sözlerini; “*Kanaatimiz odur ki, tarih, iktidarımız hakkında hükmünü yaparken yapılan köprüler ve barajlar gibi maddi eserlere göre değil rejim mevzuunda göstereceğiniz ciddiyet ve samimiyete göre verecektir*” şeklinde bitirmiştir.⁸⁷ Osman Bölükbaşı’ndan sonra söz alan DP’li Polatkan’ın sözleri ağırlıklı olarak Halk Partisi sözcüsü İsmail Rüştü Aksal’ın bütçe tenkidi üzerinden yaptığı konuşmaya cevap şeklindedir. Aksal’ın

81 “Meclis’te İlk Bütçe Fırtınası Dün Koptu”, *Akşam*, 22 Şubat 1959, s. 5,

82 “Meclis’teki Kavgada Sıra Kapakları da kullanıldı”, *Akşam*, 23 Şubat 1959, s. 1.

83 “Mecliste Dün Kavgaya Çıktı”, *Milliyet*, 23 Şubat 1959, s.1.

84 “Meclis’teki Kavgada Sıra Kapakları da kullanıldı”, *Akşam*, 23 Şubat 1959, s. 1.

85 *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959, s. 408, “Dün Mecliste Kavgalar Oldu”, “Çatışmaya Hikmet Bayur’un Konuşması Yol Açtı”, *Vatan*, 23 Şubat 1959, s. 1.

86 *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:42, 22.02.1959, s. 420, “Bütçe Heyet-i Umumiyesi”, *Zafer*, 23 Şubat 1959, s.2.

87 “Meclis’teki Kavgada Sıra Kapakları da kullanıldı”, *Akşam*, 23 Şubat 1959, s. 5, *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:42, 22.02.1959, s. 422.

konuşmasını dört maddede toplayan Polatkan ilk olarak DP'nin basiretsiz olduğu konusunda eleştirilere yanıt vermiştir. Polatkan, Halk Partisi'nin sözcüsü ve geçmişte Maliye Bakanlığı yapan Aksal'ın kendi hükümetlerini basiretsizlikle itham edebilmesi için öncelikle CHP'nin basiretli bir devir geçirmeleri gerektiğini belirtmiştir. “Basiretsizlik Halk Partisinde midir, yoksa bugünkü iktidarda mıdır?” dedikten sonra Halk Partisi milletvekillerinin çıkardıkları karşılıksız bonoları ve Merkez Bankası kasalarına müracaat edişlerini anlatmıştır. İktisadi devlet teşekküllerine İsmail Rüştü Aksal zamanında da yapılan mali yardımdan misaller vermiş ve basiretten çok uzak olanların bu iktidara basiretsizlik atfetmeye hakları olmadığını söylemiştir.⁸⁸ Polatkan'dan sonra CHP sözcüsü İsmail Rüştü Aksal şahsına sataşma olduğu gerekçesiyle söz istemiştir. Başkan Vekili Ağah Erozan sataşma olmadığını belirterek Aksal'a söz vermemiştir.⁸⁹ CHP'liler sataşma olmasına rağmen bütçeyle ilgili konuşma imkânı bulamadıklarını dile getirmişlerdir. CHP Grup Sözcüsü Ankara Milletvekili İsmail Rüştü Aksal'ın konuşma talebi DP çoğunluğunca reddedilmiştir.⁹⁰ Daha sonra kürsüye Hikmet Bayur gelmiştir. Bu sırada önce salonu terk eden CHP'liler daha sonra tekrar içeri girmişlerdir. Bayur konuştuğu esnada salonda gürültüler başlamış, Bayur'un, CHP'nin demokrasiye isteyerek değil, hür memleketlerin baskısı altında geçtiğini söylemesiyle, CHP'li Milletvekili Hasan Erdoğan “yalancı” diye bağırmıştır.⁹¹ Başkan Erozan CHP Kars Milletvekili Hasan Erdoğan'a «takbih» cezası vermiş bu nedenle Erdoğan'ın maaşından beşte biri kesilecektir.⁹² Ayrıca CHP Ankara Milletvekili Hasan Tez de bir «ihtar» cezası almıştır.⁹³ Ağah Erozan, iktidar ve muhalefet saflarından hakaretamiz sözler geldiğini ancak bunun kimler tarafından söylendiğinin belirlenemediğini ifade ederek zabıtların incelenmesinin ardından bu sözleri söyleyenler için gereken işlemlerin yapılacağını duyurmuştur.⁹⁴ CHP'li milletvekilleri sıra kapaklarına vururken Mecliste bulunan öfkeli milletvekilleri ayağa kalkarak birbirlerinin üzerine yürümüştür. Yumruklar atılmış, gürültüden ne söylendiği anlaşılmamıştı. Birçok DP'li ve CHP'li milletvekili olayları yatıştırmak istese de bunda başarılı olamamıştı. Başkan Erozan, oturuma ara vermiş bir saatlik aranın ardından önce Bayur'un zabıtlardan konuşması okunmuş daha sonra Erdoğan ve Aksal kısa bir konuşma yapmışlardır. Önergelerin kabulüyle bütçe üzerindeki görüşmeler sona ermiştir.⁹⁵

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bütçe görüşmeleriyle ilgili olarak kaleme aldığı köşe yazısında; kendisinin ne bir maliyeci, ne de bir iktisatçı olduğunu ve bir muhalefet organında başyazar olduğunu unutarak yazısını sıradan bir vatandaş olarak kaleme aldığını belirtmiştir. Karaosmanoğlu; Maliye Bakanının, bütçe görüşmelerine dair uzun nutkunun tamamına yakın bir kısmını iktidar gazetelerinden birinin sütunlarında derin ve heyecanlı bir dikkatle okuduğunu ifade

88 “Meclis'teki Kavgada Sıra Kapaklarında Kullanıldı”, *Akşam*, 23 Şubat 1959, s. 5.

89 “Meclis'teki Kavgada Sıra Kapaklarında Kullanıldı”, *Akşam*, 23 Şubat 1959, s. 5.

90 “Meclis'te Dün Yumruklar Sallandı”, *Ulus*, 23 Şubat 1959, s. 3.

91 “Kavga Başlıyor”, *Akşam*, 23 Şubat 1959, 5, “Bayur; Batıda politika ekonomik uzmanları şöyle bir düşünce ortaya atmış bulunuyorlar. Geri kalan memleketleri kalkındıracağız, ilerleteceğiz, fakat elden geldiği kadar onları tarım ülkesi olarak bırakacağız, onlara bu yolda yardım edeceğiz. Niçin bunu söylüyorlar? Bizim sanayileşmemizden doğacak rekabetten korktukları için değil, onlarda şöyle bir kanaat hâsıl olmuş; Tarım ülkesi kalan bir ülke Batıya bağlanır çünkü ürünlerini Batıya satmaya mecburdur. O ülke sanayileşirse Batıya bağlılığı aynı ölçüde olmaz”, *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:42, 22.02.1959, s. 438.

92 “Meclis'te Dün Yumruklar Sallandı”, *Ulus*, 23 Şubat 1959, s. 1.

93 “Meclis'te Dün Yumruklar Sallandı”, *Ulus*, 23 Şubat 1959, s. 3.

94 “Kavga Başlıyor”, *Akşam*, 23 Şubat 1959, s. 5.

95 “Kavga Başlıyor”, *Akşam*, 23 Şubat 1959, s. 5.

etmiştir. Yazısının devamında;

*“Maliye Bakanı geçen bütçe nutuklarında olduğu gibi bunda da her işimizin yolunda gittiğini söylemekte, memleketi “güllük gülistanlık göstermekte vatandaşa ‘Hiç bir derdin yok sırtın pek karnın tok’ sözlerini tekrar etmektedir. Ama vatandaş bunun tamamıyla aksini bilmekte, aksini görmekte, aksini hissetmektedir ve kendisine hiç bir derdi olmadığı söylendiği zaman, hastasından ümidini kesmiş bir hekimin teselli sözlerini hatırlamakta ve içinden ‘anlaşılan bir umulmaz derde düşmüşüm’ demektedir. Zira. Istıraptan kıvranıp durmakta olduğu için iyileştigiğine hiçbir veçhile ihtimal vermemektedir”*⁹⁶

Sözleriyle Maliye Bakanının bütçe dair açıklamalarının vatandaşın beklentisini karşılayamadığını aktarmıştır.⁹⁷ Karaosmanoğlu, Maliye Bakanının ülke nüfusunun yılda yüz otuz arttığı bilgisine atıfta bulunarak bu demografik haberi Maliye Bakanından ziyade Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanının söylemesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Ayrıca birçok tarihi örnekle nüfus artışının mali ve iktisadi gelişmeyle ilgili olmadığını söylemiştir.⁹⁸

Bir sonraki gün başlayan bütçe görüşmelerinde Büyük Millet Meclisinin öğleden sonra başlayan oturumunda grup sözcülerine yirmişer, milletvekillerine ise beşer dakika konuşma hakkı verilmesi doğrultusundaki öneriler DP çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Meclis bütçesi üzerinde CHP Meclis Grubu adına ilk sözü Sırrı Atalay almıştır. Atalay gensoru ve Meclis tahkikatı müesseselerinin işlemez bir halde olduğunu ve hükûmetin denetimden kaçtığını ifade etmiştir. Sözü basına ve radyoya getirdiği sırada, başkan vekili ile aralarında münakaşa çıkmış bu tartışma kısa zamanda Meclis sıralarına da yansımıştır.⁹⁹ Atalay; *“devletin en yüksek ve itibarlı müessesesi olan Büyük Millet Meclisi bütçesini görüşüyoruz, dertlerin çaresi burada bulunur. Günlük emeğiyle ekmeğini kazanan insanların iktidar partisine kayda zorlanması”* sözleri üzerine mecliste gürültüler olunca meclis başkanı tarafından uyarılmıştır.¹⁰⁰ Daha sonra kürsüye DP’li İlhan Sipahioğlu gelmiştir. Sipahioğlu muhalefetin tutumunun Meclisin manevi şahsiyetine zarar verdiğini söylemiştir.

Meclis bütçesinin kabul edilmesinin ardından Cumhur Başkanlığı bütçesi müzakerelerine geçildi. Yapılan görüşmelerin ardından Cumhur Başkanlığı bütçesi kabul edildi. Sayıştay bütçesinden sonra Başbakanlık bütçesinin görüşülmesine başlandı. CHP Grubu adına konuşan İbrahim Saffet Omay, Vatan Cephesi telgraflarına değinerek, istimplâklere askerî vasıtaların nasıl karıştırıldıklarına kadar Başbakanlığı ilgilendiren tüm meseleler üzerinde durdu.¹⁰¹ Omay, Vatan cephesine katılımlarla ilgili radyo yayınlarını tenkit ederek *“Hükûmet reislerinin birinci*

96 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bir Vatandaş Olarak”, *Ulus*, 24 Şubat 1959, s. 1.

97 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bir Vatandaş Olarak”, *Ulus*, 24 Şubat 1959, s. 1.

98 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Bir Vatandaş Olarak”, *Ulus*, 24 Şubat 1959, s. 4.

99 “Mecliste Bu Defa Başkanla DP M. Vekilleri Kavga Etti”, *Akşam*, 24 Şubat 1959, s. 1.

100 *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:43, 23.02.1959, s. 479.

101 “Mecliste Bu defa Başkanla DP M. Vekilleri Kavga Etti”, *Akşam*, 24 Şubat 1959, s. 5, İlhan Sipahioğlu: *“muhalefet konuşamıyormuş, muhalefet tecavüze maruz kalyormuş, şuymuş buymuş. Evveleminde siz, burada iktidar partisi mensubu mebus arkadaşların meşru olarak iktidarda bulduklarını hareketlerinizle veya sözlerinizle kabul ederseniz buradaki münakaşa ve müzakereler çok daha salim ve neticesi daha faydalı olacaktır. Ama siz menfi düşüncelerinizde ısrar ederseniz şunu da aklınızdan çıkarmayınız ki, buradaki arkadaşlarımız da haklı olmanın verdiği itimat ve cesaretle her haksız tecavüze uğrayan bir insan gibi, mukavemet ve mukabele hatalarını yapmaktan beri olamayacaklardır”*, *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:43, 23.02.1959, s. 484.

vazifesi, Meclisin emrinde olmaktır” dedi.¹⁰² Görüşmelerde söz alan İzzet Akçal ise, basın hakkında konuştu. DP’nin, basını, haber vermekten, fikirlerini söylemekten menetmiş olmadığını ifade eden Akçal, şahıslara yapılan hücumlar meselesin de düşünmek icap ettiğini belirterek şahıslara yapılan tecavüzlerin tehlike addedilmesi gerektiğini söyledi. Tekrar söz alan İbrahim Saffet Omay ise “Hürriyetleri prangaya vuruyorsunuz, ondan sonra da gelip burada müdafaaasını yapıyorsunuz” sözleriyle karşılık verdi. Yapılan görüşmeler sonucunda Başbakanlık bütçesi de kabul edildi.¹⁰³ CHP Meclis Grubu adına İbrahim Saffet Omay bütçe ile ilgili konuşmasında: “Arkadaşlar; yüksek dikkatlerinizden kaçmamıştır ki Başvekâletin örtülü tahsisatı bu sene %50 zam ile 4 500 000 liraya çıkarılmaktadır. ‘Vatandaşın geçim darlığını günbegün artıran, büyük sıkıntılara sokan zam tedbirleriyle bu sene bir mali istikrar politikası takip ediyoruz’, denirken örtülü tahsisatın birden bire 4,5 milyon liraya yükseltilmesini tasvip etmiyoruz” demiştir.¹⁰⁴ DP’li Zeki Erataman:

“Muhterem arkadaşlarım, yine burada örtülü tahsisatın çokluğundan bahsettiler. 1949 - 1950 bütçelerini tetkik ettikleri zaman görecektir ki, bu tahsisat o zaman 2 milyon liradır. Umumi bütçe ise 1,5 milyar Türk lirası idi. 1,5 milyarlık bütçede 2 milyon. Bugün ise bütçe 6 milyara çıkmış ve örtülü tahsisat 4,5 milyon liradır, 4 misli bir tezayüt dahi göstermemiştir. O zaman 2 milyon olduğuna göre bugün 6 milyarlık bütçede 4,5 milyon lira örtülü tahsisatı çok, diye konuşmak doğru değildir” sözleriyle İbrahim Saffet Omay’a cevap verdi.¹⁰⁵ Emin Soysal ise devletin önemli bir işi olan bütçenin görüşüldüğünü belirterek bir buçuk saatlik bir zaman zarfında bu işin bitirilmek istenmesini doğru bulmadığını söyledi. Birçok meselenin aydınlanmamış ve aydınlatılmamış olduğunu aktardı.¹⁰⁶ Meclis öğleden sonra Ağâh Erozan’ın başkanlığında toplanarak Diyanet İşleri bütçesinin müzakeresine başladı.¹⁰⁷ Başkan ilk sözü CHP grubu adına Ankara Milletvekili Fuat Börekçiye verdi. Börekçi, İslam dininin önemine ve din hakkında yapılan propagandalara değindi. Börekçi konuşmasının devamında İlahiyat Fakültesinin, İmam-Hatip Okullarının ve Diyanet İşleri Başkanlığının günün şartlarına uygun eleman yetiştiremediğini ve çalışmadığını ifade etti.¹⁰⁸ Diyanet İşleri bütçesinde din konusuyla ilgili olarak zaman zaman DP ve CHP milletvekilleri arasında anlaşmazlıklar ve gürültüler oldu. DP’lilerin Halk Partisi zamanında dine önem verilmediğini öne sürmeleri itirazlara sebep oldu.¹⁰⁹ Müzakereler sonucunda Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi tamamlandı. Daha sonra Tapu ve kadastro Bütçesi görüşülerek oturum tatil edildi.¹¹⁰

Meclis, 25 Şubatta Maarif Vekâleti bütçesi, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü bütçeleri üzerinde genel görüşmelere başladı. Rize milletvekili Ahmet Morgil konuya ilişkin yaptığı değerlendirmede; “Maarif Vekâletinin mesaisini değerlendirirken kanaatimce şu esaslı nokraları gözden geçirmek lâzımdır” sözleriyle üç maddede sıraladı:1. Muhtelif yıllarda verilen tahsisat,

102 “Meclis’te Hadiseler Devam Etti”, *Vatan*, 24 Şubat 1959, s. 5.

103 “Mecliste Bu Defa Başkanla DP M. Vekilleri Kavga Etti”, *Akşam*, 24 Şubat 1959, s. 5.

104 *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:43, 23.02.1959, s. 516.

105 *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:43, 23.02.1959, s. 519.

106 *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:43, 23.02.1959, s. 531.

107 “Türk Parası”, *Akşam*, 25 Şubat 1959, s.5.

108 “Meclis’te Gürültü ve Kavgalar Oldu”, *Vatan*, 25 Şubat 1959, s. 5.

109 “Türk Parası”, *Akşam*, 25 Şubat 1959, s. 5.

110 “Meclis’te Gürültü ve Kavgalar Oldu”, *Vatan*, 25 Şubat 1959, 5.

2. Memleketteki okul, öğrenci ve öğretmen sayısı, 3. Maarif Vekâletinin ihtiyaçları zamanında görüp görmemesi ve maarif mesele ve dâvalarını ele alma derecesi” sözlerinin ardından 1949-1959 arası döneme ait Maarif Vekâleti ve üniversitelere verilen tahsisata dair çeşitli istatistikler vermiştir.¹¹¹ CHP Meclis grubu adına Turhan Feyzioğlu: “Üniversitelerimizin ihtiyaçlarına gelince, bina ihtiyaçları, laboratuvar malzemesi ve sair teçhizat buhranı, 1946 da kabul edilen üniversite tazminatının yetersiz hale gelmesi, fakültelerin asistan bulamaz hale düşmeleri gibi önemli meseleler üzerinde ayrı ayrı durmaya maalesef kısa müddetimiz müsait değildir. Manevi cephede ise, DP İktidarından şikâyetlerimiz milletçe malûmdur” milli eğitim meseleleri üzerine görüş ve tenkitlerini ifade etmiştir.¹¹² Meclisin bir sonraki gün yapılan toplantısında, bütçenin dört gün içinde yetiştirilmesine vurgu yapılarak verilen bir takrirle grup ve komisyon sözcülerinin konuşma sürelerinin 20 dakikadan 10 dakikaya indirilmesi önerilerek kabul edilmiştir.¹¹³

Adalet Bakanlığının bütçesi görüşülürken Meclisteki tansiyon yeniden yükselmiş CHP grubu adına söz alan CHP’li Adil Sağıroğlu Adalet Bakanlığı Bütçesini tenkit etmiştir. DP Sakarya Milletvekili Nusret Kirişçioğlu CHP sözcüsünün eleştirdiği kanunların CHP zamanında yürürlüğe konulduğunu belirterek “bilmeyerek kendi devirlerini kötilediler” demiştir. Bazı milletvekillerinin konuşmalarında sonra kürsüye gelen DP Isparta Milletvekili Sait Bilgiç mahkemelere baskı yapıldığı iddialarını ret ederek asıl baskının CHP döneminde yapıldığını söylemiştir. Bilgiç, CHP döneminde yapılan baskılara örnekler verince muhalefet sıralarından tepkiler yükselmiştir. CHP Kars Milletvekili Sırrı Atalay oturduğu yerden hatibe müdahale ederek konuşmacının şahsı ile ilgili bazı iddialarda bulunmuş Bilgiç, buna karşılık iddianın gerçek olmadığını söylemiştir.¹¹⁴ İki milletvekili arasındaki kavga diğer milletvekillerine de sirayet etmiş, Milletvekilleri arasındaki tartışma sertleşince Meclis daha da karışmıştır. Sükûnet sağlanamayınca Meclis Başkanı oturuma ara vermiştir. Aradan sonra başlayan görüşmelerde Meclis Başkanı, Başkanlık Divanının olayı görüştüğünü, salondaki şiddetli gürültü nedeniyle zabıt tutulamadığını, Atalay ve Bilgiç’in hakaretimiz sözlerinin zabıta bulunmadığını açıklayarak Bilgiç ve Atalay’a birer ihtar cezası verildiğini duyurmuştur. Mecliste hava sakinleştikten sonra Adalet Bakanı Esat Budakoğlu hâkim teminatı, Mersin cinayetinde davaya bakan Eskişehir Mahkemesi Başkanının emekliye sevk edilmesi ve tayin meseleleri konusunda açıklamalarda bulunmuştur.¹¹⁵ Adalet bütçesinin görüşmeleri sırasında çıkan kavgayla ilgili yapılan tahkikat sonucunda Ahmet Fırat’a (CHP) 3, Yaşar Albas’a (CHP) 1 celse müzakerelere katılmama cezası verilmiştir. Ayrıca Ömer Başeğmez’e maaş kesintisi, Hasan Tez’e maaş kesintisi ve 9 ihtar cezası verilmiştir. CHP grubu adına başkanlığa bir yazı veren Nüvit Yetkin sadece CHP’lilere ceza verilmesini protesto ederek yeniden tahkikat yapılmasını istemiştir.¹¹⁶ Daha sonra Ticaret Bakanının bir önergesiyle Türk parasının değerini koruma hakkındaki kanunun yürürlük süresini 5 yıl daha uzatan hükûmet tasarısının gündeme alınması ve acilen görüşülmesi istendi. Takririn kabulünden sonra ilk sözü CHP Grubu adına Hıfzı Oğuz Bekata aldı. Hükûmeti kurtarmak istediğini ifade eden Bekata şöyle dedi: “Bu kanun

111 TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:45, 25.02.1959, s. 785.

112 TBMM Tutanak Dergisi, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:45, 25.02.1959, s. 788.

113 “Türk Parasının Kıymeti Tartışmalara Neden Oldu”, *Akşam*, 25 Şubat 1959, s. 1.

114 “Dün Gece Yapılan Bütçe Görüşmeleri Sırasında Meclis’te Gürültü, Kavgalar Oldu”, *Vatan*, 25 Şubat 1959, s. 1.

115 “Meclis’te Gürültü ve Kavgalar Oldu”, *Vatan*, 25 Şubat 1959, s. 5.

116 “Bütçe Müzakereleri”, *Akşam*, 26 Şubat 1959, s. 5.

*hükûmete devalüasyon ve prim yetkisi vermektedir ki, temdidi ile hükûmetin girdiği çıkmazı göstermektedir. Bunun sonucunda hükûmet aleyhine beynelmilel ve milli dâvalar açılacaktır. Ben hükûmeti kurtarmak istiyorum. 4 ağustos kararlarının mesnedi yoktur. Hükûmet bir yanlış yapmıştır. Bunun sonu vahimdir. Bunu 6 sene değil 3 ay uzatalım ve durumu böylece tashih edelim. Böylece gelecek günlerin mesuliyetinden kurtulmuş oluruz” dedi. Bekata’ya cevap vermek üzere Ticaret Bakanı Hayrettin Erkmen kürsüye geldi. Erkmen 4 Ağustos kararlarının kanuni mesnede uygun olarak yapıldığını, devalüasyonun olmadığını söyledi. Alınan bu kararların Milli Korunma Kanununa dayanılarak alınamayacağını belirtti. Bekata konuşmasının devamında: “*Milli Korunma Kanunu mallar üzerinden prim alınmasını, Türk parası kanunu ise kıymet üzerinden prim alınmasını esas koşar*” dedi.¹¹⁷ Ardından Bekata ve Sanayi Bakanı uzun süren birer konuşma yaptı. Bekata “Bu bir prim sistemi değildir. Bu bir devalüasyondur. Hükûmetin döviz kurlarını tespiti yetkisi yoktur. Bunu Merkez Bankası yapar” derken Sanayi Bakanı Ataman ise: “Paranın resmi kıymeti tamamen korunmuştur. Paranın kalitesi düşülerek kıymeti yükselmiştir” dedi. Soysal, Bilgin ve Arkan’ın konuşmalarından sonra, Türk Parasını Koruma Kanununun yürürlük süresinin uzatılması ile ilgili kanun tasarısı kabul edilerek kanunlaştı.¹¹⁸ Daha sonra Danıştay bütçesinin görüşülmesine geçildi. Sonrasında maddeler üzerindeki görüşmelerde tamamlanarak ‘İstatistik Genel Müdürlüğü’ bütçesinin görüşmelerine başlandı. CHP Milletvekili Sırrı Atalay seçim istatistiklerinin tutulmasının siyasi hayattaki etkileri üzerinde durdu.¹¹⁹*

7. Bütçe Görüşmelerinin Sona Ermesi

Bütçe görüşmelerinin 1 Mart’a kadar bitmesi için müzakereler aralıksız devam etti.¹²⁰ Millî Savunma Bakanlığı bütçesinin müzakeresinde, imar işlerinde askeri vasıtaların kullanılması tenkit edildi. Vasıtaların bu sebeple hurda haline geldiği iddia edildi. Millî Savunma Bakanı Ethem Menderes iddialara verdiği cevapta askerî vasıtaların imar işlerinde kullanılmasının kanuni olduğunu belirtti.¹²¹ Maliye ve Millî Eğitim bütçelerinin görüşülmesi esnasında CHP’lilerle Başkan ve DP’liler arasında sert tartışmalar yaşandı. CHP grubu adına kürsüye gelen Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş, devlet borçlarının bütçede tam olarak gösterilmediğini söyledi. Celal Bayar’ın bir konuşmasına atıfta bulunarak enflasyonun milletleri iflasa sürükleyebileceğini, DP’nin ilk bütçesinden itibaren enflasyonist bir siyaset izlediğini söyledi.¹²² Maliye Bakanlığı bütçesinin görüşülmesinde CHP grubu adına kürsüye çıkan Fethi Çelikbaş 1954’den sonra yapılan yatırımlarda israfa gidildiğini belirtti. Eleştirilere cevap veren Maliye Bakanı Polatkan: “*Bugün*

117 “*Türk Parasının Kıymeti Tartışmalara Neden Oldu*”, *Akşam*, 25 Şubat 1959, s. 1, *Bütçe müzakerelerinin dördüncü gecesinde, çalışmalarını 1 Mart’a kadar tamamlayabilmek için zamanın daraldığı görüldü ve müzakere müddeti uzatıldı. Çarşamba sabahı 4,30 a kadar çalışan Meclis, aynı gün saat 10 da yeniden toplanarak gece 24 e kadar aralıksız -yani nazarî olarak yemeden, içmeden çalışmaya karar verd.* *Akis*, 28 Şubat 1959, s. 9.

118 “*Türk Parası*”, *Akşam*, 25 Şubat 1959, s.5, “*Meclis’te Gürültü ve Kavgalar Oldu*”, *Vatan*, 25 Şubat 1959, s. 5.

119 “*Meclis’te Gürültü ve Kavgalar Oldu*”, *Vatan*, 25 Şubat 1959, s. 5.

120 “*Bütçe Müzakereleri Süratle Tamamlanıyor*”, *Akşam*, 26 Şubat 1959, s. 1, *Dün gider bütçesinin TBMM de bugünkü müzakeresinde muhalefet milletvekilleri 50 imzalı bir tahrir vererek Doğu illerinin kalkınması için bütçeye 50 milyon liralık ödenek konulmasını istemişler, fakat bu teklif Genel Kurulca reddedilmiştir. Ayrıca, İstanbul’un imarı için ayrılan 50 milyon liradan 200 bin Uranın Maraş Belediyesine verilmesi hakkında Maraş milletvekili Emin Soysal’ın verdiği tahrir de reddedilmiştir.* *Akşam*, 26 Şubat 1959, s. 1

121 “*Bütçe Müzakereleri*”, *Akşam*, 26 Şubat 1959, s. 5.

122 “*Mecliste Cezalar Birbirini Kovaladı*”, *Vatan*, 26 Şubat 1959, s. 1.

yardımsız yaşayan millet var mı? Allah bir Amerika'ya vermiş. Demokrasi cephesindekiler hep ondan alıyorlar. İngiltere alıyor, Fransa alıyor. Bu yardımı beğenmiyoruz diyemiyorlar. Bunu beğenmeyen babayiğit Türkiye'de yok. Bütün dünyanın şu yardımı ben de alayım diye kıvrandığı bir devirde bunu küçümsemek doğru değildir” sözleriyle muhalefetin eleştirilerine cevap verdi.¹²³ Maliye Bütçesinin kabul edilmesinin ardından Milli Eğitim Bakanlığı (Maarif Vekâleti Bütçesi) bütçesinin görüşülmesine başlandı.¹²⁴

Milli Eğitim Bakanlığının bütçesinin görüşülmesi sırasında başkan komisyon adına DP Diyarbakır milletvekili Mehmet Hüsrev Ünal'a söz verdi. Hemen her devirde eğitime verilen önemi belirterek konuşmasına başlayan Ünal, bütün itina ve özene rağmen Milli Eğitim'in beklenen gelişmeyi gösteremediğini, üniversitelerin ise tam bir muhtariyet içinde olduğunu belirtti. CHP Ordu milletvekili Ferda Güley ise üniversitelere baskı yapıldığını öne süren bir konuşma yaptı. Güley'in konuşması esnasında bazı DP'li milletvekilleri konuşmacıya müdahale etti.¹²⁵ Milli Eğitim Bakanlığı Bütçesi müzakerelerinde CHP adına konuşan Turhan Feyzioğlu, üniversite muhtariyeti üzerine konuştu. Feyzioğlu; “Üniversitenin sesini kısmak, ışıktan kaçıp karanlığa sığınmak demektir. Bir memlekette üniversite hocasını dilediği takdirde işten uzaklaştırma yetkisi siyasi iktidarın elindeyse, o ülkede ilim hürriyeti tahdit ve tazyik altındadır” sözleriyle iktidarın uygulamalarını eleştirdi.¹²⁶ Feyzioğlu, eğitim camiasında fedakâr bir şekilde çalışan öğretmenlerin hayat standartlarının yükseltilemediğini, öğretmenlerin terfilerinin kadrosuzluk nedeniyle gerçekleşemediğini belirterek halk eğitimi konusunda Bakanlığın çalışmalarının yetersiz olduğunu aktardı. Feyzioğlu'nun bu eleştirilerine DP grubu adına Denizli milletvekili Mehmet Karasan cevaplandırarak iddiaları ret etti. Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı ise üniversite muhtariyetinin zedelenmediğini belirterek yapılan işler hususunda açıklamalar yaptı. Nihayetinde yeterlilik önergesi kabul edilerek fasıllara geçildi.¹²⁷ Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin kabulünden sonra Bayındırlık Bakanlığı bütçesinin görüşülmesine başlandı.¹²⁸ Bayındırlık Bakanlığının bütçesinin görüşülmesinde CHP grubu adına Gümüşhane milletvekili Nihat Sargınalp İstanbul'da yapılması düşünülen asma köprü hakkında konuştu.¹²⁹ Sargınalp, bakanlık bütçesinin bir önceki yıla göre eksik olduğunu belirtti. DP Meclis Grubu adına söz alan Gaziantep milletvekili Süleyman Kuraner, hükûmete teşekkürle başladığı konuşmasında, rakamlarla DP iktidarının 1950'den beri bayındırlık sahasının her kolunda göstermiş olduğu işlerden örnekler verdi. Kuraner'in konuşması DP milletvekilleri tarafından sık sık alkışlandı.¹³⁰ İmar ve İskân Bakanlığı bütçesinin görüşmeleri sırasında CHP Grubu adına söz alan Arif Hikmet Onat, ülkede yapılan imar faaliyetlerinin bir plan ve programa dayanmadığını, iskan ve toprak dağıtım işlerinin iyi yürütülmediğini belirterek Bakanlık çalışmalarını eleştirdi. DP Grubu adına konuşan Konya milletvekili Himmet Ölçmen'den sonra kürsüye İmar ve İskân Bakanı Medeni Berk geldi. Bakan yapılan eleştiri ve değerlendirmeleri cevapladı. Bakan, yapılan işlerin gelişigüzel yapılmadığını, Ankara, İstanbul, İzmir ve Bursa'da birer 'planlama dairesinin' tesis

123 “Bütçe Müzakereleri”, *Akşam*, 26 Şubat 1959, s. 5.

124 “Maarif Vekili Asılsız Tenkitleri Dün Çürüttü”, *Zafer*, 26 Şubat 1959, s.1.

125 “Mecliste Cezalar Birbirini Kovaladı”, *Vatan*, 26 Şubat 1959, s. 5, “Maarif Vekili Asılsız Tenkitleri Dün Çürüttü”, *Zafer*, 26 Şubat 1959, s.1.

126 “Bütçe Müzakereleri”, *Akşam*, 26 Şubat 1959, s. 5.

127 “Mecliste Cezalar Birbirini Kovaladı”, *Vatan*, 26 Şubat 1959, s. 5.

128 “Mecliste Cezalar Birbirini Kovaladı”, *Vatan*, 26 Şubat 1959, s. 5.

129 “Bütçe Müzakereleri”, *Akşam*, 26 Şubat 1959, s. 5.

130 “Mecliste Cezalar Birbirini Kovaladı”, *Vatan*, 26 Şubat 1959, s. 5.

edildiğini söyledi. Bu dairelerde yabancı imar profesörlerinden istifade edildiğini bildirdi. Ayrıca İstanbul'un imarında muhalefetin yapmış olduğu eleştirilerin yerinde olmadığını dile getirdi. İmar ve İskân Bakanlığı bütçesinin kabulünden sonra İçişleri Bakanlığı bütçesinin müzakerelerine geçildi. İlk sözü CHP Grubu adına Avni Doğan aldı ardından bir DP'li milletvekili CHP'yi kanunlara saygı göstermemekle suçladı. Akabinde kürsüye CHP Hatay milletvekili Sırrı Hocaoğlu geldi. Hocaoğlu, mevcut şartlar altında basın ve toplantı hürriyeti istemenin beyhude olduğunu belirtti. Daha sonra Jandarma Genel Kumandanlığı bütçesi kabul edildi. Hariciye Vekâleti bütçesinin müzakeresinden sonra 1959 yılı bütçe kanun tasarısının müzakeresinin tamamlanacağı bildirildi.¹³¹

TBMM'nde Bayındırlık, Ticaret, Sağlık, Gümrük ve Tekel, Ziraat, Ulaştırma, Çalışma, Sanayi Bakanlıklarının dâhil olduğu toplam sekiz Bakanlık bütçesi, görüşmeleri tamamlanarak kabul edildi. Bayındırlık Bakanlığı bütçesi bitirilmeden önce verilen bir önerge ile konuşmaların 20 dakikadan 10 dakikaya indirilmesi kabul edildi. Büyük gürültülere yol açan önergenin görüşülmesi sırasında, Başkan Vekili Mahmut Goloğlu, CHP'li Şahap Kitapçı'ya bir ihtar cezası verdi.¹³² Büyük Millet Meclisinin toplantısında memur ve emeklilerle ilgili kanun tasarıları tamamlanmış ve daha sonra Dışişleri Bakanlığı Bütçesi görüşülmüştür. İlk sözü Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu aldı. Zorlu, Doğu ve Batı bloku arasındaki gerginliği tahlil ederek gerginliğin sebepleri arasında sosyal, iktisadi meseleler kadar jeopolitik faktörlerin de bulunduğunu ifade etti. Türkiye'nin bütün ülkelerle dost olma arzusu taşıdığını ve çalışmaların hedefinin bu olduğunu belirtti. Ortadoğu sorunlarına değinerek Bağdat Paktının önemini vurguladı. Bağdat Paktının amacının Ortadoğu'ya komünizm sızmasının önlenmesi olduğunu söyledi. Dünya politikasının tahlilini yapan Zorlu, daha sonra Kıbrıs konusuna değindi. Kıbrıs anlaşmasının ve statüsünün maddelerini tek tek ele alarak değerlendirdi.¹³³ Dışişleri Bakanlığı bütçesi kabul edildikten sonra İktisadi İşbirliği Teşkilatı bütçesine geçildi ve kabul edildi.¹³⁴ Daha sonra kürsüye Halk Partisi adına Gülek geldi. Gülek, Kıbrıs konusunda Londra anlaşmasının bölgeye barış getirdiğini söyledi. Anlaşmalarla Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluğun tekrar mümkün olabileceğini belirterek temennisinin Londra anlaşmasının tahkikatının Kıbrıs halkının ahenkle yaşamasını temin etmesi olduğunu ifade etti. Gülek'in sözleri TBMM'nin tüm milletvekilleri tarafından kuvvetle alkışlandı. Akşam saatlerinde devam eden Dışişleri Bakanlığının bütçe görüşmelerinde iktidar ve muhalefet arasındaki tartışmalar sertleşti. Söz alan CHP Ankara milletvekili Bülent Ecevit, Kıbrıs meselesinde verilen vaatler ve tavizler karşısında hükûmetin kendilerinden teşekkür beklemelerinin tabii olduğunu belirtti. Bu sözler DP grubunca tepkiyle karşılandı. Ecevit konuşmasında: "Kıbrıs politikası hükûmetin dış politikasının istikrarsızlığını gösterir. Bu neticeye varılacak olduktan sonra I.nci Macmillan plânını neden şiddetle reddettik. Bu neticeyi kabul edecektik de Türk milletine yerine getirilmesi İmkânsız vaatleri niçin söyledik. Muhalefet Türkiye'de dış politika konusunda iktidarı desteklemesi hiç bir memlekette kıyas kabul etmeyecek ölçüdedir" dedi. Ecevit'ten sonra kürsüye gelen Zorlu, kısa bir konuşma yaptı. Verilen yeterlilik önergesi CHP'li milletvekillerinin de katılımıyla kabul edildi. Dışişleri Bakanlığı Bütçesinin tümü üzerine yapılan müzakereler bitti. İktisadi işbirliği bütçesi konuşulurken DP Grup Başkanı Atıf Benderlioğlu, başkanlığa iki önerge verdi. Önergeler

131 "Bütçe Görüşmeleri", *Vatan*, 28 Şubat 1959, s. 5.

132 "Mecliste İşçi Sigortaları Kurumu Tenkide Uğradı, Sekiz Bakanlığın Bütçesi Kabul Edildi", *Akşam*, 27 Şubat 1959, s. 1.

133 "Dün Gece 1959 Bütçesini 151 Aleyhte ve 1 Çekimsere Karşı 363 Oyla Kabul Eden Meclis Yarın Kıbrıs Meselesini Görüşecek", *Vatan*, 1 Mart 1959, s. 1.

134 "Meclis Yarın Kıbrıs Meselesini Görüşecek", *Vatan*, 1 Mart 1959, s. 5.

hükûmetin dış politikasının genel hatlarını ve Kıbrıs meselesinde varılan anlaşmaların tasvibini talep ediyordu. CHP milletvekilleri önergeye şiddetle itiraz ettiler. Buna rağmen, başkan vekili İbrahim Kirazoğlu önergeleri oya koydu ve kabul edildi. Daha sonra Başbakan Adnan Menderes'in söz istedi. Menderes:

“İşlerin aceleye getirilmesi lüzumu olmadığını ifade etmek için huzurunuzda gelmiş bulunuyorum. Verilen tahrir iki maddeyi ihtiva etmektedir. Muhalefete mensup arkadaşlar olabilir ki genel olarak takip olunan politikayı, dış politikamızın heyeti umumîyesini tasvip etmezler. Yahut ta umumî politikayı millî menfaatler icabı sayarlar. Fakat Kıbrıs meselesinin varmış olduğu neticede şu veya bu noktayı beğenmediklerinden tahririn heyeti umumîyesi ürerinde menfî rey verirler. Arz ediyorum ki bu iki meseleyi birbirinden ayırt etmek suretiyle görüşelim.”¹³⁵

Daha sonra gider bütçesinin oylamasına geçildi. 4.062.816.796 gider 1.917.813.804 de yatırım fasılları kabul edildi. Böylece gider bütçesi 5.939.630.000 olarak belirlendi.¹³⁶ Varidat Bütçesi hakkında CHP Meclis Grubu adına İlyas Seçkin yaptığı konuşmada:

“1959 malî yılı varidat tahminleri Hükûmetçe 5 milyar 997 milyon 800 bin lira olarak Büyük Meclise takdim edilmiş ve Bütçe Encümenince yapılan tetkikler sonunda bu tahminler 5 milyar 980 milyon 630 bin lira olarak tespit olunmuştur. Bu yıl varidat tahminleri 1958 yılı tahminlerinden 1 milyar 505 milyon lira fazladır. Artış nispeti %31,6 dir. Şimdiye kadar tatbik edilen bütçelerde bir evvelkiye nazaran artış en çok %12 ilâ % 20 arasında bulunurken 1959 yılı varidat tahminlerinin bu şekilde emsiline nazaran anormal bir nispet dâhilinde yükselmiş olması varidat membalarında meydana gelen normal bir artış dolayısıyla değildir. Bu artışın başlıca sebepleri 4 Ağustos kararlarıyla paramızın dış değerinin %222 nispetinde düşürülmesi neticesinde Gümrük resimleriyle ithalden alınan İstihsal vergilerinde meydana gelmesi beklenen bir milyanın üstünde bir fazlalık ile tekel maddelerine yapılan ehemmiyetli miktardaki zamlardır” dedi.¹³⁷

28 Şubat 1959 da bütçe görüşmeleri sona ermiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, sona eren 1959 mali yılı bütçe görüşmeleri sonunda bir konuşma gerçekleştirmiştir. İnönü konuşmasında:

“Muhterem arkadaşlarım, bütçe müzakereleri münasebetiyle âdetimiz olduğu üzere ve siyasi hayatımızda tek fırsat olarak hükûmetin bütün çalınmalarına temas ettik. İktisadi ve mali mevzularda şikâyetlerimizi etraflıca izaha çalıştık. İç siyasi meselelerde fikrimizi bir kere daha hulâsa etmek isterim. Dikkate şayan olan nokta, bütçeden evvel şikâyet ettiğimiz iç politika meselelerinde bütçeden sonra bir aydınlığa varmamış olmamızdır” dedi.¹³⁸

135 BMM’si Bütçeyi 151’e Karşı 363 Oyla Kabul Etti, *Akşam*, Mart 1959, s. 1,5.

136 BMM’si Bütçeyi 151’e Karşı 363 Oyla Kabul Etti, *Akşam*, Mart 1959, s. 1,5, Türk Başbakanı Menderes ve Yunan Başbakanı Karamanlis’in imzaladıkları metin Garanti Antlaşmasıdır. Garanti Antlaşması Enosis ve Taksim tezlerinin tamamen yasaklanacağını belirterek Kıbrıs’ta kurulacak yeni anayasal düzenin korunması Türkiye, İngiltere ve Yunanistan’a garanti ettirilmekteydi. Belirlenen ilkelerin çiğnenmesi durumunda tarafların toplu ya da tek başına Kıbrıs içinde harekete geçme hakkı; düzeni yeniden sağlama ve sınırlı olmak şartıyla tanınmaktaydı, Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul: Altın Kitaplar Matbaası, 1981, 125, *TBMM Tutanak Dergisi*, İ:48, 28.02.1959, C.1, s. 1392.

137 *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:48, 28.02.1959, s. 1401.

138 İnönü’nün Meclis’te Dünkü Konuşması, *Ulus*, 1 Mart 1959, s.1, *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:48, 28.02.1959, s. 1411.

CHP Grubu adına görüş ve düşüncesini ifade eden İsmet İnönü rejim meselesi, basın hürriyeti, toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunu gibi konulara temas etti.¹³⁹ Basın hürriyeti konusuna değinen İnönü, basın meselesini halletmenin iki yolu olduğunu belirterek bunları açık ifadeli basın hürriyetini esas tutan kanun ve bağımsız mahkemeler olarak belirtti. DP adına konuşan Samet Ağaoğlu, konuşmasında bilhassa İnönü'nün basın ve ispat hakkı mevzuundaki sözlerine cevap verdi.¹⁴⁰ Büyük Millet Meclisinde dokuz gün geceli gündüzlü devam eden Bütçe Müzakereleri gece saatlerinde sona erdi. Hariciye Bütçesinin de kabulüyle yeni yıl bütçesi açık oya sunuldu.¹⁴¹ Saat 23.50 de 1959 mali yılı bütçesi için açık oylamaya geçildi.¹⁴² DP'nin oylarıyla 1959 yılı bütçesi kabul edildi.¹⁴³ 515 katılımla 363 kabul, 151 ret ve 1 çekimser oy kullanıldı. Oylama sonrası Başbakan Adnan Menderes, kürsüye gelerek hükûmete verilmiş olan itimat nedeniyle teşekkür etti. Hükûmetin icraatlarına devam edeceklerini belirterek muhalefetin yapıcı tenkitlerini şükranla kabul ettiklerini ve bu tenkitlere sebep olan konuları yerine getirmeye çalışacaklarını belirtti.¹⁴⁴ DP'nin diğer bütçeleri gibi 1959 yılı bütçesi de memur maaşları, emekli, dul ve yetim maaşları ile diğer personel maaşlarının artırılmasını hedef tutan kanunlarla birlikte kabul edildi.¹⁴⁵

Önergede hükûmetin takip ettiği Kıbrıs politikasının tasvip edilmesi isteniyordu. CHP grubu adına konuşan Nüvit Yetkin, Kıbrıs antlaşması incelenmeden konuyla ilgili oylamaya geçilmesinin doğru olmadığını ifade etti. CKMP Kırşehir milletvekili Osman Bölükbaşı da aynı görüşü savundu. CHP Sivas milletvekili Turhan Feyzioğlu da konuyu aynı yönden ele alan konuşmasında sonra kürsüye gelen Adnan Menderes, muhalefetin görüşüne katıldığını belirtti. Meclis Başkanı Kıbrıs konusunun ayrı bir oturumda görüşüleceğini kararlaştırılarak oturumu kapattı.¹⁴⁶

139 Bütçe Layihası, *Zafer*, 1 Mart 1959, s.3.

140 "BMM'si Bütçeyi 151'e Karşı 363 Oyla Kabul Etti", *Akşam*, 1 Mart 1959, s. 5

141 "Bütçe Layihası Kanunlaştı", *Zafer*, 1 Mart 1959, s.1.

142 "BMM'si Bütçeyi 151'e Karşı 363 Oyla Kabul Etti", *Akşam*, 1 Mart 1959, s. 5.

143 S. Güngör, "a.g.e.", s. 493.

144 "BMM'si Bütçeyi 151'e Karşı 363 Oyla Kabul Etti", *Akşam*, 1 Mart 1959, s. 5, Başbakan Adnan Menderes: "Hükümetinizin, bu bütçenin tatbikatında büyük bir titizlikle, memleket ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak suretiyle, memlekete yeni yeni eserler kazandırmak, memleketi yeni yeni muvaffakiyetlere ulaştırmak yolunda bütün dikkat ve gayreti sarfedeceğini Yüksek Huzurunuzda arz ve ifade etmek isterim. Geçmiş yıllardan bugünün Türkiye'sini ayıran mesafe, ne kadar muazzam ise, bundan sonra da bugünün Türkiye'sinden yarının Türkiye' sini ayıran mesafe hatta daha mütezayit bir nispette, daha muazzam olacaktır. Çünkü memleketimizin imkânları düne nispetle, bugün çok daha artmış bulunmaktadır. Gelecek sene nasip olur, bugünleri idrak edecek olursak, gelecek bütçe müzakerelerini bu şekilde yapıp bitirdiğimiz zaman, göreceksiniz ki, memleketin muvaffakiyetleri ve eserlerin bilançosu bir sene içinde daha da yükselmiş ve hepimizin göğsünü iftiharla kabartacak bir seviyeye vasil olmuş bulunacaktır. Hükümet büyük bir şevkle, büyük bir gayret ve büyük bir titizlikle yeni malî senenin içine yeni bütçe ile şu andan itibaren girmiş ve başlamış olacaktır", *TBMM Tutanak Dergisi*, XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:48, 28.02.1959, s.1414, *TBMM'si bütçeyi 151'e karşı 363 oyla kabul etti*, "BMM'si Bütçeyi 151'e Karşı 363 Oyla Kabul Etti", *Akşam*, 1 Mart 1959, s. 1.

145 "Müzakerelerin Muhassalası", *Zafer*, 1 Mart 1959, s.3.

146 Meclis Yarın Kıbrıs Meselesini Görüşecek", *Vatan*, 1 Mart 1959, s.5.

Sonuç

Bütçe çalışmaları hükümetlerin sağlık, milli eğitim, milli savunma ve bayındırlık gibi birçok sahada takip edeceği yol konusunda bilgi verir. Bunun dışında yürütülen iç ve dış politikaya dair önemli ipuçları içerir. Bütçe görüşmelerinde sadece bütçe ile alakalı mevzular değil iktidar ve muhalefetin farklı konular üzerindeki söylem ve eleştirileri de yer alır. Hükümetin çalışma programı olan bütçede, halk adına yapılacak işler tespit edilerek ortaya konur. Cumhuriyet tarihinde ki tüm bütçe müzakereleri gibi 1959 yılında gerçekleşen bütçe görüşmeleri de Mecliste uzun uzun tartışılmıştır. İktidar bütçe görüşmelerinde ekonomik politikaların en iyi şekilde yönetildiğini ve ortaya konulan başarılı işleri savunurken, muhalefetin eleştirisi başta ekonomi politikaları olmak üzere ülkenin iyi yönetilmediği olmuştur. 1959 yılı bütçe görüşmeleri özellikle iktidarda yer alan DP ile muhalefette olan CHP'si arasında karşılıklı iddia ve cevaplarla geçmiştir. 1950 yılı seçimleri sonucunda Demokrat Partinin iktidara gelmesi ve CHP'nin muhalefete çekilmesi ile iktidar-muhalefet çekişmesi başlamıştır. Özellikle 1957-1960 arası dönem, bu mücadelenin en sert olduğu zaman aralığıdır. Bu açıdan 1959 yılı bütçe görüşmeleri, önceki yıllarda yapılan bütçe müzakerelerinden ayrı bir önem taşır. DP iktidarının son evresine girilen bu süreçte bütçe görüşmeleri üzerinden iktidara yönelik şikâyet ya da eleştirilerin dozunun biraz daha arttığı görülmektedir. Müzakerelerde muhalefet, iktidarın çeşitli sahalardaki politikalarını ve uygulamalarını sert bir şekilde eleştirirken, iktidar yapılan işlerin takdir edilmemesi ve görmezden gelinmesinden şikâyet etmiştir. İktidar kendisine yönelik eleştiri yapanlara ve özellikle muhalefette öne çıkan CHP'ye kendi iktidar oldukları dönemdeki eksik ya da yanlış buldukları uygulamalar üzerinden cevap vermiştir.

1959 yılı bütçesine dair TBMM'nde bütçeyi takdim konuşmasını DP'li Hasan Polatkan yapmıştır. Daha sonra CHP Meclis grubu adına Ankara milletvekili İsmail Rüştü Aksal ve DP Meclis grubu adına Manisa milletvekili Samet Ağaoğlu bütçeye dair görüşlerini sunmuşlardır. Hasan Polatkan hükümet olarak iktisadi politikalarda hedefin, milletin hayat seviyesinin gelişmiş ülkelerdeki seviyeye ulaşmak olduğunu belirtmiştir. 1959 bütçe müzakerelerinde CHP'li İsmail Rüştü Aksal iktidarın ekonomi politikalarını sert bir dille eleştirerek hükümete güvenoyu vermeyeceklerini ifade etmiştir. Aksal, yatırımların keyfi yapıldığı, enflasyonun tehlike arz ettiği, sanayinin düşük kapasite ile çalışması nedeniyle maliyetlerin yükseldiğini ve dar gelirliyle yüklenen yükün büyük olduğunu iddia etmiştir. DP'li Zeyyat Mandalıncı, Hıfzı Oğuz Bekata, Mükerrerem Sarol gibi isimler hem yapılan eleştirilere yanıt vermiş hem de bütçeye dair görüşlerini açıklamışlardır. Zeyyat Mandalıncı muhalefetin kalkınmayı inkâr ettiğini belirterek kalkınma olan ülkelerde fiyat artışlarının olağan olduğunu ifade etmiştir. DP İzmir milletvekili Behzat Bilgin, 1959 bütçesinin yapıcı ve yaratıcı olduğunu ifade etmiştir. CHP'li milletvekilleri ise ekonomi konusunda hükümete yapılan uyarıların dikkate alınmadığı dile getirmişlerdir. DP'li milletvekilleri, Halk Partisi döneminde kredi açığı olduğunu, ziraatın durduğunu ileri sürmüşlerdir. Görüşmelerde zaman zaman tansiyon yükselmiş bazı milletvekillerinin sözleri nedeniyle Mecliste 'ki hava gerilmiştir. Bu duruma örnek konuşmalardan birisi de CHP'li Suphi Baykam'ın konuşması olmuştur. Baykam, DP'nin programının vaatleri ile bir alakasının kalmadığını söylemiştir. Baykam, basının iktidar tarafından tahrip edildiği eleştirisini dile getirmiştir. Yatırımlara karşı olmadığını söyleyen Baykam, yatırımların bir program dâhilinde yapılmadığını dile getirmiştir. Bu sözlerle DP İzmir Milletvekili Behzat Bilgin, Halk Partisi sözcüsü Aksal'ın ekonomik ve mali bir tahlil değil bir propaganda konuşması yaptığını söyleyerek cevap vermiştir. Suphi Baykam'ın sözlerine

DP'li Samet Ağaoğlu da cevap vermiştir. Ağaoğlu cevabi konuşma esnasında CHP'ye yönelik sert sözlerde bulununca CHP'liler Meclis sıra kapaklarını vurmaya başlamışlar bazı milletvekilleri bu nedenle uyarı ve maaş kesinti cezası almıştır. 1959 bütçe görüşmelerinde tansiyonu artıran bir başka gelişme ise Hikmet Bayur'un konuşmasından sonra yaşanmıştır. 12 Şubatta başlayan 1959 yılı bütçe görüşmeleri 1 Mart'a kadar devam etmiştir. 28 Şubat 1959'da sona eren bütçe kanunu 363 kabul, 151 ret ve 1 çekimser oy ile yürürlüğe girmiştir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi

XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:40, 20.02.1959.

XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:41, 21.02.1959.

XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:42, 22.02.1959.

XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:43, 23.02.1959.

XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:45, 25.02.1959.

XI. Dönem, Cilt:7, Birleşim:48, 28.02.1959.

Sürelî Yayınlar

Akis

Akşam

Milliyet

Ulus

Vatan

Zafer

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Çev. Ahmet Fethi. Hil Yay., İstanbul, 1992.

Akın, Rıdvan, *Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı (1923-2007)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.

Anadol, Cemal, *Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti*, Yeni Kuvayı Milliye Yayınevi, İstanbul, 2004.

Apuhan, Recep Şükrü, *27 Mayıs'tan Yassıada Mahkemelerine Menderes*, Timaş Yay., İstanbul, 2010.

Birand Mehmet Ali, DüNDAR Can, ÇAPLI Bülent. *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*,

Milliyet Yay., İstanbul, 1991.

Çavdar, Tevfik, Türkiye'nin *Demokrasi Tarihi*, İmge Kitapevi Yayınevi, Ankara, 2008.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 1990.

Güngör, Süleyman, *Muhalefette CHP*, Alternatif Yayınevi, Ankara, 2004.

Jan Zürcher, Erik. *Moderleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yay., İstanbul, 1993.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, "Bir Vatandaş Olarak", *Ulus*, 24 Şubat 1959.

Karpat, Kemal H., *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi (1876 -1980)*, Çev. Esin Soğancılar, İmge Kitapevi Yay., Ankara, 2007.

Killi, Suna, *27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 1998.

Killi, Suna. *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*. Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1976.

Okyar, Osman, "Bütçenin Mecliste Müzakeresi", *Akis*, 28 Şubat 1959.

Sertkaya, İbrahim, *Demokrasi Yolunda Bir Hayat Adnan Menderes*, Yağmur Yay., İstanbul, 2008.

Tuncay, Mete, Koçak, Cemil vd., *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908 – 1980)*, Cem Yayınevi, Ankara, 1989.

Yavuzalp, Ercüment, *Menderes'le Anılar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Yazman, M. Öğüt, *Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1974.

Yılmaz, Ensar. *Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları*. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2008.

Yücel, Hüseyin, *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği Yay., Ankara, 2017.

Tezler

Bağlı, Mehmet Selim, "TBMM'nin Bütçe Hakkı Kullanımı Durumu: 5018 Sayılı Kanun Sonrası Bütçe Kullanımı Hakkında Etkinlik Düzeyinin Ölçümü", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Ekonomisi (Maliye) Anabilim dalı, Ankara, 2014.

Kınalı, Gürhan, *Bütçe Görüşmeleri Ekseninde Türkiye Ekonomisi (1946- 1950)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Dr. Öğr. Üyesi
Bülent ATALAYTrakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü
bulentatalay@trakya.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3338-3098>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 31/03/2022 09/05/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1096540>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Türkiye’de Ferdin Cemaate Feda Edildiğine Tarihî Bir Örnek: Fener Patrikhanesi’nin Verildiğini İddia Ettiği [Kadim] İmtiyazlarını İstismarı

A Historical Example about which the Individual is Bartered Away to the Society: The Abuse of its Ancient Privileges, which were given to be Asserted by Fener Patrirkhate

Öz

Türkiye’de cemiyetin ve dolayısıyla ferdin, din istismarı yapılarak cemaate fedadan da öte kurban edildiği tarihî bir gerçektir. Bu gerçeği görmek için sadece süreçte meydana gelen olaylara bakmak yeterlidir. Söz konusu olan mesele, Osmanlı toplum yapısı bakımından sadece Müslümanları değil, aynı zamanda Gayrimüslimleri de yakından ilgilendirmektedir. Ferdî hürriyet, devlet toplum ilişkilerinin laikleşmesi ve demokratikleşmesi bağlamında çok önemlidir. Buna bağlı olarak toplumun tam olarak laikleşmemesi ve gelişmiş bir demokratik anlayışa ulaşamamasında sorumluluk sadece Müslümanlara değil, Gayrimüslimlere ve özellikle Rum Ortodokslara da aittir.

Hatta denilebilir ki Gayrimüslimlerin özellikle Ortodoks Rumların sorumluluğu daha fazladır. Çünkü Müslümanlar, içtihat kavramını tam anlamıyla kavrayamadıklarından çağı değerlendirmekte geri kaldılar. Ortodoks Rumlara gelince, nicelik ve nitelik olarak Gayrimüslim tebaa içerisinde diğerlerine göre daha önemliydiler. Buna bağlı olarak sorumlulukları da daha fazlaydı. Türkiye’de ferdî hak ve hürriyetlerin çağdaş düzeye çıkarılmaya başlanmasının miladı kabul edilebilecek Tanzimat ve sonrasındaki sürece muhalefet, Sünnî Müslüman din adamlarından ziyade, Gayrimüslim Ruhban ve özellikle Ortodoks Rum Ruhbandan gelmiştir.

Bunun da sebebi Ortodoks tebaanın bir mensubu olmaktan değil, Fener Patrikhanesi’ne mensup ruhban olmaktan kaynaklanmıştır. Ortodoks Ruhban, sahip oldukları üstünlüklerini kaybetme endişesiyle

*Bu çalışma aynı adla Edirne’de 12-13 Mart 2020 tarihlerinde düzenlenen “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı’dan Cumhuriyete Türkiye’de Demokrasi Uluslararası Sempozyumunda” bildiri olarak sunulmuştur.

ATIF: ATALAY Bülent, “Türkiye’de Ferdin Cemaate Feda Edildiğine Tarihî Bir Örnek: Fener Patrikhanesi’nin Verildiğini İddia Ettiği [Kadim] İmtiyazlarını İstismarı”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 8/2 (Haziran 2022), s. (430-461)

CITE: ATALAY Bülent, “A Historical Example about which the Individual is Bartered Away to the Society: The Abuse of its Ancient Privileges, which were given to be Asserted by Fener Patrirkhate”, **Journal of History and Future**, 8/2 (June 2022), pp. (430-461)

sürekli tepki göstermiştir. Türkiye’de ıslahatlar Avrupa Devletleri’nin açık telkin, tavsiyeleri ve örtülü tehditlerinin gölgesinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Aynı Avrupa Devletleri’nin desteğini arkasına alan Fener Patrikhanesi ve dolayısıyla Ortodoks Rum Ruhban sınıf, ıslahatlara karşı çıkmışlardır. Bununla da kalmayarak uygulanmaması için ellerinden geleni yapmışlardır. Rum Ruhban sınıf muhalif davranırken, tarihî bir “*tahterevalli*” ya da bir “*manivela*” şeklinde kullanarak var olduğunu iddia, fakat ispat edemediği kadim imtiyazlarını oldukça mahir bir şekilde istismar etmiştir. Çalışmamızda bu husus mümkün olduğu kadar, izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hürriyet, Laiklik, Demokrasi, Tanzimat ve Islahat Fermanları, Müslümanlar ve Gayrimüslimler, Hak, İmtiyaz.

Abstract

By abusing of the religion, the fact that the society and hence the individual are not only bartered away but also are sacrificed to, is a historical fact in Turkey. To see this fact, it is enough to look events, which have happened in the process. From the point of view the structure of the Ottoman society, the issue at stake closely interests to not only the Muslims but also the non-Muslims. The individual freedom is so important in the context of the secularization and democratization of state-society relations. According to this, the responsibility belongs to not only the Muslims but also the non-Muslims and especially the Greek Orthodox in the absence of a exactly secularized society and a developed democratic understanding.

It can even be said that the non-Muslims, especially the Orthodox Greeks have more responsibility. Because the Muslims did not fully comprehend the concept of jurisprudence, they remained behind in evaluating the age. As for the Orthodox Greeks, they were more important in terms of quantity and quality than other the non-Muslim subjects. Accordingly, their responsibilities were higher. Tanzimat and aftermaths the process, which can be accepted the milestone that individual rights and freedom were leveled up to a contemporary degree, were opposed more by the non-Muslims clergymen and especially the Greek clergymen than the Orthodox Muslim clergymen in Turkey.

The reason of the case was not because of being a member of the Orthodox subjects, but being a ruban belonging to the Fener Patriarchate. Orthodox clergy constantly reacted to the anxiety of losing their superiority. Reforms have been tried to realize in the shadow of hints and veiled threats or suggestion of European states in Turkey. The Fener Patriarchate, and consequently the Orthodox Greek Clergy, who took the same the European states back, opposed the reforms. By having not done with it, they have gone all out for the reforms weren’t improved. While the Greek cleric class opposed them, they ingeniously abused their ancient privileges as a historical “seesaw” or “lever”.

Keys Words: The Freedom, the Secularism, The Edicts of Tanzimat and Islahat, Muslim and non-Muslims, Right and Privilege.

Giriş

Hristiyanlar, Roma İmparatorluğu'nun baskısından, 380'de I.Theodosios'un, devletin dininin Hristiyanlık olduğunu kabulüyle kısmen rahatladılar. Gerek Batı, gerekse Doğu Roma'da Hristiyanlığın resmîyet kazanmasıyla oluşan ortam, birçok tartışmaya ve tabii olarak çok sayıda mezhebin ortaya çıkmasına da yol açmıştır¹. Roma Piskoposu (Papa) ile Konstantinopolis (Yeni Roma-İstanbul) Piskoposu (Patrik) 381'deki İkinci Konsil'de eşit statüde kabul edildiler. Bu durum Kadıköy Konsili'nde de (451) teyit edilince², Papanın aforoz tehdidinde Patrik de aynı şekilde karşılık verdi. Justinianos döneminde (527-565) statüleri ve 692 Trullo (kubbe) Konsili'yle kutsallıkları tespit edilen beş eski dinî merkezden İskenderiye, Antakya ve Kudüs'ün, Müslümanların elinde bulunması³ Roma ve İstanbul'u öne çıkartırken İstanbul Patrikliği, Roma Kilisesi'ne muhalefetini de arttırdı. Doğu Roma/Bizans'taki "ikona kırıcılık"⁴ (726-843), aralarındaki ayrılığı telafisi imkânsız bir noktaya getirdiğinden Roma'nın, Grek Doğu'yla, Bizans'ın da, Latin Batı'yla bağlantısı koptu⁵.

Bizans ve Batı Roma arasındaki sert rekabet, Slav Dünyası'nın İstanbul Patrikliğine bağlanmasıyla Temmuz 1054'te önce Papa sonra da Patrik, birbirlerini ve ruhanî meclis üyelerini aforoz edince iki kilise birbirinden kesin olarak ayrıldı⁶. Tarihi süreçte Bizans, Patrikhanenin etkisinin artmasının bedelini, IV. Haçlı Seferi'yle çok ağır ödedi. Çünkü Papalık, İstanbul'u işgalle 1204'te Latin İmparatorluğu'nu kurunca⁷ İznik'e taşındı ve Ortodoksların, Katoliklere karşı kin ve nefretleri daha da arttı⁸. Latinlerin Temmuz 1261'de terkiyle Konstantinopolis⁹, tekrar Patrikhanenin merkezi haline getirildi¹⁰.

Osmanlı Türklerinin Balkanlar'daki fetihlerinden kaynaklanan korkuyla, Doğu ve Batı Kiliselerinin birleştirilmesi zaman zaman gündeme getirilmişse de aralarındaki nefretten dolayı ihtimal dışı görülüyordu. Nitekim İmparator III. İoannis'in, Papadan yardım isteği karşılığında kabul etmek zorunda kaldığı 1438-1439'daki birleşme ilanı¹¹ Doğu Kiliselerinin 1443'te bir araya

1 Kürşat Demirci, "Hristiyanlık", *TDVİA*, 17, İstanbul 1998, s. 333.

2 A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, (Çev. A. Müfid Mansel), Ankara 1943, 99-100; Işın Demirkent, "Bizans", *TDVİA*, 6, İstanbul 1992, s. 232.

3 A. A. Vasiliev, *a.g.e.*, s. 283; John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, (Çev. Ali Özdamar), İstanbul 2007, s. 150.

4 Hz. İsa ve azizlerin suretleri için kullanılan ikona kavramı, öneminden dolayı Bizans tarihinde bir döneme (726-843) ikonoklazma adının verilmesine sebep olurken, kelime anlamı itibariyle tasvir kırıcı demektir (Cyril Mango, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 2008, s. 110-111; Tafsilatlı bilgi için bkz. *Aynı eser*).

5 G. L. SEIDLER, *Bizans Siyasal Düşüncesi*, (Mete Tuncay), Ankara 1980, s. 31, 41, 59-60, 80-81; Kürşat Demirci, *a.g. madde*, s. 334; İlber Ortaylı, "Ortodoksluk", (Editör Ali Berktaş), *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi, Seçme Eserler III*, İstanbul 2014, s. 6.

6 G. L. SEIDLER, *a.g.e.*, s. 24; Kürşat Demirci, *a.g. madde*, s. 334; John Haldon, *a.g.e.*, s. 258; İlber Ortaylı, *a.g.m.*, s. 7-8.

7 Cyril Mango, *a.g.e.*, s. 9; G. L. SEIDLER, *a.g.e.*, s. 15; John Haldon, *a.g.e.*, s. 160.

8 İlber Ortaylı, *a.g.m.*, s. 8.

9 Cyril Mango, *a.g.e.*, s. 298.

10 Işın Demirkent, *a.g. madde*, s. 239.

11 G. L. SEIDLER, *a.g.e.*, s. 66; John Haldon, *a.g.e.*, 262; Halil İnalçık, "Papa II. Pius'un Fâtih'e Mektubu

geldikleri Kudüs toplantısında reddedildi. İstanbul'un fethi öncesinde daha da artan Türk tehlikesi birlik düşüncesini tekrar harekete geçirdiğinden, İmparator XI. Konstantinos da Aralık 1452'de kiliselerin birliğini kabul ederek¹² Ayasofya'da Katolik itikadının kuralları doğrultusunda ayin yaptırınca Patrik II. Athanasios istifa etti. Megadük Notaras da; "İstanbul'da Kardinal külâhu görmektense, Türk sarığı görmeyi tercih ederim" diyerek tavrını açıkça ortaya koyarken¹³, diğer bir ifadeyle genel kanaatin; "Frenk'in ekmeğindense Türk'ün kılıcı evlâdır"¹⁴, olması hiç şüphesiz Konstantinapol'un, İstanbul olma sürecini hızlandırdı. Nitekim Konstantinapol, 1453'te Türkler tarafından fethedildiğinde Mehmed'in cihan imparatorluğu tutkusunun simgesi haline gelmişti. Fatih, yeni başkent İstanbul'u, büyük Roma İmparatorları zamanında olduğu gibi siyasî ve dinî bir merkez haline getirmek istediği için her türlü fedakârlığı ve teşebbüsü göze alırken aynı zamanda Patrikhanenin hiyerarşik teşkilatını, bazı yönlerden devlet düzeninde hâlâ mevcut eksikleri kapatacak bir araç olarak görmekteydi¹⁵. Bundan dolayı Fatih'in, İstanbul Rum Patrikliğini resmen tanıdığı ve yüksek düzeyde onurlandırdığı süreçte¹⁶, Batı Roma kadar olmasa bile eski ihtişamıyla birlikte hem nüfuzu, hem de nüfusu azaldığı açıkça görülen bu kadim şehirde¹⁷ Bizans İmparatorlarının, Ortodoks itikadını hiçe sayarak kiliselerin birleştirilmesinde ısrarı eleştirilmekteydi¹⁸. İstanbul'un fethinden¹⁹ kısa bir süre önce müzmin muhaliflerden Georgios Kurtios Skolarios²⁰ güvenilir ve bilgili bir papaz olduğundan, Pantokrator Manastırı'nda ziyaret edilirdi²¹. I. Athanasios'un istifasıyla boş kalan Patrikliğe²², fetihten sonra Edirne'ye götürülen Skolarios ünü sebebiyle kendisine atfedilen unvanlar arasında Padişah-ı Rum (Romalıların Padişahı)²³ da yer alan ve ismiyle müsemma olarak hareket eden Fatih tarafından arandığı öğrenilince İstanbul'a gönderildi. Fatih'in isteği üzerine Sen Sinod tarafından metropolitlikten Patrikliğe yükseltilen Skolarios'a, 1454'te ihtişamlı bir törenle II. Gennadios adıyla Patriklik bahşedildi²⁴.

(1461): Epistola ad Mahomatem", *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İstanbul 2016, s. 172; Christoph Wilhelm Lüdeke, *Türklerde Din ve Devlet Yönetimi İzmir*, İstanbul 1759-1768, (Çev. Türkis Noyan), İstanbul 2013, s. 84.

- 12 John Haldon, *a.g.e.*, s. 269; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 1299-1453*, 1, (Çev. Nilüfer Epçeli), (Çev. Kont. Kemal Beydilli), (Editör Erhan Afyoncu), İstanbul 2011, s. 610.
- 13 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, (1451-1538)*, 2, (Çev. Nilüfer Epçeli, Çev. Kont. Kemal Beydilli), İstanbul 2005, s. 36.
- 14 İlber Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Balkanlar'da Ulusal Kiliseler ve Rum-Ortodoks Kilisesi", (Editör Ali Berktaş), *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi Seçme Eserler III*, İstanbul 2014, s. 24.
- 15 Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 47; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 1453-1574*, 2, (Çev. Nilüfer Epçeli), (Çev. Kont. Kemal Beydilli), (Editör Erhan Afyoncu), İstanbul 2011, s. 6.
- 16 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003, s. 54.
- 17 Cyril Mango, *a.g.e.*, s. 97.
- 18 Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1999, s. 81.
- 19 İstanbul'un fethi hakkında geniş bilgi için bkz. Kritovulos, *Târih-i Saltanat-ı Mehmed Hân-ı Sâni*, (Mütercimi: İzmir Mebusu Karolidi), İstanbul 1328, s. 1-114.
- 20 Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1987, s. 167-175; Suraiya Faroqi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, İstanbul 2010, s. 58; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara 2008, s. 118, 374; Johann Wilhelm Zinkeisen, *a.g.e.*, 1, s. 610-611.
- 21 Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 30.
- 22 Aurel Decei, "Patrik II. Gennadios Skolarios'un Fatih Sultan Mehmet İçin Yazdığı Ortodoks İtikadnâmesinin Türkçe Metni", *Fatih ve İstanbul*, I, Sayı: 1, İstanbul 1953, s. 99-116.
- 23 Heath W. Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, (Çeviren Kıvanç Tanrıyar), İstanbul 2010, s. 131.
- 24 Kritovulos, *a.g.e.*, s. 94; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 63; İlber Ortaylı, "Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine", *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*, İstanbul 2016, s. 137.

Gennadios'un Patrikliğiyle birlikte Patrikhanenin, cemaat mensuplarının; “*vaftizden-takdise, takdisten-defne*” kadar, “*kurum-devlet, kurum-cemaat, kurum-fert*” ilişkileri hususunda hak ya da imtiyazlar²⁵ verildiği ileri sürülmekle²⁶ birlikte bazı tereddütlere rağmen tamamen özerk bir statüye kavuşturulduğu bile iddia edilmektedir²⁷. Hâlbuki kilisenin gücü Bizans'ta, hiçbir zaman Batı Roma'da yani Vatikan'da olduğu gibi gerçekleşmemiştir. Zira kilise mensuplarını XII. Yüzyıldan itibaren Batı'da Vatikan tayin ederken Bizans'ta kilisenin de efendisi imparatordu²⁸. Buna bağlı olarak Bizans İmparatorlarınınca istismar edilen²⁹ ve Papalığın baskı ve saldırılarına uğrayan Patrikhane, yeni dönemde Türk milletinin engin ve Fatih'in hoşgörülü anlayışıyla³⁰ birlikte yürüttüğü siyasetle³¹, devletin adil yönetimi altında kurumsal kimliğine kavuşturularak bir “*Osmanlı Kurumu*” hâline getirilmek istendi³². Fakat Patriklerin hiçbir zaman tam anlamıyla otorite sahibi olmalarına müsaade edilmezken³³ “*görünmeden görünmek*”³⁴ veya “*hissettirmeden tesir etmek*” tarzında uygulamalara bağlı olarak devlet tarafından müsamaha ortamının muhafazasına özen gösterildi. Buna rağmen zaman zaman olduğu gibi Patrikhane tarafından desteklenen³⁵, bazı Rumlar'ın bunu istismar ederek³⁶ İstanbul'a tekrar sahip olma istekleri³⁷, mükemmel bir istihbarat teşkilatına sahip olan Yavuz Sultan Selim zamanında gözden kaçmazken tedbirlere rağmen muhtemel tehlike tamamen ortadan kaldırılabilmiş değildir³⁸.

Mevcut tehlikenin farkında olan ve İslâm Dünyası'nın önderliğine hazırlanan Yavuz³⁹, Şeyhülislam Zembilli Ali Cemali Efendi'ye, Allah indinde; “*bütün dünyayı fethetmenin mi,*

-
- 25 [Gennadios'un zatına ya da Patrikhanenin hükmi şahsiyetine aidiyeti meçhul, muğlak, muallak, müphem ve münakaşalı olan bu imtiyazlar Fatih'in Gennadios'u Patrik olarak görevlendirirken şartların icabı ve devletin bilhassa dâhili emniyeti bakımından zahiren ortaya koyduğu ihtiram ve buna bağlı olarak hakikatte ve pratikte pek de kıymet-i harbiyesi olmayan protokol imtiyazından başka bir şey değildir (İlber Ortaylı, “Ortodoksluk”, *Osmanlı'da Milletler ve ...*, s. 21.
- 26 III. Yovakim tarafından Patrikhane meclis-i muhtelit azalarına gizli olarak tebliğ edilen Kânunuevvel 1321/Ocak 1906 tarihli lâyiha: *BOA, TFR. I. M*, nr. 19/1836.
- 27 *Tanin*, 17 Haziran 1909; İsmail Hâmi Danişmend, İstanbul Fethinin Medeni Kıymeti, İstanbul 1953, s. 30-51; Abdülkadir Özcan, “İstanbul'un Fethinin Doğu ve Batı Dünyalarındaki Yankıları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, Isparta 1999, s. 104.
- 28 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 33.
- 29 A. Hamid Ongunsu, “Beşyüzcü Fetih Yılı Münasebetiyle Bazı Düşünceler”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, IV, Sayı: 7, İstanbul 1953, s. 9-10.
- 30 Lord Eversley-Sir Valentine Chirol, *Türk İmparatorluğu (1288-1924)*, (Çev. Sedat Demir-Billur Manav Arslan), İstanbul 2014, s. 108-110.
- 31 Johann Wilhelm Zinkeisen, *a.g.e*, 2, s. 10-11.
- 32 Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, İstanbul 1332, s. 54.
- 33 Nicolae Jorga, *a.g.e*, s. 365.
- 34 Selim Deringil, “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Törensiz Doku: “Görünmeden Görünmek”, *Simgeden Millete II. Abdülhamit'ten Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul 2017, s. 53.
- 35 Johann Wilhelm Zinkeisen, *a.g.e*, 2, s. 8-9.
- 36 Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 36.
- 37 Mustafa Nûri, *Netayic ül- Vukuat*, Cild-i Evvel, İstanbul 1327, s. 80-81.
- 38 Yaşar Yücel-Ali Sevim, *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı FATİH YAVUZ KANUNİ*, Ankara 1991, s. 142.
- 39 Şinasi Altundağ, “Selim I”, *İslam Ansiklopedisi*, 10, (MEB), İstanbul 1988, s. 432; (I. Selim'in saltanat mücadelesi hakkında bilgi için bkz., H. Erdem Çıpa, *Yavuz'un Kavgası I. Selim'in Saltanat Mücadelesi*, İstanbul 2013).

mevcut Gayrimüslimleri müslümanlaştırmanın mı daha makbul?” Olduğu sorusuna Zembilli’den, “Gayrimüslimlerin müslümanlaştırılması” cevabını alınca⁴⁰; Rumların İstanbul’a sahip olma hedeflerini de bildiğinden “ya Müslüman olmalarını ya da İstanbul’u terk etmelerini”⁴¹, kiliselerin camiye çevrilmesini ve İslamiyet’i kabul etmeyenlere hayat hakkı tanınmamasını emretti. Veziriazam Piri Mehmet Paşa, gayriihtiyari olarak Gayrimüslimlerin katledilmelerini şifahi de olsa sehven tasvip ve kerhen tasdik etmiş olan Şeyhülislam ile de görüşerek Patriğe, Padişahı ziyaret etmesi için haber gönderdi. Padişah önce reddetmişse de Veziriazam ve Şeyhülislam’ın ıstırhamlarını dikkate alarak kabul etti. Patrik, ziyaretinde özellikle inanç ve ibadet hürriyetleri ile mevcut kiliselerinin camiye dönüştürülmemesi ve ayinlerini gerçekleştirmeleri hususunda Fatih’in verdiği imtiyaz [fermanı/beratı] ve Kur’ân-ı Kerîm’in Gayrimüslimlerle ilgili hükmünü uygun bir dille açıklamaya çabaladı⁴². Zembilli Ali Cemali Efendi de, Yavuz Sultan Selim’e, Patriğin dikkat çektiği “ahd ve emâni” hatırlatarak emirlerinin şer’i sebeplerle uygulanmasının mümkün olmadığını altını çizdi. Bunun üzerine Padişah, imtiyazların yer aldığı iddia edilen belgeyi görmek istediğinde Patrik, bunun bir yangında yok olduğunu söyledi⁴³.

Hammer de söz konusu fermanın[!] yandığını ancak Şeyhülislam ve Veziriazamın, yaşlı iki-üç Yeniçerinin şahitlikleriyle Padişahı ikna ettiklerini kaydetmektedir⁴⁴. Verildiği iddia edilen ferman-berat ve içeriğindeki imtiyazlarla ilgili Yunan, Latin ve Fransız tarih kitapları da kaynak gösterilirken⁴⁵, Tarihçi Phrantes de Patrikhanenin hukukî durumuna dair özerkliğin gerekçesi ve garantisi olduğunu iddia ettiği fermanı bahsetmiştir⁴⁶, Runciman ise Veziriazam ve Şeyhülislam’ın, Padişahı başta İslamî olmak üzere bazı kaygılar gerekçesiyle uyardıklarını vurgulamıştır. Ayrıca Patrik Theoliptos’un, Patrikhanenin hukuk danışmanı Xenakis aracılığıyla irtibat kurduğu ve Fatih’e şehrin anahtarının teslimi törenine katıldıkları ileri sürülen üç yaşlı Yeniçeri, tören dönüşünde Rum ileri gelenlerinin kiliselerinin varlığını devam ettirebilecekleri hususunda Padişahın söz verdiğini söylediklerini duyduklarına dair yemin ettiklerini belirtmiştir⁴⁷.

Devlet, Patrikhaneyi diğer kurumlarından farklı görmediğinden makul ve meşru olmak kaydıyla taleplerine dair her türlü kolaylığı gösterip⁴⁸ dış ilişkiler dâhil her alanda önemli olduğunu hissettiriyordu⁴⁹. Fakat belirlenen hat, belirtilen haliyle haddini bilmez Patrikler tarafından aşılmadıkça müstesna bir müsamaha gösterilirken suiistimal edildiğinde de tekdirlerle dolu gerekli

40 Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, II, (Terc. Mehmed Atâ), (Yay. Mümin Çevik-Erol Kılıç), İstanbul 1990, s. 538.

41 Mustafa Nûri, *Netayic ül- Vukuat*, Cild-i Evvel, s. 80-81.

42 Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, s. 538.

43 Steven Runciman, *The Great Church in Captivity a Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge University Press, 1992, s. 189.

44 Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *a.g.e.*, s. 537-538.

45 Patrikhaneye Fatih Sultan Mehmet’in verdiği iddia edilen sözde imtiyazların bazı tarih kitaplarında belirtildiğinden bahseden ve Hatt-ı Hümayun tasnifi içerisinde yer alan bir belge: *BOA, H. H*, nr. 36478-B, 1250/1834.

46 Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 170.

47 *Aynı eser*, s. 189-190.

48 Ahmet Refik [Altınay], *Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, İstanbul 1988, s. 25, 45.

49 Ahmed Refik [Altınay] “Türkiye’de Katolik Propagandası”, *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası (TTEM)*, Sayı: 82/5, İstanbul 1340, s. 257.

tedbirler de almıyordu⁵⁰. Mesela İmparatorluk, 1569'da Fransa'ya bazı siyasî mülâhazalarla topraklarındaki Katolikleri himaye etme imtiyazları verdiğinde Fransa ile pek anlaşamayan ve siyasî entrikalar içerisinde bulunan Patrik I. Kirillos'un⁵¹ fazla müdahil olduğu görüldü. Bunun üzerine birkaç defa görevinden uzaklaştırılma ve tekrar tayininden sonra, önce vatana ihanetle itham ve akabinde ispatla 1638'de idam edildi. İdamın akabinde tabii olarak verildiği iddia ve kısmen teamül haline geldiği kabul edilebilecek olan [kadim] imtiyazların tatbiki, Patrikhanenin faaliyetleri ve Patriklerin hareketleri çok daha sıkı bir takibe tabi tutulurken, istismara mani olma hususunda hassasiyetin arttırıldığı hissedilmekteydi⁵².

Buna bağlı olarak kısa bir süre de olsa gözle görülür bir sıkıntı yaşanmazken devleti doğrudan ilgilendiren ve Patrikhaneyi hiç ilgilendirmeyen hususlarda Patrik II. Parthenios'un, her açıdan haddini aşarak Rusya ile irtibatı, halefi İoannikios'un ihbarı üzerine ortaya çıkınca 1651'de idam edildi. Akabinde tedbirlerin artırılarak denetimlerin sıklaştırılması, sıkılaştırılması ve cezaların ağırlaştırılmasına bağlı olarak atılan adımlar çerçevesinde Patriğin de yetki alanı bağlamında; selefinin akıbetini dikkate alarak hareket etmek mecburiyetinde olduğunu anladığı kanaati oluşmuştu⁵³. Fakat bir süre sonra bütün ikaz ve alınan tedbirlere rağmen Köprülü Mehmet Paşa döneminde İstanbul'da yağma, talan ve kapkaç olaylarındaki artışın, Yeniçeri kıyafeti giymiş Rumlar tarafından yapıldığı ve kıyafetlerin Patrikhanede saklandığının tespiti⁵⁴ ve Patrik III. Parthenios'un, Eflak Voyvodası'nı isyan için kışkırttığı kendi ifadesiyle kesinleşince 1657'de idam edildi. Aynı zamanda adı geçen imtiyazlarla ilgili istismarlar da dikkate alınarak tedbir amaçlı olarak daha sıkı bir denetim yapılmasına özen gösterildi⁵⁵.

Bilhassa XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ulema sınıfının, ruhban sınıfından ayrı olarak değerlendirilmeye başlanması din görevlilerinin toplum ve devlet nezdindeki etkisinin daha bariz olarak sorgulanma sürecini de beraberinde getirdi. XVII. Yüzyılın sonu ve XVIII. Yüzyılın başlarında İstanbul'da azledilmiş 6 Patriğin bulunması Patrikhanenin itibarının devletin indinde de "yer ile yeksan" olduğunu göstermeye kâfidir⁵⁶. Bu durum uzun süre devam etmesine rağmen Bâbıâli, fazla etkin olmasını istemediği Patrikhanenin dinî nüfuzundan, 1798-1801 Osmanlı-Fransız Savaşı'nda Mısır'daki Rumların devlete desteklerini sağlamak amacıyla Patriğe çağrıda bulunmasını emrederek yararlanmak istedi⁵⁷. Sultan II. Mahmut dönemine gelindiğinde; merkezileşme çabaları

-
- 50 Robert Anhegger, "Osmanlı Devleti'nde Hristiyanlar ve İç Tartışmaları II", *Tarih ve Toplum*, VIII, Sayı: 47, İstanbul 1987, s. 17.
- 51 İlber Ortaylı, "Ortodoksluk", *Osmanlı'da Milletler ve ...*, s. 28.
- 52 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 4, 1623-1669*, (Çev. Nilüfer Epeçeli), (Çev. Kont. Kemal Beydilli), (Editör Erhan Afyoncu), İstanbul 2011, s. 253-257, 261; Robert Anhegger, "Osmanlı Devleti'nde Hristiyanlar ve İç Tartışmaları I", *Tarih ve Toplum*, VIII, Sayı: 46, İstanbul 1987, s. 247; Ahmed Refik [Altınay] "Türkiye'de Katolik Propagandası", *TTEM*, s. 257; Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu*, (Çev. Volkan Aytar), İstanbul 1996, s. 103.
- 53 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, Ankara 1988, s. 151.
- 54 Münir Sirer, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Asılan Patrikler", *Yeni Tarih Dergisi*, Sayı: 15, İstanbul 1958, s. 404.
- 55 Aurel Decei, *a.g.m.*, s. 104.
- 56 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1640-1774)*, 4, (Çev. Nilüfer Epeçeli, Çev. Kont. Kemal Beydilli), İstanbul 2005, s. 303.
- 57 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 1802-1812*, 7, (Çev. Nilüfer Epeçeli), (Çev. Kont. Kemal Beydilli), (Editör Erhan Afyoncu), İstanbul 2011, s. 56.

bağlamında⁵⁸, muhbir kullanmak da dâhil tedbirlerin artırılması⁵⁹ ve V.Grignorios'un⁶⁰ uyarılmasına rağmen Eterya Cemiyeti'ne desteği ve Eflak, Mora isyanlarıyla bağlantısı tespit edildiğinden, azledilerek 22 Nisan 1821'de⁶¹ bazı metropolitlerle birlikte idamı gerçekleştirildi. Bu ortamda hem varlığı ve verildiği şüpheli kadim imtiyazlar, hem de bununla ilgili teamüllerle birlikte temayüller de bir daha istismar edilme ihtimalleri asgariye indirilmek üzere, azami derecede sınırlandırıldı ve tedbir alınarak daha da sıkı bir denetim oluşturuldu⁶². Sürecin devamında Bâbîâli, Patriklerin çözümden ziyade mesele üreten tavırlarından dolayı Patrikhaneyi mümkün olduğunca devre dışı bırakarak cemaatin meselelerini 1836'da Hariciye Nezareti'yle halletme kararı aldı⁶³.

Bâbîâli, fikir ve vicdan hürriyetini her türlü istismardan kurtarmakta kararlıydı⁶⁴. Buna bağlı olarak "Tanzimat-ı Hayriyye ve dönemi, ne inkılap, ne de ıslahat, iki ucun arasında ka'ide-i tadrîce dayanan şuurlu bir düzenleme..." olarak kabul edilirken, getirdiği yeniliklerin de hayata geçirilmesi gerekiyordu⁶⁵. Tanzimat Fermanı⁶⁶ ile Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Gayrimüslimlerin hayat ve mülkiyet haklarının dokunulmazlığının sağlanması⁶⁷ ve hukukî durumları daha belirginleştirilmek istendiğinden, uygulanan millet sisteminde⁶⁸ yeni düzenlemelerin yapılma süreci başlatıldı⁶⁹. Artık bu yeni dönemde, tamamen yöneticiye kısmen toprak sahibine bağlılığı ifade eden 'reaya' kavramının yerine, 'tebaa' gibi bütünüyle devlete tâbi, bütün Osmanlıları kapsayacağı ve kavrayacağı düşünülen kavramın öne çıkarılmasına özen gösterildi⁷⁰. Böylelikle fert, kanunlarla koruma altına alınarak tebaa, kısmen de halk kavramı çerçevesinde vatandaşlığa yakın bir çizgiye çekilmeye çalışıldı⁷¹.

İlanında Avrupa etkisi zannedildiğinden de çok olan Tanzimat Fermanı'yla⁷² hukuk devletine doğru önemli yol kat edilirken, İmparatorluk yapısındaki dönüşümün oluşturduğu meselelere dâhili bir çözüm arama kaygısından kaynaklanmış olsa da⁷³ Patrikhane gibi cemaat kurumları biraz daha

-
- 58 Mustafa Nûri, *Netayic ül- Vukuat*, Cild-i Râb'i, s. 98-99; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 468.
- 59 Defterdar'a gönderilen buyruldu: *BOA, Cevdet Z*, nr. 3067, 1238/1821.
- 60 *BOA, H. H*, nr. 36268, 1235/1818; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Ankara 1988, s. 113.
- 61 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, 1300-1600*, İstanbul 2004, s. 24.
- 62 Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul 1967, s. 55.
- 63 Ali Akyıldız, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993, s. 81-85, 170.
- 64 Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 2012, s. 54.
- 65 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 473-474.
- 66 *Düstur*, I/I, İstanbul 1289, s. 3-6.
- 67 Enver Ziya Karal, *a.g.e*, V, s. 170-190; Şerif Mardin, "Mecellenin Kaynakları Üzerine Açıklayıcı Notlar", *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, İstanbul 1991, s. 132-133; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Türkçesi: Yavuz Alogan), İstanbul 1994, s. 41; Selim Deringil, *a.g.m*, s. 28.
- 68 Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde 'Millet Sistemi' ", *Osmanlı*, IV, Ankara 1999, s. 208-219.
- 69 Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990, s. 96.
- 70 Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 1991, s. 32.
- 71 Eduard Philippe Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat-Devleti-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı-*, (Mütercim: Ali Reşad), İstanbul 1328, s. 39, 53-54; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 418.
- 72 Şerif Mardin, "Yeni Osmanlıların Hakiki Hüviyeti", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, (Derleyenler Mümtaz'er Türköne/Tuncay Önder), İstanbul 2015, s. 292.
- 73 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 402.

geriye itilerek, fert ve devlet ilişkilerinde doğrudan irtibat öne çıkarılmak istendi⁷⁴. Buna rağmen özel hukuka ilişkin olarak Gayrimüslim cemaatlerin ihtiyaçları hususunda arzulanan birlik ve laik nitelik gerçekleştirilemediğinden, Patrikhanenin denetimi altındaki cemaat mahkemelerinin etkisini azaltmak⁷⁵ ve kamu mahkemelerini daha cazip hale getirmenin gereği hissedildi. Buna bağlı olarak Patrikhanenin salahiyet alanlarından biri de daraltılmış olacaktı. Böylece bu hususta Patrikhaneye irtibatı kesilen tebaanın devlete meylini artırmak amacıyla bütün memurlar, fark gözetmeksizin tebaaya eşit muamelede daha hassas davranılmasına dair uyarıldı⁷⁶. Bâbiâli kamu kurumlarındaki hassasiyetine bağlı olarak Ortodoks cemaatin istismar edilmesini asgariye indirmek amacıyla metropolitliklerin ıslahına dair Patrikhanede bir meclis teşkili için ferman da çıkartmıştır⁷⁷. Devamlı bir şekilde kamu yararını gözeterek hareket etmeye özen gösteren Bâbiâli, 1854’de toplanan Meclis-i Umumiye, diğer kurumlarındaki memurlarından ayırmak istemediği Patriği de davet etti. Bu toplantıda, yapılan düzenlemeler gerekli hızda, tarzda ve yeterince uygulanmadığından⁷⁸, yargılama yetkilerinin de devredildiği bir ıslahat meclisinin (Meclis-i Tanzimat) oluşturulması kararlaştırıldı⁷⁹ ve özellikle bu süreçte rüşvet yasağına dair duyarlılığa dikkat çekildiği halde bir süre sonra VI. Anthimos, rüşvet aldığı gerekçesiyle Patriklikten azledildi⁸⁰.

İlan sebepleri arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun 1856’da Paris Konferansı’na katılımının sağlanmasının da yatmasına rağmen⁸¹, Türk Kamu Hukuku’nda büyük bir merhale olan Islahat Fermanı’nda⁸², Gayrimüslimlerin lehine olmak üzere Tanzimat Fermanı’ndan çok daha ileri düzeyde kurumsal imtiyazları aşan, ferdin önemsendiği ve öne çıkarıldığı hususlara⁸³ yer verilmeye

74 Eduard Philippe Engelhardt, *a.g.e.*, s. 37.

75 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 413.

76 Rumeli’de bulunan memurlara gönderilen 21 Recep 1265/12 Haziran 1849 tarihli şukka: *BOA, A. MKT. MHM*, nr. 14/33.

77 İlber Ortaylı, “Ortodoksluk”, *Osmanlı’da Milletler ve ...*, s. 22.

78 Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s. 187.

79 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 418.

80 1272/1855 tarihli irade: *BOA, İrade-M. M.*, nr. 147.

81 E. Engelhardt, *a.g.e.*, s. 123; Şerif Mardin, “Mecelle’nin Kaynakları Üzerine Açıklayıcı Notlar”, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul 1991, s. 135.

82 Ahmed Bedevî Kuran, *a.g.e.*, s. 558.

83 Bunu Ortodokslar açısından şu şekilde özetlemek mümkündür; İstanbul’un fethiyle birlikte bahsedildiği ileri sürülen imtiyazlar, Bâbiâli’nin bilgisi dâhilinde Patrikhanede oluşturulacak meclislerde tekrar düzenlenecek. Patrik, seçim ve atama yöntemi tekrar gözden geçirilecek, Devlete sadakat yemini ederek ömür boyu görevinde kalabilecek. Cemaat işleri laik ve ruhanilerden oluşan karma meclisçe gerçekleştirilecek. Cemaatin Patrikhaneye yapmakla sorumlu tutulduğu hibe ve aidatlar kesinlikle kaldırılacak ve karşılığında Patrik belirli bir maaşa bağlanacak. Patrikhaneye bağlı kilise, mektep ve hastanelerin asıllarına sadık kalınarak tamir, imar ve yenilerinin inşalarına da izin verilecek. Ortodokslar da ehliyet ve liyakatlerine göre Devletin bütün kurumları ve kademelerinde çalışabilecekler. Gerekli şartlara sahip her Ortodoks, askerî ve mülkî bütün mekteplerde okuyabilecek. Ayrıca Patrikhane, eğitim, sanat ve sanayi ile ilgili mektepler açabilecek, bütün ticaret ve cinayet davaları [üyeleri Müslim ve Gayrimüslimlerden oluşan karma mahkemelerde görülecek, (İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 425)]. Gayrimüslimler arasında özel hukuku ilgilendiren davalara tarafların isteği doğrultusunda Patrikhanede bakılabilecek. Gayrimüslimler askerlik mükellefiyetlerini bedelli de yapabilecekler, vilayet ve sancak meclislerinde Müslim ve Gayrimüslim azaların seçimlerinin daha düzenli olabilmesi için nizamnâmelerde gerekli değişiklikler yapılacaktır (*Düstur*, I/I, s. 7-15; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, V, Ankara 1988, s. 258-264; ; İlber Ortaylı, “Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine”, *Osmanlı ...*, s. 143).

özen gösterildi⁸⁴. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında belirtilenlerden bazıları daha önce de teamül halindeyken, fermanlarla resmîyet kazandırılması, birçok istismar ve eksikliği kaldırarak, meselelerin halledileceği ümidiyle, Gayrimüslimlerin çoğu tarafından olumlu karşılandı. Fakat özellikle üst düzey ruhaniler, Islahat Fermanı ile mevcut millet sisteminde esaslı bir tanzim, tasnif ve tertip yapılacağı hissettirildiği⁸⁵ için cemaatle ilgili yetkileri sınırlandırılacağından etkileri azalacağı, maddî ve manevî çıkarları da tehlikeye düşeceğinden fermana karşı olumsuz bir tavır takındılar⁸⁶. Lakin Patrikhanenin ileri sürdüğü kadim imtiyazlarına bağlı yetki ve bunun etki alanındaki somut aşınma ve kendileri açısından aşılarak, bir daha geriye döndürme imkânı bulamadıkları sürecin kırılma noktalarından biri de Yunanistan'ı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılığa götüren isyanlar ve bağımsızlığıyla birlikte Fener Patrikhanesi'nden kopan Atina Kilise'nin ortaya çıkışının olduğu tarihi bir hakikattir⁸⁷.

Asıl amacı bütün tebaayı keyfilikten korumak olan Tanzimat Fermanı'ndan⁸⁸ tedirginlik duyan ruhban sınıfı⁸⁹, Islahat Fermanı'nın ilanını kendi açılarından tehlikeli gördüklerinden, Tanzimat'a "*rahmet okutmasından*" kaygılandılar. Bunun sebeplerinden biri Islahat Fermanı hükümlerinin çoğunun doğrudan Gayrimüslimlerle ilgili⁹⁰ ve bilhassa Patrikhanenin gayrimeşru faaliyetlerini gizlemek için istismar ettiği güya kadim imtiyazlarında da ihtiyaçlara uygun olarak düzenleme yapılmaya başlanmasıyla birlikte, cemaat işlerinin başta Patrikler olmak üzere, kendilerinin keyfiliklerinden arındırılarak, ruhanî olmayanların etkilerinin arttırılmasıydı⁹¹. Diğer bir ifadeyle laikleşme emareleri ruhbanın, sadece mensubu buldukları devlete karşı faaliyetlerini değil, kiliselerin topladığı bazı vergileri ve haraca dönüştürülmüş harçları kaldırmak da dâhil olmak üzere⁹², cemaat mensupları üzerindeki istismar alanlarını kısıtlayacağından, kaygı ve korkuları daha karmaşık hâl alırken, memnuniyetsizlikleri de had safhaya geldi⁹³.

Fakat her hâlükârda özellikle Rum Ortodoks Ruhban rahatsızlıklarını rahat bir şekilde dile getirmekteydi. İzmit (Nikomidia) Metropoliti, fermanın ilanından hemen sonra atlas bir keseye koyulur koyulmaz kendini tutamayarak, ya da kasten "*aba altından sopa göstermek*" amacıyla; "*bir daha bu keseden çıkmamasını Cenâb-ı Hak'tan temenni edelim*" diyerek memnuniyetsizliğini ortaya koydu⁹⁴. Patrik ise tepkide tereddütle birlikte, aldığı talimatla Islahat Fermanı'nı kiliselerde

84 E. Engelhardt, *a.g.e*, Enver Ziya Karal, *a.g.e*, V, s. 248-252.124; Şerif Mardin, "*Mecelle'nin Kaynakları Üzerine Açıklayıcı Notlar*", *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 1991, s. 135-136.

85 Bilal Eryılmaz, *a.g.e*, s. 111-114.

86 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 212.

87 İlber Ortaylı, "Ortodoksluk", *Osmanlı'da Milletler ve ...*, s. 29.

88 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kırıtlı) Ankara 1993, s. 133.

89 Salâhi R. Sonyel, "Tanzimat ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Gayri-Müslim Uyrukları Üzerindeki Etkileri", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, s. 344-345.

90 Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 1983, s. 163.

91 A. Cevad Eren, "*Tanzimat*", *İslam Ansiklopedisi*, 11, (MEB), İstanbul 1988, s. 742-743; Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996, s. 56.

92 A. Cevad Eren, *a.g. madde*, s. 742; İlber Ortaylı, "Ortodoksluk", *Osmanlı'da Milletler ve ...*, s. 26.

93 Cevdet Paşa, *Tezâkir* (1-12), (Yay. Cavid Baysun) Ankara 1991, s. 68; Enver Ziya Karal, *a.g.e*, V, Ankara 1988, s. 10-11; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 412-413, 462.

94 Eduard Philippe Engelhardt, *a.g.e*, s. 125; E. Z. Karal, *a.g.e*, VI, s. 11. E. Z. Karal, benzer sözlerin; "*İnşallah bir daha bu keseden dışarı çıkmaz*" biçiminde, Tanzimat Fermanı ilân edildiği zaman Rum Patriğinin de (E.Z. Karal, *a.g.e*, V, s. 187) sarf ettiğini belirtmiştir. İ.Hâmi Danişmend de E. Engelhardt'ı

ilan etmişse de Sen Sinod üyeleri buna karşı çıktılar⁹⁵. Patrikhaneye mensup ruhanilerin pervasız tepkilerinin temel sebebi; bütün Gayrimüslim Ruhaneler arasında Ortodoks Rum Patriği ve bağlı ruhaniler teamül ve temayül olarak, diğerlerine göre devlet nezdinde daha itibarlı, yani “eşitler arasında birinci” sayıldıklarından⁹⁶, fermanının ilanıyla bu özel korunma ve konumlarını kaybetme korku ve kaygılarıydı⁹⁷.

Nitekim Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Rum Ruhban bilhassa taşrada protokol ayrıcalığını kaybetmeye başlamıştı. Çünkü artık nüfus yoğunluğundan hareketle yapılan düzenlemelere bağlı olarak bazı yerlerde mutad uygulamanın dışına çıkılarak, sayısı fazla olan cemaatin temsilcilerine protokolda öncelik tanınmaktaydı⁹⁸. Ortodoks ruhanilerin muhalif ve siyasî faaliyetleri Bâbîâli'yi, tedbirler almaya mecbur bırakıyordu⁹⁹. Patrikhanenin dinî, idarî ve hukukî yetkileri tam olarak birbirinden ayrılmadığından Patrikler, Ortodoksların dünyevî ve özellikle medenî hayatlarına kolaylıkla müdahale ettiklerinden, kötüye kullanıyorlardı¹⁰⁰. Buna bağlı olarak Patrikhanenin gücü azalırca, Avrupa Devletleri'nin de Osmanlı İmparatorluğu'na hem Gayrimüslimleri, hem de Gayrimüslim dinî kurumların taleplerini gerekçe göstererek gerçekleştirdiği müdahalelerin önüne geçilebileceği kanaatiyle reformlar hayata geçirilmeye çalışılmaktaydı¹⁰¹. Bu amaçla İslahat Fermanı'nın daha iyi uygulanabilmesi için Patrikhanede özel olarak oluşturulan geçici komisyonlardan da beklenen verim alınamadığından¹⁰², tecrübeleriyle birlikte verimliliğinin de artacağı düşüncesiyle meclis ve komisyonlardaki azaların görev süreleri uzatıldı¹⁰³. Ayrıca Patrikhane fermana bağlı olarak hareket sahasının sığlaşmasını sindiremeye de sinsice gizleme çabasından vazgeçerek ıslahatların uygulanmasını desteklemeleri ve dış müdahalelere fırsat verecek durumlara tevessül etmemeleri ümidiyle eski Patrikler de maaşa bağlandı¹⁰⁴.

Ferman ile Ortodoksların idarî yapısında da düzenleme yapılacağından, ruhanilerin baskısından bıkan cemaat, mümkün olduğu kadar etkilerinin azaltılmasını istemekteydi¹⁰⁵. Cemaatin bu beklenti ve talebiyle eli daha da güçlenen Bâbîâli, Patrikhanenin idarî ıslahı ve istismarlarını engellemek amacıyla var olduğu iddia edilen eski imtiyazlar ve bundan kaynaklanan teamül ve temayüllerle

---

kaynak göstererek mezkûr sözlerin İslahat Fermanı'nın ilanı sırasında sarf edildiğini ifade etmiştir (İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972, s. 176). Roderic H. Davison ise E. Z. Karal'ın bu iddiasının yanlışlığına dikkat çekmiştir (Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, I, (Çev. Osman Akınhay), İstanbul 1997, s. 94).

95 E. Engelhardt, *a.g.e.*, s. 130.

96 Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 68; İlber Ortaylı, “Ortodoksluk”, *Osmanlı'da Milletler ve ...*, s. 28-29.

97 Roderic H. Davison, *a.g.e.*, s. 74.

98 İlber Ortaylı, “Ortodoksluk”, *Osmanlı'da Milletler ve ...*, s. 29.

99 Niyazi Berkes, “Türk Devleti ve Hristiyanlık Dünyası”, *Osmanlı'da Din Devlet İlişkileri*, (Yay. Vecdi Akyüz), İstanbul 1999, s. 206.

100 E. Engelhardt, *a.g.e.*, s. 119-122.

101 Foti Benlisoy/Stefo Benlisoy, “Millet-i Rum'dan Helen Ulusuna”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce I Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İstanbul 2009, s. 369. (367-376).

102 Meclis-i Mahsus-i Muvakkatenin teşkilini ve görevlerini bildiren 8 Rebiyülevvel 1247/27 Ekim 1857 tarihli tâlimat: *BOA, İrade-H*, nr. 7850.

103 11 Rebiyülevvel 1274/19 Ekim 1858 tarihli irade: *BOA, İrade-M. M*, nr. 451.

104 4 Cemaziyelevvel 1275/10 Aralık 1858 tarihli irade: *BOA, İrade-H*, nr. 9156.

105 İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul 1985, s. 73.

birlikte Ortodoksların sıkıntılarını dikkate alarak, 1862 [1865] yılında Rum Patriği Nizamatı'nı hazırlattı¹⁰⁶. Bununla laik Ortodokslar özellikle etkili hâle getirilmek istendiğinden, aynı nizamata ile salâhiyetleri sınırlandırılan Rum Ruhban hiç memnun olmadı¹⁰⁷. Bâbîâli, Patrikhanenin gâspını iddia ettiği imtiyazlarını ferman ve bağlı nizamnamelere uygun olarak sınırlamakta kararlı olduğu kadar¹⁰⁸, Ortodoksları incitmemek için mümkün olduğunca hassas ve hoşgörülüydü. Bunlara kamu hizmeti, Patrikhanenin baskısından uzak ve hür iradeleriyle seçtikleri laik üyeler aracılığıyla verdirilmek istenmekteydi. Bunun gerçekleşmesi için 1864'te hazırlanan Vilâyet Nizamnamesinde gerekli şartları taşıyan bütün Gayrimüslimlerin, idarî yapıda, köylerden vilayetlere kadar her birim ve kademede temsilcilerini seçebilecekleri ve görev alabilecekleri belirtildi¹⁰⁹.

Islahat Fermanı'na bağlı tedbirlerle birlikte taahhüt edilenlerin uygulanması amacıyla, 1868'de laikleşmeyi temsil eden ve bir temyiz mahkemesi özelliği taşıyan¹¹⁰ Divân-ı Ahkâm-ı Adliye oluşturuldu¹¹¹. İlgili davalara burada bakılmasının cemaatte uyandırdığı memnuniyetten, Patrikhane itibar kaybı kaygısıyla rahatsız olduğundan Bâbîâli ile birlikte hareket etmektense sarsılmayı tercih etti. Ancak yapılan bütün düzenlemeler ilân edilen fermanların tabii sonucuydu. Bâbîâli ile Patrikhane anlaşmazlığı, Patrikhanenin ölen ruhbanın mirasına el koymaya devam etme talebinde ısrarıyla had safhaya ulaştı. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin yetkilerini ileri sürerek talebi reddeden Bâbîâli, Patrikhaneye vârisiz ölenlerin mirasını alabileceğini, aksi takdirde mümkün olamayacağını bildirdi¹¹².

Bâbîâli, bütün iç ve dış baskılara rağmen hukuk birliğinin oluşturulmasında kararlıydı. Çünkü çok hukukluluk değişen şartlarda devletin bekasını tehlikeye soktuğundan tedirginlik artmaktaydı. Millet sisteminde itikadî ya da millî benliklerini koruyan cemaatler, Fransız İhtilali'yle başlayan milliyetçiliğin etkisiyle hızla milletleşme sürecine girdiler¹¹³. Bu süreç cemaatleri, itikadî olmaktan ziyade millî mecrada etkilemeye ve “*millî devlet*” olma yolunda mesafe kat etmeye sevk etti. Hâlbuki Bâbîâli, Osmanlı tabiiyetindekilerin beraberliği ve ülkenin bütünlüğü hususunda hassasiyetle dururken, mevcut unsurları, “*Tebaa-i Devlet-i Osmaniye*” yani “*Osmanlı Tebaası*” kavramıyla bir arada tutmak amacıyla 19 Şubat 1869'da “*Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesini*” yürürlüğe koydu¹¹⁴. Patrikhanenin yetki ve etki alanının daralmaması ve ferdin öne çıkarılmaması hususunda

106 Roderic H. Davison, *a.g.e.*, s. 148; Nizâmat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Düstur*, I/II, Matbaa-i Âmire, 1289, s. 902-937; İlber Ortaylı, “*Ortodoksluk*”, *Osmanlı'da Milletler ve ...*, s. 23.

107 Davison, *a.g.e.*, s. 137.

108 Foti Benlisoy/Stefo Benlisoy, *a.g.m.*, s. 370.

109 *Düstur*, I/I, s. 608-624; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, VII, s. 153-154. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 497, 503.

110 Şerif Mardin, “*Mecelle'nin Kaynakları Üzerine Açıklayıcı Notlar*”, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 1991, s. 139.

111 Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, I, İstanbul 1977, s. 78-79; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 145; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 419.

112 Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 172.

113 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 135, 452; Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 114.

114 *Düstur*, I/I, s. 16-18; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, VII, s. 174-177.

hiçbir fırsatı kaçırmayan Patrik, Bulgarların dinî bağımsızlıklarından¹¹⁵, duyduğu tedirginlikle¹¹⁶, Eksarhlık Fermanı'nın itikadî açıdan sakıncasını gerekçe göstererek, kararın ekümenik¹¹⁷ konsilde alınması için toplanmasına dair izin talep ederken, verilmezse istifa tehdidinde bulundu. Padişah da Patriğe, devletin tarihinde böyle bir konsilin toplanmasının örneğine rastlanmadığı gerekçesiyle olumsuz cevap verdi ve sağlık sebeplerini ileri sürerek istifasının daha uygun olacağını bildirdi¹¹⁸. Azledileceğini anlayan Patriğin istifasıyla, yerine VI. Anthimos Eylül 1871'de üçüncü defa Patrik tayin edildi¹¹⁹.

İlanına kadar yapılan bütün liberal reformlarla birlikte zirveye ulaşan ve ilk Osmanlı Anayasası'nın oluşturulduğu I. Meşrutiyet¹²⁰, Tanzimat ve Islahat Fermanlarında da bahsedilen kişi masuniyeti, masumiyeti ve hürriyeti üzerinde hassasiyetle duruldu. Buna bağlı olarak, dinî sınıflandırmayı çağırıştıran “*millet-i mahkûme*” ve “*millet-i hâkime*” gibi kavramlar, kamu idaresiyle ilgili ifadeler arasından çıkartılarak, yerlerine herkesi kapsayacak ve kavrayacak bir kavram arandı. Bu da daha önce bir hayat tarzı ve toplum düzeni olan “*Osmanlılığın*”/“*Osmanlılık*”ın¹²¹ yerine restore edilmiş hali olarak tanımlanabilecek¹²² ve İmparatorluğun parçalanmasının ilk işaretlerine cevap verebilmek ve devleti modernleştirebilmek amacıyla şekillendirilen, ortak vatandaşlık düşüncesine denk düşen bir ideoloji olarak “*Osmanlılık*” diğer bir ifadeyle yaygın olarak kullanılan haliyle “*Osmanlıcılık*” idi¹²³. Osmanlıcılık anlayışı kısa süren parlamenter dönemde Rum Mebuslarca da desteklendi¹²⁴. Böylelikle bütün tebaadan derlenen Osmanlılık şuruyla hareket eden, sadece kendi topluluklarıyla değil, devletin ve bütün toplumun yönetiminde yer bulabilen ve rol alabilen bir seçkinler grubu oluşturulmak istendi¹²⁵. Bu amaçla bir İslam ülkesinde hem anayasa ve hem de laik devlet düzeninin temellerini hazırlayan aynı nitelikte ilk metin olan Kanun-ı Esasi'yle¹²⁶, herkesin eşit hak, yetki ve sorumluluk sahibi olduğu ilan edildi¹²⁷.

115 Ahmed Refik, [Altınay], “Osmanlı İmparatorluğu’nda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi”, *TTEM*, Sayı: 85/5, İstanbul 1341, s. 73-84; Ayrıntılı bilgi için bkz., Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul 1996.

116 Edward Driault, Şark Meselesi, (Mütercim: Nâzif), İstanbul 1328, s. 278-279.

117 Ortodoks dünyası açısından, Ortodoks kiliseler sıralamasında birinciliği ifade eder (Yorgo Benlisoy-Elçin Macar, *Fener Patrikhanesi*, Ankara 1996, s. 153), denilse de adı geçen dünyada bu husus hakkında ihtilaflar mevcuttur. Zira Atina Başpiskoposluğu ve Moskova Patrikliği Fener Patrikhanesi ile ekümeniklik hakkında aynı görüşte değildirlir. “Ekümenik Patriklik” kavramı “Cihan Patrikliği” olarak da telakki edilse veya Fener Patrikhanesi tarafından ettirilme istense de ki; bütün Ortodokslar Fener Patrikhanesine tamamen tâbi olmayı kabul etmemişlerdir, (İlber Ortaylı, “Ortodoksluk”, *Osmanlı’da Milletler ve ...*, s. 5-6), zaten tartışmalı olan bu hukukî durum Lozan Antlaşması ile tamamen ortadan kaldırılmıştır.

118 D. Kosev, H. Hristo, D. Augelov, *Kraute İstoriye na Bulgariya*, Sofya 1962, s. 125.

119 25 Rebiyülevvel 1288/14 Haziran 1871 tarihli irade: *BOA*, İrâde M. M, nr. 1693.

120 Halil İnalçık, “Batılılaşma ve Laikleşmenin Tarihi Kökenleri”, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İstanbul 2016, s. 141; Feroz Ahmad, *a.g.e*, s. 10.

121 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İstanbul 2008, s. 280.

122 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 423.

123 François Georgeon, “Ahmet Mithat’a Göre Ekonomi-Politik”, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930 Seçilmiş Makaleler*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul 2006, s. 154; Feroz Ahmad, *a.g.e*, s. 55.

124 Foti Benlisoy/Stefo Benlisoy, *a.g.m*, s. 371.

125 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 412-413, 509.

126 İlber Ortaylı, “Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine”, *Osmanlı ...*, s. 144.

127 Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara 1985, s. 47-48; Hüseyin Nail Kubalı,

Buna rağmen, Avrupa Devletleri'nin, kapitülasyonlardan hareketle müdahalelerine¹²⁸ engel olamayan ve cemaatler üzerinde tam denetimini sağlayarak ve sağlamlaştırarak devam ettirmek isteyen Bâbîâli, 10 yıllık bir çalışma sonunda, 1876/1878 yılında Mecelle'yi¹²⁹ hazırlatarak, hukuk birliğine dair çok önemli bir yol aldı¹³⁰. Mecellede de ferdin önemsenecek öne çıkarılmasından ve dinî kurumların ötelenmesinden dolayı tahakkümlerine hâle geleceğinden emin olan Patrikhane, buna da karşı çıktı. Bâbîâli ise hukuk birliğiyle tebaasını tam anlamıyla “Osmanlı Tebaası” kavramıyla bütünleştirmek ve kuvvetlendirmekte kararlıydı¹³¹. Bunun uygulanabilmesi için yapılan düzenlemelerle Patrikhane işleriyle, kısmen de olsa¹³² 20 Mayıs 1879'de Mezâhip Kalemî Müdürlüğü'nün işigali kararlaştırıldı¹³³.

Adliye ve Mezâhip Nezareti, ruhban ve laik cemaat mensupları arasında bir dava söz konusu olduğunda ruhanileri açıkça koruyan kilise mahkemelerinin yetkilerini laik tarafın mağdur olmaması için 1882'de açıklanan iradeye dayanarak kamu mahkemelerine bıraktı. Aynı usulün 4 Nisan 1883'te miras davalarına da uygulanması kararlaştırılarak, Patrikhanenin devreden çıkarılma süreci devam ettirilmek istendi¹³⁴. Bu durum Osmanlı hukukundaki değişikliklerin tabii sonucu olarak bütün tebaayı, diğer cemaatleri ve bağlı buldukları kurumları içerdiği halde Patrikhane¹³⁵, sadece kendilerine uygulanyormuş algısı oluşturmak ümidiyle şiddetle karşı çıkarak Adliye Teşkilatı'nı devre dışı bırakmayı hedeflediğinden Patrik başkanlığında bir mahkeme ve muhakeme teklifinde bulundu¹³⁶. Bâbîâli de teklifi, böyle bir uygulamanın ıslahatlara bağlı olarak gelinen bu noktada, asli görevlerinin başında, adaletin tesis ve tecellisini gerçekleştirmek olan devletin, varlık sebebiyle bağdaşmayacağı ve devleti sorgulamaya açacağı gerekçesiyle reddetti¹³⁷.

Devletin tavizsiz tavrına, Patrikhane zaman zaman Patriklerin istifa tehdidiyle karşı koymaya gayret etmekteydi. Bâbîâli ile anlaşamayan III. Yovakim de imtiyazların iadesinde geri adım attırmak amacıyla istifa etti¹³⁸. Yeni Patrik IV. Yovakim'e Şubat 1884'te teamül ve kurallara uymak kaydıyla mevcut temayül göz önünde bulundurularak hâlihazırdaki imtiyazlarının

“Kânûn-ı Esâsî”, *İslam Ansiklopedisi*, 6, (MEB), İstanbul 1988, s. 171; Ahmed Bedevî Kuran, *a.g.e.*, s. 682; Florian Riedler, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruiyet Siyasi Kültür ve Komplolar*, (Çeviri Azize F. Çakır), İstanbul 2012, s. 100.

128 Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 53.

129 Mecelle hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., M. Âkif Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *TDVİA*, 28, Ankara 2003, s. 231-235.

130 Cevdet Paşa, *Maruzat*, (Yay. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980, s. 206; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, VII, s. 173-174; ; İlber Ortaylı, “Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine”, *Osmanlı ...*, s. 141.

131 Sadrazamın 10 Rebiyülahir 1308/23 Kasım 1890 tarihli takriri: *BOA, Y. A. RES*, nr. 53/5.

132 Carter V. Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Bâbîâli (1789-1922)*, (Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İstanbul 1994, s. 152.

133 *Düstur*, I/IV, İstanbul 1289, s. 17.

134 Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 172.

135 Coşkun Üçok, “Osmanlı İmparatorluğu ve Rum-Ortodoks Kilisesi”, Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri, Ankara 1986, s. 191; Foti Benlisoy/Stefo Benlisoy, *a.g.m.*, s. 370.

136 Sadrazam Said Paşa, *Anıları*, (Yay. Şemsettin Kutlu) İstanbul 1977, s. 60-61.

137 Adliye ve Mezâhip Nezareti'nden 26 Cemaziyelevvel 1301/24 Mart 1884 tarihinde Rum Patrikliğine gönderilen tezkire sureti: *BOA, Y. A. HUS*, nr. 177/63.

138 Patrik Yovakim tarafından 29 Kânunuevvel 1299/10 Ocak 1884 tarihinde Adliye ve Mezâhip Nezareti'ne gönderilen tezkire: *BOA, Y.A. RES*, nr. 22/40.

yenilendiği bildirildi¹³⁹. Bunu fırsat bilen Patrikhane, kendi mezhebî hukukunu uygulamaya kalktı ve Hükûmet Mahkemeleri ile Cemaat Mahkemeleri'nin yetki ve sorumlulukları çakıştığından yine tartışma başladı. Cevdet Paşa'nın 1888'de Adliye ve Mezâhip Nazırlığına tekrar tayiniyle, üzerindeki denetim daha da artan Patrikhane, tepki olarak¹⁴⁰, Rum Mekteplerinde Yunan Müdürler görevlendirerek aleyhte propagandayı yoğunlaştırdı¹⁴¹. Bâbîâli de Rum Mekteplerinde tam bir denetim amacıyla 1869 Maarif Kanunu'ndan hareketle¹⁴², bilgisi dışında her hangi bir şey yapılmaması hususunda Patrikhaneyi uyardı. Bununla yetinmeyen Bâbîâli, misilleme olarak dinî anlamda da hareket alanını daraltmak amacıyla Bulgar Metropolitlerine verilen yeni beratlarla Patrikhaneye görüşünü sormayarak hiyerarşik olarak idarî yapıda ve Ortodoksların nazarında etkisini azaltmak istedi¹⁴³.

Bütün bunları imtiyazlarının gaspı olarak değerlendiren Patrik, bundan vazgeçilmediği takdirde Avrupa Devletleri'ni harekete geçireceği ve gerekirse meclis azalarıyla birlikte istifa edeceği tehdidiyle de¹⁴⁴ sonuç alamayınca, bazı kiliseleri kapattırarak, sorumluluğu da Bâbîâli'ye yükleyerek devleti zor durumda bırakmak istedi¹⁴⁵. Patrikhanenin, devletin bir kurumu olduğunu dikkate almadan yabancı devletlerle işbirliğini sürdürmesi, Bâbîâli'yi yeni düzenlemelere devam etmeye mecbur bırakmaktaydı. Buna bağlı olarak ilan edilen fermanlar, tertip edilen nizamnâmeler ve en son hazırlanan anayasa ile alınacak tedbirlerin önü açılarak meşru bir zemine oturtulma çabasıdan, aralarında azımsanmayacak sayıda Rum'un da olduğu Ortodoksların çoğu memnundular. Çünkü bu sayede Patrikhanenin kendi üzerlerindeki her türlü istismar ve sömürüsüne kısmen engel olunabiliyordu. Patrikhane, cemaat mensubu fertler lehine yapılan düzenlemelere karşı çıkararak ve kadim imtiyazlarının kaldırıldığını ileri sürerek, Bâbîâli'ye karşı tavır almaya ve kamuoyu oluşturmaya devam etti. Bâbîâli de söz konusu imtiyazların amacına uygun bir şekilde Patrikhane tarafından, ya kullanılmadığını ya da verildiğini ispat eden bir belgenin bulunmadığını, olsa dahi kanunlara aykırı olmamak kaydıyla düzenlemeler yapıldığını ve yapılabileceğini ileri sürdü. Buna rağmen Patrikhane, verildiğini iddia ettiği imtiyazlarını ispat edemediğinden zor durumda kaldığı halde, gelenekten medet umarak cemaat üzerindeki nüfuzunun sarsılmaması için çabalamaktaydı¹⁴⁶.

Bu amaçla Patrik III. Yovakim, ikinci defa atandığı Patrikhanede, Karma Meclisi (Meclis-i Muhtelit) üyeleriyle Kânunuevvel 1321/Ocak 1906'da yaptığı gizli bir istişare toplantısında, verdiği bilgilerde; Fatih Sultan Mehmet'in, Patrikhaneye ya da Patriğe bahşettiği ileri sürülen ve ispat

139 *Düstur*, I/II, s. 29-32.

140 Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 174.

141 Sadrazam'ın Taksim'de açılan Rum Mektebi hakkındaki 29 Mart 1303/12 Mart 1888 tarihli tavrı: *BOA, Y. A. HUS*, nr. 201/65.

142 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, (Gül Çağalı Güven), İstanbul 2020, s. 119.

143 Sadareten 26 Teşrinievvel 1306/7 Kasım 1890 tarihinde Ereğli Metropolitliğine gönderilen tahrirat: *BOA, Y. A. HUS*, nr. 240/89.

144 Başkitâbet Dairesi'nden 26 Ağustos 1306/7 Eylül 1890 tarihinde Patrikhaneye gönderilen irade: *BOA, İrade D*, nr. 93354.

145 *Kâmil Paşa'nın Anıları*, (Yay. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1991, s. 297.

146 Athanasia Anagnostopulu, "*Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim*", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, (Editör: Pinnelopi Stathis), (Çev. Foti ve Stefo Benlisoy), İstanbul 1999, s. 13.

edilemediğinden, iddiadan öteye geçemeyen imtiyazlarla ilgili var olan tereddütlerini paylaştı. Aynı toplantıda Patrik III. Yovakim, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk Patriği olan Patrik II. Gennadios'a, imtiyazlarla ilgili verilen ya da verildiği iddia edilen belgenin, verilip verilmediği hususunda kesin kayıt olmadığından, şayet verilmişse dahi söz konusu vesikanın muhtemelen ferman değil, berat olma ihtimalinin yüksek olduğuna dikkat çekti. Yovakim, Bâbîâli tarafından farklı kayıtlardan hareketle 1880'de hazırlandığını belirttiği bilgilerin kaynağı olarak kabul edilebilecek beratlarla, kendilerinde mevcut olan nüshaların çok farklı olduğuna işaret ederken, ferman değil, Patriklik beratıyla¹⁴⁷ bazı imtiyazlardan bahsetmiştir. Patrik, imtiyazların ve buna bağlı yetkilerin Fatih tarafından sözlü olarak mı, yoksa yazılı bir şekilde mi, hatta bu bahşedildiği iddia edilenlerin şahsa özel, yâni sadece Gennadios'a mı? Yoksa kuruma mı? Yani Patrikhaneye mi ait olduğu ve diğer bir ifadeyle Gennadios'un haleflerini de kapsayıp, kapsamadığını, eğer kapsıyorsa ne şekilde ve ne derecede kapsadığı hususunda kesin bir söz söylemenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Patrik, bütün bu tereddütlerine rağmen, şimdiye kadar Patrikhanenin imtiyazlarıyla ilgili doğrudan her hangi bir itiraz olmadığından dolayı, mevcut halin korunmasının gereğine dikkat çekerek Meclis-i Muhtelit üyelerinin endişelerini gidermeye gayret etmiştir¹⁴⁸.

Patrikhane, mensubu bulunduğu devletin bir kurumuna uymayan faaliyetlerini her zaman olduğu gibi katbekat devam ettirdiğinden, Bâbîâli'nin rahatsızlığı da aynı derecede artıyor ve bunları önlemeye yönelik tedbirleri almaya gayret ediyordu. Bâbîâli açısından Meşrutiyet hükümlerinin tekrar uygulamaya konulmasıyla, diğer bir ifadeyle laikleşme yönünden bir geçiş dönemi olarak da adlandırılabilir II. Meşrutiyet'in ilânının¹⁴⁹ kamuoyunda beklentileri yükseltmesi önemli bir zemin ve gerekçe oluşturmaktaydı. Bunu da dikkate alan Bâbîâli, ortamın gerilmesine fırsat vermeden, Meşrutiyet'ten beklenenler bağlamında gayet meşru olarak tebaanın eşitliği ilkesi gereğince Patriğe, sürekli olarak sahip olduğunu iddia ettiği idarî ve hukukî yetkilerini, istismarda ısrar ve inat etmekten vazgeçmesi uyarısına devam etti. Hiç tereddüt etmeden, haddini aşarak karşılık vermekte gecikmeyen Patriğin, Meşrutiyet'e mugayir olarak kadim imtiyazlarından hiçbir zaman vazgeçmeyeceğini belirtmesiyle oluşan restleşme ortamı üzerine Bâbîâli'nin, Patriğin sadece dinî bir önder olduğunu, siyasî salahiyetlerinin olmadığını bildirmesi üzerine her iki taraf tamamen karşı karşıya geldiler. Gerginliği azaltmak isteyen ve iktidarda etkili olan İttihat ve Terakki, yaşanan olumsuzluklardan ibret alınmasını ve Patriğin sadece dinî hayat ile ilgilenmesini tavsiye ederek samimi bir şekilde “*siyasete karışmak yok*” ifadesiyle¹⁵⁰, özellikle Patrik ve ruhbanı uyarırken, bunların istismarına karşı Rumları da sağduyuya davet etti¹⁵¹.

Hükümetin ve hükümet yanlılarının olumlu yaklaşımları ve uyarılarını dikkate almayan Patrikhanenin asıl derdi her zaman olduğu gibi imtiyazlarının daraltılması ve bununla birlikte dinî

147 Berat: “Osmanlı Diplomatiğinde Padişah tarafından bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanma hakkı, bir imtiyaz veya muafiyetin verildiğini gösteren ve veren Padişahın tuğrasını taşıyan belgedir”, Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (DİPLOMATİK)*, İstanbul 1994, s. 124. Adı geçen belge Osmanlı Devleti'nde, ölüm dolayısıyla, berat sahibinin feragati, azil, cülûs, tahrir ve kayıp hallerinde verilmekteydi (*Aynı eser*, s. 134-137).

148 III. Yovakim tarafından Patrikhane Meclis-i Muhtelit azalarına gizli olarak tebliğ edilen Kânunuevvel 1321/Ocak 1906 tarihli lâyiha: *BOA, TFR. I. M*, nr. 19/1836.

149 İlber Ortaylı, “*Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine*”, *Osmanlı ...*, s. 144.

150 Rene Moulin, “Yabancı Gözüyle Meşrutiyet Türkiye'sinin Kuvvet ve Za'fi”, *Tarih Coğrafya Dünyası*, I, Sayı: 5, İstanbul 1959, s. 370.

151 Hüseyin Cahid [Yalçın], “Rumlarda Eser-i İntibah”, *Tanin*, 20 Haziran 1324/3 Temmuz 1909.

otoritesini, idari şekle büründürerek sömüreceği Ortodoks sayısının azalacağı endişesiydi. Zira Patrikhane, Fransız İhtilali'nden sonra Ortodokslar arasında artan Rum karşıtlığından dolayı millî kiliselerine kavuşamayanların başka mezheplere geçerek gücünü azaltacağı endişesiyle 1834'de Bâbîâli'ye müracaatla, mezhep değiştirmeyi yasaklatmıştı. Fakat İngiltere ve Fransa'nın, Rusya karşısında güç kaybedecekleri kaygısıyla 1844'de yasağı kaldırtmaları, Patrikhaneyi çok rahatsız ettiği halde¹⁵², karşı çıktığı mezhep değişikliğini lehine çevirmek için, metropolitler ve Rum Çeteleri aracılığıyla Rum olmayan Ortodoksların yakınlarını dağa kaldırma gibi tehditlerle, zorla Rum kaydettirmektedir¹⁵³. Bizans'ı ihya düşüncesini hiçbir zaman gözden uzak tutmadığından, "Romalı/Rum" kimliğini öne çıkararak Patrikhanenin¹⁵⁴, bütün Ortodoksları "Rum" olarak adlandırması uzun bir süre yadırganmamışsa da¹⁵⁵ Fransız İhtilali'nden sonra Rumların diğerlerini küçümseyen tavırları tepkiyle karşılanmaya başlanmıştı. Patrikhanenin, Rumluğu Ortodoksluğun önüne geçirmek amacıyla bütün Ortodokslara ibadet ve eğitim lisanı olarak Rumcayı dayatması üzerine tartışma ve karşılıklı kavga sertleşerek arttı¹⁵⁶. Buna bağlı olarak Rum çetelerinin artan zulümlerinden en mustarip olanlar, Ulahlardı. Çünkü devlet dışında desteksiz, nicelik ve nitelik olarak diğer unsurlarla mukayese edildiğinde çok güçsüz ve etkisizdiler¹⁵⁷.

Devlet, imkânlar dâhilinde tebaanın tabii olarak birbiriyle irtibat halinde huzur ortamında hayatlarını devam ettirmeleri gayretiyle düzenlemeler yapmaktaydı. Asgari müştereklerde buluşan fertlerden oluşan toplumda kanun dışı faaliyetler olsa dahi, bunu icra edenler istedikleri gibi bir ortam bulamayacaklardı. Devletin bekası ve milletin bütünlüğü tebaanın asgarî müştereklerde birleşmesinde, gerekirse birleştirilmesinde görüldüğünden ve bunun da Türkçe ile sağlanabilecek irtibat ve iletişimle gerçekleşeceğinin farkında olduğundan Türkçe öğretimi 1894'te Gayrimüslim Mekteplerinde zorunlu hale getirilmişti¹⁵⁸. Bu uygulamanın tam manasıyla hayata geçirilmesi tebaanın birbiriyle anlaşma ve kaynaşmasını kolaylaştıracak ve toplumda huzuru bozabilecek hadiseler de tabii olarak asgariye inecekti. Böyle bir ortamda istismar imkânı bulamama endişesine kapılan ve kargaşadan beslenen Patrikhane, resmî dil olan Türkçe'nin Rum Mekteplerinde ders olarak okutulmasına karşı çıktı. Bâbîâli de bütün unsurların birbiriyle anlaşabilmelerinin tek yolunun bu olduğuna dair kamuoyunu bilgilendirmekle beraber, Patrikhaneyi de uyardı¹⁵⁹. Bâbîâli'nin kamuoyunu bilgilendirme sürecinden kendilerinin de konuyla ilgili olarak dikkatlerinin çekileceğini tahmin eden Patrik, konuyu saptırmak amacıyla harekete geçti. Zaman zaman yaptığı gibi 11 Haziran 1909'daki toplantıda da doğrudan bir müdahale olmamasına rağmen, imtiyazlarının gaspı feveranıyla, Avrupa Devletleri'ni de meseleye dâhil etmek için, Türkçe'nin ders olarak

152 E. Engelhardt, *a.g.e.*, s. 80, 115.

153 Karacaabad'a bağlı bazı karye ahalisinin Florina Kaymakamlığı'na çektikleri 15 Mayıs 1323/28 Mayıs 1907 tarihli telgraf: *BOA, TFR. 1. SL*, nr. 148/14733.

154 Nevra Necipoğlu, "Evensellikten Geri Çekiliş Bizans İmparatorluk İdeolojisinin Evrimi ve Osmanlı Fütuhati", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e -Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar-*, (1. Uluslararası Tarih Kongresi, 24-26 Mayıs 1993 Ankara), (Yay. Hamdi Can Tuncer), İstanbul 1998, s. 153.

155 Lord Eversley-Sir Valentine Chirol, *a.g.e.*, s. 363.

156 Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, VII, s. 85-86; Yavuz Ercan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Balkanlarda Kilise*, Ankara 1987, s. 23.

157 Yenice Kaymakamlığı'ndan Rumeli Vilayeti Müfettişliğine gönderilen 7 Kânunuevvel 1324/20 Aralık 1908 tarihli telgraf: *BOA, TFR. 1. SL*, nr. 202/20184.

158 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 119.

159 *Tanin*, 4 Haziran 1324/17 Haziran 1909.

Ecnebi Mekteplerinde de okutulmasını teklif etti. Bunda asıl hedefi Avrupa Devletleri'nin buna karşı çıkacağından emin olduğundan emsal göstererek uygulamanın kendi mekteplerinde de hayata geçirilmesini engellemektir. Yukarıda da belirtildiği gibi; bütün Ortodokslara ibadet ve eğitim dili olarak Rumca'yı dayatan Patrikhanenin, devletin tabii vasfından hareketle tebaasının resmî dili öğrenmeleri çabalarına karşı çıkması, pervasızlığının derecesini de ortaya koyması bakımından önemlidir¹⁶⁰.

Patrikhane, hem devleti zayıf göstererek tebaanın güvenini sarsmak, hem de Rumlar dışındaki Ortodoksları sindirmek üzere ruhanilerin akrabalarını katlettirecek kadar ileri gitmeye devam etmekteydi¹⁶¹. Patrik Yovakim, Rum olmayan Ortodoksların çılgınlıklarının duyulmaması ve uğradıkları zulmün görülmemesi için elinden geleni yapmaktaydı. Ayrıca Patrik, Kilise ve Mektepler meselesiyle ilgili olarak fikrini soran Fransız Gazeteciye; kadim imtiyazlarının kaldırılarak, sıradan bir Papazhane haline dönüştürülmek istenildiğini dile getirerek yine masum, mazlum ve gadre uğrayan kendilerinin olduğunu öne sürerek, yaptıklarını gizleme gayretindeydi¹⁶². Yapılan düzenlemelere bağlı olarak yeni uygulamalarla imtiyazlarının gasp edildiği iddialarını her zaman olduğu gibi dillendiren Patriğin feveranı Rumca Gazeteler aracılığıyla da fazlaca vurgulanınca, Bâbiâli de düzenlemelerin Meşrutiyet mucibince yapıldığına dikkat çekti¹⁶³. Her fırsatta Meşrutiyet'e muhalefetini ortaya koyan Patrik Yovakim, Patrikhanedeki ayinden hemen sonra; Meşrutiyet'in ilanından duyduğu rahatsızlığı bir kez daha açıkça ifade etti¹⁶⁴.

Adı geçen meseleyle ilgili olarak, hiddetli tartışmaların yapıldığı Meclis-i Mebusanda, Türk-Müslüman Mebuslar, dahilî huzura katkı ve haricî müdahale bahanelerinden birinin ortadan kaldırılması için meselenin halline dair acele edilmesinde ısrarcıydılar¹⁶⁵. Zira Avrupa Devletleri meseleyi bahane ederek, bir vesileyle sürekli olarak devletin işlerine karışıyorlardı. Rum Mebuslara göre ise; olmayan meselenin münakaşası Meclis-i Mebusanın itibarını zedelediğinden, şayet varsa bunu Patrikhanenin halletmesi gerekmektedir¹⁶⁶. Hâlbuki durumun hiç de öyle olmadığını, vaziyetin vahametini ve Rum olmayan Osmanlı Ortodokslarının rumlaştırılmasında Ortodoksluğun en etkili araç olarak istismar edildiğini¹⁶⁷, daha önce de bahsedildiği gibi bilhassa nicelik ve nitelik olarak güçsüz olan Ulahlar ile birlikte, Arnavut Ortodokslardan da gelen telgraflar ortaya koymaktaydı¹⁶⁸. Rum Mebuslar, meseleyi basit bir emlak meselesi gibi göstererek, hükûmetin müdahalesine engel olmak ve dış destek için zaman kazanmak amacıyla defalarca itiraz ederlerken¹⁶⁹, diğer unsurların devletin desteği olmadan Patrikhane ile tek başlarına mücadelelerinin mümkün olamayacağını farkındaydılar¹⁷⁰.

160 *Tanin*, 31 Mayıs 1325/13 Haziran 1909.

161 Manastır Vilayetinden Rumeli Vilayeti Müfettişliğine çekilen 12 Ağustos 1325/25 Ağustos 1909 tarihli şifre telgraf: *BOA, TFR. I. MN*, nr. 196/19595.

162 *Sabah*, 2 Teşrinievvel 1325/15 Ekim 1909.

163 *Şûra-yı Ümmet*, 22 Teşrinievvel 1324/4 Kasım 1909.

164 *İkdam*, 18 Nisan 1326/1 Mayıs 1910.

165 *MMZC*, III, Ankara (b.y.y), s. 130-131.

166 *MMZC*, VI, Ankara (b.y.y), s. 449-558.

167 Ahmed Bedevî Kuran, *a.g.e.*, s. 471.

168 *MMZC*, VI, Ankara (b.y.y), s. 568.

169 *İkdam*, 16 Mayıs 13426/29 Mayıs 1910.

170 *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi*, II, Ankara (b.y.y), s. 604-607.

Bu durum zahirde Rumeli’de sıradan bir kiliseler meselesi olarak, tek bir mezhep mensuplarını ilgilendiriyor gibi görünse de hakikatte, toplumsal ve millî bir mesele olmayı aşarak, dış müdahalelerle milletlerarası hale getirilmişti. Karmaşa ve şiddetten beslendiğinden dolayı meselenin hallinden yana olmayan Patrikhane, istismar alanının daralacağı endişesiyle inşa edileceklerle birlikte bütün kiliselerin kendi uhdesine verilmesi için hemen harekete geçti. Bu amaçla Meclis-i Mebusanda, Kiliseler Meselesinin Rum Mebuslar aracılığıyla tartışılmasına engel olmak istemişse de hem tarihî derinliği, hem de coğrafi genişliği ülkenin hudutlarını aşacak derecede önemli olduğundan başarılı olamadı. Çünkü Türk ve Müslüman Mebuslar, Meclis-i Mebusanda Rumeli’deki Kiliseler Meselesinin, yukarıda da ifade edildiği gibi tek bir mezhep mensuplarını ilgilendiren itikadî bir mesele olmaktan çıkarak hukukî, toplumsal ve millî olmayı da aşarak dış müdahalelerle milletlerarası hale dönüştüğünü ifade ettiler. Ayrıca aynı mebuslar, Bâbîâli’ye meselenin tabii seyrinde mezhep mensuplarınca halledileceği ümidinin boşuna ve zaman israfıyla birlikte dış müdahalelere sebep olduğu uyarısında bulundular. Bunları dikkate alan başta İttihat ve Terakki Fırkası olmak üzere Bâbîâli, devletin bekasıyla doğrudan ilgili hale geldiğinden halletmek için harekete geçti¹⁷¹. 3 Temmuz 1910’da Kilise ve Mektepler Kanunu’nu çıkarttı¹⁷². Kanun ile devlet desteğini resmen ve fiilen arkasına alan Rum olmayan Ortodokslar, Patrikhane ve Rum Çetelerinin taarruz ve tasallutuna karşı mücadelelerini artırarak kısmen rahat bir nefes almaya başladılar¹⁷³.

Bâbîâli’nin kararlılığının verdiği güvenle uhrevî kaygıları, dünyevî korkuları ve Patrikhaneye saygılarına rağmen, çoğunluğu karşı çıkmış olsa da bazı Rumlar da dâhil olmak üzere diğer Ortodokslar kanundan memnuniyetlerini saklamıyorlardı¹⁷⁴. Devlete olan ve kısmen de olsa zedelenen güveni artırarak sağlamlaştırmak amacıyla meseleyi fiilen de çözmek isteyen Bâbîâli¹⁷⁵, kendi emniyetleri ve devletin bekası için Gayri Rum Ortodokslar ile birlikte hareket ederek bölgede dâhili huzuru sağlamayı hedefliyordu. Aynı zamanda büyük bir maddi külfeti de göze alan Bâbîâli, bu mesele bahane edilerek yapılan dış müdahaleleri de engellemekte kararlıydı¹⁷⁶. Çıkarılan kanuna bağlı alınan kararların kararlılıkla hayata geçirilmesi için Bâbîâli’nin yaptığı fedakârlığın kendi aleyhine sonuçlar doğuracağından emin olan Patrikhane, uygulamalara karşı çıkmak istediğinde, böyle bir hususun var olduğunu iddia ettikleri kadim imtiyazlarında yer almadığı gerekçesiyle geri çevrildi¹⁷⁷.

171 B. Kâmil, “Kiliseler Kanunu”, *Şûra-yı Ümmet*, 25 Şubat 1326/10 Mart 1911.

172 *Takvim-i Vekayi*, 28 Cemaziyelevvel 1328/7 Temmuz 1910; İlber Ortaylı, “Ortodoksluk”, *Osmanlı’da Milletler ve ...*, s. 23; Kanun bağlamında İttihatçılar ile Rumların ilişkileri hakkında bkz., H. Taner Kerimoğlu, “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı - Rum İlişkileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6, Sayı: 14, İstanbul 2007, (3-35).

173 *MMZC*, VI, Ankara (b.y.y.), s. 449-558.

174 Ohri Bulgar Metropolitinin 26 Haziran 1326/9 Temmuz 1910 tarihli teşekkür telgrafı: *BOA, DH. SYS*, nr. 29-1/1-1, lef 13.

175 *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi*, II, Ankara 1989, s. 172.

176 Rumeli Müfettişliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 16 Temmuz 1326/29 Temmuz 1910 tarihli tahrirat: *BOA, DH. SYS*, nr. 29-1/1, lef 2/1.

177 Dâhiliye Nezareti tarafından bazı merkezlere çekilen 10 Ağustos 1326/23 Ağustos 1910 tarihli şifre telgraf: *BOA, DH. HMŞ*, nr. 15/7.

Toplumda kısmen Ortodoks Rumların da dâhil olduğu büyük çoğunluğunda, devlet lehine ve kendi aleyhine oluşan iyimser ortamın her hâlükârda bozulması için faaliyetlerinden geri durmayan Patrik ve Patrikhane, ferdi öteleyen ve fertlerden oluşan cemaatle birlikte kurumu da istismarla ruhbanı etkin kılacak bir durumu güçlendirme çabasındaydı. Patrikhane, yukarıda adı geçen meclisler dışında -sadece bazı meseleleri kendi lehine halletmek için değil-, itikadî olarak reddettiği, fakat işleyiş bakımından haset ve gıptayla baktığı Papalığın hukukî statüsünü örnek aldığından “Özel Meclis” oluşturarak aşama kaydetmekte kararlıydı. Bâbîâli tarafından Özel Meclis için yapılacağı öğrenilen seçimlere katılmamaları yönünde metropolitlikler uyarıldı¹⁷⁸. Patrikhane ve kendine bağlı ruhban sınıf, az da olsa var olan olumlu ortamı bozmak için hiçbir sağlam dayanağı olmayan uygulamalara yönelmekteydiler. Bunda ‘Özel Meclis’ örneğinde olduğu gibi, hiç makul ve mantıklı gerekçesi olmaması bir yana, hiç de gereği olmadığı halde o kadar ileri gidiyorlardı ki; bu hususta zaman zaman vicdan sahibi bazı Rum ve Yunan aydınlarını da karşılarına almaktaydılar¹⁷⁹.

Kendilerinden olan bazı aydınları dahi karşılarına alacak kadar gayriahlaki ve gayrikanunî hareket etmekten çekinmeyen Patrikhaneye karşı Bâbîâli de tedbirlerini artırarak, uygulamalara her ne sebeple ve her kim olursa olsun engel olanların cezalandırılacaklarına dair kararlılığını vurgulayarak ortaya koydu¹⁸⁰. Bâbîâli’nin kesin ve kararlı duruşu karşısında, Patrikhane gerçekte olmadığı halde Kilise Kanunu’ndan kaynaklandığı iddiasıyla maddi mağduriyetini dile getirerek, başta cemaati olmak üzere kamuoyunu etkileme gayretindeydi. Her zaman ve zeminde hemen her şeyi istismar etmekte mahir olan Patrikhane, gerçeklerden hiç bahsetmemekteydi. Zira Bâbîâli’nin aldığı tedbirlerle Patrikhanenin maddî mağduriyeti asgariye indirilmeye çalışılmaktaydı. Fakat Bâbîâli aldığı tedbirlerle Patrikhanenin maddi olarak rahatlamasından ziyade, bunu istismar ederek, cemaatten para toplamaya kalkması ve bu vesileyle irtibatını artırmasına fırsat vermemeyi hedeflenmekteydi. Bunun farkında olan Patrikhane de hemen harekete geçerek Bâbîâli’den, kilise mütevelli heyetlerinde yabancı uyrukluların da yer alabilmeleri için izin talep etti. Bu amaçla istediği kararları hızlı ve mümkün olduğu kadar oy birliği ya da büyük çoğunlukla çıkartmayı ummaktaydı. Ayrıca bununla dış desteği azami artırmayı ve Bâbîâli’nin müdahalesini asgariye indirmenin hesabı içerisindeydi. Patrikhanenin, her zaman olduğu gibi ince hesaplar yaptığının ve niyetinin farkında olan Bâbîâli de kilise mütevellileri arasında yabancıların da yer alması talebini reddetti¹⁸¹. Bunun üzerine Patrikhane mekteplerin tümüyle denetim dışı tutulmasındaki ısrarlı talebini tekrarladı¹⁸².

Patrikhane ardı arkası kesilmeyen taleplerini sıralayarak cemaatinin nezdinde etkisini artırma çabasını yoğunlaştırırken, Bâbîâli cemaatin Patrikhaneyle irtibatını en alt seviyeye ve en az sayıya indirmekte kararlıydı. Nitekim cemaatin harç ödeyerek aldıkları ilmühaber kâğıdını, “*harçsız-masrafsız*” muhtarlıklardan da alabilecekleri açıklanırken Kilise Kanunu’yla ilgili ileri sürülen istismara benzer bir fırsat vermemek için Bâbîâli, oluşabilecek gelir kaybının telafisi amacıyla bir miktar paranın Patrikhaneye aktarılması kararının alındığına da dikkat çekti¹⁸³. Hükümet,

178 İkdâm, 11 Ağustos 1326/24 Ağustos 1910.

179 Foti Benlisoy/Stefo Benlisoy, *a.g.m.*, s. 373-374.

180 İkdâm, 22 Kânunuevvel 1326/4 Ocak 1911.

181 İkdâm, 24 Kânunuevvel 1326/6 Ocak 1911.

182 İkdâm, 30 Kânunuevvel 1326/12 Ocak 1911.

183 İkdâm, 24 Kânunusani 1326/6 Şubat 1911.

Ortodoksları Patrikhanenin etkisinden uzak tutmaya çabalarlarken, Patrikhanenin de Rumların, bilgisi dışında devlet ile temaslarına hiç tahammülü yoktu. Nitekim Hükûmet dört Rum kızını masraflarını üstlenerek eğitim için Avrupa'ya göndermek istediğinde, Patrikhane isimlere itiraz ederek tespit edeceği şahısların gönderilebileceğini belirtti. Patrikhanenin amacı sadakatinden emin olduğu ve faaliyetleri doğrultusunda kullanabileceklerini göndermek olduğundan, Rumları bu hizmetlerden mahrum etme pahasına hareket etmekteydi¹⁸⁴.

Patrikhane, devletin kurumlarını çağdaşlaştırarak kişiyi, “*reayadan-ferde*” yükseltme çabalarına engel gözükmek için daha özel ve özerk bir statü peşindeydi¹⁸⁵. Bu amaçla Ortodokslarla ilgili kişi hürriyeti ve aile hukukunun hayata geçirilmemesi hususunda her türlü çabayı göstermelerine rağmen¹⁸⁶, düzenlemelerin Patrikhanenin yetki alanının daraltılmasına engel olmadıklarından¹⁸⁷, süreç içerisinde çok sayıda Patriğin, kadim imtiyazları ellerinden alındığı iddiasıyla istifa ettikleri bilinmektedir¹⁸⁸.

Bütün bu tehditlere rağmen yapılmaya çalışılan hukukî düzenlemelerle birlikte bilhassa dış baskılardan bir türlü kurtulamayan Bâbîâli, kesin çözümü düzenlemelere karşı ve müdahalelere gerekçe gösterilen kapitülasyonları 5 Eylül 1914'te, 1 Ekim 1914'ten itibaren kaldırmakta buldu¹⁸⁹. Fakat yine de istenilen noktaya gelinemediğinden 1916 İttihat ve Terakki Kongresi'nde alınan karar doğrultusunda¹⁹⁰, Şer'îye Mahkemeleri 25 Mart 1917'de Adliye ve Mezâhib Nezaretine bağlandı¹⁹¹. Bu sürecin tabii sonucu olarak ortaya çıkan Hukuk-ı Aile Kararnâmesinin (HAK)¹⁹², 25 Ekim 1917'de yürürlüğe konulmasıyla¹⁹³ çok hukukluluğun sakıncalarının giderilmesi¹⁹⁴ ve bütün tebaanın tam anlamıyla vatandaş statüsüne kavuşturulması hedeflenmekteydi. Tebaanın din farklılığı dikkate alınarak düzenlenen aile hukuku, hukuk birliğine aykırı gibi görünse de kanun birliğini gerçekleştirdiğinden “*ehemmi mühimme tercih*” noktasında yerinde bir karardı¹⁹⁵. HAK ile Patriğin hâkim, yani hukukî manada hüküm verme yetkisi kaldırıldı. Böylece Gayrimüslimler bahanesiyle, devletin iç işlerine karışma çabasında olan Emperyalist Devletlere kısmen de olsa engel olunacağından¹⁹⁶ HAK'dan çok rahatsızlık duyan Patrik Kaymakamı Dorotheos, karşı

184 *Hikmet Gazetesi*, 26 Ağustos 1327/8 Eylül 1911.

185 Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Athens 1983, s. 41.

186 R. Salâhi Sonyel, “Hristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi”, *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Editör: Hasan Celal Güzel), Ankara 2000, s. 198-199.

187 Athanasia Anagnostopulu, *a.g.m.*, s. 12-13.

188 Sadarettin Hâriciye Nezâreti'ne gönderilen 10 Teşrinisani 1309/22 Kasım 1893 tarihli taktır: *BOA*, *Y.A. HUS*, nr. 241/40; *BOA*, *İrade-A. M.*, nr. 1117/7, 18 Cemaziyelevvel 1312/7 Kasım 1894; İktiham, 19 Temmuz 1328/1 Ağustos 1912.

189 Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 64.

190 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1987, s. 277.

191 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 532.

192 Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 302.

193 Mehmet Âkif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İstanbul 1999, s. 179.

194 Hukûk-ı Aile Kararnâmesi hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. “Hukûk-ı Aile Kararnâmesi”, *Düstur*, IX, İstanbul 1928. s. 762-783.

195 Taha Akyol, *Medine'den Lozan'a*, İstanbul 1997, s. 70.

196 Ali Fuat Türkeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, I, (Yay. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1987, s. 381.

çıkarak yetkilerinin iadesini¹⁹⁷ ve Patrikhane için yeni bir nizamnamenin oluşturulmasını istedi¹⁹⁸.

Fakat Patrikhane önceliği cemaate değil de kuruma ve Patriğin çıkarlarına verdiğinden Rum Millî Komitesi'nce oluşturulan bir heyet Paris ve Londra'da, HAK ile tamamen kaybettiklerini iddia ettikleri imtiyazlarını ve hatta daha fazlasını almak için çabaladı¹⁹⁹. İtilaf Devletleri'nce, Damat Ferit Paşa'nın Sadrazamlığının ilk zamanlarında HAK'ın kaldırılması için baskı yapılmışsa da²⁰⁰ Avrupa Devletleri'nde muadillerinin olduğu gerekçesiyle Şûra-yı Devlet tarafından reddedilmişti²⁰¹. İlk günden itibaren HAK'a karşı olan Patrikhane uygulanmaması için çabalarını yoğunlaştırdığından, bir yıldan biraz fazla yürürlükte kalabildi ve 19 Haziran 1919'da İşgal Kuvvetleri Yüksek Komiserliği'nin emriyle kaldırıldı²⁰². Hürriyet ve İtilaf Fırkasının iktidarıyla Damat Ferit Paşa, 4 Mayıs 1920'de Şer'îye Mahkemeleri'ni tekrar Şeyhülislâmlığa bağladığından dolayı bunun tabii sonucu olarak Patrikhane, aile hukuku alanında yargılama yetkisini tekrar elde etti²⁰³.

Mondros Mütarekesi'yle başlayan işgal sürecinden istifade edilerek devletin tarihinde temayül ve teamüller yok sayılarak 8 Aralık 1921'de Venizelosçu ve aynı zamanda Yunan vatandaşı olan Meletios Metaksakis, IV. Meletios olarak Patrikliğe getirildi²⁰⁴. Böyle bir uygulamanın ne verildiği ileri sürülen eski imtiyazlarda, ne de sonraki düzenlemelerde yeri olmadığı halde²⁰⁵, Avrupa ve Amerika seyahatlerini tamamlayan Meletios²⁰⁶ İstanbul'da sevinç gösterileriyle karşılanarak, 6 Şubat 1922'de düzenlenen törenle makamına oturdu²⁰⁷. Meletios, cemaat mensuplarının düşüncesini dikkate almadan kiliselerin birleştirilmesi için bulunduğu girişimden sonuç alamazken²⁰⁸, TBMM'nin elde ettiği başarılarından İstanbul'daki Rumların hâlinin hiç de iç açıcı olmadığı gözünden kaçmamaktaydı²⁰⁹.

HAK'ın kaldırılmasıyla Patrikhanenin, kadim imtiyazlarına kavuştuğu düşüncesi ve ihtimalinden hareketle Lozan Müzakerelerinde, azınlıkların hukuku ile ilgili tartışılırken imtiyazların sınırlandırılması da ele alındı²¹⁰. Oturuma katılan tarafların hepsi imtiyazların devamından yana tavır koydukları halde, bunu Türk Temsilci Heyeti'ne kabul ettiremeyeceklerini anlayınca; 2 Ocak

197 *Sabah*, 15 Teşrinievvel 1334/15 Ekim 1918.

198 *Sabah*, 13 Teşrinisani 1334/13 Kasım 1918.

199 *Hâdisat*, 5 Mart 1335/1919.

200 *Alemdar*, 2 Mayıs 1335/1919.

201 Halil Mentеше, *Anılar*, İstanbul 1986, s. 227.

202 TH. W. Juynboll, "Fesh", *İslam Ansiklopedisi*, 4, İstanbul 1988, s. 576; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve ...*, s. 417.

203 Osman Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul 1995, s. 272.

204 Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Ankara 1988, s. 131; Meletios hakkında tafsilatlı bilgi için bkz., Ramazan Erhan Güllü, *Patrik Meletios Metaksakis Ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

205 "Rum Patrikliği Nizâmâtı", *Düstur*, I/II, s. 905, 907; ayrıca Patrik seçimi ve Patrikliğe aday olabileceklerde aranan şartlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "Rum Patrikliği Nizâmâtı", *Düstur*, I/II, s. 902-916.

206 *Tercüman-ı Hakikat*, 25 Kânunusani 1338/25 Ocak 1922.

207 *İkdam*, 7 Şubat 1338/1922; *Vakit*, 7 Şubat 1338/1922.

208 *Vakit*, 24 Kânunusani 1338/24 Ocak 1922.

209 *İleri*, 9 Şubat 1338/1922.

210 Gülnihal Bozkurt, "Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan ve Tek Hukuk Sistemine Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV, Sayı: 40, Ankara 1998, s. 256.

1923'deki²¹¹, Gayrimüslimlerin medenî haklarına dair işlemlerde anlaşmazlık halinde Milletler Cemiyeti'nin devreye girmesi teklifinde bulundular. Fakat Türk Temsilci Heyeti'nin, Türk Devleti'nin hükümlerini zedeleyeceği gerekçesiyle reddetmesi üzerine HAK, medenî ölçülerde Türkiye'nin endişelerini giderecek şekilde düzenlendi²¹². Lozan Antlaşması resmîyet kazanmadan önce Patrikhane, 11 Temmuz 1923'de yayımladığı bir bildiriyle kadim imtiyazlarının kaldırıldığını ve yeni dönemdeki düzenlemelerin imza safhasına yaklaşılacak Lozan Antlaşması ile düzenleneceğini kabul etti²¹³.

TBMM ise 3 Ocak 1923'de yapılan gizli oturumda; "*Patrikhanenin kayıtsız, şartsız millî hudutlar dışına çıkarılması*" kararının alınmasına rağmen hayata geçirilemedi²¹⁴. Çünkü Lozan'da Türk Heyeti'nin karşısında yer alan katılımcıların katı tavrı ve tehditleri Türkiye'yi tavize mecbur bıraktı²¹⁵. Sonraki süreçte Hilafet kaldırıldığı halde, tarihî ve itikadî olarak muadili olmamasına rağmen, oluşturulan algıyla öyle kabul edilen veya edilebilecek kurumlardan Gayrimüslimlere ait olanlar aynı uygulamaya tabi tutulmadılar²¹⁶. Bu da maalesef hala "*din tüccarları*" tarafından Türkiye'deki Müslümanların inançlarının istismarı ile "*Cumhuriyet ve Demokrasi'nin*" densizce tenkidine sebebiyet vermektedir. Her hâlükârda yeni dönemde Türkiye'de, Fener Patrikhanesi'nin tamamen kaldırıldığı için "*imtiyazlarından*" söz etmek mümkün değildir. Patrikhanenin, siyasî hareket alanı tamamen yok edildiği gibi, dinî olarak dahi "*yetki ve sorumlulukları*" İmparatorluk dönemiyle mukayese edilmeyecek derecede sınırlandırıldığından²¹⁷, adının bile antlaşma metninde yer almamasına özen gösterildi²¹⁸.

Fertleri doğrudan ilgilendiren ve Lozan'da mübadele meselesiyle ilgili olarak 30 Ocak 1923 tarihinde "*Lozan Muahedesine Bağlı Türk ve Rum Ahali'nin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol*" imzalandı²¹⁹. Buna göre; 1 Mayıs 1923'den başlayarak Türkiye'de yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk vatandaşları ile Yunanistan'da yaşayan Müslüman Yunan vatandaşlarının mübadelesinde²²⁰ mutabık kalındı. 30 Ekim 1918'den önce İstanbul Belediye sınırları içinde yerleşmiş Rumlar ile 1913 Bükreş Antlaşması'nın belirlediği sınırın doğusunda yerleşmiş bütün Müslümanlar istisna olmak kaydıyla, 18 Ekim 1912'de yerlerini bırakarak göç etmiş Rumlar ve Müslümanlar mübadeleye dâhil edildiler²²¹.

211 *Lozan Barış Konferansı tutanaklar-belgeler*, II, (Çev. Seha L. Meray), İstanbul 1993, s. 248.

212 *Lozan Sulh Muahedenâmesi*, (Yay. TBMM Hariciye Vekâleti), İstanbul 1339, s. 14-16.

213 İkdâm, 12 Temmuz 1339/1923.

214 Azmi Süslü, "Türkiye'de Rum Patrikhane ve Kiliselerinin Menfi Faaliyetleri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Sivas 1986, s. 263.

215 Hüseyin Cahid [Yalçın], "Patrikhane Kalıyor, Fakat Yalnız Ruhaniyeti Kalıyor", *Tanin*, 15 Kânunusani 1339/15 Ocak 1923; Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, I, Ankara 1990, s. 362.

216 Azmi Süslü, "Atatürk ve Azınlıklar", *Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu (9-11 Eylül 1991-Ankara)*, Ankara 1996, s. 1021.

217 Settar, F. İksel, "İstanbul Patrikhanesi II", *BTTD*, Sayı: 63, İstanbul 1972, s. 42.

218 *Lozan Sulh Muahedenâmesi*, s. 14-16.

219 *Aynı eser*, s. 103.

220 Mübadele hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul 1995.

221 Mustafa Keskin, "Lozan Barış Antlaşması İle İkili Antlaşmalarda Türk ve Rum Azınlıkların Statüsü", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 39, Ankara 1995, s. 2-3.

Sonuç

Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye coğrafyasında da ferdin cemaate feda edildiği tarihî bir gerçektir. Çünkü bu durumu sadece üzerinde durmaya çalıştığımız dönem ve konu ile sınırlandırmak, geçmişî inkâr, bugünü istismar, geleceği iğfal etmek anlamına geleceğinden dikkatli olmak gerekir. Türkiye’de fert, her zaman iyi niyetle de olsa görmezden gelinmesi dahi, iyi niyetinin istismarıyla göz ardı edilmiştir. Bunun önemli işaretlerinden biri de; “*insan, evleninceye kadar ana-babası için, evlendikten sonra da eşi ve çocukları için yaşar*” ifadesidir. Hiç şüphesiz bu ifadedeki olumlu hâlin, aile, cemaat, cemiyet ve millet açısından birçok meseleyi halledeceği ve huzurun sağlanmasına etkisi göz ardı edilemez. Ancak ferdin ihmalinin mutluluğuna engel olacağı da acı bir gerçektir.

İstanbul’un fethiyle birlikte bir Türk İmparatorluğu haline gelen Osmanlı Devleti, bu yeni dönemde Türkiye’nin en köklü ve kadim kurumu olan Patrikhaneye lüzumunca kayda değer önemle birlikte, bunu her istismara kalktığında müstahak olduğu cezayı vermekten ve müeyyideyi uygulamaktan imtina etmemiştir. Devletin asra ayak uydurmak amacıyla ıslahat teşebbüsüyle, diğer bir ifadeyle kurumlarını ve kuruluşlarını çağdaştırma ve dolayısıyla ‘*reayadan-ferde*’ dönüştürme süreciyle birlikte Patrikhane ile karşı karşıya kalmaya ve aynı zamanda Patrikhane tarafından harici müdahalelerle karşı karşıya getirilmeye gayret edildiği görülmektedir.

Devletin bir kurumu olan Patrikhanenin başında bulunan Patriklerin en büyük korkuları, Avrupa kamuoyunun desteğini kaybetmek olduğundan, ıslahatlara doğrudan engel gözükmek istemiyorlardı. Fakat dolaylı olarak en azından sürüncemede bırakarak, lehlerine olan vaziyeti devam ettirerek, daha özel ve özerk bir hukukî statü peşinde oldular. Bu amaçla Rumlar ile ilgili, başta kişi hürriyeti ve özellikle aile hukukunda güya kadim imtiyazlarıyla birlikte teamül ve temayüllerden hareketle karar merci olduğu kanaat ve iddialarını, “İmparatorluktan-Millî Devlete” ısrarla ve inatla her devirde sürdürmek istediler. Buna ulaşabilmek ümidiyle devamlı olarak devletin karşısında olan güçlerin temsilcileriyle ortak hareket ettiler. Bazen onlara hissettirmeden, bazen de hissetseler de işlerine geldiğinden dolayı görmezden geldiklerinden, engel olmadıkları ıslahatları savsaklamaya gayret ettiler. Patrikhanenin bütün çabalarına rağmen, bu sürünceme ve savsaklama süreci boyunca hayata geçirilmeye çalışılan kanunlaştırma hareketleri Patrikhanenin yetki sahasını sığlaştırmakla kalmayarak, daraltmıştır. Açıkça dillendirilmese de fikren ve fiilen laikliğe doğru evrilmekten başka bir şey olmayan bu süreçten, sadece Rum Patrikhanesi değil, diğer dinî, hatta tabii olarak bütün kamu kurumları etkilenmiştir. Islahatlar gereğince kademe kademe yetkileri, uygun bir şekilde devletin diğer kurumlarına aktarılan Patrikhane, görünürde güya cemaatin çıkarlarını koruma iddiasındayken, gerçekte ferdi yok sayan, kendi etkisini ve yetkisini kuvvetlendirmekten başka kaygısı olmadığından birçok Patrik, kadim imtiyazları ellerinden alındığı iddiasıyla istifa etmiştir. İstifa kararlarında dahi Patrikler, ferdî hür iradelerinden ziyade, kurumdan kaynaklanan, maruz kaldıkları ve kalacakları maddî ve manevî baskıdan kendilerini kurtaramamışlardır.

Türkiye’de yaşayan bütün unsurlar bakımından, “*Devlet-i Ebed Müddet-i Osmaniye’den, İlelebet Payidar Cumhuriyet’e*” diğer bir ifadeyle; “*İmparatorluktan-Millî Devlete*” geçiş, aynı zamanda; dinî farklılıklar üzerine kurulmuş ‘*millet/ümme*’ sisteminden, ‘*laikliğe*’ geçiş sürecidir. Türkiye’de, bu süreç ve dolayısıyla aynı zamanda Rum Ortodoks Kilisesi’nin cemaat mensupları nezdinde de yıpranmasının hız kazandığı Tanzimat Fermanı²²² ve devamında ferdi öne çıkarmaya

çalışan bütün düzenlemeler, hem ‘İmparatorluk’, hem de ‘Cumhuriyet’ dönemlerinde laiklik zemininde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Oluşturulmak istenen, hatta oluşturulan genel algı; laikliğe geçişin önündeki asıl engelin mutaassıp Müslümanlar, ya da din adamları olduğu halde, olgu olduğu gibi tamamen böyle değildir. Çünkü araştırmamızda ortaya koymaya çalışıldığı gibi; İmparatorluk döneminde laikleşmenin önündeki engellerin başında ruhban sınıf da yer almıştır. Özellikle Rum Ortodoks Patrikhanesi ve tâbi ruhban sınıf, kişi hakları doğrultusunda atılan her adımı, tartışmalı kadim imtiyazlarının gaspı gerekçesiyle uygulanmaması için ellerinden geleni yapmışlardır. Rum Ruhban sınıf muhalefet yaparken, tarihi bir “*tahterevalli*” ya da bir “*manivela*” olarak kullanılmış ve kadim imtiyazlarını oldukça mahir bir şekilde istismar etmiştir. Bunu yaparken de Emperyalist Devletleri devreye sokmaktan geri durmamıştır. Aynı devletler, Osmanlı İmparatorluğu’na bir taraftan ıslahat yapması için baskı yaparlarken, diğer taraftan da Patrikhanenin istekleri doğrultusunda köşeye sıkıştırmaktaydılar. Bu durum da devleti zor durumda bırakmıştır.

Üzerinde durulmaya ve örnekler verilmeye çalışılan konuya dair tartışmanın ucu açık olmakla beraber, ferdin çoğunlukla cemaate, cemiyete, millete tercih ve feda edilmesi yadırganmazken, gerekçe hazırdır; çoğunluğun çıkarı için azınlık ya da fert feda edilebilir. Hatta edilmelidir mantığıyla ferdin ‘*görünürde korunmasını*’, ‘*gerçekte kurban edilmesini*’ sakıncalı görmeyenlerin, ‘*sözde*’ söz sahibi oldukları kurumlar ve cemaat adına hareket ettiklerini ileri sürseler de ‘özde’ kendi çıkarlarını göz önüne aldıkları da gözden kaçırılmamalıdır. Mesuliyet ve salahiyetin sınırsız olması belki düşünülebilir, fakat uygulanamayacağından, tarihî örneklerden hareketle ferdin öneminin farkına varılmalıdır. Aksi takdirde “*hak edene hakkı, müstahak olana cezası*” verilmiyor duygusuna bağlı oluşacak “*duyarlılık*” ya da tam tersi çok bulaşıcı olan “*adam sende hastalığına*” yakalanma hali olan “*duyarsızlık*” oluşunca, iş yapacak insan kalmaz, kalsa bile bulunamaz. İşte o zaman “*akla gelmesi istenilmediği halde, başa gelebilen*” ve kabul edilmesi imkânsız gibi görünen bazı olaylar, mümkün olabiliyor. Bu demek değildir ki; Müslümanların sözde ‘*kanaat önderleri*’ ya da ‘çalı dibi şeyhleri’ kişi hak ve hürriyetlerinin gelişmemesi uğrunda çaba göstermemişlerdir. Fertler, akıllarını kullanmayı akletmediklerinde, bilhassa Türkiye’de insanların bazıları, incelemeye çalıştığımız dönem ve konuyla ilgili geçmişte “*Patrik Efendi*”, günümüzde de sağda “*Hoca Efendi*”, solda “*Beyefendi*” baskısından kurtulamıyorlar. Bu da her açıdan; yerel, yöresel, bölgesel, ulusal ve küresel bir felaketin habercisidir.

KAYNAKLAR

I. ARŞİV VESİKALARI

A.BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ VESİKALARI (BOA)

Cevdet Tasnifi

Zaptiye, (C. Z), nr. 3067.

Dâhiliye Evrakı

Mühimme, (A. MKT. MHM), nr. 14/33, 21/15.

Siyasî (DH. SYS), nr. 29-1/1-1., lef 13,

Hukuk Müşavirliği (DH. HMŞ), nr.15/7.

Hatt-ı Hümayûnlar

Hatt-ı Hümayûn, (H. H), nr. 36268, 36478-B.

İradeler

Dâhiliye, (İ. D) , nr. 93354.

Adliye ve Mezâhib (İ. A. M), nr. 1117/7,

Hâriciye, (İ. H), nr. 7850, 9156.

Hususî, (İ. H), nr. 13.

Meclis-i Mahsus, (İ. M. M), nr. 147, 451, 1693.

Rumeli Müfettişliği

Manastır, (TFR. I. MN), nr. 196/19595.

Mütefirrik, (TFR. I. M), nr. 19/1836.

Selanik, (TFR. I. SL,) nr. 148/14733,202/20184.

Yıldız Tasnifi

Sadâret Hususî Mâruzât, (Y. A. HUS), nr. 177/63, 201/65, 240/89. 241/40,

Sadâret Resmî Mâruzât, (Y. A. RES), nr. 22/40, 53/5.

B.YAYINLANMIŞ VESİKALAR

[ALTINAY], Ahmet Refik, *Hicri Onbirinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, İstanbul 1988.

Düstur, I/I, İstanbul 1289.

Düstur, I/II, İstanbul 1289.

Düstur, I/IV, İstanbul 1289

Düstur, IX, İstanbul 1928.

İNALCIK, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1987.

KİLİ, Suna-GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara 1985.

Lozan Barış Konferansı tutanaklar-belgeler, II, (Çev. Seha L. Meray), İstanbul 1993.

Lozan Sulh Muahedenâmesi, (Yay. TBMM Hâriciye Vekâleti), İstanbul 1339.

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, II, Ankara 1989.

MMZC, III, Ankara (b.y.y).

MMZC, VI, Ankara (b.y.y).

II. KAYNAK ve İNCELEME ESERLER

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Türkçesi: Yavuz Alogan), İstanbul 1994.

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1987.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993.

- AKYOL, Taha, *Medine'den Lozan'a*, İstanbul 1997.
- ALEXANDRIS, Alexis, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Athens 1983.
- ARI, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul 1995.
- Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, İstanbul 1332.
- AYDIN, Mahir, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul 1996.
- AYDIN, Mehmet Âkif, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İstanbul 1999.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, II/III, Ankara 1983.
- BENLİSOY, Yorgo-MACAR Elçin, Fener Patrikhanesi, Ankara 1996.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978.
- BOZKURT, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996.
- Cevdet Paşa, *Maruzat*, (Yay. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980.
- ....., *Tezâkir (1-12)*, (Yay. Cavid Baysun) Ankara 1991.
- ÇİPA, H. Erdem, *Yavuz'un Kavgası I. Selim'in Saltanat Mücadelesi*, İstanbul 2013.
- DANIŞMEND, İsmail Hâmi, *İstanbul Fethinin Medeni Kıymeti*, İstanbul 1953.
- ....., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972.
- DAVİSON, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, I, (Çev. Osman Akınhay), İstanbul 1997.
- DERİNGİL, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, (Gül Çağalı Güven), İstanbul 2020.
- DRIAULT, Edward, *Şark Meselesi*, (Mütercim: Nâzif), İstanbul 1328.
- ENGELHARDTT, Eduard Philippe, *Türkiye ve Tanzimat-Devleti-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı*, (Mütercim: Ali Reşad), İstanbul 1328.
- ERCAN, Yavuz, *Ondokuzuncu Yüzyılda Balkanlarda Kilise*, Ankara 1987.
- ERGİN, Osman, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul 1995.
- ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990.
- EVERSLEY, Lord - CHIROL, Sir Valantine *Türk İmparatorluğu (1288-1924)*, (Çev. Sedat Demir-Billur Manav Arslan), İstanbul 2014.
- FAROQI, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, İstanbul 2010.
- FİNDLEY, Carter V., *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Bâbîâli (1789-1922)*, (Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İstanbul 1994.
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan, *Patrik Meletios Metaksakis Ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

- HALDON, John, *Bizans Tarih Atlası*, (Çev. Ali Özdamar), İstanbul 2007.
- HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi*, II, (Terc. Mehmed Atâ), (Yay. Mümin Çevik-Erol Kılıç), İstanbul 1990.
- HATIPOĞLU, Murat, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Ankara 1988.
- IORGA, *Osmanlı Tarihi (1774-1912)*, V, (Yay. Bekir Sıktı Baykal), Ankara 1948.
- İNALCIK, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1987.
- ....., *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003.
- ....., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, I, 1300-1600*, İstanbul 2004.
- Kâmil Paşa'nın Anıları*, (Yay. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1991.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, V, Ankara 1988.
- KİLİ, Suna, GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara 1985.
- Kitsikis, Dimitri, *Türk-Yunan İmparatorluğu*, (Çev. Volkan Aytar), İstanbul 1996.
- KOSEV, D.- HRİSTO H.- AUGELOV, D., *Kraute İstoriye na Bilgariya*, Sofya 1962.
- Kritovulos, *Târih-i Saltanat-ı Mehmed Hân-ı Sâni*, (Mütercimi: İzmir Mebûsu Karolidi), İstanbul 1328.
- KURAN, Ahmed Bedevî, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 2012.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (DİPLOMATİK)*, İstanbul 1994.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kırıatlı) Ankara 1993.
- LOWRY, Heath W., *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, (Çeviren Kıvanç Tanrıyar), İstanbul 2010.
- LÜDEKE, Christoph Wilhelm, *Türklerde Din ve Devlet Yönetimi İzmir*, İstanbul 1759-1768, (Çev. Türkis Noyan), İstanbul 2013.
- MANGO, Cyril, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 2008.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İstanbul 2008.
- MENTEŞE, Halil, *Anılar*, İstanbul 1986.
- Mustafa Nûri, *Netayic ül- Vukuat*, Cild-i Evvel, İstanbul 1327.
- ....., *Netayic ül- Vukuat*, Cild-i Râb'i, İstanbul 1327.
- NICOLAE, Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 2, (1451-1538)*, (Çev. Nilüfer Epçeli, Çev. Kont. Kemal Beydilli), İstanbul 2005.
- ....., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 4, (1640-1774)*, (Çev. Nilüfer Epçeli, Çev. Kont. Kemal Beydilli), İstanbul 2005.

- NİCOL, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1999.
- OKANDAN, Recai Galip, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, I, İstanbul 1977.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul 1985.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara 2008.
- PURGSTALL, Baron Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, II, (Terc. Mehmed Atâ), (Yay. Mümin Çevik-Erol Kılıç), İstanbul 1990.
- RIEDLER, Florian, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruiyet Siyasi Kültür ve Komplolar*, (Çeviri Azize F. Çakır), İstanbul 2012.
- RUNCIMAN, Steven, *The Great Church in Captivity a Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge University Press 1992.
- Sadrâzam Said Paşa, *Anıları*, (Yay. Şemsettin Kutlu) İstanbul 1977.
- SEIDLER, G. L., *Bizans Siyasal Düşüncesi*, (Mete Tuncay), Ankara 1980.
- SHAW Stanford J.- SHAW Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 1983.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, I, (Yay. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1987.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi III/II*, Ankara 1988.
- VASILIEV, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, (Çev. A. Müfid Mansel), Ankara 1943.
- YÜCEL, Yaşar-SEVİM Ali, *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı FATİH YAVUZ KANUNİ*, Ankara 1991.
- ZİNKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 1299-1453, 1, (Çev. Nilüfer Epçeli), (Çev. Kont. Kemal Beydilli), (Editör Erhan Afyoncu), İstanbul 2011.
- ....., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 1453-1574, 2, (Çev. Nilüfer Epçeli), (Çev. Kont. Kemal Beydilli), (Editör Erhan Afyoncu), İstanbul 2011.
- ....., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 1623-1669, 4, (Çev. Nilüfer Epçeli), (Çev. Kont. Kemal Beydilli), (Editör Erhan Afyoncu), İstanbul 2011.
- ....., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 1802-1812, 7, (Çev. Nilüfer Epçeli), (Çev. Kont. Kemal Beydilli), (Editör Erhan Afyoncu), İstanbul 2011.

III.MAKALELER VE ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

- [ALTINAY], Ahmed Refik, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, Sayı: 85/5, İstanbul 1341, (s. 73-84).
- ....., "Türkiye'de Katolik Propagandası", *TTEM*, Sayı: 82/5, İstanbul 1340, (s. 256-261).
- [YALÇIN], Hüseyin Cahid, "Hâdisesiz Bir Gün", *Tanin*, 12 Kânunuevvel 1338/12 1922.

....., “Rumlar’da Eser-i İntibah”, *Tanin*, 20 Haziran 1324/3 Temmuz 1909.

ALTUNDAĞ, Şinasi, “Selim I”, *İslam Ansiklopedisi*, 10, (MEB), İstanbul 1988, (s. 423-433).

ANAGNOSTOPULU, Athanasia, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim”, *19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler*, (Editör: Pinnelopi Stathis), (Çev. Foti ve Stefo Benlisoy), İstanbul 1999, (s. 1-35.).

ANHEGGER, Robert, “Osmanlı Devleti’nde Hristiyanlar ve İç Tartışmaları II”, *Tarih ve Toplum*, VIII, Sayı: 47, İstanbul 1987, (s. 17-20).

ANHEGGER, Robert, “Osmanlı Devleti’nde Hristiyanlar ve İç Tartışmaları I”, *Tarih ve Toplum*, VIII, Sayı: 46, İstanbul 1987, (s. 54-56).

AYDIN, M. Âkif, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, Maddesi, *TDVİA*, 28, Ankara 2003, (s. 231-235).

B. Kâmil, “Kiliseler Kanûnu”, *Şûra-yı Ümmet*, 25 Şubat 1326/10 Mart 1909.

Benlisoy, Foti/Benlisoy, Stefo, “Millet-i Rum’dan Helen Ulusuna”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce I Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İstanbul 2009, (s. 367-376).

BERKES, Niyazi, “Türk Devleti ve Hristiyanlık Dünyası”, *Osmanlıda Din Devlet İlişkileri*, (Yay. Vecdi Akyüz), İstanbul 1999, (s. 203-208).

BOZKURT, Gülnihal, “Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan ve Tek Hukuk Sistemine Geçiş”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV, Sayı: 40, Ankara 1998, (s. 247-261).

DECEİ, Aurel, “Patrik II. Gennadios Skolarios’un Fatih Sultan Mehmet İçin Yazdığı Ortodoks İtikadnâmesinin Türkçe Metni”, *Fatih ve İstanbul*, I, Sayı: 1, İstanbul 1953, (s. 99-116).

DEMİRCİ, Kürşat, “Hristiyanlık”, *TDVİA*, 17, İstanbul 1998, (s. 328-340).

DEMİRKENT, Işın, “Bizans”, *TDVİA*, 6, İstanbul 1992, (s. 230-244).

DERİNGİL, Selim, “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu’nda Simgesel ve Törenselleşme: “Görünmeden Görünmek”, *Simgeden Millete II. Abdülhamit’ten Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İstanbul 2017, (s. 53-94).

EREN, A. Cevad, “Tanzimat”, *İslam Ansiklopedisi*, 11, (MEB), İstanbul 1988, (s. 709-765).

GEORGEON, François, “Ahmet Mithat’a Göre Ekonomi-Politik”, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930 Seçilmiş Makaleler*, (Çev. Ali Berktay), İstanbul 2006, (s. 141-158).

İKSEL, Settar F., “İstanbul Rum Patrikhanesi II”, *BTTD*, Sayı: 63, İstanbul 1972, (s. 40-43).

İNALCIK, Halil, “Batılılaşma ve Laikleşmenin Tarihi Kökenleri”, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İstanbul 2016, (s. 137-146).

....., “Papa II. Pius’un Fâtih’e Mektubu (1461): Epistola ad Mahomatem”, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İstanbul 2016, (s. 171-183).

JUYNBOLL, TH. W., “Fesh” maddesi, *İ.A.(MEB.) IV*, İstanbul 1988, (s. 576).

KERİMOĞLU, H. Taner, “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı - Rum İlişkileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6, Sayı: 14, İstanbul 2007, (s. 3-35).

KESKİN, Mustafa, “Lozan Barış Antlaşması İle İkili Antlaşmalarda Türk ve Rum Azınlıkların Statüsü”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 39, Ankara 1995, (s. 1-11).

KUBALI, Hüseyin Nail, “Kanun-ı Esâsî” *İslam Ansiklopedisi*, 6, (MEB) İstanbul 1988, (s. 167-185).

KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı Devleti’nde ‘Millet Sistemi’ ”, *Osmanlı*, IV, Ankara 1999, (s. 208-216).

MARDİN, Şerif, “Mecelle’nin Kaynakları Üzerine Açıklayıcı Notlar”, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul 1991, (s. 123-141).

....., “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 1991, (s. 23-81).

....., “Yeni Osmanlıların Hakiki Hüviyeti”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, (Derleyenler Mümtaz’er Türköne/Tuncay Önder), İstanbul 2015, (s. 273-284).

MOULIN, Rene, “Yabancı Gözüyle Meşrutiyet Türkiye’sinin Kuvvet ve Za’fı”, *Tarih Coğrafya Dünyası*, I, Sayı: 5, İstanbul 1959, (s. 349-371).

NECİPOĞLU, Nevra, “Evrensellikten Geri Çekiliş Bizans İmparatorluk İdeolojisinin Evrimi ve Osmanlı Fütuhati”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e -Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar-*, (1. Uluslararası Tarih Kongresi, 24-26 Mayıs 1993 Ankara), (Yay. Hamdi Can Tuncer), İstanbul 1998, (s. 146-165).

ONGUNSU, A. Hamid, “Beşyüzüncü Fetih Yılı Münasebetiyle Bazı Düşünceler”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, IV, Sayı: VII, İstanbul 1953, (s. 1-10).

ORTAYLI, İlber, “Ortodoksluk”, (Editör Ali Berktaş), *Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi, Seçme Eserler III*, İstanbul 2014, (s. 3-24).

....., “Osmanlı Devletinde Laiklik Hareketleri Üzerine”, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*, İstanbul 2016, (s. 133-146).

....., “Tanzimat Döneminde Balkanlar’da Ulusal Kiliseler ve Rum-Ortodoks Kilisesi”, (Editör Ali Berktaş), *Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi Seçme Eserler III*, İstanbul 2014, (s. 24-32).

ÖZCAN, Abdülkadir, “İstanbul’un Fethinin Doğu ve Batı Dünyalarındaki Yankıları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, Isparta 1999, (s. 99-104).

PEET, William Wheelock, “Kent Yönetimi”, İstanbul 1920, (Editör: Clarence Richard Johnson, M. A.), (Çev. Sönmez Taner), İstanbul 1995, (s. 83-108).

SİRER, Münir, “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Asılan Patrikler”, *Yeni Tarih Dergisi*, Sayı: 15, İstanbul 1958, (s. 403-405).

SONYEL, Salâhi R., “Hristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi”,

Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, (Editör: Hasan Celal Güzel), Ankara 2000, (s. 193-199).

....., “Tanzimat ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Gayri-Müslim Uyrıkları Üzerindeki Etkileri”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Ankara 31-3 Kasım 1989)*, Ankara 1994, (s. 339-352).

SÜSLÜ, Azmi, “Patrikhane ve Kiliselerin Ermeni Teröründeki Yeri”, *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri (24-26 Nisan 1985)*, Sivas 1986, (s. 69-75).

TEKİNDAG, Şehabettin, “Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane”, *BTTD*, Sayı: 1, İstanbul 1967, (s. 52-55).

ÜÇOK, Coşkun, “Osmanlı İmparatorluğu ve Rum-Ortodoks Kilisesi”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara 1986, (s.189-194).

IV. GAZETELER

Alemdar, Hikmet Gazetesi, İkdam, İktiham, İleri, Sabah, Şûra-yı Ümmet, Tanin, Tercüman-ı Hakikat, Vakit.

Dr. Öğr. Üyesi
Fadime TOSİK DİNÇ

Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri
ve İnkılâp Tarihi Bölümü,
ftosikdinc@gantep.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8580-5910>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 08/06/2022 16/06/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1128001>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Antalya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi Faaliyetleri *Antalya Community Center Fine Arts Branch Activities*

Öz

İstiklâl Harbi yıllarından itibaren halkı esas alan Mustafa Kemal Atatürk, kurduğu yeni devleti de halk adına halk için halk yararına şeklinde biçimlendirmiş ve inkılâpları da buna yönelik yapmıştır. Ancak 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra çıktığı yurt gezisi ve Menemen Olayı, inkılâpların halk tarafından benimsenmediğini ve Osmanlı'dan beri aydın-halk arasında yaşanan kopukluğun devam ettiğini görmesine neden olmuş, inkılâpların halka anlatılması ve benimsetilmesi ve aydın-halk kopukluğunun giderilmesi için 19 Şubat 1932'de halkevlerini kurdurtmuştu. Halkevlerinde millî ve evrensel değerleri birleştiren yurttaşların yetişmesi amacıyla da halkevi bünyesinde 9 şube kurulması kararlaştırılmıştı. Bu şubeler talimatnamede verilen önem derecesine göre sıralanmış ve Güzel Sanatlar Şubesi, Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi'nden sonra ikinci şube olarak yerini almıştır. Atatürk sanata büyük önem verdiği için yüzyıllardır gelişmemiş olan sanatın bu topraklarda gelişmesi, halkta sanata ilginin oluşması ve kabiliyetli olanların korunması için bu şubeyi kurdurtmuştur.

Antalya Halkevi, açılan halkevleri arasında ikinci grupta yerini almış ve 9 şubesi ile 24 Haziran 1932'de açılmıştır. Bu makalede Antalya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi'nin musiki ve resim faaliyetleri ortaya konulmak istenmiştir. Çalışmanın hazırlanmasında Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi faaliyet raporları ve broşürleri, Antalya Halkevi tarafından çıkarılan Türk Akdeniz Dergisi sayıları, yerel gazeteler ve inceleme eserlerinden yararlanılmış ve tespit edilen eserler nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme modelinden istifade edilerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, CHP, Halkevleri, Antalya Halkevi, Güzel Sanatlar Şubesi

ATIF: DİNÇ Fadime TOSİK, "Antalya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi Faaliyetleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/2 (Haziran 2022), s. (462-479)

CITE: DİNÇ Fadime TOSİK, "Antalya Community Center Fine Arts Branch Activities", *Journal of History and Future*, 8/2 (June 2022), pp. (462-479)

Abstract

Mustafa Kemal Atatürk, who was based on the public since the years of the War of Independence, formed the new state he founded in behalf of public, for the interests of public and made the revolutions accordingly. However, after the closure of the Free Republican Party in 1930, the national tour and the Menemen incident led him to see that the revolutions were not adopted by the people and that the clash between the intellectuals and the people continued since the Ottoman Empire, so he had the community centers established on February 19, 1932 to explain, make the revolutions adopt and eliminate the intellectual-public clash. The establishment of 9 branches within the community center was also agreed to grow citizens who combine national and universal values in the community centers. These branches were ranked according to the degree of importance given in the instruction and the Fine Arts Branch took its place as the second branch after, Language, Literature and History Branch. Atatürk had this branch established to develop art in these lands which didn't develop for years, to create interest in art in the public and to protect those who are talented. Antalya Community Center took its place in the second group among the opened community houses and was opened on June 24, 1932 with its 9 branches. In this article, the music and painting activities of the Antalya Community Center Fine Arts Branch were wanted to be revealed. In the preparation of the study, Republic Archive, Republican People's Party activity reports and brochures, Turkish Mediterranean Magazine issues published by Antalya Community Center, local newspapers and studies were used and the identified works were evaluated by using the document review model, one of the qualitative research methods.

Keywords: Atatürk, CHP, Community Centers, Antalya Community Center, Fine Arts Branch

Giriş

Asırlardır halk ile devlet arasında bir uçurum oluşmuş, halk vergi veren, askerlik yapan, padişahın kulu haline getirilmiş; bundan dolayı da yönetenlerle yönetilenler birbirine yabancılaşmıştı. Mustafa Kemal Atatürk halkın içinden gelen ve halkın çıkarlarını sonuna kadar savunan bir halk önderi olarak İstiklâl Harbi'ni örgütlerken hareketinin temelini halkçılığı koymuştur. Erzurum Kongresi öncesinde İstanbul Hükümeti tarafından 9. Ordu Müfettişliği görevinden alındığı haberini alınca da çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa ederek halktan biri olmuş ve İstiklâl Harbi'nde de sivil yurttaş karakteri ile Türk halkını kenetlemeyi başarmıştı¹. 23 Nisan 1920'de açılan İlk Mecliste bir halk hükümeti düşüncesini benimsetmeye çalışmış ve Büyük Millet Meclisi'nin 12 Temmuz 1920'deki oturumunda "Millî Mücadelede biran evvel muvaffak olmak için subaylardan kıtalar teşkili, milletvekillerinin gönüllü kuvvetler teşkil etmeleri ve subayların yanlarındaki hizmet erlerinin alınması" hakkında verilen önerge dolayısıyla yaptığı konuşmada halkçılık ve halk hükümetinden bahsetmiştir². Ayrıca 18 Eylül 1920'de Meclise yeni anayasaya temel oluşturmak üzere bir halkçılık programı da sunmuştur³.

1 Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Çağ Yayınları, İstanbul 2000, s. 50-59.

2 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: I-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 91.

3 Çeçen, *age*, s. 62.

Mustafa Kemal Atatürk, Lozan Antlaşması sonrası 9 Eylül 1923'te kurduğu fırkaya da Halk Fırkası adını vermişti. Halk Fırkası Nizamnamesinin "Umumi Esaslar" başlığının ikinci maddesinde halkçılık ilkesine özel bir yer ayrılmış ve şöyle ifade edilmişti⁴: "Halk Fırkası nazarında halk mefhumu (kavramı), herhangi bir sınıfa münhasır (özü) değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak müsavata kabul eden bütün fertler halktır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vazetmekteki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertlerdir".

Ülkenin kurucu partisi olacak olan Halk Fırkası'nın nizamnamesi yeni devletin halk adına halk için halk yararına işleyen bir kuruluş olarak biçimleneceğinin deliliydi. Atatürk'ün altı ilkesinin ilk ilkesi de böylece ortaya çıkmış oluyordu. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte halkı ekonomik, eğitim, sosyal, kültürel, sanatsal anlamda güçlendirmek için pek çok inkılâp yapılmıştı. Ancak bu inkılâpların halk nezdinde ne kadar kabul gördüğü ve benimsendiği görülemediği. Ayrıca 1929 ekonomik buhranı bütün dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de derinden sarsmış ve Mustafa Kemal Atatürk yapmış olduğu yurt içi gezilerde halkın hükümetten memnuniyetsizliğini görmüştü. Hükümetin ekonomik politikalarını eleştirecek bir siyasi partiyi kurmasını yakın arkadaşı ve o sırada Paris Büyükelçisi olan Fethi Okyar Bey'den istemiştir. Fethi Bey bazı çekinceler göstermiş olmasına rağmen Mustafa Kemal'in isteğini geri çevirmemiş ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası çok kısa zamanda halk nezdinde büyük destek görmüş, özellikle de İzmir mitingi ve Belediye seçimlerindeki başarısı CHP'li yetkilileri endişelendirmiş ve süreç fırkanın 17 Kasım 1930'da kendisini ilgası ile neticelenmişti. Hem halkın Serbest Cumhuriyet Fırkası'na gösterdiği ilgi, hem Atatürk'ün Serbest Cumhuriyet Fırkası kapatıldıktan sonra üç aylık yurt gezisi sırasında edindiği izlenimler, hem de 23 Aralık 1930'da yaşanan Menemen Olayı Mustafa Kemal'e halk nezdinde inkılâpların benimsenmediği ve Osmanlı'dan beri gelen aydın-halk arasındaki kopukluğun devam ettiğini göstermişti. Hâlbuki inkılâpların halka anlatılması ve halkın inkılâp ilkeleri doğrultusunda eğitilmesi amacıyla Mütareke döneminde kapatılan Türk Ocakları 1923'te yeniden açılmış ve 1927 yılında CHP'nin bir örgütü haline getirilmişti. Türk Ocaklarının faaliyetlerine rağmen yeni rejimin yeterince halka anlatılmadığı kanısına 1930 yılında varılmış, halka inkılâpları anlatmak ve benimsetmek için ülkenin her bir iline, ilçesine hatta köyüne kadar gidecek, halkla doğrudan doğruya kaynaşacak bir kuruluşun gerekliliği görülmüştür. Mustafa Kemal'in bu düşüncesi üzerine Türk Ocakları 10 Nisan 1931'de yaptığı olağanüstü kongreyle bütün hak ve borçlarıyla birlikte CHP'ye katılma kararı almıştır. Türk Ocakları, kapatıldığı sırada 267 merkezi ve 32 bin üyesi bulunmaktaydı⁵. Türk Ocakları'nın feshedildiği dönemde Türk Muallimler Birliği, Türk Kadınlar Birliği, Milli Türk Talebe Birliği, Mason Cemiyeti gibi kuruluşlar da ya fesh edilmiş ya da kapatılmıştır⁶. Böylece bütün güçler tek elde, yani CHP'de toplanmıştır.

4 *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1923, s. 2.

5 Nurcan Toksoy, *Halkevleri Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, Orion Yayınevi, Ankara 2007 s. 25-26; Seda Bayındır Uluskanat, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 10.; Kenan Olgun, *Türkiye'de Halkevleri Gerçeği Teftiş Raporları Işığında Birinci Yılında Halkevleri (Halkevleri Ve Kocaeli Halkevi Örneği)*, İksad Yayınevi, Ankara 2019, s. 9-11; Yusuf Hayri Kapusuzoğlu, *Antalya Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s. 13-16.; Mehmet Korkud Aydın, "Bayburt Halkevi: Teşkilat ve Faaliyetleri", *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2020, s. 357-358.

6 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 297.

Cumhuriyetin, cumhuriyet ideolojisinin ve özellikle 1930'lu yıllardaki ekonomik ve toplumsal koşulların bir ürünü olan halkevlerinin kurulmasına Türk Ocaklarının kapatılması öncesi karar verilmiş, bu amaçla da pek çok ülkenin benzer örgütlenmeleri incelenmiş ve nihayet 19 Şubat 1932'de halkevleri açılmıştır⁷. Halkevleri, CHP'nin parti programında yer alan altı ilkenin kalıcılığı, millî şuur seviyesinin Türk tarihinin ilham ettiği en yüksek derecelere çıkması, güzel sanatların yükseltilmesi, millî kültürün ve ilmi hareket ve faaliyetlerin kuvvetlendirilmesi, Türklüğün medeniyet yolunda kaybettiği uzun yılları cesur, atılgan ve yorulmaz hamlelerle kazanacak nesiller yetiştirmeyi, medeniyet sahasında Türkün tabii meziyet ve kabiliyetleriyle mütenasip şerefli mevkiini tekrar alması için bu uğurda çalışacak idealist vatandaşların toplandığı yerler olarak gösterilmiştir⁸.

Mustafa Kemal Atatürk halkevlerinin kuruluşundaki amaç ve felsefeyi ise şu şekilde ifade etmiştir⁹: “Gençlik istikbalin ışığıdır. Gençlik mütemediyen gelişen ve yetiştiren bir çalışmanın içinde yaşmalıdır. Millet, şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kitlesi şeklinde teşkilatlandırılmalıdır. En kuvvetli ders vasıtalarına, en yetişkin muallim ordularına malik olmak kâfi değildir. Halkı yetiştirmek, halkı bir kitle haline getirmek için ayrıca bir halk mesaisinin tanzimini ihmal etmeyeceğiz. Silah kuvvetinden her türlü cebir ve meslek kuvvetinden daha müessir olan fikir kuvvetidir. Milletimizi bu sahada yetiştireceğiz. Bunu halkevleri yapacaktır.”

İsmet İnönü ise halkevlerinin kuruluş sebeplerini şöyle ifade etmektedir¹⁰: “Halkevleri Türk cemiyetini yükseltmek, incelemek, moralini artırmak, verimini çoğaltmak için açılmıştır.”

Sonuç olarak halkevleri tüm kazanımlarıyla halkın cumhuriyeti özümsemesine katkıda bulunmak, toplumsal ilişkilerde, kültürde, sanatta, bilimde ve eğitimde muasır medeniyetler düzeyine ulaşmanın gereklerini halk ile birlikte yerine getirmek amacıyla kurulmuştur¹¹.

Mesaî şubeleri olarak da; 1. Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi, 2. Güzel Sanatlar Şubesi, 3. Temsil Şubesi, 4. Spor Şubesi, 5. İçtimai Yardım Şubesi, 6. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, 7. Kütüphane ve Neşriyat, 8. Köycüler, 9. Müze ve Sergi olmak üzere açılması kararlaştırılmıştır¹². Bir yerde halkevinin açılması için de en az üç şubenin teşekkül etmesi şartı getirilmiştir¹³. 1932'den kapanacağı 1951 yılına kadar bu şubelerin isimleri dilde Türkçeleşmeye gidilmesi üzerine bazı değişikliklere uğramıştır¹⁴.

7 Çecen, *age*, s. 91-95; Olgun, *age*, s. 12-13.

8 CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932, s. 5.

9 Adem Kara, *Cumhuriyet Döneminde kalkınmanın Mihenk Taşı Halk Evleri 1932-1951*, 24 Saat Yayıncılık, Ankara 2006, s. 35

10 Kara, *age*, s.36.

11 Toksoy, *age*, s. 35; Mehmet Korkud Aydın, Mesut Aydın, Fatih Kaya, “Malatya Halkevi Öncülüğünde Kutlanan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı Etkinlikleri (1932-1951)”, *Turkish Studies*, Cilt: 11, Sayı: 18, 2016, s. 266.

12 CHF Halkevleri Talimatnamesi, s. 6.

13 C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları (1932-1942), Alaeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942, s. 17.

14 Nursel Gülcü, *Antalya Halkevi ve Faaliyetleri (1932 – 1951)*, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2016, s. 36.

İlk olarak 14 şehirde¹⁵ açılan halkevleri parti örgütüne bağlı olarak açılması sebebiyle hukuksal tüzel kişiliği bulunmadığı gibi bir genel merkezi yoktu. Genel merkez boşluğu ise CHP'nin genel merkezinde açılan Halkevleri Bürosu ve Ankara Halkevi ile doldurulmuştu¹⁶. İlk açılan halkevleri arasında açılışı yetiştirilemediği için Antalya Halkevi yoktur. Antalya Halkevi, 19 Haziran'da açılması kararlaştırılan ikinci grup¹⁷ halkevleri arasında yerini almış, ancak ikinci grup halkevlerinin açılışı 24 Haziran 1932'ye ertelenmiştir. Erteleme gerekçesi ise Resmi Antalya gazetesinde şu şekilde verilmiştir¹⁸: “Bugün açılması mukarrer Halkevinin küşat (açılış) merasimi gelecek cumaya talik edilmiştir. Talik sebebi, yeni açılacak halkevlerini te'siden Ankara Halkevinde de merasim yapılması kararıdır. Bu kararın aynı zamanda Gazi koşuları günü olan 24 Haziran 1932 tarihine tesadüf ettirilmesi arzu edilmiş, bundan dolayı Antalya'da ve diğer on üç vilayette açılacak Halkevlerinin küşadı 24 Haziran Cuma gününe tehir edilmiştir.”

Antalya Halkevi diğer dokuz halkevi ile birlikte 24 Haziran 1932'de¹⁹ coşkulu bir törenle Yenikapı'daki hususi binasında açılmış, açılışta yapılan konuşmalarda halkevlerinin önemi üzerinde durulmuş ve “Beyaz Kahraman” piyesi sahnelenmiştir²⁰.

Antalya Halkevi tarafından oluşturulan ilk idare heyeti başkanlığına Maarif Müdürü Aziz Bey, Halkevi başkanlığına ise Belediye Başkanı Hüsnü Bey seçilmiştir. CHF'nin Halkevleri talimatnamesi doğrultusunda vatandaşların ihtisas, kabiliyet ve isteklerine göre çalışabileceği bir çalışma sahası bulabilmesi için 9 şubede teşkil edilmiş ve Temmuz'un ilk haftası şubelere başkan ve üyeler seçilmiştir²¹.

Literatürde Antalya Halkevi ve şubeleri ile ilgili çalışmaların sayısı fazla olduğu halde kuruluşundan kapatılışına kadar Antalya Halkevi'nin Güzel Sanatlar Şubesi ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu araştırmada literatürdeki mevcut boşluktan hareketle, ilk olarak Cumhuriyet Arşivi, CHP'nin resmi yayınları, Antalya Halkevi tarafından çıkarılan Türk Akdeniz dergisi ve yerel gazeteler taranmıştır. Buradan elde edilen bilgiler ışığında çalışma ortaya konulmuş ve eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

1. Halkevleri Güzel Sanatlar Şubesi

Halkevlerinin şubelerinden biri yukarıda da belirttiğimiz gibi Güzel Sanatlar Şubesi idi. Mustafa Kemal Atatürk 16 Mart 1923'te Adana esnaflarıyla yaptığı görüşmedeki konuşmasına; “Adana'nın muhterem sanatkârları” şeklinde başlamış ve konuşmasının devamında; “Bir milleti

15 Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, Eminönü, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun idi. Bkz. *BCA*, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 3.14.6, 2 Belge Tarihi: 23.02. 1936.

16 Toksoy, *age*, s. 37.

17 Antalya, Bilecik, Edirne, Gaziantep, Giresun, İzmit, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kütahya, Ordu, Rize, Silifke, Sinop, Şebinkarahisar, Tekirdağ, Trabzon, Van, Yozgat, Zonguldak idi. Bkz. *BCA*, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 3.14.6, 2 Belge Tarihi: 23.02. 1936.

18 “Halkevi Küşadı”, *Resmi Antalya*, 17 Haziran 1932, s. 2

19 CHF Antalya Halkevi Mesai Broşüründe Antalya Halkevinin 13 Temmuz 1932'de Yenikapı'daki hususi binasında kalabalık halk ve davetliler önünde büyük tezahüratlarla açıldığı yazılmakta ise de basım hatası yapıldığı aşikârdır. Bkz. *CHF Antalya Halkevi Mesai Broşürü*, Antalya Matbaası, Antalya 1933, s. 3.

20 *CHF Antalya Halkevi Mesai Broşürü*, s. 3,15; Gülcü, *agt*, s.61.

21 *BCA*, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 971.754.1, 25-26 Belge Tarihi:10.08.1932; *CHF Antalya Halkevi Mesai Broşürü*, s. 4-6.

yaşatmak için birtakım temeller lâzımdır ve bilirsiniz ki, bu temellerin en mühimlerinden biri sanattır. Bir millet sanattan ve sanatkârdan mahrumsa tam bir hayata malik olamaz. Böyle bir millet bir ayağı total, bir kolu çolak, sakat ve âlil bir kimse gibidir. Hatta kastettiğim manayı bu söz de ifadeye kâfi değildir. Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş olur.” sözleriyle sanatın millet için gerekliliğini belirtmekteydi²². Atatürk konuşmasını esnafa yönelterek yapmış olmasına rağmen, görüşleri güzel sanatların her bölümü için geçerliydi²³.

Atatürk, Türk sanatının yeni bir ruhla, modern araçlarla gelişmesini istemiş ve ülkede sanatın gelişmesi için “Sanatkâr, cemiyette uzun ceht ve gayretlerden sonra alınanda ışığı ilk hisseden insandır” dedikten sonra, Türk Ocağı tiyatrosunu açmak üzere 12 Nisan 1930’da Ankara’ya gelen İstanbul Darülbeydi sanatçılarının oyunlarını seyretmiş, Muhsin Ertuğrul başta olmak üzere bütün oyuncularını Marmara Köşkü’ne davet etmiş ve davet esnasında oyuncuları övmüş, sonra da orada bulunanlara hitaben²⁴; “Efendiler... Hepiniz mebus olabilirsiniz, vekil olabilirsiniz, hattâ Reiscumhur olabilirsiniz. Fakat sanatkâr olamazsınız. Hayatlarını büyük bir sanata vakfeden bu çocukları sevelim!” diyerek sanatçı olunamayacağını ancak sanatçı doğulacağını, bu sebeple de sanatçıların diğer meslek mensuplarından daha kıymetli olduğunu ifade etmiştir.

“Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş” diyecek kadar sanatın önemini kavrayan Mustafa Kemal Atatürk, halkın terbiye ve yükselmesinde güzel sanatların birinci plânda geldiğini çoktan görmüş ve sanatın gelişebilmesi için halkevlerinde güzel sanatlar şubelerini açtırmıştır. CHF’nin Halkevleri Talimatnamesinde Güzel Sanatlar Şubesinin amaç ve faaliyetleri şu şekilde sıralanmıştır²⁵:

Birleşmek ve yükselmek; Güzel sanatlar şubesi musiki, resim, heykeltıraşlık, mimarlık gibi sahalarla süsleme sanatları ve saire de sanatkâr veya amatör unsurları bir araya toplar. Genç kabiliyetleri himaye ile gelişmelerine çalışır.

Aylık Gösteriler ve musiki akşamları; Şube halkevlerinin umumî müsamerelerinin musiki kısmını hazırlar ve uygular; halk için genel musiki akşamları düzenler.

Musikide Tutulacak Yol; Halkevleri musiki mesai ve müsamerelerinde evrensel modern musiki ile millî türkülerimiz esas tutulacak ve evrensel musiki teknik ve aletleri kullanılacaktır. Yani musikide gayemiz, modern ve evrensel musikiyi (ve icra tarzını) esas tutmak ve bunu tatbik ve temin etmektir. Halkın musiki zevkini arttırmak ve yükseltmek için radyo, gramofon gibi vasıtalarla da istifade edilmelidir.

Bedîî duyuş ve anlayış seviyesini yükseltmek; Şube, mümkün olan yerlerde açacağı kurslarla güzel sanatlar müntesiplerini çoğaltmağa ve muhitte bedîî duyuş ve anlayış seviyesini yükseltmeğe çalışır.

Millî marşları ve şarkıları öğretmek; Bütün halkın millî marşları ve şarkıları öğrenmesine

22 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I-III, s. 129.

23 Melahat Özgü, “Atatürk’ün Edebiyat ve Sanat Anlayışı”, *Bellekten*, Cilt: 52, Sayı: 204, Kasım 1988, s. 1152.

24 Özgü, *agm*, s. 1165-1166; Şemseddin Ziya Dağlı, “Atatürk’ün Kültürel Bağlamda Sanata Bakışı ve Modern Türkiye’de Sanatın Olgunlaşması”, *Ulakbilge*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2015, s. 190; Erol Evcin, “Atatürk’ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 47, Bahar 2011, s. 534-535.

25 CHF Halkevleri Talimatnamesi, s. 10-11.

yardım etmek ve bunların millî tezahür günleriyle halkevleri umumî müsamerelerinde milletçe, bir ağızdan söylenmelerini temine çalışmak, güzel sanatlar şubesi musiki kısmının en başta gelen vazifeleridir.

Millî türküler notalarını ve sözlerini toplamak; Şube, halk arasında bilhassa köylerde ve aşiretlerde söylenen millî türkülerin notaları ve sözleriyle millî oyunlar tarz ve ahengini tespit eder.

Halkevlerinde kurulan bu şube ile resim amatörlerinin çalışacak yerlere ve vasıtalara kavuşmasını temin etmesi dışında ödüllü sergiler de düzenleyerek eserlerini sergilemelerini sağlamıştır. Halkevleri resim dışında yılda en az bir defa fotoğraf sergilerinin de açılmasını teşvik etmiştir. Sergiler dışında başta resim, fotoğraf ve heykel sanatına ilgi duyan vatandaşlar için de kurslarda açılmıştır. Musiki faaliyeti olarak da batı müziği sazları, halk sazları ile memleketin en uzak köşelerinde bile çalınmaya başlanmış Türk halkı tarafından sevilmiş ve benimsenmiştir. Halkevlerinin açılmasından sonra yapılan toplantılar ve bayramlar, halkevleri bandoları, orkestraları sayesinde katılımı yüksek ve daha neşeli geçmiştir. Halkevlerine gönderilen radyo sayesinde de halk radyoda yayınlanan “Bir Halk Türküsü öğreniyoruz” saati ve 15 günde bir yapılan ve yarım saat devam eden “Halkevleri Sanat ve Folklor Geceleri” programıyla halk yeni havaları öğrendiği gibi halk musikisinin, halk oyunlarının ve halk âdetlerinin incelenmesine, bunları temsil edenlerin onore edilmesine ve memleket sanatkârlarının bunlardan haberdar olmasına ön ayak olmuştur. Böylece halk arasında oynanıp sevilmekte olan oyunlar, yeni baştan meydana konmuş, köylerden alınıp şehirlere getirilmiş, aydın gençlerin bunlardan zevk almaları, bunları öğrenip oynamaları sağlanmıştır ki yalnız zeybek bilen büyük şehir çocukları, halay, horon ve barı öğrenmiş ve oynar olmuşlardır. Bu sayede Türk halkının “Çiftçi Millet”, “Asker Millet” olduğu kadar “Sanatkâr Millet” olduğu da meydana konmuştur. Büyük işlevi olan bu şube, bu sebeple merkezden en çok yardım gören, en çok direktif alan ve en çok verimli olan şubelerden birisi olmuştur²⁶.

Reşit Galip Bey 19 Şubat 1932’de Ankara Halkevinin açılışında yaptığı konuşmada güzel sanatlar şubesi ile ilgili olarak²⁷; “Bu şube musiki, resim, heykeltıraşlık, mimarlık mensuplarını toplıyacak.” dedikten sonra bu sanatların yüzyıllardır aciz ve cahil insanlar eliyle engellendiğini, dini musiki dışında müziğin horlandığını, musikiyle uğraşan az sayıda insanın da aşağılandığını, mimarlığınsa genel çöküşten nasibini aldığını ifade etmiştir. Konuşmasının devamında “Ataların tükenmez mirası olan sanatın, Türk milletinin damarlarında bütün canlılığı ile korumuş olduğunu, son yıllar içinde sayıları birden bire yüzlere, binlere doğru artmaya başlayan ressam, musikişinas, mimar, heykeltıraş gençlerin, bunun kanıtı olduğunu” söylemiştir.

Yurdun dört bir yanında açılan halkevlerinin güzel sanatlar şubesi müzik, resim, heykel, mimari gibi süsleyici sanatlar alanlarında çalışan profesyonel ve amatörleri bir araya topladığı gibi, kurslar açarak hevesli genç kabiliyetlerin yetişmesini de sağlamıştır. Ayrıca şube, halkın güzel sanatlara karşı duyuş ve anlayış zevkinin oluşmasına ve yükseltilmesine çalışmış, halkın millî marşları ve şarkıları öğrenmesine yardımcı olduğu gibi yaşlılarla birlikte neredeyse kaybolup gitmekte olan ulusal oyunları, ulusal giysileri, türkülerini, kısaca folklor dediğimiz bütün halk bilgilerinin toplanmasını sağlayarak kaybolmakta olan millî değerlerimizin yeniden gün ışığına

26 CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s. 5

27 “Reşit Galip Beyin Nutku”, *Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, TTK Basımevi, Ankara 1974, s. 20-21; *Söylevler 1932-1941 (Halkevleri ve Halkodalarının Yıldönümlerinde Verilmiştir)*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1942, s. 77-78.

çıkmasına hizmet etmiştir. Böylece bir yandan halkın öz kültür değerleri araştırılıp bulunmuş ve işlenip yaygınlaştırılmış; diğer yandan da modern kültür değerleri ve değer yargıları millî kalıplar içerisinde halka götürülüp ona sevdirilmiş ve benimsetilmiştir²⁸.

2. Antalya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi ve Faaliyetleri

CHP Genel Sekreterliğinin Halkevleri Teşkilat, İdare ve Mesai talimatnamesine göre; üye sayısı 10'un altında kalan şubelerde idare komiteleri oluşmayacaktı. Üye sayısı 10'dan 50'ye kadar olan şubelerde 3, 50'den fazla olan şubelerde ise 5 kişilik şube idare komitesi olacaktı²⁹. CHP Genel Sekreterliği şube idari komite seçimleri ile ilgili 1 Mart 1932 tarihinde bir genelge yayınlamıştır. Genelgeye göre şube seçimlerinin gizli oylama şeklinde yapılması istenmiştir. Ayrıca komite üyesi olabilmek için ise seçimlere katılan üyelerin sayısının en az üçte biri kadar oy almak gerekmektedir. (Komitelerin başkanının ise seçimlere katılan üyelerin yarısı kadar oy alması gerekmektedir.) Alınan oy sayısına göre belirlenen listenin ilk sıralarındakiler seçiliyordu³⁰. Buna bağlı olarak 6'sı bayan olmak üzere 68 kişiden oluşan Antalya Güzel Sanatlar Şubesinin ilk idare komitesi şu isimlerden oluşmuştur. Başkan; Nafia Baş Mühendis Vekili Nihat Bey, üyeler ise; Sıtma mücadelesi laboratuvar şefi Doktor Abdurrahim Bey, hususî muhasebe memurlarından Asaf Bey, ilk mektep muallimlerinden Ali Bey, lise muallimelerinden Fahriye Hanım'dır³¹. Şube musiki ve resim olmak üzere güzel sanatların iki alanında faaliyet göstermiştir.

2.1. Musiki Faaliyetleri

Güzel Sanatlar Şubesi açılışında güzel sanatların diğer alanlarında yetişmiş eleman olmadığı için sadece musiki işleriyle yoğun olarak uğraşmaya başlamış, 12 kişilik bir saz ve uzman bir şefin idaresinde 18 kişilik bir bando heyeti teşkil edilmiştir. Saz heyeti yaz ayları dışında 15 günde bir düzenli konserler vererek halkın müzik zevkinin gelişmesine katkı sunmuştur. 18 kişilik halkevi bandosuna 23 parça müzik aleti Belediyece hediye edilmiş, bandonun diğer noksanları ise İstanbul'dan getirtilmiştir³². Eksikliklerinin tamamlanması ve hazırlık çalışmalarından sonra 1933 yılında bando millî günlerde ve temsil günlerinde vatandaşlara açık konserler vermeye başlamıştır³³. Ayrıca şube haftanın iki günü ilgi ve kabiliyeti olanlar için musiki kursu açmıştır. Bu kursa 20 kişi katılım göstermiş ve kurs alan bu kişiler saz heyeti ile birlikte konserlere çıkmışlardır³⁴.

Antalya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi, diğer pek çok halkevinin güzel sanatlar şubesi gibi ilk iki yılını emekleme dönemi şeklinde geçirmiş ve kısıtlı imkânları ile de olsa 1934 yılında saz heyeti 12 konser verebilmiştir³⁵. Bando ise millî günler ve temsil günlerinde faaliyetlerine devam

28 Kadir Kaplan, "Halkevleri'nin Doğu Bilinci ve Tarihsel Görevi", *Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, TTK Basımevi, Ankara, 1974, s. 52-53; Uluğ İğdemir, "Halkevleri ve Halkodaları", *Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, TTK Basımevi, Ankara, 1974, s. 122-123.

29 CHF Halkevleri Talimatnamesi, s. 6.

30 CHF Halkevleri Talimatnamesi, s. 27.

31 CHF Antalya Halkevi Mesai Broşürü, s. 4, 14.

32 CHF Antalya Halkevi Mesai Broşürü, s. 8.

33 Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülâsaları, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1934, s. 11.

34 CHF Antalya Halkevi Mesai Broşürü, 8-9; Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülâsaları, s. 11.

35 Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülâsası, Ülkü'nün Küçük Kitapları: 5, Ulus Basımevi, 1935, s. 12.

etmiştir. Antalya Halkevinin açılmasından iki sene sonra şubelere yeniden üye seçimi yapılmıştır. Üye sayısı 50'nin altına düşen Güzel Sanatlar Şubesi idari komite seçimleri 25 Haziran 1934'te gerçekleşmiş, lise resim öğretmeni Ali Rıza Bey başkan olarak, ilk mektep başöğretmenlerinden Ali Bey ve hususi muhasebe memurlarından Asaf Bey de üye olarak seçilmiştir³⁶.

Lise resim öğretmeni Ali Rıza Bey'in şube başkanlığına seçilmesinden sonra Antalya Güzel Sanatlar Şubesi musiki dışında resim ile ilgili de faaliyetlerde de bulunmaya başlamıştır. 1935 yılında halkevlerinin çalışma raporunda 1933 yılında şehrin bando ihtiyacını karşılamaya başlayan bando heyetinin 12 kişilik olduğu ve bandocuların elbiselerinin halkevinin kendi bütçesinden yaklaşık 200 lira harcanarak karşıladığı belirtilmiştir. Raporda şehirde küçük bir orkestra teşkil edecek kadar yetenekli eleman olduğu halde bir şefin olmaması nedeniyle orkestra kurulamadığı belirtilmiştir. Yine raporda orkestranın kurulmamasının sebebinin ilde bulunan müzik öğretmenin halkevinin orkestra amatörleri ile ilgilenmemesi olarak gösterilmiş ve ulusal kültür çalışmalarına ilgi ve heves gösterecek bir müzik öğretmenin şehre gönderilmesi talep edilmiştir. Saz ile ilgili olarak da bando ve orkestra elemanlarının bir kısmının bu ihtiyacı mükemmel bir şekilde giderdiği ve şubenin köy gezilerine giderek halk türküleri toplamağa çalıştığını, ancak türküleri notaya alacak eleman bulunmadığı belirtilmiştir. 1935 yılında şubenin üye sayısında artış olmuş, 4'ü bayan olmak üzere 56 üyeye kavuşmuştur³⁷. Bu sebeple de 1936 yılında yapılan şube idare komitesi seçimlerinde 5 üye belirlenmiştir. Bu idari komite şu isimlerden oluşmuştur; Başkan Başmühendis Necmi, üyeler ise; Başöğretmen Ali, Öğretmen Ali Rıza, Tecimer Zekai ve Tecimer Cemil'dir³⁸.

Güzel Sanatlar Şubesi, Antalya'da modern müzik kültürünü tesis etmek amacı ile haftanın belirli günlerinde piyano, keman, mandolin kursları açmış ve koro heyeti hazırlamıştır³⁹. Bu musiki kursları Ankara'nın dikkatini çekmiş ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin 1937 Yıldönümü Broşüründe Antalya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi'nin halkevleri şubeleri arasında genç yetenekleri en çok kollayan ve yetiştiren şube olduğu ifade edilmiştir⁴⁰.

Şubenin üye sayısı 1936 yılından sonra yeniden 50 üyenin altına düştüğü için 1938'de yapılan idari komite seçimlerinde 3 üye seçilmiştir. İdari Komite; Safa Tangör (Lise Müdür Yardımcısı ve Müzik Öğretmeni) Ali Lülü (Başöğretmen) Zekai Malesli (Acenta)den oluşmuştur. Antalya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi, 1938 yılında 15 kişilik bando ve saz heyeti ile zaman zaman konserler verdiği gibi, gençlerden bir koro meydana getirmiş ve 100 kadar hevesli öğrenci için keman, piyano ve gitar kursları açmıştır⁴¹. Türk ve klasik batı müziğini icra etmede yetenekli Safa Tangör'ün Güzel Sanatlar Şubesine başkan seçilmesinden sonra şube musiki alanında bir ivme kazanmış, dünyaca tanınan sanatçıların ve eserlerinin halka tanıtılması yönünde çalışmalar yapmaya başladığı gibi bu eserlerin öğretilmesi yönünde kurslar açarak talebe yetiştirilmesini de

36 BCA, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 971.754.1, 14-15 Belge Tarihi:14.08.1934.

37 BCA, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 981.804.1, 5-6 Belge Tarihi: 05.01.1936; *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası*, (Ülkü'nün Küçük Kitapları: 7), Ulus Basımevi, 1936 Ankara, s. 14.; *Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*, Ankara 1936, s.46.

38 BCA, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 971.754.1, 8-9 Belge Tarihi: 14.07.1936; "Halkevleri Şube Komitelerinin Seçimi", *Antalya*, 16 Nisan 1936, s. 1.

39 "Halk Evlerinin Açılış yıldönümü münasebeti ile", *Resmi Antalya*, 26 Şubat 1937, s. 3.

40 *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin 1937 Yıldönümü Broşürü*, Ankara 1937, s. 9.

41 "Halkevi çalışmaları", *Türk Akdeniz*, Sayı: 11-12, 29 Ekim 1938, s. 28; *Türk Akdeniz*, "Halkevimizden Haberler", Sayı: 13, 1 Mayıs 1939, s. 32.

sağlamıştır⁴². Buna rağmen 1940 yılının son 6 ayının çalışma raporunun tetkiki ile ilgili CHP Genel Sekreteri tarafından 2 Mayıs 1941 yılında Antalya Halkevine gönderilen yazıda şubenin müzik çalışmalarına bir hız ve istikamet vermesi istemiş ve "... Elinizde mevcut çalgı aletlerini muattal ve elemanları faaliyetsiz bırakmanız doğru değildir. Bütçe imkânsızlığı mazeretini gidermeye gayret etmenizi gerek idare heyetinizden gerekse bu şubenin komitesini teşkil eden arkadaşlardan rica ederim."⁴³ denilmiştir.

Ocak 1941 yılında Güzel Sanatlar Şubesinin seçimleri yapılmış, Güzel Sanatlar Şubesine İkbal Argun (Ağır Ceza Üyesi), Safa Tangör (Müzik Öğretmeni), Davut Akidil (Resim Öğretmeni), Süreyya Karakaplan (Şirketler Komiseri), Ertuğrul Ağva (Emekli Subay) seçilmiştir⁴⁴. Millî bayramlarda halkevi güzel sanatlar şubesinin bando ekibi ve verilen balolarda müzik ekibi yer almış ise de 1941 yılında şube ciddi bir faaliyete imza atamamıştır. Antalya gazetesi Güzel Sanatlar Şubesinin müzik kadrosunun üç sanatkâra ihtiyacı olduğunu, bu sebeple de Halkevi müzik öğretmeni Hidayet Bey'in İstanbul'a gittiğini o üç kişinin gelmesi ile aksayan müzik şubesi saz kısmının olgunlaşacağını yazmıştır⁴⁵. Antalya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesinin saz kısmında eksik olan sanatkârların tamamlanması ile birlikte musiki heyeti 1942 yılı içinde 3 konser vermiştir. Bu konserlerden en ses getireni 24 Ekim 1942 Cumartesi gecesi verilen konserdir. İlginin yüksek olduğu konserin başında İstiklâl Harbi'nin başlangıcı, safhaları ve zafere ulaşılmasının hatıralarını anlatan Operatör Doktor Burhanettin Onat tarafından yazılan bir marş sunulmuştur. Daha sonra Safa Tangör'ün şefliğinde bir konser verilmiştir⁴⁶. Ayrıca 1942 yılında ilgili olanlara keman, mandolin, piyano ve saksafon kursları açılmıştır⁴⁷.

1943 yılının Ocak ayının sonunda Halkevi salonunda iki gün üst üste Safa Tangör yönetiminde lise öğrencileri bir talebe konseri vermiştir⁴⁸. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 28 Nisan-1 Mayıs 1943 tarihleri arasında Antalya'yı ziyaret etmiştir⁴⁹. Antalya gezisi sırasında Antalya Lisesini ziyaret etmiş ve bu ziyaret esnasında yeteneklerinden haberdar olduğu lise talebelerinin bir konser vermesini istemiştir. Bu sebeple Güzel Sanatlar Şubesi'nin orkestra heyeti ile lise öğrencileri ortak bir konser vermiştir. Konser Güzel Sanatlar Kolu Başkanı edip Doktor Burhanettin Onat'ın Millî Şef'e armağan ettiği marş ile başlamış sonra Bop'un Kavorteti, Bağdat Halifesi, Suppe'nin Hafif Süvarileri ile devam etmiştir. Konserin ikinci kısmına 80 kişilik koro, orkestra şefi Safa Tangör'ün yönetiminde "Türk Oğlusun" marşı ile başlamış halk türküleri ile devam etmiştir. Konserden sonra İnönü, talebelere iltifatta bulunmuştur. Ayrıca Halkevi Başkanı ile Lise Müdürü'ne memnuniyetini bildirmiş, Safa Tangör'ü akşam yemeğine alıkoymuş ve hususi olarak iltifatlarla bulunarak teşekkür etmiştir⁵⁰. Antalya Halkevi Güzel Sanatlar şubesinin 1943'teki musiki faaliyetleri Ankara'nın takdirini kazanmış ve halkevlerinin 1943 yılındaki faaliyetleri ile ilgili olarak yayınlanan 1943 CHP

42 Gülcü, *agt*, s. 88-89.

43 *BCA*, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 1007.887.1, 4-5 Belge Tarihi: 02.05.1941.

44 "Halkevi Seçimleri", *Antalya*, 23 Ocak 1941, s. 1.

45 "Halkevi haberleri", *Antalya*, 5 Aralık 1941, s. 1.

46 N. Adrasan, "Halkevinde bir sa'nat gecesi", *Antalya*, 29 Ekim 1942, s. 3,6.

47 "Evimizin 1942 Senesi Çalışmaları", *Türk Akdeniz*, Cilt: 5, Sayı: 26, Şubat 1943, s. 4.

48 Reşat Oğuz, "Talebe Konseri", *Türk Akdeniz*, Cilt: 5, Sayı: 26, Şubat 1943, s. 9-10.

49 "Yüce ve aziz Millî Şefimiz İnönü Şehrimizi şereflendirmek suretiyle Antalya tarihine altın sayfalar eklemiştir", *Antalya*, 4 Mayıs 1943, s. 1-2.

50 Reşat Oğuz, "İnönü Konseri", *Türk Akdeniz*, Cilt: 5, Sayı: 28, Ekim 1943, s. 4-5.

Halkevleri ve Halkodaları adlı eserde müzik üzerine önemli faaliyet yapan halkevleri sıralanırken Antalya Halkevinin değişik müzik çalışmalarıyla dikkati çektiği ifade edilmiştir⁵¹.

Antalya Halkevinin Güzel Sanatlar Şubesi 1943 yılının yaz aylarında konserlere ara vermiş, daha sonra zengin bir kadro ile Antalyalı sanatkârların eserlerine de yer vermek suretiyle kışlık konserlerine başlamıştır. Ocak ayında bir esnaf gecesi tertip edilerek esnafın aralarında yaptıkları kış eğlenceleri, folklorik mahiyeti taşıyan taraflarıyla halkevi sahnesine aksettirilmiştir. Yine Ocak ayında lise musiki kolu talebeleri bir konser vermiştir⁵². 1944 yılında da Antalya Güzel Sanatlar Şubesi ve Safa Tangör'ün lise öğrencileri yıl içinde 3 konser vermişlerdir. Bunlardan bir tanesini Mayıs 1944 ortalarında iki gece bir gündüz tekrar eden konserdir. Konserde talebe orkestrasının 9 ve 70 kişilik koro heyeti 7 eser çalmıştır. Konserlerin Antalya'da sanat heyecanının ve atmosferinin oluşmasında büyük katkısı olmuştur⁵³. 1944 yılı halkevlerinin faaliyetleri ile ilgili yayınlanan Halkevleri ve Halkodaları 1944 adlı eserde Antalya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesinin orkestra alanında önemli çalışmalar yaptığı ve gitar alanında çalışmalarıyla da başarı gösterdiği belirtilmiştir⁵⁴.

Güzel Sanatlar Şubesi Beethoven'in 175. ölüm yıl dönümü nedeniyle 24 Mart 1945'te bir sanat gecesi düzenlemiştir. İki kısımda oluşan program Safa Tangör'ün Beethoven'in hayatı ve eserlerini ihtiva eden konuşması ile başlamış ve daha sonra Beethoven'ın ilk eserini Günaç İşcan, daha sonra Beethoven'in Elis isminde bir kız için yazdığı eserini Güler Onat piyano ile çalmıştır. Birinci kısmın sonunda misafirler Safa Tangör tarafından Beethoven'in resim ve eserleri ile ilgili hazırlanan sergiyi gezmişlerdir. Programın ikinci kısmında ise Beethoven'in beşinci ve dokuzuncu senfonileri dinlenmiştir⁵⁵. 21 Mayıs 1945 akşamı lise öğrencileri Safa Tangör yönetiminde yılsonu verdiği konser, bugüne kadar Antalya'da verilen birçok konserin üstünde ilgi uyandırmıştır. Program İstiklal Marşı'nın okunması ile başlamış, Avukat Yüksel'in kızı Necla Yüksel ile Necla Atalay piyano ile iki eser çalmışlar ve her ikisi de sahnede istikbal için büyük ümitler vermiştir. Programın ikinci bölümünde de 10 eser çalınmıştır⁵⁶.

1942-1945 yılları arasında şube, musiki alanında açtığı kurslar ve Türk ve Batı müziğini harmanlayarak verdiği konserler, hem Antalya halkının beğenisini kazanmış hem de Ankara tarafından takdir edilmiştir. 1945'ten sonra şubenin faaliyetlerinde yavaşlama görülmüş, ses getiren konserler verilemediği gibi 1933 yılından beri şehrin bando ihtiyacını karşılayan bando takımı ise zaman içerisinde hem eleman eksikliği hem de bakımsızlıktan iş göremez hale gelmiş ve millî bayramlarda dahi faaliyette bulunamamıştır. Bu durumdan muzdarip olunması üzerine yerel bir gazetede 2 Eylül 1949'da "Şehir Bandosunun kısa zamanda ikmalî memleket hesabına çok önemlidir" başlıklı yazı kaleme alınmış ve yetkililerden bu konuya el atmaları istemiştir. Fakat bandonun yeniden teşekkülü mümkün olmamıştır⁵⁷.

51 1943 CHP Halkevleri ve Halkodaları, Ankara 1944, s. 6.

52 "Halkevi çalışmaları", *Türk Akdeniz*, Sayı: 29-31, Kasım-Ocak 1943-1944, s. 24.

53 "Halkevi çalışmaları", *Türk Akdeniz*, Sayı: 32-34, Şubat-Temmuz 1944, s. 24

54 *Halkevleri ve Halkodaları 1944*, Ankara 1945, s. 19-20.

55 "Halkevinde Hazırlanan Sanat Gecesi", *Antalya*, 27 Mart 1945, s. 1.

56 "Halkevinde Konser", *Antalya*, 25 Mayıs 1945, s. 1-2.

57 Gülcü, *agt*, s. 93.

2.2. Resim Faaliyetleri

Lise resim öğretmeni Ali Rıza Bey'in 25 Haziran 1934'te Güzel Sanatlar Şubesi idari komitesi başkanlığına seçilmesinden sonra Antalya Güzel Sanatlar Şubesi musiki dışında resim ile ilgili de faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. 1935 yılında halkevinin çalışma raporuna göre, iyi bir ressam olan lise resim öğretmeni Ali Rıza Bey, kendi eserlerinden oluşan ve 20 gün devam eden kişisel resim sergisini açmıştır. Sergi 600 kişi tarafından ziyaret edilmiştir⁵⁸. 1936 yılında Güzel Sanatlar Şubesi yenilenmiş ve Ali Rıza Bey üye olarak idari komitenin içerisinde yer almıştır⁵⁹. Şubenin resim heyeti yıllık amatör resim sergileri dışında güzel yazı ve resim kursları açmışsa da açılan sergiler ses getirmekten uzak olmuştur⁶⁰. Antalya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi resim alanında büyük çıkışını 1940 yılında yapmış ve 25 Şubat 1940 Pazar gününden başlamak üzere üç gün devam edecek olan ödüllü bir resim ve fotoğraf sergisi açmıştır⁶¹. Yine şube 1940 yılının Ekim ayında 180'e yakın suluboya, yağlı boya ve fotoğraf tablolarının yer aldığı ilk büyük resim ve fotoğraf sergisini açmıştır.

Sergi münasebetiyle Türk Akdeniz Dergisi'nde Safa Tangör imzasıyla "Halkevi ve Güzel San'atlar" konulu bir yazı kaleme alınmıştır. Yazıda halkevlerinin genç-yaşlı, köylü-şehirli herkes için, altı okun izleriyle yarının yolunu gösteren bir yuva olduğu, bu kutsal çatı altında ruhların asilleşeceği, ızdırapların neşe bulacağı, hastaların dirileceği, menfiliğin müspete çevrileceği ve bin vücudun bir vücut ve bir kafa olacağı belirtilmiştir. Sanatın ise; sesiyle, rengiyle, şekliyle insan ruhuna asalet verdiği ifade etmiştir. Sanatın ebedi yaratıcısı ve hamisi olan sanatkârların ise paleti üzerinde kaynaştırdığı renkleri tuvaline serperken, çekici ve kalem ile mermerleri yontarken, taş parçalarını işlerken; parmaklarının altında ilahi nağmeleri bestelerken iç âlemimizde yaşayan duygularımıza can verir, şekil verir, ruh verir gibi onları dile getirdiğini, sanatkârın eliyle içten dışa çıkan bu kudretin dışımızdan içimize girerken de bizi maddiyattan maneviyata götürdüğünü, pür duyguları mistik bir yolla biraz Allaha yaklaştırdığını, insanla Allah arasında bir mahlûk haline koyduğunu yazmıştır. Tangör yazısında ayrıca batılı sanatçıların isimlerini sırlamış ve Antalya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi tarafından açılan resim sergisine Antalyalıların gösterdiği ilgiye değinmiştir. Yazısının sonunda ise sergide eserleri yer alan ressamların eserlerini tanıtmıştır.

Sergide eserleri yer alan M. Ertuğrul Ağva ve eserleri ile ilgili olarak; "İlkbahar, Sahil, Fırtına, Tipide Baskın, Harabeler, Konya'da Cami, Mermerlik, Kotra tablolarıyla klasik stilin en güzel örneklerini seyrettiriyor. 'Harabeler' de akşamın mahmurluğunu harabelerin öksüzlüğünü; Mermerlik'te sakin sahilde ruhumuzun da dinlendiğini duyuyoruz!.. Dekora gömülen renklerin ifadesi çok güzel!.." demiştir.

Sedat Bey ve eserleri ile ilgili olarak ise; "İsmet İnönü, Sahilde Kayalık, Venedik'ten Bir Sokak, Cami Kapusu, İzmir-Kemer parçalarında titiz bir minyatürcü hassaslığıyla renkleri en ince ve en temiz bir şekilde kullanmış, bu stilin olgun bir sanatkârı olduğunu görüyoruz. İnönü'deki canlılık, Venedik'ten Bir Sokak'taki renk bolluğu sanat kudretinin iyi birer ifadesi. Gönül bu

58 BCA, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 981.804.1, 5-6 Belge Tarihi: 05.01.1936; *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası*, s. 14; *Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*, s. 46.

59 BCA, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 971.754.1, 8-9 Belge Tarihi: 14.07.1936, "Halkevleri Şube Komitelerinin Seçimi", *Antalya*, 16 Nisan 1936, s. 1.

60 "Halkevi çalışmaları", *Türk Akdeniz*, Sayı: 11-12, 29 Ekim 1938, s. 28.

61 "Sergi", *Antalya*, 22 Şubat 1940, s. 1

eserinde de diğerleri gibi katalogda numara sırasındaki adlarıyla yer almış olmasını isterdi” demektedir.

İkbal Argun’un Meyveler ve İnekler isimli tablolarıyla, Cevdet Doğan’ın Karpuz ve İsmet İnönü adlı tablolarının fırçaya hâkim oluşlarını gösterdiğini ifade etmiştir. En fazla eseri sergilenen Davut Akidil’in eserleri ile ilgili olarak “İstanbul, Fırûzağa, Kasımpaşa’dan Fatihe Bakış, Balıklar, Beyazıt Meydanı, Küpe Çiçeği, Bulvar, Erenkuş, Liman, Fener” isimli eserlerini iyi kıymette eserler olarak belirtmiş ve özellikle No.34 Tefekkür ve No.65 Liman tablolarının bugünkü modern stilin en başarılı eserleri olduğunu yazmıştır. Sulu boyadaki değişik tabloları ve yağlı boyadaki bu iki eseriyle çok iyi bir istikbal vadettiğini belirtmiştir. Ayrıca Tangör sergide en çok dikkati çekenin bu yenilikler olduğunu, peyzajlardaki görüş ve renklerin sıcaklığı iyi bir ekolün sanatkârı olduğunu ispat ettiğini yazmıştır.

Foto Fenni’nin eserlerinin de güzel olduğunu “Şelale ve Harabe fotoğraflarının düz bir satıh halinde tek cepheli değil, suları ve kayaları mücessemliği ile her cepheden görür gibi oluyoruz” demiştir. Sergide yer alan 180’e yakın suluboya, yağlı boya ve fotoğraf tablolarının sanatkârlarını takdir ve tebrik etmiş ve bu sergilerin devamını temenni etmiştir⁶². Görüldüğü üzere sanat eleştirmeni rolünü de üstlenen Tangör, Antalya Halkevi sergisi vesilesiyle oldukça detaylı ve takdîrkâr bir sanat değerlendirmesi yapmış, geleceğin sanat eleştirmenlerine ışık tutmuştur.

1940 yılının son 6 ayının çalışma raporunun tetkiki ile ilgili CHP Genel Sekreteri tarafından 2 Mayıs 1941 yılında Antalya Halkevine gönderilen yazıda “Güzel sanatlar şubenizin resim sahasındaki başarıları memnuniyet vericidir. Halkevleri ikinci amatör resim ve fotoğraf sergisindeki panonuz Ankara’da takdirle karşılanmıştır.”⁶³ denilmiş ve şubenin faaliyetleri övülmüş ve takdir edilmiştir.

Ocak 1941 yılında Halkevinin şubelerinin seçimleri sonrasında Davut Akidil beş kişilik idari komiteye üye seçilmiştir⁶⁴. Güzel Sanatlar Şubesi 1942 yılında 1740 kişinin ziyaret ettiği bir resim sergisi düzenlemiştir. Reşat Oğuz (Lise Edebiyat Öğretmeni), Türk Akdeniz dergisinde yayınlanan “Resim sergisi ve Temsil” başlıklı yazısında bu sergiden bahsetmiştir. Oğuz, Antalya Halkevinin Güzel Sanatlar Şubesi’nde çalışan Davut Akidil ve ilköğretim müfettişi Şükrü Akun’un Antalya Halkevi salonunda hazırladıkları resim sergisinin onların sanat heyecanının asil örnekleri olduğu, her iki ressamın tablolarına hâkim olan estetik düşüncenin Antalya’nın tarihi ve ücra köşelerindeki orijinalliğin yansıması olduğunu, resimlerde Antalya’yı dile getirdiklerini belirtmiştir. Oğuz, özellikle tablolar arasında Millî Şef, Millî Birlik, Puhular, Oyun Oynayan Kızlar, Geyik, Akseki, Manavgat kazalarına ait resimlerin takdire şayan olduğunu yazmıştır. Yine Oğuz, bu eserler içerisinde birinci ve ikinci olan tabloların Halkevi reisliğince bir raporla Ankara’ya bildirildiğini yazmış ve her iki ressamı da tebrik etmiştir⁶⁵. Sergide dereceye giren resimler ise teşhir amacıyla Ankara Halkevleri resim sergisine gönderilmiştir⁶⁶.

62 Safa Tangör, “Halkevi ve Güzel Sanatlar”, *Türk Akdeniz*, Cilt: 4, Sayı: 21, Ocak 1941, s. 8-9.

63 BCA, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 1007.887.1, 4-5 Belge Tarihi: 02.05.1941.

64 “Halkevi Seçimleri”, *Antalya*, 23 Ocak 1941, s.1.

65 Reşat Oğuz, “Resim Sergisi ve Temsil”, *Türk Akdeniz*, Cilt: 5, Sayı: 25, Ocak 1943, s. 10-11.

66 “Evimizin 1942 Senesi Çalışmaları”, *Türk Akdeniz*, Cilt: 5, Sayı: 26, Şubat 1943, s. 4.

Antalya Halkevinde 1935 yılından itibaren artık geleneksel hale gelerek her yıl düzenlenen resim sergisi 8 Aralık 1943 tarihinde törenle açılmıştır. 79 tablodan oluşan sergiye Davut Akidil 46, Belkis Yeşilsoy 28 ve Davut Akidil'in öğrencisi olan Orhan Kilit 5 eser ile katılmıştır. Sergideki tablolar ve eser sahipleri hakkında Cahit Ercan "Antalya Halkevinin Resim sergisi" başlığı ile Türk Akdeniz dergisinde yayınlanan yazısında Davut Akidil'in eserlerinin üç natürmort ve bir de tezyini resim dışında peyzajdan ibaret olduğunu belirtmiş ve eserleri hakkında şunları yazmıştır:

"Bu resimlerin hepsinde bir özellik ve güzellik vardı. O, daha çok tabiatı, Antalya iklimini, yeşil ıslak ve muhteris renkleriyle aksettiren gürbüz ve esrarlı tabiatı seviyor ve bunu hiç de romantizme düşmeden, itidalli sağlam bir teknik ve kuvvetli bir renk armonizasyonu ile çiziyor. Serginin en olgun eseri muhakkak ki yeşil ve mavinin uyuştuğu 'Selçuk Türbesi, Alaaddin Kütüphanesi' isimli peyzaj idi. 'Sokak ve Halkevi Meydanı' isimli eserleri, olgun koyu renkleriyle güzeldi. Cesanne'i hatırlatan 'Karaalioğlu Parkı' ise sihirli bir ifade taşıyordu. Fakat Antalya ve güneyin açık tatlı renkleri, ufuk genişliği en çok şu tablolarda yaşıyordu; 'Manzara, Kulübe, Köy Evi' isimli sulu boya ise fevkalade idi. Akidil'in bahse değer eserleri yalnız bunlar değildir. Realist bir görüşün, tatlı ağır bir renk ahenginin hâkim olduğu natürmortları, İnönü Parkını resmeden sulu boyaları hakiki bir sanatkârla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Bütün bunlar empresyonizme meyleden realist bir görüşün ve olgun nüansları tanıyan uzun tecrübelerin ileri mahsulleridir."

Sergiye 28 eserle katılan Belkis Yeşilsoy'un eserlerinin beşi sulu boya, yedisi desen ve diğerleri portre çalışmasıdır. Cahit Ercan, Yeşilsoy'un desen ve portre çalışmalarının sergiye çeşitlilik verdiğini ve Yeşilsoy'un portrelerinde görüş bakımından klasisizme meylettğini ifade etmiş ve "Uyuyan Adam ve 65 numaralı" portrelerinin sergiye gezenler tarafından en beğenilen eserleri olduğunu yazmıştır.

5 peyzajla sergiye iştirak eden Orhan Kilit hakkında yazar "Hıdırlık Kulesi" isimli peyzajının gelecek için büyük müjde olduğunu, diğer tablolarını bu eseriyle karşılaştırıldığında tabiatı çırıl çıplak muşambaya geçirmek olduğunu belirtmiş ve Kilit'in büyük ressamı kopyadan çekinmemesi gerektiğini belirtmiş ve "Hıdırlık Kulesi" adlı çalışmayı gelecek vaat eden eser olarak değerlendirmiştir. Yazar serginin sayısal olarak biraz daha zenginleştirilerek Ankara'da açılmasının Antalya Halkevinin çalışmalarının, başkentte Antalya'nın güzellikleri ve sanatkârları hakkında güzel ve büyük tesir bırakacağı şeklinde değerlendirmiştir⁶⁷. Nitekim bu resimler 1944 yılında Ankara Halkevi salonunda her yıl düzenli şekilde yapılan 6. amatör resim ve fotoğraf sergisinde ziyaretçilerin beğenisine sunulmuştur⁶⁸.

1944 yılı ile birlikte Güzel Sanatlar Şubesinin resim çalışmalarında azalma görülmüş ve 1935 yılından beri her yıl düzenlenen resim sergileri düzenlenememiştir. Bu yıllarda sadece okulların resim sergileri halkevinde sergilenmiştir. 1950 yılında amatörlere mahsus ödüllü fotoğraf teşvik sergisi düzenlenmiş ve dereceye giren birinci ve ikinciye ödüller verildiği gibi dereceye girenlerin fotoğrafları satışa sunulmuştur⁶⁹.

67 Cahit Ercan, "Antalya Halkevinin yıllık Resim sergisi", *Türk Akdeniz*, Sayı: 29-31, Kasım- Ocak 1944, s. 5-6.

68 *Halkevleri ve Halkodaları 1944*, Ankara, 1945, s. 20.

69 Gülcü, *agt*, s. 93.

Sonuç

24 Haziran 1932’de açılan Antalya Halkevinin Güzel Sanatlar Şubesi daha çok musiki ve resim dallarında faaliyetlerde bulunmuştur. En verimli çalışmalarını ise hiç kuşkusuz musiki alanında ortaya koymuş ve 1933 yılından itibaren şehrin millî günler ve temsillerindeki bando ihtiyacı karşılandığı gibi açılan keman, mandolin, gitar, piyano ve saksafon kursları ile de batı musikisinin müzik çalgıları ilgili ve kabiliyetli Antalya halkına tanıtılmış ve benimsetilmiştir. Bunun dışında orkestra ve koro ile halka verilen konserlerde marşlar, halk türküleri ve klasik batı müziğinden eserler çalınmış ve yüzyıllar boyunca göz ardı edilen gelişme imkânlarından yoksun bırakılan halk ezgilerinin ve batı klasik müziğinin halk tarafından sevilmesi sağlanarak halkevlerinin güzel sanatlar şubesinin kurulmasında ki amacın gerçekleşmesine katkıda bulunulmuştur. Ayrıca Güzel Sanatlar Şubesi özellikle Temsil Şubesi başta olmak üzere diğer şubelerin faaliyetlerine de katkılarda bulunmuş ve piyes, tiyatro gibi çalışmalarında başta musiki desteği olmak üzere sahne düzenlenmesi, kostümlerle de ilgilenmiştir. Güzel Sanatlar Şubesinin resim çalışmaları, resim ve güzel yazı kursları açmak, kabiliyetli kursiyerler yetiştirmek ve amatör ressamların çalışmalarını resim sergisinde sergilemek şeklinde olmuştur.

Güzel Sanatlar Şubesi en verimli etkinliklerini 1940-1945 yılları arasında vermiş, İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinin ardından Türkiye’nin 7 Ocak 1946’da çok partili döneme geçmesi üzerine diğer halkevlerinin şubeleri gibi Antalya Halkevi’nin faaliyetlerinde de yavaşlama başlamıştır. Bunda hiç kuşkusuz yeni kurulan Demokrat Parti’nin CHP’nin teşkilatı olan halkevlerini yoğun şekilde eleştirmesi ve demokrasi ikliminde insanların Demokrat Parti’ye katılımı ile birlikte halkevlerine olan ilginin azalmış olması önemli etkidir. Antalya halkevinin diğer şubeleri gibi Güzel Sanatlar Şubesinin de üye sayısı azalmış ve şubenin konser ve resim sergilerinde yavaşlama olmuş, hatta faaliyet yapamaz hale gelmiştir. Özellikle 1933 yılından beri şehrin bando ihtiyacını karşılayan bando heyetinin millî bayramlarda bile çalmaz hale gelmesi Antalya basınında rahatsızlığa sebep olmuş ve yetkililerden bu konu ile ilgilenmeleri istenmiştir.

Sonuç olarak 24 Haziran 1932- 8 Ağustos 1951 tarihleri arasında faaliyet gösteren Antalya Halkevinin Güzel Sanatlar Şubesi, halkevlerinin kuruluş talimatnamesinde belirtildiği gibi musiki ve resim sahalarında sanatkâr ve amatörleri bir araya toplamış, açılan kurslar ile genç yeteneklerin yetiştirilmesine çalışmıştır. Yine halk için düzenlenen konserlerle modern ve evrensel musikiyi esas tutarak halkın musiki zevkini artırdığı gibi, her konserde mutlaka marşlara da yer vererek marşların halk tarafından öğrenilmesini sağlamıştır. Ancak şube, talimatnamede istenen millî türkülerin notalara geçirilmesi noktasında yetersiz kalmıştır. Kısaca şube Cumhuriyetin kuruluş döneminde oluşturulmak istenen vatandaş profilinin inşasında ve Cumhuriyet ideolojisinin halk tabanına yayılıp yerleşmesinde üzerine düşen görevi zorluklarla olsa da gayretleriyle büyük oranda yerine getirmiştir.

Kaynakça

A. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 971.754.1, 25-26 Belge Tarihi:10.08.1932.

BCA, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 971.754.1, 14-15 Belge Tarihi:14.08.1934.

BCA, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 981.804.1, 5-6 Belge Tarihi: 05.01.1936

BCA, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 3.14.6, 2 Belge Tarihi: 23.02. 1936.

BCA, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 971.754.1, 8-9 Belge Tarihi: 14.07.1936

BCA, Fon Kodu: 490.100 Yer No: 1007.887.1, 4-5 Belge Tarihi: 02.05.1941.

B. Resmi Yayınlar

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1923.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin 1937 Yıldönümü Broşürü, Ankara 1937.

CHF Antalya Halkevi Mesai Broşürü, Antalya Matbaası, Antalya 1933.

CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları (1932-1942), Alaeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942.

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1943, Ankara, 1944.

Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı, Ankara 1936.

Halkevleri ve Halkodaları 1944, Ankara 1945.

Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülâsaları, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1934.

Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası, Ülkü'nün Küçük Kitapları: 5, Ulus Basımevi, 1935.

Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası, Ülkü'nün Küçük Kitapları: 7, Ulus Basımevi, Ankara 1936.

Söylevler 1932-1941 (Halkevleri ve Halkodalarının Yıldönümlerinde Verilmiştir), Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1942.

C. Dergi ve Gazeteler

“Evimizin 1942 Senesi Çalışmaları”, *Türk Akdeniz*, Cilt: 5, Sayı: 26, Şubat 1943, s. 4-5.

“Halkevi çalışmaları”, *Türk Akdeniz*, Sayı: 11-12, 29 Ekim 1938, s. 28-30.

“Halkevi çalışmaları”, *Türk Akdeniz*, Sayı: 29-31, Kasım-Ocak 1943-1944, s. 24.

“Halkevi çalışmaları”, *Türk Akdeniz*, Sayı: 32-34, Şubat–Temmuz 1944, s. 24-25.

“Halkevi haberleri”, *Antalya*, 5 Aralık 1941, s. 1.

“Halkevi Küşadı”, *Resmi Antalya*, 17 Haziran 1932, s. 2

“Halkevi Seçimleri”, *Antalya*, 23 Ocak 1941, s. 1.

“Halkevimizden Haberler”, *Türk Akdeniz*, Sayı: 13, 1 Mayıs 1939, s. 32.

“Halkevinde Hazırlanan Sanat Gecesi”, *Antalya*, 27 Mart 1945, s. 1.

“Halkevinde Konser”, *Antalya*, 25 Mayıs 1945, s. 1-2.

“Halkevleri Şube Komitelerinin Seçimi”, *Antalya*, 16 Nisan 1936, s. 1.

“Halk Evlerinin Açılış yıldönümü münasebeti ile”, *Resmi Antalya*, 26 Şubat 1937, s. 3.

“Sergi”, *Antalya*, 22 Şubat 1940, s. 1.

“Yüce ve aziz Millî Şefimiz İnönü Şehrimizi şereflendirmek suretiyle Antalya tarihine altın sayfalar eklemiştir”, *Antalya*, 4 Mayıs 1943, s. 1-2.

D. Telif Eserler

Adrasan, N., “Halkevinde bir sa’nat gecesi”, *Antalya*, 29 Ekim 1942, s. 3, 6.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: I-III, TTK Basımevi, Ankara 1997.

Aydın, M. Korkud, Aydın, Mesut, Kaya, Fatih, “Malatya Halkevi Öncülüğünde Kutlanan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı Etkinlikleri (1932-1951)”, *Turkish Studies*, Cilt: 11, Sayı: 18, 2016, s. 261-304.

Aydın, M. Korkud, “Bayburt Halkevi: Teşkilat ve Faaliyetleri”, *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2020, s. 355-372.

Bayındır Uluskanat, Seda, *Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

Çeçen, Anıl, *Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Çağ Yayınları. İstanbul 2000.

Dağlı, Ş. Ziya, “Atatürk’ün Kültürel Bağlamda Sanata Bakışı ve Modern Türkiye’de Sanatın Olgunlaşması”. *Ulakbilge*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2015, s. 179-201.

Erencan, Cahit, “Antalya Halkevinin yıllık Resim sergisi”, *Türk Akdeniz*, Sayı: 29-31, Kasım-Ocak 1943-1944, s. 5-6.

Evcin, Erol, “Atatürk’ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 47, Bahar 2011, s. 521-555.

Gülcü, Nursel, *Antalya Halkevi ve Faaliyetleri (1932 – 1951)*, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2016.

İğdemir, Uluğ, “Halkevleri ve Halkodaları”, *Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, TTK Basımevi, Ankara 1974, s 119-130.

Kaplan, Kadir, “Halkevleri’nin Doğu Bilinci ve Tarihsel Görevi”, *Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, TTK Basımevi Ankara 1974, s. 51-58.

Kapusuzoğlu, Yusuf Hayri, *Antalya Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

Kara, Adem, *Cumhuriyet Döneminde kalkınmanın Mihenk Taşı Halk Evleri 1932-1951*, 24 Saat Yayıncılık, Ankara 2006.

Oğuz, Reşat. “Resim Sergisi ve Temsil”, *Türk Akdeniz*, Cilt: 5, Sayı: 25, Ocak 1943, s. 10-11.

Oğuz, Reşat, “Talebe Konseri”, *Türk Akdeniz*, Cilt: 5, Sayı: 26, Şubat 1943, 9-10.

Oğuz, Reşat, “İnönü Konseri”, *Türk Akdeniz*, Cilt: 5, Sayı: 28, Ekim 1943, s. 4-6.

Olgun, Kenan, *Türkiye’de Halkevleri Gerçeği Teftiş Raporları Işığında Birinci Yılında Halkevleri (Halkevleri Ve Kocaeli Halkevi Örneği)*, İksad Yayınevi, Ankara, 2019.

Özgü, Melahat, “Atatürk’ün Edebiyat ve Sanat Anlayışı”, *Belleten*, Cilt: 52, Sayı: 204, Kasım

1988, s. 1133-1168.

“Reşit Galip Beyin Nutku”, *Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, TTK Basımevi, Ankara 1974, s. 17-38.

Tangör, Safa, “Halkevi ve Güzel Sanatlar”, *Türk Akdeniz*, Cilt: 4, Sayı: 21, Ocak 1941, s. 8-9.

Toksoy, Nurcan, *Halkevleri Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, Orion yayınevi, Ankara 2007.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981.

Prof. Dr.
Bayram AKÇAMuğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
abayram@mu.edu.tr

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7396-3498>Doç. Dr.
Seher AKÇAMuğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
seherakca@mu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4987-8087>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 09/05/2022 17/05/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1114309>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Devleti Son Dönemi Mutasarrıflarından Serficeli Hilmi Bey

Hilmi Bey Of Serfice, one of the Last Mutasarrifate of the Ottoman State

Öz

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yani 1872 yılında Manastır Vilayetinin Serfiçe Sancağında dünyaya gelen Hilmi Bey İlk ve orta öğrenimini Serfiçe'de Lise ve Yüksek Öğrenimini de Mekteb-i Mülkiye'de tamamladıktan sonra Yanya İdadisinde devlet hizmetine başladı. 1895 yılında başladığı Kaymakamlık stajını bitirdikten sonra sırasıyla Soma, Havsa, Foçateyn, Karaburun, Karaköse, Margılıç, Delvine ve Leskovik'te görev yaptı. Son görev yaptığı yerde yani 1909 yılında Mutasarrıflığa terfi eden Hilmi Bey sırasıyla Menteşe, Preveze, Ergiri, Maraş, Muş, Gümüşhane, Siirt, Genç ve II. defa Menteşe Sancaklarında idarecilik yaptı. Siirt ve Genç Mutasarrıfı iken Osmanlı Devleti Ermeni isyanları nedeniyle 1915 yılında Ermeni Tehciri Kanununu çıkardı. Bu kanunun çerçevesinde Siirt ve Genç'teki Ermenilerin Musul'a güvenli ve sağlıklı bir şekilde gönderilmesi için Hilmi Bey büyük çaba sarf etti. İkinci defa Menteşe Mutasarrıfı iken 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi. Bu işgalin protesto edilmesinde ve Menteşe'de Kuva-yı Milliye Teşkilatı'nın kurulmasında Hilmi Bey'in büyük emeği geçti. Bu görevde iken TBMM emrine girdi. Adana Fransız işgalinde iken Hilmi Bey Adana Vali Vekilliğine atanarak şehrin savunması için büyük çaba serf etti. Cumhuriyetin ilanından sonra Serfiçeli Hilmi Bey Atatürk'ün isteği ile Elazığ, Sivas ve Trabzon Valilikleri yaptı ve 1931 yılında da yaş haddinden emekli oldu.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Hilmi Bey, Kaymakam, Mutasarrıf, Vali

ATIF: AKÇA Bayram, AKÇA Seher,, "Avrupa'da Bir İlhanlı Elçisi: Rabban Bar Sauma Marko Polo'nun izinde Doğu'dan Batı'ya Seyahat", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (480-489)

CITE: AKÇA Bayram, AKÇA Seher,, "An Ilkhanate Ambassador in Europe: Rabban Bar Sawma A Journey from East to West in the Footsteps of Marco Polo", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (480-489)

Screenedturnitin

Abstract

Hilmi Bey, who was born in the Serfice Sanjak of the Manastır Province during the last period of the Ottoman Empire, in 1872, started his state service in Yanya High School after completing his primary and secondary education in Serfice, and his High School and Higher Education in Mekteb-i Mülkiye. After completing his internship of the District Governorship, which he started in 1895, he served in Soma, Havsa, Foçateyn, Karaburun, Karaköse, Margılıç, Delvine and Leskovik. Hilmi Bey, who was promoted to the governorship in 1909 in his last place of duty, served in Menteşe, Preveze, Ergiri, Maraş, Muş, Gümüşhane, Siirt, Genç and he was the manager of the Menteşe Sanjaks for the second time. While Hilmi Bey was in Siirt and Genç as a mutasarrifate, the Ottoman State enacted the Armenian Relocation Law in 1915 due to the Armenian rebellions. Within the framework of this law, Hilmi Bey made great efforts to send the Armenians from Siirt and Genç to Mosul in a safe and healthy manner. While he was the Menteşe Governor (mutasarrifate) for the second time, İzmir was occupied by the Greeks on 15 May 1919. Hilmi Bey made a great effort in protesting this occupation and establishing the Kuva-yı Milliye Organization in Menteşe. While in this position, Mutasarrifate Hilmi Bey attended the Nazilli Congress with the members of the Muğla Kuva-yı Milliye Organization. From here, he went to Sivas to Mustafa Kemal Pasha and entered the Grand National Assembly of Turkey. While Adana was under French occupation, Hilmi Bey was appointed as the Deputy Governor of Adana by the Great National Assembly of Turkey and gave great effort for the defense of the city. After the proclamation of the Republic, Serfiçeli Hilmi Bey served as the governors of Elazığ, Sivas and Trabzon at the request of Atatürk and retired due to the age limit in 1931.

Key words: Ottoman Empire, Hilmi Bey, District Governor, Mutasarrifate, Governor

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Balkanlar milliyetçilik akımının etkisi, Batılı Devletlerin kışkırtması ve kiliselerin teşvikiyle Sırp, Rum, Bulgar vb. azınlıkların en fazla isyan ettiği yerlerden biriydi. İşte böyle bir ortamda yani 1872 yılında Manastır Vilayetinin Serfiçe Sancağında doğan Mehmet Hilmi Bey'in babası dönemin Serfiçe Sancağı Bidayet Mahkemesi Azalarından İbrahim Bey idi. Mehmet Hilmi Bey, doğduğu şehre nispetle Serfiçeli Hilmi Bey olarak tanınmıştır. Serfice Rüştüyesinde orta, Mülkiye'nin idadi kısmında lise öğrenimini bitirdikten sonra Ağustos 1893 tarihinde Karib'ül-a'la derecesi ile Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den mezun oldu. 10 Ağustos 1894 tarihinde Hilmi Bey Yanya İdadisi hendese, cebir, kavanin muallimliklerine tayin edilerek devlet hizmetine başladı¹.

Daha sonra Dahiliye nezareti, İstatistik Kalemine geçti. Burada çalışırken 18 Mayıs 1895 tarihinde Serfiçe askerlik Şubesi'nden askerliğini tecil ettirdi².

13 Kasım 1895 tarihinde İşkodra Vilayeti Evrak Müdürlüğüne nakil edilerek kaymakamlık stajına başlayan Hilmi Bey Stajını tamamladıktan sonra sırasıyla 1 Ağustos 1896 tarihinde Soma, 13 Mart 1897 tarihinde Havsa (Edirne), 2 Kasım 1897 tarihinde Foçateyn (İzmir), 14 Ağustos

1 Ali Çankaya, Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s.530.

2 B.O.A, MF.MKT.207/37.1.

1901 tarihinde Karaburun (İzmir), 13 Ekim 1902 tarihinde Karakilise (Karaköse), 9 Şubat 1904 tarihinde Margılıç, 23 Ekim 1907 tarihinde Delvine, 27 Temmuz 1908 tarihinde Leskovik Kazaları Kaymakamlıklarına atandı. Mehmet Hilmi Bey son görevini yaparken Mutasarrıflığa terfi etti. Bu bağlamda 14 Eylül 1909 tarihinde Menteşe (Muğla), 9 Kasım 1910 tarihinde Preveze, 21 Temmuz 1911 tarihinde Ergiri, 18 Temmuz 1912 tarihinde Maraş, 11 Haziran 1914 tarihinde Muş, 24 Eylül 1914 tarihinde Gümüşhane, 14 Mart 1915 tarihinde Siirt, 26 Eylül 1915 tarihinde Genç, 9 Nisan 1917 tarihinde ikinci defa Menteşe (Muğla), 23 Haziran 1920 tarihinde İçel (Mersin) Sancakları Mutasarrıflıklarını icra etti. Bu görevde iken TBMM Hükümeti emrine girdi. Bu tarihten sonra Hilmi Bey sırasıyla 1 Şubat 1921 tarihinde Adana, 27 Eylül 1922 tarihinde Diyarbakır, 5 Mayıs 1923 tarihinde Elazığ, 1 Mart 1925 tarihinde Sivas ve 26 Temmuz 1928 tarihinde Trabzon Valiliklerine terfi atandı. Bu görevde iken 9 Ağustos 1931 tarihinde yaş haddinden emekliye ayrıldı. Mehmet Hilmi Bey iyi derecede Fransızca ve Rumca bilmekte idi³.

Bu çalışmada Serfıçeli Hilmi Bey'in meslek hayatında önemli yere sahip olan üç görev yeri ele alındı.

I-1915 Ermeni Tehciri Döneminde Siirt ve Genç'teki Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı başladığı zaman Osmanlı Devleti birçok cephede savaşmak zorunda kaldı. Bu cephelerden birisi de Kafkas Cephesi idi. Bu cephede Enver Paşa 22 Aralık 1914 tarihinde Sarıkamış harekâtını başlattı. Ancak çeşitli nedenlerle Osmanlı ordusu bu cephede başarısız olunca Ruslar Van, Muş, Bingöl ve Bitlis bölgelerini işgal etti⁴.

Osmanlı Ordusunun Kafkas Cephesi'nde yenilmesi üzerine savaşın başından beri Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içinde olduğu görüntüsü veren Ermeniler Doğu Anadolu Bölgesi'nde isyanlar çıkararak Müslüman-Türk halkına karşı katliamlara başladı⁵.

İşte Kafkas Cephesi yenilgisi sonrası Erzurum, Van, Muş, Bingöl ve Bitlis gibi yerlerde Ermeni olaylarının arttığı bir dönemde yani 14 Mart 1915 tarihinde Serfıçeli Hilmi Bey Gümüşhane Mutasarrıflığından Siirt Mutasarrıflığına tayin edildi. Serfıçeli Hilmi Bey Siirt'te göreve başladıktan hemen sonra bir taraftan ordunun acil ihtiyaçlarının karşılanması için çalıştı diğer taraftan da Ermeni komitecilerinin isyanlarını bastırmakla meşgul oldu⁶.

Osmanlı Devleti ise Ermeni ayaklanmalarına başlangıçta sessiz kaldı ama Ermeni ileri gelenlerini uyarmayı da ihmal etmedi. Ermeni isyanlarının tüm Anadolu'ya yayılması üzerine 24 Nisan 1915 tarihinde Osmanlı Hükümeti bir genelge yayınlamak; Ermeni komitelerini kapattı ve bunların idarecilerini tutukladı⁷.

24 Nisan 1915 tarihinde dönemin Osmanlı Hükümeti Ermenilerle ilgili yayınlanana genelgeden bir sonuç alamayınca 27 Mayıs 1915 tarihinde Ermeni Tehcir Kanunu'nu yayınladı. Bu kanun 1 Haziran 1915 tarihinde Takvim-i Vakayi'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Ayrıca dönemin

3 Çankaya, a.g.e.s, 530.

4 Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt. I, 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s.111-143

5 *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genelkurmay, ATASE Yayınları, Ankara, 1992, s.167-195.

6 Çankaya, a.g.e.s, 530.

7 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s.277, Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s.56-78.

Osmanlı Hükümeti 30 Mayıs 1915 tarihinde Ermeni tehcirinin sağlıklı bir şekilde yapılması için 15 maddelik yeni bir genelge daha yayınladı⁸.

İşte bu dönemde yani 14 Mart 1915 tarihinde Serficali Hilmi Bey Siirt Mutasarrıflığına tayin edildi. 12 Temmuz 1915 tarihinde ise Bitlis Valiliğinin gördüğü lüzum üzerine becayiş yoluyla Genç Mutasarrıfı Asaf Bey Siirt'e ve Siirt Mutasarrıfı Serficali Hilmi Bey de Genç'e tayin edildi Serficali Hilmi Bey önce Siirt Mutasarrıfı iken, sonra da Genç Mutasarrıfı iken bölgede isyana karışık tehcire tabi tutulan Ermenilerin güvenli ve sağlıklı bir şekilde Musul Bölgesine gönderilmesi için elinden geleni yaptı. Hatta bu dönemde bölgede görev yapan Mustafa Kemal Paşa ile de tanışarak bu dostluğunu Cumhuriyet döneminde de sürdürdü⁹.

II- Milli Mücadele Dönemi Mentеше'deki (Muğla) Faaliyetleri

9 Nisan 1917 tarihinde Serficali Hilmi Bey ikinci defa Mentеше Mutasarrıflığına atandı. Mutasarrıf Serficali Hilmi Bey Mentеше'de Mutasarrıflık görevine devam ederken 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi. Bu işgal olayı üzerine aynı günün akşamı Muğla'da, Muğla Belediye Başkanı Ragıp Bey'in Başkanlığında Dr. Cemil Şerif Bey (Baydur), Müftü Mehmet Zeki Efendi, Hacı Abbaszade Emin Efendi, Hacı Kadızade Sabri Efendi ve Dava Vekili Mehmet Cemal Efendi'den oluşan bir Miting Heyeti kuruldu. Bu heyet aynı gün İzmir'in işgalini protesto eden dört maddelik aşağıdaki protesto metnini hazırlayarak Mutasarrıf Serficali Hilmi Bey'e sundu:

1-Muğla halkı adına İzmir'in işgalini protesto ederiz

2-İzmir'de Yunan işgaline karşı kurulmuş olan Redd-i İlhak Cemiyeti'ne destek vermek amacıyla Muğla'da da bir Müdafaya-yı Hukuk Cemiyeti kurmak isteriz.

3-Muğla'da kurulacak Müdafaya-yı Hukuk Cemiyeti hakkında Mutasarrıflık Makamı vasıtasıyla İstanbul Hükümetine bilgi verilmesini talep ediyoruz.

4-Muğla'da kurulacak Müdafaya-yı Hukuk Cemiyeti'ne mutasarrıflığın her türlü yardımı esirgemeyeceğini ümit ederiz.

Bu protesto metni üzerine Mutasarrıf Serficali Hilmi Bey Miting Heyeti'ne şu konuşmayı yaptı:

“Muğla'nın kahraman evlatlarının istekleri Mutasarrıflık Makamının da istekleridir. Mutasarrıflık size muin ve zahirdir. Müsterih olun ve teşkilatınızı hemen yapın. İcap eder ise Allah'a kadar beraber yürüyeceğiz ve şikayetimizi birlikte yapmaktan geri durmayacağız”¹⁰.

15 Mayıs 1919 tarihi akşamı da Muğla Belediye Binası'nda Muğla'da Belediye Başkanı Ragıp Bey'in Başkanlığında toplanan 9 kişi Yunan işgaline karşı alınacak önlemleri görüştü.16 Mayıs 1919 tarihinde yeni katılımlarla 21 kişi olan bu grup tekrar bir araya gelerek gizli olarak Mentesheliler Müdafaya-yı Vatan Cemiyeti'ni kurdu.Bu cemiyet 19 Mayıs 1919 tarihinde ise direniş

8 Hikmet Özdemir, v.d, *Ermeniler: Sürgün ve Göç* (2004), Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara,s.53-67.

9 İ.DH. 1516/32, Varteks Yeghiayan, *Malta Belgeleri, İngiliz Dışişleri Bakanlığı “Türk Savaş Suçluları” Dosyası*, İstanbul,1991,s.104-105.

10 Bayram Akça, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2002,s.11.

örgütü olan Muğla Serdengeçtileri Müfrezesini kurdu¹¹.

22 Mayıs 1919 tarihinde ise Muğla'da İzmir'in Yunan işgaline uğramasını protesto eden Kocahan Mitingi düzenlendi. Bu mitingte Muğla'nın ileri gelenlerinden Bozüyüküklü Hacı Süleyman Efendi, Dr. Cemil Şerif Bey ve Encümen Baş Mümeyyizi Zekai Bey Yunan işgallerini kınayan birer konuşma yaptı¹².

1 Haziran 1919 tarihinde Menteşeliler Müdafaya-yı Vatan Cemiyeti yeni bir toplantı yaparak Marmaris'te bulunan İtalyanlara bir heyet gönderilmesini kararlaştırdı ve sonra da gönderdi. 5 Haziran 1919 tarihinde bu heyet gerekli görüşmeleri yaptıktan sonra Marmaris'ten Muğla'ya döndü. Bunun üzerine 5 Haziran 1919 tarihi akşamı Belediye Binası'nda Mutasarrıf Serficali Hilmi Bey'in Başkanlığında durum değerlendirmesi yapmak üzere yeni bir kongre toplandı. Bu kongre 6 Haziran 1919 tarihinde kuruluşundan beri faaliyetlerini gizli yürüten Menteşeliler Müdafaya-yı vatan Cemiyeti'nin gizliliğini kaldırılmasına ve Menteşe Kuva-yı Milliye Komitesi'nin yeniden belirlenmesine karar verdi. Yeni seçilen Menteşe II. Kuva-yı Milliye Komitesi'nin ilk işi ise Çine'de bulunan 57. Tümen Kumandanı Şefik Bey ile ilişki kurmak oldu¹³.

5 Haziran 1919 tarihinde Çine'de bulunan 57. Tümen Kumandanı Şefik Bey Bakırköylü Teğmen Kadri Bey'i Kuva-yı Milliye Teşkilatı kurması için Muğla'ya gönderdi. Ancak Teğmen Kadri Bey Muğla'ya geldiği zaman Mutasarrıf Serficali Hilmi Bey'in de desteği ile Muğla'da Kuva-yı Milliye Teşkilatı'nın kurulmuş olduğuna şahit oldu. Bunun üzerine Teğmen Kadri Bey 17 Haziran 1919 tarihinde Muğla'dan yanına aldığı milislerle Çine'ye geldi. 21 Haziran 1919 tarihinde de Çine'den Aydın'a geçen Teğmen Kadri Bey bu milislerle Yunana karşı Erbeyli Baskını'nı gerçekleştirdi¹⁴.

Diğer taraftan 2 Haziran 1919 tarihinde Çine'deki 57. Fırka Kumandanlığından Harbiye Nezaretine çekilen bir telgrafta, İtalyanların Anadolu İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Badistoni'nin Muğla'ya günöbirlik ziyaretler yaparak işgal için hazırlık yaptığı, bildirildi. 15 Temmuz 1919 tarihinde ise Milas-Güllük'ten Muğla'ya sevk edilen birlikler Bademlik Mevkii'ne çadır kurdular. 22 Temmuz 1919 tarihinde ise General Badistoni Menteşe Mutasarrıfı Serficali Hilmi Bey'i ziyaret ederek; Muğla'yı sadece asayişini sağlamak için işgal edeceklerini, söyledi. Bu ziyaretten bir gün sonra yani 23 Temmuz 1919 tarihinde de Muğla 200 kişilik İtalyan askeri tarafından işgal edildi¹⁵.

Bu işgal olayı, Anadolu'daki Yunan ve İtalyan işgallerine karşı 30 Haziran 1919 tarihinden beri Muğla'da yayınlanmakta olan Menteşe Gazetesi'nin 24 Temmuz 1919 tarihinde çıkacak olan 8.sayısında Menteşe Mutasarrıfı Serficali Hilmi Bey'in yazmış olduğu "Beşeriyete Hat ve Payan Bulunamıyor" adlı makale ile protesto edilmek istendi. Ancak 23 Temmuz 1919 tarihinde İtalyanların Muğla'yı işgal ederek gazeteyi kapatması üzerine bu makale yayınlanamadı. Böylece

11 Ünal Türkeş, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul,1973,s.256-259, Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002,s.114.

12 Türkeş, a.g.e,s.252-255.

13 Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1990,s.152-153. Türkeş, a.g.e,s.208-213.

14 Asaf Gökbel, *Milli Mücadelede Aydın*, Aydın,1964,s.184-186.

15 Çelebi, a.g.e,s.114.

Muğla'nın işgaline karşı Mutasarrıf Serficeli Hilmi Bey'in sesi kesilmiş oldu¹⁶.

8 Ağustos 1919 tarihinde Nazilli'de, Nazilli Heyet-i Milliyesi tarafından I. Nazilli Kongresi toplandı. Bu kongrenin amacı, Bölgenin Yunan işgaline karşı korunması için siyasi, askeri, idari ve ekonomik tedbirler almaktı. Bu kongreye Muğla işgal altında olduğu için Muğla delegeleri katılmadı. Ancak daha sonra Muğla'dan Nazilli'ye giden bir heyet I. Nazilli Kongresi Delegasyonu ile görüştü ve kongrede Muğla ile ilgili alınan, Aydın cephesine lojistik destek sağlanması, kararlarını alarak 18 Ağustos 1919 tarihinde geri Muğla'ya döndü. Bu durum üzerine Muğla'da Mutasarrıf Serficeli Hilmi Bey ve Belediye Başkanı Ragıp Bey'in öncülüğünde yeni bir kongre toplandı. Bu kongrede önce I. Nazilli Kongresi'nin Muğla ile ilgili kararları tartışıldı ve kabul edildi sonra da Menteşe III. Kuva-yı Milliye Komitesi seçildi¹⁷.

I. Nazilli Kongresi'nden sonra Nazilli Heyet-i Milliyesi tüm Güneybatı Anadolu Bölgesini kapsayacak şekilde II. Nazilli Kongresi'ni toplamaya karar verdi. Bu durum üzerine 17 Eylül 1919 tarihinde Menteşe Mutasarrıfı Serficeli Hilmi Bey Mutasarrıflık Binası'nda önemli bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Menteşe'nin İstanbul Hükümeti ile ilişkisini kesmesi ve Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etmesi kararı alındı. 18 Eylül 1919 tarihinde de Mutasarrıf Serficeli Hilmi Bey Muğla'dan Belediye Başkanı Ragıp Bey ve Menteşe III. Kuva-yı Milliye Komitesi Başkanı Hamza Bey'i yanına alarak kongreye katılmak üzere Nazilli'ye hareket etti. 19 Eylül 1919 tarihinde Nazilli'de, Nazilli Heyet-i Milliyesi tarafından II. Nazilli Kongresi toplandı. Bu kongrenin amacı; Bölgedeki Heyet-i Milliye'nin idarelerini daha iyi tanzim etmektir. 23 Eylül 1919 tarihinde sona eren II. Nazilli Kongresi; Nazilli'de kurulacak olan Heyet-i Merkeziye'ye kongrede temsil edilen yerlerden birer temsilcinin seçilmesi, gerekli görülürse diğer yerlerde de Heyet-i Merkeziyeler kurulması, ! Ekim 1919 tarihinde yine Nazilli'de bir toplantının yapılması ve Sivas Kongresi kararları konusunda Heyet-i Milliye'nin bilgilendirilmesi kararları alındı¹⁸.

II. Nazilli Kongresi'nde Menteşe Mutasarrıfı Serficeli Hilmi Bey Demirci Mehmet Efe'den büyük itibar gördü. Burada Mutasarrıf Serficeli Hilmi Bey, Hürriyet ve İtilaf partisi üyelerinin Sivas Kongresi faaliyetlerini Bolşeviklik ve İttihatçılıkla suçlayıp Demirci Mehmet Efe'yi yoldan döndürmek isteyişlerini önledi. Mutasarrıf Serficeli Hilmi Bey'in II. Nazilli Kongresi'ndeki Mustafa Kemal Paşa yanlısı tutumundan rahatsız olan İstanbul Hükümeti onu görevden azil etti ve yerine Canik (Samsun) Mutasarrıfı Ethem Fehmi Bey'i atadı. Ancak bu atamayı ne Menteşe III. Kuva-yı Milliye Komitesi ve ne Demirci Mehmet Efe tanıdı¹⁹.

Bu konuyla ilgili olarak 7 Aralık 1919 tarihinde İstanbul Hükümeti, Dahiliye Nezareti'nden Aydın Valiliğine çekilen bir şifrede; Aydın'da bulunan eski Menteşe Mutasarrıfı Serficeli Hilmi Bey'in yanında bulunduğu anlaşılan Sancağa ait altıncı nev'i şifrenin kendisinden alınması istendi²⁰.

27 Ekim 1919 tarihinde ise Menteşe Mutasarrıfı Serficeli Hilmi Bey yanında Nazilli Heyet-i Milliyesi'nden kişilerle birlikte Sivas'a hareket etti. 13 Kasım 1919 tarihinde Mutasarrıf Serficeli

16 Mevlüt Çelebi, "Menteşe Gazetesi", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı.112, İstanbul,1993,s.223-225.

17 Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri, (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,1998, s.106-108, Akça, a.g.e, s.19-20.

18 Albayrak, a.g.e,s.113-119.

19 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cem yayınevi, İstanbul,1973,s.315, Aydınel, a.g.e, s.245.

20 B.O.A, DH. ŞFR.105, V.55.

Hilmi Bey Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştı²¹.

4 Aralık 1919 tarihinde ise İstanbul Hükümeti Dahiliye Nezareti'nden Sivas Valiliğine yeni bir şifre çekilerek; Altıncı nev'i şifre anahtarının bir nüshasının sabık Mentеше Mutasarrıfı Serficeli Hilmi Bey tarafından iki ay önce Sivas'a götürüldüğünün mutasarrıflık yazışmalarından anlaşıldığını, eğer Hilmi Bey hala orada ise bu anahtarın kendisinden alınarak Vilayet makamında saklanması, istendi²².

Ancak yine aynı tarihte İstanbul Hükümeti Dahiliye Nezareti'nden Mentеше Mutasarrıflığına, Sivas'ta bulunan Mentеше eski Mutasarrıfı Hilmi Bey'den istenen Mentеше Mutasarrıflığına ait altıncı nev'i şifre anahtarının geri getirilmesi ile ilgili olarak şu yazı geldi; "Şifre anahtarı tebdil edildiğinden yenisi derdeste irsaldir"²³.

13 Kasım 1919 tarihinde Nazilli'den Sivas'a ulaşan Mentеше Serficeli Hilmi Bey bundan sonra hep Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etti. 23 Haziran 1920 tarihinde de İçel (Mersin) Sancağı Mutasarrıflığına atandı²⁴.

III- Milli Mücadele Dönemi Adana'daki Faaliyetleri

21 Aralık 1918 tarihinde Adana Fransızlar tarafından işgal edildi. İşgalin başlaması üzerine Adana halkının bir kısmı kuzeye doğru göç etti. İşgali takip eden günlerde Fransızlar isteklerini yerine getirmeyen sivil ve askeri idarecileri görevden alarak yerlerine Ermenileri atadı. Aralık 1918 tarihinde Adana'da Müdafı-yı Hukuk Cemiyeti kuruldu. İstanbul'da kurulan Kilikyalılar Cemiyeti de bu teşkilata destek verdi. Bu cephede Tufan Bey lakaplı Piyade Yüzbaşı Osman Bey, Sinan Paşa takma adıyla Yüzbaşı Ratıp Bey ve Doğan takma adıyla Topçu Binbaşı Kemal Bey Kuva-yı Milliye ordusu ile Fransızlara ağır kayıplar verdirdiler. Bu durum üzerine 28 Mayıs 1920 tarihinde taraflar bir ateşkes antlaşması imzalandı.

Fransızlarla yapılan ateşkes Antlaşmasından sonra güney cephesi yeniden düzenlendi ve Fırat Nehri'nden Mersin'e kadar olan alan Adana Cephesi Kumandanlığı oldu. Bu cephe kumandanlığına da Albay Selahattin Adil Bey atandı. Konya'da Yarıbay Mehmet Hayri Bey kumandasındaki 41. Tümen Adana-Pozantı'ya getirildi. Sinan Tekelioğlu, Adana Cephesi Sol Cenah Bölge Kumandanlığına atandı ve 41. Tümene bağlandı. Böylece Adana Kuva-yı Milliyesi askeri düzene sokulmuş oldu²⁵.

5 Ağustos 1921 günü Mustafa Kemal Paşa Fevzi Paşa ile birlikte Pozantı'ya geldi. Cephe hakkında gerekli bilgileri aldı. Kahramanca savaşan Kuva-yı Milliye'ye teşekkür ettikten sonra onlara isteklerini sordu. Çukurova Kuva-yı Milliye Teşkilatı Mustafa Kemal Paşa'dan; silah ve cephaneye ile Pozantı'nın Mutasarrıflık merkezi yapılmasını istedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa onlara geçici olarak Adana İl Merkezi'nin Pozantı olacağı ve Mersin Sancağının bazı yerleri ile Tarsus ve Karaisalı İlçelerinin yeni il merkezine bağlanacağı sözünü verdi. Bu geçici yönetimin ilk vali vekili de Mersin Sancağı Milletvekili Safa (Özler) Bey oldu²⁶.

21 Akça, *a.g.e.*, s.22.

22 B.O.A. DH. ŞFR,D.105,V.53.

23 B.O.A. DH. ŞFR, D.105,V.52.

24 Çankaya, *a.g.e.*,s.530.

25 Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi, İstanbul,1975,s.321.

26 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul,1991,225, Erdeha, *a.g.e.*,s.322-323.

Cephe durumuna gelince, Çukurova Cephesi'nde Kuva-yı Milliye düzenli bir savaşı yerine tam bir gerilla savaşı uygulamaktaydı. Bu bağlamda 11 Ağustos 1910 tarihinde Kuva-yı Milliye güçleri Adana şehrini bombalandı. Bu bombalama olayından Ermeniler çok endişelendi. Bu olay üzerine Fransız işgal güçleri karşı saldırıya geçerek 15 Ağustos 1920 tarihinde Kurttepe'yi, 19 Ağustos 1920 tarihinde Oba'yı ve 25 Ağustos 1920 tarihinde de Yüreğir'i ele geçirdi²⁷.

Bu arada 5 Eylül 1920 tarihinde TBMM'nde kabul edilen bir yasa ile Valilik ile Milletvekiliği sıfatının aynı kişi üzerinde bulunamayacağı kararı alındı. Bu yasa gereğince Safa Bey Vali Vekilliği görevini bırakarak Milletvekiliği görevini seçti. Bu arada 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması imzalanarak Anadolu'daki işgalin geçici olmadığı tescillendi. Bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşa Adana'da mülki yönetim ile askeri yönetimi birleştirdi ve en yakın arkadaşlarından Nuri Bey'i Adana Vali vekili ve 41. Tümen Kumandanı sıfatıyla Pozantı'ya gönderdi²⁸.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Kilikya bölgesindeki savaşı kökünden bitirmek isteyen Fransızlar 16 Ekim 1920 tarihinde iki güçlü tümenle Kuva-yı Milliye'ye karşı yeni bir saldırı başlattı. Bu saldırı karşısında bütün cepheelerde bir çözüme oldu. Bu durum üzerine Nuri Bey önce tüm emir ve komutayı kendi üzerine aldı sonra da Delibaş İsyanını bastıran birlikleri geri çağırdı. Bu alınan tedbirler sonucu 24 Kasım 1920 tarihinde Adana'daki Fransız saldırısı durduruldu. Bu arada Kozanoğlu Doğan Bey (Binbaşı Kemal) Ermenilerin kalesi olan ve 6 Nisan 1920 tarihinden beri kuşatma altında bulunan Haçin İlçesi'ni 15/16 Ekim 1920 tarihinde ele geçirdi. Daha sonra da Teğmen Saim Bey buraya kaymakam atandı. Ancak 15 Kasım 1920 tarihinde Saim Bey bir baskın sırasında şehit edilince buranın ismi Saimbeyli olarak değiştirildi²⁹.

Fransızlar ise son genel saldırıdan bir sonuç alamayınca barış antlaşması imzalanıncaya kadar Kilikya Cephesi'nde önemli bir harekette bulunmadı. Cephede bu durgunluk devam ederken Vali Vekili Nuri Bey hastalandı ve görevinden affını istedi. Bu durum üzerine 1 Şubat 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Adana Vali Vekilliğine Serfıçeli Hilmi Bey'i ve 41. Tümen Kumandanlığına da Şerif Bey'i atadı³⁰.

Serfıçeli Hilmi Bey Adana Vali vekilliği görevini icra ederken Fransız Hükümeti Kilikya Cephesi'nde savaşa son vermek ve Ankara Hükümeti ile bir anlaşmaya varmak için fırsat kollamaya başladı. Bu bağlamda Ankara Hükümeti'nin Sakarya Savaşı'nı kazanması üzerine 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Hükümeti ile Fransa arasında Ankara Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Hatay dışında bugünkü Türkiye-Suriye sınırı çizildi ve Fransızlar bölgedeki askerlerini çekti³¹.

Şimdi Ankara Hükümeti için en önemli olay Adana'da Ankara Antlaşması'nın bir sürtüşmeye yol açmayacak şekilde uygulanması idi. Bunun için askeri ve mülki yönetimi devralacak iki tecrübeli kişiye ihtiyaç vardı. Serfıçeli Hilmi Bey mesleğinde mutasarrıflığa kadar yükselmiş ve Milli Mücadele'de yararlılık göstermiş bir kişi ise de devletlerarası görüşmelerdeki tecrübesi Ankara Antlaşması'nın uygulanmasında yetersiz kalabilirdi. Sinan Paşa ise iyi bir askerdi ama ne tecrübesi ne de rütbesi yeni görev için yeterli değildi. Bu nedenle 1 Kasım 1921 tarihinde Sinan

27 Erdeha, *a.g.e.*, s.324.

28 Erdeha, *a.g.e.*, s.325.

29 Tansel, *a.g.e.*, s.228-230.

30 Erdeha, *a.g.e.*, s.327.

31 Mustafa Bıyıklı, *Kaynakçalı Türk Dış Politikası Kronolojisi (1919-1938)*, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2011, s.51.

Bey'in yerine Kastamonu dolayları kumandanı Muhittin Paşa atandı. Serficeli Hilmi Bey'in yerine de Fransız Koleji'nden mezun, Mülkiye'yi bitirmiş ve mesleğinin bütün kademelerinde bulunmuş Dahiliye Vekaleti Müsteşarı Hamit Bey tayin edildi. 27 Eylül 1922 tarihinde ise Serficeli Hilmi Bey Diyarbakır Vali Vekilliğine getirildi³².

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son döneminde iç ve dış olayların hat safhaya ulaştığı bir dönemde 1872 yılında Manastır Vilayetinin Serfiçe Sancağında dünyaya geldi. Bu nedenle aynı zamanda Serfiçeli Hilmi Bey olarak da anıldı. Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra kısa bir süre öğretmenlik yapan Hilmi Bey daha sonra Kaymakamlık stajına başladı. Stajını tamamladıktan sonra Osmanlı topraklarının değişik yerlerinde Kaymakamlık yapan Hilmi Bey 1909 yılında Mutasarrıflığa terfi etti.

I. Dünya Savaşı sırasında yani 1915 ile 1917 yılları arasında Bitlis Vilayetinin önce Siirt sonra da Genç Sancaklarında görev yaparken Hilmi Bey dönemin Osmanlı Hükümeti'nin çıkardığı Ermeni Tehcir Kanununun en iyi şekilde uygulanması için elinden geleni yaptı. Bu bağlamda önce Siirt ve sonra da Genç Sancağındaki isyancı Ermeniler buldukları yerlerden Musul ve Suriye Bölgesine güvenli bir şekilde sevk edildi. İşte bu dönemde daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olacak olan Mustafa Kemal Paşa ile burada tanışan Hilmi Bey bu ilişkisini daha sonra ilerleterek sürdürdü.

1917 yılında Genç Mutasarrıflığından Menteşe Mutasarrıflığına atanan Hilmi Bey burada göreve yaparken 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi. Bu işgal olayı Menteşe'de (Muğla) Mutasarrıf Hilmi Bey'in de desteği ile hem İstanbul Hükümeti nezdinde hem de bir miting ile protesto edildi. Daha sonra Menteşe'de (Muğla) Kuva-yı Milliye Teşkilatı'nın kurulmasında ve bu teşkilat üyelerinin kendisiyle birlikte Nazilli Kongrelerine katılmasında Mutasarrıf Hilmi Bey öncü rol oynadı. Buradan da daha Genç Mutasarrıflığı döneminde tanışıklığı olduğu Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etmek üzere Sivas'a gitti. Böylece Mutasarrıf Hilmi Bey Mustafa Kemal Paşa'nın lideri olduğu Milli Mücadele'ye katılmış oldu.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Urfa, Antep, Maraş ve Adana Fransızlar tarafından işgal edildi. Bu dönemde yani 1 Şubat 1921 tarihinde Hilmi Bey Kuva-yı Milliye Teşkilatını düzenlemek ve Fransızlara karşı daha etkili mücadele etmek için Adana Vali Vekilliğine atandı. Bu dönemde Ankara Hükümeti ile Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması imzalandı.

Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın güvendiği bürokratlar arasında yer alan Hilmi Bey sırasıyla Diyarbakır Vali Vekilliği, Elazığ, Sivas ve Trabzon Valilikleri yaptı ve 1931 yılında da yaş haddinden emekliye ayrıldı.

Meslek hayatında başarılı bir idareci olan Hilmi Bey Osmanlı Devleti döneminde 1915

Ermeni Tehcirinde görev aldı. Milli Mücadele'nin başında İstanbul Hükümeti'nin bir idarecisi

olmasına rağmen kısa süre sonra gerçekleri görerek Ankara Hükümeti'nin yanına geçti.

Cumhuriyetin ilanından sonraki yıllarda Mustafa Kemal Atatürk'e yakın bir bürokrat olarak devrimlerin halka benimsetilmesinde önemli görevler üstlendi.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

B.O.A, İ.DH.1516/32

B.O.A,DH. ŞFR.105, V.55

B.O.A. DH. ŞFR, D.105,V.53

B.O.A. DH. ŞFR, D.105,V.52

B.O.A,MF. MKT. 207/37.1

Kitaplar:

Akça, Bayram, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2002.

Albayrak, Mustafa, *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri, (17 Mart 1919-2 Ağustos 1920)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,1998,

Armaoğlu, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt. 1,1914-1980*,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara,1992

Aydinel, Sıtkı, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1990.

Bakar, Bülent, *Ermeni Tehciri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2009.

Belgelerle Ermeni Sorunu, Genelkurmay, ATASE Yayınları, Ankara,1992.

Bıyıklı, Mustafa, *Kaynakçalı Türk Dış Politikası Kronolojisi (1919-1938)*, Hiperlink Yayınları, İstanbul,2011.

Çankaya, Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara,1968-1969.

Çelebi, Mevlüt, "Menteşe Gazetesi", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı.112, İstanbul,1993.

Çelebi, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Erdeha, Kamil, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi, İstanbul,1975

Gökbel, Asaf, *Milli Mücadelede Aydın*, Aydın,1964.

Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1988.

Özdemir, Hikmet, v.d, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2004

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Cem yayınevi, İstanbul,1973.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul,1991.

Türkeş, Ünal, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul,1973

Yeghiayan, Varteks, *Malta Belgeleri, İngiliz Dışişleri Bakanlığı "Türk Savaş Suçluları" Dosyası*, İstanbul,1991.

Dr. Sc.
Pajazit HAJZERİKolejji UBT – Higher Education
Institution, Lagjja Kalabria, 10000
Prishtine, Kosovo
phajzeri@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6774-0343>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 11/05/2022 16/06/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1115199>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Cultural Heritage and Political Influences in favor and Falsification of Religious Monuments in Mitrovica

Mitrovica İlçesindeki Dini Anıtların Lehinde ve Tahrifatında Kültürel Miras ve Siyasi Etkiler

Abstract

Monuments of Cultural Heritage in Kosovo together with a large number of religious monuments of Christian as well as Islamic worship were posed to political influences and had to change the identity for which they are called upon.

The issue which this paper will address is that of Boletini Church in Mitrovica (Sokolica Monastery).

The church in question served as a sanctuary (synagogue) of the accountants of Boletini family who owned the Millstone mine. This sanctuary, which later is converted into an Orthodox church, belongs to the nineteenth century and in 1956 is declared a women's monastery.

The history of religions teaches us that most of the monasteries had their own properties and population who protected the monastery, performed rituals, and paid taxes to the monastery.

Sokolica Monastery is not found in any of the medieval sources as allegedly being from XIII-XIV centuries. At the same time, there is no population identified with this monastery and the monastery did not have even a yard of its own. All the surrounding property was occupied by Serbian regime during the time when Kosovo was occupied by Serbia.

All the monastery properties were properties of Isa Boletini's family that were unjustly taken by the Serbian regime during the reconquest, while after the war ended in 1999, this act was also assisted by the Kosovo institutions for their own political interests and individual benefits.

Keywords: History, Heritage, Culture, Monument, Property.

ATIF: HAJZERİ Pajazit, "Mitrovica İlçesindeki Dini Anıtların Lehinde ve Tahrifatında Kültürel Miras ve Siyasi Etkiler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/2 (Haziran 2022), s. (490-498)

CITE: HAJZERİ Pajazit, "Cultural Heritage and Political Influences in favor and Falsification of Religious Monuments in Mitrovica district", *Journal of History and Future*, 8/2 (June 2022), pp. (490-498)

Cultural heritage and political influences in favor and falsification of religious monuments

Forgery, politicization, and adaptation of religious objects are very serious crimes against world civilization that dates many years back. Historical arguments today let us know how often, during human history, civilizations around every corner of the world have been destroyed or adapted by new foreign settlers.

Within this setting, objects (like different buildings or temples) were also burnt or ruined, as this practice was more emphasized in older times, whereas since the Middle Ages onwards significant temples and buildings have faced forgery, namely, their alteration by new rulers.

There have been many forgeries of religious objects, but the most apparent are the forgeries of buildings in the city of Jerusalem (before and after the crusades), then the forgery of the wonderful Alhambra mosque in Cordoba, Spain, and the attempted forgery of Hagia Sophia church in Constantinople etc.

As an integral part of the world and Europe, the region of Kosovo is not an exception from this practice given that this region is located at the junction of roads linking the West with the East, and thus it was necessarily exposed to numerous external interferences and such interventions caused destruction and forgery of religious objects.

There are numerous cases when Latin rite churches were converted into Orthodox churches, as is the case of Gračanica monastery, and many churches were also converted into mosques during Ottoman rule.¹

In Kosova region, forgery and politicization of religious objects go through several stages, depending on political developments, wars, and change of rulers. The first most obvious stage evidenced also by different foreign researchers is that from the 11th-14th centuries, a period when the state of Rasha ruled the region of Kosova.

To carry out political influence over the local Arbër (Albanian) population, the state apparatus planned the conversion of many Latin rite churches into Orthodox churches as to increase as much as possible the conversion of the population into Orthodox. Such churches apparent even to this day are the churches in Banjska, Trepça, Novobërda, Janjeva, Gračanica, Peja, Gjakova, Prizren, etc. However, kings of Rasha built new churches to indicate the connection between church and state.²

The second stage is the Ottoman period from the 15th century when according to data we encounter churches converted into mosques, but nevertheless large churches and monasteries were not altered.

The third stage is the period that includes the formation of the Serbian state from the Congress of Berlin in the late 19th century, where innumerable mosques were destroyed, especially in Sanxhak of Nish.

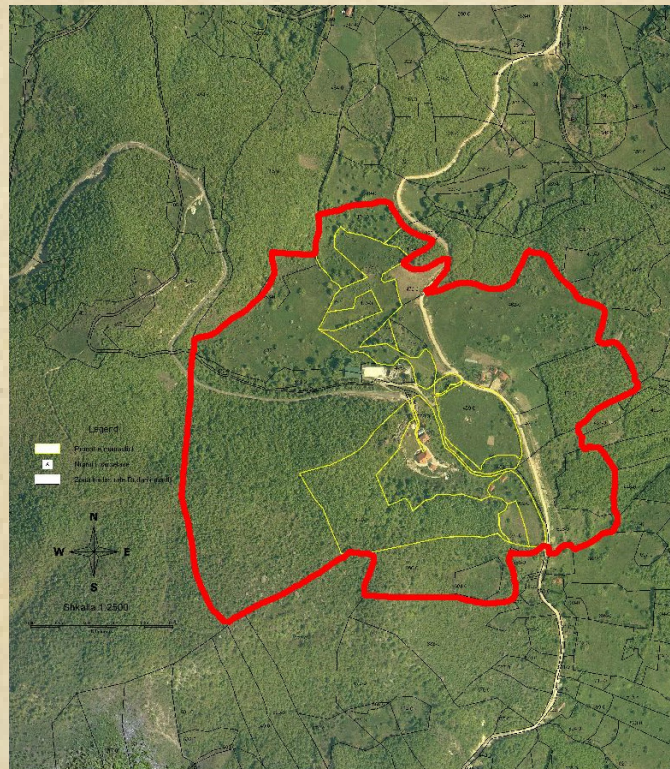
1 Jahja Drançolli, Monumentet e kultit katolik gjatë mesjetës në Kosovë, Konferenca Ipeskvnore e Shqipërisë, Krishtërimi ndër Shqiptar, Simpozium Ndërkombëtar, Tiranë, 16 - 19 Nëntor 1999, Shkodër, 2000, pp. 145, 151.

2 Ibid.

The fourth stage is the period when S. Millosheviç became in charge of Yugoslavia, and the conversions that had started earlier now became official, not that the aforementioned had religious devotion, but because the policy was determined by Serbian Academy of Sciences in Belgrade.

Boletini Church is in the framework of forgeries of Christian religious monuments in Kosova, first by being converted into a Slavic Orthodox church, and later into a monastery (by the Serbo-Slavic occupation), which has now been officially called a 13th-14th century monastery by Kosova Ministry of Culture, Youth and Sport.

The map³ presented in this paper derives from the Comprehensive Proposal for the Kosova Status Settlement, February 2, 2007, in which we notice the security in the surrounding area of Sokolica monastery, which alone covers more area than the entire Boletini village put together. This area includes also the complex of Isa Boletini's towers, whose properties were unjustly taken and joined the monastery property.

Zonë e mbrojtur rreth kishës Boletini is located 6-7 km north of Mitrovica. The highest point of the village is called Sokolica.⁴

Sokolica mountain range is on three sides of Ibër river, and it is connected with Shala (of Bajgora PH) only on the eastern side⁵.

3 Kosovo Cadastral Agency

4 Tafil Boletini, Pranë Isa Boletinit, Kujtime 1, (1892-1916), përgatitur nga Marenglen Verli, Tetovë, 1996, p. 17.

5 Tafil Boletini, Kujtime, Pranë Isa Boletinit (1892-1916) & Përballë sfidave të kohës (1916-1963), përgatitur nga Marenglen Verli, Tiranë, 2011, p. 23.

At the border of Boletini and Zhazha villages, in a place called Petkovica, entering Zhazha on the right side of the road, are the graves of Jews.⁶ The history of Boletini church begins exactly with the Boletini Jews. After Artana's economy dropped off, a considerable number of the community moved to Prishtina, Mitrovica, and other Kosova towns.

Isa Boletini's family had a company which dealt with the processing of stones for mills. The activist of Albanian issue Isa Boletini had brought in his properties some Jewish families, who are reportedly known throughout the Mediterranean, to assist in running the company. A Jewish family which dealt with the assist managing of the company moved very close to Isa Boletini's house, a place called Guri i tupanit (Eng. the Drum's Stone), while other families were not very far from this family. They mainly dealt with working the land and preserving the cattle of Isa Boletini's family. They were allowed to use a neglected small cult object for Jewish community.⁷ Other researchers think that this cult object was formerly a small Catholic chapel owned by the Boletini family before converting into Muslim, or any small cult object built to meet the conditions of the Jewish community brought in this village, and by no means was it a Serbian church built in the 14th century, as propagated by daily politics and perfidious Serbian science.⁸

After the occupation of Kosova, the Jewish community became assimilated into Serbian Jews. Avrami's family, whose house was at Guri i tupanit, suffered the same fate. Their worship object was converted into a small Orthodox chapel, which not only was expanded with the confiscation of Isa Boletini's properties in 1953,⁹ but it was also modified by changing the entry and attaching another part to it – a part that was almost as large as the chapel itself. Those who have visited the chapel or analyzed the pictures released on the internet can easily conclude that the object once was much smaller. After this period, major investments were made; the history of this small chapel was falsified and it was named Sokolica monastery.

Speaking of his ancestors, Tafil Boletini quotes: "Seeking for a place to live, they liked Sokolica mountains, 6-7 km north of Mitrovica (which at the time did not exist) close to Shala",¹⁰ which means that Boletini village was founded by the ancestors of Isa Boletini, and the church could not have existed since there was no worshipper or surrounding houses in the village.

The first interventions were performed in church whereas later began the construction of its accompanying objects. Until the 1990s there have not been any significant development, but after the war ended in 1999 onwards exceptional investments have been made by the internationals, Serbians, and Albanians from the Government of Kosova.

---

6 Qazim Namani, *Hebrejt në Kosovë*, Vjetar, Agency of *State Archives of Kosova*, XXXVII-XXXVIII, Prishtinë, 2007, pp. 98, 111; Qazim Namani, *Migrimet e para hebreje në Gadishullin Ballkanik*, material në dorshkrim, p. 8.

7 Ibid. p. 7.

8 Ibid., pp. 7, 8.

9 Ibid. p. 8.

10 Tafil Boletini, *Kujtime*, op. cit., p. 22.

Fig. 1. Church building built in two construction phases (where the arrow is) photo author

The construction of the church began with the roof division. On the left side, where the other part of the church was built, you can see a door added (this is obvious also if seen from the back).

Fig. 2. The church from the back, the point where the arrow points is the meeting of the new building from the old one. photo author

At the back of the church, where the second stage of construction took place, there are some forgery traces remained despite the care that these traces disappear entirely.

We encounter traces of forgery in every part of the church, especially in the lintel above the inner entrance door where the real entrance was situated (i.e., the entrance of the church in the past).

The church's entrance was west and as a second element to enter the church were two steps. All religious buildings except for the mosque were in a lower level. This practice was followed during the Ottoman rule in Kosova, while objects of worship before Ottoman period did not have this element.

Sokolica monastery is situated on the rugged slopes of Sokolica mountain, 10 km east of Zvečan, near Mitrovica. Sokolica monastery is dedicated to the Holy Virgin. Near the church of the monastery is a source of healing water. The church is made of carved stones, with a semi-circular apse and a shallow arc. Interior facade has recently been completed with images of people and animals.

All the buildings of the church are of the 20th-21st centuries. Conservation and restoration of the monastery complex, including the church, were carried out from 1995 to 1996.¹¹

Fig. 3. Another element of church forgery, photo author

In 1956, Boletini Church was announced a women's monastery. Today, the area around Sokolica monastery is inhabited only by pure ethnic Albanian population. The last "Serbian" family who moved out from there in 1967¹² had Avrami as its head of the family.¹³ Avrami as a name is found everywhere in the Mediterranean region but not in the Slavic region meaning that Avrami was a Serbian assimilated

11 www.panacomp.net/srbija?mesto=srbija_sokolica

12 Ibid.

13 The name "Avram" itself makes us suspect in Serbians (more in Serbian Jews since the name cannot be found anywhere in the Slavic countries).

Fig. 3. Blessed Virgin with Christ, photo author
 Jew who lived in Boletini.

The sculpture of the Holy Virgin with Christ on her lap (Alb. “Zonja e bekuar dhe krishti”) made in marble is thought to be of the 14th century, which according to abbess Makaria came from Banjska monastery to be saved from Turks destruction. But, as we know, Banjska monastery has never been destroyed by the Turks, and the sculpture did not belong to the monastery because, if it did, the first action that would have occurred after the invasion of Kosova from Serbia would be the return of the sculpture to where it came from.

The truth of the ownership of the sculpture lies in Trepça’s Sase church. After the destruction of Sase church in Trepça, a Serbian from Boletini village took the sculpture using a wooden cart, and en route to Boletini he damaged the sculpture by dropping it from the cart; Both the face of the Holy Virgin and that of the Christ were damaged. This sculpture remained for a long time in a small cave underneath the rocks before entering the church. The reason why the sculpture remained outside the church was that it belonged to a Catholic church and was not part of the Orthodox rite.¹⁴

Fig. 5. The interior of the Boletin church “fresco”, photo author

Fig 6. The interior of the Boletin church “fresco”, photo author

The church has two windows in the front side which are turret shaped. It also has two windows east: the window of the apse and the one above it, while at the back and west it has no windows at all. The church ceiling is vaulted throughout the segment.

To justify the invasion of Kosovo, since the 19th century, Serbian historiography along with Serbian anthropological school of Jovan Cvijiq, made a lot of speculation on the issue of adaption of monuments of Christian worship. In this regard were also included state districts of the communist Kingdom of Yugoslavia. Such speculation and manipulation intensified especially after 1981s until

today.¹⁵

Since our historiography led by the politics of the day silenced this issue up to now, Serbian speculative reports mentioned above found supporters also in the world. Facing such speculation, recently a part of our prominent scholars, such as: Gapsër Gjini, Skënder Rizaj, Zef Mirdita, Shan Zefi, Jahja Drançolli, Fejaz Drançolli, and others, began to break down Serbian historiography on the issue of Christian worship monuments using their objective results.¹⁶

In none of the works that deal with the medieval period, let's say with Zveçan castle, or subsequent memorials as Banjska monastery, is mentioned Sokolica monastery or church; therefore, this absence in documents and early papers means that it did not belong to the 14th century but to a later period.

Conclusion

In a few words, all forgeries or alternations occurred during a long period of time in this region, are apparent to everyone's eye, regarding the objects that still exist to this day, of course. Today, we encounter such objects in almost every settlement in Kosova.

However, this paper will focus only on those that are particularly politicized by Serbia, as is the case with the Boletini Church (women's monastery 1956).

References

Boletini, Tafil. [1996]. Pranë Isa Boletinit, Kujtime 1, (1892-1916), përgatitur nga Marenglen Verli, Tetovë;

Boletini, Tafil. [2011]. Kujtime, Pranë Isa Boletinit (1892-1916) & Përballë sfidave të kohës (1916-1963), përgatitur nga Marenglen Verli, Tiranë;

Drançolli, Jahj. [2000]. Monumentet e kultit katolik gjatë mesjetës në Kosovë, Konferenca Ipeshkvnore e Shqipërisë, Krishtërimi ndër Shqiptar, Simpozium Ndërkombëtar, Tiranë, 16 - 19 Nëntor 1999, Shkodër;

Kosovo Cadastral Agency

Namani, Qazim. [2007]. Hebrejt në Kosovë, Vjetar, Agency of *State Archives of Kosova*, XXXVII-XXXVIII, Prishtinë;

Qazim Namani, Migrimet e para hebreje në Gadishullin Ballkanik, material në dorshkrim
www.panacomp.net/srbija?mesto=srbija_sokolica

---

15 Jahja Drançolli, Monumentet e kultit, op. cit., p. 145.

16 Ibid.

Doktora Öğrencisi
Esmâ ÇAKIRDokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü
avesmacakir@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7384-3883>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 02/06/2022 21/06/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1125022>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

XVII. Yüzyıl Batılı Seyyahların Eserlerinde ve Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Etnik Klişeleştirme

Ethnic Stereotyping in the Works of Seventeenth-Century Western Travelers and the Evliya Çelebi's Seyahatname

Öz

XVII. Yüzyıl'da diğer zamanlara nazaran oldukça çok sayıda Avrupalı seyyah Osmanlı İmparatorluğunu ziyaret etmiş ve bu ziyaretlerini de o sırada Avrupa'da çokça okunan bir tür olan seyahatname şekline getirerek yayınlamıştır. Avrupa'da durum bu iken Osmanlı'da henüz matbaa yoktur, seyahatname yazmak şöyle dursun kamu görevi ya da ticaret gibi zorlayıcı bir sebep olmaksızın seyahat etmek çokça rastlanırlar bir durum değildir. Avrupalı seyyahların Osmanlı'yı ziyaretleri, hem onların Osmanlı toplumunu hem de Osmanlı toplumundaki fertlerin onları gözlemlemesine yol açar. İşte bu gözlemlerin Avrupalı tarafını seyahatnamelerden okurken Osmanlı tarafına ilişkin olanları şu anda bilinen bu ölçekteki tek eser olan Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde görmek mümkündür. Bu gözlemlere bakıldığında her bir tarafın diğerini, çoğunlukla mesnedi olmayan bir takım klişelerle tanımladıkları görülmektedir. Bu alandaki çalışmalarda "etnik klişeleştirme" teriminin kullanımı Robert Dankoff'a aittir. Bu klişelerden bazıları zamana yenik düşmüş bazıları ise günümüzde var olan etnik ve dinî klişelere zemin hazırlamıştır. Bizim bu çalışmada amacımız XVII. Yüzyılda Osmanlı topraklarını ziyaret eden bazı Batılı seyyahların ve Evliya Çelebi'nin kullandığı etnik kökene dayalı bu klişelerin tespiti ve bunlar üzerinden tarafların birbirlerini algılayış biçimlerini karşılaştırmaktır.

Araştırma sonucunda görülmüştür ki; ilgili dönemde Osmanlı ülkesini ziyaret eden batılı seyyahlar sadece burada yaşayan Türkler değil Hristiyan başka gruplarla ilgili de çeşitli önyargılara sahiptirler ve bu önyargılar bir takım klişeleştirmelere yol açmıştır. Bununla birlikte aynı dönem için benzer bir tutum Evliya Çelebi için de geçerlidir. Evliya Çelebi de Türkler dahil olmak üzere, bir çok etnik grupla ilgili çeşitli klişeler kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Etnik Klişeleştirme, Batılı Seyyahlar, Evliya Çelebi, Türkler, Gayrı Müslimler, Önyargı

ATIF: ÇAKIR Esmâ, "XVII. Yüzyıl Batılı Seyyahların Eserlerinde ve Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Etnik Klişeleştirme", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/2 (Haziran 2022), s. (499-514)

CITE: ÇAKIR Esmâ, "Ethnic Stereotyping in the Works of Seventeenth-Century Western Travelers and the Evliya Çelebi's Seyahatname", *Journal of History and Future*, 8/2 (June 2022), pp. (499-514)

Abstract

In the seventeenth century, compared to other times, a large number of European travelers visited the Ottoman Empire and published these visits in the form of travelogues, a genre that was widely read in Europe at that time. While this is the situation in Europe, there was no printing press in the Ottoman Empire yet; it was not common to travel without a compelling reason such as public work or business. The visits of European travelers to the Ottoman Empire lead them to observe the Ottoman society and the members of the Ottoman society to observe them. While reading the European side of these observations from travel books, it is possible to read the Ottoman side from the travel book of Evliya Çelebi, which is the only work of this scale currently known. Looking at these observations, it is seen that each side defines the other with a set of stereotypes that are mostly ungrounded. The use of the term “ethnic stereotyping” in studies in the field belongs to Robert Dankoff. Some of these clichés have lost in time, and some have paved the way for ethnic and religious stereotypes that exist today. Our aim in this study is to identify these ethnic-based stereotypes used by some Western travelers who visited the Ottoman lands in the seventeenth century, and Evliya Çelebi and to compare the ways in which the parties perceive each other.

As a result of the research, it was seen that; Western travelers in the seventeenth century had various prejudices about not only Turks living here but also other Christian groups, and these prejudices led to some stereotypes. However, a similar attitude is also valid for Evliya Çelebi for the same period. Evliya Çelebi also used various stereotypes related to many ethnic groups, including Turks.

Keywords: Ottoman Empire, Ethnic Stereotyping, Western Travelers, Evliya Çelebi, Turks, Non-Muslims

Giriş

Osmanlı’da Müslümanlar ve Gayri Müslimler Ayrımı

Osmanlı İmparatorluğunda halkın “millet sistemi” denilen dinsel ayrıma tam olarak hangi tarihten itibaren tabi tutulduğu konusu tartışmalıdır.¹ Bununla birlikte aslında daha temel ayırımın Müslümanlar ve diğerleri şeklinde olduğu söylenebilir. Diğer milletler denildiğinde kastedilen ise daha çok Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudilerdir. XVII. Yüzyıl itibariyle Osmanlı’da ilk nüfus sayımına daha uzun zaman vardır. Fakat ele aldığımız dönemde, Osmanlı topraklarının Anadolu ve yakın çevresine isabet eden kısmında, tam sayıları bilinmemekle birlikte diğer gayrimüslimlere nazaran daha az nüfusta olan Kiptiler, Süryaniler, Keldanîler, Marunîler, Katolik Rumlar, Gregoryenler, Nasturiler, Yakubîler, Melkitler ve Mandeilerin yaşadıkları bilinmektedir.²

Osmanlı Devletinde gerek askeri yükümlülükler gerek ödenen vergiler ve hatta ceza hukukuna ilişkin hükümler Müslümanlar ve diğerleri ayrımına göre belirlenmektedir. Özetle

1 Millet sisteminin ne zaman başladığına ilişkin tartışmalar için bkz. Nuri Adıyeke, “Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi”, *Yeni Türkiye*, 60 (2014), s. 1-13.

2 Bkz. M. Sami Baybal, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Osmanlı’da Yaşayan Gayrimüslimlerin Durumları*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992, s. 37.

kişinin dini, onun nasıl giyinebileceğine, ne yiyip içebileceğine, yaşayacağı yere, yapacağı işe, evlenebileceği kimseye, alabileceği eğitime ve öldüğünde malvarlığına ne olacağına ilişkin her aşamada belirleyicidir. Zaten devletin, tüm halkın din gözetmeksizin aynı kurallara tabi olduğuna dair bir iddiası da yoktur.³

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimler, genellikle şehrin kenar semtlerinde veya dış mahallelerinde gruplar halinde yaşamışlardır. Yahudiler ise çoğu yerde denizden uzaklaşmamış ve sahillerde oturmayı tercih etmişlerdir.⁴ Anadolu'daki şehirlerde kendi mahallelerinde, kırsal kesimde ise kendi köylerinde yaşayan gayrimüslimlerin, Müslümanlarca kutsal kabul edilen bazı bölgelere yerleşmeleri fermanlarla yasaklanmıştır.

Aslında Osmanlı Devleti'nde, gayrimüslimlerin Müslüman mahallelerinde oturabilme hakkı olduğu gibi Müslümanların da gayrimüslimlerin yerleştiği mahallelerde oturma hakları vardır. Fakat Müslümanlar, gayrimüslim tebanın oturduğu mahalleleri fazla tercih etmezken, gayrimüslimlerin de Müslüman mahallelerini tercih ettiklerine dair net bilgiler mevcut değildir. Zira içinde kale ve sur olan neredeyse her şehirde Müslümanlar kale içinde otururken gayrimüslimler orayı tercih etmemektedirler.⁵

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin nüfus kayıtları da yine bağlı oldukları millet teşkilâtı tarafından tutulmakta; doğum, ölüm ve evlenmelerine ilişkin işler ilgili dini kurumlarca yürütülmektedir. Bu nedenle Osmanlı yönetimi, ülkesinde yaşayan gayrimüslim tebanın nüfusunu da yine bu teşkilâtın kayıtlarından takip etmektedir. Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1831 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu sayım da yine din esasına dayanmaktadır. Fakat sadece erkekleri kapsadığı ve bazı bölgelerde sayım yapılmadığı da dikkate alındığında, Rumeli ve Anadolu'daki gerçek nüfusu yansıtmaktan oldukça uzaktır. 1831 sayımının sonuçlarına göre, Anadolu'da Müslümanların nüfus içindeki payı %83.70'tir. Buna karşılık gayrimüslimlerininki ise %16'dır.⁶

Hıristiyanlar ile Müslümanların Birbirlerini Algılayış Biçimleri

Ele aldığımız dönemde Anadolu'da Müslümanlar tarafından Hıristiyan yabancılara "Frenk" denilmektedir. Bunun kaynağı; Habsburglara karşı Osmanlı'nın Fransızlara yaklaşması ve Fransızlara verilen ilk kapitülasyonlar sonrasında bir süre diğer uluslara ait gemilerin bile Fransız bayraklı olması mıdır bilinmez, ancak bu durum seyyahlarca ilk göze çarpan ayrıntılardan biridir. Benzer şekilde yabancılar tarafından da tüm Müslümanlara, Türk olup olmadıklarına bakılmaksızın, Türk denilmektedir. Bu sadece Batılı seyyahların değil yüzyıllar boyunca Batılıların etnik kökenine bakmaksızın tüm Müslümanlar için kullandıkları genel bir kavramdır.

Görünüşe göre hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar "kafir" ifadesi aynı şeyi kastetmektedir, aradaki tek fark terimin yönelik olduğu kesimdir. Her bir tarafın birbirini algılayış biçiminde bir koşutluk olduğunu ileri süren Bernard Lewis her ikisinin de diğerini rakip olarak gördüğünü ve fakat bunu açıklamaya yanaşmadığını iddia etmektedir. Bunun bir delili olarak ise Hıristiyanların

3 Zimmilerin Müslümanların üstünlüğünü kabul etme yükümlülüklerine ilişkin bkz. J. Tolan, H. Laurens, G. Veinstein, *Europe and the Islamic World: A History*, Princeton University Press, 2013, s. 49.

4 Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, İstanbul, 1988, s. 19.

5 M. Sami Baybal, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Anadolu'da Yaşayan Gayrimüslimlerin Durumları", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001/ Güz, Sayı XII, s. 84.

6 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi*, İstanbul, 1990.

Müslümanlara “Mağribi”, “Serazen”, “Türk” ya da “Tatar” gibi etnik terimler kullanırken Müslümanların da Avrupalı sakinleri “Rum”, “Frenk” ya da “Slav” olarak adlandırmasını gösterir.⁷ Lewis, kendinden olmayanları aşağılamanın ve küçültücü ifadelerle nitelemenin her uygarlıkta görülen bir durum olduğuna dikkat çeker:

*“Tarihin bilinen en büyük uygarlıklarının hepsi istisnasız olarak kendilerini tek başına yeterli görmüş kendileri dışında kalanları ve hatta kendi içlerindeki alt kültürleri ve düşük statülü kesimleri aşağılayıcı bir tavırla barbar, bizden olmayan, dokunulmaz, kâfir, yabancı, şeytan saymış ve hakarete dönük daha teklifsiz daha kaba terimlerle anmışlardır.”*⁸

Burada ele aldığımız Batılı seyyahlar da, Lewis’in dikkat çektiği gibi, çeşitli önyargılarla, gayrimüslimlerin aşağılanması yerli halk tarafından normal karşılandığını, gayrimüslimlerin, özellikle de dışarıdan gelen gayrimüslimlerin sözlü ve bazen de fiziksel şiddete varan davranışlara maruz kaldıklarını iddia ederler. Seyyah Blount bütün şehirlerde bir yabancının hakaret ve yadırgayıcı davranışlarla rahatsız edilmediği hiçbir yer görmediğini savunur.⁹ Ancak İstanbul’da yabancı ülkeler elçilikler açmaya başladıkça, yabancıların artık karşılaştıkları haksız tutumları bu elçilere bildirerek, failerin cezalandırılmasını sağladıkları da seyyahlarca ifade edilmektedir.¹⁰

Seyyahların Gözünden Azınlıklar

Mantran, Müslümanların ve diğer din mensuplarının mesleki faaliyetlerini ifa ederken sokakta yan yana olsalar da, ikamet konusunda durumun hiç de böyle olmadığını, azınlıkların genelde kiliselerin etrafında yahut havzasında toplanmış olarak yaşadıklarını ifade eder.¹¹ Bununla birlikte gayrimüslim gruplara karşı “açık husumetlere” ve “ağır kötü muamelelere”, “şiddet hareketlerine” Osmanlı’da en azından o devirde rastlanmadığını da ekler.¹²

Seyyah Henry Blount ise ülkedeki Hıristiyanların durumlarını şöyle özetler:

*“Latinler Katolik ama sayıları son derece az olduğundan hor görürler ve ciddiye alınmazlar. Ermeniler ya da Keldaniler de Hıristiyan ama diğerlerine göre Müslümanlıktan daha fazla etkilenmişler. Rum Ortodoks Kilisesi ayrıca Roma Kilisesinden biraz daha az görünmekte.”*¹³

Seyyahın nasıl bir kıyaslama ile bu sonuca vardığına dair elimizde bir veri mevcut değildir ancak o, Osmanlıdaki Hıristiyan nüfusun gittikçe azaldığını öne sürmektedir:

*“Ancak tüm Türkiye’deki Hıristiyan sayısı hatırı sayılır bir şekilde azalmış ve fetihler sırasındaki kıyımın yanı sıra başka yöntemlerle de sayıları her gün azalmaya devam etmektedir.”*¹⁴

Mantran ise gerek Osmanlı yönetimi tarafından denetlenmenin kolaylığı gerekse yargı

7 Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2020, s. 79.

8 Lewis, *a.g.e.*, s. 91.

9 Henry Blount, *Doğu Akdeniz’e Yolculuk (1634)*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 13.

10 Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2017, s. 44. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Tolan, Laurens, Veinstein, *Europe and the Islamic World*, s. 221.

11 Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat*, çev. M. A. Kılıçbay, İstanbul, 1991, s. 48.

12 Mantran, *a.g.e.*, s. 49.

13 Blount, *a.g.e.*, s. 96.

14 Blount, *a.g.e.*, s. 96.

yetkisinin dini önderler eliyle kullanılması nedeniyle dinsel veya etnik kökene göre bir araya toplama usulünün Osmanlı yönetimi tarafından teşvik edilmiş olabileceğini ifade eder.¹⁵ Bu dini önderler Yahudiler için hahambaşı, Rumlar ve Ermeniler için patriklerdir.

Batılı Seyyahların Osmanlıdaki Hıristiyanların Birbirileri ile İlişkilerine Dair Gözlemleri ve İhtidaya İlişkin Görüşleri

Hıristiyan seyyahların Müslümanlığı seçen eski dindaşlarına ilişkin tavırları da oldukça dikkat çekicidir. Fakat buna geçmeden önce farklı Hıristiyan grupların birbirlerine karşı tutumlarına ilişkin seyyahların gözlemlerine bakmak yerinde olacaktır. Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahlar genelde ülke içinde yaşayan ve farklı mezheplerden olan Hıristiyanların birbirleri ile iyi ilişkiler içinde olmadıklarını gözlemlemişlerdir. Bu gözlemlere göre farklı Hıristiyan mezhep mensupları birbirlerinden devlet yönetimiyle iyi geçinmeyi tercih etmektedirler. Hatta Hıristiyanlar arasındaki bu karşılıklı husumetin boyutu öylesine ileri bir seviyeye taşınmıştır ki “*Hıristiyanların kötülüklerine çoğunlukla Türkler ve dönmeler engel olmuştur*”¹⁶ şeklinde ifadelere rastlanmaktadır.

Blount “Latin, Ermeni, Rum ya da Bulgaristan ve Sırbistan bölgesinden gelen, sadece Aziz John adına vaftiz edilen” diyerek farklı mezheplerden olduklarını ifade ettiği bu Hıristiyanların “*mezhep olarak birbirlerine karşı tehlikeli boyutta kötü niyetli*” olduklarını ifade eder. Seyyah; bu cemaatlerden her birinin Türkleri diğerlerinden daha çok sevdiğini ve birbirleri aleyhine muhbir olarak Türklere hizmet ettiğini ve alet olduklarını belirtir. Ona göre “*Rum Ortodoks Kilisesi’nin Roma’ya duyduğu nefret Macaristan’da Belgrad’ın kaybedilmesine yol açmıştır. Hıristiyanlık adına Türklere karşı savaşa gidenlerin o bölgelerdeki Hıristiyanlardan iyi niyet beklememesi gerekir. Hıristiyanların kötülüklerine çoğunlukla Türkler ve dönmeler engel olmuştur.*”¹⁷ Aynı din ve fakat farklı mezhep mensuplarını birbirlerine karşı pek de iyi olmayan bu tavrı yönetim tarafından da desteklenmekte midir? Ya da desteklenmese bile azınlıkların yönetimle daha iyi ilişkiler kurmasına mı yol açmaktadır? Bu sorulara burada kesin bir cevap verme imkanımız yoktur, ancak bu coğrafyaya gelen birçok seyyahın ortak görüşü farklı Hıristiyan mezhep mensuplarının birbirleriyle ilişkilerinin son derece kötü olduğu, onların daha ziyade devlet yönetimiyle iyi geçinmeye çalıştıklarıdır.

Seyyahların Müslümanlığa ihtida eden Hıristiyanlarla ilgili gözlemlerine gelince; öncelikle devlet zoruyla bir Hıristiyanlaştırmadan hiç kimse bahsetmemektedir. Fakat bazılarının iddiasınca zorla değil ama yoksul bırakarak, devşirme usulüyle çocuklarını ellerinden alarak, Müslümanlardan daha fazla vergilendirilerek ve genel olarak aşağılayarak kendiliklerinden İslam’a geçmeleri sağlanmıştır. Blount bu iddiayı şu şekilde dile getirir:

“*Türkler yararsız kan dökmektense cüzdanelerini boşaltmayı tercih ederler ve sürekli yoksul bırakarak onları kendilerinden daha alt bir seviyeye indiriyorlardı. Kiliselerini camiye dönüştürüyor, halka açık yerlerdeki dinsel uygulamalarıyla özellikle Katolik kiliselerinin bile önüne geçiyordu ama bunu tam anlamıyla yapmıyorlar böylece her nesil bir öncekinden daha az eğitilmiş oluyordu. Öyle ki şimdi Hıristiyan geçinen birçok insan bunun ne anlama geldiğini bile bilmiyordu. Sonunda kendilerini yoksullaşmış, acınacak halde, vergilendirilmiş, küçük düşürülmüş, çocuklarından yoksun bırakılmış bulunca ve etraftaki her serserinin saygısızlığına maruz kalınca*

15 Mantran, *a.g.e.*, s. 49.

16 Blount, *a.g.e.*, s. 95.

17 Blount, *a.g.e.*, s. 95, 96.

daha önce hiç anlamadıkları şimdiki dünyayı düşünmeye ve tercih etmeye başlamışlardı. Bunun sonucunda binlercesi Müslümanlığa dönmüş ve insanın kendi dinini unutmaması karşı çıkması kadar katı olmadığından bu din değiştirme ateşin ya da kılıcın neden olabileceği kadar büyük skandal yaratmamıştı.”¹⁸

Başka bir görüşe göre ise Hristiyanların topluca İslam’a dönmeleri Sultan Süleyman tarafından vergi gelirlerinde azalma doğuracağı için istenmemiş, ancak önemli konumda olanların din değiştirmeleri ise ödüllerle teşvik edilmiştir.¹⁹

İslam’a ihtidayı “sosyal oportünizm”, diğer bir ifade ile fırsatçılık olarak niteleyen yazarlar da mevcuttur. Onlara göre; “gayrimüslimler; zimmiler üzerine salınan vergilerden ya da cezalardan kaçınmak, sosyal hayatta daha iyi bir yer edinmek, kamu sektöründe işe girebilmek ya da sadece ödül, iş ya da ev alabilmek için din değiştirip İslam’a geçiyorlardı.”²⁰ Cezadan kaçınmak konusunda din değiştirmeye örnek olarak Sabetay Sevi’den bahsedilir. Bir de köleler, kadınlar ya da yetimler gibi savunmasız kişilerin din değiştirmeleri için sadece baskının yeterli olduğu ileri sürülmektedir. Ancak cizye defter kayıtlarına göre bu tür bireysel din değiştirme hadiselerinin sayısı XVI. Yüzyıl Rumeli’inde yılda birkaç yüzden fazla olmadığı ifade edilmektedir. Bu yazarlara göre İslam’a dönüş sayıları üzerinde asıl etkiye sahip olan Osmanlı iktidarının kendisidir. Bazılarına göre ise XVII. Yüzyılın ikinci yarısında IV. Mehmet ve sadrazamı Köprülü Fazıl Ahmet Paşanın “selefi” tipi Müslümanlığı benimsemesi, iktidar çevrelerinde proselitizmi daha ısrarcı hale getirmiştir.²¹

Din değiştirenlerin, eski dindaşları konusundaki tavrı ise oldukça dikkat çekicidir. Blount din değiştirenlerin, Müslümanlar tarafından dışlanmadıkları sürece, sadece gösteriş amacıyla Hristiyanlardan nefret ettiklerini söyler. Hatta ona göre bazı dönmeler Hristiyanların mahvolmasından bir tür sevinç duyarlar. Bunlardan başka yoğun bir şekilde çalıştırıldıkları veya esir alındıkları için dinlerinden dönenler de bulunduğu ve bunların muhtemelen Türklere karşı derin bir nefret içinde olduklarını söyler.²²

Etnik Klişeleştirme (Ethnic Stereotyping)

Belirli bir etnisiteye veya ulusa mensup insanlara önyargısal bir kimlik ya da davranış kalıbı atfetmek olarak tanımlanabilecek etnik tektipleştirme ya da klişeleştirme olgusuna seyahatnamelerde oldukça sık bir biçimde rastlanmaktadır.²³ Seyahatnamelerde hem Türkler hem diğer uluslar, hem de genel olarak doğulular hakkında bu tür önyargısal kalıplar mevcuttur. XVII. Yüzyılda Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahlar, genel Batılı eğilime uygun olarak, buradaki Müslüman halkın tamamına “Türk” demektedir. Seyahatnamelerde nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslümanlara ilişkin önyargılar daha çok gayrimüslimlere gösterilen kaba davranışlara ilişkindir. Bunun dışında Rumlar, Arnavutlar gibi bazı etnik kökenlere dair de çeşitli klişeler görülmektedir. Bu suçlayıcı ve aşağılayıcı klişelerden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

18 Blount, *a.g.e.*, s. 97.

19 Blount, *a.g.e.*, s. 98.

20 Tolan, Laurens, Veinstein, *Europe and the Islamic World*, s. 160.

21 Bkz. Tolan, Laurens, Veinstein, *Europe and the Islamic World*, s. 160.

22 Blount, *a.g.e.*, s. 99.

23 Seyahatnamelerle ilgili “etnik tektipleştirme” kavramının kullanılması konusunda Robert Dankoff, *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*, Brill, Leiden, 2006, s. 67.

i) Türklerin Saldırgan, Kaba ve Sarhoş olarak Nitelenmesi:

Batılı seyyahların metinlerinde Türklerin alenen içki içmedikleri, ancak kendilerine teklif edildiğinde asla geri çevirmedikleri ve alkollü içki içmek konusunda hiçbir fırsatı da kaçırmadıkları ifade edilir. Bunun yanı sıra, sarhoş olduklarında zaten aşağılamaya kendilerini muktedir gördükleri gayrimüslimlere karşı yıkıcı ve kaba tavırlar sergiledikleri aktarılır:

“Nüfus az, çarşıların dışında sokakta hiç kimse görünmüyor. Burada birçok Rum oturuyor rakı satıyorlar, evlerinin kapısı iki buçuk ayak yükseklikte. Sarhoş olan Türklerin başka yerlerde yaptıkları gibi içeriye at üstünde girip her şeyi kırıp dökmeye kalkışmamaları için bu tedbiri almışlar.”²⁴

Başka seyyahlar tarafından da, onların deyimiyile “Türklerin”; gayrimüslimlerin ibadet yerlerine atla girdikleri, içeride ne bulurlarsa -ki buldukları kilisenin içindeki ibadete yarar malzemeler dahi olsa- kırdıkları, bazen de ısınmak için yaktıkları, işlerine yararsa aldıkları ifade edilmektedir.²⁵

ii) Türklerin Açgözlü Olduğu İddiası:

“Türklerin isimlerini lekeleyen en önemli düzensizlikten, yani doymak bilmez aç gözlülüklerinden de bahsetmek zorundayım” der, Blount eserinde. “Halk açısından verilen emirlerin daha alt kademedeki kadıların tabağına dayanmasının yarattığı çaresizlikten daha büyük bir yenilgi olamazdı” diye ekler. Ülkeyi gezerken eyaletlerin valileri ile para karşılığında uzlaşmaya varan çok fazla insan gördüğünü de söyler.²⁶

Yönetim bir takım emirler vermektedir ancak bunların hem içeriğinden hem de niteliğinden bağımsız olarak her birinin uygulanabilirliği ancak periferdeki devlet memurlarının insafına kalmıştır. Devletin Anadolu’da görevlendirdiği birçok kademedeki memurun ise bir miktar ödeme mukabilinde kendini bu emirlere uymaktan imtina edebilir gördüğü ortadadır.

Blount; Polybius ve diğerlerine atıfla “Afrikalıların her zaman Avrupalılardan daha açgözlü olduğunu” yazar, bu nedenle de onları daha “gaddar” olmakla suçlar. Seyyaha göre ise bazen gaddarlık açgözlülüğün tedavisi değil sonucu olur; çünkü ölümleri sonucunda mallarına kolayca el konabilecek insanların idamı için her şey memnuniyetle yapılabilir. Özetle devlet açgözlü olduğunu düşündüğü memuru, gaddarlıkla öldürmek suretiyle, onun sahip olduğu tüm mal varlığına el koyabilir.²⁷

Mimari ile ilgili olarak da benzer bir tespit yapılmıştır seyyahlarca. Seyyahlara göre Anadolu’da Müslümanların evlerinin özellikle de dış görünüşleri mimari açıdan tam bir faciadır. Bunun nedenlerinden biri; yönetim tarafından el konulabilme korkusu nedeniyle zenginliklerini göze görünmeyecek biçimde yaşamaya çalışmalarıdır. Bu nedenle evlerin dışları özellikle kötü görünürken içleri daha düzgündür.²⁸

24 Jean Thevénot, *Thevénot Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2014, s. 44.

25 Tavernier, *a.g.e.*, s. 200.

26 Blount, *a.g.e.*, s. 83.

27 Blount, *a.g.e.*, s. 83, 84.

28 Blount, *a.g.e.*, ss. 87-89; Thevénot, *a.g.e.*, s. 56; Mantran, *a.g.e.*, s. 29.

Blount eserinde Türklerin Hıristiyanlık ile İran arasında kaldıkları için bütün dünyayı karşılarında aldıklarını iddia eder. Gerçekten de bu durumun özellikle yönetim politikası açısından bir özellik oluşturduğu düşünülebilir.²⁹ Bu iki farklı kültür ve din arasında kalmışlık ona göre “herkes Türklere karşı ve onlar da herkese karşı” gibi bir anlayışın doğmasına sebep olmuştur. Seyyah, Osmanlı İmparatorluğunun büyüklüğünü Türklerin ruhlarının büyüklüğüne bağlar:

“Türkler kendilerine karşı cesaret gösterenlere karşı acımasız davranır ve bunun sonucunda da gaddarlıkla suçlanırlar ama aslında öyle değillerdir. Zira sürekli olarak aşağı görülürler ve fakat bunu alçak gönüllülükle karşılırlar.”³⁰

Blount aslında Türklere alçakgönüllü derken bile bir aşağılama ve tahkir saikiyle hareket etmektedir. Zira aşağı görülmeyi alçak gönüllülükle karşılamak bir erdem değildir. Seyyahların bu tür yorumlarında kültürel önyargılarının etkisi muhakkak olmakla birlikte, o dönem Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durum ve bu durumun seyyahların tecrübelerine etkisinden de söz edilebilir. XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik olarak ciddi sorunlarla boğuştuğu ortadadır. Ülkedeki birçok kurum bozulmuş ve bundan ordu da elbette nasibini almıştır. Yeniçeri sayıları çok fazla artmış ve boşa gezen, silahlı birçok yeniçeri para karşılığı her türlü işi yapmaya başlamıştır. Gelen seyyahlar özellikle İstanbul ve büyük şehirlerde yanlarına bir yeniçeri alarak dolaşmaktadırlar. İşte böylesi bir ortamda Anadolu’yu gezen Tavernier’e göre “...Yılbaşı günü ve diğer bayramlarda iyilik olsun diye yeniçerilere verilenler bir ödev haline gelmiş ve geleneğin bir kuralı olmuş, yani yeniçeri parayı her şeyden üstü tutan Türkleri en duyarlı oldukları konuda cezalandırmıştı...”³¹ Seyyahın böylesi bir sonuca sadece yeniçerilerin zorbalıkları nedeniyle mi vardığı bilinmez, ancak bu ifadeler hem halkın hem de askerlerin yoksulluğunu ortaya koyması açısından önemlidir.

iii) Türkleri Eski Eserleri Tahrip Etmekle Suçlamak:

Seyyahlar tarafından Türkler hakkında üretilen bir başka olumsuz klişe Türklerin “yıkıcı” olduğudur. Türklerin fetih sonrasında İstanbul’daki Roma’dan kalma yapıları yıktığı; mozaiklerin, duvar resimlerinin ve fresklerin inançları nedeniyle Müslümanlar tarafından bozulduğu çokça ifade edilir. Hatta çeşitli resimler ve mozaiklerle süslü olduğu söylenen Patrikhane binası da yıkılmıştır. Sarayın bahçesinde yer alan, daha sonra arslanhane olan binanın eskiden kilise iken şimdi içinde tuhaf hayvanlar beslenmesinin sebebi de seyyahlara göre Hz. İsa’yı ve Hıristiyanlığı aşağılamaktır.³²

Batılı seyyahların çoğunluğunun Osmanlı ülkesine, kafalarında bir imaj ve bir beklenti ile geldikleri anlaşılmaktadır. Bu imajı yaratan bazen başka bir seyyahın seyahatnamesi bazense çevirisini okuduğu yüzyıllar öncesinden kalma bir eserdir. Seyyahlar o eserlerin kendilerinde bıraktığı o imajı aramışlardır. Üstünden yüzyıllar geçmiş olsa bile bahsedilen yapıları görmek istemişler, göremediklerinde ya da söz konusu yapının eskimiş, yıpranmış, yıkılmış olduğunu gördüklerinde bunu aradan geçen yüzyıllara bağlamak yerine Türklerin yıkıcılığına bağlamışlardır.

29 Bkz. Cemil Hakyemez, “Nasıl Bir Şii-Sünni Birlikteliği?”, *Eskiyeni*, İlkbahar 2012, sayı 25, s. 72.

30 Blount, *a.g.e.*, s. 85.

31 Tavernier, *a.g.e.*, s. 122, 123.

32 Bkz. Firdevs Çetin, *Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler (1553-1673)*, İstanbul, 2012, s. 124; Hans Jakob Breüning, *Breüning Seyahatnamesi: Doğu Ülkelerine Yolculuk, İstanbul 1579*, çev. S. T. Noyan, İstanbul, 2020, s. 89.

iv) Türklerin Kibar Olmasa da Dürüst Olduğu Fakat Rumların Kalleş, Hain ve Kendini Beğenmiş Olarak Nitelenmesi:

Du Loir'in ifadelerinden o zamana değin Türkler hakkında kaba ve saldırgan imajının zaten oluşmuş olduğu sonucuna varmak mümkündür. Seyyah gözlemleri ile kabalığın ve saldırganlığın ötesine geçerek tevazu, samimiyet ve dürüstlük gibi değerlere vurgu yapar. Ancak Türkler açısından var olan önyargıyı kırmaya çalışırken nüfusun büyük bir kısmını teşkil eden Rumlar hakkında etnik klişeleştirme yoluna başvurur. Seyyah muhtemelen Rumlara karşı geleneksel Katolik önyargılarının etkisi altındadır:

“Birçoklarının düşündüğü gibi Türkleri kaba saba ve saldırgan insanlar olarak düşünmemek gerekir. Gerçekten de geleneklerindeki dürüstlük kibarlıklarından daha fazladır ve onlar bizden aşağı kalır insanlar değillerdir. Onlar doğal olarak iyi insanlardır ve iklimin onları bu hale getirdiğini sanmamak gerekir, çünkü Rumlar da aynı iklimde de olmalarına rağmen çok farklı eğilimlere sahiptirler. Rumlar atalarından aldıkları kalleşlik, hainlik ve kendini beğenmişlik gibi kötü niyetli niteliklere sahiptirler. Buna karşın Türkler bilhassa samimiyet ve tevazu sahibidirler.”³³

v) Yunanlıların “Yozlaşmış” Görülmesi:

Seyyah Breüning “Yunanlılar ataları gibi eski Yunan halkının ardılları olmakla beraber bu üstün uygarlığın yozlaşmış temsilcileridir”³⁴ der. Bu değerlendirme “antik çağ serabı”³⁵ olarak ifade edilebilecek durumun tipik bir örneği sayılabilir. Breüning karşılaştığı tüm Yunanlıları antik zamandaki ataları ile kıyaslar; bununla da yetinmez üzerinden geçen bin yılları unutarak olayı daha ileri bir boyuta götürür:

“Troya yapılarında vaktiyle kullanılmış olan mermer porfir serpantin taşlarının yerinden sökülüp İstanbul’a götürüldüğünü ve kentteki görkemli camilerin sarayların hamamların yapımında kullanılarak günümüzün en güzel binalarını süslemektedir.”³⁶

vi) Adalardaki Rumlara “Kötü Ahlaklı” Suçlaması:

Katolik aleminden gelen seyyahların eserlerinde Ortodoks Rumlar hakkında en çok rastlanılan klişelerden biri “kötü ahlaklı” olmalarıdır. Hatta bazen daha da ileri giderek “kalleş”³⁷ ifadesini kullandıklarını görmek de mümkündür. Polonyalı Simeon adalardaki Rumlarla ilgili şöyle der:

“Venedik’ten İstanbul’a ve Trabzon’a kadar Akdeniz’de ve Karadeniz’de bütün mevcut adaların halkı tamamen Rum’dur. Adalardaki Rumlar çok kötü ahlaklı ve Ermeni düşmanı olup bizi görünce yere tükürüyorlar köpek ve sapkın manasında “işkil” tabirini kullanıyorlar. Şayet bizden birisi kendilerine ait bir kaptan yemek yerse kap ne kadar kıymetli olursa olsun derhal kırıyorlardı.”³⁸

33 Clausier Du Loir, *Du Loir Seyahatnamesi: IV. Murat Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, İstanbul, 2016, s. 130.

34 Breüning, a.g.e., s. 74.

35 Tavernier, a.g.e., s. 11.

36 Breüning, a.g.e., s. 89.

37 Du Loir, a.g.e., s. 130.

38 Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye’si*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Sadeleştiren İslam Özkan, İstanbul, 2016, s. 120.

Sanırız buradaki “kötü ahlaklı” ifadesinde Rumlar tarafından aşağılanmanın önemli bir etkisi söz konusudur.

vii) Arnavutların “Kaba Saba İnsanlar” Şeklinde Nitelenmesi:

Olumsuz klişelerle anılan bir başka grup Arnavutlardır. Thevénot’a göre “Arnavutlar; hiçbir disipline gelmeyen kaba saba insanlardır.”³⁹ Seyyahın bu kadar kesin bir fikre nasıl hızlıca kapıldığı çok net değildir. Ancak seyahatnamesinde devamla dillerinin ve adetlerinin farklı olduğunu söyler. Bu da farklı dilleri nedeniyle, ülkedeki genel yaşamın dışında kalmış olmaları ihtimalini akla getirir. Thevénot Arnavutların ayrıca dini açıdan da cahil olduklarını iddia eder ki, bu Anadolu’yu ziyaret eden batılı seyyahlarda sıkça görülen bir tutumdur. Geldikleri yerlerden farklı olan bu ülkedeki Hıristiyanların genel olarak “Hıristiyanlık konusunda pek bir şey bilmedikleri, dini açıdan cahil oldukları” ifadelerine rastlanmaktadır.⁴⁰

viii) “Tembel Doğulular” Klişesi:

Seyahatnamelerde belli etnik gruplar yanında, aralarında hiç fark gözetmeksizin tüm Doğuluları kapsayan klişelere de rastlamaktayız. Bunlardan en sık gördüğümüz Doğuluların tembel olduğu fikridir. Tavernier eserine “Asya’daki seyahatlerin Avrupa’dakilere kıyasen aynı kolaylıkla yapılmadığından” ve Asya’daki iklim ve toprak özellikleri ya da “çalışmaktansa yoksul yaşamayı yeğleyen insanların tembelliği nedeniyle hiç işlenmemiş ve ıssız yerlere rastlandığını” ifade etmekle başlar. Ülkenin içinde bulunduğu durumdan, toprakların nasıl işletildiğinden (örneğin tımar sisteminden) hiç haberi olmadığı anlaşılan bir tüccar olan Tavernier’e göre işlenmemiş toprakların yegane sebebi tembel halktır. Asya’ya ilişkin bilgisi İran’a kadar mal almaya gitmek olan Tavernier kolayca genellemeler yapar ve bir takım kestirme sonuçlara ulaşır; ona göre özetle “Doğulular tembeldir”.⁴¹ Burada “insana değer verilmez”. Kendisi kervanla seyahat eden bir tacirdir ve kervanlar gerek güvenlik gerekse daha az vergi vermek için ana yollardan ziyade ara yolları tercih ederler. Yine mola verecekleri zaman şehirlerin içinde değil yakınında kamp kurarlar veya var ise kervansaraylarda kalırlar. Seyyah; daha çok ticaret yaptığı İran’la Türkiye’yi karşılaştırır:

“Türkiye’dekilere oranla çok daha sık ve rahat olan İran’daki kervansaraylarda size yiyecek sağlayan kişiler var ve önce gelenler daha iyi yerlerde barınıyorlar. Kaldı ki bütün Türkiye kalabalık çeteler halinde gezen, yollarda tüccarları bekleyen eşkiyalarla dolu.”⁴²

Seyyahın ifadesinden özellikle de Celalî İsyancıları nedeniyle Anadolu’nun içinde bulunduğu güvenlik sorununu anlamak mümkündür.

Evliya Çelebi’de Etnik Klişeler

Ülkeye dışarıdan gelen gayrimüslim seyyahların “öteki”ni nasıl gördüklerini aktardık. Evliya Çelebi’nin *Seyahatame’sine* bakacak olursak burada da, Türkler dahil olmak üzere, neredeyse Osmanlı ülkesinde yaşayan tüm halklar hakkında bazı klişeleştirmelere yer verildiğini görmek mümkündür. Kürtler hakkında şu ifadeler yer alır *Seyahatname’de*:

39 Thevénot, *a.g.e.*, s. 40.

40 Thevénot, *a.g.e.*, s. 40.

41 Tavernier, *a.g.e.*, s. 43.

42 Tavernier, *a.g.e.*, s. 43.

“...Kürt diyarı büyük vilâyet olduğundan hepsi dağlar içinde yerleşmiş bir alay yabani, isyancı ve eşkiya adamlar olup bütün tarihçiler bu Kürt kavmini 7.000 çeşit kavim saymışlar.”⁴³

Çingeneler ile ilgili ise şöyle denmektedir:

“...okuyucu, çalgıcı, kalpazan yani kalp akçe yapar ve hırsızlık eder Çingeneler çoktur... Gümülcine etrafı Çingeneleri meşhur haramilerdir.”⁴⁴

Yahudileri ise fazla mutaassıp olmakla itham eder Evliya:

“Ancak bu lokmacı ve gözlemeci dükkânlarında birer Yahudi bekçi vardır, zira Yahudiler şîr-i revgân (susam yağı) yerler, Müslümanlar say yağı (tereyağ) yerler. Gözleme ve lokmaya say yağı komasınlar diye birer Yahudi gözcü bekler. Gözcü olmasa Yahudiler o dükkânlardan lokma ve gözleme yemezler, tuhaf mutaassıp (tutucu) adamlardır...”⁴⁵

Evliya Çelebi'nin anlatısına göre Yahudileri özellikle Rumlar ve Lazlar küçümsemektedir. Hatta Trabzon ahalisinin onlara karşı özel bir düşmanlık beslediğini de ifade eder. “Onları görürlerse öldürürler” der. Bunu da yine doğruluğu konusunda bir fikrimiz olmayan bir hikayeye bağlar.⁴⁶ “Haylaz Laz”⁴⁷ yakıştırmasını yapan Evliya Lazlar ve onların Yahudi düşmanlığı ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Genellikle ileri gelenleri dili uzun (sivri dilli) Laz taifesidir ki tamamı anadan doğma kuloğludur. Hatta Laz taifesi arasında şaka yollu böyle derler: Bir adamın Kabe'ye gitmeye gücü olmasa, “Bre cahil Mankalya'ya gitsene, gariplerin Kabe'sidir” derler. Tâ bu derece Lazlar bu şehre itibar ederler. Rum ve Yahudi taifesi de çoktur, ama gece gündüz mahkemesinde Laz ile Yahudi davasından geçilmezdir. Zira Lazlar Yahudi kavmini aslâ sevmeyizler. Trabzon şehrinde Lazlar Yahudi görseler aman ve zaman vermeyip katlederler. Zira I. Selim'den beri ellerinde pek çok fermanlar vardır. Onun için Trabzon'da aslâ Yahudi yoktur, ama bu Mankalya'da bir Laz Yahudi'ye bir sille vursa kanun yoluyla hakkından gelirler. Bundan dolayı mahkemede Laz ve Yahudi davası çok olur. İki de şerir (fesatçı) taifesidir.”⁴⁸

Evliya Çelebi gayrimüslimleri yabancılarsa “Frenk keferesi”, yerlilerse “Rum keferesi” ya da sadece “kefere” olarak tanımlar.⁴⁹ Evliyaya göre “küfür tek millettir” kâfirin hepsi kötü olmakla birlikte Macar biraz daha iyidir. Zira “nemse gibi yüzlerini her sabah sidikleri ile yıkamaz, Macarlar her sabah yüzlerini su ile yıkarlar”.⁵⁰ Ayrıca Macarlar “kalleş” ve “Macar-ı füccar” (günahkar, sefih Macar) şeklinde tiplendirilir.⁵¹

43 Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 4/2, s. 710 (Bu çalışmada Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Yapı Kredi Yayınları Tarafından her biri iki cilt olmak üzere 10 kitap şeklinde basılan *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* adı altındaki baskısı esas alınmıştır. Her bir kitapla ilgili künye kaynakça bölümünde verilmiştir).

44 Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 8/1, s. 83.

45 Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1/2, s. 493.

46 Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 2/1, s. 115.

47 Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 3/2, s. 481.

48 Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 3/2, s. 460, 461.

49 Örnek olarak bkz. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1/2 s. 387, 391, 392, 394, 408, 413, 418, 419 vd.

50 Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 7/1, s. 192.

51 Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 5/2, s. 562; 6/1, s. 30.

Evliya Çelebi Seyahatnamede; “İnatçı Kazak”, “Uğursuz Ukraynalı”, “Avare Portekizli”, “Rezil Migrenliler” “Utanmaz Transilvanyalılar”, “Hain Almanlar”, “çıplak Araplar” ve “dinsiz Araplar” gibi ifadeleri kullanmakta bir beis görmez. Avrupalılar hakkında ise “uçkağıtçı Frenkler” ifadelerine rastlamak mümkündür.⁵² Evliya gayrimüslimleri genel olarak pis bulur ve daha da ileri giderek bazı hamamların Müslüman olmayanlar giremediği için tertemiz olduğunu iddia eder:⁵³

Evliya klişeler konusunda oldukça cömerttir, klişeleri hiç bir halktan esirgememiştir. Bu cömertlikten Müslüman olup diğer mezheplerden olanlar da nasibini almıştır. Dankoff’un da dikkat çektiği üzere, Evliya Çelebi *Seyahatname*’sinde Şiiilerin; “bed-meaş” yani kötü, bazen “kalleş”, bazen “evbaş”, yani ayaktakımı, bazen “ser-tıraş” yani traşlı baş ya da “na-tıraş” yani tıraşsız gibi sıfatlarla anmaktadır. Her ne kadar böyle sıfatlarla ansa da onların zaman zaman iftiraya uğramalarını neden olan mum söndürme gibi utanç verici adetler ile suçlama konusunda temkinli olduğunu da ekler.⁵⁴ Bununla birlikte genel olarak Şiiilerden “sövücü mel’unlar” diye söz etmektedir.⁵⁵ Kasrû’l-Lusûs Kalesi’nin özelliklerinden bahsederken Şiiiler ve beraberinde Çerkezlerle ilgili şu ifadeleri kullanır:

“*Ve halkı tümünden Şii, inkarcı ve dinsizlerdir ve hepsi haramiler ve okçulardır ki bir kırçıl adamı on adamdan yüz çevirmez cüret sahibi hırsızlardır. Ve Kasrû’l-Lusûs etkisiyle genellikle halkı hırsızlardır ki Çerkez kavmi gibi sürmeden gözü çalıp sürme gözde kalır. Ta bu derece harami haramzadelerdir.*”⁵⁶

Evliya Çelebi Kızılbaşlara yönelik de birçok kötü lakap kullanmıştır. “Kalleş Kızılbaş”⁵⁷, “kötü yaşayışlı, kalleş, ayak takımı, tıraşsız, Kızılbaşlar”⁵⁸, “Kızılbaş-ı bed-maâş” (geçimi kötü Kızılbaş)⁵⁹ ifadeleri bunlardandır. Birtakım Kızılbaşlara aşağılama maksatlı isnad edilen “mum söndürme” geleneğinden de bahseder Evliya. Fakat bunun sonradan yasaklandığını, bazılarının bu adetin İran’da halen uygulandığını iddia ettiklerini, fakat İran’ı gezdiğinde böyle bir şeye rastlamadığını söyler. Dolayısıyla bu adeti tahkir edici bir nitelik olarak Kızılbaşlara atfetmediği görülmektedir.⁶⁰

52 Bkz. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 4/1, s. 341; 5/1, s. 216; 9/2, s. 640. İlgili klişeleştirmelerle ilgili ayrıca bkz. Robert Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebinin Dünyaya Bakışı*, çev. Müfit Günay, İstanbul, 2010, s. 83. Evliya Çelebi’nin kimlik algısı konusunda bir çalışma için bkz. Abdullah Temizkan, “Evliya Çelebi’nin Kimlik Algısı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XI/2 (Kış 2011), ss.1-12.

53 Evliya Çelebi bu ifadeyi örneğin Mısır’daki Şekerciler Hamamı için kullanmaktadır: “Şekerciler Hamamı, bütün hamamlardan temizdir, zira Yahudi, Kipti ve Rumlar girmez. Hayrat sahibi öyle şart etmiştir.” *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 10/1, s. 283.

54 Dankoff, *a.g.e.*, s. 86.

55 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/1, 277.

56 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 4/2, s. 493.

57 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/1, s. 263; 2/2, s. 373, 396.

58 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/1, s. 276.

59 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 4/1, s. 394.

60 İlgili kısım için bkz. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 4/1, 416, 416. Konuyla alakalı Dankoff’un çalışması için bkz. Robert Dankoff, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Önceki Baskısında Yer Almamış Olan ‘Mum Söndürmek’ Anlatısı”, çev. Nurettin Gemici, *Turkish Studies*, vol. 4/3 Spring 2009, ss. 696-702.

Kendisinin de Türk olduğunu bildiğimiz Evliya Çelebi, Türklerle ilgili de zaman zaman olumsuz klişeler kullanmaktadır. “Etrak-ı bi idrak” (akılsız Türkler) ve “Etrakı na-pak” (pis Türkler) seyahatnamede Türklerle ilgili kullandığı ifadelerdir.⁶¹ Bazı yörelerdeki Türkler için de kullanır Evliya bu tür ifadeleri. Örneğin Tosya, Bolu ve Dörtdivan Türkleri için “asi, vahşi ve azgın adamlardır” der.⁶² Yine Sinan Paşa Köyü ahalisi için “halkı sıçan gibi zararlı Etrak kavmidir” ifadesini kullanır.⁶³ Bununla birlikte bu tür ifadelerin tüm Türk ırkı için kullanılan tümüyle etnik olarak ötekileştirici ifadeler olduğunu söylemek zordur. Yakından bakıldığında tip klişelerin bölgesel bazı hususiyetler ve o bölge sakinlerinin devletle olan münasebetleri çerçevesinde bu kullanıldığı düşünülebilir.⁶⁴

Sonuç

Osmanlı Devleti 1600’lü yıllarda sayıları yüzlerle ifade edilen yabancı seyyahı ağırlamıştır. Seyahatin günümüze kıyasla oldukça güç şartlarda gerçekleştirildiği o zamanda seyyahların gözlemlerini anlattıkları seyahatnameler Avrupa’da oldukça popüler kitaplar haline gelmiştir. Bu durum geniş halk kitlelerinin de kendileri ile aynı inancı paylaşan paylaşmayan diğer toplumlar hakkında fikir sahibi olabilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle seyyahların gözlemleri oldukça değerlidir. Bu çalışmada farklı din mensuplarının birbirlerine ilişkin gözlemlerini karşılaştırabilmek için Osmanlı ülkesini ziyaret eden bazı yabancı seyyahlar ve onlarla aynı dönemde yaşamış ve yazdıkları çok sonra da olsa basılmış olan Evliya Çelebinin *Seyahatname*’si incelenmiştir. Yabancı seyyahların metinleri ile Evliya Çelebinin eseri baz alınarak yapılan bu çalışmada amaçlandığı üzere farklı din mensuplarının birbirleri hakkındaki gözlemleri üzerinden tarafların birbirlerini nasıl algıladığına ilişkin yorumlamalar yapılmaya çalışılmıştır.

Gayrimüslimler ile Müslümanlar arası ilişkiler açısından ele aldığımız batılı seyyahların neredeyse tamamı gayrimüslimlerin aşağılanmasının yerli halk tarafından normal karşılandığını, gayrimüslimlerin, özellikle de dışarıdan gelen gayrimüslimlerin sözlü ve bazen de fiziksel şiddete varan davranışlara maruz kaldıklarını aktarırlar. Ancak İstanbul’da yabancı ülkelerin elçilikler açmaya başladıkça ve yabancıların artık karşılaştıkları haksız tutumları bu elçilere bildirerek, failerin cezalandırılmasını sağladıkları seyyahlarca ifade edilmektedir. Seyyahların bu bildirimleri bu tip davranışların azalmasına yol açmış mıdır? Buna ilişkin bir veri yok ancak toplum tarafından normal karşılanması, bu durumun cezaya tabi tutulmadığına delalet etmektedir.

Bu coğrafyaya gelen yabancı birçok seyyahın ortak görüşü farklı Hıristiyan mezhep mensuplarının birbirleriyle ilişkilerinin son derece kötü olduğu, onların daha ziyade devlet yönetimiyle iyi geçinmeye çalıştıkları yönündedir. Yabancı seyyahların bir diğer gözlemi Hıristiyan nüfusun azaldığına ilişkindir. Onlara göre bu Avrupa’dakinin aksine ateş ya da kılıçla değil yoksullaştırarak, çocuklarından ederek, ağır vergilendirerek, aşağılayarak Hıristiyanların

61 Bkz. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 4/1, s. 341. Dankoff’un konuyla ilgili atıfları için bkz. Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebinin Dünyaya Bakışı*, s. 83.

62 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2/1, 236.

63 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9/1, 40.

64 Evliya Çelebi’nin Türklerle ilgili değerlendirmeleri ve kullandığı “Etrak” terimi ile ilgili bkz. Seyit Ali Kahraman, “Evliyâ Çelebi’de Türkler ve Türk Dili”, *TRT Akademi*, Yunus Emre ve Türk Dili Sayısı (2021), ss. 254-269.

Müslümanlığı seçmek durumunda bırakılmalarının bir sonucudur.

Yabancı seyyahların seyahatnamelerinde hem Türkler hem diğer uluslar hem de genel olarak doğulular hakkında önyargıya dayalı kalıplara; klişelere rastlamak mümkündür. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslümanlara ilişkin önyargılar daha çok gayrimüslimlere gösterilen kaba davranışlara ilişkindir. Onlara göre Türkler saldırgan, kaba, yıkıcı ve açgözlüdür. Rumlarsa kalles, hain ve kendini beğenmişlerdir. Arnavutlar, cahil ve kaba sabadır. Yabancı seyyahlar genel olarak ülkede karşılaştıkları Hristiyanları ise genel olarak cahil bulurlar; çünkü ibadetleri ve inanışları kendilerinden farklıdır. Seyyahların ülkede uygulanan tımar sistemi konusunda bilgi sahibi olduklarını gösterir herhangi bir veriye rastlamadık, muhtemelen bu sebeplerdir ki uçsuz bucaksız ekilmemiş topraklar olduğunu görüp doğuluları tembel bulduklarını ifade ederler.

Yerli seyyah Evliya Çelebi ise yerli yabancı ayırt etmeksizin herkes için bir klişe kullanır. Ona göre; Türkler akılsız, Çingeneler hırsız, Kürtlerse yabani ve eşkıyadır. Yahudiler mutaassıptırlar ve kimseye karışmazlar. Gayrimüslimlerin tamamı “kefere”dir. Yabancı ise “Frenk keferesi”, yerli ise “Rum keferesi”dir. Kâfirin hepsi kötü olmakla birlikte Macar biraz daha iyidir. Bu kadarla da kalmaz Evliya Çelebi Seyahatnamede; “inatçı Kazak”, “uğursuz Ukraynalı”, “avare Portekizli”, “rezil Migrenliler” “utanmaz Transilvanyalılar”, “hain Almanlar”, “çıplak Araplar” ve “dinsiz Araplar” gibi ifadeleri kullanmakta bir beis görmez. Avrupalılar hakkında ise “üçkağıtçı Frenkler” ifadelerine rastlamak mümkündür. Evliya klişeler konusunda görüldüğü üzere oldukça cömerttir, hiçbir halktan esirgememiştir. Bu cömertlikten Müslüman olup diğer mezheplerden olanlar da nasibini almıştır. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde Şiiilerin; “bed-meaş” yani kötü, bazen “kalles”, bazen “evbaş”, yani ayaktakımı, bazen “ser-tıraş” yani traşlı baş ya da “na-tıraş” yani tıraşsız gibi sıfatlarla anmaktadır.

Görüldüğü üzere; gayrimüslimler de Müslümanlar da “öteki” hakkında bir takım önyargılara ve klişelere sahiptir. Bu klişeler taraflar arasındaki ilişkileri elbette etkilemektedir. Bunların bazıları “öteki”ni tanımakla azalmakta bazıları ise deneyimledikçe derinleşmektedir. Bazı yabancı seyyahlar Türkleri tanıdıkça kaba saba olarak nitelendirmenin ötesine geçerek geleneklerinin farklı olduğunu hatta dürüst olduklarını ifade etmişlerdir. Ama o zamanki ekonomik durum nedeniyle olsa gerek Türklerin ve özellikle Yeniçerilerin para ile satın alınabileceğine ve her şeyi para karşılığı yaptırılabilmesine ilişkin deneyimlerini de sıkça aktarmışlardır.

Evliya Çelebinin seyahatnamesinde defalarca kullandığı klişelerin tamamı deneyime ya da bilgi ve görgüye dayalı değerlerdir ve nitelediği ulusların mensuplarını tanıdıkça da fikri değişmez. Evliyada bir ulusun tüm fertlerini hırsız, eşkıya, utanmaz, dinsiz, üç kağıtçı, avare, uğursuz, rezil, çıplak gibi sıfatlarla nitelerken sözlerinin ağırlığı ya da yanlış olması halinde herhangi bir sorumluluğunun olacağına dair bir kaygı gözlemlenmez. Nitekim Evliya'nın seyahatnamesinin ölümünden yüz yıllar sonra şans eseri basıldığı, hatta günümüz Türkçesine de yenice kazandırıldığı düşünüldüğünde “öteki”ne ilişkin gözlemleri halklar arasında bir iletişim kazasına sebep olmamıştır.

Taraflar arasındaki bu karşılaşmalar toplumların tarihinde önemli bir yere sahiptir. Zira o sıralar Avrupa'da çok okunan bu seyahatnameler bir “Türk” ya da “doğulu” imajı inşa edilmesinin temelini atmışlardır. Bu imajın gerçek durumu yansıtması ancak seyyahın tarafsız gözlemi ve gözlemleri sonucunda Osmanlı ülkesine gelirken sahip olduğu önyargıları değiştirme niyeti ve tabii bu konudaki etkin tavrı ile mümkündür. Bunun ne oranda başarılabilirdiği ise ayrı ve uzun bir tartışmanın konusudur.

Kaynakça

ADIYEKE, Nuri, “Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi”, *Yeni Türkiye*, 60 (2014), ss. 1-13.

BAYBAL, M. Sami, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Anadolu’da Yaşayan Gayrimüslimlerin Durumları”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001/ Güz, S. XII, ss. 79-88.

BAYBAL, M. Sami, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Osmanlı’da Yaşayan Gayrimüslimlerin Durumları*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992.

BLOUNT, Henry, *Doğu Akdeniz’e Yolculuk (1634)*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2010.

BREÜNING, Hans Jakob, *Breüning Seyahatnamesi: Doğu Ülkelerine Yolculuk, İstanbul 1579*, İstanbul, 2020.

ÇETİN, Firdevs, *Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler (1553-1673)*, İstanbul, 2012.

DANKOFF, Robert, *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*, Brill, Leiden, 2006.

DANKOFF, Robert, *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebinin Dünyaya Bakışı*, çev. Müfit Günay, İstanbul, 2010.

DANKOFF, Robert, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Önceki Baskısında Yer Almamış Olan ‘Mum Söndürmek’ Anlatısı”, Çev. Nurettin Gemici, *Turkish Studies*, Vol. 4/3 Spring 2009, ss. 696-702.

DU LOIR, Clausier, *Du Loir Seyahatnamesi: IV. Murat Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, İstanbul, 2016.

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi*, İstanbul, 1990.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, haz. S. A. Kahraman – Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2008.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum- Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit* (2. Kitap: 2 Cilt), haz. Y. Dağlı- S. A. Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, (3. Kitap: 2 Cilt), haz. S. A. Kahraman- Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*, (4. Kitap: 2 Cilt), haz. S. A. Kahraman- Y. Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman-Amasya-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Sarayhosna-Slovenya-Tokat-Üsküp*, (5. Kitap: 2 Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe, İştib, Vidin, Peçoy, Budin, Üstürigon [Estergon], Ciğerdelen, Macaristan, Öziçe, Taşlıca, Dobra-Venedik, Mostar, Kanije*, (6. Kitap: 2 Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 1.

Baskı, İstanbul, 2010.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Viyana, Eflak-Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan, Dağistan, Kalmukistan, Saray, Moskova*, (7. Kitap: 2 Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Gümülcine, Kavala, Selanik, Tırhala, Atina, Mora, Navarin, Girit Adası, Hanya, Kandiye, Elbasan, Ohri, Tekirdağ*, (8. Kitap: 2 Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*, (9. Kitap: 2 Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Mısır, Sudan, Habeşistan, Somali, Cibuti, Kenya, Tanzanya*, (10. Kitap: 2 Cilt), haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011.

HAKYEMEZ, Cemil, “Nasıl Bir Şii-Sünni Birlikteliği?”, *Eskiyeni*, İlkbahar 2012, sayı 25, ss. 70-80.

KAHRAMAN, Seyit Ali, “Evliyâ Çelebi’de Türkler ve Türk Dili”, *TRT Akademi*, Yunus Emre ve Türk Dili Sayısı (2021), ss. 254-269.

KÖMÜRCİYAN, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, İstanbul, 1988.

LEWIS, Bernard, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2020.

MANTRAN, Robert, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat*, çev. M. A. Kılıçbay, İstanbul, 1991.

POLONYALI SIMEON, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye’si*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Sadeleştiren İslam Özkan, İstanbul, 2016.

TAVERNIER, Jean- Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2017.

TEMİZKAN, Abdullah, “Evliya Çelebi’nin Kimlik Algısı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XI/2 (Kış 2011), ss.1-12.

THEVÉNOT Jean, *Thevénot Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2014.

TOLAN, John, LAURENS, Henry, VEINSTEIN, Gilles, *Europe and the Islamic World: A History*, Princeton University Press, 2013.

Doktora Öğrencisi
Rıdvan KIZILKAYA

Atatürk Üniversitesi İnkılap Tarihi
Enstitüsü
rkizilkaya34@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0545-5392>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 31/05/2022 22/06/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1124310>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Bunalımdan Dostluğa: Yugoslavya Kralı I. Alexander'ın Atatürk İle Görüşmesi (4 Ekim 1933)

*From Depression to Friendship: The Meeting of King of
Yugoslavia Alexander I with Atatürk (October 4, 1933)*

Öz

Türkiye ile Yugoslavya'nın yakınlaşması tarihin akışı içerisinde önemli gelişmelerle paralellik göstermektedir. Nitekim her iki ülkenin ortak tarihi geçmişi, Balkan politikası, Müslüman Türklerin Balkanlardan çekilmesi ile geride bırakılan miras ve en önemlisi de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki yeni devlet olarak kurulmasıydı. Dolayısıyla dünya savaşından sonra çözüme kavuşmayan meselelerden dolayı yeni bir savaş ihtimalinin doğması ve İtalya ile Almanya'nın saldırgan politikaları yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Atatürk, olası bir savaş ihtimalini hesaba katarak Balkanlarda bir ittifakın kaçınılmazlığını hissetmiştir. Atatürk dönemi dış politikasının barış eksenli bir eğilimle şekillenmesi barıştan yana olan devletlerle yakınlaşmasına vesile olmuştur. Bu yakınlaşma Balkan coğrafyası için endişelenen Yugoslavya ile gerçekleşmişti. Yugoslavya ile Türkiye'yi aynı düzlemde buluşturan başat unsur ise bölgesel yaklaşımlardı. Atatürk'ün barıştan yana tavrı Kral Alexander'i hayli etkilemiş ve bundan ötürü Türkiye'ye 3-4 Ekim 1933'te bir ziyaret gerçekleştirmesine neden olmuştur. Bu ziyaretin amacı hem Türkiye'nin kısa sürede geçirmiş olduğu aşamayı yakından görmek hem de Balkan devletleri arasında yeni bir ittifak arayışına zemin hazırlamaktır. Bu misyonla hareket eden Kral Alexander, Balkan coğrafyasının güvenliği için köprü rolünü üstlenmişti. Türkiye'nin bu noktada etkin konumundan faydalanmak isteyen Alexander, Atatürk ile yakın temasta olmuştur. Balkan Paketi'nin kurulması bu uğraşın meyvesiydi.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Yugoslavya, Atatürk, Kral Alexander, Balkanlar.

ATIF: KIZILKAYA Rıdvan, "Bunalımdan Dostluğa: Yugoslavya Kralı I. Alexander'ın Atatürk İle Görüşmesi (4 Ekim 1933)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/2 (Haziran 2022), s. (515-542)

CITE: KIZILKAYA Rıdvan, "From Depression to Friendship: The Meeting of King of Yugoslavia Alexander I with Atatürk (October 4, 1933)", *Journal of History and Future*, 8/2 (June 2022), pp. (515-542)

Abstract

The rapprochement of Turkey and Yugoslavia shows parallelism with important developments in the course of history. As a matter of fact, the common historical past of both countries was the Balkan policy, the legacy left behind by the withdrawal of Muslim Turks from the Balkans, and most importantly, their establishment as two new states after the First World War. Therefore, the possibility of a new war due to unresolved issues after the World War II and the aggressive policies of Italy and Germany brought along new searches. In this context, Atatürk felt the inevitability of an alliance in the Balkans, taking into account the possibility of a war. The foreign policy of Atatürk's period was shaped with a peace-oriented tendency, which helped him to get closer to the states that were in favor of peace. This rapprochement took place with Yugoslavia, which was worried about the Balkan geography. The dominant factor that brought Yugoslavia and Turkey together on the same plane was regional approaches. Atatürk's pro-peace stance greatly influenced King Alexander and therefore caused him to pay a visit to Turkey on 3-4 October 1933. This visit was to see closely the stage that Turkey had gone through in a short time and to lay the groundwork for the search for a new alliance between the Balkan states. Acting with this mission, King Alexander assumed the role of a bridge for the security of the Balkan geography. Alexander, who wanted to take advantage of Turkey's active position at this point, had been in close contact with Atatürk. The establishment of the Balkan Pact was the fruit of this effort.

Keywords: Turkey, Yugoslavia, Atatürk, King Alexander, Balkans.

GİRİŞ

1923-1938 yılları arası Mustafa Kemal Atatürk dönemi Türk dış politikasında oluşturulan paktlar ve kullanılan söylemlere bakıldığında Türkiye'nin her şeyden önce kendi ulusal güvenliğini sağlamak amacıyla komşu devletlerle ilişkilerini geliştirdiği söylenebilir. Doğu ve Batı blokunda oluşturulan Balkan Antantı ile Sadabat Paktı, İtalya ve Almanya'nın saldırganlığı karşısında bölgesel güvenliğin sağlanmasını amaçlayan ittifaklar olarak ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Türkiye, bu dönemde ulusal güvenliğini bölgesel güvenlik ortamının oluşturulması aracılığıyla sağlamaya çalışmıştır. Buna ek olarak Atatürk döneminde Türkiye'nin dış politikasında antiemperyalist söylemler sıklıkla kullanılmış ve böylece Türkiye, farklı ittifaklar oluşturmaya da çalışmış ya da en azından buna zemin hazırlamıştır.¹ Türk dış politikasında izlenen temel politika; milli egemenliğine ve bağımsızlığına saygı gösteren ve Misak-i Milli sınırlarında gözü olmayan bütün dünya devletleriyle iyi ilişkiler kurulabilir ilkesiyle beslenmişti.² Türkiye'nin coğrafi konumu gereği jeostratejik bölgelere yakınlığından dolayı ittifak arayışlarına ve güvenlik tedbirlerine başvurmasına neden olmuştur. Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya, Akdeniz ve Avrupa gibi Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenlerinin kesişme noktasında olması aslında Türkiye'yi ister istemez bir güvenlik arayışına itmekteydi.³

1 Doğan Başaran, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Savunmacı Realizm Anlayışı ve Üçüncü Dünyacılık", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2/1, 2020, s. 85.

2 Rıfık Salim Burçak, Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesisler, Ankara, 1983, s. 4.

3 Baskın Oran, "Türk Dış Politikasının Kuramsal Çerçevesi", Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 46.

Bu bağlamda Atatürk dönemi Türk dış politikasında benimsenen temel prensibin “Yurtta Barış, Dünyada Barış” sloganı hem yerel hem de uluslararası arenada vücut bulmuştu. Barışçıl dış politika stratejisi ve uygulamaları, bağımsızlığını kazanan yeni Türk devletinin iç siyasetinde ulus inşası sürecinin bir parçası olarak birlik oluşturmayı, hem de dış politikada saygın ve sözüne güvenilir bir devlet imajı yaratılmasını sağlamıştır.⁴ Öbür taraftan Atatürk dış politika anlayışının şu temel esaslar üzerinde inşa edildiği söylenebilir. Şöyle ki; anti-emperyalist, diğer uluslara saygılı olma, mazlum milletlerin birlik ve dayanışma içinde hareket etmelerini sağlamaktır.⁵

1923-1938 tarihleri arasında Atatürk’ü ziyaret etmiş olan devlet adamlarının isimleri ve unvanları şu şekilde sıralanabilir:⁶

1-Tarihi Süreç İçerisinde Türkiye-Yugoslavya

Yugoslavya’nın diğer Balkan Devletleri gibi kuruluşu aslında Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetinin son dönemlerinde yaşanan gelişmelerle paralellik gösterir.⁷ 30 Mayıs 1913 Londra Antlaşması ile Kosova vilâyeti Sırbistan’a bırakılmıştı. Ağustos 1913 Bükreş Antlaşması ile günümüzde Makedonya topraklarına ait Üsküp ve Manastır’ı içine alan Vardar Makedonya’sı da Sırbistan’a katıldı. Osmanlı Devleti’ne yönelik taleplerini gerçekleştiren Sırbistan’ın milli hedefleri arasında Bosna-Hersek ilk sırada yer alıyordu. Nitekim 1914’ün başlarında Avusturya-Macaristan veliahdının Sırp tarafından öldürülmesi ilişkileri iyice germişti. Akabinde 1915 yılının baharında Paris’te ilk olarak, Ante Trumbic başkanlığında Avusturya-Macaristan göçmenleri tarafından bir Yugoslav heyeti kuruldu.⁸ I. Dünya Savaşı sonunda bu heyet aracılığıyla Yugoslavya 1 Aralık 1918’de Sırp, Hırvat-Sloven Krallığı şeklinde kurulmuştu. Tarihsel süreçte Yugoslavya birçok kez farklı isimlerle anılmıştı. 1929’da Güney Slavlar Ülkesi ardından İkinci Dünya Savaşı sonrası da Tito’nun girişimleri ile Sosyalist Federasyonu olarak yeni bir devlete dönüşmüştür.⁹

Devletin egemenliğini oluşturan Sırp, Hırvat ve Slovenler’in kendi aralarında anlaşmazlık yaşamaları üzerine bunları birleştirmek amacıyla Kral Alexander, 6 Ocak 1929’da anayasayı kaldırdı ve kral diktatörlüğünü kurdu. Öyle ki 3 Ekim 1929’da devletin adını da Krallık Yugoslavya’sı şeklinde değiştirdi.¹⁰ Bu tarihte krallık Sırbistan, Karadağ, Makedonya, Bosna-Hersek ve Kosova’nın tamamına hüküm sürmekteydi. Bunun dışında Slovenya ve Hırvatistan’ın

4 D. Başaran, a.g.m., s. 87.

5 Mustafa Talas, “Örnek Bir Dış Siyaset Modeli Olarak Atatürk’ün “Yurtta Barış Dünyada Barış” Politikası”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 2004, s.345.

6 Afganistan Kralı Amanullah Han 1928 (Cumhuriyet Döneminde Türkiye’ye ilk resmi ziyarette bulunan devlet başkanıdır. Amanullah Han, Atatürk’e Aliyülâla Nişanı vermiştir.), Cont Bethlen Macaristan Başbakanı 1930, Venizelos-Yunanistan Başbakanı 1930, Japon Prensi Takamatsu 1931, Irak Kralı Faysal 1931, Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov 1931, Bulgar Başbakanı M.Mauchanoff 1931, ABD Genelkurmay Başkanı Mac Arthur 1932, Yugoslavya Kralı Alexander 1933, İran Şahı Rıza Pehlevi 1934, İsveç Velihtü Gustav Adolf 1934, İngiltere Kralı VII.Edward 1936, Ürdün Emiri Abdullah 1937, Yunan Başbakanı Metaksias 1937, Romanya Başbakanı Tatarescu 1937, Romanya Kralı II.Carol 1938.

7 Muhammet Aruçi, “Yugoslavya”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt, 43, 2013, s. 574.

8 M. Aruçi, a.g.a., s. 574.

9 Hakan Demir, *Yugoslavya Krallığı Siyasal Yaşamında Hırvat Sorunu (1929-1941)*, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 2017, s. 58; <https://www.bosnakmedya.com/ataturk-donemi-turkiye-yugoslavya-iliskileri/>. (Erişim Tarihi: 13.08.2021).

10 M. Aruçi, a.g.a., s. 574.

da büyük bir kısmına da sahipti. Kral Alexander dış politikada ikili ilişkilere önem vermiş ve Macaristan'ın revizyonizmi karşısında, Fransa ile yakın ilişkiler içerisine girmişti. Ardından Yugoslavya'yı Küçük Antant'a üye yapmayı başardı. 1934'te Türkiye, Yunanistan ve Romanya ile, Bulgaristan'ın revizyonizmi Bulgaristan'ın revizyonizmi ve İtalya tehlikesine karşı Balkan Antantı'nı kurdu. İtalya tehlikesine karşı Balkan Antantını kurdu. Ancak Alexander'ın ölümünden sonra Yugoslavya'nın Nazi Almanyası ve Faşist İtalya ile ilişkileri giderek sıkılaştı. Yugoslavya 1937'de Bulgaristan ile daimi dostluk antlaşması dahi imzalamıştı.¹¹ Kral Alexander'ın Balkan birliği için Almanya, İtalya ve Bulgaristan'nın saldırgan tavırlarına karşı barış ve güven ortamı oluşturmak için vermiş olduğu çaba ölümüyle birlikte son bulmuştu. Çünkü kendisinden sonra ülkeyi idare edenler Almanya, İtalya ve Bulgaristan ile ilişkilerini geliştirme çabasına girmişlerdi.

2- Türkiye-Yugoslavya Siyasi İlişkileri

Yugoslavya Krallığı, Lozan Antlaşması'nda Müttefiklerden yana tavır sergilemişti. Özellikle Trakya sınırı konusunda hassas davranan Yugoslavya, Türkiye'nin Meriç'in batısında toprak kazanımları elde etmemesi için elinden geleni yaptı.¹² Yugoslavya, 1924'de Lozan Antlaşmasını onaylama noktasında tereddüt etmiş lakin ardından Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik bir girişim olmadığını bildirerek tavrını değiştirmişti.¹³ Dolayısıyla Türk-Yugoslav ilişkilerinin yeniden kurulması yönünde ikili görüşmelerin kaldığı yerden devamı kararlaştırılmış ve iki ülke vatandaşlarının misilleme (represaille) esaslarına göre konut durumu, oturma şartları ayrıca oturma sürelerine getirilen sınırlamalar, göçmenlerin tekrar dönmelerinin engellenmesi, Sırp okulları ve kurumlarıyla ilgili karşılıklı görüş alışverişi yapılarak sorunların çözülmesi amaçlanmıştı.¹⁴

Türk-Yugoslav ilişkileri reel anlamda Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra başlamış ve her iki devlette yeni kurulmanın vermiş olduğu sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. Yugoslavya'nın, Hırvat ayrılıkçı milliyetçilerle başı dertteydi. Bunun haricinde her iki ülke içteki problemlere ek olarak dıştan da güvenliklerine yönelik tehdit algılıyordu. 1922'de İtalya'nın başına Musolini ve Almanya'nın başına ise 1933'te geçen Adolf Hitler bu tehditlerin ortak noktasıydı. Bu doğrultuda Balkanlar, her iki yayılmacı liderin hedeflerinden birisiydi ve bu ortak tehlikeye karşı Türk-Yugoslav iş birliği gerekliydi. Ancak kapitülasyonlardan dolayı iki ülke ilişkilerinde gerginlik yaşanmıştı. Bu bağlamda Lozan Konferansı esnasında Osmanlı borçlarının Osmanlı'dan ayrılan Balkan ülkeleri arasında paylaşımı kararlaştırılmış, ancak Yugoslavya payına düşen miktarı ödemeyi reddetmiş ve Lozan Barış Antlaşması'nı da imzalamaya yanaşmamıştı.¹⁵

Nitekim Lozan Antlaşması'nın kapitülasyonlar ile ilgili kararı haliyle iki ülke ilişkilerinde bir yara açmıştı. Türkiye, Yugoslavya'nın bu olumsuz tutumuna rağmen 1923'te Belgrat'a bir temsilci atayarak ilk adımı atmıştı. Belgrat Hükümeti, Türk temsilcisi olarak atanan Cevad Bey'e her türlü diplomatik ayrıcalığı tanımasına rağmen, Cevad Bey'i resmi temsilci sıfatıyla tanımak istememesi, Ankara'ya temkinli yaklaştığını göstermekteydi. Bu olumsuz tavrına rağmen Belgrat,

11 Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 184.

12 Salim Gökçen, "Atatürk Döneminde Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve Kral Alexander'ın Türkiye Ziyareti", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(12), 2016, s. 368.

13 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR. İM. 00242. 00036. 001.

14 BOA, HR. İM. 00242. 00036. 001.

15 <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-yugoslavya-iliskileri/>, (Erişim Tarihi: 13.08.2021).

Adnan Beyi İstanbul'a Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın temsilcisi olarak görevlendirmişti. Türkiye 1923 yılından sonra Lozan'dan ara kalan, Yunanistan ile mübadele, Musul, Kerkük ve Hatay gibi sorunlarla uğraşırken Balkanlar'dan gelebilecek olası tehlikeleri de önlemeye çalışmaktaydı. Türkiye'nin, Belgrat ile dostça ilişkilerini rayına koyması aslında Balkanlarda bir birliğin kurulması demektir. Bu nedenle Belgrat'ın kazanılması önemliydi. Yoksa Belgrat'tan doğrudan bir beklentisi yoktu. Ankara'nın Sofya temsilcisi Enver Bey, meslektaşı Sofya'daki Sırp temsilci Rakiç ile Mayıs 1924'te görüşerek Türkiye'nin Batı Trakya'da birtakım isteklerinin olduğunu ve bunu Belgrat'ın nasıl karşılayacağını sorunca Sırp temsilcisi konu ile ilgili bir yorum yapmaktan kaçınmıştı. Öyle ki Türkiye'nin Batı Trakya meselesine yaklaşımını ve Bulgaristan ile olan ilişkileri Sırp tarafından endişeyle karşılanmıştı.¹⁶

Bütün bunlara rağmen iki ülke de oldukça yapıcı bir politika izlemiş ve ardından yeniden iki devlet arasında 1925 yılında görüşmeler başlanmıştı. İlişkilerin seyrini etkileyen ilk aşama 28 Ekim 1925'te dostluk antlaşması ile gerçekleşmişti.¹⁷ Türkiye, Balkanlarda huzuru sağlamak düsturuyula her devletle ayrı ayrı dostluk antlaşması imzalayarak üzerine düşen görevi yerine getirmeye çalışmıştı. İki ülke arasında imzalanan antlaşma, bu zeminde atılmış yeni ve önemli bir adımdır.¹⁸ Bu antlaşma ile iki ülke arasında yeniden diplomatik girişimler başlamış ve ardından 18 Ocak 1926'da Gazi Mustafa Kemal'den, Sırp-Hırvat-Sloven Kralı Alexander'a; Yusuf Hikmet (Bayur) Bey'in Belgrat'a Orta Elçi olarak atanmasına dair güven mektubu gönderilmişti. Ayrıca diplomatik kanalların daha işlek olması amacıyla 23 Şubat 1926'da Belgrat'ta temsilci olarak bulunan Yusuf Hikmet Bey'in görevinin ise elçi olarak değiştirilmesine karar verilmişti.¹⁹ Türk-Sırp ilişkileri ikili ilişkilerden ziyade her iki ülke açısından Balkan politikası için de önem arz etmekteydi. Bu doğrultuda Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya 1922 yılında iktidarı ele geçiren Mussolini tehdidi, Bulgaristan ve Arnavutluk'un İtalya ve Almanya'ya yakınlaşması gibi nedenlerden ötürü Balkan paktı için çalışmalara başlamıştı.²⁰ Nitekim 1933'te Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesiyle Balkanlar'daki tehlike daha da büyümüştü. Kral Alexander, bu tehlikenin vermiş olduğu bilinçle 2-3 Ekim Bulgaristan, peşinden 4 Ekim 1933'te İstanbul ziyaretlerini icra etmişti. Bu ziyaretlerin temel amacı ise Balkan ülkelerini bir araya getirme çabasıydı. Kral Alexander'ın İstanbul'da Atatürk ile görüşmesi olumlu sonuçlar vermiş olmalı ki; ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve Balkanlar'da iş birliğine dayalı bir dizi antlaşmalar imzalanmıştı.

Türkiye'nin Balkan Devletleri ile yaklaşması Balkan birliği fikrinin ortaya atılmasıyla yeşermişti. Bu fikir ilk kez Yunanistan tarafından 1925 yılında ortaya atılır. Yunanistan, Sırbistan'a karşı durumunu güçlendirmek ve Balkanlarda statükonun korunması ayrıca Balkan Devletleri arasında genel bir barışın inşası noktasında bir birliğin kurulması görüşündeydi.²¹ Bu bağlamda

16 <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-yugoslavya-iliskileri/>,(Erişim Tarihi: 13.08.2021).

17 Cemil Koçak, *Siyasal Tarih (1923-19509, Türkiye Tarih, C. 4*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 154; TBMM Kavanin Mecmuası, II. Devre, IV, Ankara, 1941, s. 63.

18 Rıdvan Kızılkaya, *Türk Siyasal Hayatında Mahmut Soydan (Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünce Dünyası)*, Hiper Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 174.

19 Bilal Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları IV*, TTK, Ankara, 2001, s. 261; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030. 181. 118. 144.

20 <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-yugoslavya-iliskileri/>,-(Erişim Tarihi: 13.08.2021).

21 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam III, Remzi Kitapevi*, İstanbul, 1987, s. 385.

6-19 Ekim 1929'da Atina'da düzenlenen 27. Evrensel Barış Kongresi'nde Balkan birliğinin kurulmasına gidilen sürece büyük bir ivme kazandırmıştı. Bölgenin güvenliği ve sorunları ilk defa Balkan Konferansı'nda masaya yatırılmıştı. Balkan birliğinin kurulmasına yönelik Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Arnavutluk ve Bulgaristan 5 Ekim 1930'da Atina'da bir araya gelerek birliğin kurulmasında samimi olduklarını böylece göstermişlerdi.²² Türkiye'nin kendi güvenliğini tesis etmeye yönelik çalışmaları ve barış düzenini sağlamak amacıyla komşu devletlerle bir araya gelmesi yeni oluşumların habercisi olmuştu. Bu durum barıştan yana bir politika izleyen Yugoslavya ile yakınlaşmasına zemin hazırlamıştı.

Türkiye ile Yugoslavya ilişkilerine zarar verebilecek problemlerin halledilmesi hem iki ülke hem de Balkan İttifakı açısından önemliydi. Emlak meselesi²³ ikili ilişkilerde aksaklıkların yaşanmasına neden olan sorunların başında geliyordu. Bunun biran önce çözüme kavuşması adına Yugoslavya Kralı, Tevfik Rüştü Aras'a emlak meselesinin halledilmesini arzu ettiği bildirmişti. Bu noktada her iki taraf yetkililerinin meseleyi ve süreci hızlandırmaları gerektiği ve birlikte hareket etmeleri istenmişti. Kral Alexander'ın arzusu şu yöndeydi: *"Hariciye Nazırı ile mülakatında Kralın ve kendisinin Hükümeteyn münasabatını kavi dostluk esasına ibtida ettirmek arzusunda bulduklarını ve yeni Sefire bu hususta talimat verildiğini ve emlak ikamesini bir an evvel hal için Kralın kendisine yeniden katı talimat vermiş olduğu ve bu işi tarafeynin memnuniyetini mucip bir şekilde hal ve Neşicin bu talimatı zatı devletlerine de arza memur edildiğini söyledi."*²⁴ 1930 yılı itibariyle Mübadele Kanunu doğrultusunda yoğun bir göç trafiği yaşanmış ve Yunanistan'dan olduğu gibi Balkan coğrafyasından da Türkiye'ye kitleler halinde göç edilmişti. Bu durum Emlak meselesini doğuran önemli sebepler arasında olmuştu. Dolayısıyla Yugoslavya'dan göç edecek olan Türklerin durumları ve orada kalan arazilerin nasıl olacağı önemli bir mesele halini almıştı. Yugoslavya ile bu noktada işbirliği yapılarak meselenin sorun teşkil etmeden çözümü istenmişti.²⁵

İki ülke arasında sorun teşkil eden problemlerin halli ikili ilişkilerde samimi bir ilerlemenin kaydedilmesine vesile olmuştu. Ancak bu durum Balkanlarda farklı yorumlamaların meydana gelmesine de yol açmıştı. Öbür taraftan 1931'de Sofya'da düzenlenen Balkan Yat oyunları münasebetiyle Makedonya, Trakya ve Dobrice derneklerinin yayınladıkları ortak bildiride Yugoslavya, Romanya ve Türkiye temsilcilerinin Bulgaristan'a alınmaması ve bu ismi geçen ülkeler protesto dahi edilmişti.²⁶

Türkiye, bu tarz provokasyonlara karşı barıştan yana olduğunu göstermek amacıyla 1932'de Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) bünyesinde yer almak için girişimlerde bulunmuştu. Bu uğraşlar sonucunda Türkiye'nin cemiyet üyeliği 18 Temmuz 1932'de üye devletler tarafından kabul edilmişti.²⁷ Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam üyeliği Yugoslavya basınında büyük bir akis

22 Esra Değerli, "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 2008, S. 121-122.

23 Balkan savaşlarından sonra Yugoslavya'daki Müslümanlara ait ev ve arazilere Sırp hükümeti tarafından el konulmuştu. Bunlar; şehir ve köyde bulunan mülkler diğeri ise tımar sistemi nedeniyle kullanılan geniş arazilerdi. Bu sorun Türk-Yugoslav ilişkilerinde aksaklıkların yaşanmasına neden olmuştu. Ahmet Özgiray, "Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1920-1938)", Tarih İncelemeleri Dergisi, 14(1), 1999, s. 13.

24 BCA, 030. 10. 250. 691. 22.

25 BCA, 030. 10. 250. 691. 22.

26 BCA, 030. 10. 240. 619. 14.

27 Ercan Haytaoğlu, "Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti ve Türkiye)", Atatürk Ansiklopedisi, 2021, s.

yapmıştır. Mesela Yugoslavya Politika gazetesinin sürmanşetinde “*Türkiye’nin Hariç Tesiratından Azade Kalmağa Matuf Mesaisi*” başlığı ile önemli hususlara temas edilmişti. Cemiyet-i Akvam’a üyeliğin Türkiye’de büyük bir heyecanla karşılandığı ifade edilmişti. Türk dış politikasında yeni bir sayfanın açıldığı ve Türkiye için Cemiyet-i Akvam’a girişin muvaffakiyetin nişanesi olduğu vurgulanmıştı.²⁸ Devamında gazete, Akşam gazetesinin Cemiyet-i Akvam üyeliğine yönelik değerlendirmesini aynen şu şekilde aktarır: “*Bu gazete (Akşam) Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye’si akvam cemiyetine girmeğe davet edildi ve layık olduğu bircümle merasimle girdi. Bu hal Türkiye Cumhuriyeti’nin kısa bir zaman zarfında beynelmilel sahada, Türkiye’nin kuvvet ve ehemmiyetini bütün dünyaya gösterecek bir hadisedir ve Türkiye harici siyasetini idare edenlere karşı diğer memleketlerin takdirini ifade eder.*”²⁹ Tevfik Rüştü Aras, cemiyet üyeliği hususunda olası bir propagandaya karşılık: “*Türkiye’nin akvam cemiyetine duhulününün Türk ile Sovyet Rusya’sı arasında samimi dostluk münasebatının inkişafına hiçbir suretle hail teşkil edemeyeceğini*”³⁰ belirtmiştir. Cemiyet üyeliğinin Türk-Rus ilişkilerine engel teşkil etmeyeceğine işaret edilmiştir.

Politika gazetesinde, Mustafa Kemal Paşa’nın beyanatlarında sıklıkla dillendirdiği Türkiye’nin batıdan ziyade doğu devletleri ile ortak çıkarlarının olduğunu ifade etmesine rağmen batıya yakınlaşmasını gerektiren nedenler sorgulanmıştır. Mesela “*Türkiye’nin beynelmilel Avrupa teşriki mesaisinde yakınlaşmasını icap ettiren amiller nedir?*” sorusuyla yeni bir tartışma ortaya atılmıştı.³¹ Batı dünyasının Türkiye’yi doğu politikası güttüğü suçlamalarına karşılık cemiyet üyeliği göstermiştir ki: Türkiye’nin ne doğu ne de batı eksenli bir siyaset izlediğiydi. Türk dış politikasının temel amacı barışın ve güvenliğin tesisidir. Dolayısıyla bu durumun Türk-Rus ilişkilerine yansıdığı ve Rusya’nın Türkiye’yi kaybetmek istemediği şeklinde yorumlanmıştı. Bu meyanda aynı gazete Rusya’nın Türkiye’nin batıya yönelmesini engellemek niyetiyle hareket ettiğini de yazmıştır. Devamında İsmet Paşa ile Tevfik Rüştü Aras’ın Moskova ziyaretini hatırlatarak Rusya’nın Türkiye’ye 8 milyon dolarlık bir kredi açmaya hazır olduğu öne sürülmüştür. Rusya’nın bu şekilde hareket etmesini Türkiye’nin iç piyasasını dış müdahalenin etkisinden kurtarmaya yönelik bir girişim olarak yorumlanmıştı.³²

İlişkilerin daha da bir üst lige çıkılması amacıyla bir takım görüşmeler gerçekleşmiş ve nihayetinde 28 Kasım 1933’te “*Dostluk, Saldırmazlık, Adli Tesviye Uzlaşması ve Tahkim*” konularını içeren bir antlaşma daha yapılmıştı.³³ Özellikle 1932 yılından sonra Yugoslavya ile ticaret, siyasal, emlak, denizcilik, hukuk gibi alanlarda birbirini izleyen antlaşmalarla iki ülke ilişkilerinde önemli bir ilerleme kaydedilmişti.³⁴ Öbür taraftan 14 Nisan 1932’de imzalanan Afyon Antlaşması, 14 Haziran 1935 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmişti.³⁵ Bu antlaşma ile afyon ticaretine yönelik yeni kararlar alınmış ve antlaşmaya taraf ülkelerin kendi ülkelerinde ham afyon ihracı hakkına münhasıran yeni bir kurum oluşturulması fikri orta atılmıştı. Bu kurumlar “Türk

14.

28 BCA, 030. 10. 251. 694. 22.

29 BCA, 030. 10. 251. 694. 22.

30 BCA, 030. 10. 251. 694. 22.

31 BCA, 030. 10. 251. 694. 22.

32 BCA, 030. 10. 251. 694. 22.

33 BCA, 030. 10. 251. 696. 25.

34 İsmail Soysal, Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), TTK, Ankara, 2000, s. 82.

35 Resmi Gazete, 22 Haziran 1935, Kanun No: 2791, Sayı: 899, s. 5369; BCA, 080. 18.01.02.35.22.4.

kurumu”, “Yugoslavya kurumu” gibi isimlerle anılacak ve bunlar o ülkenin milli kurumu olarak kaydedilecekti.³⁶ Bu kuruluşlar, ülkede mevcut afyon satın alabilecek ve bu antlaşmanın şartlarına göre hareket edecekti. fyon hissesinin %75’i Türkiye’ye %25’i de Yugoslavya’ya bırakılmıştı. Bunun dışında teslim olunacak afyon hissesi Merkez bürosu tarafından iki milli müesseseden hangisine tahsis olunmuş ise afyon satışının hasılatının o müesseseye ait olması kararlaştırılmıştı.³⁷

Tevfik Rüştü Aras bu antlaşmadan sonra Belgrat’tan dönerken Bulgar dış işleri bakanını Sofya’da ziyaret ederek kamuoyunu meşgul eden Bulgaristan’ı iki yandan sarma politikalarının gerçek olmadığı ve Türkiye’nin Bulgaristan’a karşı dostane duygular beslediğini göstermek istemişti. Bu ziyaretin ayrıca bir diğer önemi ise Türk-Yugoslav Antlaşması’nın barış ve bölgesel iş birliği amaçlı olmasıydı.³⁸

3- Kralı Alexander’ın Türkiye Ziyareti ve Basına Yansımaları

Kral Alexander’ın Türkiye seyahati resmi bir ziyaret olmadığı için İstanbul ile sınırlı kalmıştır. Çünkü kral Alexander, Romanya ve Bulgaristan’dan sonra Türkiye’yi gezmek istemişti. Aslında bu seyahatin amacı diplomatik ilişkilere zemin hazırlamaktı.

Yugoslavya kralı Alexander’ın³⁹ Türkiye ziyareti ile ilgili olarak dönemin basını incelendiğinde bu ziyarete büyük ölçüde yer verildiği görülmektedir. Türk-Yugoslav ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde hem ikili ilişkilerde hem de Balkan devletleri ekseninde oldukça önemli gelişmelerin yaşanmasına vesile olmuştur.

Yugoslavya kralı Alexander, gerek komşuların gerekse diğer devletlerin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı duyan Mustafa Kemal Atatürk ile görüşerek hem onu yakından tanımak hem de Balkanlarda kalıcı bir barışın sağlanması için izlenecek politikalar hakkında fikir teatisinde bulunmak amacındaydı.⁴⁰ Nitekim Kral Alexander’dan önce eşi Kraliçe Mari ve Romanya Kraliçesi annesi, İstanbul ziyaretinde bulunarak aslında iki ülke arasında inşa edilecek dostluğa ön ayak olmuşlardı.⁴¹ Kraliçe ve annesi yaklaşık bir hafta kadar İstanbul’da kalarak; tarihi ve turistik yerleri ziyaret etmişlerdi. Kraliçe ve annesi ile beraber 9 kişilik heyet ihtimamla karşılanmış ve gereken tedbirler alınmıştı. Ayrıca Kraliçenin maiyetlerine Türk kadınlarından ve teşrifattan birkaç mihmandar da görevlendirilmişti. Buna ek olarak gezi esnasında Kraliçe’yi ve beraberindeki heyeti gezdirmek amacıyla otomobil dahi ayarlanmıştı.⁴² 4-11 Mayıs 1932 tarihleri arasında gerçekleşen bu

36 Resmi Gazete, 22 Haziran 1935, Kanun No: 2791, Sayı: 899, s. 5370.

37 Resmi Gazete, 22 Haziran 1935, Kanun No: 2791, Sayı: 899, s. 5370.

38 Haydar Çakmak, “Atatürk Döneminde Türkiye-Yugoslavya İlişkileri”, Atatürk Ansiklopedisi, 2021, s. 2.

39 *Kral Alexander hakkında kısa bilgi vermek yerinde olacaktır. Kral Alexander 1888 yılında Çetinje’de, Karadağ Kralı’nın en büyük kızı Prenses Zorka ve Prens Petar Karageorgeviç’in üçüncü çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Kral Alexander, Petersburg’tan sonra bir süre İtalya’da kalmış ve 1912 yılında veliyet prens olarak ordunun başına geçirilmiştir. Kral Alexander I. Dünya Savaşı’na katılmış biri olarak üstlendiği aktif görevler ile halkın gözünde önemli bir yer tutuyordu. I. Dünya Savaşı yıllarında İttifak devletleriyle görüşmelere katılarak, bir devlet adamı ve diplomat olarak da deneyim kazanmıştır. 9 Ekim 1934’de Fransa’da suikast sonucu öldürülmüştür. Detaylı bilgi için: Gülşah Kurt Güveloğlu, “Marsilya Suikastı (Yugoslavya Kralı Alexander’ın Öldürülmesi) ve Türkiye’deki Yankıları – 9 Ekim 1934”, TAD, 34/ 57, 2015, 249-269.

40 Salim Gökçen, “Atatürk Döneminde Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve Kral Alexander’ın Türkiye Ziyareti”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9/42, 2016, s. 671.

41 B. Şimşir, a.g.e., s. 278.

42 BCA, 030. 10. 251. 693. 27.

ziyaret oldukça anlamlı ve önemli görülmüş ayrıca farklı yorumlamalara da yol açmıştı. Misafirler, gezi esnasında kendilerine gösterilen ilgi ve alakadan dolayı oldukça memnun kalmışlardı.⁴³ Kral Alexander, ailesine gösterilen bu özel ilgiden dolayı oldukça mutlu olmuş ve akabinde Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmek istemişti.⁴⁴

Kral Alexander, ziyaret öncesi Türkiye ve Atatürk hakkında oldukça güzel ifadeler sarf etmişti. Türkiye Bükreş Orta Elçisi Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, 28 Eylül 1933 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na Kral Alexander'ın Atatürk hakkındaki düşüncelerini iletmişti. Gönderilen yazıda "Gazi Mustafa Kemal'in döneme damgasını vurmuş bir lider olduğu ve idareci, teşkilatçı, inkılapçı olarak yaptıklarına hayran olduğu" dile getirilmişti. Devamında her alanda olduğu gibi Ankara'da da büyük imar faaliyetlerinin yapıldığı ilave edilmişti. Bölgenin coğrafi şartlarının çok da uygun olmadığını ancak Gazi Mustafa Kemal'in her işte başarılı olacağına yönelik olan inancını paylaşmıştı.⁴⁵ Buradan hareketle Kral Alexander'ın Atatürk'ü yakından takip ettiği söylenebilir.

Hamdullah Suphi Bey aracılığıyla Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmeyi planlayan Kral Alexander'ın bu isteği Türkiye'de büyük bir memnuniyet uyandırmış ve dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, memnuniyetini ifade eden şu telgrafı Hamdullah Suphi Bey'le paylaşmıştı: "*Yugoslavya Kralı Hazretlerinin İstanbul'da tevakkuf ederek Reisicumhur Hazretleri ile mülakat izhar buyurdıkları nazikane arzu başta Reisicumhur Hazretleri olmak üzere Cumhuriyet Hükümetini pek mütehassis etmiştir. Dolmabahçe Sarayı Kral Hazretlerinin ve maiyetlerinin ikamet ve emrine tahsis edilecektir. Reisicumhur Hazretleri Kral Hazretleri ile görüşmekten çok memnun olacaktır. Yekdiğerine öteden beri müteakabil ve derin bir hürmet besleyen iki devlet Reisinin mülakatı şüphesiz çok ehemmiyetli ve faydelidir. Oradaki Romanya Hükümeti'nin malumatı ile Yugoslavya Kralı Hazretlerinin refakatinde bulunan muvafık zatla temas arayarak işbu esas dahilinde Yugoslavya Kralı Hazretlerine Devlet Reisimizin ve Hükümetimizin hissiyatını iblağ buyurmanızı ve Kral Hazretlerinin maiyeti erkanının ve diğer zevatin adedi ve isimleri ve İstanbul'a muvasalat zamanları ve takriben kaç gün kalabilecekleri hususunda malumat alarak süratle bizi tenvir etmenizi rica ederim.*"⁴⁶

Yugoslavya Kralı'nın Türkiye ziyareti hem iç hem de dış basında büyük bir yankı uyandırmıştı. Özellikle İzvestiya, Novosti, Politika, Daily Telegraph, Posledni Novini gibi gazeteler bu ikili görüşmeyi haber yaparak gelişmeleri okurlarıyla paylaşmışlardı. 1 Ekim 1933 tarihli Akşam gazetesinin sürmanşetinde yer alan: "*Kral Aleksandr Hz. Salı sabahı İstanbul'da bulunacaktır*" başlığıyla Kral'ın Türkiye ziyareti müjdelenmiştir. Öte taraftan bu ziyaretin Balkanlarda çok kuvvetli bir blokun teşekkülüne zemin hazırlayacağı da vurgulanmıştır. Haberin devamında Yugoslavya Kralı ile Kraliçenin uzun zamandan beridir Türkiye'yi ziyaret etme düşüncesinde oldukları ve bunun için şartların uygun hale getirilmesini bekledikleri bilgisi aktarılmıştır. Kralın Türkiye ziyaretinin tertiplenmesinde büyük emekleri olduğu ileri sürülen Belgrat Büyük Elçisi Haydar Bey'in Yugoslavya'nın Türkiye elçisiyle sürekli iletişimde olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ Konu ile ilgili olarak 1 Ekim 1933 tarihli Milliyet gazetesinde "*Kral Hz. Bekleniyor!*" Mülakata müstesna bir

43 BCA,030.010.251.694.6.

44 BCA,030.010.251.694.6.

45 BCA. 030.10.251.696.22.

46 Ömer Erden, Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Başkanları, ATAM, Ankara, 2006, s. 17.

47 Akşam, 1 Ekim 1933, s. 1.

ehemmiyet atfediliyor” şeklindeki başlıkla okuyucularına bu ziyaretin Yugoslavya kralı ile Bulgar kralı arasında gerçekleşecek olan görüşmeden sonra belli olacağı aktarılmıştı.⁴⁸ Kral Alexander’ın Bulgaristan ziyaretinden dolayı Türkiye gezisinin aksayacağı da paylaşılmıştır.

Yugoslavya kralının, Türkiye ziyaretini gerçekleştirmeden önce Bulgaristan ve Romanya Krallarını ziyaret etmesi bilinçli bir davranış olarak planlanmış ve elbette Romanya ile akrabalık bağının da etkisi unutulmamalıdır. Ardından rotanın yönü Türkiye’ye çevrilmiş, Türkiye’nin dış politikadaki gücünden faydalanılmak istenmiştir. Aslında bu durum Balkanlarda yeni bir ittifak arayışı olarak yorumlanmıştır. Önce Romanya kralı Karol ile görüşen Alexander ardından Dobrovnik kruvazörü ile Varna’ya geçerek Bulgar kralı ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. İki kralın görüşmesi oldukça büyük bir etki uyandırmış ve bu ziyaret akıllarda soru işaretlerin oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu görüşmenin Balkanlarda siyasi atmosferin yeni bir boyut alacağı ve bir hareketlenmenin kaçınılmazlığı üzerinde durulmuştur. Mehmet Asım Vakit gazetesindeki köşesinde Yugoslavya kralı ile Bulgar kralı arasındaki görüşmeyi “Varna Mülakatı” başlığıyla değerlendirirken şu hususlarda dikkatleri toplamaya çalışmıştır. Asım, iki kralın görüşmesinin dünya kamuoyunda büyük bir ciddiyetle takip edildiğini yazmıştır. İki ülke ilişkilerini yakından ilgilendiren bu görüşme yeni gelişmelerin habercisi olarak yorumlanmıştır. Bu görüşmenin en önemli yanı Bulgaristan’ın Balkan ittifakı içerisine çekilmek istenmesidir. Asım: “*son zamanlarda küçük itilaf devletleri arasında Bulgaristan’ı aralarına almak için bir fikir cerayanı vardır*”⁴⁹ şeklinde yazmıştır. Nitekim Türkiye’nin Balkanlarda özellikle Almanya ve İtalya’nın yayılmacı politikalarına karşılık bir ittifak arayışına girmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.⁵⁰ Oksinograd sarayında Kral Alexander ile Bulgar kralı arasında gerçekleşen görüşmede özellikle Balkan devletlerinin sorunları ele alınmış yaklaşık beş saat süren görüşmeden sonra Kral Alexander akşam üstü tekrar Dobrovnik kruvazörüne binerek İstanbul’a hareket etmek için yola koyulur.⁵¹ Kral Alexander’ın bu görüşme ile Bulgaristan’ı olası bir Balkan ittifakına ikna etme çabası içerisinde olduğu aşikardır. Ancak bu durum zannedildiği kadar kolay olmamıştır. Çünkü Bulgaristan’ın Balkanlarda farklı emeller beslediği gerçeğiydi.

Akşam gazetesi Belgrat Politika gazetesinin konuyla ilgili yazmış olduğu şu değerlendirmeyi okuyucularıyla paylaşarak Kral Alexander’ın Türkiye ziyaretinin maksadını şöyle aktarır: “*Yugoslavya kralının Karadeniz, Ege denizi ve Adriyatik seyahatinin küçük itilaf tarafından takip olunan siyasetin yeni bir faaliyeti eseri olduğunu*” Devamında Yugoslavya kralı ile Atatürk arasında gerçekleşecek olan görüşmenin: “*iki devlet reisi ilk defadır ki birbiri ile görüşeceklerdir. Kralın bu ziyareti Balkanların bugünkü vaziyeti dolayısı ile müstesna bir ehemmiyet almaktadır*”⁵² denilerek bu görüşmenin Balkan devletleri ile Türkiye arasında büyük bir öneme haiz olduğuna işaret edilmiştir.

Türkiye’nin Balkanlarda yürütmüş olduğu barış politikasının memnuniyet yarattığı ve bu misyonu başarıyla yerine getirmiş olan Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey’den övgü ile bahsedilmişti. İki ülkenin yakınlaşması ile ilgili şu ifade oldukça önemlidir:

48 Milliyet, 1 Ekim 1933, s. 1.

49 Mehmet Asım, “Varna Mülakatı”, Vakit, 4 Ekim 1933, s. 1.

50 Akşam, 1 Ekim 1933, s. 1.

51 Akşam, 1 Ekim 1933, s. 1.

52 Akşam, 1 Ekim 1933, s. 1.

“Türkiye ile Yugoslavya arasındaki münasebetler öyle bir mahiyettedir ki böyle bir fikir her iki memlekette de büyük bir müzaheret görecektir.”⁵³ Balkanlarda siyasal anlamda bir kaynamanın olduğu ve bu durum karşısında ittifak arayışlarının kaçınılmazlığı üzerinde durulmuştu. Dolayısıyla üzerinde en çok durulan ülke Bulgaristan idi. Çünkü Bulgaristan’ın Balkan devletleri üzerinde etkili olmak istendiği bilinmektedir. Bulgaristan’ın kurulacak bir Balkan ittifakına dahil edilmesi bu bakımdan oldukça önemli görülmekteydi. Bu bağlamda Akşam gazetesinin “*Maksat Balkan emniyetidir*” manşetiyle okuyucularıyla paylaşma gereği hissettiği haberde Bulgaristan’ın da Balkan devletleri arasında bir ittifaka katılmasının temenni edildiği aktarılmıştır.⁵⁴

Bulgaristan kamuoyunu en çok meşgul eden konu ise Bulgaristan’ın Balkan ittifakına dahil olup olmayacağı sorunuydu. Nitekim ülkenin sosyalist gazetesi Narod Türk-Bulgar ilişkileri hakkında şu yorumda bulunmuştu: “*Bulgar efkâr-ı umumiyesi pek nadiren, Türk misafirlerinin ziyareti esnasında olduğu kadar birleşmiş bulunur. Bu ittihat hükümet mahfili üzerinde tesir yapmış, mesul nazırları Bulgaristan’ı bir Türk-Yunan misakına iştirakten menetmiştir. Bulgaristan küçük itilaf tarzında olan bu ittifaka girmemiştir.*”⁵⁵ Böyle bir düşüncenin hasıl olmasının temel sebebi Türk-Yunan ittifakının diğer Balkan devletlerine karşılık bir birleşme şeklinde algılanmasıydı. Öte taraftan Türk-Yunan ittifakının aslında herhangi bir devletin aleyhine olmadığı ve bu ittifakın Balkan devletleri arasında barış eksenli bir proje olduğuydu.

Cumhuriyet gazetesinin 3 Ekim 1933 tarihli sayısında “*Yugoslavya kral ve kraliçesi şehrimize yarın sabah gelebilecekler*” başlıklı haberinde gazete okuyucularına ziyaret öncesi bir takım açıklamalarda bulunma gereği hissetmişti. Aslında bu ziyaretin daha önce gerçekleşmesi bekleniyordu. Ancak Yugoslavya kralının Bulgar kralını ziyaret etmesi bu yönde bir gecikmenin yaşanmasına sebep olmuştu. Yugoslavya’nın girişimiyle Balkan devletleri ile temaslar gerçekleşmiş ve ilk ayağını Bulgaristan oluşturmuştu. Buradaki asıl amaç Bulgaristan’ın Balkan coğrafyasında güttüğü politikanın yumuşatılmasıydı. Yugoslavya’nın, Bulgaristan’ı olası bir Balkan birliğine çekerek karşısında değil de yanında görmek istemesiydi. Dolayısıyla iki ülke arasında bir dizi görüşmeler gerçekleşmiş ve bu görüşmelerin temelde Balkan coğrafyasında yaşanan sorunlarla ilgiliydi.⁵⁶ Türkiye’nin ziyarete hazır olduğu ve gelecek olan Yugoslavya Kralı Alexander ile beraberindeki heyete bir karşılama merasiminin yapılacağı yine gazetelerin ilk sayfalarını süsleyen haberler arasındaydı. Hatta yurtdışında bir takım temaslarda bulunmak üzere giden Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey’in bu ziyaretin gerçekleşeceği tarihte geri dönmesi ise bu görüşmenin önemini göstermekteydi. Türkiye’nin kralı karşılama noktasında hazır olduğu şu manşete bakılarak anlaşılabilir: “*Yavuz Dolmabahçe önünde*” *Yavuz dretnotumuz Yugoslavya Kral ve Kraliçesi Hazeratını limanda selamlamak üzere iki torpido ile birlikte Dolmabahçe sarayı önünde demirlemiştir.*⁵⁷

Üzerinde oldukça konuşulan ve kamuoyunu meşgul eden bu ziyaret ayrıca farklı yorumlamalara da neden olmuştu. Ziyaretin gerçekleştiği 4 Ekim 1933 tarihinde Yugoslavya kralı ile kraliçe Mari ve beraberindeki heyeti taşıyan Dobrovnik isimli Yugoslavya torpidosu sabah

53 Akşam, 1 Ekim 1933, s. 1.

54 Akşam, 2 Ekim 1933, s. 1.

55 Akşam, 2 Ekim 1933, s. 1.

56 Cumhuriyet, 3 Ekim 1933, s. 1.

57 Cumhuriyet, 3 Ekim 1933, s. 1.

saat dokuz sularında boğaza yanaşarak demirlemiştir. Dobrovnik isimli gemi boğazda iki Türk torpidosu tarafından karşılanmıştır. Dobrovnik gemisini karşılayanlar arasında Yugoslavya'nın Türkiye Büyükelçisi Yankoviç, Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hikmet Bey, Belgrat Büyükelçisi Haydar Bey gibi önemli isimler gelen heyeti, özellikle kral ve kraliçeyi karşılamak amacıyla hazır bir şekilde bulunmuşlardır. Gelen torpedo Dolmabahçe Sarayı önünde demirleyerek bu esnada top atarak ülkeyi selamlamıştır. Dobrovnik torpidosunun selamlamasına Dolmabahçe Sarayı önünde demirli bir şekilde duran Yavuz torpidosu ile karşılık verilmiştir. Torpidoya Yugoslavya kralına ait bayrak çekilmişse aynı şekilde selam verilecek yok eğer Torpidoya Yugoslavya savaş gemilerine mahsus bayrak çekilmişse Selimiye'den atılacak toplarla karşılık verileceği şeklinde planlanmıştır.⁵⁸

Kral Alexander'ın bir günlük Türkiye ziyareti sadece İstanbul'la sınırlı kalmıştır. Ziyaretin en önemli yanı Gazi Mustafa Kemal ile görüşmesiydi. Bu ziyaretin Balkan kamuoyunda önemli bir boyutta yer işgal ettiği söylenebilir. Vakit gazetesi bu görüşme ile ilgili olarak dünya basınından birkaç örnek vererek ziyaretin önemine işaret etmiştir. Mesela Londra'da çıkan "Daily Herald" gazetesinin okuyucularıyla paylaşmış olduğu şu haber oldukça dikkat çekicidir. Habere göre, Atatürk ile Kral Alexander arasında meydana gelen görüşme esnasında Yunanistan Başbakanı Venizelos'un da İstanbul'da bulunmasının bu görüşmeyle ilişkilendirildiği ve Balkan devletleri ile Türkiye arasında bir yakınlaşmanın yaşandığı ifade edilmiştir. Öte yandan bu görüşme esnasında hem Kral Alexander'ın hem de Venizelos'un İstanbul'da bulunmasının bir tesadüf eseri olmadığı ve Balkan birliği için alt yapı çalışmalarının bir ürünü olarak yorumlanmıştır.⁵⁹ Romanya basınında Kral Alexander'ın Türkiye ziyareti geniş bir şekilde ele alınmış ve akabinde bu görüşmenin olumlu sonuçlar meydana getireceği de ifade edilmiştir. Aynı zamanda Romanya gazetelerinin değerlendirmelerini aktaran Vakit gazetesi dünya basınının da bu görüşme ile ilgili çarpıcı yorumlarını dikkate değer görmekteydi.⁶⁰ Bunun dışında Belgrat'ta yayın hayatını sürdüren Politika gazetesinin şu değerlendirmesi de oldukça önemlidir: "*Yugoslavya hükümdarlarının Karadeniz, Adalar denizi ve Adriyatik'te vukua gelecek seyahatleri esnasında devlet reisleri arasında yapılacak mülakatlar dolayısıyla küçük itilaf siyasetinde yeni bir safha ve Balkanlar için çok büyük ehemmiyet arz etmektedir.*"⁶¹ Denilerek ziyaretin dünya siyasetinde yeni bir oluşuma kaynaklık edeceği özellikle vurgulanmıştır.

Politika gazetesinin ittifak arayışına olumlu bir tavır sergilediğini ve bu tarz girişimlerin devletlerin ilişkilerinde yapıcı bir etki bıraktığını vurgulamıştır. Mesela Yugoslavya ile Bulgaristan arasında gerçekleşmiş olan ve 'Varna Mülakatı' olarak bilinen görüşmenin bütün zorluklara rağmen sonuçları itibarıyla iki komşu ülke ilişkilerine pozitif yansıtacağını belirtmiştir. Buna ek olarak Politika gazetesi Kral Alexander ile Atatürk arasında gerçekleşecek olan görüşmeye atıfla bu ziyaretin Balkan siyaseti açısından müstesna bir konumda olduğunu dile getirmiş ve devamında: "*İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey'in Balkanlarda sulhu istikrar ettirmek için sarf ettikleri mesai karşısında Yugoslavya ile Türkiye arasındaki münasebetin mahiyeti o haldedir ki, bu fikir her iki memlekette büyük bir istinatgah bulabilir*"⁶² yazarak Balkan coğrafyasında siyasi istikrarın sağlanması noktasında Türkiye'nin göstermiş olduğu gayret adeta övülmüştür.

58 Vakit, 4 Ekim 1933, s. 8.

59 Vakit, 4 Ekim 1933, s. 8.

60 Vakit, 4 Ekim 1933, s. 8.

61 Vakit, 4 Ekim 1933, s. 8.

62 Vakit, 4 Ekim 1933, s. 8.

Vakit gazetesinde yer alan “Bir Varşova gazetesinin makalesi” başlıklı yazıda ‘Varşova Warszawska’ gazetesinin Kral Alexander’ın Türkiye ziyareti ile ilgili yazmış olduğu kısa ve özlü ifade oldukça önemlidir; Kral Alexander’ın Varna ve İstanbul’u ziyaret etmesi aynı zamanda Mösyö Titülesko’nun da Sofya, İstanbul ve Atina’ya yapacakları gezileri şu şekilde yorumlamıştır: “Sovyet Rusya, Türkiye, küçük itilaf ve Balkan devletleri tarafından son zamanlarda gösterilen hummalı faaliyet yakın şark memleketlerinin vaziyetinde bir resanethasil olacağını tahmin ettirmektedir. Bu, garp Avrupası’ndaki yeni vaziyetin doğrudan doğruya bir aksülameldir.”⁶³ Buradan hareketle Avrupa birliğine karşılık yeni bir oluşumdan söz edilmiş ve eğer Balkan birliğinin sağlanması halinde doğu dünyasının birleşeceği mesajı verilmiştir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesindeki köşesinde “Misafir Hükümdarlar” başlığı adı altında konuyu değerlendiren Falih Rıfkı Atay, önemli noktalara temas etmiştir. Yazısının büyük bir bölümünde bu ziyaretin uluslararası ilişkilerde bırakmış olduğu izlenimi aktaran Atay, Yugoslavya’nın Avrupa, Balkanlar ve Asya açısından kilit bir nokta olduğunu vurgulamıştır.⁶⁴ Cümlelerini oldukça dikkatlice kurmaya çalışan Atay, dış politikada takip edilmesi gereken siyaseti de mesajlarla verme çalışmıştır. Yugoslavya krallığının gerek merkezi Avrupa, gerek Balkanlardaki denge unsuru olması bakımından büyük bir öneme haiz olduğunu dile getirmiştir. Yugoslavya’nın tarihi kimliğinden hareketle Türkiye ile olan geçmişinin çok eskilere dayandığı ve bu durumun iki devletin yakınlaşmasında önemli bir basamak olacağını yazmıştır. Dolayısıyla iki ülkenin yakınlaşmasında maddi menfaatler değil manevi menfaatlerin daha baskın olduğu ve iki ülkenin kendi aralarında anlaşmaları noktasında hazır olduklarını ileri sürmüştür.⁶⁵ Öte taraftan Balkanlarda istikrarın ve barışın en başta bu iki ülkenin menfaatine olacağını ısrarla savunmuştur. Balkan coğrafyasında tarihten beri büyük oyunların oynandığı ve bu durumun barışa ve istikrara ciddi anlamda zarar verdiğini ifade etmiştir. Bu sebepten dolayı bu coğrafyanın sadece barışa değil, devamlı bir barışa muhtaç olduğu kanaatinde olmuştur.⁶⁶

Bu bağlamda Yugoslavya kralının Türkiye ziyaretinin barışın ve istikrarın sağlanması noktasında önemli bir adım olduğunu dile getiren Atay, sadece Yugoslavya değil aynı zamanda diğer Balkan devletlerini de bir araya getirmesi bakımından çok önemli bir girişim olduğu kanaatinde olmuştur.⁶⁷

“Yugoslav Hükümdarları İstanbul’da” başlığıyla Hâkimiyet-i Milliye gazetesi kralın ağırlanması ile ilgili “Kral Hz. Büyük Gazi ile Görüştü. Kral ve Kraliçe Hazretlerini Şereflerine Reis-i cumhur Hz. Bir Akşam Ziyafeti Verdi” manşeti paylaşılmıştı. Buna ek olarak her iki devlet liderinin samimi muhabbetlerinin ileride iyi ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlayacağı da eklenmiştir. Bu yakınlaşmanın sadece iki devlete değil aynı zamanda komşu devletlerin de menfaatine uygun olduğu özellikle belirtilmiştir. Hâkimiyet-i Milliye’de kralın oldukça resmi bir şekilde karşılandığı paylaşılmıştır. Diğer gazetelerden farklı olarak biraz daha detay bilgiler sunulmuştur. Gazete kralın İstanbul ziyaretini şöyle vermiştir; ilk önce kralı taşıyan kruvazörün Dolmabahçe Sarayı önüne demirlendiği ve kralı karşılamak için Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, İstanbul Valisi, Dışişleri

63 Vakit, 4 Ekim 1933, s. 8.

64 Falih Rıfkı Atay, “Misafir Hükümdarlar”, Hâkimiyet-i Milliye, 4 Ekim 1933, s. 1.

65 Falih Rıfkı Atay, “Misafir Hükümdarlar”, Hâkimiyet-i Milliye, 4 Ekim 1933, s. 1.

66 Falih Rıfkı Atay, “Misafir Hükümdarlar”, Hâkimiyet-i Milliye, 4 Ekim 1933, s. 1.

67 Falih Rıfkı Atay, “Misafir Hükümdarlar”, Hâkimiyet-i Milliye, 4 Ekim 1933, s. 1.

Bakanı özel kalem müdürü, Emniyet Müdürü ve Merkez Komutanlığı'nın bir motorla kruvazöre geçerek kral ve kraliçeye kendilerini tanıttıktan sonra birlikte kruvazörden indikleri ifade edilmiştir. Karşılama merasiminde Krala, Cumhurbaşkanı yardımcısı, Dışişleri Bakanı ve İstanbul adına üç buket çiçeğin takdim edildiği bilgisi verilmişti.⁶⁸

Bu aşamadan sonra saat 10:05 sularında kral Ankara motoru ile Dolmabahçe rıhtımına çıkmış ve rıhtımda Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından karşılanmıştı. Kral Alexander'in Türkiye ziyaretinin altında yatan en önemli sebep Atatürk ile tanışmaktı. Görüşme teklifi bizzat Kral Alexander tarafından elçilik aracılığıyla Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmişti. Vakit gazetesinde, Kral Alexander'in Yugoslavya amiral üniformasıyla Atatürk ile görüşmesi ise önemli bir detay olarak kaydedilmişti. Atatürk, kralın aksine askeri üniforma yerine daha çok resmi elbise ile misafirini karşılamayı uygun görmüştü. Atatürk, o güne has olarak jaket-atay, silindir şapka ve beyaz eldiven giyerek misafirini karşılamıştı.⁶⁹ İlk karşılaşma oldukça samimi olmuş ve Atatürk, Kral Alexander'in ellerini sıkarak Fransızca; "Sizinle görüştüğümünden dolayı çok mesudum" diyerek böylece hoş geldin demişti. Kral Alexander bu nazik davranışı aynı nezaketle karşılamış ayrıca Atatürk'e teşekkür ederek memnuniyetini göstermişti.⁷⁰ Ardından Atatürk, kendisi ile birlikte kralı karşılamaya gelen İsmet (İnönü) Paşa'yı krala takdim ettikten sonra Kral Alexander ile ilgilenmeye devam etmişti. İki lider arasında yaklaşık yirmi beş dakika kadar süren bir görüşme gerçekleşmişti. Akabinde 10:30'da Atatürk ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Kral Alexander ve Kraliçe'yi kruvazörde ziyaret etmiş ve geliş şereflerine top atılarak selamlanma aşaması bu şekilde başlamıştı.⁷¹

Karşılama ve selamlama kısmı tamamlandıktan sonra Kral Alexander'in sonraki programı İstanbul'un gezisi şeklinde tasarlanmıştı. Kral ve Kraliçe'yi taşıyan motor saat 11:30'da Sarayburnu'na çıkarak Kral ve maiyetiyle birlikte ilk önce Topkapı Sarayı, Hazine Dairesi, müzeler ve son olarak Ayasofya'yı ziyaret etmişlerdi. Ardından Dolmabahçe, Taksim, Eminönü, Sirkeci, Ankara Caddesi, Nuruosmaniye, Galatasaray, Tünel, Şişhane, Karaköy gezilmiştir.⁷² Bu gezi esnasında Kral ve Kraliçe'nin İstanbul'a hayran kaldıkları gözlenmiş ve tarihi alanların oldukça hoşlarına gittikleri aktarılmıştı. Kral ve Kraliçe'yi selamlamak amacıyla İstanbul'daki bazı okullardan öğrenciler sahilde düzenli bir sıra halinde kralın geçişi sırasında selamlama merasimi için hazır bir şekilde bekletilmişti. Kral ve Kraliçe'nin geçişi sırasında öğrenciler bir ağızdan "Yaşla!" diye bağıarak coşkulu bir karşılama ile kral ve heyetini selamlamıştı. Kralın memnun olduğu her haline yansımıştı.⁷³ Ayrıca İstanbul halkının Kral ve Kraliçe'yi görmek için toplandığını, Kral'ın toplanan kalabalığı sıcak bir şekilde selamladığı da eklenmiştir. Özellikle Ayasofya önünde toplanan halk yığını tarafından coşkuyla alkışlandığı yazılmıştır (Hâkimiyet-i Milliye, 4 Ekim 1933). Tarihi ve turistik mekanların gezisinden sonra Gazi Paşa, Kral Alexander ve Kraliçe'yi Dolmabahçe Sarayı'nda akşam yemeğinde ağırlayarak bir ziyafet vermiştir. Akşam yemeğinden önce Cumhurbaşkanlığı orkestrası Yugoslavya ve Türkiye milli marşlarını çalmış ve

68 Hâkimiyet-i Milliye, 5 Ekim 1933, s. 1.

69 Vakit, 5 Ekim 1933, s. 1.

70 Milliyet, 5 Ekim 1933, s. 5.

71 Hâkimiyet-i Milliye, 5 Ekim 1933, s. 1.

72 Cumhuriyet, 5 Ekim 1933, s. 5.

73 Cumhuriyet, 5 Ekim 1933, s. 5.

akşam boyunca farklı parçalarla devam etmiştir.⁷⁴ Kral şerefine verilen yemekte Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genel Sekreter, Belgrad Büyük Elçisi Haydar Bey, Kolordu Komutanlığı, Yugoslavya Saray Bakanlığı, Kralın yardımcısı, Mösyö Venizelos ve Eşi gibi önemli kişiler yemekte yer alan kişilerdi. Bu ziyafetin oldukça samimi bir hava içinde gerçekleştiği ve gece yarısına kadar sürdüğü yazılmıştır.⁷⁵

Misafirler kendilerine gösterilen bu mihmandarlık karşısında oldukça memnun kalmışlardır. Atatürk, misafirlerini çok iyi bir şekilde ağırlamış hatta Kral ve maiyetindekilerini rıhtıma kadar uğurlamıştır. Atatürk, ayrıca Kraliçe'ye birçok buket çiçek vererek nezaketini göstermiştir. Kral Alexander ile Atatürk arasında gerçekleşen görüşme tam anlamıyla samimiyetle gerçekleşmiştir. Her iki ülkenin bu ziyaretten memnun kaldığı söylenebilir. Bu ziyaretle iki ülkenin bir adım daha yakınlaştığı ve birbirlerini daha yakından tanıma fırsatını yakaladıkları muhakkaktır. Öte taraftan iki ülke arasında ilerde oluşacak antlaşmalara önemli derecede bir basamak niteliğinde olmuştur.⁷⁶

Milliyet gazetesindeki köşesinde bir değerlendirme yazısı kaleme alan Siirt Mebusu Mahmut (Soydan)⁷⁷, Kral Alexander ile Atatürk arasında samimi bir şekilde gerçekleşen görüşmenin batı dünyasında ilgi ile takip edildiğini ileri sürmüştür. İki liderin görüşmesinin sadece kendi ülkelerine değil aynı zamanda dünya barışı açısından da büyük bir öneme haiz olduğu fikrinde olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin Yugoslavya Kralını ağırlamasını memnuniyet verici bir durum olarak görmüştür. Kral Alexander'ın ülkesinde sevilen ve saygı duyulan bir lider olduğu benzetmesinden hareketle Soydan, aslında burada liderlerin halkın üzerindeki tesirine işaret etmiştir. Buradaki vurguya dikkatli bir şekilde bakıldığında halkın desteğini alan bir kraldan bahsedilmektedir. Dolayısıyla kralın atmış olduğu ya da atacağı adımların halk tarafından destek göreceği fikrinde olmuştur.⁷⁸ Soydan burada halkın desteğinin çok önemli olduğuna işaret etmiştir.

Soydan, Kral Alexander'ın halkı tarafından desteklenmesinin kaynağını ise: *“Pek yakın bir tarihte Yugoslavya, pek müşkül anlar geçirdi. Memleketinin en müşkül zamanlarında milletinin bütün ıstıraplarını duymuş ve nihayet yıkılmış olan memleketini eskisinden daha büyük olarak ihya*

74 Cumhuriyet, 5 Ekim 1933, s. 5.

75 Hâkimiyet-i Milliye, 5 Ekim 1933, s. 1.

76 Hâkimiyet-i Milliye, 5 Ekim 1933, s. 1.

77 *Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), 1883 yılında Siirt'te dünyaya gelir. Ancak Emekli Sandığı Arşivinde Selanikli olduğu bilgisi de yer almaktadır. 1905'te Harbiye'den mezun olduktan sonra ilk görev yeri olan Rumeli 3. Ordu Komutanlığı'nda başlar. 1908 yılına kadar Kosova ve Manastır vilayetlerinin değişik bölgelerinde Nizamiye birlikleriyle eşkiya takibinde bulunur. 1908 yılı başlarında Manastır Fırkası Kurmaylığına atanır. Akabinde Nisan 1909'da gerçekleşen 31 Mart Olayı neticesinde Selanik'e götürülür ve burada II. Abdülhamit'in muhafız subaylığına getirilir ve Balkan Savaşlarına kadar bu görevde kalır. Manastır Fırkası Kurmayı, Sultan II. Abdülhamit'in Muhafız Subayı, Şehzadeler Okulu Askerî Mürebbsi olur. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda çeşitli birliklerde görev alır. 1913'te Sultan Abdülhamit'in Beylerbeyi Sarayına getirilmesi üzerine, aynı görevle İstanbul'a döner. Muhafız Subaylığına ek olarak Padişah'ın yanındaki oğlu Abit Efendi'nin eğitim ve öğretimini de üstlenir. 20 Nisan 1920 tarihinde Anadolu'ya geçerek daha önceden Selanik'te tanışmış olduğu Mustafa Kemal Paşa'nın Refakat Subaylığına Binbaşı olarak atanır. 1923'te Hâkimiyet-i Milliye gazetesine müdür olarak atanır. 1923'te Halk Fırkasına katılır. 1924'te İş Bankası'nın kurulmasında büyük emeği olmuş ve müdürlüğünü 1936 yılına kadar sürdürür. 1926'da İstanbul'da Milliyet gazetesini kurar. 1923-1936 yılları arasında Meclis'te 5 dönem Siirt Milletvekili olarak görev yapar. Detaylı bilgi için; Rıdvan Kızılkaya, Türk Siyasal Hayatında Mahmut Soydan (Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünce Dünyası), Hiper Yayınları, İstanbul, 2020.

78 Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), “Misafirimiz Kral Hazretleri”, Milliyet, 5 Ekim 1933, s. 1.

etmiş olan Kral Hazretlerine”⁷⁹ bağlamıştır. Kralın bu fedakarlığı takdire değer bir davranış olarak yorumlanmıştır. Yugoslavya’nın da genç Türkiye gibi büyük bir mücadele örneği sergilediği ve devletin inşa sürecinin çok zor şartlar altında gerçekleştiğine değinen Soydan, bu bakımından Yugoslavya ile Türkiye arasında bir yakınlaşmanın kaçınılmazlığına işaret etmiştir. Öte yandan Kral Alexander’in Türk inkılabını gerçekleştiren Atatürk’ü ve Türkiye’nin geçirmiş olduğu bu süreci yakından takip etme arzusunda olduğunu düşünmüştür.⁸⁰ Akabinde görüşmeyi şu süslü ifadelerle dile getiren Soydan, İstanbul’un temiz havası içinde Boğaziçi’nin semavi denizine karşı meydana gelen bu görüşmede; barış politikalarına ve Balkan devletleri arasında bir ittifak arayışının nasıl temin edileceğine dair konuşmaların gerçekleştiğini ifade etmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra kuvvetle muhtemel bu karşılıklı fikir alışverişi neticesinde iki ülkenin takip ettiği barış politikasında tam anlamıyla bir mutabakatın olduğu kanaatinde olmuştur.⁸¹

Ayrıca Yugoslavya basınında Kral Alexander’in gerçekleştirmiş olduğu ziyaretler geniş bir yankı uyandırmıştır. Bunlar arasında en göze çarpan ziyaretin Türkiye’ye yapılan ziyaret olduğu söylenebilir. Anadolu Ajansı, Belgrat muhabirinin Yugoslavya basınına yansıyan ziyaretle ilgili açıklaması bu savı kuvvetlendirmektedir. Muhabirin aktardığı bilgiye göre, Yugoslavya basını Kral Alexander’in Türkiye ziyareti son yılların en önemli gelişmesi olarak görülmüştür. Bu ziyaretin yalnız bir nezaket göstergesi olmadığı aynı zamanda iki lider arasında meydana gelmiş olan buluşmanın Balkanlar ve Akdeniz coğrafyası açısından da oldukça büyük ehemmiyete haiz olduğu belirtilmiştir. Bir diğer şekilde: “*Bu mülakatla açılacak müzakeratin devam ederek nihayet yalnız Balkanlarda değil orta Avrupa’da dahi sulhun muhafazası için çok büyük bir rol oynayacak bir Balkan ittifadına müncer olacağı*”⁸² kaydedilmiştir.

Cumhuriyet gazetesi ise konuya biraz daha farklı yaklaşarak bariz bir şekilde bu ziyaretin siyasi bir amaç taşıdığını göstermeye çalışmıştır. Şimdi bu düşüncenin nasıl olmasının temel sebepleri üzerinde durmakta fayda vardır. Dolayısıyla ziyaretin yapıldığı zaman ve ortam dikkate alındığında haklı varsayım olarak bakılabilir. Özellikle Balkan coğrafyasında yaşanan hareketlenmenin uluslararası bir boyuta büründüğü gerçeği kaçınılmazdır. Siyasal üstünlük sağlamak amacıyla Almanya ve İtalya’nın gözünü genelde Balkanlara ve Ortadoğu’ya çevirmeleri de bu durumu kanıtlar niteliktedir. Öbür taraftan Balkan ve Ortadoğu coğrafyasının geçiş düzleminde yer alan Türkiye’nin de olası bir harekete karşı hazırlıklı olması da haklı bir gerçeğin iz dönüşümü olarak ifade edilebilir. Resmî daha net görebilmek için çok farklı pençelerden bakmakta fayda vardır.

Bu bağlamda Kral Alexander’in Varna-İstanbul ve Korfuz ziyaretlerini değerlendiren Yunus Nadi, bu ziyaretin siyasi yönü üzerinde durmuştur. Açıklamalarında Yugoslavya Kralı ve Kraliçe’sinin Bulgaristan-Türkiye ve Yunanistan’a yapmış olduğu seyahat vesilesiyle tezahür eden düşüncenin ya da kamuoyunda uyandıran etkinin Küçük İtilaf ile Balkanlar arasında çok farklı yorumların yapıldığına değinmiştir. Nadi, konu bağlamında yapılan görüşlerin “bakış açıların yarısı yanlış, bir kısmı doğru bir sürü faraziyelere ve neşriyata meydan vermiştir” derken aslında ziyaretin farklı alanlara çekilmek istendiğine işaret etmiştir.⁸³

79 Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), a.g.g., s. 1.

80 Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), a.g.g., s. 1.

81 Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), a.g.g., s. 1.

82 Cumhuriyet, 5 Ekim 1933, s. 5.

83 Yunus Nadi, “Küçük İtilafla Balkan Birliği Arasında”, Cumhuriyet, 5 Ekim 1933, s. 1.

Nadi, batı kamuoyunun konuya yaklaşımını şöyle özetlemiştir: “Paris’te münteşir *Lö Jurnal* gazetesinin 30 Eylül tarihli nüshasındaki siyasi mülahazayı zikredebiliriz. Bu mülahazaya nazaran kırk milyon nüfusluk Küçük İtilafkütlesinin Balkanlar üzerinde müessir olmaması ihtimali olmazmış. Nitekim Avrupa’nın şarkı cenubi müntehasındaki Yunanistan ile Avrupa kıtası haricindeki Türkiye, Küçük İtilafın bu kuvvetinden ürkererek kendi aralarında bir anlaşma ve yaklaşma yapmağa müsareat etmişlermiş, ve nitekim son Ankara Muahedesi bunun bir neticesi imiş. Böyle bir korku mahsulü olsa da Küçük İtilafın sebebiyet verdiği bu anlaşma sulh hesabına bir kazançmış”⁸⁴ şeklindeki değerlendirme Nadi’nin eleştiri oklarının hedefinden kurtulamamıştır. Devamında “baştan sonuna kadar hatalı olan düşüncenin mülahazanın hangi bir yanlışlığı düzeltmek lazım geleceğinde insan şaşırıyor”⁸⁵ diyerek kamuoyunun yanlış bilgilendirildiği kanısında olmuştur. Ardından Türk-Yunan itilafının meydana gelmesinde Küçük İtilaf ile uzaktan yakından bir bağlantısının olmadığını da vurgulamıştır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkinin Küçük İtilaftan önce tezahür ettiğini özellikle belirtmiştir. Dolayısıyla Yugoslavya Kral ve Kraliçe’sinin gerçekleştirmiş olduğu ziyaretin aslında Küçük İtilafın etkisiyle değil Türk-Yunan dostluğunun vermiş olduğu güçten kaynaklandığını öne sürmüştür. Öte yandan gerçeğin bu merkezde olduğunu gösteren kanıtların da varlığına işaret etmiştir.⁸⁶

Gezi neticesinde Atatürk ile Kral Alexander arasında mektuplaşma trafiği yaşanmış ve karşılıklı iltifatlar yapılmıştır. Aşağıda da görüleceği üzere ilk mektup Kral Alexander tarafından gönderilmiştir. Yazışmalar aynen şu şekildedir: “Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine: Gördüğümüz kabul tarzından dolayı duyduğumuz minnettarlık duygularının ifadesini, gerek zati devletleri, ve gerek memleketlerinin refahı hakkındaki dileklerimiz için lütfen kabul buyrulmasını zati devletinizden rica ederim. Atatürk, mektuba aynı nezaketle şu cevabı vermiştir: “Haşmetli Yugoslavya Kralı Alexandre Hazretlerine: Dobrovnik kruvazöründe nazik ve lütufkâr tel yazısından dolayı zati haşmetpenahinize teşekkür eder, gerek zati haşmetpenahilerinin şahsı ve gerek memleketimizin saadeti hakkındaki en samimi dileklerimin kabulünü ve kraliçe hazretlerine en hürmetkar tazimlerimin iblağ buyrulmasını rica ederim.”⁸⁷

Konu bağlamında Soydan kaleme aldığı bir diğer çalışmada genel olarak Balkan coğrafyasında yaşanan gelişmeler ışığında bir değerlendirmede bulunmuştur. Soydan, Balkan coğrafyasının kan, ihtilal ve ateş ocağı olarak bilindiği ancak günümüzde artık anlaşma, uzlaşma ve barış faaliyetlerine sahne olduğuna işaret etmiştir. Bu algının değişmesinde büyük gayretler gösteren Türkiye’nin ön safta hareket ettiğini de ayrıca eklemiştir. Dış politikanın bu şekilde başarılı bir profil çizmesinde Türk diplomatların üstün gayretlerine bağlamıştır. Öte yandan Balkan devletlerinin de artık barışa, güvene ve huzur ortamına kavuşmak niyetinde olduklarını öne sürmüştür. Balkan devletlerinin de samimi adımlarla hareket edeceği inancında olmuştur.⁸⁸

Konuyu Kral Alexander’ın Türkiye ziyareti üzerinde sürdüren Soydan, bu ziyaretin ve görüşmenin Balkanlarda barışın kuvvetlenmesi noktasında takviye mahiyetinde olduğu kanısında olmuştur. Ayrıca ortamında da artık barış ve anlaşmanın sağlanması noktasında uygun bir zemin

84 Yunus Nadi, “Küçük İtilafla Balkan Birliği Arasında”, a.g.g., s. 1.

85 Yunus Nadi, “Küçük İtilafla Balkan Birliği Arasında”, a.g.g., s. 1.

86 Yunus Nadi, “Küçük İtilafla Balkan Birliği Arasında”, a.g.g., s. 1.

87 Milliyet, 6 Ekim 1933, s. 6.

88 Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), “Görüşmelerden Sonra”, *Milliyet*, 6 Ekim 1933, s. 1.

hazırladığı inancında olmuştur. Şu özlü ifadesi Türk dış politikasının temel prensibini özetler mahiyettedir: *“Hiçbir yeni dostluk, bize eski dostlukları unutturamaz. Hatta o dostlukların kuvvetini, derecesini azaltamaz. Bu hal sulh ve dostluk politikasında en çok gözettiğimiz bir esastır.”*⁸⁹ Balkan coğrafyasında barışın sağlanması amacıyla bütün milletleri kapsayan kucaklayıcı bir barış politikasının çözüm getireceğine yönelik olan inancını paylaşmıştır. Aksi taktirde herhangi bir devletin aleyhine yönelik kombinezonlar ya da farklı emeller özlenen barışı değil savaşı getirir uyarısında bulunmuştur. Soydan sözlerini şu ifade ile tamamlar: *“Milletlerin sadece müştak değil, muhtaç oldukları huzur ve refahı getirmek için her imkana baş vurmak, devlet adamlarının en büyük vazifesi olduğu kadar, her memleket vatandaşının bu gayede hükümetine müzaheret etmesi de aynı derecede büyük ve vatani bir vazifedir.”*⁹⁰

Soydan, dış politikada Türkiye'nin Balkanlarda güttüğü temel amacın; mutlak, daimi bir barış düzeni kurmaktır. Böyle bir barış düzenini kurmak, hiçbir devletin aleyhine yönelik olmayan dürüst bir politikanın ürünü olduğu kanaatinde olmuştur. Bir diğer deyişle: *“Sulhun fayda ve menfaatlerinden bütün Balkan milletlerinin istifade etmesi esnasında, iki devlet reisinin mutabık kalmasını; bu nokta-i nazarından derin bir memnuniyetle karşılamak lazımdır”*⁹¹ diyerek sözlerine son noktayı koymuştur.

Nitekim ziyaretin batı kamuoyunda en çok üzerinde durulan konu olduğu daha önce de çeşitli vesilelerle ifade edilmişti. Vakıf gazetesinin ‘Küçük İtilaf’ başlıklı paylaşımında Jurnal gazetesinin Cenevre muhabirinin şu notunu aktarmıştır: *“Bulgaristan, Küçük İtilafla, Türkiye-Yunanistan grubu arasında tek başına kalamaz, hele Kral Alexandr Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ettiği sıralarda. Bu ziyaret şark milletlerinin kalkınması başlangıcıdır”*⁹² denilerek bu ziyaretin uyandıracığı etkinin farkında olduklarını ve yakından takip ettiklerini göstermektedir.

Dolmabahçe Sarayında iki lider arasında gerçekleşen samimi görüşmenin Türk-Yugoslav ilişkilerine ciddi anlamda büyük bir katkı sunacağını ileri süren Vakıf gazetesi yazarı, Sadri Etem *“Dolmabahçe Konuşması”* adı altında görüşmeyi kaleme almıştır. Etem, bu konuşmanın oldukça samimi ve dostça gerçekleştiğini aktarmıştır. Yugoslavya ile Türkiye'nin realist bir dış politika izlediklerini, bu politikanın devam etmesi halinde düşmanlığın iki ülkeye uzak olacağını ısrarla vurgulamıştır.⁹³ Etem, Türkiye ile Yugoslavya'nın tarihi geçmişine atıfla: *“Yugoslavya ile tarihi münasebetimiz var. Kah dost kah düşman geçen tarih seneleri onları aralarındaki ihtilafa vesile olan hadiseler çıktıktan sonra daha iyi dost olmaya icbar ediyor. Osmanlı İmparatorluğu ile Sırp milletinin davası vardı. XX. asra kadar süren bu dava Balkan Harbi ile nihayet bulmuş Türklerle Yugoslavlar arasında artık bir sulh devresi açılmıştır. Nitekim imparatorluk devrinin karşılıklı maceraları artık imparatorlukla birlikte ortadan kalkmıştır.”*⁹⁴

Etem'e göre, milletler kendi topraklarında, kendi geleceklerini inşa edecek sebepleri aramakla meşgul olmalıdırlar. Dolmabahçe'de iki devlet liderinin dostça ve barışı destekleyecek

89 Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), “Görüşmelerden Sonra”, a.g.g., s. 1.

90 Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), “Görüşmelerden Sonra”, a.g.g., s. 1.

91 Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), “Görüşmelerden Sonra”, a.g.g., s. 1.

92 Vakıf, “Küçük İtilaf”, 6 Ekim 1933, s. 2.

93 Sadri Etem, “Dolmabahçe Konuşması”, *Vakıf*, 7 Ekim 1933, s. 1.

94 Sadri Etem, “Dolmabahçe Konuşması”, a.g.g., s. 1.

tarzda davranmaları en çok istenilen ve arzu edilen bir beklenti olarak ifade edilmiştir.⁹⁵ Görüldüğü gibi Türk kamuoyunda en çok vurgu yapılan nokta barış, istikrar ve güvenli bir geleceğin inşasıdır. Aslında Türk dış politikasının bu ekseninde şekillenmesinin bir yansımasıdır. Dolayısıyla basın bu noktada iktidar ile aynı noktada buluşmuştur.

Kral Alexander görüşmeye dair duygularını şu şekilde paylaşmıştır: “*Hali, tavrı, konuşması, başı, bakışı ve sesi derhal insan üzerinde nadir bir adam karşısında bulunduğumuzu düşündüren bir tesir bırakıyor.*”⁹⁶ Atatürk ile görüşmesinin bu kadar olumlu bir hava yaratacağından endişe duyan Kral aslında yanıldığını şu şekilde itiraf edecektir: “*Devrin bu faik adamı ile anlaşmanın kolay olacağına dair bir intiba hasıl ettim.*”⁹⁷ Ayrıca Gazi Paşa ile ilgili çok derin görüşlü, doğru, düşünceli ve tereddütsüz karar vermeye uygun olan yapısı, Balkan Devletleri’nin birleşmesinde büyük faydalar sunacağını ifade etmiştir.⁹⁸ Kral, İstanbul’dan ayrılacağı sıralarda Atatürk’ü çok sevdiğini ve ona bağlandığını da özellikle belirterek, duygularında ne kadar samimi olduğunu göstermiştir. Sadece Atatürk değil Türk halkına teşekkür maiyetinde şu veda konuşması ile İstanbul’dan ayrılmıştır: “*İstanbul halkı da bize çok samimi bir dostluk gösterdi; milletten gördüğüm bu muhabbetten ayrıca mütehassis kaldım.*”⁹⁹

Kral Alexander, geziden sonra Türkiye ziyaretini değerlendirirken Atatürk’ü ilk defa Sofya Ateşemiliterliği görevini yaptığı esnada tanıdığını ve o zamanlarda bile Gazi Paşa’nın dikkatleri celbeden bir yapısının olduğuna değinmiştir. Kendisi o tarihlerde Sofya Sefiri görevinde bulunmuştur. Kral’ın verdiği malumata göre 1914-1915 yılları arasında bu tanışmanın gerçekleştiği muhakkaktır.¹⁰⁰ Atatürk, hakkında Sofya Ateşemiliteri Mösyö Kuşakoviç’in söylemiş olduğu ifadeleri tekrar dillendiren Kral Alexander, Kuşakoviç’in özellikle Gazi Paşa’yı göstererek: “*Türkiye Ateşemiliteri üzerine dikkatinizi celbederim, onda çok şayanı dikkat bir hususiyet var demişti.*” Aradan geçen bunca zaman göstermiştir ki: Kuşakoviç’in ne kadar haklı olduğu anlaşılmıştır.¹⁰¹

Balkanlarda dörtlü bir antlaşmanın yapılmasının gereğine inan Kral Alexander, sadece Yugoslavya’nın değil aynı zamanda Bulgaristan’ın da siyasal anlamda rahata kavuşacağına işaret etmiştir. Dolayısıyla Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında bir ittifakın kurulması Balkan coğrafyasında barışın ve güvenin tesisi bakımından oldukça önemli olacağını vurgulamıştır. Öte yandan Balkan coğrafyası üzerinde emelleri olan Avrupa devletlerinin de çalışmalarının bu girişimle sona ereceği inancında olmuştur.¹⁰² Kral’ın bu açıklaması oldukça manidardır. Sebep olarak Almanya ve İtalya’nın yayılcı politikası gösterilebilir. Nitekim Balkan ittifakının kurulması ile adı geçen bu iki devletin de engellenmesi demektir.

Kralın özellikle Bulgaristan’ı kendi yanlarına çekmek istemesinin altında önemli sebepler yatmaktaydı. Kral Alexander bu konuda açık bir şekilde İtalya’yı hedef göstererek; bu dörtler

95 Sadri Etem, “Dolmabahçe Konuşması”, a.g.g., s. 1.

96 BCA, 030.10.251.696.22.

97 BCA, 030.10.251.696.22.

98 BCA, 030.10.251.696.22.

99 BCA, 030.10.251.696.22.

100 BCA, 030.10.251.696.22.

101 BCA, 030.10.251.696.22.

102 BCA, 030.10.251.696.22.

antlaşması ile Bulgaristan, İtalya'nın elinde bir oyuncak olmaktan çıkacaktır.¹⁰³ Kral Alexander'ın Türkiye ziyareti ilişkilere olumlu yansımış ve akabinde 26 Kasım 1933 tarihinde iki ülke arasında Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Konu ile ilgili Yugoslavya Novosti gazetesi bu anlamlı güne dair bir takım açıklamalarda bulunmuştur. “Bugün payitahtımıza, evvelce mevcut anlaşmağa istinaden, Yugoslavya-Türkiye Dostluk ve Ademi Tecavüz Misakı'nı imza etmek üzere Türkiye Hariciye Vekili Rüştü Bey gelecektir”¹⁰⁴ denilerek karşılıklı bir antlaşmanın olacağı haberi paylaşılmıştır. Novosti gazetesinde Yugoslavya ile Türkiye arasındaki bu antlaşmanın önemine binaen iki ülkeye faydalı neticeler katacağını yazmıştır. Devamında bu antlaşmanın neden önemli olduğu ise üç madde ile paraf edilmiştir.

Türkiye ile Yugoslavya arasında sıkı bir siyasi çalışmanın gerçekleşeceği ve şimdiye kadar ilişkilere yaşanan aksaklıkların giderileceği.

Bu antlaşma diğer Balkan devletlerini harekete geçirecek mahiyettedir. Yani Balkan devletleri arasında yeni siyasal ilişkilere zemin hazırlayacaktır.

Balkan İttifakı'nın gerçekleşmesi adına Türkiye-Yugoslavya Dostluk Antlaşması'nın oldukça önemli bir adım olduğu ve Balkan devletleri arasında statükonun korunmasında büyük bir pay sahibi olacaktır.¹⁰⁵

Kral Alexander'ın Türkiye ziyareti Balkan birliğine gidilen süreci hızlandırmıştır. Bu ziyaret Türkiye'nin dış politikada özellikle Balkan Devletleri arasında saygın bir konum kazanmasına vesile olmuştur. Ayrıca Kral Alexander, Balkan birliğinin kurulmasında büyük gayretler sarf etmiştir. Kral Alexander, Türkiye ziyaretinden bir sene sonra 7 Ekim 1934'de Fransa'ya gezi amaçlı bir seyahate çıkmış ancak burada bir Hırvat milliyetçisi tarafından suikast sonucu öldürülmüştür. Kral Alexander'ın ölümü Türkiye'de büyük bir üzüntüyle karşılanmıştır. Türk basını bu acı ve elem verici günü manşetlerine taşıyarak Yugoslavya'nın acısını paylaşmıştır. Çünkü Kral Alexander, Balkan Antantı'nın kurulmasında ve bölge barışı açısından önemli aktörlerinden biriydi. Bu sebepten dolayı Gazi Mustafa Kemal Paşa, barışa katkılarından dolayı Kral Alexander'e ithafen altın plaka üzerine büyük bir portre hediye etmiştir.¹⁰⁶

Ayrıca Yugoslavya Kralı Alexander'ın cenaze törenine Türkiye'den bir heyetin katıldığı ve bu heyetin başında da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras olmak üzere Cumhurbaşkanı Başyaveri Celal Bey, İkinci Ordu Müfettişi İzzetin Paşa ve daha ismi yazılmayan birçok kişinin katılacağı kararlaştırılmıştı.¹⁰⁷

Sonuç

Trablusgarp, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı ile savaş meydanlarından ve cepheden cepheye koşan Türk milleti, varlığını tüm dünyaya kanıtlamak amacıyla üstün bir mücadele vermişti. Askeri başarılarından sonra Lozan Antlaşması ile bağımsızlığını kazanan Türkiye, diplomaside de zaferle çıkmayı başarmıştı. Osmanlı Devleti'nin kalıntısı üzerine

103 BCA, 030.10.251.696.22.

104 BCA, 030.10.28.696.23.

105 BCA, 030.10.28.696.23.

106 Mehmet Okur, “Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 33/34, 2004, s. 87.

107 BCA, 030.11.48.69.1.

modern, çağdaş ve laik bir devlet kuran Atatürk, kısa sürede ülkesini medeniyetler seviyesine çıkarmak için hemen hemen her alanda çalışmalar yürütmüştü.

Savaşların yıkımdan başka bir şey getirmediğini bir asker olarak çok iyi bilen Atatürk, genç Türkiye'nin barış ortamında güçleneceğini ve ancak bu şekilde emin adımlarla hedefine ilerleyeceğini biliyordu. Dolayısıyla Milli Mücadele döneminin başlangıcından itibaren Türkiye'nin milli sınırlarında gözü olmayan bütün dünya devletleri ile iyi ilişkiler kurulabilir düşüncesi hakim idi. Atatürk'ün barıştan yana olan tutumu önce komşularını daha sonra diğer dünya devletlerini etkilemişti. Atatürk dönemi Türk dış politikasında benimsenen "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesinden hareketle önce içte barışın sağlanması sonrasında dünya barışına katkı şeklinde temellenmişti. Atatürk dönemi dış politikasında otuz bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaların tamamı da "Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması" şeklinde paraf edilmiştir. Genç Türkiye uzak yakın demeden bütün ülkelere dostluk elini uzatmış ve her platformda barıştan yana olduğunu haykırmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlık tapusu olan Lozan Antlaşması'ndan sonra hemen her alanda ilerlemeyi kendine ülkü edinmiş olan Türkiye, Ortadoğu ve Balkanlar'da barış noktasında bir mihenk taşı olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nda emperyalist güçlere karşı büyük bir direniş örneği sergileyen Atatürk, diğer milletlere de umut ışığı olmuştur. Türkiye-Yugoslavya ilişkileri Lozan Antlaşması'ndan sonra gelişme göstermiş ve ikili ilişkilerde önemli antlaşmalar imzalanmıştır. Kral Alexander, Balkan Devletleri arasında Balkan İttifakı'nın oluşturulmasında büyük bir çaba sarf etmiştir. Birinci ve İkinci Balkan Konferansları bu uğurda oldukça önemli bir konum arz etmiştir. Kral Alexander, Yugoslavya'nın da Türkiye gibi zor bir süreç atlattığını ve inşa sürecinde olduğu için Türkiye'yi ülkesine yakın hissetmiştir. Gerek komşuların gerekse diğer devletlerin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı saygı gösteren ve barıştan yana bir tutum sergileyen Atatürk ile görüşmek istemiştir. Hem Atatürk'ü hem de bu kadar kısa sürede değişen Türkiye'yi yakından görmek hem de Balkanlarda kalıcı bir barışın sağlanabilmesi amacıyla Atatürk ile fikir alış verişinde bulunmak arzusunda olmuştur.

Balkan birliğinin kurulması amacıyla çaba sarf eden Kral Alexander'ın yanı sıra Atatürk'te bir Balkan birliğinin lüzumunu gerekli görmüştür. Dolayısıyla Nazi Almanya'sı, Faşist İtalya ve Bulgaristan'ın siyasi emellerine ket vurulması amacıyla Türkiye'nin girişim ve öncülüğünde 1934'te Balkan Antantı imzalanmıştır. Balkan Antantı ile uzun bir süre barış ve güven ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim II. Dünya Savaşı'ndan dolayı özlenen barış yerine savaş galip gelmiştir. Atatürk döneminde barışa hizmet eden bir diğer önemli gelişme ise 1937'de Ortadoğu'da barışın ve güvenliğin temini için imzalanmış olan Sadabat Paktı olmuştur. Ancak Sadabat Paktı'ndan istenilen sonuca ulaşılammıştır. Çünkü II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllara denk gelmiş olmasıydı. Bundan ötürü sadece kağıt üzerinde kalmış bir pakt olarak tarihe geçmiştir.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

TBMM Arşivi

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete

Düstur

Gazeteler

Akşam (1-7 Ekim 1933)

Cumhuriyet (1-6 Ekim 1933)

Milliyet (1-6 Ekim 1933)

Hâkimiyet-i Milliye (3-6 Ekim 1933)

Vakit (3-6 Ekim 1933)

Kurun (3 Ekim 1933)

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007.

Arslan, Ayna Askeroğlu, “Moskova Antlaşması ve Türkiye’nin Kuzey-Doğu Sınırı”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2), 2015, s. 1-20.

Aruçi, Muhammet, “Yugoslavya, İslam Ansiklopedisi, C. 43, 2013, 573-579.

Asım, Mehmet, “Varna Mülakatı”, *Vakit*, 4 Ekim 1933.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk 1919-1927*. (Hzn: Zeynep Korkmaz), ATAM, Ankara 2006.

Atay, Falih Rıfkı, *Misafir Hükümdarlar, Hâkimiyet-i Milliye*, 1933.

Aydemir, Şevket, Süreyya, *Tek Adam III*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1987.

Başaran, Doğan, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Savunmacı Realizm Anlayışı ve Üçüncü Dünyacılık”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 2020, 83-99.

Bayrak, Orhan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Sözlüğü*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2000.

Bolat, Mahmut, “Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye’nin İkili İlişkileri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 2006, 45-74.

Burçak, Rıfkı, Salim, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesisler*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983.

Büyüktaş, Hakkı, “Lozan Antlaşması, Dini Azınlıklar ve Dış İlişkiler Boyutu”, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 2016, 2-11.

Çakmak, Haydar, Atatürk Döneminde Türkiye-Yugoslavya İlişkileri, *Atatürk Ansiklopedisi*, 2021, 1-4.

Değerli, Esra, “Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 2008, 115-134.

Demir, Hakan, Yugoslavya Krallığı Siyasal Yaşamında Hırvat Sorunu (1929-1941), *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 2017, 57-77.

Erden, Ömer, *Atatürk Döneminde Türkiye’yi Ziyaret Eden Yabancı Devlet Başkanları*, ATAM, Ankara 2006.

Erdoğan, Akman, “Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın Sovyet Rusya Basınında Yansımaları (Pravda ve İzvestiya Gazeteleri Üzerinden Basın Analizi)”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (2), 2014, 19-45.

Eroğlu, Hamza, *Türk Devrim Tarihi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972.

Ertan, Temuçin Faik, “Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 15 (58), 2016, 22-37.

Etem, Sadri, “Dolmabahçe Konuşması” *Vakit*, 7 Ekim 1933.

Gökçen, Salim, “Atatürk Döneminde Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve Kral Alexander’ın Türkiye Ziyareti”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42), 2016, 667-682.

Gül, Muhittin, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Barış Platin Kitapevi, Ankara 2010.

Güveloğlu, Gülşah Kurt, “Marsilya Suikastı (Yugoslavya Kralı Alexander’ın Öldürülmesi) ve Türkiye’deki Yankıları – 9 Ekim 1934”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34 (57), 2015, 249-270.

Haytaoğlu, Ercan, “Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti ve Türkiye)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 2021, 1-7.

Karacan, Ali Naci, *Lozan*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.

Karpat, Kemal, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Kısıklı, Emine, “Mustafa Kemal ve Milli Mücadelede Türk Kamuoyunun Oluşumu”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, 7 (5), 2006, 71-117.

Kızılkaya, Rıdvan, *Türk Siyasal Hayatında Mahmut Soydan (Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünce Dünyası)*, Hiper Yayınevi, İstanbul 2020.

Koçak, Cemil, *Siyasal Tarih (1923-1950), Türkiye Tarih*, C. 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. (Çev. Boğaç Babur Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015.

Mahmut, Siirt Mebusu (Soydan), “Görüşmelerden Sonra”, *Milliyet*, 6 Ekim 1933.

Mahmut, Siirt Mebusu (Soydan), “Misafirimiz Kral Hazretleri”, *Milliyet*, 5 Ekim 1933.

Metintaş, Mustafa Yahya, “Ankara Antlaşması’nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi*

Yakın Tarih Dergisi. 2 (5), 2019, 1-26.

Nadi, Yunus, “Küçük İtilafla Balkan Birliği Arasında”, *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1933.

Okur, Mehmet, “Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 33 (34), 2004, 80-88.

Oral, Mustafa, “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Tarihsel Konumu”, *Tarih ve Günce*, 1 (2), 2018, 3-16.

Oran, Baskın, *Türk Dış Politikasının Kuramsal Çerçevesi*, Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Ozankaya, Özer, “80. Yıldönümünde Türk Devrimi’nin Türkiye’nin Siyasal Evrimindeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 59 (2), 2004, 78-98.

Özel, Mehmet, *Cephelerden kurtuluş Savaşı’na Türk Kurtuluş Savaşı*, Ticaret Odası, Ankara 1995.

Özgiray, Ahmet, Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1920-1938), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 14(1), 1999, 11-24.

Özlü, Hüsnü, “Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(8), 2012, 31-46.

Soysal, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, TTK, Ankara 2000.

Şahin, Cemile, Şahin, Mustafa, “Düşünceden Eyleme: Türk Devrimi’nin Düşünce Boyutunun Uygulamaya Yansımaları Süreci”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13 (27), 2013, 137-166.

Şamsutdinov, Abdula Mardavoniç, *Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*. (Çev: Ataol Behramoğlu), Doğan Kitapçık, İstanbul 1999.

Şimşir, Bilal, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları IV*, TTK, Ankara 2001.

Tağmat, Çağla Derya, “Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 5 (2), 2016, 307-339.

Talas, Mustafa, “Örnek Bir Dış Siyaset Modeli Olarak Atatürk’ün “Yurtta Barış Dünyada Barış” Politikası. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 15, 2004, 339-354.

Veysi, Akın, *Trakya’nın Türklere Devir Teslimi*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1966.

Yavuz, Resul, *Milli Mücadele Yıllarında Sovyet Rusya ve İngiltere ile Diplomatik Temaslar, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası II*, İdeal Yayıncılık, İstanbul 2018.

İnternet Kaynakları

<https://www.bosnakmedya.com/ataturk-donemi-turkiye-yugoslavya-iliskileri/>, (Erişim Tarihi: 13.08.2021).

<https://tarihbilgi.org/yugoslavyanin-kurulmasi-dagilmasi/>, (Erişim Tarihi: 13.08.2021).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-yugoslavya-iliskileri/>,

(Erişim Tarihi: 13.08.2021).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-yugoslavya-iliskileri/>,
(Erişim Tarihi: 13.08.2021).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-yugoslavya-iliskileri/>,
(Erişim Tarihi: 13.08.2021).

Ekler

Ek1

Ek3

Hakimiyeti Milliye

No: 4366 14 NİSAN 1933 İktisat ve Maliye Bakanlığı Basım İşleri Müdürlüğü

Yugoslav Kral ve Kraliçesi Bugün İstanbul'a Geliyorlar.

Kral Aleksandro Hz. Dün Varna'da Bulgar Kralı ile Buluştu, Bugün Sabah İstanbul'da.

Yugoslav Kral ve Kraliçesi Varna'da Bulgar Kralı ile görüşüyor.

İstanbul, 3 (Tuluz) — Yugoslav Kral ve Kraliçesi bugün sabah İstanbul'a geleceklerdir. Kral Aleksandro Hz. dün Varna'da Bulgar Kralı ile görüşmüştür. Kraliçesi ise bugün İstanbul'a gelecektir. Kral ve Kraliçesi, İstanbul'da büyük bir törenle karşılanacaklardır. Kraliçesi, İstanbul'da ilk kez görülecektir. Kral ve Kraliçesi, İstanbul'da büyük bir törenle karşılanacaklardır.

Klering Anlaşmalarının Tatbikatı.

İktisat Vekâleti Bu Anlaşmaların Eylem Şekli İçin Tedbirler Aldı.

İktisat Vekâleti, Klering Anlaşmalarının tatbikatı için tedbirler almıştır. Vekâlet, bu anlaşmaların uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almıştır. Vekâlet, bu anlaşmaların uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almıştır.

Misafir Hükümdarlar.

Yugoslav Kral ve Kraliçesi, İstanbul'da büyük bir törenle karşılanacaklardır. Kraliçesi, İstanbul'da ilk kez görülecektir. Kral ve Kraliçesi, İstanbul'da büyük bir törenle karşılanacaklardır.

Ruslarla Ticaret Anlaşması.

Rusya ile ticaret anlaşması imzalandı. Bu anlaşma, Rusya ile Türkiye arasındaki ticaret ilişkilerini güçlendirecektir. Anlaşma, Rusya ile Türkiye arasındaki ticaret ilişkilerini güçlendirecektir.

Onuncu Yıl Mergin Millîet Öğretmek İçin.

Onuncu Yıl Mergin Millîet Öğretmek İçin. Bu öğretim, millîyetçiliği yaygınlaştırmaya ve vatandaşların millîyet duygularını güçlendirmeye amaçlanmıştır. Öğretim, millîyetçiliği yaygınlaştırmaya ve vatandaşların millîyet duygularını güçlendirmeye amaçlanmıştır.

Milletler Cemiyetinde.

Milletler Cemiyetinde. Milletler Cemiyeti, dünya barışını sağlamak için çalışmaktadır. Milletler Cemiyeti, dünya barışını sağlamak için çalışmaktadır.

İktisat Vekâli'nin Sumer Bank'ta.

İktisat Vekâli'nin Sumer Bank'ta. İktisat Vekâli, Sumer Bank'ın faaliyetlerini denetlemektedir. İktisat Vekâli, Sumer Bank'ın faaliyetlerini denetlemektedir.

Onuncu Yıl Mergin.

Onuncu Yıl Mergin. Onuncu Yıl Mergin, millîyetçiliği yaygınlaştırmaya ve vatandaşların millîyet duygularını güçlendirmeye amaçlanmıştır. Mergin, millîyetçiliği yaygınlaştırmaya ve vatandaşların millîyet duygularını güçlendirmeye amaçlanmıştır.

Ek 4

Hayat Ansiklopedisi 41 İKİNCİ CİZİM ÇIKTI

Cumhuriyet

İSTANBUL — CEMALPAŞALI
Ticariyat ve nakliyat acentesi: CUMHURİYET, İSTANBUL - Tuna istasyonu: İSTANBUL, 24
Mühürat: Cumhuriyet, 2022, Yayıncı: İSTANBUL, İstisna: İSTANBUL, Mühürat: 2022

Perşembe 5 Temmuz 1923

Türkiye - Yugoslavya münasebatında tarihî bir gün Dün şehrimize gelen Kral Aleksandr Hz. ile Reiscumhur Hz. arasında sulhün takviyesi volunda çok mühim bir mülakat vukubuldu

Dönelmeğe geçen mülakatın 24. 2023 (1) / Kral ve Kraliçe Hz. ile Reiscumhur Hz. arasında mülakatın 24. 2023 (2) / Kral ve Kraliçe Hz. ile Reiscumhur Hz. arasında mülakatın 24. 2023 (3)

Küçük hilâfla Balkan birliği Arasında

Yugoslavya Kral ve Kraliçesi Yana - İsmail ve Kraliçe Ana - İsmail'in İstanbul'da mülakatı 24. 2023 (1) / Kral ve Kraliçe Hz. ile Reiscumhur Hz. arasında mülakatın 24. 2023 (2) / Kral ve Kraliçe Hz. ile Reiscumhur Hz. arasında mülakatın 24. 2023 (3)

Kral ve Kraliçe Hz. dün geldiler, büyük tezahüratla karşılandılar

Gece Gazi Hz. tarafından şereflerine bir ziyafet verildi, geceyarısından sonra limanımızdan hareket ettiler

Kral ve Kraliçe Hz. Karşılamaya gelmişlerdir

M. Muşanofun mühim beyanatı

Bulgarlar hiçbir devlete bağlanmak istemiyorlar

Yugoslavya ile anlaşma teşebbüsleri Makedonyalıları şiddetle barekete getirdi. Anlaşma için Yugoslavyadan arazi istiyorlar

M. Muşanof

Balkan savaşı kraliçe ile kralın mülakatı 24. 2023 (1) / Kral ve Kraliçe Hz. ile Reiscumhur Hz. arasında mülakatın 24. 2023 (2) / Kral ve Kraliçe Hz. ile Reiscumhur Hz. arasında mülakatın 24. 2023 (3)

Ajanın verdiği malumat
Muhafız (A.A.) - Yana - İsmail'in İstanbul'da mülakatı 24. 2023 (1) / Kral ve Kraliçe Hz. ile Reiscumhur Hz. arasında mülakatın 24. 2023 (2) / Kral ve Kraliçe Hz. ile Reiscumhur Hz. arasında mülakatın 24. 2023 (3)

Viyana'daki suikast

Avusturya Başvekilini öldürmek isteyen adam kimdir, neler söylüyor ve haberi'nde neler söylüyor?

M. Dolmuşun ahhi vaziyeti iyi

Avusturya Başvekilini öldürmek isteyen adam kimdir, neler söylüyor ve haberi'nde neler söylüyor?

M. Dolmuşun ahhi vaziyeti iyi

Muhafız 2 inci sahifede

Kral ve Kraliçe Hz. ile Reiscumhur Hz. arasında mülakatın 24. 2023

Muhafız 4 inci sahifede

Prof. Dr.
Sinan MARUFOĞLUDepartment of Humanities, College of
Arts & Sciences, Qatar University,
Doha-Qatar.
sinanmarufoglu@hotmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1270-012X>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 20/05/2022 23/06/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1119369>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Eyalet'ten Vilayet'e, 19.Yüzyılda Bağdat'ta Osmanlı İdari Düzenlemeleri

From State to Province, The Ottoman Administrative Regulations in Baghdad During the 19th Century

Öz

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, bir taraftan devletin merkez-taşra ilişkilerinde ve idari örgütlenmesinde merkezi bir yapılanmaya ve Batı tarzı bir modernleşme sürecine girerken, diğer yandan sanayileşmiş Avrupa Devletleri'nin siyasi ve ekonomik etkisi altına girmeye başlamıştır. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı idari teşkilatında salyaneli eyalet statüsünde yönetilen Bağdat, 1831 senesinde Bağdat valisi Davut Paşa'nın görevden alınması sonrasında, Tanzimat süreci ve vilayet sisteminin uygulanması dönemlerinde bir dizi yeni idari düzenlemelere tabi tutulmuştur. Bu çalışmada, 19. yüzyılda Bağdat'ta, eyalet sisteminden yeni vilayet sistemine geçiş sürecinde ve sonrasında Osmanlı Devleti tarafından uygulanan yönetim değişiklikleri ve idari düzenlemeleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bağdat Vilayeti, 19. yüzyıl, İdari Teşkilat, Bağdat Valileri.

Abstract

In the 19th century, while the Ottoman Empire entered a western-style modernization process in the central-provincial relations and administrative organization of the state, on the other hand, it began to fall under the political and economic influence of the industrialized European states. Baghdad, which governed as a salyaneli province in the Ottoman administrative organization since the 16th century, has seen a series of new administrative regulations after the removal of the Governor of Baghdad, Davut Pasha in 1831 and during the implementation of the Tanzimat process and the province system. In this study, we will emphasize the administrative changes and administrative regulations implemented by the Ottoman Empire in the 19th century in Baghdad, during and after the transition from the state system to the new province system.

Keywords: Ottoman State, Baghdad Province, 19th century, Administrative Organization, Governors of Baghdad.

ATIF: MARUFOĞLU Sinan, "Eyalet'ten Vilayet'e, 19.Yüzyılda Bağdat'ta Osmanlı İdari Düzenlemeleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/2 (Haziran 2022), s. (543-560)

CITE: MARUFOĞLU Sinan, "From State to Province, The Ottoman Administrative Regulations in Baghdad During The 19th Century", *Journal of History and Future*, 8/2 (June 2022), pp. (543-560)

Giriş

Bağdat Şehri, Abbasi Devleti'nin ikinci Halifesi Ebu Cafer Al-Mansur tarafından 762 yılında Dicle Nehri'nin sağ tarafında yapımına başlanmış, 766 senesinde de tamamlanmış ve Abbasi Devleti'nin başkenti haline getirilmiştir.

Abbasi dönemi boyunca İslam dünyasının ilim, kültür, ticaret ve sanat merkezi haline gelen Bağdat şehri, 1258 senesinde Moğol istilasıyla tahrip edilmiştir. 1508 senesinde İran Safevi Devleti'nin idaresine geçen Bağdat, 1534 senesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın İran Safevi Devletine karşı başlatmış olduğu Irakayn Seferi sonucunda Osmanlı idaresine girmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman Bağdat'ta idari düzenlemeler yapmış, tımar ve zeametleri dağıtmış ve Bağdat bölgesi, salyaneli bir eyalet statüsünde yönetilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Osmanlı hâkimiyet alanı Bağdat'tan Basra körfezine kadar uzanmıştır.

Ancak başta Bağdat olmak üzere, Irak coğrafyası 17. yüzyılın ilk yarısına kadar İran ve Osmanlı Devletleri arasında, siyasi ve askeri nüfuz mücadelesi içinde kalmış ve zaman zaman iki devlet arasında el değiştirmiştir. 1622 senesinde Bekir Subaşı isyanı sebebiyle yeniden İran Safevi Devleti'nin eline geçen Bağdat, Sultan 4. Murat tarafından 1638 senesinde gerçekleştirilen Bağdat Seferinden sonra tekrar Osmanlı idaresine girmiştir.

Osmanlı döneminde Bağdat'ta modernleşme süreci ve yeni idari düzenlemeler, Sultan 2. Mahmut döneminde 1831 senesinde askeri güç sevk ederek Bağdat velisi Davut Paşa'nın görevden alınması ve Osmanlı merkezi yönetiminin yeniden tesis edilmesi sonrasında başlamış ve devam etmiştir.

İlk olarak Bağdat valisi Ali Rıza Paşa döneminde Bağdat'ta askeri ve idari istikrarın sağlanmasına müteakip, aynı sene içerisinde meydana gelen salgın ve sel felaketlerinin yol açtıkları tahribatlar giderilmeye çalışılmıştır.

Tanzimat dönemi ile birlikte Bağdat'ta Şura meclisleri de denilen eyalet meclisleri yeniden tesis edilmiş ve bunların çalışma günleri ve alanları düzenlenmiş ve daha sonra Bağdat'ta eyalet idaresinde, idari, şer'i, mali ve askeri meselelere bakan ihtisas komisyonları kurulmuştur.

Osmanlı Devletinde eyalet sisteminden vilayet sistemine geçiş ilk defa 1864 senesinde Tuna vilayetinde Mithat Paşa'nın valiliği döneminde uygulanmıştır. Bağdat'ta vilayet uygulaması yine Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği (1869-1871) döneminde başlatılmıştır.

Bu dönem ile birlikte Bağdat vilayetinin idari yapısı daha da kurumsallaştırılmış ve idari, güvenlik, maliye, adliye, bayındırlık, eğitim, ulaşım ve sağlık gibi kamu hizmetleri de, modern devlet yapısı ve anlayışı içinde düzenlenmeye ve sunulmaya başlanmıştır.

19.yüzyılda eyaletten vilayete giden süreçte Bağdat'ta uygulanan Osmanlı idari düzenlemelerin ayrıntılarına girmeden önce, bu dönem öncesinde Bağdat eyaletinin idari yapısına bakılacak ve 1831 senesinde Bağdat'ta Osmanlı merkezi idaresinin yeniden tesis edilmesi süreci üzerinde durulacaktır.

19. Yüzyıl Öncesinde Bağdat Eyaletinin İdari Yapısı

Osmanlı Devleti klasik dönemde idari ve mali açıdan eyaletlerini, tımarlı ve salyaneli olmak üzere iki şekilde yönetmekte idi. Tımarlı eyaletler, tımar sistemi çerçevesinde, eyalet toprakları

has, zeamet ve tımarlara ayrılmıştır. Haslar beylerbeylerine, zeametler sancakbeylerine ve tımarlar sipahilere tahsis edilmiştir. Elde edilen gelirler defterdarlar tarafından toplanmakta ve avarız haneleri adı altında merkez hazineye bağlanmışlar idi.

Salyaneli eyaletler tımar sistemi dışında idiler. Bunların gelirleri de eyalet defterdarları tarafından toplanmakta idi. Toplanan gelirlerden beylerbeylerinin ve devlet adına hizmet eden sivil ve asker ödenekleri çıkartılarak gereken harcamalar yapıldıktan sonra, geri kalan kısmı yıllık 'Salyana' olarak İstanbul'a veya merkezin tevcihleri doğrultusunda çevrede ihtiyacı olan eyaletlere gönderilmekte idi.

Osmanlı Devleti, 1534 senesinde Bağdat'ı idaresine dâhil ettikten sonra Irak coğrafyasını beş ayrı eyalete bölerek yönetmiştir. Bu eyaletler; kuzeyde Musul ve Şehrizar, ortada Bağdat ve güneyde de Basra ve El-Ahsa eyaletleri idi.¹ Tanzimat dönemine kadar, Musul ve Şehrizar eyaletleri tımarlı statüde, Bağdat, Basra ve El-Ahsa eyaletleri ise salyaneli eyaletler statüsünde idare edilmiştir.

Osmanlı kayıtlarına göre 1560 senesinde, Bağdat eyaleti, 29 sancaktan oluşmakta idi. 1578–1588 döneminde ise sancak sayısı 22'e düşmüştür. Bu dönemde eyaletin önemli sancakları arasında; Erbil, Hille, Zengabat, Semavat, Kerkük, Cessan, Bedre, Harirdivin, Bayat, Rumahiye, Derteng, Cevazir, Vasıt ve Kasr-ı Şirin gibi bölgeler yer almakta idiler.

Bunların dışında diğer bir önemli idari birim olan İmadiye bölgesi ise, yarı müstakil hükümet statüsünde eyalete bağlı bir konum arz etmekte idi. Eyalette beylerbeyi ve kadıların yanı sıra, yeniçeri, cebeci, hisar ağaları, topçu başı, hazine ve tımar defterdarları, gümrük emini gibi yüksek devlet memurları da görev yapmakta idiler.²

17. yüzyılda, Bağdat eyaletine bağlı sancak sayısı 18'e düşmüştür. Bunlar; Hille, Zengabat, Cevazir, Ramahiyye, Cengula, Karadağ, Dertenek, Semavat, Beyat, Derne, Dehbala, Vasıt, Kerent, Demirkapı, Okaniye, Geylan ve İmadiye sancakları idi. Bu sancakların büyük bir kısmı has olarak sancakbeylerine dağıtılmış idi.³

Bağdat'ın 1638 senesinde Sultan 4.Murat tarafından Safevilerden geri alınması ile birlikte, eski eyalet teşkilatı yeniden kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Bağdat eyaleti, bir kısmında tımar sisteminin uygulandığı, diğerlerinde ise uygulanmadığı 25 sancağa bölünmüştür.

1779 senesinde Basra ile Şehrizar eyaletleri birer sancak haline dönüştürülmüş ve Bağdat eyaletine bağlanmışlardır⁴. Bağdat eyaletindeki söz konusu idari yapı, büyük ölçüde 1831 senesine

1 -Abbas, El-Azzavî, *Tarihü'l-Irak Beyne'l-İhtilaleyn*, c 4, Şeriket Etticare ve't-tiba'a El-mahdüde, Bağdat,1949.s.37.

2 -Cengiz Murat ve diğerleri, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat*, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 2006, s.25.

3 -17.yüzyılda Bağdat valisinin salyanesi 14 yük idi. Dönemin Osmanlı değer ölçütlerine göre, 1 yük 100000 (yüz bin) akçe olarak kabul edildiğinden, Bağdat valisinin salyanesi 1400000 (bir milyon dört yüz bin) akçe idi. Bağdat eyaletine bağlı bazı sancakların has olarak verildiği ve bunların arasında Hille emirinin has'ı 951600 akçe, Karadağ emirinin has'ı 804240 akçe, Derne emirinin has'ı 406930 akçe ve geri kalan sancakların hasları da 200000-300000 akçe civarında olduğu zikredilmiştir. Halil Sahillioğlu, *Min Tarih el-Aktar el-Arabiyye fi el-ahd el-Osmani*, Merkez El-Ebhas li't-tarih ve'l-funun ve'l-sakafa el-İslamiyye(Ircica) İstanbul, 2000, s.514 -516.

4 - Cengiz Murat ve diğerleri, a.g.e, s.27.

kadar devam etmiştir.

II-1831 Senesinde Bağdat Valisi Davut Paşa'nın Görevden Alınması

Sultan 2.Mahmut döneminde, Yeniçeri askeri teşkilatın 1826 senesinde lağvedilmesine müteakip Osmanlı Devletinde askeri, idari, mali ve kamu hizmetleri alanlarında Avrupa tarzı bir modernleşme sürecine girilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin iç ve dış etkenler dolayısıyla artan para sıkıntısını gidermek ve taşra eyaletlerinde gelir kaynaklarını yeniden kontrol etmek üzere, merkezin talimatları dışında hareket eden valileri görevden alma, Ayanların gücünü zayıflatma ve taşra eyaletlerinde de Osmanlı merkezi otoritesini tesis etme girişimleri başlatılmıştır. Bu girişimlerin başlatıldığı eyaletlerin en önemlisi de Bağdat eyaleti olmuştur. O dönemde Bağdat eyaletinin başında, 1816 senesinden itibaren Davut Paşa⁵ bulunmakta idi.

Davut Paşa, 1820 senesinden itibaren keyfi olarak Bağdat'ta para basmaya başlamış, devletin koyduğu gümrük tarifelerine uymamış, Rusya Savaşı dolayısıyla kendisinden talep edilen paraları göndermemiş ve aynı zamanda 1830 senesinde de, kendisine para tahsili için gönderilen Padişah elçisi Sadık Efendi'yi katletmiştir. Davut Paşa ayrıca bu dönemde, Basra ve Bağdat eyaletlerinde giderek ticari nüfuzu artan İngiliz çıkarlarına karşı bir tutum içerisine de girmiş olması, İngilizlerin de bu validen kurtulmak için Osmanlı Devleti'ni desteklemeye sevk etmiştir⁶.

Osmanlı Devleti, 1827 senesinde Navarin deniz muharebesi mağlubiyeti, 1830 senesinde kuzey Afrika'da Cezayir eyaletinin Fransızlar tarafından işgal edildiği ve Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyan girişimlerinin yaşandığı bir dönemde, Bağdat valisi Davut Paşa'nın Bağdat'ta sergilediği tutum ve aldığı kararları bir isyan girişimi olarak kabul etmiştir.

Osmanlı Devleti bunun üzerine, Davut Paşa'nın Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ile işbirliğine gitme ihtimalini de önlemek için, askeri güç sev ederek görevden alınması için 1831 senesinde Diyarbakır valisi Ali Rıza Paşa'yı⁷ görevlendirmiş ve kendisine Bağdat, Basra ve Şehrizer valilikleri de verilmiştir.

5 - Bağdat valisi Süleyman Paşa'nın kölesi ve aynı zamanda damadı olarak, 1816 senesinde vezir rütbesiyle Bağdat ve Basra valiliği kendisine verilmiştir. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî yahut Tezkere-i Meşâhîr-i Osmânîyye*, Matbaa-î âmîre, C.2, 1311, s.326.

6 - Bağdat valisi Davut Paşa'nın, İngilizlere karşı takınmış olduğu olumsuz tavırları hakkında, Longrigg: "bu valinin Sultan'ın emirlerine rağmen, İngiliz mallarına uygulanan gümrük tarifelerini ikiye katlaması, İngiltere temsilcisi Mr. Reach'i Bağdat'ta alıkoyarak, Bombay'a gitmesine izin vermemesi, İngilizleri bu validen kurtulmanın yollarını aramaya zorlamıştır. Zira Avrupalılar, iki yüz yıldan beri sabırla kurmuş oldukları ticaretlerini ve bölgedeki sosyal ve siyasal çıkarlarının Bağdat'taki rüşvetçi ve gerici bir hükümetin sorumsuz sözleri ile son bulmasına asla müsaade edemezlerdi. " tespitlerini yapmıştır. Bakınız: Stephen Hemsley Longrigg; *Arbaat-u Kurun min tarihü'l-Irak el-hadis*, tercemet Cafer el-Hayyat, menşürât el-Şerif el-Radi, Kum, İran 1968, s.308.

7 -Ali Rıza Paşa "Trabzonludur, Lâz Ahmet Paşa'nın akrabasıdır. Manisa mütesellimi, İzmir gümrükçüsü ve daha sonra Menemen voyvodası olur. 1828 senesinde İstabl-ı Âmire pâyesi ile Halep valisi Rauf Paşa'ya Kethüda olur. 1829'da Vezir Unvanı ile Halep Valisi olur. 1830'da Diyarbakır valisi olur. Bağdat'ta vali bulunan Davut Paşa'yı Bağdat'tan çıkarmakla görevlendirilir ve bu görevi yerine getirerek devlete hizmetinden dolayı Bağdat valisi olur. 1837'de Bağdat valiliğinin yanı sıra Şehrizer valiliği kendine tevcih edilir. 1840'ta Cidde, 1842'de de Şam valisi olan Ali Rıza Paşa, 1845 senesinin Zilkade ayında valilik görevinden ayrılmış ve 1845 senesinin Ramazan ayında Şam'da vefat ederek Bilal-i Habeşî'nin bulunduğu mezarlıkta toprağa verilmiştir. Mehmet Süreyya, a.g.e, C.3, 1311, s-568.

Ali Rıza Paşa'ya ve bu göreve katılacak olan kumandanlara, askerlere ve bu sefere yardım edecek olan bölge aşiret şeyhlerine hitaben bir ferman çıkarılmıştır⁸.

Ayrıca, bölgedeki Arap aşiret şeyhlerine verilmek üzere onları, Ali Rıza Paşa ve ordusu maiyetinde olmaya emreden, bu emre uydukları takdirde ödüllendirilecekleri müjdesini veren, aksi halde ağır cezaya çarptırılacakları uyarısını da içeren aslı ile birlikte 20 adet Arapça ferman, 9 Ocak 1831 tarihinde Ali Rıza Paşa'ya gönderilmiştir.⁹

Osmanlı Devleti'nin bu kararı ve Ali Rıza Paşa'nın askeri hazırlıklarının haberleri, Bağdat'ta etkisini göstermeye başlamış ve halk arasında Davut Paşa'nın Bağdat'ta son günlerini yaşadığı kanaatleri yaygınlık kazanmaya başlamış ve etrafındakilerin hızla çözülmesine yol açmıştır. Bağdat ile diğer bölgeler arasında ticaret durma noktasına gelmiş, halk büyük bir endişe ve telaş içine girmiş, stok yapmak üzere gıda maddelerine yönelik talep artışları meydana gelmiş ve dolayısıyla fiyatların da hızla yükselmesine yol açmıştır.

Bu dönemde Bağdat'ta meydana gelen veba salgını ve sel felaketleri de, Davut Paşa'nın gücünü büsbütün yok etmiş, Bağdat'ta büyük tahribatlara yol açmış ve sonuçta Davut Paşa'nın önünde Ali Rıza Paşa'ya teslim olmaktan başka çıkış yolu bırakmamıştır. Ali Rıza Paşa, teslim olan Davut Paşa'yı, büyük bir takdirle karşılamış, kendisine ikramda bulunmuş ve saygın bir şekilde İstanbul'a göndermiştir.

Davut Paşa'nın yukarıda sözü edilen itaatsizlik, isyan ve Sultan elçisini katletme gibi ağır suç ve eylemlerine rağmen, idam edilmemesi ve kendisine böyle saygın bir şekilde davranılmasının nedenleri hakkında farklı gerekçeler ileri sürülmüştür. Bunların başında, Sultan 2.Mahmut'un yeni devlet anlayışı ve yaklaşımı gereği, azledilen valilerin artık öldürülmeyecekleri kanaatini oluşturmak istemesi idi.

Zira o döneme kadar Osmanlı Devletinde azledilen valilerin büyük bir kısmı katledilmişler ve bu da azledilen taşra valilerinde isyan etmelerine yol açmakta idi. Sultan 2. Mahmut, Davut Paşa'yı idam etmeyerek valilerine yeni dönemde artık görevden azledilmenin ölümle sonuçlanmayacağını göstermek istememesi idi.

Diğer bir yoruma göre ise Davut Paşa'nın bir İslam âlimi olması nedeniyle, ulema kesiminin tepkisini üzerine çekmek istememesi idi.

8 -Söz konusu Ferman'da; 'hâlen Bağdat, Basra, Şehrizar, Halep ve Diyarbakır valisi vezirim Ali Paşa İclal'ye ve müşârün ileyhi maiyetinde bulunan mîr mirân-ı kirâm ikbâlühüm'e ve süvari-i asâkir-i mensûra miralayları zîde ikbâlühüm'e ve ümerâ-ü müteayyînât ve kabâil şeyhleri ve sair asâkir-i zafer unvân zîde mecdühüm'e ' hüküm denilmiş ve şöyle devam edilmiştir; 'Senki gayret mîr müşârün ileyhisin, malum hamiyetlüzümün olduğu vecihle, Bağdat Valisi sâbık Davut Paşa'nın derkâr olan lisânda hâl-ü redâet-i ef'âlî cihetiyle te'dib-ü terbiyesi maddesi uhde-i hamiyetine ihâle ve tefvîz kılındığına mebnî, muktaza-i memuriyet ve lâzıma-i dirayet ve sadakatin üzere, bu bapta icra-yı tedâbir-i sâibe ve i'mâl arây-ı sâkıbe ile bâ a'vn-ü inâyet-i hazreti bâri, hitta-i Bağdat'ın Paşâ-yı merkûm yedinden nez'-ü teshiri ve kendisinin dahi ahz-ü girifti ile, indifâ'-ı gâilesi emrinde sâha-i pirâyı pîroz olân ikdâm-ü gayret-ü ihtimâm-ü himmetin' sarf edilmesi talep edilmiştir. BOA, İrd.Müh.Def. No:9/17-18. Evasıt-Cemaziyelevvel-1247 (1831).

9 - Ocak 1831 tarihinde Bağdat Valisi Davut Paşa'ya yönelik başlatılan askeri hazırlıklar Şubat ayında tamamlanmış ve yola çıkmıştır. Bölgedeki Arap aşiretlerin önemli bir kısmı ve en başta da Şeyh Sufuk'a bağlı Şamar aşireti kendilerine gönderilen Arapça fermanlara uyarak, Ali Rıza Paşa'nın ordusuna katılmak üzere yola çıkmaya başladıklarını bildirmişlerdir. Sinan Marufoğlu, *El-Irak fi'l-Vesâik El-Osmaniyye*, Dar El-Shorok, Amman, 2006, ss.233-234.

Başka bir gerekçe ise Davut Paşa'nın dillere destan duyulan zengin servetini devletle paylaşmasını sağlamak olduğu ileri sürülmüş ve son olarak da Sultan 2.Mahmut, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ile yapılacak müzakerelerde, Davut Paşa'dan istifade etme isteği olduğu ileri sürülmüştür.¹⁰

Davut Paşa'nın teslim olması ve Bağdat'ın Ali Rıza Paşa tarafından ele geçirilmesi haberleri, İstanbul'da ve Sarayda büyük bir sevinçle karşılanmış ve bu münasebetle de Ali Rıza Paşa'ya, bazı hediyeler ile birlikte, kendisini bu zaferinden dolayı tebrik eden, Hatt-ı Hümayun ile süslenmiş bir ferman gönderilmiştir.¹¹

III-1831 Senesinde, Bağdat'ta Merkezi İdarenin Yeniden Kurulması

1831 senesinde Bağdat valisi Davut Paşa'nın büyük ölçüde savaşızsız bir şekilde teslim olması¹² ve görevden alınmış olmasına rağmen, Bağdat şehri bu süreçte büyük tahribata uğramıştır.

Bağdat'ta büyük tahribata yol açan gelişmeler ise, aynı dönemde meydana gelen veba salgını ile Dicle sularının taşması olmuştur. 1830 senesinin Temmuz ayından itibaren, veba salgının Tebriz'de meydana geldiği haberleri Bağdat'a ulaşmış ve salgının Kerkük ve Süleymaniye'de ölümlere yol açtığı ve yakında Bağdat'a sıçrayacağı haberleri kulaktan kulağa halk arasında hızla yayılmakta idi. Kısa zaman içinde veba salgını Bağdat'a ulaşmış ve bu şehirde hızla toplu ölümlere neden olmaya başlamıştır.¹³ Öyle ki, iki haftada 7000 kişi bu salgın yüzünden vefat etmiştir.¹⁴

Nisan ayı boyunca Bağdat'ta büyük nüfus ölümlerine yol açan veba salgını etkisini sürdürürken, yeni bir felaket bu sefer Bağdat'ın yerleşim yapısının tahrip olmasına ve yeni ölümlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Halkı büyük bir korku ve dehşete düşüren bu yeni felaket ise Dicle Nehrinden gelmiştir.

21 Nisan 1831 tarihinden itibaren suları yükselmeye başlayan Dicle Nehri, 26 Nisan gecesi taşmaya başlamış ve birkaç saat içinde Bağdat'ta yaklaşık 2000 ev sular altında kalmış ve 24 saat

10 -Bakınız: Longrig, a.g.e,s.328-329. Mehdi Jawad Habib El-Bustani, Bağdad'daki *Kölemen Hakimiyetinin Te'sisi ve Kaldırılması ile Ali Rıza Paşa'nın Vâliliği (1749-1842)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1979, ss.149-150.

11 -Bu ferman aynı zamanda o günün Takvim-i Vakayi Gazetesinde yayınlanmıştır. *Takvim-i Vakayi Gazetesi*, sayı: 3, 14 Cemaziyelahir 1247 (20 Kasım 1831). El-Baustani,a.g.e,s.151.

12 -Davut Paşa, 1831 senesinde görevden alınmasından ve İstanbul'a gönderilmesinden sonra Sultan 2. Mahmut tarafından affedilmiştir. 1833 senesinde kendisine Bosna valiliği verilmiş ancak 1835 senesinde bu görevinden de azledilmiştir. 1837 senesinde Şurayı Bâb-ı Âli Reisliği, 1839 senesinde Ankara Valiliği, 1846 senesinde de Kutsal belde Medine'de Şeyhü'l-Harem görevinde bulunmuştur. Ancak 1850 senesinde bu görevinden alınmış ise de, ertesi yıl 1851'de tekrar bu göreve atanmış olan Davut Paşa, aynı yılın Ramazan ayında vefat etmiş ve Medine'de defnedilmiştir. Davut Paşa'nın devlet idareciliği yanında, İslam din bilgini olduğu da ilgili olduğu kabul edilmekte ve kendisi bu yüzden ayrıca 'Âlim, Kâmil ve Fâzıl' biri olarak tanımlanmıştır. Mehmet Süreyya, a.g.e, s.326.

13 -Ali Rıza Paşa ordusunun Bağdat'a yönelik Şubat ayında Halep'ten hareket ettikten yaklaşık bir ay sonra, 1831 senesinin Mart ayında ilk salgın ölümleri Bağdat'ta görülmeye başlanmış ve ilk ölüm vakaları Bağdat'ın Yahudi nüfusu arasında meydana gelmiş ve hızla diğer kesimlere de sirayet ederek, Nisan ayının ilk haftasından sonra toplu ölümler görülmeye başlanmıştır, bazı kaynaklara göre, Bağdat halkı günde ortalama 150 kişiyi salgına kurban vermekte idi. Longrig, a.g.e,s.319.

14 - Halil İnalçık, Donald Quataert, Editör; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914*, c.2, Eren Yayıncılık, 2004,s.911.

içinde bu sayı 7000'e yükselmiş ayrıca Hükümet Sarayı sular altında kalmış ve valinin konağı da zarar görmüştür.

Arkasında binlerce ev, işyeri ve devlet binalarının su altında kalmasına ve yüzlerce insanın ölmesine yol açtıktan sonra Dicle suları iki gün sonra geri çekilmeye başlamıştır. Mayıs ayının ikinci haftası ile birlikte veba salgını da etkisini yitirmeye başlamış ve halk yeniden yaralarını sarmaya, evlerini onarmaya ve işlerinin başlarına dönmeye başlamışlardır.¹⁵

Ancak bu veba salgını ve sel felaketi Bağdat'ta tarihte örneklerine az rastlanır tahribatlara yol açmıştır. Bağdat şehri ve halkı, geçmişte 1258 senesinde yaşanan büyük Moğol kıyımını ve tahribatını adeta yeniden yaşamış gibi bir duruma düşmüşlerdir.

İşte Ali Rıza Paşa, Eylül 1831 tarihinde Bağdat'a muzaffer olarak girdiği Bağdat şehri, böyle ağır tahribata uğramış bir durumda idi. Ancak Davut Paşa'nın teslim olması akabinde, Ali Rıza Paşa'nın suhuletle Bağdat yönetimi devralması, halk arasında büyük bir sevinçle karşılanmıştır.

Bu gelişme üzerine halk yeniden ümitlenmeye başladı ve artık bundan sonra durumlarının iyileşeceği kanaatleri yaygınlaştı, ticaret yolları yeniden açıldı ve pazarlar dolmaya ve fiyatlar hızla düşmeye başladı ve böylece Bağdat'ta, Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürecek olan, büyük idari düzenlemelerin, sosyal ve ekonomik değişimlerin meydana geleceği yeni bir döneme girilmiştir.

IV-Bağdat'ta Eyalet Meclisinin Oluşturulması

Tanzimat öncesinde Osmanlı taşra eyaletlerinde, eyalet işlerinin görüşülmesinde ve karar verme noktasında, vali ve diğer idarecilerin yanı sıra, halkın takdir ve teveccühüne sahip zengin ve ileri gelenlerinden olan Ayanlar¹⁶ ile birlikte, devletin kabul ettiği, halkın bütün inanç gruplarının temsil edildiği mahalli meclisler bulunmaktaydı. Vilayet, kaza ve nahiye meclislerinin işleyiş tarzı benzer doğrultuda idi¹⁷. Ayan meclisleri olarak bilinen bu meclislere, bazen Şura meclisleri de denilmekteydi.

Osmanlı Devleti, Tanzimat sürecini İstanbul ve diğer eyaletlerde 1839 senesinde resmen başlatmış ise de bazı taşra eyaletlerinde bu durum bölgenin içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla, daha geç bir tarihte uygulanmaya konulmuştur. Bu bağlamda Tanzimat süreci Bağdat, Basra ve Şehrızor eyaletlerinde 1843 senesinde, Musul eyaletinde ise 1847 senesinde hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Ancak buna rağmen Osmanlı Devleti Tanzimat uygulamaları kapsamında almış olduğu idari düzenlemeleri, Bağdat valiliğine de bildirmiştir. 1841 senesinde Bağdat valisine gönderilen bir yazıda, öteki eyaletlerde olduğu gibi Irak vilayetlerinde de halkın seçtiği ulema, ileri gelenler ve dinî azınlıklarının da temsilcilerinin bulunduğu her bir nahiye, kaza ve eyalette, devlet nezdinde halkın sorunlarına çözüm öneren meşveret kurumları olarak birer Şura meclisleri kurulması talep

15 - Longrig.a.g.e,s.321-322.

16 - 1791 senesinde taşra valilerine gönderilen bir yazıda; taşralarda 'memleket işleri ahalinin intihabıyla (seçimi ile) tayin olunan Ayanlar marifetiyle idare olunurken, bilahare bu usule halel gelmiş ve bunun neticesi olarak idare' bozulmuş olduğunu bildirmekte ve yeniden 'evvelce olduğu üzere intihabi ahali ile Ayan nasbı (tayin)' edilmesi talep edilmiştir. BOA, Cev.Dh, No:2265, Rabiülevvel 1205(1791).

17 -Mahalli Meclisler konusunda detaylı bilgi için, bakınız; İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, İstanbul 1985.

edilmiştir.¹⁸

Söz konusu meclislerin haftada üç gün: pazar, salı ve perşembe günleri ‘Mecalis-i Selase’de toplandıklarında;

1-Pazar günleri, devletin mirî, mali ve önemli işlerinin görüşülmesi;

2-Salı günleri, şer’i ve örfî hukuki meselelerin görüşülmesi;

3-Perşembe günleri ise askeri malzemeleri, savaş mühimmatı ve öteki askeri ihtiyaçların görüşülmesi talep edilmiş ve bu hususlarda almış oldukları kararlarını ve düşüncelerini hakkaniyet üzere ve şer’a uygun bir şekilde devlete bildirmeleri talep edilmiştir.¹⁹

Ali Rıza Paşa döneminde, 1841 senesinde uygulamaya konan ve Bağdat eyaletinin yanı sıra diğer Irak eyaletlerinin de sorunlarını çözmek üzere kurulan bu meclisin işleyişini düzenlemek üzere, mecliste üç ayrı komisyon oluşturulmuştur. Bu ilk mecliste kurulan komisyonlarda görev alan meclis başkanı ve üyelerin isimleri ve görevleri aşağıda Tablo -1de verilmiştir.

Meclise intikal eden hususlar, konularına göre tasnif edilerek meclisin ilgili komisyonuna havale edilmekte idi. Karara ve bu hususlarda alınan kararlar her ay düzenli olarak Valilik üzerinden İstanbul’a bildirilmekte idi, karara bağlanmayan hususlar hakkında ise İstanbul’un görüşü veya kararı talep edilmekte idi.

Tablo:1

1841 senesinde, Bağdat Eyalet Meclisi Komisyonları*

1-Mali ve önemli işler Komisyonu		
İsmi	Görevi-Sıfatı	Konumu
Osman Seyfî Bey	İkinci rütbeli, Divân Kâtibi	Komisyon Başkanı
Osman Paşa	Mir miran	Komisyon Üyesi
İsmail Paşa	Süvari Mirlivası	" "
İbrahim Fethi Paşa	Piyade Mirlivası	" "
Abdülkadir Ağa	İkinci rütbeli, Bağdat gümrükçüsü	" "
Ali Yaver Bey	Istabl-ı Âmire payelilerden	" "
İsmail Hakkı Bey	Üçüncü rütbeli	" "
Hurşit Bey	Üçüncü rütbeli, Mühürdar	" "
İbrahim Besin Efendi	Dördüncü rütbeli, gider memuru	" "
2-İdari ve Şer’i işler Komisyonu		
İsmi	Görevi-Sıfatı	Konumu
Takiyüddin Efendi	Bağdat Kadısı	Komisyon Başkanı

18 -Yazıda bu meclislerin temel amacı ve görev alacak kişiler hakkında; ‘Memâlik-i Osmâniye’de olduğu üzere her bir yerde Mecâlis-i Şurâ kurularak, o yörenin şer’î, mülkî, askerî ve bütün hususlarını şer-i şerîf ve kanûnnâme-i münîfe tatbik etmek üzere, devletin güvendiği ve halkın kabul ve seçtiği ulemâ ve vuzuh-u ahâli ve mîrli Paşalar ve ümerây-ı askerîye ve tüccâr ve Yahud-ü Nasârâ’nın muhtârları’ arasından seçilenler ve tayin edilenler zikredilmiştir. BOA, İrd. Dh, 2133, 21 Rebiülevvel 1257 (1841).

19 - BOA, İrd. Dh, 2133, 21 Rebiülevvel 1257 (1841).

Mahmut Efendi	Bağdat Müftüsü	Komisyon Üyesi
Mehmet Sait Efendi	Eski müftü	" "
Abdullah Efendi	Şafii Müftüsü	" "
Mahmut Efendi	Bağdat Nakibi	" "
Abdülkadir Bey	Kürt Beylerinden İbrahim Paşa'nın oğlu	" "
Ahmet Ağa	Basra eski Mütesellimi	" "
Abdüllatif Çelebi	Tüccar, Züheyr-zâde	" "
İskender oğlu Petros	Hıristiyan tüccar	" "
Yasef Serkis	Hıristiyan tüccar	" "
Yasef Gale	Yahudi	" "
3-Askeri işler Komisyonu		
İsmi	Görevi-Sıfatı	Konumu
Takiyüddin Efendi	Bağdat Kadısı	Komisyon Başkanı
Mahmut Efendi	Bağdat Müftüsü	Komisyon Üyesi
Mehmet Sait Efendi	Eski müftü	" "
İsmail Bey	Tımarlı Süvari Miralayı	" "
Osman Bey	Piyade 1.Alay Miralayı	" "
İsmail Bey	Piyade 2.Alay Miralayı	" "
Hüseyin Bey	Topçu Miralayı	" "
Hasan Bey	2.Piyâde Alay Kaymakamı	" "
Mahmut Efendi	Ordu dairesi memurlarından	" "

*Kaynak: BOA, İrd. Dh, 2133, 21 Rebiülevvel 1257 (1841).

V-Eyalet'ten Vilayet'e Bağdat Valilik Makamı

Klasik dönemde, Osmanlı taşra eyaletlerinde sık sık yaşanan vali isyanlarından sonra, Tanzimat süreci ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu idari düzenlemelerin başında, taşra valilerine yetki kısıtlaması getirilmesi ve görev sürelerinin kısa tutulması olmuştur.

Eyalet meclislerinin kurulması, tımar sisteminin kaldırılması, vergi kaynaklarının toplanması için Muhassıllık Meclislerinin²⁰ oluşturulması ve görev yerlerinin sık değiştirilmesi gibi uygulamalar ile taşra valilerine daha önceleri verilmiş olan yetkilerinin sınırlandırılması ve bir daha merkeze karşı bir başkaldırı girişiminde bulunacak kudrete sahip olmalarının önlenmesi amaçlanmıştır.

20 -Taşra vilayetlerinde iltizam uygulamasında yaşanan mali yolsuzlukları ve vergi kayıplarını önlemek ve Devlet'e ait vergileri doğrudan devlet memurları olan Muhassıllar vasıtasıyla toplamak amacıyla, çalışmaları ve işleyişleri, 25 Ocak 1840 tarihinde meclis-i vâlâ tarafından düzenlenen bir nizamname ile oluşturulan 'muhassıllık' kurumu, umulan sonuçları vermemesi üzerine, iki yıl sonra 1842 senesinde lağvedilmiş ve vergilerin toplanmasında yeniden iltizam uygulamasına dönülmüştür. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, ss.32-43. Musa Çadırcı, *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2.baskı.1997.ss.212-225.

Ancak buna mukabil, Tanzimat sonrasında valilerin, artan kamu hizmetlerinin temin edilmesi ve büyüyen bürokrasinin düzenli bir şekilde görevlerini yerine getirmelerinin sağlanması, aksaklıkların giderilmesi, denetimlerinin yapılması ve görevini ihmal edenlere veya kötüye kullananlara gerektiğinde cezai müeyyidelerin uygulanması konularında, devletin eyalette baş temsilcisi olarak, valilerin yetki ve sorumlulukları oldukça artırılmıştır.

1864 senesinde vilayet sistemi uygulanmaya başlanmış ve 29 Şevval 1287 (1870) tarihinde açıklanan ve 129 maddeden oluşan İdare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesinde, valilerin yetki ve sorumlulukları şu başlıklar altında sıralanmıştır:²¹

- 1-Kanun ve yönetmeliklerin yerine getirilmesini sağlamak.
- 2-Özel bir kanun veya yönetmelik ile devlet merkezinin emir veya kararnamesi ile mukarrer olan maddeleri uygulamak.
- 3-Birinci derecede Mutasarrıflar ile vilayet merkezindeki memurları, ikinci derecede onlar vasıtasıyla bütün idare şubeleri memurlarını teftiş ederek, azli icap edenlerin azline ait tedbirleri almak.
- 4-İcabı halinde memurların muhakemesine emir vermek.
- 5-Denetimlerde görülen hata ve noksanları düzeltmek ve mülkîye memurlarından tayinleri vilayete çıkan olanları seçmek ve nahiye meclislerinin toplanma zamanlarını belirlemek ile bunların kararlarından izni bulunanlardan yetkisi dahilinde bulunanlara izin verip, Bâb-ı âliden izin alınması gereken meselelerde alacağı ruhsata göre tebligatı yerine getirmek.

1831 senesinde Bağdat'ın yanı sıra Musul, Şehrızor ve Basra eyaletlerinin valiliği de Ali Rıza Paşa'ya verilmiştir. Ali Rıza Paşa'dan sonra Bağdat valiliğine 1842 senesinde Mehmet Necib Paşa atanmıştır²².

Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği (1869-1871) döneminde Bağdat'ta vilayetsistemi uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemle birlikte Bağdat vilayetinin idari yapısı daha da kurumsallaştırılmış ve kamu hizmetleri idari, güvenlik, maliye, adliye, bayındırlık, eğitim, ulaşım ve sağlık gibi alanları modern devlet yapısında düzenlenmeye ve sunulmaya başlanmış ve bu kurumlarda hizmet yapan, başta vali olmak üzere, tüm kamu görevlilerine düzenli olarak maaş ödenmeye başlanmıştır.

Tanzimat süreci ile birlikte göreve başlayan tüm valilerin görev sürelerinin kısa tutulması ve sık sık görev yerlerinin değiştirilmesi de oluşturulan merkezîyetçi yapının bir yansıması olarak, Bağdat valilik makamına atanmış olan valilere de uygulandığı, 2 ve 3 nolu tablolardan açıkça görülmektedir.

21 -İsmail Hakkı Görelî, *a.g.e*, s. 10.

22 -BOA, Cev. Dh, 13091, Şevval 1261 (1845).

Tablo-2

1831-1869 yılları arasında, Bağdat Eyaletinde görev yapan
Valilerin isimleri ve görev süreleri*

Valinin İsmi	Göreve Başlama Tarihi		Görev Süresi		
	Hicri	Miladi	Yıl	Ay	Gün
Ali Rıza Paşa (Laz)	1246	1831	12	-	-
Mehmet Necip Paşa	1258	1842	6	-	-
Abdülkerim Nadir Paşa	1264	1848	1	6	-
Vecihi Paşa	1266	1850	-	10	21
Mehmet Namık Paşa	1267	1851	-	1	5
Mehmet Hurşit Paşa(Gözlüklü)	1268	1852	5	-	27
Ömer Paşa (Serdar-ı Ekrem)	1273	1857	1	4	-
Mustafa Nuri Paşa (Ser Kâtip)	1275	1859	1	4	-
Ahmet Tevfik Paşa	1276	1860	-	6	22
Mehmet Namık Paşa (ikinci defa)	1277	1861	7	6	-
Takiyüddin Paşa	1284	1868	1	-	-

*Kaynak: Bağdat Salnamesi 1300(1882), s.51. Bağdat Salnamesi 1312(1894), ss.139-140.

Tanzimat sonrası, Bağdat'ta valilik makamına atanan valilerin görev sürelerinin kısalığı, Bağdat vilayetinin sahip olduğu zengin yer altı ve yerüstü kaynaklara rağmen, bir türlü hak ettiği gelişmeyi yakalamamış olmasının başlıca nedenleri arasında sayılmıştır.

Tablo-3-

1869-1917 yılları arasında Bağdat Vilayetinde görev yapan
Valilerin isimleri ve görev süreleri *

Valinin İsmi	Göreve Başlama Tarihi		Görev Süresi		
	Hicri	Miladi	Yıl	Ay	Gün
Ahmet Mithat Paşa	1285	1869	3	-	21
Mehmet Rauf Paşa	1288	1872	1	-	-
Redif Paşa	1289	1873	1	11	15
Abdürrahman Paşa	1291	1875	1	9	23
Akif Paşa	1293	1877	-	10	7
Kadri Paşa	1293	1877	-	9	24
Abdürrahman Paşa (ikinci defa)	1294	1878	1	10	29
Takiyüddin Paşa (ikinci defa)	1296	1879	6	2	15
Mustafa Asım Paşa	1303	1886	2	8	16

Seri Paşa	1305	1888	1	6	21
Hacı Hasan Refik Paşa	1307	1889	4	10	4
Ataullah Paşa	1312	1894	2	10	22
Namık Paşa	1315	1897	3	3	13
Ahmet Feyzi Paşa (Vekâleten)	1318	1900	2	1	29
Abdülvahap Paşa	1320	1902	-	11	18
Mecit Bey	1321	1903	1	1	16
Ebubekir Hazım Bey	1322	1904	-	10	13
Nazım Paşa (Birinci) ¹	1325	1908	?	?	?
Necmeddin Molla?	?	?	?	?	?
Mehmet Fazıl Dağıstanlı Paşa (Vekâleten)	1327	1909	-	3	-
Mehmet Şevket Paşa	1327	1909	-	8	28
Hüseyin Nazım Paşa (İkinci)	1328	1910	-	10	9
Yusuf Ağâh Paşa(Vekâleten)	1329	1911	-	5	11
Cemal Bey	1329	1911	-	11	21
Mehmet Zeki Paşa	1330	1912	-	6	9
Hüseyin Celal Bey	1331	1913	-	5	4
Cavit Paşa	1332	1914	-	10-11?	-
Dr. Reşit Bey (Vekâleten)	?	?	?	?	?
Süleyman Nazif Bey	1333	1915	-	6	1
Nurettin Bey	1333	1915	-	8	7
Halil Paşa	1334	1916	1	1	29

*Kaynak: *Bağdat Salnamesi* 1300(1882), s.51. 1312 (1894), s.140. Cemil Musa El-Neccar, *El-İdare El-Osmaniyye fi Vilayeti Bağdat, min a'hd El-Vali Mithat Paşa ilâ nihayet El-Hükmü'l-Osmani, 1869-1917*, Mektebet Medbuli, Kahire, 1991, ss.473-474.

VI- Bağdat Vilayeti'nin İdari Taksimatı

Osmanlılar, bir bölgenin idari taksimatını düzenlerken, o yörenin askeri koşullarını dikkate almakla birlikte, bölgenin içinde bulunduğu coğrafi, iktisadi ve sosyal yapısını da gözетerek gerçekleştirmekte idiler.

Bu bağlamda, Irak coğrafyasının idari taksimatı bütün bu hususlar dikkate alınmakla beraber, genellikle de Bağdat'ta görev yapan veya yapacak olan valinin güç ve nüfuzuna ve İstanbul ile olan ilişkisine göre de düzenlenmekte idi²³. Zira Bağdat eyaleti, diğer eyaletler arasında daima merkez konumda olmuş ve bu yüzden hiçbir zaman eyalet statüsünden çıkarılmamıştır. Oysa Musul, Şehrızor ve Basra eyaletleri, zaman zaman eyalet statüsünden çıkarılıp, birer sancak olarak Bağdat eyaletine bağlandıkları dönemler olmuştur.

1849 senesinde, Süleymaniye ve Ravendüz Sancaklarını içine alan ve Kerkük eyalet merkezi

23 - Abdülaziz Süleyman Nevvar, *Mısır ve'l-Irak, dirâse fi Tarih el-a'lâkât beynehumâ hatta nüşûb el-harb el-â'lemiyye el-ûla*, Mektebet el-Encilo el-Mısıryye, el-Kahire 1968, s. 61.

olmak üzere Şehrizor²⁴ eyaleti kurulmuş ve valiliğine yine Bağdat valisi Ali Rıza Paşa atanmıştır²⁵. Ancak 1851’de Musul ve Şehrizor eyaletleri birer sancak olarak tekrar Bağdat’a ilhak edilmişlerdir²⁶.

1864 senesinde Mithat Paşa tarafından genişletilen ve ilk başta Tuna vilayetinde tatbik edilen vilayet sistemi, yine Mithat Paşa’nın Bağdat valiliği döneminde 1869 senesinde Bağdat vilayetinde de uygulanmaya konulmuştur.

1864 senesinde ilan edilen vilayet nizamnamesinin mukaddimesinde; ‘memleketin kıtaat-ı müteaddidesi Livaların münasebatına göre devâiri müte’âddideye taksîm ile her dâire vilâyet ismiyle yâd olunacağı ve her daire idare-i merkezîyyenin bulunduğu sancakla beraber livalara münkasim olarak, her bir sancak’ta bir mutasarrıflık idâresi bulunacağı ve her kaza dahi bir kayımakamlık olduğu ve her kaza kurâ’ya (köylere) münkasim olup, her karyede bir idâre-i belediye bulunacağı ve bazı kurâ’nın içtimâ’ından hâsıl olan küçük dâireler hasbe’l-mevki’ müstakil kaza olmayup, diger bir kaza’ya ilhâkı suretîle idâre olunacağı ve bunlar nâhiye itibâr kılınacağı ve kasaba ve şehirlerde lâ’akal (en az) elli hâne bir mahalle itibâr olunup, her bir mahalle bir karye (köy) hükmünde bulunacağı” bildirilmiştir.²⁷

1877 senesinde, Bağdat vilayeti, Musul ve Şehrizor’un da içinde bulunduğu 6 Sancak ve 28 kazadan oluşmakta idi.

-
- 24 -Şehrizor, Kerkük ile Süleymaniye arasında bir bölgenin ismi olup, Kubat bin Firuz Sasani tarafından yapılmıştır, bu yüzden bu şehre aynı zamanda Şehr-i Firuz denilmekte idi. Burada eskiden beri iktidarda kalmak zor ve güç olduğundan, buraya Şehrizor denilmesine vesile olmuştur. Hurşid Paşa’nın tespitlerine göre; “Şehrizor yahut Şehrizûl, el-ân Süleymaniye sancağı sayılan liva dâhilindeki birçok köyden oluşan iki kazayı içeren eski imarlı bir yer” olduğu bildirilmiştir. Mehmed Hurşid (Paşa), *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Takvîmhâne-i A’mire, H.1277-M.1860, İstanbul, s.234-247. Ayrıca bu eserin çevirim yazısı ve tıpkıbasımı için bkz; Mehmed Hurşid (Paşa), *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Çevirimyazı: Alâattin Eser, Simurg, İstanbul 1977
- 25 - BOA, İrd. Dh, 12777, 8 Ramazan 1266 (1849). Bu iradede, Şehrizor eyaletinin kuruluşuna ilişkin; «Süleymaniye ve Ravendüz Sancaklarının Bağdat’tan uzak olmaları, buranın asayişinin temini zorlandığı ve bölgenin kalkındırılması için Kerkük merkez olmak üzere Şehrizor namı ile bir Eyalet-i mahsusâ teşkil edilmesi ve valiliğine Ali Rıza Paşa’nın atanması” kararı alınmıştır.
- 26 -BOA, İrd. Mec. Vâl, 8892, 20-Zil’kade-1268.
- 27 - İsmail Hakkı Göreli, 1945, a. e, s. 7-8.

Tablo-4

1877-78 senesinde Bağdat Vilayeti'nin İdari Taksimatı*

Vilayet	Sancak	Kaza
Bağdat	Bağdat	Horasan, Hanekin, Dileym, Sâmarra, Aziziye, Kâzımiyye, Kut, Mendili, Â'ne
	Musul	Dihok, Zaho, A'kra, İmadiyye
	Süleymaniye	Barbar, Şehripazar, Karadağ, Gülanber, Merke
	Kerbela	-
	Hille	Divâniye, Sammara, Şamiyye, Necef-i Eşref, Hindiye
	Şehrizer	Erbil, Ranya, Ravendüz, Islahiye, Koysancak

*-Kaynak: Kemal h.Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,2003, s.161.

Tanzimat sonrasında, Irak vilayetlerinin idari taksimatı, zaman zaman değiştirilmiş ve son olarak Sultan II. Abdülhamit döneminde 1878 senesinden sonra yeni bir idari taksimata tabi tutulmuştur. Bağdat vilayetinin yanı sıra, Basra ayrı bir vilayet statüsüne, Musul ise, Şehrizer vilayetini de içine alarak İstanbul'a bağlı yeni bir vilayet haline dönüştürülmüş ve Osmanlı idaresinden çıktığı 1.Dünya Savaşı'na kadar bu yapıda kalmıştır.

1895 senesinde Bağdat vilayetinin yüzölçümü 139960 km² olduğu, idari açıdan Bağdat, Divaniye ve Kerbela olmak üzere 3 sancak, 17 kaza ve 34 nahiyeden oluştuğu tespit edilmiştir.²⁸

Tablo-5

1895 senesinde Bağdat Vilayetinin İdari Taksimatı*

Vilayet	Sancak	Kaza
Bağdat	Bağdat	Horasan, Aziziye, Kâzımiyye,Cezire, Dileym, Kut El-Ammara, Hanekin, Mendili,Sâmarra, Bedre, Â'ne
	Divaniye	Divâniye, Hile, Semava, Şamiyye,
	Kerbela	Kerbela, Hindiye, Necef-i Eşref, Zora

*-Kaynak: Nazâret-i Umur-ı Ticâret-ü Nâfi'a, a.g.e, 1316, s.2.

Son olarak 1906 tarihli Bağdat Salnamesine göre, Bağdat vilayeti, 3 sancak, 20 kaza ve 37 nahiyeden oluştuğu zikredilmiştir. Tablo 6'da görüleceği üzere, bu dönemde idari birimler, 1, 2 ve 3 ayrı derecede sınıflandırılmıştır. Ancak bunların hangi verilere göre böyle bir sınıflandırmaya tabi tutulduklarına ilişkin bir bilgiye ulaşılamamış ise de yüz ölçümü, nüfus miktarı gibi veriler dikkate alınarak yapıldığı tahmin edilmektedir.

Tablo-6-

1906 senesinde Bağdat Vilayeti'nin İdari Taksimatı*

Sancak	Sınıf	Kaza	Sınıf	Nahiye	Sınıf
Bağdat	1	Bağdat	-	Azamiye	2
		Kazımiyye	3	-	-
		Samarra	3	Tikrit	1
		Horasan	1	Şehriban	1
				Halis	1
		Hanekin	1	Benekdere	1
				Kızılrabat	1
		Mendeli	2	-	-
		Bedre	3	Garibe	2
				Cessan	2
		Kutulamare	2	-	-
		Aziziye	2	Selmanpak	1
		Cezire	2	-	-
		Dileym	1	Hît	2
				Felluce	2
				Kubeyse	3
				Rahaliyye	3
		A'na	3	El-Kaim	2
				Cebel-Alus	3
Hadîse	3				
Kerbela	2	Kerbela	Miseyyeb	1	
			Şeffatiyye	1	
		Hindiye	1	Kifil	3
		Necef	1	Kûfe	1
				Hore'l-Dihn	2
				Rahba	3
		Rizâza	3	-	-

Divaniye	1	Divaniye	-	Dıgâra	1	
				El-Bideyr	1	
				A'fek	-	
				Fevvar	-	
	Hille	1			Memduhiyye	1
					Barmane	2
					Nehirşah	2
					Havas	2
					Mahavil	2
	Şamiyye	1			Şennafiyye	2
					Horallah	2
					Salahiyye	2
					Gammass	2
	Samava	2			Hıdırderraci	1
					Ebu Civarir (Rumeyse)	2

*-Kaynak: Bağdat Vilayeti Takvim-i Sâl, 1323(1906),ss.202-203.

Sonuç

Bu çalışmamızın sonunda aşağıdaki hususları tespit etmemiz mümkündür:

1-Bağdat, 16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlı Devleti ile İran Safevi Devleti arasında yaşanan uzun siyasi ve askeri mücadelenin alanı olmuştur. 1534 senesinde İran elinden alınarak, Osmanlı idaresine giren Bağdat, 1622 senesinde yeniden İran idaresine geçmiş ise de, Sultan 4. Murat tarafından geri alınarak yeniden Osmanlı idaresine dahil edilmiş ve 1. Dünya savaşında 1917 senesine kadar, yaklaşık 400 yüzyıl Osmanlı Devleti idaresinde kalmıştır.

2- Sultan 2. Mahmut döneminde, kölemen valilerin son temsilcisi olan Bağdat valisi Davut Paşa, Halep valisi Ali Rıza Paşa tarafından 1831 senesinde görevden alınmış ve Bağdat'ta Osmanlı merkezi idaresi yeniden tesis edilmiştir.

3- Bu süreçle birlikte, 1831 senesinde Bağdat'ta meydana gelen veba salgını ve Dicle Nehri'nin taşması sonucu, sel felaketleri, büyük bir nüfus kaybına ve altyapı tahribatına neden olmuştur. Ancak Davut Paşa'nın savaşız olarak teslim olması, Bağdat'ı ayrıca büyük bir iç savaş felaketinden kurtarmıştır.

4-Ali Rıza Paşa'nın Valilik döneminde (1831-1842), Bağdat'ta Osmanlı merkezi idaresi tesis edilmiş, yeni idari düzenlemeler hayata geçirilmiş ve eyalet meclisi kurulmuştur. Bu eyalet meclisinde idari, şer'i, mali ve askeri hususlarda toplumun ve eyaletin sorunlarını görüşmek ve çözüm önerilerinde bulunmak üzere, devlet yetkilileri ile birlikte, halkın ileri gelenlerinden ve dini kesimleri temsil eden kişilerden oluşan ayrı ayrı ihtisas komisyonları kurulmuştur.

5-Midhat Paşa'nın 3 yıl süren (1869-1871) Bağdat valiliği döneminde, Bağdat'ta eski eyalet sisteminden vazgeçilerek, vilayet nizamı uygulanmaya başlanmıştır. Bu süreç ile birlikte valilerin

yetki ve sorumlulukları net bir şekilde belirlenmiş ve vilayetin idari birimleri de ihtisas lanlarına göre modern bir yapıya kavuşturulmuştur. Ancak Tanzimat sonrasında, taşra vilayetlerin idari taksimatları ile birlikte valilerinin de sık sık değiştirilmesi, genel olarak bütün taşra vilayetlerinde olduğu gibi Bağdat vilayetinde de, bütün ıslahat girişimlerine rağmen, umulan sosyal ve ekonomik gelişmelerin elde edilememesinde önemli bir etken olmuştur.

Kaynaklar

Başkanlık Osmanlı Arşiv Kaynakları: (BOA)

Cevdet Dâhiliye. (Cev.Dh.)

İrade-i Meclis-i Vâlâ.(İrd.Mec.Vâl.)

İrade-i Mühimme Defteri (İrd.Müh.Def.)

Kitap ve Makaleler:

Bağdat Salnamesi 1300(1882). 1312(1894).

Bağdat Vilayeti Takvim-i Sâl, 1323(1906).

Çadircı, Musa; *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2.baskı.1997.

El-Azzavî, Abbas; *Tarihü'l-Irak Beyne'l-Ihtilaleyn*, c 4, Şeriket Etticare ve't-tiba'a El-mahdüde, Bağdat,1949.

El-Bustani, Mehdi Jawad Habib; Bağdad'daki Kölemen Hâkimiyetinin *Te'sisi ve Kaldırılması ile Ali Rıza Paşa'nın Vâliliği (1749-1842)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1979.

El-Neccar, Cemil Musa; *El-İdare El-Osmaniyye fi Vilayeti Bağdat, min a'hd El-Vali Mithat Paşa ilâ nihayet El-Hükmü'l-Osmani, 1869-1917*, Mektebet Medbuli, Kahire, 1991.

Görelî, İsmail Hakkı; *Memleketimizde Vilayetler İdaresi Tarihine Bir Bakış*, Türk Hukuk Kurumu, Sayı: 85, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1945.

Hurşid (Paşa), Mehmed; *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Takvîmhâne-i A'mire, İstanbul,1860.

İnalçık, Halil & Quataert, Donald, Editör; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914*, c.2, Eren Yayıncılık, 2004.

Karpat, Kemal; *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Longrigg, Stephen Hemsley, *Arbaat-u Kurun min tarihü'l-Irak el-hadis*, tercemet Cafer el-Hayyat, menşürât el-Şerif el-Radi, Kum, İran 1968.

Marufoğlu, Sinan; *El-Irak fi'l-Vesaik El-Osmaniyye*, Dar El-Shorok, Amman, 2006.

Murat, Cengiz ve diğerleri, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat*, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 2006.

Nezaret-i Umur-ı Ticaret-ü Nafia, *Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 senesine mahsus*

İstatistiki Umumisidir, Alem Matbaası, İstanbul, 1316.

Nevvar, Abdülaziz Süleyman; *Mısır ve'l-İrak, dirâse fi Tarih el-a'lâkât beynehumâ hatta nüşûb el-harb el-â'lemiyye el-ûla*, Mektebet el-Encilo el-Mısıryye, el-Kahire 1968.

Ortaylı, İlber; *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, İstanbul 1985.

Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Sahillioğlu, Halil, *Min Tarih el-Aktar el-Arabiyye fi el-ahd el-Osmani*, Merkez El-Ebhas li't-tarih ve'l-funun ve'l-sakafa el-İslamiyye(İrsika) İstanbul, 2000.

Süreyya, Mehmet; *Sicill-i Osmânî yahut Tezkere-i Meşâhîr-i Osmânîyye*, Matbaa-î âmîre, C.2, 1311.

Takvim-i Vakayi Gazetesi, sayı; 3, 14 Cemaziyelahir 1247 (20 Kasım 1831).

(Tablo içindeki dipnotlar)

1 - Ulaşabildiğimiz Bağdat Salnameleri, en son Hazım Bey'in döneminde 1904 senesinde yazılmıştır. Birinci Nazım Paşa'nın göreve başlama ve ayrılma tarihleri hakkında sağlıklı bilgi tespit etmek mümkün olamamıştır. El-Neccar'ın birkaç farklı kaynaktan derlediği Bağdat valilerin listesinde, Birinci Nazım Paşa'nın göreve başlama tarihi Hicri 23.12.1325-Miladi 27.1.1908 olarak verilmiş, ancak görevden ayrılma tarihi boş bırakılmıştır. Arkasından gelen vali Molla! Necmeddin'in göreve başlama tarihi boş bırakılmış, görevden ayrılma tarihi ise Hicri 30.04.1327-Miladi 20.05.1909 olarak verilmiştir. Cemil Musa El-Neccar, a.g.e, ss.473-474.

Doç. Dr.
Nermin Zahide AYDINMuallim Rifat Eğitim Fakültesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
nerminzahideaydin@kilis.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7772-6764>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 01/06/2022 24/06/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1124681>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Aydın Gazetesine Göre Aydın'da Milli Bayram
Kutlamaları (1937-1939)*According to Aydın Newspaper, National Holiday Celebrations
in Aydın (1937-1939)*

Öz

Ege Bölgesinde yer alan Aydın, çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yaptı. Osmanlı Devleti döneminde tarım, sanayi ve ticaret merkezi haline geldi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, şehir halkını olumsuz etkiledi. Bunun üzerine Aydın'da, Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kuruldu. Cemiyet üyeleri, Birinci Dünya Savaşı'nda aktif halde çalıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesiyle birlikte gerek Aydın'da gerekse ülkenin diğer şehirlerinde Milli Mücadele başladı. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından cumhuriyet ilan edildi. Cumhuriyetin ilanı Aydın halkı tarafından büyük bir sevinçle karşılandı.

Cumhuriyetin ilanından sonra ülkede milli bayram kutlamalarına önem verilmeye başlandı. Ele alınan 1937-1939 yılları arasında Aydın'da yapılan milli bayram kutlamalarında, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) merkez teşkilatından gönderilen talimatnameler dikkate alındı. Aydın'da bayram kutlamaları için bazı hazırlıklar yapıldı. Önce bayram programlarının uygulanması için komisyonlar kuruldu. Bayram alanları temizlendi. Resmi alanlar bayrak ve çiçeklerle süslendi. Şehir ışıklarla aydınlatıldı. Bayramların coşkusunu arttırmak için yarışmalar düzenlendi. Geçit törenlerinin büyük bir coşkuyla yapılması sağlandı. Törenlerde yapılan konuşmalarda geçmişte yaşananlar olaylar hatırlatılarak, halkın birlik içinde olmasına çalışıldı. Fener alayları düzenlendi. Aydın'a bağlı yerleşim merkezlerinde de bayramın büyük bir coşkuyla kutlanması için merkezden yardımlar yapıldı. Köylerin bütün fişek, bayrak ve fener ihtiyaçları tamamlandı. Cumhuriyet alanının, ışıklandırılması için belediye tarafından bol miktarda renkli ampuller getirildi. Aydın'da milli bayramlarda yapılan hazırlıklar ve kutlamalar, günümüze kadar aynı coşkuyla devam etti.

Anahtar Kelimeler: Aydın, Bayram, Milli Bayramlar, Aydın Gazetesi, Kutlama,

ATIF: AYDIN Nermin Zahide, "Aydın Gazetesine Göre Aydın'da Milli Bayram Kutlamaları (1937-1939)", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 8/2 (Haziran 2022), s. (561-587)

CITE: AYDIN Nermin Zahide, "According to Aydın Newspaper, National Holiday Celebrations in Aydın (1937-1939)", **Journal of History and Future**, 8/2 (June 2022), pp. (561-587)

Abstract

Located in the Aegean Region, Aydın hosted various civilizations. It became a center of agriculture, industry and trade during the Ottoman Empire. The start of the First World War had a negative impact on the people of the city. Thereupon, Aydın Province Assembly Of National Defence was established in Aydın. Members of the Society worked actively in the First World War. With the loss of the First World War, the National Struggle began both in Aydın and in other cities of the country. After the War of Independence was won, a republic was proclaimed. The proclamation of the Republic was greeted with great joy by the people of Aydın.

After the proclamation of the Republic, national holiday celebrations began to be given importance in the country. In the national holiday celebrations held in Aydın between 1937-1939, the instruction from the Republican People's Party (CHP) central organization was taken into account. Some preparations were made for the holiday celebrations in Aydın. First, commissions were established for the implementation of holiday programs. The festival grounds have been cleared. Official areas were decorated with flags and flowers. The city was illuminated with lights. Competitions were organized to increase the enthusiasm of the holiday. The marches were held with great enthusiasm. In the speeches made at the ceremonies, it was tried to ensure the unity and solidarity of the people by reminding the past experiences. Lantern parades were held. In the settlement centers of Aydın, donations were made from the center to celebrate the holiday with great enthusiasm. All the fireworks, flags and lantern needs of the villages have been completed. A large number of colored light bulbs were brought by the municipality to illuminate the Republic area. Preparations and celebrations on national holidays in Aydın continued with the same enthusiasm until today.

Keywords: Aydın, Holiday, National Holidays, Aydın Newspaper, Celebration.

Giriş

Bayram kelimesi bezrem, beyrem veya Arapça'da tekrar dönmek anlamına gelen iyd kökünden türetilmiştir.¹Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Türkçe sözlükte bayram kelimesi milli veya dini bakımdan önemi olan ve kutlanan gün veya günler olarak tanımlanır.² Aynı kaynakta kutlama kelimesinin anlamı ise önemli bir olayın gerçekleşmesinin yıl dönümü dolayısıyla tören yapmak olarak ifade edilmektedir.³

Türkler İslamiyet öncesi dönemlerden itibaren farklı nedenlere dayanarak çeşitli bayramlar kutlamışlardır. Kutlama nedenleri farklı olsa da bayramlarda insanlar bir araya gelmişler, keder ve sevinçlerini paylaşmışlardır. Osmanlı Devleti yıkılıp Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde milli mücadele başladığı dönemde ise milleti bir arada tutacak ve dayanışmayı sağlayacak sembollere ihtiyaç duyulmuştur. Esasında Mustafa Kemal'in Selanik'te Mülkiye İdadisi'deki eğitimi, onun

1 Bengül Salman Bolat, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Semih Ofset, Ankara, 2012, s.11.

2 *Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara, 2011, s.288.

3 *Türkçe Sözlük*, a.g.e., s.1545.

daha sonraki yıllarda eğitim ve kültür alanında hayata geçirdiği düzenlemeler için önemli bir basamak olmuştur.⁴ Gerek milli mücadele döneminde milleti bir arada tutmak ve aralarındaki sevgi ve saygıyı arttırmak ve gerekse cumhuriyet ilan edildikten sonra yapılan yeniliklerin millet tarafından benimsenmesi için bayram kutlamalarına önem verilmiştir.

Aydın Vilayetine ait salnamelerin başında bulunan takvimlerden anlaşıldığına göre din büyüklerinin veya o dine mensup olanların yaşadıkları bazı olaylar bayram vb. olarak kutlanmıştır.⁵ Cumhuriyetin ilanından sonra ise Aydın'da ve Türkiye'nin birçok şehrinde milli bayramlar büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. Yerel yayın yapan gazetelerde kutlamaların nasıl yapıldığı ile ilgili bilgiler yer almıştır. Aydın'da cumhuriyet döneminde 1931 yılında Aydın isimli bir matbaa açılmıştır.⁶ Cumhuriyet döneminde taşra kentleri içinde Aydın'da basın hayatı da ancak 1930'lu yıllarda canlanmaya başlamıştır.⁷ CHP tarafından 29 Ekim 1933 yılında çıkartılmaya başlanan Aydın gazetesi, 12 Mayıs 1935 günü çıkan sayısı ile ilk dönemini tamamlamış, gazetenin ikinci dönemi ise 1937 yılında çıkarılan sayı ile başlamıştır.⁸ Çalışmanın ana kaynağı Aydın gazetesinin 1937-1939 tarihleri arasında yayınlanan sayılarıdır. Aydın'da cumhuriyet döneminde kutlanan milli bayramlar konusunda yapılan bir çalışma mevcuttur. Günver Güneş ve Mehmet Emin Elmacı'nın birlikte hazırladıkları bu çalışma, Tek Parti Döneminde Aydın'da Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını konu almaktadır.⁹ Yaptığımız bu çalışmanın diğer çalışmadan farkı ise 1937-1939 yılları arasında Aydın ve çevresinde yapılan bütün milli bayram kutlamalarını kapsamış olmasıdır.

1-Aydın İli

İlk çağlarda Tralleis¹⁰ halk tarafından ise Üçgözler olarak da bilinen kent, Aydın ilinin kuzeyinde bulunan Topyatağı mevkiinde yer almaktaydı.¹¹ Bölge Türkler tarafından ele geçirildiğinde Güzelhisar adını aldı. Osmanlılar devrinde XVII. Yüzyılda Menemen'in kuzeyindeki Güzelhisar'dan ayırt edebilmek için Aydın sancağındaki Güzelhisar anlamında Güzelhisar-ı Aydın veya Aydın Güzelhisarı adıyla anılmaya başlandı.¹² Güzelhisar-ı Aydın merkezi, en erken Osmanlı

-
- 4 Temuçin Faik Ertan, "Çoklu Zeka Kuramı Ve Askeri Okul Hayatının Atatürk'ün Liderliğine Etkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.60, 2017, s. 63.
  - 5 Ertan Gökmen, "Aydın Vilayeti Yıllıklarındaki Takvimlerde Önemli Günler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.27, 2019, s.185.
  - 6 Bilgin Çelik, "Cumhuriyet Döneminde Aydın Basını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.8, 1998, s.153.
  - 7 Günver Güneş, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Aydın'da Basın Yayın Hayatı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.26, S.41, 2007, s.27.
  - 8 Güneş, *a.g.m.*, ss.38-43.
  - 9 Günver Güneş ve Mehmet Emin Elmacı, *Tek Parti Döneminde Aydın'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları*, Zeus Kitabevi Yayınları, İzmir, 2013.
  - 10 Mehmet Başaran ve Aysun Sarıbey Haykıran, "H.1261/M.1845 Tarihli Nüfus Sayımına Göre Karaosmanoğlu Yakup Paşa Yönetiminde Aydın Güzelhisarı", *Near East Historical Review*, 10/2, 2020, s.61.
  - 11 Hüseyin Üreten, "Roma Dönemine Kadar Tralleis Tarihi Ve Attaloslar İle İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, S.38, ss.196.
  - 12 Feridun Emecen, "Aydın maddesi", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İşletmesi, İstanbul,1991, s.235.

belgelerinde kaza-i Güzelhisar olarak geçti.¹³ XIX. Yüzyılın sonlarına doğru ise yalnızca Aydın adıyla anılmaya başlandı.¹⁴

Osmanlı yönetiminde Aydın, önceleri Anadolu eyaletine bağlı bir sancaktı. Sancak, II. Mahmut döneminde yönetsel değişiklikler sırasında müşirlik durumuna getirildi. Tanzimattan sonra eyalet, 1867’de de vilayet oldu.¹⁵ Güzelhisar, Fatih devrine ait 1451 tarihli Tahrir Defterine göre yedi mahalleden oluşan küçük bir kasaba idi ve tamamıyla Türklerden oluşan bir nüfusa sahipti. 1500’lü yıllarda Güzelhisar’da bir medrese, yedi mescid, bir cami, bir kervansaray, bir mumhane ve dört zaviye bulunmaktaydı.¹⁶

Aydın şehrinin arazi yapısı, iklimin ve havası şehirde birçok tarım ürününü yetişmesine dolayısıyla ticaretin gelişmesine neden oldu.¹⁷ Şehir gelişmesini XVIII ve XIX. yüzyıllarda da sürdürdü. Seyyahlara göre şehrin civarındaki ovada darı, susam, pamuk, mısır ekimi ile bağcılı yapılmakta, İzmir’e zeytin, üzüm, palamut, meyan kökü gibi mahsüllerin ihraç edilmek üzere sevk edilmekte, deri ve mensucat sanayini geliştirmekteydi. 1857 yılında inşasına başlanan İzmir-Aydın demiryolunun tamamlanması ve 1866’da şehre ulaşması ile iktisadi ve sosyal gelişme daha da hızlandı.¹⁸ İzmir-Aydın demiryolu şirketi, tarımsal ürünlerin özellikle yörede yetişen incirlerin, özel vagonlarla limanlara ulaşmasını sağladı.¹⁹ Zengin bir tarımsal üretim merkezi olan Aydın ve çevresi, İzmir limanı ile bağlantısının kurulmasıyla dünya pazarına açıldı. Aydın tarımsal üretimin pazarlanmasında İzmir’e bağlı bir ticaret merkezi haline geldi. İhracata yönelik tarım, bankacılığın da gelişmesine neden oldu.²⁰

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ilin bazı bölümleri İtalyan, bazı bölümleri ve Aydın kenti de Yunan işgaline uğradı. Yörede Tanzimat döneminden itibaren yaygın olan zeybeklik geleneği işgale karşı direnişte ve ulusal birliğin sağlanmasında ön plana çıktı.²¹ Kurulan Aydın Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı döneminde ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında oldukça etkili bir rol üstlendi.²² İngiliz donanmasında görevli kıdemli H. C. Luke’un “Aydın Vilayeti Hakkında Akdeniz Donanmasının Raporundan” anlaşıldığına göre Yunanlılar, Aydın ve çevresini ve Anadolu topraklarına sahip olmak istemişlerdi.²³ 1895’teki depremle sarsılan, 1922’de ise geri çekilen Yunanlılar tarafından yakılıp büyük kısmı harap olan şehir, Cumhuriyet döneminde planlı

13 Bülent Çelik, “Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.17, S.3, 2019, s.269.

14 Emecen, *a.g.m.*, s.235.

15 Ana Britannica, “Aydın maddesi”, *Ana Yayıncılık*, C.3, İstanbul, 1986, s.86.

16 Emecen, *a.g.m.*, s.235.

17 Ramazan Özey, “Adalar Denizi Sahilinde Bir Osmanlı Vilayeti; 1913 Aydın”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 1998, S.2, s.53.

18 Emecen, *a.g.m.*, s.235.

19 Tanju Demir, “XIX. Yüzyıl Sonlarında İzmir-Aydın Demiryolu Güzergâhında Amerikalı Bir Seyyahın Gözüyle Aydın Ovası’nda İncir Tarımı ve İzmir’de İncir Ticareti”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S.18. 2004, s.369.

20 Ana Britannica, “Aydın maddesi”, *Ana Yayıncılık*, C.3, İstanbul, 1986, s.86,87.

21 Ana Britannica, “Aydın maddesi”, *Ana Yayıncılık*, C.3, İstanbul, 1986, s.87.

22 Erol Akcan, “Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.54, Bahar 2014, s.24.

23 Yücel Öztürk, «İngiliz Kıdemli Yüzbaşı H. C. Luke’un Yunan İşgali Sonrasında Aydın Vilayeti’ndeki Gözlemleri, 10-21 Eylül 1919», *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.13, S.74, 2020, s.215.

bir gelişme gösterdi.²⁴

2.Cumhuriyet Bayramı

Cumhuriyet Bayramı kutlamalarından önce Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi Aydın'da da önemli birtakım hazırlıklar yapıldı. Kültür Bakanlığı, Cumhuriyet Bayramı'nda yapılacak geçit törenine iştirak etmek üzere, Ankara'ya gidecek izciler için bir program hazırladı. Bakanlığın uygun gördüğü program uyarınca, 1937 yılında kutlanacak Cumhuriyet Bayramı'nda geçit törenine, muhtelif şehirlerden 2200 izci iştirak edecekti.²⁵ Öte yandan bayram hazırlıkları nedeni ile şehrin her tarafında hazırlıklar yapıldı. Bayram programının yapılması için bir kutlama komisyonu kuruldu. Kutlama komisyonu, Vali ve parti başkanı Özdemir Günday'ın başkanlığında toplanarak bayram programını tespit etti.²⁶ Nazilli'de bayram hazırlığı olarak birçok yere taklar kuruldu.²⁷ Nahiyelerde de nahiye yöneticileri tarafından çeşitli çalışmalar yapıldı. Örneğin bayram nedeniyle yapılacak şenlikler için fişekler alınarak köylere dağıtıldı. Köylerde cumhuriyet meydanları hazırlandı.²⁸ Sultanhisar nahiyesinde ise nahiye müdürünün başkanlığı altında toplanan komisyon, bayram programını düzenledi. Köyün bütün dükkânları ve mağazaları kireçlendi. Cumhuriyet meydanına halk kürsüsü konuldu.²⁹

Aydın ve Aydın'a bağlı yerleşim yerlerinde yapılan hazırlıklar bittikten sonra bayram büyük bir coşkuyla kutlandı. Aydın valisi tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 11 Kasım 1937 tarihli yazıda, on dördüncüsü düzenlenen Cumhuriyet Bayramı'nın Aydın ilinin her yerinde kutlama komiteleri tarafından hazırlanan program gereğince kutlandığı belirtildi. Yazıda, bayramda kurulan halk kürsülerinden 51 konferans ve söylev verildiğine dair bilgiler de yer aldı.³⁰

1938 yılında ise cumhuriyetin 15. yıldönümü kutlaması yapılacaktı. Bu nedenle yetkililer sıkı bir çalışma içine girdiler. Vali ve il yönetim kurulu başkanı tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen yazıda Aydın vilayeti kapsamında yer alan ilçe ve nahiyelerde Cumhuriyet Bayramı nedeni ile kutlama komitelerinin kurulduğu bildirildi.³¹ Daha sonra CHP tarafından bir yazı yarışması düzenlendi. Kültür Bakanlığı, ilkokulların beşinci sınıflarında okuyan öğrencilerle, diğer okulların bütün öğrencilerini yarışmaya davet etti.³² Maarif Vekâleti bütün maarif teşkilatına gönderdiği bir tamim ile okullarda, bayramdan bir hafta öncesinden itibaren, bu günün önemini belirtecek şekilde konferanslar ve dersler düzenlenmesini ve öğrencilerin bayrama büyük tezahüratla katılmalarının sağlanmasını istedi. Ortaokul öğretmenler kurulu, okul müdürü Yıldırım Tellioglu'nun başkanlığında toplanarak programı hazırladı.³³ Bu program bazı esaslardan oluşmaktaydı. Cumhuriyetin 15. yıl kutlama programının genel esaslarına göre her yıl, cumhuriyet

24 Emecen, *a.g.m.*, s.236.

25 "Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları", *Aydın*, 2 Birinciteşrin 1937, s.2.

26 "Cumhuriyet Bayramı Kutlama Hazırlıkları", *Aydın*, 21 Birinciteşrin 1937, s.1.

27 "Nazilli'de Bayram Hazırlığı", *Anadolu*, 29 İlkteşrin 1937, s.6.

28 "Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları", *Aydın*, 24 Birinciteşrin 1937, s.3.

29 "Kamunumuzda Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları", *Aydın*, 28 Birinciteşrin 1937, s.2.

30 BCA, Aydın'da 1934-1936 Yılları Arasında Düzenlenen Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, 490.1.0.0/1141.4.1,12.11.1946, s.77.

31 BCA, Aydın'da 1934-1946 Yılları Arasında Düzenlenen Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, 4901.0.0/1141.4.1,12.11.1946, s.76.

32 "Cumhuriyetimizin 15. Yıldönümü İçin", *Aydın*, 25 Mayıs 1938, s.1.

33 "Cumhuriyet Bayramına Hazırlık", *Aydın*, 16 Birinciteşrin 1938, s.1.

devrinde yurdun istiklal ve istikbalini korumak hususuna sarf edilen gayret, emek ve elde edilen büyük başarılar belirtilecekti. Kanun gereğince 28 İkteşrin 1938 Cuma günü saat 13'te başlayarak, 30 İkteşrin 1938 Pazar günü saat 24'e kadar sürecek olan bayram şehirde, kasabalarda ve köylerde bütün halkın iştiraki ile kutlanacaktı. Hükümet konağı ile resmi daireler, orduevi, kışla, istasyon, okullar, müesseseler, belediye, CHP ve halkevi kurağı, parti ocakları, spor bölgesi, Türk Hava Kurumu, Kızılay ve diğer hayır kurumları, ticaret odası, bankalar, mağaza, dükkân ve evler, bayrakların yanı sıra yeşilliklerle, vecizelerle ve al beyaz kurdelelerle süslenecekti. Gece ise elektrik, lüküs ve fenerle aydınlatma yapılacaktı. Vilayet alanı ile hükümet, belediye ve parti alanlarına, park ve caddelere vecizeler asılacak, umumi ve işlek yerlere cumhuriyetin feyizlerini gösterir grafikler yapıştırılacaktı. Hükümet, belediye, parti alanlarıyla mahalle ocakları, müessese ve bankaların önlerine taklar kurulacaktı. Süsleme işi tam zamanında yapılacaktı. Bayram günleri herkes en yeni ve temiz elbiselerini giyecek, hayır kurumları ise yoksul çocuklara verecekleri elbiseleri bayram günü dağıtacaklardı. 28 Birinciteşrin 1938 Cuma günü saat 13'te belediye tarafından atılacak toplanlarla bayramın başladığı ilan edilecekti. 29 Birinciteşrin 1938 Cumartesi günü saat 10'dan itibaren vilayet makamında kabul resmi yapılacaktı. Protokol gereğince kabul resmine dâhil olanlar, vilayet umumi meclisi salonunda hazır bulunacaklardı. Sıra, protokol gereğince teşrifat memurları tarafından düzenlenecekti. Kabul resmini tamamlayanlar, cumhuriyet alanına giderek yerlerini alacaklardı. Saat 9.30'dan itibaren ordu, okullar, sporcular, müesseseler, kurullar, kurumlar, köylü ve şehirli halk cumhuriyet alanına gelecek, merasim komiserleri tarafından gösterilen yerlerini alacaklardı. Saat 10.30'da herkesin alana gelmiş ve yerlerini almış olmaları gerekiyordu. Bu nedenle bir gün önceden merasim komiserleri tarafından alanda yerler ayrılacak, belediye tarafından buralara levhalar konacaktı. Tam saat 10.50'de hazırlık işareti olarak bir top atılacak, topu müteakip vali ve parti başkanı beraberinde komutanla birlikte alana geleceklerdi. Kıta komutanının kumandası ile hazır ol vaziyeti alınmasından sonra vali ve komutan, alanda bulunanların bayramlarını kutlayarak tribünlerine geçeceklerdi. Alanda belediye tarafından üç tribün yapılacaktı. Birinci tribün vali ve komutana aitti. Şeref ve kahramanlar tribünü, geçit resmine iştirak etmeyen subaylarla gaziler, şehit ana ve babaları içindi. Üçüncü tribün daire müdür ve başkanları, umumi meclis ve daimi encümen üyeleri, belediye reisi ve şehir meclis üyeleri, parti, halkevi, Türk Spor, Türk Hava, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, ulusal ekonomi, Türk Kültür Kurul ve kurumları, ticaret ve ziraat odaları ve banka müdürlerine mahsustu. Vali ve komutan tribünlerinde yerlerini aldıktan sonra valinin emri ve merasim komiserinin işareti ile askeri mızıka tarafından İstiklal Marşı çalınacak; askerler, öğrenciler, sporcular ve halk mızıka ile birlikte marşı söyleyeceklerdi. İstiklal Marşı'ndan sonra halkevi bandosu Onuncu Yıl Marşı'nı çalacaktı. Marşlar bittikten sonra valinin emri ve merasim komiserlerinin işareti ile geçit resmi başlayacaktı. Gerek törende ve gerekse geçit resminde bir karışıklığa meydan vermemek için, zabıta gereken tedbirleri alacaktı. Geçit resminden sonra bütün teşekküllerin sembolleri, Meşrutiyet Mahallesindeki parti ocak kurağı önünde toplanacaklar, önlerinde halkevi bandosu olduğu halde şehir içinde tezahürat yapacaklar ve parti alanına geleceklerdi. Burada halk kürsüsünden veteriner müdürü ile halk hatipleri tarafından konferans ve söylevler verilecek ve daha sonra herkes dağılacaktı. Şehitler Anıtı'na çelenk koyma merasimi, 29 Birinci teşrin 1938 cumartesi günü öğleden sonra yapılacaktı. Buradaki törene İstiklal Marşı ile başlanacak, anıta valilik, CHP, komutanlık, belediye, halkevi ve teşekkülleri tarafından çelenk konulacaktı. Bundan sonra alana konulacak halk kürsüsünden parti ve halkevi adına konuşmalar yapılacaktı. Akşam saatlerinden itibaren halk, cumhuriyet alanında toplanarak tezahürat yapacaklardı. Askerler ve okullar, fener alayları iki koldan hareket ederek ve

şehri dolaşarak parti alanına gelecekler, burada yerlerini alacaklardı. Alaylar alana geldikten sonra halk hatipleri tarafından konuşmalar yapılacaktı. Bayramın üçüncü günü parti ve halkevi salonunda Dâhiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın, parti ve halkevine armağan ettiği imzalı fotoğrafları şeref yerine konacaktı. Bu törene bütün parti ve halkevi üyeleri ile halk davetliydi. Saat 17'de halkın yapacağı tezahürata halkevi bandosu, sanat ve ortaokul öğrencileri ve halk katılacaktı. Alay önce hükümet konağına gidecek, Atatürk büstüne çelenk konacak ve konuşmalar yapılacaktı. Buradan bütün mahalle ve parti ocakları dolaşılacak, her ocakta konuşmalar yapılarak parti alanına dönülecekti. Saat 16'da spor alanında futbol maçı ve spor müsabakaları yapılacaktı. 28 Birinciteşrin 1938 günü kışla, okullar ve halkevlerinde saat 13'ten itibaren subay, öğretmen ve halk hatipleri tarafından 29-30 Birinciteşrin 1938 günleri halkevleri ve parti ocaklarında halk hatipleri tarafından konferans verilecekti. 28 Birinciteşrin 1938 günü saat 13'ten itibaren 30 Birinciteşrin 1938 günü saat 18'e kadar bayramın üç günü halk kürsülerinden halk hatipleri ve arzu edenler tarafından konferans ve konuşmalar yapılacaktı. Bayram devam ettiği müddetçe halkevi salonundaki radyolarla Ankara ve İstanbul radyolarının neşriyatı yayınlanacaktı. Merasim baş komiseri, emniyet müdür vekiliydi. Komiserler, komutanlık tarafından tayin edilecek bir subayla, Necip Gözen, Fikret Başaran, öğretmen Celal Gürsoy, parti sekreteri Osman Becerik, belediye fen müdürü İrfan Saylam, belediye zabıta amiri Süleyman Köksal'dı. Köylerde de bayram töreni ve tezahüratı yapılacaktı. Köy kutlama komiteleri muhtar, parti ocak başkanı, ocak yönetim kurulu üyelerinden bir kişiden ibaret olacaktı. Her köyde cumhuriyet alanı tanzim edilerek bayrak ve yeşilliklerle donatılacak, evler bayrak ve yeşilliklerle süslenecekti. Geceleri alanda meşaleler yakılacak, her eve en az birer fener asılacaktı. 29 Birinciteşrin 1938 günü kadın erkek bütün köylüler, köyün cumhuriyet alanına toplanacak, muhtar beraberinde öğretmen ve parti ocak başkanı olduğu halde alana gelerek okul öğrencilerinin ve halkın bayramını kutlayacak ve cumhuriyetin faziletleri hakkında birkaç söz söyleyecekti. Yakın köylülerin Aydın'daki merasime yetişmelerini temin için köy merasimleri erken bitirilmiş olması gerekti. Aydın'a bağlı ve bir saat uzaktaki bütün köylü vatandaşlar, atlı veya yaya, varsa milli elbiseleri ile Aydın'a gelerek cumhuriyet alanındaki merasime katılacaklardı. Atlı veya milli elbiseli köylüler, geçit resminde ayrı yer alacakları için, köy ocak başkanları 27 Birinci teşrin 1938 Perşembe günü akşamına kadar Aydın'da parti bürosuna müracaat ederek atlı veya milli elbise ile iştirak edeceklerin sayısını bildirecekler ve taşıyacakları parti bayraklarını alacaklardı. Halkevi köycülük şubesi tarafından 30 Birinci teşrin 1938 günü yakın köyler dolaşarak köylülerin bayramı kutlanacak ve geziye iştirak edecek halk hatipleri tarafından köylerde konuşmalar yapılacaktı. Bunun için pazar günü yakın köylerdeki vatandaşların cumhuriyet meydanlarında toplu olarak bulunmaları gerekmekteydi. Aydın gazetesi bayram nedeni ile bir nüsha çıkaracak ve halka dağıtılacaktı. Köycülük komitesi köy ziyaretlerinde bu nüshalardan alarak köylülere verecekti. 15. yıldönümü kutlama programında Aydın ilinde rejimin feyz ve başarılarını göstermek üzere hazırlanan broşürler, halka ve köylülere dağıtılacaktı. Bayram günlerinde Aydın ilinin çeşitli başarıları ile parti ve halkevinin çalışmalarını gösterir halkevi fotoğraf albümleri halkevi kitapsarayında teşhir olunacaktı. Programla kendilerine görev verilen bütün müessese ve teşekküller in vaktinde hazırlanmaları gerekmekteydi ve programın tamamen ve eksiksiz uygulanmasında bütün vatandaşlar görevliydi.³⁴

34 "1938 Cumhuriyetin On Beşinci Yıl Dönümü Kutlama Programıdır", *Aydın*, 25 Birinciteşrin 1938, s.2,3.

Bayram hazırlıkları kapsamında cumhuriyetin 15. yıl dönümünü kutlamak için Aydın şehri süslendi. Her tarafta taklar, sütunlar kuruldu ve ışıklandırma tesisi yapıldı.³⁵ Kültür Bakanlığı, cumhuriyetin 15. yıl dönümü münasebeti ile Atatürk hakkında öğrencilere konferans verilmesini emreden bir tamim gönderdi ve kısa bir süre içinde okullarda konferanslar vermeye başlandı. Ortaokuldaki ilk konferansı Refik Yıldırım Tellioglu verdi. Ardından tarih öğretmeni, askerlik öğretmeni, Fransızca öğretmeni ve Aydın gazetesi yazı müdürü tarafından konferansların verilmesine devam edildi.³⁶ Cumhuriyet Bayramı merasiminde bulunmak üzere Aydın'a gelen Türk Kuşu öğrencileri, Atatürk anıtına bir çelenk koydular. Motorlu ve motorsuz tayyaredeki görevliler, akrobatik uçuşlar ve paraşüt atlamaları yapmak üzere merasime katıldılar.³⁷

Cumhuriyet Bayramı hazırlıkları Aydın vilayetinin nahiyelerinde de devam etti. Karapınar'da Cumhuriyet Bayramı'nın 15. yıl dönümünü kutlamak için nahiye ve belediye reis vekilinin başkanlığında teşekkül eden komite tarafından bayram hazırlıkları yapıldı. Köylerin bütün fişek, bayrak ve fener ihtiyaçları tamamlandı. Cumhuriyet alanının, parti belediye dairelerinin ışıklandırılması için belediye tarafından bol miktarda renkli ampuller getirilerek süslemeler yapıldı. Büyük bir tak inşa ettirildi.³⁸ Sultanhisar'da da cumhuriyetin 15. yıl dönümü kutlamaları için oluşturulan komite, nahiye müdür vekilinin başkanlığında toplanarak bayram programlarını tanzim etti.³⁹

Aydın'da Cumhuriyet Bayramı'nın 16. yıldönümü nedeni ile kutlama komisyonu, Vali Sabri Çıtak'ın başkanlığında toplanarak bayram programının esaslarını ve program metnini hazırladı. Programa göre 29 İlkteşrin 1939 Pazar günü cumhuriyetin 16. yıldönümü kutlanacaktı. Kanun hükmüne göre ise 28 İlkteşrin 1939 Cumartesi günü saat 13'te başlayarak 30 İlkteşrin 1939 Pazartesi günü saat 24'e kadar sürecek olan bayram şehir, köy ve kasabalarda bütün halkın katılımı ile kutlanacaktı. Belediye ve parti tarafından yapılan plana göre hükümet, belediye, parti ve cumhuriyet alanları ile caddelere vecizeler asılacak, umumi yerlere cumhuriyetin feyz ve başarılarını gösterir grafikler yapıştırılacaktı. Takı olan müesseseler tak kuracaklardı. Bütün şehir ve köylerde süsleme işi 28 Ekim 1939 Cumartesi günü saat 12'de tamamlanmış olacaktı.⁴⁰ Gece eğlenceleri 30 Ekim 1939 Pazartesi akşamı saat 24'e kadar devam edecekti. 29 Ekim 1939 Pazar günü saat 20.30'da, halkevi temsil kolu tarafından hoparlörle "Ateş" piyesi temsil edilecekti. 30 Ekim 1939 Pazar günü saat 20.30'da köylü gecesi yapılacak, "Ceza Kanunu" piyesi tekrar edilecekti. Temsillerden önce bir konferans verilecekti. 28 Ekim 1939 Cumartesi günü kışla ve okullarda zabitan ve öğretmenler tarafından 29 ve 30 Ekim 1939 pazar ve pazartesi günleri de halkevi ve parti ocaklarında halk hatipleri tarafından konferanslar verilecekti.⁴¹ Bayram devam ettiği sürece halkevi hoparlörü ile gazino ve kahvelerdeki radyolar, belirli aralıklarla Ankara radyo istasyonunun yayını yayınlacaklardı. Merasim başkomiseri Emniyet Müdürü Ekrem Sokullu'ydu. Komiserler, komutanlık tarafından tayin edilecek bir subayla ilkokul müfettişleri Necip Gözen, Usamettin Özener ve Fikret Başaran, öğretmen Rıfat Emnalar, öğretmen Celal Gürsoy, belediye yazı işleri müdürü Asaf Gökbel, parti

35 "Bayram Hazırlıkları", *Aydın*, 27 Birinciteşrin 1938, s.1.

36 "Mekteplerde Konferans", *Aydın*, 27 Birinciteşrin 1938, s.1.

37 "Türk Kuşu Talebeleri Atatürk Anıtına Bir Çelenk Koydular", *Aydın*, 28 Birinciteşrin 1938, s.1.

38 "Karapınar'da Cumhuriyet Bayramı Hazırlığı", *Aydın*, 26 Birinciteşrin 1938, s.1.

39 "Cumhuriyet Bayramına Hazırlık", *Aydın*, 28 Birinciteşrin 1938, s.1.

40 "1939 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlama Programıdır", *Aydın*, 20 Birinciteşrin 1939, s.2.

41 "1939 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlama Programıdır", *Aydın*, 21 Birinciteşrin 1939, s.2.

sekreteri Osman Becerik, belediye fen işleri müdürü İrfan Saylam'dı. Her köyde bayram tören ve tezahüratı yapılacaktı. Köy kutlama komiteleri muhtar, parti ocak reisi ve parti ocak idare heyetinden bir üye tarafından kurulacaktı. Köy kutlama komiteleri köylerin özel durumlarına göre kutlama programları tanzim ve tatbik edecekti. Her köyde cumhuriyet alanı tanzim edilerek bayrak ve yeşilliklerle donatılacak, evler bayrak ve yeşilliklerle süslenecekti. Geceleri alanda meşale yakılacak, her evde en az birer fener asılacaktı. 29 Ekim 1939 Pazar günü sabah kadın erkek bütün köy halkı, cumhuriyet alanında toplanacaklardı. Muhtar beraberinde kutlama komitesi üyeleri olduğu halde, alana gelerek halkın bayramını kutlayacak ve cumhuriyetin feyizleri hakkında bir konuşma yapacaktı. Yakın köylerin Aydın'daki merasime yetişmeleri için köylerde merasim erken bitirilmiş olacaktı. Halkevi köycülük şubesi tarafından bir komite seçilecek ve bu komite bayram günlerinde köyleri dolaşarak köylülerin bayramlarını kutlayacak ve kısa konuşmalar yapacaklardı. Seçilecek köylere daha önce bilgi verilerek ziyaret günlerinde halkın toplu olarak bulundurulması sağlanacaktı. Bayram günü Aydın gazetesi bir nüsha çıkaracak ve bu gazete cumhuriyet alanında halka ve köylülere dağıtılacaktı. Bayram günlerinde halkevinde Vilayetin cumhuriyet yıllarındaki başarılarına ait fotoğraf albümleri teşhir olunacaktı.⁴²

Yapılan bütün hazırlıklardan sonra Cumhuriyet Bayramı, Aydın'da büyük bir coşkuyla kutlandı. Cumartesi günü kışla, sanat, orta ve ilkokullarda öğleden önce konferanslar düzenlendi. Saat 13'te bayramın başladığına dair Başbakanın konuşması radyo ve hoparlörle ilan edildi.⁴³ Bayram kutlamalarının radyo ve hoparlörle halka dinletilmesi, aslında hükümetin önemli adımlarından birisiydi. Radyonun kurulmasında gerek Atatürk'ün, gerekse diğer devlet adamlarının olumlu yönde tavır sergilemeleri ve bu işi bizzat desteklemeleri, radyonun yeni kurulan rejimin desteklenmesi ve yerleştirilmesi yönünde önemli bir işleve sahip olabileceğini göstermekteydi. Radyoya olan ilgiyi arttırmak ve radyo üzerinden halka politik eğitim vermek isteyen hükümet, 1932 yılında ülke genelinde açılan halkevleri ve halkodalarında radyo dinlenmesi için bir genelge de göndermişti.⁴⁴ Öte yandan şehrin her tarafı baştanbaşa al ve beyaz renklerle, yeşilliklerle süslendi. Belediye tarafından belediye, parti alanı ile Vali Konağı yanına kübik taklar kuruldu. Kabul resmi, vilayet makamında yapıldı. Protokole dâhil olanlar, salonda hazırlanan büfede ağırlandı. Cumhuriyet alanında saat 9'dan itibaren bütün Aydınlılar yer aldı. Yakın uzak köylerden de birçok köylü vatandaş Aydın'a geldi. Merasim başlamadan önce bir uçak, alan üzerinde defalarca alçaktan, halkın coşkulu alkışları eşliğinde geçti. Pilotlar el ve başlarıyla selam vererek halkı coşturdular. Atılan işaret topuyla, vali yanlarında komutan ve parti vilayet idare heyeti reisi ile birlikte alana geldi. Boru ile verilen işaret ve kıta komutanının emriyle selam vaziyetini alan orduyu, gençleri ve halk saflarını teker teker dolaşarak bayramlarını kutladılar ve tribünlerine geldiler. Bu sırada askeri mızıkanın çaldığı İstiklal Marşı'na bütün öğrenciler eşlik etti. Halkevi bandosunun çaldığı 10. Yıl Marşı da dinlendikten sonra geçit resmine başlandı. Ordunun geçişini erkek ve kız sanat okulu ve ortaokul öğrencileri takip etti. Bir buçuk saat süren geçit resmi sporcuların geçişi ile son buldu. Öğleden sonra Şehitler Anıtı önünde yapılan tören İstiklal Marşı ile başladı. Vilayet ordusu, belediye, parti, halkevi, spor, hava kurumu, Kızılay, kültür, sanat ve okullarla, Ticaret Odası adına abideye çelenkler konuldu. İlkokul müfettişi Fikret Başaran, halk kürsüsünde bir konuşma yaptı.

42 "1939 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlama Programıdır", *Aydın*, 22 Birinciteşrin 1939, s.2.

43 "Cumhuriyet Bayramı", *Aydın*, 1 II. Teşrin 1939, s.1,2.

44 Mehmet Karayaman, "İzmir Radyosunun Kuruluşu Ve İlk Yıllarındaki Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.37, 2018, s.566,567.

Gece cumhuriyetin ilan edildiği saatte cumhuriyet alanında büyük tezahürat yapıldı. Bundan sonra mızıklar eşliğinde hareket eden fener alayları şehri dolaştılar. Belediye, parti hava kurumu alanlarında, parti ocaklarında mızıkların çalınmasına devam edildi, halk milli oyunlar oynadı, her taraftan fişekler atıldı, çarkıfelekler yakıldı. Parti tarafından hapishaneye de bir takım çalgı gönderilerek mahkûmların eğlenmesi sağlandı. Akşam halkevi temsil kolu ateş piyesini temsil etti. Bu temsili vali, komutan, belediye ve parti reisi, eşleriyle birlikte parti balkonundan takip ettiler ve temsilden sonra baloda bulunmak üzere Nazilli'ye gittiler. Saat 24'te bayram sona erince herkes evlerine döndü.⁴⁵

Bayram sadece Aydın merkezde değil, merkeze bağlı yerleşim yerlerinde de kutlandı. Bozdoğan'da Cumhuriyet Bayramı nedeni ile ayın 28'inden itibaren her taraf baştanbaşa kutlama için hazır hale getirildi. Kasabanın cadde ve sokakları defnelerin bulunduğu taklarla süslendi, dövizler asıldı. Bayram sabahı atılan topla kutlamalar başladı. Kaymakamlıkta yapılan tebrikleri müteakip cumhuriyet alanında halk hatipleri tarafından konuşmaları yapıldı. Geçit resmi ile merasime son verildi. Gece halkevinde verilen çay ile sabaha kadar eğlenildi. Temin edilen caz ve davullarla halkın eğlenmesi sağlandı. Kasaba yakılan fenerle aydınlandı. Ortaklar'da ise Cumhuriyet Bayramı köy halkının katılımı ile kutlandı. Ankara'da yapılan bayram kutlama töreni ve resmi geçit, parti evindeki radyo ile yakından takip edildi. Erbeyli'de bayram sabahı okuldan şarkı söyleyerek çıkan öğrenciler, ellerinde çelenkle Erbeyli köy odasına giderek muhtarın bayramını tebrik ettiler. Şiirler okuyarak sevinçlerini gösterdiler. Oradan yine şarkı söyleyerek ayrılıp istasyondaki şehitler abidesine gittiler. Abideye muhtarlık ve Erbeyli Okulu adına iki çelenk konuldu. Başöğretmen tarafından yapılan konuşmada, cumhuriyetin önemi üzerinde duruldu. Burada da çocuklar şiirler okudular, konuşma yaptılar. Öğretmen Şevket Ün ve İncir İstasyonu teknikeri Ali Aktolun konuşmalarıyla cumhuriyete ve idarecilere bağlılıklarını ifade ettiler. Öğrenciler Teke köyünün cumhuriyet alanında da aynı şekilde kutlama yaptılar.⁴⁶ Nazilli Sümer Halkevi Reisi tarafından 3 Kasım 1939 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre cumhuriyetin 16. yıldönümü nedeni ile konserler düzenlendi, müsamere, balo ve eğlenceler yapıldı. 29 Ekim 1939 gecesini halkevi önünde havai fişekleri atıldı. Cumhuriyet Bayramı nedeniyle Hamdi Tüzüntürk tarafından konuşma yapıldı.⁴⁷

3. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı

Aydın'da 1937 yılında düzenlenen 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nda önce halkevi alanında bütün okullar toplanarak tezahüratlar ve konuşmalar yaptılar. Ankara'da açılan eliş sergisinde ödül kazananlara vali tarafından ödüller verildi. Akşam halkevinde piyes gösterileri yapıldı. Hafta içinde ise bir çocuk balosunun verilmesine karar verildi. Hafta nedeni ile öğretmenlerinin gözetiminde öğrenciler Nazilli'ye götürülerek mensucat fabrikası gezdirildi. Öğrencilere fabrikanın sinemasında film gösterildi.⁴⁸

23 Nisan Milli Hâkimiyet Bayramı, ülke genelinde olduğu gibi Aydın'da da büyük bir sevinç ve coşkuyla kutlandı. 23 Nisan 1938 yılında kutlanacak bayram için önce bir program hazırlandı.

45 “Cumhuriyet Bayramı”, *Aydın*, 1 II. Teşrin 1939, s.1,2.

46 “Mülhakatta Cumhuriyet Bayramı”, *Aydın*, 2 II. Teşrin 1939, s.1,2.

47 BCA, Aydın'da 1934-1936 Yılları Arasında Düzenlenen Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, 490.1.0.0/1141.4.1,12.11.1946, s.55.

48 Aydın'da, *Anadolu*, 27 Nisan 1937, s.5.

Program gereğince bayramın başladığı 22 Nisan 1938 günü saat 13'ten itibaren resmi ve özel daire, kurum, müessese, mağaza, dükkân ve evler donatılacak ve ışıklandırılacaktır. 23 Nisan günü öğrenciler gösteri ve geçit resmi yapacaklardı. Gösteriye iştirak edecek bandolar, öğrenciler, sporcular, çocuk esirgeme kurumu temsilcileri sabah Cumhuriyet İlkokulu'nda toplanarak halkevi alanına gitmek üzere hareket edeceklerdi. Vali ve parti başkanı, şehirde bulunan milletvekilleri, komutan ve subaylar, parti, halkevi ve hayır kurumları daire amir ve memurları, banka müdür ve memurları, halkevi alanında halk kürsüsü yanında yerlerini almış olacaklardı. Tören başkomiseri işaret verince askeri bando İstiklal Marşı'nı çalacak ve hemen ardından Halkevi adına sanat okulu müdürü Emin Erbey tarafından bir konuşma yapılacaktır. Sanat ve ortaokulları adına birer, ilkokullar adına ikişer öğrenci tarafından konuşmalar yapılacak ve şiirler okunacaktır. Bundan sonra okulların geçit resmi başlayacaktır. Geçen okullar belediye alanında toplanacaklar, geçit resminden sonra bandolar yerlerini alınca öğrenciler belediyeyi selamlayarak tezahürat yapacaklardı. Buradan da hükümet alanına gidilecek, Atatürk Büstüne çelenk konulacak ve tezahürat yapılarak okullara dönelecekti. Merasim başkomiseri Emniyet Amiri Hidayet Bey, komiserler öğretmen Hikmet Şölen, Rıfat Emnalar ve Saip Baysal olarak belirlendi. Bütün okul öğrencileri ile küçüklere, parti ve belediye tarafından hediyeler verilecekti. Alanda öğrencilerin fazla beklememeleri için bu hediyeler sabah okullara gönderilecekti. Alaya Çocuk Esirgeme Kurumu, kurumun mana ve hizmetlerini belirten temsilleri taşıyan dört kamyonla iştirak edecekti. Bu kamyonların her birisinin hazırlanması için tam teşekküllü ilkokullar görevlendirildi. Geçit resmine katılacak öğrencilerin binmeleri için parti tarafından önceden belirlenen okullara birer kamyon veya kamyonet, oto vb. araçlar gönderilecekti. Öğleden sonra Başvekil Celal Bayar'ın parti ve halkevine armağan ettiği fotoğrafların şeref yerine konma töreni yapılacaktır. Halkevi salonunda çocuklar için düzenlenen eğlenciyi, halkevi sosyal yardım şubesi ve okul başöğretmenleri idare edecekti. Gece ise alanlarda mızıklar çalacak, halk eğlendirilecek ve fener alayı yapılacaktır. Saat 21.20'de halkevi salonunda bir müsamere verilecekti. Bu müsamereye İstiklal Marşı'nın okunmasıyla başlanacak, hemen ardından ant içilecekti. Atatürk'ün nutkundan bir bölümün okunmasından sonra üç perdelik Kavga Sonu piyesi sergilenecek ve Onuncu yıl Marşı okunacaktır. 14 Nisan 1938 günü düzenlenen lig maçlarına bütün çocuklar parasız girecekti. Akşam saat 17'den 20'ye kadar çocuklara, halkevi ve çocuk esirgeme kurumları tarafından ücretsiz sinema gösterilecekti. Bu sinemaya bütün okul öğrencileri ve bu yaştaki okul öğrencileri davetliydi. 25 Nisan 1938 pazartesi günü sosyal yardım şubesi ve çocuk esirgeme kurumu tarafından gürbüz çocuk yarışması düzenlenecek ve kazananlara ödül verilecekti. Gece saat 20'de ilkokulların müşterek olarak düzenledikleri müsamerenin kartları ilkokul başöğretmenleri tarafından dağıtılacaktır. 26 Nisan 1938 Salı günü köycülük ve gösteri şubeleri tarafından köylü gecesi yapılacaktır. 27 Nisan Çarşamba günü sosyal yardım şubesi ve çocuk esirgeme kurumu tarafından ilkokul öğrencilerine Pınarbaşında kır eğlenceleri düzenlenecekti. Gece halkevi salonunda sadece çocuklar için Karagöz oynatılacaktır. 28 Nisan 1938 Perşembe günü ilkokulların müşterek olarak düzenledikleri ikinci müsamerelerinin giriş kartları da başöğretmenler tarafından dağıtılacaktır. 29 Nisan 1938 Cuma günü spor alanında ilkokullar arasında voleybol maçları yapılacaktır. Alan bütün çocuklara serbestti. Ayrıca tekrar sadece çocuklar için Karagöz ve kukla oyunu düzenlenecekti. 30 Nisan Cumartesi günü ortaokul öğrencilerinin müsameresi vardı. Müsamerede önce İstiklal Marşı okunacak, ardından Helvacı Çırağı isimli piyes sahnelenecekti. Şiirler, monologlar ve oyunların ardından Derse Çalışım isimli komedi sergilenecekti.⁴⁹ Ayrıca

49 “23 Nisan 938 Ulusal Devletin Kuruluş ve Çocuk Bayramı Programı”, *Aydın*, 16 Nisan 1938, s.3.

Aydın Gazipaşa okulu öğrencileri de öğretmenlerinin gözetimi altında mandolin dersleri verildi. Öğrenciler, 23 Nisan Çocuk Haftası için konser vereceklerdi.⁵⁰

23 Nisan Milli Hâkimiyet Bayramı, hazırlanan programa göre kutlandı. Bayram nedeni ile bütün şehir süslendi. Sabah saatlerinden itibaren askeri ve halkevi bandolarıyla öğrenciler, hayır kurumlarının ve halkevinin kamyon ve otomobilleri ile merasim yerine geldiler. Askeri ve mülki erkan da yerini aldıktan sonra İstiklal Marşı ile törene başlandı. Sanat okulu müdürü tarafından halkevi adına bir konuşma yapıldı. Öğrenciler tarafından yapılan konuşmalardan sonra öğrenciler geçit resmi yaptılar ve Atatürk büstüne çelenkler koydular. Öğleden sonra çocuklar için bir balo verildi. Dans yarışması düzenlendi. Sosyal Yardım ve gösteri şubeleri sinema kiralayarak çocuklara ücretsiz sinema gösterilmesini sağladılar.⁵¹ Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından halkevi ve sosyal yardım şubesi ile birlikte düzenlenen gürbüz çocuk yarışmasını Doktor Kemal Bey, Doktor Nafiz Yazgan, Doktor Fahri Sügür idare etti. Yarışmaya katılan çocukların hepsine kurum tarafından hediyeler ve kazananlara ödülleri verildi.⁵² Çocuk haftası nedeni ile Aydın'ın muhtelif yerlerinde saz takımları eşliğinde müzikler, davul ve zurnalar çalındı. Kadın erkek bütün halk, bayramı coşkuyla kutladı. Çocuklara özel balolar verildi. Gece de halkevinde bir piyes temsil edildi.⁵³

23 Nisan Milli Hâkimiyet Bayramı, Aydın'a bağlı yerleşim yerlerinde de büyük bir coşkuyla kutlandı. Söke'de 23 Nisan bayramı sabahı tören alanı kısa bir sürede dolmaya başladı. Sabah saatlerinde atılan bir topla ve askeri bando tarafından çalınan İstiklal Marşı ile tören başladı. Avukat Kemal Çön tarafından bir konuşma yapıldı. Öğrenciler tarafından şiirler okundu, parti tarafından hazırlanan hediyeler halkevinde çocuklara dağıtıldı. Germencik'te 23 Nisan 1938 Cumartesi günü resmi ve özel kurumlar, çarşı ve dükkânlar bayraklarla donatıldı, milli çalgılar çalmaya başladı. İlkokul öğrencileri ellerinde vecizeler yazılı levhalarla okuldan, cumhuriyet alanına gittiler. Program gereğince kürsüye gelen öğretmenler tarafından konuşmalar yapıldı. Ardından okul öğrencileri tarafından şiirler ve manzumeler söylendi. Öğrenciler tarafından çeşitli oyunlar oynandı. Cumhuriyet Anıtına çelenkler konulduktan sonra merasime son verildi. Merasimden sonra bütün öğrenciler otomobillerle ve milli çalgılarla gezi yaparak okula döndüler. Akşam saat 20'de okul binasında öğretmenler tarafından Mavi Yıldırım piyesi temsil edildi. Gece geç vakte kadar yapılan kutlamalardan sonra müsamere düzenlendi. Sultanhisar'da ise sabah halk ve memurlar cumhuriyet alanında toplandılar. Öğrenciler ellerinde yazılı levhalarla alana geldiler. Günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapıldı, şiirler okundu. Muhtar Kemal Aral tarafından hazırlanan oyuncaklar dağıtıldı. Öğrenciler "Yaşasın Atatürk" nidaları eşliğinde okullarına döndüler. Öğleden sonra okul tarafından hazırlanan bir müsamere öğrencilere gösterildi. Bu müsamere gece öğrenci velilerine sunuldu.⁵⁴ Köşk'te sabah başta nahiye müdürü olmak üzere resmi teşekküller, başkan ve mensupları ilkokul bahçesinde toplandılar. Öğrenciler ellerinde bayrak ve levhalarla, bir düzen halinde okuldan hareket ettiler. Öğrencilerle birlikte halk da milli şarkılar söyleyerek cumhuriyet alanında önceden kendileri için hazırlanan yerlere geldiler. Halk kürsüsünde Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı hakkında konuşmalar yapıldı. Okul öğrencileri tarafından şiirler okundu. Öğleden sonra öğrenciler ve gençler tarafından spor oyunları oynandı. Akşama kadar halk ve çocuklar sevinçle kafieler

50 "Aydın", *Yeni Asır*, 23 Nisan 1938, s.7.

51 "Aydın'da Hâkimiyeti Milliye ve Çocuk Bayramları", *Anadolu*, 27 Nisan 1938, s.4.

52 "Gülbüz Çocuk Müsabakası", *Aydın*, 26 Nisan 1938, s.1,3.

53 "Aydın'da Çocuk Haftası", *Yeni Asır*, 26 Nisan 1938, s.2.

54 "Mülhakatta Bayram Tezahürleri", *Aydın*, 26 Nisan 1938, s.2.

halinde geziler yaptılar. Akşam saat 20’de Köşk Ülkü Birliği Temsil kolu tarafından verilen müsamerede “Gömdüğüm O Cihan” isimli piyes ile “21. Asır” komedisi temsil edildi. Kuyucak ise bayram nedeni ile bir hafta öncesinden bayraklarla süslenmişti. Beş Eylül İlkokulu öğrencileri, öğretmenleri, köylüler düzenli saflar halinde nahiye binası önünde toplandılar. Çocuklar tarafından milli şiirler okundu. Bandonun çaldığı Cumhuriyet Marşı ile birlikte Cumhuriyet Abidesi önüne gelindi. Abide önünde ilkokul başöğretmeni CHP adına çelenk koyarak kısa bir konuşma yaptı. Günün anlam ve önemini belirten konuşmaların yapılmasından sonra öğrenciler şiirler okudular ve törene son verildi.⁵⁵ Bozdoğan’da ise 23 Nisan bayramı nedeni ile her yer donatıldı. Saat 10’da resmi tören başladı. Öğrenciler tarafından çeşitli sözler söylendi. Küçük bir kız öğrencinin “Besleyici gücü az darı ekmeği yerine, halis buğday ekmeğini, temiz su ve çocuk bahçesi istiyoruz. Bunları yaparsanız karşınıza gelecek yıl daha çok isteklerimizle çıkacağız” şeklinde yaptığı konuşma oldukça beğenildi. Sorgu Hakimi Abdurrahman Utku tarafından günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapıldı. Daha sonra önde davullarla belediyenin önünden başlayan geçit resmi, büyük bir beğeni ile izlendi. Öğleden sonra Muğla yolu üzerinde inşa edilen belediye gazinosunun açılış töreni yapıldı. Öğrenciler arasında eğlence ve yarışlar düzenlendi. Akşam belediye halk okuma salonunda Çocuk Esirgeme Kurumu yararına asri kukla ve Karagöz gösterisi yapıldı. Eğlenceli piyango, neşenin artmasına neden oldu. 24 Nisan günü çocuklara kukla ve karagöz gösterimi yapıldı, şeker dağıtıldı. Sandalye ihtiyacı ise kahvecilerden temin edildi. Belediyenin ısmarladığı sandalyelerin gelmesi ise halkın sevinmesine neden oldu. Yine 23 Nisan’da Kavlaklı köyünde köylünün ve muhtarın çalışmaları ile yeni okul kurağı ve Atatürk anıtının açılış töreni yapıldı. Diğer köylerde de köylüler bayramı sevinçle kutladılar, sabahlara kadar davul zurna ile zeybek gibi köy oyunları oynadılar.⁵⁶ Karacasu’da 23 Nisan Bayramı büyük bir coşkuyla kutlandı. Öğrenciler sabah saatlerinde Çocuk Esirgeme Kurumu’nun önüne geldiler. Kurum Başkanı tarafından çocukların bayramı kutlandı ve Atatürk’ün hayatı anlatıldı. Çocukların şiirleri dinlendi. Bayram heyecanı içinde cumhuriyet alanına gidildi. Bir öğretmen tarafından 23 Nisan’ın önemi anlatıldı. Çocuklar ile birlikte belediye önüne gelindi. Belediye başkanı çocuklara güzel sözler söyledi. Akşam ise öğrencilerin belediye salonunda düzenledikleri müsamere, halk tarafından izlendi. Bayramın ikinci günü Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından sünnet düğünü yapıldı. Öksüz çocuklar giydirildi ve 50 öksüz çocuğa ziyafet verildi.⁵⁷

23 Nisan Milli Hâkimiyet Bayramı nedeniyle hafta boyunca birtakım etkinlikler de yapıldı. Örneğin Aydın’da ilkokul öğrencileri müşterek bir müsamere düzenlediler. Küçük öğrenciler “Okullarda 23 Nisan” piyesi ile şarkılı “Boş Kale” piyesini ve “Oktay Bisikleti Nasıl Yedi” komedisini başarıyla sergilediler. Küçük öğrenciler mandolinle müzik konseri verdiler. Zeybek raksı, İspanyol, Çin dansları ve birçok rontları da başarıyla sergilediler.⁵⁸ Çocuk haftası nedeni ile ilkokul öğrencilerinin müştereken düzenledikleri ikinci müsamere ise akşam halkevi salonunda verildi.⁵⁹ Halkevi salonunda ayrıca küçüklere kukla gösterisi yapıldı.⁶⁰ Çocuk haftasının son günü olması nedeni ile ortaokul öğrencileri halkevi salonunda bir müsamere verdiler. Öğrenciler Helvacı

55 “Mülhakatta Bayram Tezahürleri”, *Aydın*, 27 Nisan 1938, s.3.

56 “Bozdoğan’da 23 Nisan Bayramı”, *Aydın*, 30 Nisan 1938, s.2.

57 “Karacasu’da Çocuk Bayramı”, *Aydın*, 6 Mayıs 1938, s.2.

58 “Küçüklerin Müsameresi Çok Parlak Oldu”, *Aydın*, 26 Nisan 1938, s.2.

59 “Küçükler İkinci Müsamerelerini de Verdiler”, *Aydın*, 29 Nisan 1938, s.1.

60 “Çocuk Bayramı Devam Ediyor”, *Aydın*, 30 Nisan 1938, s.2.

Çırağı piyesi ile Derse Çalışalım komedisini temsil ettiler. Milli rakslar oynadılar ve Anadolu oyun havalarını söylediler.⁶¹

Bir sene sonra yapılacak bayramda ise bazı konularda dikkatli olunması konusu gündeme geldi. CHP Genel Sekreteri Erzurum Mebusunun 9 Nisan 1939 tarihli yazısında, 23 Nisan Milli Hâkimiyet Bayramı ile onu takip eden çocuk haftasında yapılacak işler konusunda gerekli uyarılar yer almaktaydı. Yazıya göre Çocuk Esirgeme Kurumu merkez ve şubeleri vasıtasıyla düzenlenecek konferanslar ve yapılacak neşriyatla, halkın dikkatinin çocuk ihtiyaç ve meseleleri üzerine çekilmesine çalışılacaktı. Parti örgütleri ve halkevlerinden de bu hafta zarfında genellikle çocuk konuları üzerinde konferanslar, müsamereler, müsabakalar, gösteriler düzenleyerek neşriyatta bulunmaları istenmekteydi.⁶²

23 Nisan Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı nedeniyle daha önceki yıl da olduğu gibi bir program hazırlandı. Programa göre bayramın başladığı 22 Nisan 1939 Cumartesi günü saat 13'ten itibaren resmi ve özel daireler cemiyet ve müesseseler, mağaza, dükkân ve evler donatılacaktı. 22 ve 23 Nisan akşamları önceden belirlenen yerler ışıklandırılacaktı. Takı olanlar taklarını kuracaklardı. Bayram töreninden sonra spor alanında futbol maçı ve spor müsabakaları düzenlenecekti. Maç ve müsabakalara küçükler ücretsiz izleyebileceklerdi. Akşam çocuk esirgeme kurumu tarafından halkevi salonunda küçüklere bir balo verilecekti. Gece ise alanlarda mızıklar çalacak, halk eğlenceleri ve milli oyunlar düzenlenecekti. Hoparlörle güne ait konferanslar verilecekti. Hafta içinde de programlar usulüne uygun tatbik edilecekti. 24 Nisan Pazartesi günü küçüklere halkevi ve çocuk esirgeme kurumu tarafından park sinemasında parasız sinema gösterilecekti. 25 Nisan 1939 Salı günü sosyal yardım şubesi ve çocuk esirgeme kurumu tarafından halkevi salonunda gürbüz çocuk müsabakaları yapılacaktı. 26 Nisan 1939 Çarşamba günü yine sosyal yardım şubesi ve çocuk esirgeme kurumu tarafından Pınarbaşı'nda ilkokul çocuklarına kır eğlencesi düzenlenecekti. 27 Nisan 1939 Perşembe günü küçüklere halkevi salonunda kukla gösterisi yapılacak, 28 Nisan 1939 Cuma günü spor alanında ilkokul öğrencileri arasında voleybol müsabakaları düzenlenecekti. Müsabaka bütün öğrencilere serbestti. Aynı günün akşamı halkevi salonunda çocuklara tekrar kukla ve karagöz gösterilecekti. 29 Nisan 1939 Cumartesi günü halkevi salonunda ortaokul öğrencileri tarafından halka bir müsamere verilecekti. Müsamere İstiklal Marşı ile açılacak, Enver Demiray tarafından Atatürk'ün büyük nutkundan bir parça okunacak, üç perdelik "Mavi Yıldırım" isimli piyes oynatılacaktı. Müzik konseri ve zeybek oyunlarından sonra 15. Yıl Marşı okunacaktı. Hafta boyunca çeşitli konferanslar verilecekti.⁶³

1939 yılındaki çocuk bayramı da hazırlanan programa göre yapıldı. Merasim saatinden önce köylü, şehirli ve bütün vatandaşlar şehrin muhtelif yerlerinde kümeler halinde beklemeye başladılar. Program gereğince tezahüratın ve konuşmaların yapılması için tahsis edilen halkevi alanı, erken saatlerden itibaren dolmaya başladı. Hemen hemen bütün esnaf, tüccar ve en küçük satıcıya kadar her yurttaş bulunduğu çatıyı bayraklarla ve merasim dallarıyla süsledi. Düzgün ve temiz kıyafetlerini giyen öğrenciler toplanma sahası olan Cumhuriyet Okulu'na doğru hareket ettiler. Öğrencileri, şehrin hayır kurumları tarafından verilmiş olan kamyonlar takip ediyordu. Halkevi ve spor bölgesi tarafından hazırlanan program gereğince Sanat ve Ortaokul öğrencileri

61 "Ortaokul Talebeleri Parlak Bir Müsamere Verdiler", *Aydın*, 1 Mayıs 1938, s.1.

62 BCA, 23 Nisan Egemenlik Bayramı ve Çocuk Haftası Kutlamalarının Yapılacağı, 490.1.0.0/4.20.9,09.04 .1939,s.1.

63 "23 Nisan 939 Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı Programı", *Aydın*, 18 Nisan 1939, s.2.

de önlerinde askeri mızıkla olduğu halde halkevi önüne doğru gelmeye başladılar. Mızıkla, yürüyüş marşını çalıyordu. Sanat ve ortaokulu, cumhuriyet okulunda toplanmış olan ilkokul öğrencileri takip etti. Hayır kurumları ile sporcular da kendilerine ayrılan yerlere geldiler. Tören, askeri mızıkanın çaldığı İstiklal Marşı ile başladı. İstiklal Marşı'nı takiben halkevi tarafından hazırlanan halk kürsüsünde, ortaokul müdürü Refik Yıldırım tarafından günün anlam ve önemini belirten bir konuşma yapıldı. Hemen ardından sanat okulu, ortaokul ve ilkokul öğrencileri konuşmalarını yaptılar. Halkevi önünde bir saati geçen törenden sonra resmi geçide başlandı. Askeri mızıkla ve halkevi bandosunun, halkevi önünde çaldıkları resmi geçit marşı ile birlikte sırayla öğrenciler, sporcular, gençlik kafilesi ve kalabalık bir vatandaş topluluğu, belediye önünden Atatürk Büstüne çelenk koyma merasimi için hareket ettiler. Merasim komiserinin işaretiyle halk, okullar ve kurumlar hükümet önünde yerlerini aldılar. Çelenk koyma merasimine yine İstiklal Marşı ile başlandı. Milli Marşı müteakip vali ve komutan vali ve CHP çelengini, Halkevi başkanı Neşet Akkor halkevi çelengini, Raif Aydoğdu belediye, Doktor Nuri Erkan Kızılay, Ahmet Emin Arkan Hava Kurumu çelenklerini, öğrenci ve öğretmenlerden oluşan bir grup da okulların çelenklerini Atatürk'ün büstü etrafına bıraktılar. Çelenk koyma merasiminden sonra merasime son verildi. Öğleden sonra halkevi salonunda küçükler için çocuk esirgeme kurumu tarafından çocuk balosu düzenlendi. Çocuklara şeker, gazoz, üzüm gibi yiyecekler ve içecekler dağıtıldı. Gündüz erken saatlerde başlayan kalabalık, gecenin ileri saatlerine kadar caddeleri doldurdu. Havanın müsait olmamasına rağmen Aydın halkı, bayramı daha güzel bir şekilde kutladı.⁶⁴

Çocuk Haftası nedeni ile halkevi sosyal yardım şubesi ve çocuk esirgeme kurumu tarafından Pınarbaşı'nda düzenlenen eğlence geç vakte kadar devam etti. Halkevine gelen Gazi Paşa İlkokulu öğrencileri, halkevinde çocuk haftası için kendilerine ayrılan saatte çeşitli oyunlar oynadılar. Gazi Paşa İlkokulu öğrencilerinin okudukları şiirler, hoparlörden yayınlandı.⁶⁵ Program gereğince bütün okullara ayrılan konferans ve konser saatleri oldukça verimli bir şekilde devam etti. 7 Eylül İlkokulu öğrencileri için ayrılan bu saat, öğretmen Yusuf Göksel'in çocuk terbiyesi konulu konuşmasıyla başladı. Ardından çocuklar şiirlerini okudular. Konser verdiler ve monolog yaptılar.⁶⁶ Cumhuriyet İlkokulu son sınıf öğrencileri ise hafta programı gereğince kendilerine ayrılan saati neşe içinde geçirdiler. Cumhuriyet İlkokulu için ayrılan saat aynı okulun öğretmenlerinden Zihniye Demiray'ın çocuk terbiyesi konulu konuşmasıyla açıldı. Ardından okulun son sınıf öğrencileri şiirler okudular ve bir konser verdiler. Konser halkevi hoparlörüyle şehre verildi.⁶⁷ Halkevi salonunu dolduran Orta Mahalle İlkokulu öğrencileri kendilerine ayrılan bu saati öğretmenleri Haydar Yücal'in "Çocukları Tetkik Ediniz" adlı görüşmesiyle açtılar. Koro halinde şarkılar söylediler.⁶⁸ Güzelhisar okulu öğrencilerinin, halkevindeki programı öğretmen Fevzi Yücel'in terbiye amilleri konulu konuşmasıyla başladı. Ardından çocuklar koro şarkılarını seslendirdiler, şiirler okudular. Şiirler ve şarkılar hoparlörle şehre verildi.⁶⁹ Ayrıca çocuk haftası nedeni ile halkevinde kukla gösterisi yapıldı.⁷⁰ Halkevi sosyal yardım şubesi ile çocuk esirgeme kurumu tarafından ortaklaşa düzenlenen

64 "23 Nisan Şehrimizde Parlak Tezahüratlarla Kutlandı", *Aydın*, 25 Nisan 1939, s.1,2.

65 "Dün Bir Kır Eğlencesi Yapıldı", *Aydın*, 27 Nisan 1939, s.1.

66 "7 Eylül Okulu 23 Nisan Saatini Yaşadı", *Aydın*, 28 Nisan 1939, s.1.

67 "Cumhuriyet İlkokulu Talebeleri Dün Bir Konser Verdiler", *Aydın*, 26 Nisan 1939, s.1.

68 "Orta Mahalle İlkokulu Halkevinde", *Aydın*, 30 Nisan 1939, s.1.

69 "Güzelhisar Okulu Küçüklerin Konseri", *Aydın*, 29 Nisan 1939, s.2.

70 "Halkevinde Kukla Gösterilecek", *Aydın*, 27 Nisan 1939, s.1.

gürbüz çocuk yarışları da halkevi salonunda seçme bir uzman heyeti huzurunda yapıldı. Yarışmaya çeşitli yaşlarda birçok öğrenci katıldı.⁷¹ Ortaokul öğrencileri ise halkevinde Çocuk Bayramı Haftasının son günü münasebetiyle bir müsamere verecekler, Mavi Yıldırım isimli müsamereyi sergileyeceklerdi.⁷² Ortaokul öğrencileri hazırladıkları temsili haftanın son günü verdiler. Mandolin konseri düzenlediler. Müsamerede kız öğrenciler zeybek oyunlarını oynadılar.⁷³

23 Nisan Milli Hâkimiyet Bayramı, Aydın'a bağlı diğer yerleşim yerlerinde de oldukça neşeli bir hava içinde kutlandı. Kuyucak'ta 23 Nisan Milli Hâkimiyet Bayramı'nın yıldönümü coşkulu bir şekilde geçti. Bütün kurumlar, hayır müesseseleri, mektepler, cumhuriyet meydanında toplanarak merasimden önce Atatürk için saygı duruşunda bulundular. Günün anlam ve önemine dair konuşmalar yapıldı, şiirler okundu. Gece gençler tarafından hazırlanan müsamere halka ücretsiz seyrettirildi, eğlenceler düzenlendi.⁷⁴ Atça'da merasim saatinden çok daha önce halk Cumhuriyet meydanını doldurmaya başladı. Öğretmen İzzet Yalçinkaya tarafından halk kürsüsünde milli hâkimiyetin değeri ile ilgili bir konuşma yapıldı. Ardından başöğretmen Faruk Özer de kürsüye gelerek milli hâkimiyetin mana ve değerini anlattı. Gençler konuşma yaparken, ilkokul öğrencileri de şiirler okudular. Gece ise öğrenciler tarafından hazırlanan müsamere sergilendi.⁷⁵ Umurlu'da 23 Nisan Bayramı büyük bir alaka ile izlendi. Meydanda nutuklar söylendi. Milli hâkimiyetin kurucularına olan bağlılık tekrarlandı. Gece ilkokul öğrencileri bir müsamere verdiler. Müsamereye Aydın 7 Eylül Okulu öğretmenlerinden Hüseyin Bayındır, kemanla iştirak ederek Umurlu halkını sevindirdi. Gece geç vakte kadar sokaklar, Umurlu halkı ile doldu taşı.⁷⁶

4.19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı

Aydın'da 1937 tarihinde 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı merasimle kutlandı. Bayramla ilgili konuşmalar yapıldı, sahada geçit resmi yapıldı. Öğrenciler hareketlerini halkın alkışları eşliğinde tamamladı. Merasimden sonra Atatürk heykeline çelenkler konuldu. Aydınspor Klübü ile sanat okulu arasında bir futbol maçı düzenlendi. Akşam ise halkevinde bir müsamere verilerek "Akın" piyesi temsil edildi.⁷⁷

Dahiliye Vekili CHP Genel Sekreteri tarafından 16 Şubat 1938 tarihinde Vali ve CHP Başkanlıklarına gönderilen yazıda 19 Mayıs Spor Bayramı'nın önceki yıl yapılandan alınan tecrübelerle göre kutlama talimatnamesinde bazı konuların değiştirildiğinden bahsedilmekteydi. Buna göre kötü havalardan kutlama işine engel olmayacağı tabii olmakla beraber, hava çok fena olursa, spor gösterileri ile geçit resmi ve töreninin, kısmen veya tamamen yapılmamasına kutlama komisyonu karar verecekti. Törene ve geçit resmine ilkokul öğrencilerinin katılması mecbur değildi. Orta ve yüksek okul olmayan küçük kasaba ve köylerde, ilkokullarının yaşlı öğrencilerinin katılması, Kültür Bakanlığı tarafından tamim edilmişti. Mahalli kutlama komisyonu törenin öğleden önce yapılmasına dahi karar verebilecekti.⁷⁸

71 "Dün Halkevinde Bir Gürbüz Çocuk Müsabakası Yapıldı", *Aydın*, 26 Nisan 1939, s.1.

72 "Orta Okulumuz Bugün Bir Müsamere Veriyor", *Aydın*, 29 Nisan 1939, s.2.

73 "Ortaokulun Müsameresi Pek Parlak Oldu", *Aydın*, 30 Nisan 1939, s.1.

74 "Kuyucak'ta 23 Nisan Bayramı", *Aydın*, 28 Nisan 1939, s.3.

75 "Atça'da 23 Nisan Bayramı", *Aydın*, 30 Nisan 1939, s.1.

76 "Umurlu'da 23 Nisan Bayramı", *Aydın*, 3 Mayıs 1939, s.2.

77 "19 Mayıs Bayramı", *Anadolu*, 22 Mayıs 1937, s.5.

78 BCA, 19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı Kutlamalarına Ait Talimatname, 490.1.0.0/4.16.7,16.02.1938, s.1.

19 Mayıs Bayramı hazırlıkları için bir komite oluşturuldu. Vali Özdemir Günday'ın başkanlığında vilayet makamında toplanan komite, kutlama programını hazırladı. Gece yapılacak şenlikler için de halkevi tarafından ayrıca bir program hazırlanması uygun görüldü.⁷⁹ Spor bölgesi de 19 Mayıs bayramında birçok atletik müsabakaların yapılmasına karar verdi.⁸⁰

19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı, sabah saatlerinden itibaren bütün resmi daireler, okullar, kurumlar, müesseseler, dükkân, mağaza ve evler bayrak ve yeşilliklerle süslenecek, gece aydınlatma yapılacaktı. Alanlara dövizler asılacak, mağaza vitrinleri ve nakil araçları günün manasını anlatacak şekilde süslenecekti. Spor alanı da döviz ve bayraklarla süslenecekti. Alana, Türk bayrağı gönderinin yanına talimata uygun olarak parti bayrağı da çekilecekti. Sanat ve ortaokul öğrencileri ile törene katılacak sporcular, Gazipaşa Okulu önünde toplanacaklardı. Cumhuriyet meydanındaki Cumhuriyet Anıtına okullar, spor bölge ve kulübü ile halkevi adına çelenkler konulacaktı. Çelenk koyma töreninden sonra, önde bando eşliğinde sanat okulu, ortaokul öğrencileri ile sporculardan oluşan alay, İstasyon caddesini takip ederek spor alanına gidecekti. Saat tam 14.30'da vali ve parti başkanı, komutan, belediye ve halkevi başkanları, kültür direktörü birlikte alana gelecekler ve hazır bulunan talebe ve sporcuları teftiş ve selamlayarak tören alanındaki yerlerini alacaklardı. Bundan sonra bando İstiklal Marşı'nı çalacak ve direğe Türk Bayrağı çekilecekti. Bayrak çekme töreninden sonra tören başkanı ve bir sporcu tarafından on dakikayı geçmeyecek şekilde söylevler verilecekti. Söylevlerden sonra öğrenci ve sporcular geçit resmi yapılacaktı. Geçit resminden sonra öğrenci gösterileri başlayacak ve önce kızların jimnastik gösterileri yapılacaktı. Bundan sonra erkeklerin jimnastik hareketleri başlayacaktı. Öğrenci gösterileri bittikten sonra sporcuların yarışmalarına geçilecekti. Kızlar arasında 50 metre sürat koşusu yapılırken erkekler arasında 100, 200, 400, 800 metre sürat yarışları ve ayrıca 4x100, 4x400 metre bayrak koşusu ve son olarak halat çekme yarışması yapılacaktı. Atletizm yarışlarının baş hakemi Celal Güngör olup arkadaşlarını kendisi seçecekti. Atletizm yarışlarından sonra emeklilerden oluşan iki takım arasında bir futbol maçı oynanacaktı. Programın uygulanmasından emniyet amiri sorumluydu. Ona yardım edecek kişiler ise üç kişiydi. Yarışmalardan sonra vali ve parti başkanı tarafından kazananlara ödülleri dağıtılacak ve törene son verilecekti. Gece programı ise halkevi tarafından hazırlanacaktı.⁸¹

19 Mayıs Spor Gençlik Bayramı akşamı ise halkevinde bir müsamere verilecekti. 19 Mayıs Atatürk gecesi müsamere programına göre İstiklal Marşı ve andın okunmasından sonra Atatürk'ün nutkundan bir bölüm okunacak, ortaokul öğrencisi tarafından "Helvacı Çırağı" isimli piyes canlandırılacaktı. Müzik konserinin verilmesinden sonra ortaokul öğrencisi tarafından "Derse Çalışım" komedisi sahnelenecek ve son olarak da Onuncu Yıl Marşı söylenecekti.⁸²

Aydın'da bayram coşkuyla kutlandı. Kutlamaların spor alanlarında ve alan bulunmayan yerlerde cumhuriyet meydanlarında yapılması uygun görüldü.⁸³ Hazırlanan program gereğince Sanat ve ortaokul öğrencileri, cumhuriyet alanında yerlerini aldılar. Alandaki anıta çelenkler koyarak önde halkevi mızıkası ile birlikte oradan hareket ettiler. Öğleden sonra başlayan törende öğrenciler ile sporcular hazır bulundular. Kısa bir süre sonra vali ile belediye ve halkevi reisleri,

79 "19 Mayıs Programı Hazırlıkları", *Aydın*, 5 Mayıs 1938, s.1.

80 "19 Mayıs Bayramı Hazırlıkları Devam Ediyor", *Aydın*, 27 Nisan 1938, s.2.

81 "19 Mayıs 938 Spor ve Gençlik Bayramı Programı", *Aydın*, 5 Mayıs 1938, s.3.

82 "19 Mayıs Atatürk Gecesi Müsamere Programıdır", *Aydın*, 11 Mayıs 1938, s.3.

83 "19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı Kutlama Talimatı", *Aydın*, 13 Mayıs 1939, s.2.

kültür ve emniyet müdürü sahaya geldiler. Okulları teftiş ettiler. Bundan sonra mızıkla ile İstiklal Marşı çalındı ve sancak direğe çekildi. Vali ve daha sonra Aydınspor kulübünden bir kişi konuşma yaptı. Bu konuşmaları öğrenci ve sporcuların yaptığı geçit resmi takip etti. Sıra jimnastik gösterilerine gelmişti. Önce ortaokulun 100’den fazla kız öğrencisi, jimnastik öğretmenlerinin komutu ile hareketlerine başladılar. Daha sonra sahaya orta ve sanat okullarında okuyan öğrenciler geldi. 600 kişiyi bulan gençlerin jimnastik hareketleri de oldukça başarılıydı. Bundan sonra atletik sporlar yapıldı. Altı kız öğrencinin katıldığı bir koşu yarışması düzenlendi. Erkekler arasında 100, 200, 400 ve 800 metre koşu yarışması yapıldı. Ayrıca bölge serbest güreş yarışmaları düzenlendi. Daha sonra iki eski takım arasında futbol maçı yapıldı.⁸⁴ 19 Mayıs Atatürk ve Gençlik Günü nedeni ile Aydın ortaokulu öğrencileri, akşam halkevi temsil salonunda bir müsamere verdiler. “Helvacı Çırağı” piyesiyle, “Derse Çalışalım” komedisini oynayan öğrenciler rollerinde oldukça başarılı oldular. Piyas arasında ise şarkılar söylendi.⁸⁵

Bayram Aydın’a bağlı yerleşim yerlerinde de coşkulu bir şekilde kutlandı. 19 Mayıs nedeni ile Ömerbeyli’de ilkokul öğrencileri tarafından okulun bahçesinde bir müsamere verildi. İstiklal Marşı’nın okunmasından sonra başlayan piyesi, komşu köylerden gelen ziyaretçiler de ilgiyle izlediler. Küçük öğrencilerin “Renkler” piyesi ile zeybek oyunları beğeni topladı.⁸⁶ Germencik’te ise 19 Mayıs kalabalık bir halk topluluğunun katılımı ile düzenlendi. Bütün teşekküller, saat 14’te cumhuriyet alanında toplandılar. Törene İstiklal Marşı ile başlandı. Yapılan konuşmalardan sonra öğrenciler, avcılar ve halk, milli çalgılarla spor alanına gelerek geçit resmi yaptılar. Okul himaye heyeti tarafından 50, 70 ve 100 metre koşu ile 25, 35 metre yumurta, 50 metre çuval ve 100 metre bayrak koşuları yapıldı. Kız öğrenciler arasında 25 metre yumurta yarışı düzenlendi. Bu koşullarda kazananlara ödülleri verildi. İlkokulda öğrenciler tarafından verilen müsamerede, okul himaye heyetinin yeni almış olduğu projeksiyon makinesi ile 100’e yakın fotoğraf gösterildi. Köşk ilçesinde de bayram oldukça coşkulu geçti. Program gereğince saat 14’te bütün teşekküller okul bahçesinde toplandılar ve buradan cumhuriyet alanına gelerek kendileri için ayrılan yerlere oturdular. İstiklal Marşı söylenerek bayrak göndere çekildi. Ülkü birliği adına eski bir sporcu tarafından 19 Mayıs ile ilgili bir konuşma yapıldı, öğrenciler tarafından şiir ve manzumeler okundu. İlkokul, hava kurumu ve ülkü birliği tarafından cumhuriyet anıtına birer çelenk konuldu. Ardından öğrenciler jimnastik gösterilerine başladılar. Ardından atletik oyunlara geçildi. İlk olarak yumurta koşusu, daha sonra uzun atlama, yüksek atlama, sürat koşusu, bisiklet koşusu yapıldı ve derece alanlara ödülleri verildi. Ardından voleybol müsabakaları yapıldı. Karapınar’da da 19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı coşkun tezahüratlar eşliğinde kutlandı. Program gereğince saat 14.30’da spor alanında tören başladı. Tören bittikten sonra gençler ve öğrenciler tarafından çeşitli spor eğlenceleri ve yarışmalar yapılarak kazananlara ödülleri verildi. Gece ise Karapınar Gençler Birliği temsil kolu tarafından “Yarım Osman” piyesi sergilendi. Müsamereden çıkarak cumhuriyet alanına gelen halk, davul zurna çaldırarak gece yarısına kadar eğlendi.⁸⁷ Karacasu’da ise önce cumhuriyet anıtına çelenkler konuldu. Kaymakam tarafından öğrenciler ve sporcular teftiş edildi. İstiklal Marşı söylenirken bayrak göndere çekildi. Öğretmenler tarafından günün anlam ve önemine binaen bazı konuşmalar yapıldı. Cumhuriyet alanı “Yaşasın Atatürk, Yaşasın Cumhuriyet” sözleri ile çımladı. Geçit töreni

84 “19 Mayıs Bayramı Aydın’da Coşkun Tezahüratlarla Kutlandı”, *Aydın*, 20 Mayıs 1938, s.1,3.

85 “Ortaokulun Müsameresi”, *Aydın*, 20 Mayıs 1938, s.1.

86 “19 Mayıs Şerefine Ömerbeyli’de Güzel Bir Müsamere Verildi”, *Aydın*, 21 Mayıs 1938, s.1.

87 “Atatürk Günü”, *Aydın*, 22 Mayıs 1938, s.1,2.

başladı. Daha sonra spor hareketleri yaptırıldı. Bu törenden sonra halk ve öğrenciler CHP önüne geldiler. Başbakan Celal Bayar'ın ilçe partisine armağan ettiği fotoğraflar törenle ve alkışlarla yerine konuldu. Gece her yer fenerle aydınlandı.⁸⁸

Büyük Millet Meclisi'nde Mahrukat Kanunu ile Orman Kanununa ek kanun layihası ve ulusal bayram ve genel tatil günlerine ait kanunda tadilat yapılmasına ait layiha kabul edildi. Bu sonuncu kanun ile 19 Mayıs Gençlik Bayramı günü tatil günü olarak kabul edildi. Tatil günlerinin sonu Cuma gününe denk gelirse müteakip cumartesi günü de tatil edilecekti.⁸⁹ 1939 yılında kutlanacak olan bayramda bu durum dikkate alınacaktı. Vali Özdemir Günday'ın başkanlığında teşekkür eden 19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı Komitesi, 1939 yılında yapılacak bayram nedeni ile toplanarak şenlik programı hazırladı. Hazırlanan program, o günün sabahına aitti. Gece programının hazırlanması da halkevine bırakılmıştı.⁹⁰

19 Mayıs bayramı ile ilgili olarak belirlenen genel esaslara göre 19 Mayıs 1939 Cuma günü sabahтан itibaren bütün resmi daireler, mektepler, müesseseler, kurumlar, mağaza, dükkân ve evler bayrak ve yeşilliklerle süslenecek, gece bazı yerler aydınlatılacaktı. Alan ve caddeler, kısa söz levhalarla, mağaza vitrinleri ve nakil vasıtaları da günün önemini tebarüz ettirir bir şekilde süslenecekti. Saat 10'da halkevinde resim sergisi açılma merasimi yapılacaktı. Bu merasim İstiklal Marşı ile başlayacak, ardından ar şubesi başkanı bir konuşma yapacaktı. Törenden ve geçit resminden sonra öğrenci gösterileri, yarışlar ve eski iki takım arasında futbol maçı yapılacaktı. Müsabakalardan sonra vali ve parti başkanı tarafından o günkü müsabakada kazananlarla halkevi bisiklet yarışını kazananlara ödülleri verilerek tören sona erdirilecekti. Müsabaka ve ödül dağıtma töreninden sonra öğrenci ve sporculardan oluşan bir grup, Şehitler Anıtı'na çelenk koyacaklar ve hastaneye giderek gençlik adına hatıra soracaklardı. Bu programın uygulanmasından Emniyet Müdürü Ekrem Sokullu sorumluydu. Celal Güngör, Vasfi Çatal ve Mustafa İbre kendisine yardım edecekti. Gece ise hoparlör neşriyatı yapılacaktı. Saat 18'de Atatürk'ün nutkundan bir parça okunacak, halkevi spor şubesi tarafından bir konferans verilecekti. Öğrenci ve sporcular, fener alayları düzenleyecek, parti, belediye, hava kurumu önlerinde mızıklar çalacak, Milli oyunlar düzenlenecekti. Ayrıca halkevi salonunda bir müsamere verilecekti. Önce İstiklal Marşı okunacak, ardından ant içilecek ve müzik konseri verilecekti. Piyes temsil kolu tarafından "Fermanlı Deli Hazretleri" temsil edilecek ve Onuncu Yıl Marşı söylenecekti.⁹¹

Halkevi temsil kolu tarafından 19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı münasebetiyle halkevi salonunda müsamere verildi. Müsamerede "Fermanlı Deli Hazretleri" isimli oyun temsil edildi. Müsamereyi 1000'e yakın seyirci izledi.⁹²

19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı daha önceki yıllara kıyasla daha canlı kutlandı. Program gereğince merasime halkevinde ilk defa açılacak olan resim sergisinin açılma seremonisiyle başladı. Sabah saatlerinden itibaren halkevi kadın ve erkek seyircilerin oluşturduğu kalabalık ile doldu. Serginin bulunduğu kırmızı kurdeleli kapının önünde de merasimin başlamasını bekleyen kalabalık bulunmaktaydı. Resim sergisinin açılma merasimine İstiklal Marşı'nın çalınması ile

88 "Mülhakatta 19 Mayıs Bayramı", *Aydın*, 25 Mayıs 1938, s.1.

89 "19 Mayıs Resmi Bayram Oldu", *Aydın*, 14 Haziran 1938, s.1.

90 "Şenlik Komitesi Toplandı", *Aydın*, 5 Mayıs 1939, s.1.

91 "19 Mayıs Atatürk Günü", *Aydın*, 12 Mayıs 1939, s.2.

92 "Spor Bayramı Gecesinde Halkevimizde Bir Temsil Verildi", *Aydın*, 21 Mayıs 1939, s.1.

başlandı. Ardından Vali Özdemir Günday bir konuşma yaptı. Öğretmen Haydar Gürel tarafından yapılan konuşmanın ardından vali tarafından serginin açılışı, kurdele kesilerek yapıldı. Daha ilk günde sergiyi büyük bir kalabalık gezdi. Öğle saatlerinde orta ve sanat okulları, Aydınspor Kulübü ve bisikletliler, önlerinde askeri mızıka olduğu halde toplandıkları Gazipaşa Okulu'ndan hareketle spor sahasına doğru yürümeye başladılar. Bu grubun geçtiği yerde bekleyen kalabalık halk toplulukları da grubun peşine takılarak merasim alanına geldiler. Halk başta olmak üzere, okullar, spor ve gençlik kurumları, diğer kurum ve müesseseler, tören alanında önceden belirlenen yerlerine geçtiler. Hemen ardından vali ve beraberinde komutan, belediye ve halkevi reisleri hep birlikte öğrenci, sporcu, gençlik ve halk grubunu teftiş ederek hatırlarını sordular. İstiklal Marşı'nın söylenmesinden sonra kürsüye gelen vali bir konuşma yaptı. Sporcu gençlerden birinin gençler adına söylediği nutuktan sonra jimnastik hareketlerine geçildi. Önde sanat okulu, ortada ortaokul ve en arkada güreşçi ve sporcular önce resmi geçit yaptılar. Resmi geçidin ardından sahada yerlerini alan öğrenciler jimnastik gösterilerini yaptılar. Ortaokul beden terbiyesi öğretmeni Nesimi Gürsoy'un işareti ile birlikte hareket sahasında yerlerini alan ortaokul kız öğrencileri, halkın beğenisini kazanan gösterilerini sundular.⁹³ Ardından erkek öğrenciler de gösterilerini aynı başarıyla yaptılar.⁹⁴ Hazırlanan program gereğince diğer etkinliklerin yapılmasından sonra programı sona erdi.

Köşk nahiyesinde 19 Mayıs Spor Bayramı büyük bir coşkuyla kutlandı. Köşk Ülkü Birliği üyeleri bayram nedeni ile spor elbiseleri giydiler. O gün bütün kurumlar, gençlik ve öğrenci grupları merasimin ardından Atatürk'ün büstüne ayrı ayrı çelenk koydular. Öğrenciler ve diğer hatipler günün anlam ve önemine binaen konuşmalar yapıp, şiirler okudular. Merasimden sonra öğleyin çeşitli ekipler arasında koşu ve atletizm müsabakaları ve çuval koşusu yarışları yapıldı. Gece kooperatif binasında ilkokul öğrencilerinin düzenlediği müsamere ilgiyle takip edildi.⁹⁵ Atça'da 19 Mayıs Bayramına İstiklal Marşı ile başlandı. Kürsüye gelen kaymakam tarafından günün anlam ve önemini içeren bir konuşma yapıldı. Daha sonra öğrenciler, gençler ve çeşitli kurumlara mensup kişiler, kasabanın muhtelif yerlerini gezerek oralara günün anlam ve önemini belirten vecizeler ve sporun önemini anlatan afişler astılar. Gece ise temsil kolu tarafından "Gavur İmam ve Gömdüğüm O Cihan" piyesleri temsil edildi. 19 Mayıs bayramını takip eden ikinci günde öğretmenler ve halkevi mensupları Yağdere köyüne giderek bu piyesleri orada da temsil ettiler. Buradaki temsil arasında başöğretmen Faruk Özer ve öğretmen İzzet Yalçınkaya tarafından Yağdere halkına hava tehlikesi ve onlara karşı korunma konulu bir konferans bilgi amaçlı olarak verildi. Konferans sonunda 100 kadar köylü kendi istekleri ile Hava Kurumuna yardımcı üye olarak kaydedildiler. Müsamere gecenin geç vaktine kadar devam etti.⁹⁶

5. Zafer Bayramı

1937 yılında İzmir'de yapılan Zafer Bayramı kutlamalarına Aydın ve kasaba hatlarından oldukça kalabalık gruplar geldi.⁹⁷

1938 yılı Zafer ve Tayyare Bayramı nedeniyle bir kutlama programı hazırlandı. Programa göre bütün resmi daireler, belediye, parti ve halkevi, spor bölgesi, cemiyet ve müesseseler, bankalar,

93 "19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı Milsiz Bir Alaka İle Kutlandı", *Aydın*, 21 Mayıs 1939, s.1,2.

94 "19 Mayıs Yurtta Gençlik ve Spor Bayramı", *Ulus*, 24 Mayıs 1939, s.6.

95 "Köşk'te 19 Mayıs Bayramı", *Aydın*, 24 Mayıs 1939, s.1.

96 Atça'da 19 Mayıs", *Aydın*, 25 Mayıs 1939, s.2.

97 "Fuarda Yirmi Dört Saat", *Yeni Asır*, 30 Ağustos 1937, s.5.

mağaza, dükkân ve evler gündüz bayraklarla donatılacak, gece ışıklandırılacaktı. Takı olanlar takılarını kuracak, caddeler dövizlerle süslenecekti. Askeri törene ve geçit resmine vatandaşlar en yeni ve temiz elbiseleri ile gelecekler, askeri tören esnasında bütün mağaza ve dükkânlar kapatılacaktı. Törene bütün Aydınlılar katılacaktı. Merkeze bağlı köyler, başlarında ihtiyar ve parti ocak heyetleriyle gruplar halinde gelecekler, askeri merasim ve geçit resminde bulunacaklardı. Askeri komutanlık tarafından düzenlenen program gereğince askeri merasimden önce komutanlıkta ordu tebrik edilecekti. Tebrik ziyaretinde bulunacaklar sabah halkevinde toplanacaklar, vali ve CHP başkanının başkanlığında komutanlığa gideceklerdi. Komutanlıktan Şehitler Anıtı önündeki tören alanına gelinerek komiserler tarafından gösterilecek yerlere geçilecekti. Buradaki askeri merasim saat 9'da başlayacağından halkın 8.30'da gelerek komiserler tarafından gösterilecek yerlerini almaları lazımdı. Askeri merasim ve konuşmalardan sonra Şehitler Anıtı'na çelenkler konulacaktı. Çelenk koyacak cemiyet ve müesseseler, çelenklerini hazırlayarak tören yerinde bulunduracaklardı. Çelenkler konulduktan ve askeri geçit resminden sonra törene son verilecekti. Akşam cadde ve alanlarda meşaleler yakılacak, fener alayları yapılacaktı. Belediye, parti ve halkevi, hava kurumu alanlarında mızıkalar çaldırılarak halkın eğlenmesi sağlanacaktı. Zafer Bayramı onuruna orduevinde bir parti verilecekti. Hafta boyunca Zafer ve Uçak Bayramı nedeni ile çeşitli faaliyetlerin yapılmasına devam edilecekti. 31 Ağustos tarihinde Hava Kurumu gazinosunda halkevi bandosunun iştiraki ile eğlenceler düzenlenecek ve piyango çekilişi yapılacaktı. 3 Eylül tarihinde ise orduevinde bir parti verilecekti.⁹⁸ Zafer Bayramı kutlama programına uygun bir şekilde yapıldı.

1939 yılında yapılacak 30 Ağustos haftası nedeni ile Aydın Hava Kurumu şubesi, 2 Eylül akşamı zengin programlı bir parti verilmesine karar verdi. Partiyi düzenleyen heyette yer alan valinin eşi Naşide Çıtak başkanlığında düzenlenen toplantıda, görev taksimi yapıldı. İzmir'de bir caz heyeti ile akrobatik hareketler için Neriman Hanımla görüşüldü. Bunlardan başka çeşitli gösteriler, eğlenceler, sürprizler programa dahil edildi. Düzenleme heyeti, Naşide Çıtak'ın başkanlığında yaptığı diğer bir toplantıda ise, partinin verileceği yer olan Pınarbaşı'nda toplanılarak hazırlıkları gözden geçirilmesine, eksikliklerin tamamlanması için gereken tedbirlerin alınmasına karar verildi. Milli Banka Müdürü Akil Bey ile Belediye Fen İşleri Müdürü İrfan Saylam düzenleme işini üzerlerine aldılar. Belediye Hesap İşleri Müdürü Osman Bircan piyango işlerini, Memleket Hastanesi uzmanlarından Doktor Fuat Bayraktar balo işleri ile yakından ilgilenecekti.⁹⁹

Zafer Bayramı nedeni ile bir kutlama programı düzenlendi. Merasim Başkanlığı Emniyet Müdürü Ekrem Sokullu'ydu. Komiserler ise komutanlık tarafından tayin olunacak bir subayla, müfettiş Necip Gözen, öğretmen Hikmet Şölen, Rifat Emnalar ve Osman Becerik'ten oluşmaktaydı. Programın öğleden sonraki bölümünde hoparlörle Zafer Bayramı hakkında bir konferans verilecekti. Akşam cadde ve alanlarda mızıkalar çalarak halk eğlenceleri düzenlenecek, fener alayı yapılacaktı. Zafer Bayramı şerefine orduevinde bir balo verilecekti.¹⁰⁰ 30 Ağustos Zafer Bayramının aynı zamanda Havacılık Haftası olarak kutlanması nedeni ile Aydın Hava Kurumu tarafından haftanın neşeli geçmesi için bir program hazırlandı. Buna göre 30 Ağustos Çarşamba ve 31 Ağustos Perşembe günleri eşya piyangosu düzenlenecekti. 1 Eylül Cuma akşamı Pınarbaşı Gazinosunda parti verilecek, 3 ve 4 Eylül Pazar ve pazartesi günleri Pınarbaşı Gazinosunda tiyatro

98 “938 Yılı Zafer Ve Tayyare Bayramı Kutlama Programıdır”, *Aydın*, 25 Ağustos 1938, s.1,2.

99 “Havacılık Haftasında Aydın Hava Kurumu Bir Garden Parti Tertip Etti”, *Aydın*, 23 Ağustos 1939, s.1.

100 “939 Yılı Zafer, Tayyare Bayramı”, *Aydın*, 25 Ağustos 1939, s.1, 2.

düzenlenecekti. Münasip bir kumpanya bulunamadığı takdirde 3 Eylül Pazar günü demiryolu kenarındaki Kadri Çavuş gazinosunda bahçe eğlencesi yapılacaktı.¹⁰¹

30 Ağustos Zafer ve Havacılık Bayramı hazırlanan programa uygun olarak Aydın'da büyük bir coşkuyla kutlandı. Bayram nedeniyle şehrin cadde ve sokakları dövizlerle süslendi. Bütün müesseseler, dükkân ve mağazalar bayraklarla donatıldı. Askeri merasimin yapılacağı Şehitler Abidesi önündeki meydanlığa halkevi tarafından hoparlör tesisatı yapıldı. Bayram sabahı sokaklar çok kalabalıktı. Yeni elbiselerini giymiş yüzlerce insan, merasim yapılacak meydanlara doğru gidiyordu. Sabah Vali Sabri Çıtak olmak üzere daire başkanları, belediye, parti ve halkevi başkanları, umumi meclis ve belediye meclis azaları, cemiyet mümessilleri ve protokole dâhil diğer kişiler kumandanlık dairesine giderek mevki kumandanına ve orduya tebrikte bulundular ve merasim alanına geldiler. Parkın etrafında alay mevki almış, kadın erkek, çoluk çocuk binlerce halk meydanlığın etrafını tamamen sarmıştı. Meydanlığın ortasına dikilen direkte Türk bayrağı dalgalanıyordu. Merasime askeri bandonun çaldığı İstiklal Marşı ile başlandı. İlk olarak kürsüye çıkan Teğmen Fevzi Arsin bir konuşma yaptı. Ardından alay kumandanı bir hitabede bulundu. Alay kumandanının alkışlarla sık sık kesilen konuşmasının ardından kıtaatın resmi geçit töreni başladı. Önde alay sancağı olduğu halde selam vaziyetinde kumandanının önünden askerler geçti. Geçit resminden sonra halk, bayrama devam etmek için caddelere dağıldı. Gece orduevinde verilen balo güzel geçti. Askerler fener alayı düzenleyerek şehri dolaştılar. Bütün şehir elektrikle aydınlatılmıştı. Resmi ve özel kurumlar da elektrikle süslenmişti. Şehir parkı çok kalabalıktı. Belediye önünde ve diğer meydanlarda davullar çalıyor ve bunların etrafında halkalanan yüzlerce insan zeybek oyunları oynayarak bayram yapıyordu. Halkın coşkusu gece yarısından sonra ve geç vakitlere kadar devam etti.¹⁰²

Zafer Bayramı Aydın'a bağlı diğer yerleşim yerlerinde de coşkuyla kutlandı. Bozdoğan'da 30 Ağustos Zafer Bayramı nedeniyle daha gecedan şehir baştanbaşa bir gelin gibi donandı. Sabah yapılan törene belediye parkında İstiklal Marşı ile başlandı. Mızıkânın çaldığı marşı, ihtiyat subayı öğretmen Rıza Erdemli'nin konuşması takip etti. Halkevi adına Ziya Güngör, halk ve gençlik adına Ali Taşer, Kadir isminde bir lise öğrencisi ve ilkokul öğrencileri tarafından konuşmalar yapıldı. Konuşmalardan sonra Atatürk büstüne çelenkler konuldu. Geçit resmini takiben ordu adına askerlik şubesine gidilerek tebrikte bulunuldu. Gece yine parkta mızıkâ eşliğinde milli oyunlar oynandı. Halkevi idare heyetinden bir kişinin konuşmasından sonra radyonun ve mızıkânın sırasıyla çaldığı parçalar dinlendi, geç vakte kadar eğlenildi.¹⁰³

Sonuç

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yapılan yeniliklerin geniş kitleler tarafından benimsenmesi, hem devlet millet bütünleşmesini sağlayacak hem de yapılacak yeniliklerin önünü açacaktı. Bu nedenle yöneticiler milleti bir araya getirecek her fırsatı değerlendirmeye çalıştılar. Milli bayramlar halkın toplu olarak bir araya geldiği önemli günlerdendi. Dolayısıyla bu günlerde yapılan törenler ve törenlerde verilen mesajlar oldukça önemliydi.

Aydın ve çevresinde 1937 ile 1939 yılları arasında kutlanan milli bayramlar, halkın bir araya

101 “30 Ağustos Havacılık Haftası”, *Aydın*, 19 Ağustos 1939, s.3.

102 “30 Ağustos Zafer Bayramı Şehrimizde ve Bütün Mülhakatta Büyük Bir Neşe İçinde Kutlandı”, *Aydın*, 1 Eylül 1939, s.1,2.

103 “Bozdoğan'da 30 Ağustos”, *Aydın*, 2 Eylül 1939, s.2.

geldiği önemli günler arasında yer almaktadır. Milli bayramlarda kutlama komisyonunun şehrin valisinin başkanlığında oluşturulması, aslında bu kutlamalara verilen önemin bir göstergesidir. Çünkü yapılacak kutlamalar bir nevi cumhuriyet idaresinin benimsenmesinde itici bir güç olacaktır. Gerçekten de cumhuriyet bayramında cumhuriyetin önemi ile ilgili olarak okullarda hafta boyunca konferanslar verilmesi, konuşmacıların cumhuriyete ve idarecilere bağlılıklarını göstermeleri, şehrin bazı yerlerine, cadde ve sokaklara vecizeler asılması, cumhuriyetin feyz ve başarılarını gösteren grafiklerin yapılandırılması aslında cumhuriyet rejiminin benimsenmesi için önemli argümanlardır. Fakat milli bayramların sadece şehir merkezinde kutlanması yeterli değildir. Çünkü nüfusun önemli bir bölümü merkeze bağlı yerleşim yerlerinde yaşamaktadır. Dolayısıyla bayram coşkusunun köy ve nahiye gibi yerleşim yerlerine de taşınması gerekmektedir. Bu amaçla yöneticiler, alım gücü veya imkanı olmayan ve Aydın'a bağlı köy ve nahiye gibi yerleşim merkezlerinde yaşayan halkın, bayramı coşkuyla kutlamaları için fişek gibi bazı malzemeleri merkezden tedarik ederek köy ve nahiyelere göndermişlerdir. Ayrıca Cumhuriyet idaresinin benimsenmesi için cumhuriyet yönetiminin faziletini göstermek amacıyla broşürler hazırlatarak köylere dağıtımını sağlamışlardır.

Cumhuriyet idaresinin desteklenmesi ve yerleştirilmesi için bayramlarda kullanılan diğer bir araç ise radyolardır. Hükümet hem radyoya olan ilgiyi arttırmak, hem de radyo üzerinden halka politik eğitim vermek amacıyla halkevleri ve halkodalarında radyo dinlenmesi için bir genelge de göndermiştir. Bayram devam ettiği müddetçe halkevi salonundaki radyolarla Ankara ve İstanbul radyolarının yayınının takip edilmesi de bu amaca yönelik bir hareket olarak nitelendirilebilir.

Aydın'da yapılan milli bayram kutlamalarına halkın katılımı oldukça fazladır. Köyde bayram kutlamalarının biraz daha erken bitirilmesine çalışılması aslında merkezde yapılacak bayram kutlamalarına köy halkının da gitmesini sağlamak içindir. Gece yapılan fener alayları halkın coşkusu arttırmış, düzenlenen balolar ve yapılan kır gezileri sosyal hayatın canlanmasına neden olmuştur. Milli bayram kutlamalarında bir araya gelen halkın geçit resmi yapanları alkışlamaları kendi değerlerine verdikleri önemi gösterdiği gibi devlete bağlılıklarının da bir işareti sayılabilir.

Kaynakça

1.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Aydın'da 1934-1946 Yılları Arasında Düzenlenen Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, 490.1.0.0/1141.4.1,12.11.1946.

BCA, 23 Nisan Egemenlik Bayramı ve Çocuk Haftası Kutlamalarının Yapılacağı, 490.1.0.0/4.20.9,09.04.1939.

BCA,19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı Kutlamalarına Ait Talimatname, 490.1.0.0/4.16.7,16.02.1938.

2.Gazeteler

Atatürk Günü, *Aydın*, 22 Mayıs 1938.

Atça'da 19 Mayıs, *Aydın*, 25 Mayıs 1939.

Atça'da 23 Nisan Bayramı, *Aydın*, 30 Nisan 1939.

Aydın, *Yeni Asır*, 23 Nisan 1938, s.7.

Aydın'da, *Anadolu*, 27 Nisan 1937, s.5.

- Aydın'da Çocuk Haftası, *Yeni Asır*, 26 Nisan 1938, s.2.
Aydın'da Hâkimiyeti Milliye ve Çocuk Bayramları, *Anadolu*, 27 Nisan 1938, s.4.
Bozdoğan'da 23 Nisan Bayramı, *Aydın*, 30 Nisan 1938.
Bozdoğan'da 30 Ağustos, *Aydın*, 2 Eylül 1939.
Cumhuriyet Bayramı, *Aydın*, 1 II. Teşrin 1939.
Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları, *Aydın*, 2 Birinciteşrin 1937.
Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları, *Aydın*, 24 Birinciteşrin 1937.
Cumhuriyet Bayramı Kutlama Hazırlıkları, *Aydın*, 21 Birinciteşrin 1937.
Cumhuriyet Bayramına Hazırlık, *Aydın*, 16 Birinciteşrin 1938.
Cumhuriyet Bayramına Hazırlık, *Aydın*, 28 Birinciteşrin 1938.
Cumhuriyet İlkokulu Talebeleri Dün Bir Konser Verdiler, *Aydın*, 26 Nisan 1939.
Cumhuriyetimizin 15. Yıldönümü İçin, *Aydın*, 25 Mayıs 1938.
Çocuk Bayramı Devam Ediyor, *Aydın*, 30 Nisan 1938.
Dün Bir Kır Eğlencesi Yapıldı, *Aydın*, 27 Nisan 1939.
Dün Halkevinde Bir Gürbüz Çocuk Müsabakası Yapıldı, *Aydın*, 26 Nisan 1939.
Fuarda Yirmi Dört Saat, *Yeni Asır*, 30 Ağustos 1937, s.5.
Gürbüz Çocuk Müsabakası, *Aydın*, 26 Nisan 1938.
Güzelhisar Okulu Küçüklerin Konseri, *Aydın*, 29 Nisan 1939.
Halkevinde Kukla Gösterilecek, *Aydın*, 27 Nisan 1939.
Havacılık Haftasında Aydın Hava Kurumu Bir Garden Parti Tertip Etti, *Aydın*, 23 Ağustos 1939.
Kamunumuzda Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları, *Aydın*, 28 Birinciteşrin 1937.
Karacasu'da Çocuk Bayramı, *Aydın*, 6 Mayıs 1938.
Karapınar'da Cumhuriyet Bayramı Hazırlığı, *Aydın*, 26 Birinciteşrin 1938.
Köşk'te 19 Mayıs Bayramı, *Aydın*, 24 Mayıs 1939.
Kuyucak'ta 23 Nisan Bayramı, *Aydın*, 28 Nisan 1939.
Küçükler İkinci Müsameresini de Verdiler, *Aydın*, 29 Nisan 1938.
Küçüklerin Müsameresi Çok Parlak Oldu, *Aydın*, 26 Nisan 1938.
Mekteplerde Konferans, *Aydın*, 27 Birinciteşrin 1938.
Mülhakatta Bayram Tezahürleri, *Aydın*, 26 Nisan 1938.
Mülhakatta Bayram Tezahürleri, *Aydın*, 27 Nisan 1938.
Mülhakatta Cumhuriyet Bayramı, *Aydın*, 2 II. Teşrin 1939.
Mülhakatta 19 Mayıs Bayramı, *Aydın*, 25 Mayıs 1938.

- Nazilli’de Bayram Hazırlığı”, *Anadolu*, 29 İlkteşrin 1937, s.6.
- Orta Mahalle İlkokulu Halkevinde, *Aydın*, 30 Nisan 1939.
- Ortaokul Talebeleri Parlak Bir Müsamere Verdiler, *Aydın*, 1 Mayıs 1938.
- Orta Okulumuz Bugün Bir Müsamere Veriyor, *Aydın*, 29 Nisan 1939.
- Ortaokulun Müsameresi, *Aydın*, 20 Mayıs 1938.
- Ortaokulun Müsameresi Pek Parlak Oldu, *Aydın*, 30 Nisan 1939.
- Spor Bayramı Gecesinde Halkevimizde Bir Temsil Verildi, *Aydın*, 21 Mayıs 1939.
- Şenlik Komitesi Toplandı, *Aydın*, 5 Mayıs 1939.
- Türk Kuşu Talebeleri Atatürk Anıtına Bir Çelenk Koydular, *Aydın*, 28 Birinciteşrin 1938.
- Umurlu’da 23 Nisan Bayramı, *Aydın*, 3 Mayıs 1939.
- 7 Eylül Okulu 23 Nisan Saatini Yaşadı, *Aydın*, 28 Nisan 1939.
- 19 Mayıs Atatürk Günü, *Aydın*, 12 Mayıs 1939.
- 19 Mayıs Bayramı Hazırlıkları Devam Ediyor, *Aydın*, 27 Nisan 1938.
- 19 Mayıs Yurtta Gençlik ve Spor Bayramı, *Ulus*, 24 Mayıs 1939, s.6.
- 19 Mayıs Atatürk Gecesi Müsamere Programıdır, *Aydın*, 11 Mayıs 1938.
- 19 Mayıs Bayramı, *Anadolu*, 22 Mayıs 1937, s.5.
- 19 Mayıs Bayramı Aydın’da Coşkun Tezahüratlarla Kutlandı, *Aydın*, 20 Mayıs 1938.
- 19 Mayıs Programı Hazırlıkları, *Aydın*, 5 Mayıs 1938.
- 19 Mayıs Resmi Bayram Oldu, *Aydın*, 14 Haziran 1938.
- 19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı Kutlama Talimatı, *Aydın*, 13 Mayıs 1939.
- 19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramı Milsiz Bir Alaka İle Kutlandı, *Aydın*, 21 Mayıs 1939.
- 19 Mayıs Şerefine Ömerbeyli’de Güzel Bir Müsamere Verildi, *Aydın*, 21 Mayıs 1938.
- 19 Mayıs 938 Spor ve Gençlik Bayramı Programı, *Aydın*, 5 Mayıs 1938.
- 23 Nisan Şehrimizde Parlak Tezahüratlarla Kutlandı, *Aydın*, 25 Nisan 1939.
- 23 Nisan 938 Ulusal Devletin Kuruluş ve Çocuk Bayramı Programı, *Aydın*, 16 Nisan 1938.
- 23 Nisan 939 Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı Programı, *Aydın*, 18 Nisan 1939.
- 30 Ağustos Havacılık Haftası, *Aydın*, 19 Ağustos 1939.
- 30 Ağustos Zafer Bayramı Şehrimizde ve Bütün Mülhakatta Büyük Bir Neşe İçinde Kutlandı, *Aydın*, 1 Eylül 1939.
- 938 Yılı Zafer Ve Tayyare Bayramı Kutlama Programıdır, *Aydın*, 25 Ağustos 1938.
- 939 Yılı Zafer, Tayyare Bayramı, *Aydın*, 25 Ağustos 1939.
- 1938 Cumhuriyetin On Beşinci Yıl Dönümü Kutlama Programıdır, *Aydın*, 25 Birinciteşrin 1938.

1939 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlama Programıdır, *Aydın*, 20 Birinciteşrin 1939.

1939 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlama Programıdır, *Aydın*, 21 Birinciteşrin 1939.

1939 Yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlama Programıdır, *Aydın*, 22 Birinciteşrin 1939.

3.Araştırma Ve İnceleme Eserleri

Akcan, Erol, “Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.54, Bahar 2014, s.1-38.

Ana Britannica, “Aydın maddesi”, Ana Yayıncılık, C.3, İstanbul, 1986.

Başaran Mehmet ve Sarıbey Haykıran, Aysun, “H.1261/M.1845 Tarihli Nüfus Sayımına Göre Karaosmanoğlu Yakup Paşa Yönetiminde Aydın Güzelhisarı”, *Near East Historical Review*, 10/2, 2020, ss.59-128.

Çelik, Bilgin, “Cumhuriyet Döneminde Aydın Basını”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.8, 1998, ss.147-163.

Bülent Çelik, “Aydın Güzelhisar Merkezindeki Osmanlı Dönemine Ait Vakıfların Tarihsel Dönüşümleri Üzerine Bazı Bilgiler”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.17, S.3, 2019, ss.266-289.

Demir, Tanju, “XIX. Yüzyıl Sonlarında İzmir-Aydın Demiryolu Güzergâhında Amerikalı Bir Seyyahın Gözüyle Aydın Ovası’nda İncir Tarımı ve İzmir’de İncir Ticareti”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S.18. 2004, s.369.

Emecen, Feridun “Aydın maddesi”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İşletmesi, İstanbul,1991.

Ertan, Temuçin Faik, “Çoklu Zeka Kuramı Ve Askeri Okul Hayatının Atatürk’ün Liderliğine Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.60, 2017, ss.55-71.

Gökmen, Ertan, “Aydın Vilayeti Yıllıklarındaki Takvimlerde Önemli Günler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.27, 2019, ss.171-192.

Güneş, Günver, “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Aydın’da Basın Yayın Hayatı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.26, S.41, 2007, s.21-58.

Güneş, Günver ve Elmacı, Mehmet Emin, *Tek Parti Döneminde Aydın’da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları*, Zeus Kitabevi Yayınları, İzmir, 2013.

Karayaman, Mehmet, “İzmir Radyosunun Kuruluşu Ve İlk Yıllarındaki Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.37, 2018, ss.563-588.

Özey, Ramazan, “Adalar Denizi Sahilinde Bir Osmanlı Vilayeti; 1913 Aydın”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S.2, 1998, ss.51-59.

Öztürk, Yücel, “İngiliz Kıdemli Yüzbaşı H. C. Luke’un Yunan İşgali Sonrasında Aydın Vilayeti’ndeki Gözlemleri, 10-21 Eylül 1919”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.13, S.74, 2020, ss.211-226.

Üreten, Hüseyin, “Roma Dönemine Kadar Tralleis Tarihi Ve Attaloslar İle İlişkileri”, *Tarih*

Araştırmaları Dergisi, C.24, S.38, 2005, ss.195-212.

Salman Bolat, Bengül, *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Semih Ofset, Ankara, 2012.

Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Saray Matbaacılık, Ankara, 2011.

Independent Researcher
Sedat KRYEZIU2000 SuhaReka – Prizren
Republic of Kosovo
sedatkryeziu2014@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8522-5457>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 25/06/2022 28/06/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1135791>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

The Ideo-Political Differentiation a Tool to Prevent the Raising of National Awareness in Kosovo

Kosova'da Ulusal Bilincin Oluşturulmasını Önlemek İçin Bir Araç İdeo-Politik ve Farklılık

Abstract

The federal police units exercised a fierce violence to oppress the Demonstrations that took place in the year 1981 in Kosovo. The political measures included the ideological and political differentiation. A large part of the Albanian people became subject to persecution. The purpose of all these measures was to destroy the Albanian intellectual elite, in particular educational institutions, to prevent the strengthening of national awareness. It was no coincidence that the political differentiation was more severe at the University of Prishtina; many professional and national staff were fired. All these actions were taken under the guise of “fighting Albanian nationalism and separatism”, which often happened that Albanians persecuted their patriots under the slogan mentioned above. Therefore, the paper “The ideo-political differentiation a tool to prevent the raising of national awareness in Kosovo”, aims to elaborate the mentioned campaign and the consequences deriving from it.

Key words: Differentiation, Nationalism, Separatism, Persecution

Öz

Federal polis birimleri, 1981 yılında Kosova'da meydana gelen gösterileri bastırmak için şiddetli bir şiddet uyguladı. Siyasi önlemler ideolojik ve siyasi farklılaşmayı içeriyordu. Arnavut halkının büyük bir kısmı zulme maruz kaldı. Tüm bu önlemlerin amacı, ulusal bilincin güçlenmesini önlemek için başta eğitim kurumları olmak üzere Arnavut entelektüel seçkinlerini yok etmektir. Priştine Üniversitesinde siyasi farklılaşmanın daha şiddetli olması tesadüf değildi; birçok profesyonel ve ulusal personel

ATIF: KRYEZIU SEDAT, “Kosova'da Ulusal Bilincin Oluşturulmasını Önlemek İçin Bir Araç İdeo-Politik ve Farklılık”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/2 (Haziran 2022), s. (588-593)

CITE: KRYEZIU SEDAT, “The Ideo-Political Differentiation a Tool to Prevent the Raising of National Awareness in Kosovo”, *Journal of History and Future*, 8/2 (June 2022), pp. (588-593)

görevden alındı. Bütün bu eylemler “Arnavut milliyetçiliği ve ayrılıkçılığıyla mücadele” kisvesi altında gerçekleştirilmiştir ki bu çoğu zaman Arnavutların yukarıda belirtilen slogan altında vatanseverlerine zulmettiği görülmüştür. Bu nedenle, “İdeo-politik farklılaşma Kosova’da ulusal bilincin yükselmesini engellemek için bir araç” başlıklı makale, söz konusu kampanyayı ve bundan kaynaklanan sonuçları detaylandırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Farklılaşma, Milliyetçilik, Ayrılıkçılık, Zulüm

Introduction

The highest instances of the Yugoslav government had prepared and started to implement a series of measures of persecution and punishment of the participants in the demonstrations of 1981. One of the measures that found wide implementation was that of ideological differentiation, or political elimination of all Albanian cadres who were considered “dangerous” to the power and system of the time. This method was initially applied at the University of Prishtina and expanded then to all social institutions, local communities and families. The main executor of this old policy with new methods became the Communist League of Yugoslavia, its political asset together with the Albanians loyal to power.¹

The differentiation affected all social groups that were considered to have supported the demonstrations in one or another manner, starting with politicians who belonged to the “soft” line towards the demonstrations and who strived for a further strengthening and advancement of Kosovo’s autonomy. The campaign of ideological and political differentiation will last for some years, and affected a large number of Albanians of all social groups: politicians, intellectuals, lecturers and famous scholars of Kosovo, and students, etc. The imaginary enemy was sought everywhere among the members of the organization of the Communist League of Yugoslavia (LKJ), the youth, the Socialist League of Working People (LSPP) and the fighters, labours and peasants, University students and lecturers, school teachers, etc.²

The Yugoslav leadership projected two phases of the “ideological-political differentiation”. Initially, from the numerous meetings that were organized, they tried to publicly identify the participants and supporters of the demonstrations, as well as their organizers. Meanwhile, in the second phase that would follow, it was foreseen to make political differentiation in a long-term process.³

The Albanian political leaders were the first target. The cadres who were accused of ignoring the rise of nationalism and indoctrination of Albanians with nationalism were dismissed from high state positions, then those who aimed to strengthen Kosovo’s autonomy were fired. There were also personalities who were now considered to be wasted and not useful to the Serbian government. They were fired or forced to resign as did the chairman of the Kosovo Provincial Committee, MahmutBakalli, the chairman of the Executive Council of the Assembly of Kosovo, BahriOruçi, the deputy chairman of the Executive Council of the SAC of Kosovo, PajazitNushi, provincial

1 Malnar Dario, *SHBA-ja dhe Kosova* (Prishtinë: Koha, 2013).

2 Malnar Dario, 92.

3 Malnar Dario, 92.

secretary for Education, Culture and Science, YmerJaka etc.⁴The differentiation campaign also affected other institutions: the director and editor-in-chief of Prishtina Television was fired, same happened to the director and editors-in-chief, as well as the director of “Rilindja” Newspaper and Publishing House.⁵

The campaign of ideological differentiation continued for some years and aimed to attack everything Albanian, particularly the politicians that influenced the political and cultural achievements. Fadil Hoxha was an old politician against whom the Serbian nationalist circles in September 1987 would start a savage and denigrating campaign by abusing his statement given some time ago related to gender issues in Kosovo.⁶

Through an interview given to “Zeri e Rinisë”, RemziKolgeci explains some facts about the denigration of Fadil Hoxha; he emphasized: “The Kosovo leadership members didn’t discuss the case of FadilHoxha because the decision was issued by a working groups of the Central Committee of Communist League of Yugoslavia (CCLY), headed by MilnPancevski.EkremArifi represented Kosovo and he was against the decision. Kosovo was also represented in CCLJ by AzemVllasi, Rahman Morina, SvetoDalasheviq, Kole Shiroka, Ali Shkuriu, SanijeVeseli, etc., but none of the lined in side of Fadil Hoxha.”⁷

Apparently, the degradation of Fadil Hoxha was an attempt to destroy everything that had been achieved so far, which was related to his name. So, they tried to erase everything from the historical page regarding the Albanian state-building efforts and this marked first step towards annulment of the political autonomy of Kosovo.

The University of Prishtina was the main focus of differentiation, because it was considered as the “nursery of nationalism”, since the demonstrations had begun there. Lazar Koliševski at the meeting of the Central Committee of the Communist League of Belgrade held on April 5, led the many spears against the education system (especially the university), which was charged with the guilt of “inspirer of Albanian irredentism.”⁸

A number of lecturers were fired, and on fictitious charges such as nationalism and irredentism were sent into isolation. Simply, an open war was declared against the Albanian national awareness.⁹This campaign affected even the students who were first expelled from the University and later imprisoned with severe sentences of up to 15 years in prison. One of the main protagonists of the political leadership in the Socialist Province of Kosovo (KSA) of Kosovo, AzemVllasi, on March 12 will declare: “we can’t talk about a deceived measure but we are dealing with a counter-revolution that has deep roots. Therefore, the deepening of ideo-political differentiation in all spheres of life in Kosovo is a precondition for the normalization of the situation”.¹⁰

4 Lalaj Ana, *Kosova - Rruga e gjatë drejt vetëvendosjes 1941 - 81* (Tiranë, 2000), 393.

5 Nasi Lefter, *Aspekte të shtypjes kombëtare e politike të shqiptarëve në Kosovë (1981-1986)* (Tiranë, 2011).

6 “Rilindja,” tetor 1987.

7 Zëri i Rinisë, “Intervistë me Remzi Kolgecin, anëtar i Kryesisë së KK LKK,” 12.05 1990, 27.

8 Buxhovi Jusuf, *Kosova nga Konferenca e Londrës e deri të protektorati ndërkombëtar* (Prishtinë, 2012), 393.

9 Akademia e Shkencave të Shqipërisë - Qendra e Enciklopedisë Shqiptare, *KOSOVA në vështrim enciklopedik* (Tiranë: Toena, 1999), 126.

10 Sherifi Isak, *Kosova '81 - 89, Reflektimi në Maqedoni* (Tetovë, 2016), 22.

The Austrian newspaper “Kleine Zeitung”, dated April 9, 1981, talking about differentiations with special emphasis on the University, wrote that Yugoslavia was cutting intellectuals in Kosovo. “*There have been major political purges and such a purge was implemented especially at the University of Prishtina, through the “ differentiation process “, where the first student demonstrations begun.*”¹¹

It is understandable why the University of Prishtina and Albanian education in general were attacked, because they wanted to stop the further development of the Albanian school, to hinder the development of the national culture which had gained momentum in recent years. Under the guise of ideological and political differences, a Working Group¹² was formed at the University of Prishtina, which in cooperation with other local communist organs will review cases to determine the measures against academicians.

The rector of the University of Prishtina, academician GazmendZajmi, and vice-rectors were fired. The daily newspaper Rilindjes, reflected in detail the measures for a host of lecturers, scientists, administration workers, students and others: , Dr. Riza Binishit, Mr. Murat Blakajt, Dr. Ali Hadrit, Ph.D. Ali Aliu, Mr. AgimVincës, Dr.RexhepIsmajlit, Dr.FehmiAganit, Dr.RexhepQosjës. Dr. Milorad Qoracit, Mr. IdrizBeranit, Dr.HivziIslamit, Dr. Mustaf Bacajtas well as to some leaders of communist league organizations and self-governing bodies. Ali Hadri was recommended to give up from lecturing, Dr. Mark Krasniqi, Dr.MujeRugova, Dr.Nexhat Daci and Dr.RashitAlidema were subject of suitability review, whereas another proposal included the firing of secretary of the Academy of Arts.¹³

The penalties imposed for political offenses under Article 134 of the LCP (Criminal Code of Yugoslavia) were very high. The most appropriate article to sentence Albanians was Article 114 (counter-revolutionary endangerment), which provided punishments up to 15 years in prison. In many cases, state authorities referred to Article 133 (for hostile propaganda) to punish Albanians.

Under the charge of openly hostile and counter-revolutionary activities and support of demonstrations following University staffing was sentenced: lecturers UkshinHoti, MuhametTernava, and ShaqirShaqiri and professor assistant ShemsiRecica – all of them form the Faculty of Philosophy, RuzhdiSefa, assistant at the Technical Faculty and HalilAlidemaj, clerk at the Faculty of Philosophy. All these people were expelled from the Communist League from an early stage.¹⁴

The differentiation measures were also extended to students through excluding and denying their enrolment, excluding them from dormitories and other measures. Due to moral-political inadequacy and unfair attitudes, 157 candidates that applied for registration were not enrolled in University. For the same reasons, 113 students didn’t receive the dormitory permits, while 64 students were expelled from the dormitory.

---

11 Zenelaj Eqrem, *Shtypi i Austrisë për Demonstratat e shqiptarëve së Kosovës më 1968, 1981 dhe 1989* (Prishtinë: Faik Konica, 2011), 110.

12 “The working group consisted of: AzemVllasi, Dervish Rozhaja, Hajredin Hoxha, RagipHalili, RexhepGashi, MinirDushi, SyrjaPupovci, Millan Sheshlia, BudislavSheshlia... see further: “Rilindja”,19: IX.1982, Prishtinë

13 “Rilindja,” 9 shtator 1982.

14 “Rilindja.” 9 shtator 1982.

Due to “improper behaviour” and “participation in hostile activities” the following administrative measures have been taken: 38 students have been excluded without the right to enrol for up to 5 years; 78 students were expelled without the right to enrol for up to one year; 82 students were reprimanded in writing, while 34 students were reprimanded. It should be noted that the League of Socialist Youth (LRS) in the faculties was in charge to examine the behaviour of a certain number of students, against whom concrete measures will be taken, depending on their responsibility.¹⁵

The ideo-political differentiation was not limited to the SAC of Kosovo; they extended also to Macedonia, Montenegro and Serbia, or by other words - everywhere where Albanians lived. An information from the Embassy of the Republic of Albania in Belgrade addressed to the Central Committee of the Albanian People’s Party stated that the events in Macedonia took place under the influence of the events in Kosovo. There was talk of a serious situation, but it was also suggested that measures be taken by the Albanian state. Here is what the document said: *“On the contrary, in Macedonia and Montenegro, but especially in the first we see a situation that develops, which was expected, under the influence of events in Kosovo, in both directions; to increase the fight of Albanians for national rights and the measures of the Macedonian chauvinists to take advantage of the current situation to oppress the Albanians, taking assimilative measures against the Albanian population in the field of education, cultural rights, etc. The problem in Macedonia is delicate, but in such a situation we have to act too, to do something ...”*¹⁶

Persecution of Albanians continued in other places inhabited by Albanians in Eastern Kosovo. The Vranje court had become the place where severe sentences were imposed against Albanians of Presevo, Bujanovac and Ternovci regions. In March 1982, charges were filed against 11 people (9 of whom were students at the “Skënderbeu” high school in Presevo). They were sentenced to severe imprisonment on charges of being members of the illegal group “BajramCurri”. In May of that year, the Vranje court convicted 4 students from Presevo and Bujanovci on charges of being members of the illegal organization “Voice of Kosovo”. The same court, in June 1983, sentenced 7 other Albanians, all from Bujanovac. Among them 2 were teachers, 2 workers, 1 student, 1 pupil and 1 unemployed.¹⁷

Although the purpose of the ideological differences was to reveal the organizers, the participants and supporters of the 1981 demonstrations, they also had another latent purpose, to spy on each other and to create divisions among the Albanians. However, in most cases this process failed because it was facing the determined resistance of the Albanian people and sabotage on their part.¹⁸ All this campaign of reprisals influenced the Albanians to homogenize and tighten their ranks even more to defend themselves.¹⁹

But how much effective were these repressive measures applied to Albanians? Noel Malcolm in his book “Kosovo a short history” has underlined: “In the final analysis, the political response to the crisis in Kosovo not only did little to improve of the situation, but irritated it even more.”²⁰

15 “Rilindja.” 9 shtator 1982.

16 “Arkivi Qendror i Shtetit, Informacion nga Ambasada e Republikës Së Shqipërisë në Beograd për KQ të PPSH (Sektorit të Jashtëm), Nr.115/1, Beograd, 16.07.1981.” 1981, 4.

17 Nasi Lefter, 101.

18 Nasi Lefter.83.

19 Judah Tim, *KOSOVA Luftë dhe hakmarrje* (Prishtinë: Koha, 2000), 64.

20 Malcolm Noel, *Kosova një histori e shkurtër* (Prishtinë: Koha, 2001), 351.

Conclusion

The Ideo-political differentiation was systematic and affected every level of Albanian society. They started against the political leaders of Kosovo and later specifically against the University of Prishtina. The imaginary enemy was sought everywhere. The purpose of all those measures were to destroy the Albanian intellectual elite, institutions that produced intellectuals, and to prevent the rise and further strengthening of national awareness.

The ideo-political differentiation was not limited to the Socialist Province of Kosovo; with the same intensity was extended to Macedonia, Montenegro and Serbia, or by other words, everywhere where Albanians lived.

During the 1980s, Albanians in Yugoslavia went through an unprecedented saga of persecution, imprisonment and murder, but this did not weaken the Albanians, but rather mobilized and homogenized them even more in their legitimate efforts for freedom and equality.

Bibliography

Akademia e Shkencave të Shqipërisë - Qendra e Enciklopedisë Shqiptare. *KOSOVA në vështrim enciklopedik*. Tiranë: Toena, 1999.

“Arkivi Qendror i Shtetit, Informacion nga Ambasada e Republikës së Shqipërisë në Beograd për KQ të PPSH (Sektorit të Jashtëm), Nr.115/1, Beograd, 16.07.1981.,” 1981.

Buxhovi Jusuf. *Kosova nga Konferenca e Londrës e deri të protektorati ndërkombëtar*. Prishtinë, 2012.

Judah Tim. *KOSOVA Luftë dhe hakmarrje*. Prishtinë: Koha, 2000.

Lalaj Ana. *Kosova - Rruga e gjatë drejt vetëvendosjes 1941 - 81*. Tiranë, 2000.

Malcolm Noel. *Kosova një histori e shkurtër*. Prishtinë: Koha, 2001.

Molnar Dario. *SHBA-ja dhe Kosova*. Prishtinë: Koha, 2013.

Nasi Lefter. *Aspekte të shtypjes kombëtare e politike të shqiptarëve në Kosovë (1981-1986)*. Tiranë, 2011.

“Rilindja,” shtator 1982.

“Rilindja,” tetor 1987.

Sherifi Isak. *Kosova '81 - 89, Reflektimi në Maqedoni*. Tetovë, 2016.

Zenelaj Eqrem. *Shtypi i Austrisë për Demonstratat e shqiptarëve të Kosovës më 1968, 1981 dhe 1989*. Prishtinë: Faik Konica, 2011.

Zëri i Rinisë. “Intervistë me Remzi Kolgecin, anëtar i Kryesisë së KK LKK,” 12.05 1990.

Doç. Dr.
Bülent ÇELİKAydın Adnan Menderes Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
EFELER/AYDIN
bcelik@adu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3882-7877>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 08/04/2022 09/05/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1100373>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

H. 1132-1149/1720-1737 Yılları Arasında Sakız
Muhassıllığına Bağlı Bazı Mukataalardan Yapılan
Havaleler*Transfers Made from Some Mukataa Depending on Muhassıllık
of Chios Between H. 1132-1149/M. 1720-1737*

Öz

1566'da gerçekleşen Sakız Adası'nın Osmanlı donanması tarafından fethi, Osmanlı deniz gücünün Ege ve Akdeniz'deki faaliyetlerinin yoğunluğuna ve bir güç haline gelişine bakıldığında aslında geç kalmış bir fetihtir. Ada uzun yıllardır Ceneviz kontrolündeydi ve Osmanlı toprakları ile Batı Dünyası arasında, özellikle konu ticaret olduğunda, bir tampon bölge konumundaydı. Her iki tarafın da işine gelen bu mevcut durum, adanın Osmanlılar tarafından fethiyle sona erdi. Osmanlı idaresi başlarda kaptan paşa eyaletine bağlı bir sancak kurmayı denediysen de bundan kısa sürede vaz geçti. Ada gerek yetiştirdiği tarımsal ürünlerle gerekse Ceneviz idaresi sırasında oluşturduğu dokuma endüstrisi ve bunun ticareti sayesinde kendi ekonomik yapısını oluşturmuştu. Osmanlı idaresi adada yetişen sakız mestakisi ve dokuma endüstrisinden elde edilen gelirleri mukataa halinde işletmeyi tercih ederek burada idari-mali bir birim olan muhassıllık idaresini uygulamaya koydu. Zaman zaman Ege'de kadim düşman Venedik ile yapılan mücadeleler bu üretim ve ticareti zor durumda bıraksa da Osmanlı idaresi altında adada barış sürdü. Bu çalışmamızda adanın XVIII. yüzyıl'da Osmanlı merkezi tarafından vergilendirilen bazı mukataa gelirlerinden yapılan çeşitli harcama kalemlerini ve bu yolla Osmanlı Devleti'ne sunduğu katkıları incelemeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler; Osmanlı Devleti, Sakız Adası, Kırım Hanları, muhassıl, mukataa, kumaş, mastaki.

ATIF: ÇELİK Bülent, "H. 1132-1149/1720-1737 Yılları Arasında Sakız Muhassıllığına Bağlı Bazı Mukataalardan Yapılan Havaleler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/2 (Haziran 2022), s. (594-613)

CITE: ÇELİK Bülent, "Transfers Made from Some Mukataa Depending on Muhassıllık of Chios Between H. 1132-1149/M. 1720-1737", *Journal of History and Future*, 8/2 (June 2022), pp. (594-613)

Abstract

The conquest of Chios by the Ottoman navy, which took place on 1566, was actually a belated conquest, considering the intensity of the activities of the Ottoman Sea power in the Aegean and Mediterranean and its becoming a power. The island was under Genoese control for many years and was a buffer zone between Ottoman lands and the Western world, especially when it comes to trade. This status quo, which benefited both sides, ended with the conquest of the island by the Ottomans. Although the Ottoman administration tried to establish a sanjak affiliated to the captain pasha province at first, they gave up on this in a short time. In the past, the island has created its own economic structure thanks to the agricultural products it grows and the weaving industry it created during the Genoese administration and the trade of this industry. The Ottoman administration preferred to operate the incomes obtained from the Chios mastaki grown on the island and the weaving industry, as mukataa, put into practice the muhassılık administration, which is an administrative-financial unit. Although the struggles with the old enemy Venice in the Aegean from time to time made this production and trade difficult, under the Ottoman rule, peace continued on the island. In this study, we will try to examine the various expenditure items made from some muqataa the income taxed by the Ottoman center of Chios in the XVIIIth century and the contributions it made to the Ottoman Empire in this way.

Keywords; Ottoman Empire, Chios, The Crimean khans, muhassil, muqataa, cloth, mastic.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin tarihinde kuruluşundan itibaren rakiplerle yapılan askeri mücadele, oldukça büyük bir zaman dilimini kapsar. Bu konuda yani Osmanlı Devletinin savaşta geçirdiği toplam sürelerle ilgili yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Dankwart A. Rustow Osmanlı Devleti'nin 1450-1900 yılları arasındaki zaman süresinin %61'ini savaşta geçirdiğini ileri sürmektedir¹. Devletin timar gibi tarımsal üretimin devamlılığı ile eyaletlerde iç güvenliği de sağlayan ya da kuruluş aşamasının hemen başında mali potansiyelleri ve çerçeveleri belirlenmiş olan ve beyliğin iç hazinesine başta askeri harcamaların karşılanmasında kullanılacak olan ve mukataa olarak adlandırılan temel kurum ve prensipler hep bu askeri mücadeleyi desteklemek için var olagelmışlerdi. Uzun yıllar boyunca, timar ve mukataa gelirleri büyük Osmanlı askeri mekanizmasını desteklemişler, gelirleri doğrudan iç hazineye ayrılan zengin Mısır eyaletinden gelen hazinenin Osmanlı maliyesinin gelirleri içinde yer almasıyla da bu finansal destek en yüksek noktasına ulaşmıştı². XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı maliyesinden para çıkışı olmadan, timar

1 Dankwart A. Rustow, "Askeri Miras", L. Carl Brown, İmparatorluk Mirası. *Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* içinde. Çev.Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2000, s. 362. Rustow'a göre Avrupa Devletleri içinde sadece İspanya, aynı süre zarfında % 66'lık oranla Osmanlı Devleti'ni geçiyordu.

2 Mısır'dan İstanbul'a XVIII. yüzyılda yıllık 20 milyon paranın altında vergi gönderilmemeye çalışılırdı. Bu yüzyılda Osmanlı merkez hazinesinin yıllık geliri 1,2 milyar parayken, Mısır eyaleti gelirleri 100 milyon paraydı. İstanbul ile Mısır hazine gelirlerinin oranı 12/1 idi. Osman Onur Genç, *Osmanlı Mısır'ında Bir Yerel Hazine Örneği "Keşufiyye" (1711-1795)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021, s. 4. XVII. yüzyılda 1 para=3 akçe, 1 kuruş 40 para idi. Bir sonraki yüzyıl'da özellikle savaşlar nedeniyle kuruş'un değer kaybı %50'lere ulaşacaktı. Bkz. Ali Akyıldız, "Para", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.34, İstanbul 2007, s. 164-165.

sistemi sayesinde sancaklardaki bazı gelirlerin sipahiye “havale” edilmesiyle, binlerce atlı okçu sipahi Osmanlı ordusunda istihdam edilebiliyordu. Yine taşradaki mukataa olarak işletilen; maden ve tuzlalar, gümrük ve bac resimleri ile mengenerler, boya ve basma atölyeleri, mum imalathaneleri, kahve değirmenleri, göçebe aşiretlerden toplanan adet-i ağnam ile gayrimüslimlerden toplanan cizye gelirleri de hazineye gelir kaydedilmiş durumda mukataa usulüyle işletilmekteydiler.³

XVII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti’nin Avrupa’daki rakibi olan devletlerle mücadelesinde Avrupa’da ortaya çıkan “barut devrimi”ne paralel olarak, ateşli silahların ve bu türden silahları kullanabilen askerlerin önemi artmıştı. Uzun bir eğitimden geçerek ok ve yayda ustalaşan atlı süvari birlikleri olan sipahiler, başta top olmak üzere ağırlıkları hafiflemiş, atış hızları ve menzilleri artmış ateşli silahlara karşı etkili olamamaya başladıkça, timar sistemi yerini Osmanlı askeri yapısının ihtiyaç duyacağı yeni piyade birliklerini besleyecek olan iltizam ve malikâne usullerine bırakacaktı. Mevcut mukataalar ve mukataaya dönüşen eskinin timar gelirleri, bu yeni ordunun finansmanında kullanılacak bu da Osmanlı hazinesinin nakit ihtiyacının artması anlamına gelecekti.

Sakız Adası ile ilgili yakın tarihli bazı çalışmalarda Osmanlılar tarafından fetihten sonra ada halkına, diğer coğrafyalarda yaşayan Osmanlı re’âyâsı’ndan farklı olarak bir takım ayrıcalıklar tanındığından bahsedilir. Ada’da yaşayanlar vergi, ticaret, ibadet, hukuk konularında bir takım ayrıcalıklara sahiptiler. En çok dikkati çeken ayrıcalıklar vergi alanındaydı. Buna göre Sakızlılar haraç, cizye ve ispenç dışındaki vergilerden, örneğin çift resminden, koyun, bağ, bahçe ve tarlalardan alınan vergilerden muaftılar⁴. Ayrıca özel mülkiyet, sancakbeyi ve kadılar aracılığıyla güvence altına alınmıştı. Ancak Filiz Yalçın Keskin doktora çalışmasında, Osmanlı belgelerinde bu ayrıcalıkların tüm ada halkına değil sadece sakız üreten köyler için geçerli olduğunu vurgulandığını belirtmektedir⁵. Gerçekten de Sakız’da sakız ağaçlarından mastaki üreten 21 köy bünyesinde Mastaki mukataası adı verilen özel bir mali ünite oluşturulmuş, sakız üretimi ile mükellef kılınan bu köyler, devlete istenilen miktarda sakız verdikleri ve ağaçların bakımını yaptıkları sürece vergiden muaf tutulmuşlardı⁶.

Bu yayınımızı hazırlarken yararlandığımız temel arşiv belgeleri Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi bünyesindeki Bab-ı Defteri Başmuhasebe kalemine bağlı DBŞM_SKM kısaltmalı Sakız muhassıllığına ait 1 numaralı dosya içerisinde bulunan belgeler topluluğudur. Aşağıda transkripsiyonunu da vermiş olduğumuz bu belgeler topluluğu; belgenin içinde bulunduğu zarf, belgenin kendisi ve ekleri ile birlikte toplam 322 adet jpg dosyasından oluşmaktadır. Pek çoğu *sebeb-i tahrir hükmü*⁷ ile başlayan, üstünde padişah tuğrasının çekili olduğu, arka sayfasında da sakız mahkemesinde işlem görmüş hüccetlerin

3 Bkz. Mehmet Genç, “Mukataa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.31, Ankara 2020, s. 130. Devlet uygun gördüğü her türlü zirai üretim biçimini, ticari ve sanayi kazancı da mukataaya dönüştürebilirdi.

4 Filiz Yaşar Keskin, *Bir Osmanlı Adasında Toplum ve Ekonomi (XVI Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sakız)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013, s. 32.

5 Keskin, *A.g.e.*, s. 34.

6 Dilara Dal, *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Aydın 2008, s. 84.

7 Sebeb-i tahrir hükümleri Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*

yazıldığı maliyeden çıkmış hükümler olan bu belgelerin arasında siyakat ile tutulmuş mali kayıtlar da bulunmaktadır.

Kayıtları incelemeye geçmeden önce belgelerin tutulduğu tarihlerde Sakız Adası'nın muhassıllık idaresi ile idare edilmekte olduğunu belirtmemiz gerek. Kendine özgü şartlarla oluşmuş bir idari-mali yönetim biçimi olan muhassıllık uygulaması, XVII. yüzyılın ortalarında Sakız dışında, Mora, Aydın, Halep, Kıbrıs, Canik gibi coğrafyalarda da uygulanmaktadır. Önceleri emin ve amillerin kontrolünde olan yukarıda belirttiğimiz coğrafyalardaki mîrî mukataalar, iltizam sistemine geçildikten sonra tek bir çatı altına toplanıp, muhassıllar tarafından idare edilmeye başlanmıştı⁸. İdareye getirilen muhassıl bu mukataaların gelirlerini topluyor ve yapılması gereken harcamalar için muhassıllığın gelirlerinden görevli kişilere gereken ödemeleri gerçekleştiriyordu. Genelde askeri harcamalar olan bu para transferleri muhassıllığın mali gücüne göre az ya da çok sayıda olabiliyordu.

Sakız'da bulunan en önemli mukataa kalemleri, adada sakız üreten köylere kapsayan Mastaki (mastika) mukataası ile Haremeyn mukataa kalemine bağlı Sakız gümrüğü mukataasıdır. Bu mukataa XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde İzmir, Çeşme, Balat, Eski ve Yeni Foçalar ve Urla gümrüklerini içeren büyük bir gümrük mukataası halinde olup, XVII. yüzyıl başlarında mukataanın değerinin oldukça sabit kaldığı anlaşılmaktadır⁹. Bu mukataanın gelirlerini elde ettiği sakız üretimi adanın en özgün üretimidir. Adanın güneyindeki 21 köy birleştirilerek mastaki mukataası adı verilen bir mukataa oluşturulmuş, adaya özgü bir ürün olan sakız üretimi ile geçinen köylüler bu mukataa gelirlerini oluşturan üretimin içinde yer almışlardır¹⁰. Sakız mahsulü 1,5-2 metre yüksekliğindeki sakız ağaçlarının gövdesinden, kalın dallarından alınır. Bu ürün sadece bu adada yetişmektedir. İncelediğimiz belgeler arasındaki harcamalarda mastaki ve gümrük mukataası gelirlerinden ada dışındaki yerlere yapılan harcamalara rastlamadık.

Sakız mukataaları arasında gelirlerinden çeşitli harcama kalemlerine havale yapılanların başında *Sakız ceziresi mutallâ ve sade akmişe-i mütenevviâ damgası rüsûmu* gelirleri ile *Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbûre kurâları ispenç resmi aşâr-ı şer'îyye ve rüsûmât-ı saire* gelirleri gelmektedir. *Sakız ceziresi damga rüsûmu* ve *Sakız muhassıllığı mukataât malı* kayıtlarıyla gösterilen harcamalar daha ikinci planda kalmaktadır. Belgeler arasında siyakat ile tutulmuş ayrı bir muhasebe kaydında, yukarıda isimlerini vermiş olduğumuz bu mukataaların en önemlilerinin ilk iki mukataa olduğunu gördük. Buradan yapılan bütün harcamalar ilk iki mukataa gelirlerinden yapılmışlardı. Belgede bu iki mukataa ismi ile mukataalara ait 1137 ve 1138 seneleri gelirleri belirtildikten sonra tek tek

8 Muhassıllık uygulaması için bkz. Bülent Çelik, Tanju Demir, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari-Mali Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No:34, Aydın, 2010.

9 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler. Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, Türkçesi Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 144. Esere ait 12 numaralı tabloda bu mukataa gelirlerinin 1621,1623 ve 1626 yıllarında altı buçuk milyon akçeye yaklaşarak, neredeyse aynı olduğu göze çarpmaktadır.

10 Dal 2008, s. 84, Evliyâ Çelebi bu köy sayısını 25 olarak verir. "Anların 25 kurası sakız kuralarıdır. Sakızı tahsil edüp, emine yemin ederek teslim ederler kim bir damla sakız sonradan bulunursa katil ederler, zira cümlesi mîrîdir. Amma akçesin her re'âyâ, eminden alub haraçlarına verirler. Emin dahi bu sakızları cem' edüp Sakız hazinesine padişaha gider." Bkz. Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, 9. Kitap, Yapı Kredi Yayınları İstanbul Mart 2005, s. 67. Emecen köy sayısını 22 olarak vermektedir. Feridun Emecen, "Sakız Adasının Sakızları: Küçük Bir Osmanlı Tarım İşletmesi", *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, sa.37, 2011, s. 4.

yapılan harcamalar kaydedilmişti¹¹. Bu iki mukataadan ilki adada güçlü bir sektör halinde bulunan dokumacılık ile ilgiliyken, ikincisi müslim ve gayrimüslim re'âyâ'nın vermekle yükümlü oldukları vergileri kapsamaktadır. Bu iki mukataaya ait gelirler tablo halinde aşağıda gösterilmektedir.

Mukataa	1137 Yılı Gelirleri (Akçe)	1138 Yılı Gelirleri (Akçe)	Toplam (Akçe)
Mukataa-i resm-i ispençe ve aşar-ı şer'îyye ve rüsûmât-ı saire. Nefs-i Sakız ve kurâ-i cezire-i mezbûr	2295877	2295877	4591754
Mukataa-i resm-i damga-i mutallâ ve sade akmişe-i mütenevviâ ve eşyâ-yı saire ki der cezire-i Sakız	753084	753084	1506168

Akdeniz'deki önemli ticaret yolları üzerindeki konumundan dolayı Sakız, Anadolu'dan gelen kumaşların boyanmasında vazgeçilmez bir ürün olan şap dâhil birçok malın nakil alanlarından biriydi. Yine sadece adada yetişen sakız mastakisinden yukarıda bahsetmiştik. Ancak adanın ana endüstrisinin kumaşlar, özellikle de bitmiş pamuk ve ipek kumaşlar olduğu görülüyor. Sakız Adası'nın kendi ham ipek endüstrisi vardı ve hemen hemen tüm ürün yerel tezgâhlarda kullanılırdı. XVIII. yüzyılın ortalarında adada yaklaşık bin iki yüz tezgâh ve şehre kumaş satan elli ila altmış depo vardı¹². Cenevizlilerin idaresindeyken kurulan bu dokuma endüstrisi Osmanlı idaresinde de devam ettirilmişti. İşte yukarıdaki ikinci mukataamızın gelirlerin sağlayan üretim bu dokumacılık üretimi idi. Daha XVII. yüzyılın başlarından itibaren büyük miktarlarda Sakız kumaşları, hem İstanbul bedesteninde hem de Galata bedesteninde satılıyordu. Bursa'da ise Sakızlı tüccarlara ayırılmış bir han vardı¹³.

Bu iki ayrı gelir kaleminden iki yıl için toplam 6097922 akçe gelir elde edilmiştir. Ancak 27 ayrı kalemden 6061978 akçelik toplam harcamayla 35944 akçelik bir açık bulunmaktadır. Bu harcamaların hangi kalemler olduğu aşağıda incelenmektedir.

1. Sakız Adasındaki Mukataa Gelirlerinden Yapılan Harcamalar

1.1. Giray Hanedan Üyelerine Yapılan Havaleler

Sakız Adası sadece nadir sakız ağacından elde edilen mastakinin üretildiği ya da kendi dokuma manifaktürünü oluşturmuş, pek çok tezgâhında ipek ve pamuklu dokumaların üretildiği bir ada değildi. Ada aynı zamanda azledilmiş eski Kırım hanlarının sürgünde tutuldukları bir mekândı. Bazı sâbık hanlar Sakız ve Rodos gibi adalarda sürgündeyken vefat etmişlerdi¹⁴. İşte bu eski Kırım hanları ve yanlarındaki kalabalık maiyetlerine sâlyâne olarak yapılan ödemeler mukataa

11 D_BŞM_SKM_00001_240. Bkz. Ek.

12 Nurhan Atasoy, Walter B. Denny, Louise W. Mackie, Hülya Tezcan, İpek Osmanlı Dokuma Sanatı, TEB İletişim ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 2001, s. 173.

13 Atasoy, vd. *A.g.e.*, s. 174. 9 Mart 1723-25 Şubat 1724 arası bir yıllık dönemdeki adadaki dokuma sektörü mali açıdan kötü durumdaydı. Adada bulunan yabancı tüccar gruplarının sermayeleri zayıflamıştı. Sektör ekonomik olarak zarar görmüş, iş bulamaz olan dokuyuculardan bazıları İstanbul, Bursa, İzmir gibi şehirlere dağılmışlardı. “*Destgâhların çoğu muattâl kalub ve Rûm bazirgânlar dahi kendi meta'larını 'adem-i revâcibinden naşî işletmeyüb, nessâclara dahi kuvvet-i yevmiye tedârikinden zuhret va'ki olmağın esbâb-ı ta'âyyüşları cem'ine ba'zıları asitâne-i sa'âdetim bekârhânesine gidüb ve kimi dahi Bursa ve İzmir'e perakende olmalarıyla...*” D_BŞM_SKM_00001_140.

14 Hakan Kırımlı, “Geray Hanedanının Osmanlı Devleti Topraklarında Kalan Maddi İzleri”, *Belleten*, Aralık 2021, c. 85, sa. 305, s. 912.

gelirlerinden yapılan harcamaların başında gelmektedir. 1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1137 ve 1138 yıllarında bazı Giray hanedan üyelerine düzenli olarak Sakız Adası mukataa gelirlerinden sâlyâne ödemeleri yapılmıştır. Bunlar; Devlet Giray veledi Baht Giray¹⁵, Salih Giray veledi Devlet Giray¹⁶, Devlet Giray veledân-ı İslâm Giray, Ahmed Giray ve Mahmud Giray¹⁷, Selamet Giray veledi Mübarek Giray, Kırım Giray veledi Murad Giray, Canbek Giray veledi Mehmed Giray, Selamet Giray veledi Toktamış Giray, Mehmed Giray veledi Maksud Giray, Safa Giray veledi Toktamış Giray¹⁸, Sahip Giray veledi El-Hac Selim Giray¹⁹, Bahadır Giray veledi Safa Giray²⁰, Ahmed Giray Sultan veledi Hüsam Giray²¹, Safa Giray Sultan veledi El-Hac Selim Giray²² ve sâbık Kırım hanlarından olup Sakız'da ikâmet eden Devlet Giraydır²³. Bu hanedan üyelerine en küçük miktarı 18434, en büyük miktarı 366433 akçe olan sâlyâne ödemeleri, *Sakız ceziresi mutallâ ve sade akmişe-i mütenevviâ damgası rüsûmu* gelirleri ile *Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbûre kurâları ispenç resmi aşâr-ı şer'îyye ve rüsûmât-ı saire* mukataalarından gerçekleştirilmiştir. Belgelerde dikkatimizi çeken bir nokta da bu hanedan üyelerine ödemenin yapıldığı sırada mahkemede Sakız muhassıllarının da yer almalarıdır. Belgelerin geçtiği tarihlerde muhassıl olarak görev yapan El-Hac Hasan Ağa ve İbrahim Ağa'lar, sâlyâne ödemeleri yapılırken çoğunlukla mahkemede hazır bulunmaktaydılar.

1.2. Giraylar Dışında Bazı Devlet Görevlileri İçin Yapılan Havaleler

Sakız'da sadece Giraylar ikamete mecbur tutulmamışlardır. Bazı Osmanlı devlet görevlileri de Sakız ve diğer adalara sürgüne gönderilmişler, kendilerine de Kırım hanlarında olduğu gibi sâlyâne ödemeleri yapılmıştır. Bunlardan İstanköy'de ikameti ferman olunan sâbık yeniçeri ağası Ahmed'e Sakız muhassıllığı gelirlerinden 885 guruş, 4 taksitte ödenecekti. Bu eski Osmanlı görevlisi için ayrılmış olan sâlyâne önce Menteşe sancağı adet-i ağnam mukataası gelirlerindendi. Ancak Ahmed'in vermiş olduğu Menteşe'nin İstanköy'e uzak olduğuna dair arz uygun görülmüş, adet-i ağnam mukataasından yapılacak ödeme ref' olunarak ödemenin Sakız muhassıllığı gelirlerinden yapılması kararlaştırılmıştı²⁴.

1.3. Askeri Nitelikli Havaleler

Bu bölümde yapılan ödemeler Sakız muhassıllığından gerçekleştirilen en büyük havale miktarını oluşturmaktadır. Sözkonusu askeri harcamalar kabaca iki grupta toplanabilir: İlk olarak Akdeniz'de görev yapan bazı fırkate kaptanlarına ve donanma-yı hümâyûn için yapılan sâlyâne ve bazı malzeme alım ödemeleri, ikinci olarak da Osmanlı Devleti'nde değişik coğrafyalarda bulunan kalelerdeki personele yapılan ödemeler ki bunlar genellikle mevâcib ve çeşitli lojistik ihtiyaçlar için yapılan havalelerdi, bu başlık altındaki ödemelerdir.

15 D_BŞM_SKM_00001_002.

16 D_BŞM_SKM_00001_008.

17 D_BŞM_SKM_00001_029.

18 D_BŞM_SKM_00001_110.

19 D_BŞM_SKM_00001_116.

20 D_BŞM_SKM_00001_119.

21 D_BŞM_SKM_00001_222.

22 D_BŞM_SKM_00001_225.

23 D_BŞM_SKM_00001_122.

24 D_BŞM_SKM_00001_053, D_BŞM_SKM_00001_054 ve D_BŞM_SKM_00001_125. "...lâkin Menteşe sancağı İstanköy ceziresine mesafe-i ba'ide olduğundan tahsilinde suûbet olmağla..."

Akdeniz’de görev alan gemi kaptanlarına Sakız muhassıllığı mukataa gelirlerinden 5 ayrı ödemenin yapıldığını görmekteyiz. Yantopî Hasan²⁵ ve Öküz Mehmed²⁶ adlı firka kaptanlarına *Sakız ceziresi damga rüsûmu* ile *Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbûre kurâları ispenç resmi aşâr-ı şer’iyye ve rüsûmât-ı saire* mukataalarından 200000 ila 360000 akçelik ödemeler gerçekleştirilmiştir. Bu denizciler dışında derya beylerinden merhûm Ebubekir Paşa oğlu Salih Paşa’ya²⁷ ve mîrî firka tecilerden Muhammed kapudan’a²⁸ *Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu* mukataasından ödeme yapılmıştır. Bunun dışında donanma-yı hümâyûn kalyonları için gereken mühimmat ve malzeme için tersane eminine 120000 ve 46860 akçelik havaleler gerçekleştirilmiştir²⁹.

İkinci askeri harcama kalemini kalelerdeki görevli personelin çeşitli ihtiyaçları oluşturmaktaydı. Mukataa gelirlerinden havale yapılan kaleler Sakız’daki kale gibi hemen adada bulunan kale olduğu gibi uzak coğrafyalarda bulunan kaleler de olabilmekteydi. Şam-ı şerif taraflarında, hac yolu üzerinde bulunan Haydar, Asi Hurma, Mukattam kaleleri levazımları³⁰, Bosna livasındaki Kotor kalesi mustahfızlarının mevâcibleri ile Erzurum kalesi topçularının mevâcibleri, Yayçe kalesine bağlı bir palanga olan Urumca palangası azaban cemaati mevâcibleri, Özü kalesi yerli topçuyân mevâcibleri³¹, Sakız kalesindeki 259 nefer yeniçerinin mevâcib, zarar-ı lahm, zahire ve savb-ı baranî çuka bahaları³², 1134 yılına ait Midilli kalesindeki 692 nefer yeniçerinin ki 1137’de bu sayı 606’ya düşmüştü, mevâcib ve savb-ı baranî çuka bahaları³³, Bender kalesindeki 1443 nefer yeniçerinin lahm ve zahire bahaları ile savb-ı baranî çuka bahaları³⁴ ve Resmo kalesindeki 503 nefer yeniçerinin zahire baha ve zemistanî çuka bedelleri³⁵, *Sakız ceziresi damga rüsûmu* ile *Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbûre kurâları ispenç resmi aşâr-ı şer’iyye ve rüsûmât-ı saire* mukataası gelirlerinden ödenmişti.

Bunun dışında bazı askeri malzemenin taşınması için gereken navlun ücreti de Sakız muhassıllığı gelirlerinden ödeniyordu. Örneğin Akdeniz’deki Kaptan Paşa’ya, İstanbul’dan Ganemzâde kalyonu ile gönderilecek toplar, yuvarlak ve mühimmâtın yüklenmesinde kullanılacak şehtiye cinsi mavnanın taşıma ücreti Sakız muhassıllığı mukataa gelirlerinden ödenmişti. Bazı sefer mühimmâtının tedariki için hayme-i hassa mehterbaşısı ağa’ya da havale yapılmıştı³⁶.

1.4. Ada’daki Resmi Görevliler İçin Ayrılan Yevmiyeler

Ada’da muhassıllık idaresi altında özellikle mali konularda görevlendirilen görevlilere yapılan ödemeler de yine muhassıllık gelirlerinden gerçekleştiriyordu. Bu hizmetlerin tamamı resm-i damga

25 D_BŞM_SKM_00001_026.

26 D_BŞM_SKM_00001_041.

27 D_BŞM_SKM_00001_219.

28 D_BŞM_SKM_00001_312.

29 D_BŞM_SKM_00001_240

30 D_BŞM_SKM_00001_014. Aynı belgede Ganemzade kalyonu ile Kaptan Paşa’ya gönderilecek mühimmatı kalyona yükleyecek şehtiye cinsi mavnaya yapılan navlun ödemesiyle ilgili emir de vardır.

31 D_BŞM_SKM_00001_240.

32 D_BŞM_SKM_00001_044, D_BŞM_SKM_00001_047, D_BŞM_SKM_00001_050, D_BŞM_SKM_00001_056.

33 D_BŞM_SKM_00001_086, D_BŞM_SKM_00001_169.

34 D_BŞM_SKM_00001_229, D_BŞM_SKM_00001_234.

35 D_BŞM_SKM_00001_258, D_BŞM_SKM_00001_259.

36 D_BŞM_SKM_00001_228.

malından karşılanmaktaydı. Bazı kayıtlarda bu verginin yeniden konulduğuna dair *müceddeden vaz olunan resm-i damga malından* şeklinde ifadeler de vardır. Sakızdaki bütün dokumacılar ustabaşı olan görevliye ki Pandelli adında bir gayrimüslim idi, damga emini kapısında hazır bulunup, izinli olarak adaya ticaret için gelmiş olan tüccarın getirdiği emtiaları dokumacı tezgâhlarına dağıtma ve teslim etme hizmeti karşılığında mukataa gelirlerinden kendisine ödeme yapılacaktı³⁷. Yabancı tüccarların konuştukları ve kendi tuttıkları kayıtlar ile ilgili dil problemi için bu dili bilen görevliler istihdam ediliyordu. Tüccarın mallarının cinslerinin kaydını o dilde tutacak ve tüccarın eline yine o yabancı dilde yazılmış tezkireler verecek gayrimüslim görevliler mukataa gelirlerinden yaptıkları bu görev karşılığında yevmiye almaktaydılar. Böylece resm-i damga vergisini ödemedi emtia kaçıran tüccarın önüne geçilmiş olacaktır³⁸. Sakızdaki tezgâhlarda işlenen emtia ve eşyaya perdahçıbaşılık görevi ile görevlendirilen Loki ismindeki gayrimüslim³⁹ ile kâtiplik görevlerine getirilen diğer görevlilere de düzenli olarak ödeme yapılmaktaydı⁴⁰.

1.5. Bazı Menzillere Yapılan Havaleler

Osmanlı Devleti'nde haberin bir yerden bir yere hızlı bir şekilde ulaşması çok önemlidir. Bunun için yollar üzerinde aralıklı olarak ve belirli mesafelerde kurulan menzillerin ve burada beslenen sağlıklı atların çok büyük önemi vardı. Özellikle aciliyet taşıyan resmi buyruk ve emirlerin bir an önce ilgili coğrafyaya ulaşması son derece önemli olduğundan devlet bu noktaların layıkıyla görevini yapabilmesi için menzillere kaynak aktarırdı⁴¹. Sakız muhassıllığı gelirlerinden bu türden iki menzile mukataa gelirlerinden havale yapıldığı kayıtlarda görülmektedir. Mekri menziline mîrî ulak bargirleri için yapılan 525 guruş ve Gülgün menzili bargir ve sair bahaları için yapılan 2453,5 ve 500 guruşluk iki ayrı ödeme bu türden harcamalardandır⁴².

1.6. Başkent İstanbul'daki Bazı Kurumlara Yollanan Havaleler

Başkent İstanbul'daki önemli devlet kurumlarından olan harem-i hümayûn, enderûn-ı hümayûn ve matbâh-ı amire ve saire'ye yapılan zahire bahası havalesi olarak 228000 ve 124200 akçelik iki ayrı ödeme, matbâh-ı amire emini El-Hac Halil'in çukadarı Süleyman vekili Ömer Ağa'ya Sakız mahkemesinde teslim edilmişti⁴³.

1.7. Planlı Olmayan Harcamalar

Yukarıda belirttiğimiz harcamaların dışında, Sakız mukataa gelirlerinden, planlı olmayan bazı resmi harcamaların ödemelerinin gerçekleştirildiğini görüyoruz. 1146 yılında biniş-i hümayunda verilecek yemek için yeni olarak yaptırılması ferman olunan büyük sayban için gereken 600000 akçelik ödeme Sakız'da mastaki tahsildarı Abdullah Hoca'ya ve 687000 akçelik ikinci ödeme derya ümerâsından Lala Mehmed Paşa'nın kethüdası Ali'ye muhassıl Zekeriya Ağa tarafından

37 D_BŞM_SKM_00001_059.

38 D_BŞM_SKM_00001_062.

39 D_BŞM_SKM_00001_068.

40 D_BŞM_SKM_00001_065, D_BŞM_SKM_00001_178.

41 Bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.29, Ankara 2004, s. 159-161. Osmanlı'da karayolu ulaşımı için bkz. Ümit Ekin, "Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Karayolu Ulaşımını ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800)", *Belleten*, Yıl 2017, c. 81, sa.291, s. 387-418.

42 D_BŞM_SKM_00001_240.

43 D_BŞM_SKM_00001_131, D_BŞM_SKM_00001_134.

teslim edilmişti⁴⁴.

Aşağıdaki tabloda bu ödemelerin kimlere, hangi mukataalardan yapıldığı, ödeme miktarları ödeyen ve ödemeyi kabul edenlerin kimler olduğu gösterilmiştir. Tabloda görülen tefâvüt-i hasene sütunu ise hazineye giren gelirler ile masraf olarak çıkan giderler arasındaki farkı göstermektedir. Tefâvüt gelirinin oluşması için hazineye bir gelirin altın para cinsinden giriş yapması, daha sonra aynı altının bir gider olarak hazineden çıkış yapması gerekmektedir. XVI. yüzyıl için bu tanım geçerliken XVII. yüzyıl'da her 1000 akçeye 14 akçe *mutad-ı kadîm tefâvüt-i mîrî* alınır kuralı getirilmiştir. Bu %14'lük fark XVI. yüzyılın hazineye giriş çıkış yapan ve bundan kaynaklanan paranın değer kazanması tanımından farklıdır⁴⁵.

Mukataa	Havale nedeni	Tayin Olunan Meblağ (Akçe)	Tevâfüt-i Hasene Meblağ (Akçe)	Toplam Ödenen Meblağ (Akçe/Esedî Gurus)	Toplam Meblağın Ödendiği Görevli	Ödemeyi Yapan Görevli
Sakız ceziresi akmişesi ve eşyâ-yı saire	2 CA 1132(Mart evveli)-1133 Şubatı gayetine dek Kırım Hanı Devlet Giray Han veledi Baht Giray Hanın sâlyânesi akçeleri	98600	1400	100000 akçe/833 gurus, 13 Mısri para	Mahmud Tatar. Tabi'-i Baht Giray Sultan	Muhassıl-ı emvâl Hasan Ağa. Sahib-i tahvil
Sakız ceziresi mutallâ ve sade-i akmişe-i mütenevviâ damgası rüsûmu	2 CA 1132(Mart evveli)-1133 Şubatı gayetine dek Salih Giray Han veledi Devlet Giray Hanın sâlyânesi akçeleri	23664	336	24000akçe/200 gurus	Mehmed Tatar. Tabi'-i Hüsam Giray Sultan	Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa. Sahib-i tahvil
Sakız ceziresi damga rüsûmu	1133 senesi Şam-ı şerif canibinde, hac yolunda Haydar, Asi Hurma? ve Mukattam kaleleri levazimatları, Akdenizdeki Kapudan Paşa'ya, İstanbul'dan Ganemzâde kalyonu ile gönderilecek toplar, yuvarlak ve mühimmatın tahmili için iktizâ eden şehtiyenin navl akçeleri	29580	420	30000 akçe/250 gurus	Rodos mutasarıfı Süleyman Paşa biraderi Ahmed Ağa	Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Sakız ceziresi damga rüsûmu	24 CA 1134(Mart evveli)-1135 Şubat gayetine dek Akdeniz firkatecilerinden Yantopî Hasan kapudanın sâlyâne akçesi (Bodrum sakinlerinde Ali kapudana verilmiş)	354960	5040	360000 akçe/3000 gurus	Bodrum sakinlerinden Ali kapudan	El-Hac Habib Ağa. Tabi-i Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Sakız ceziresi mutallâ ve sade-i akmişe-i mütenevviâ damgası rüsûmu	13 CA 1113 (Mart evveli)-1134 şubatı gayetine dek han-ı sâbık Devlet Giray veledi İslâm Giray, Ahmed Giray ve Mahmud Giray sâlyâneleri akçeleri	66719	947	67666 akçe/563,5 gurus	Kendileri	Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa. Sahib-i tahvil

44 D_BŞM_SKM_00001_264, D_BŞM_SKM_00001_267.

45 Bkz. Baki Tezcan, "Tefâvüt", *Osmanlı Araştırmaları XXIV, The Journal Of Ottoman Studies XXIV*, İstanbul 2004, s. 333, 336.

Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'îyye ve rüsumât-ı saireleri	13 CA 1113 (Mart evveli)-1134 şubatı gayetine dek han-ı sâbık Devlet Giray veledi İslâm Giray, Ahmed Giray ve Mahmud Giray sâlyâneleri akçeleri	97614	1386	99000 akçe/825 guruş	Kendileri	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'îyye ve rüsumât-ı saireleri	1134 Mart evvelinden 1135 Şubatı gayetine dek Akdeniz fırkatecilerinden Öküz Mehmed Kapudan sâlyânesi	355960	4040	360000 akçe/3000 guruş	Kendisi	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'îyye ve rüsumât-ı saireleri	Gurre-i Muharrem 1134-1134 Zilhiccesi gayetine dek Sakız kalesi muhafazasında olan 259 nefer dergâh-ı muallâ yeniçerileri tayinâtları olmak üzere zarar-ı lahm ve zahire bahaları	140341	1992	142333 akçe/1186 guruş, 4 Mısri para	Sabıkan Ser Saksoni olup hala Sakız kalesi yeniçeri zabiti Ali Ağa	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'îyye ve rüsumât-ı saireleri	1135 yılı Sakız kalesi muhafazasında olan 259 nefer dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin yevmiyeleri ile 1134 senesi masar, recec, reşen ve lezez mevâcibleri	528635	7505	536140 akçe/4467,5 guruş	Sabıkan Ser Saksoni olup hala Sakız kalesi yeniçeri zabiti Ali Ağa	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'îyye ve rüsumât-ı saireleri	1133 senesi erbain-i evvelinden 1134 senesi erbain-i evveline gelinceye dek yılı Sakız kalesi muhafazasında olan 258 nefer dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin savb-ı baranî çukaları bahaları	45766	774	46440 akçe/387 guruş	Sabıkan Ser Saksoni olup hala Sakız kalesi yeniçeri zabiti Ali Ağa	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Sakız muhassıllığı malından	İstanköy ceziresinde ikameti ferman olunan sâbık Yeniçeri Ağası Ahmed'e 1135 senesi için 4 taksitte yapılacak ödeme	-	-	885 guruş	Bektaş Ağa. Vekil ve mühürdâr-ı Ahmed Ağa	Muhassıl-ı emvâl El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispençleri, aşâr-ı şer'îyye ve rüsumât-ı saireleri	Sakız kalesi muhafazasındaki 266 nefer dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin gurre M. 1135-gayet-i Z. 1135 seneleri zarar-ı lahm ve zahire bahaları	144510	2051	146561 akçe/1221 guruş 13 Mısri para	-	Ali Paşa
Resm-i damga malından	Cümle dokumacıların üzerine ustabaşı olan Pandelli zimmiye, gurre C 1133-gayet-i CA 1134 arası damga emini kapısında hazır bulunmak ve izinli tüccarın emtialarını dokumacı destgâhlarına vaz ve teslim etmek görevi karşılığında	Yevmi 10 akçe ulufeden toplam 3600 akçe	-	3600 akçe	Kendisi	Damga emini Hasan Ağa

Müceddeden vaz olunan resm-i damga malından (resm-i damga ödemedem emtia kaçırdığı için)	Gurre CA 1133-gayet-i CA 1134 arası yabancı tüccarın eşyasını ecnasıyla defterlere kayd etmek ve bu bilgileri rumî lisana çevirerek yabancı tüccarın eline bu dilde yazılmış tezkireler verme göreviyle görevlendirilmiş bir kitabet hizmeti karşılığında Memaki zımmiye	Yevmi 10 akçe ulufe		10600 akçe ¹	Kendisi	Damga emini Hasan Ağa
Resm-i damga malından	Gurre CA 1133-gayet-i CA 1134 arası damga resmi mukataası kâtibi Ali'nin fenn-i kitabetten haberi olmadığı ve uhdesinden gelmeye iktidarı olmadığından kendi isteğiyle Hacı Hüseyin'e feragati karşılığında	Yevmi 10 akçe ulufe		3600 akçe	Kendisi	Damga emini Hasan Ağa
Müceddeden vaz olunan resm-i damga malından	Gurre CA 1133-gayet-i CA 1134 arası cezire-i Sakızda ve destgâhlarda işlenen emtia ve eşyaya perdahçıbaşı tayin edilen Loki zımmiye	Yevmi 5 akçe vazife		1800 akçe	Kendisi	Damga emini Hacı Hasan Ağa
Resm-i damga malından	1134 yılı Erzurum kalesi bazı topçuyân-ı dergâh-ı âlînin masar, recec, reşen, lezez mevâcibleri	-	-	3371, 5 guruş	Mehmed Çavuş. Topçuyân-ı dergâh-ı âlî	Damga emini Hasan Ağa
Sakız ceziresi resm-i damga-i mutallâ ve sade-i akmişe-i mütenevviâ-i elvân ve eşyâ-i saire	1134 yılı Mekri menzili için bargirân-ı ulak-ı mirî ücreti	-	-	525 guruş	Menzilci Halil	Damga emini Hasan Ağa
Sakız ceziresi resm-i damga-i mutallâ ve sade-i akmişe-i mütenevviâ-i elvan ve eşya-i saire	1133 yılı Bosna livası Kator kalesi mustahfizân mevâcibleri	-	-	228,5 guruş	Ahmed Ağa	Damga emini El-Hac Hasan Ağa
Mukataât-ı muhassıllık-ı cezire-i Sakız	1134 yılı bahâ-i bargirân ve mesârif-ı saire menzil-i Gülgün	-	-	2453,5 guruş	Hacı Osman zade Mehmed	Hasan Ağa
Mukataa-i damga-i cezire-i Sakız	1134 yılı bahâ-i bargirân ve mesârif-ı saire menzil-i Gülgün	-	-	500 guruş	Mehmed Ağa. Hacı Osman zade	
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'iyye ve rûsûmât-ı saireleri mukataası	1134 senesi erbain evvelinden 1135 senesi erbain evveline dek Midilli kalesi muhafazasındaki 692 nefer dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin savb-ı baranî çukaları bahaları	-	-	124500 akçe/1038 guruş	Hafız Halil Çavuş bin Hasan	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i El-Hac Hasan Ağa

Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'iyeye ve rüsûmât-ı saireleri mukataası	Kırım Hanı Devlet Giray'ın veledi İslâm Giray, Ahmed Giray ve Mahmud Giray'ın 24 CA 1134-1135 Şubatı gayetine değin müstehâk oldukları sâlyâneleri	164333	2333	166666 akçe/1388 guruş, 15 Mısri para, 2 akçe	El-Hac Hüseyin Efendi bin İbrahim Efendi. Vekil	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'iyeye ve rüsûmât-ı saireleri mukataası	Akdeniz firkatecilerinden Öküz Mehmed kapudanın 25 C 1135-1136 Şubatı gayetine değin müstehâk olduğu sâlyâne akçesi	197200	2800	200000 akçe/1666,5 guruş	Kendisi	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'iyeye ve rüsûmât-ı saireleri mukataası	Sakız kalesi muhafazasındaki 267 nefer dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin 1135 senesi masar, recec, reşen ve lezez mevâcibleri	739623	10501	750124 akçe/6251 guruş	Dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin zabiti Ali Ağa	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'iyeye ve rüsûmât-ı saireleri mukataası	1134 senesi erbain evvelinden 1135 senesi erbain evveline dek Sakız kalesi muhafazasındaki 266 nefer dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin savb-ı baranî çukaları bahaları	47210	670	47880akçe/399 guruş	Dergâh-ı muallâ yeniçerilerinin zabiti Ali Ağa	El-Hac Habib Ağa. Vekil-i El-Hac Hasan Ağa
Sakız ceziresi resm-i damga-i mutallâ ve sade ve saire resmi mukataası	Selamet Giray veledi Mübarek Giray, Kırım Giray veledi Murad Giray, Canbek Giray veledi Mehmed Giray, Selamet Giray veledi Toktamış Giray, Mehmed Giray veledi Maksud Giray ve Safa Giray veledi Toktamış Giray'ın 5 CA 1135-Mart evveli 1136 senesi sâlyâneleri	366433	5602	377635 akçe/3096 guruş	Girayların vekili olan Mustafa nam kimesne	El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ve cezire-i mezbure kuraları ispenç resmi, aşâr-ı şer'iyeye ve rüsûmât-ı saireleri mukataası	Selamet Giray veledi Toktamış Giray, Kalgay-ı sabık'ın 24 CA 1134-Mart evveli 1135 senesi müstehâk olduğu sâlyâneleri	42496	603	43099 akçe/359 guruş, 6 pare	Kalgay-ı sabık'ın vekili olan Mustafa nam kimesne	El-Hac Hasan Ağa
Sakız ceziresi ispenç resmi ve rüsûmât-ı saire mukataası	Sahib Giray veledi El-Hac Selim Giray. Han-ı sâbık. Ve Azimet Giray sultanın 5 CA 1135-1136 Şubat gayetine dek müstehâk oldukları sâlyâneleri.	128797	1828	130625/1088,5 guruş, 1 pare,2akçe	Sahib Giray sultana tabi Mehmed bölükbaşı canibinden Mustafa tatar	El-Hac Hasan Ağa

Sakız ceziresi mutallâ ve sade ve saire resmi mukataası	Bahadır Giray veledi Safa Giray sultanın 5 CA 1135-1136 Şubatı gayetine değin müstehâk olduğu sâlyânesi	59160	840	60000/500 guruş	Mustafa. Vekil	El-Hac Hasan Ağa
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabii mukataaları	Sâbık Kırım hanı Devlet Giray. Haliyâ Sakız'da meks.1136 yılı atıyyesi akçesi.	118000	2000	200000/1000 guruş	Kendisi	El-Hac Hasan Ağa
Sakız ceziresi mutallâ ve sade ve akmişe-i mütenevvîa ve esvâb ve saire damga resmi mukataası	Gurre Z 1135-şehr-i mezbur gayetine değin iktizâ eden harem-i hümâyûn, enderûn-ı hümâyûn, matbâh-ı amire ve saire zahire bahaları	224808	3192	228000/1900 guruş	Matbah-ı amire emini El-hac Halil'in çukadarı Süleyman vekili Ömer Ağa'ya	El-Hac Hasan Ağa
Nefs-i Sakız ceziresi ve kuraları ispenç resmi ve aşar-ı şer'iyye ve rûsûmât-ı saireleri mukataası	Gurre Z 1135-şehr-i mezbur gayetine değin iktizâ eden harem-i hümâyûn, enderûn-ı hümâyûn, matbâh-ı amire ve saire zahire bahaları	122462	1738	124200/1035 guruş	Matbah-ı amire emini El-hac Halil'in çukadarı Süleyman vekili Ömer Ağa'ya	El-Hac Hasan Ağa
Sakız muhassıllığı malından	Gurre B 1136-C 1137'ye değin İstanköy ceziresinde mek's ve ikameti ferman olunan sâbık Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa'ya. Ahmet Ağa'nın arzuhaline göre: kendisine Menteşe sancağı adet-i ağnâm mukataası malından dört taksit ile 880 guruş tayin olunmuş, ancak Menteşe sancağı İstanköy'e uzak olduğundan, yerine Sakız muhassıllığı malından akçe tayin olunmuştu.	885 guruş	-	885 guruş		Sakız Muhassılı İbrahim Ağa. (Sâbık Yeniçeri Ağa'sı Ahmed Ağa'nın dört taksit olarak aldığı 885 guruşun her bir taksitine ait muhassıl İbrahim Ağa'ya verdiği belgeler eklidir)
Nefs-i Sakız ceziresi ve kuraları ispenç resmi ve aşar-ı şer'iyye ve rûsûmât-ı saireleri mukataası	Midilli kalesi muhâfazasında olan 606 nefer dergâh-ı muâllâ yeniçerilerinin 1137 yılı masar, recec, reşen ve lezez mevâcibleri	118320	1680	120000/1000 guruş	?	?
Resm-i damga malından	Gurre C 1134-1135 senesi CA gayetine değin damga emaneti kapısında hazır bulunmak ve izinli tüccarın emtiasının destgâhlara dağıtımını yapmak şartıyla Pandelli zimmîye	Yevmi 10 akçe	-	30 guruş (yıllık yevmiye)	Kendisi	Damga emini El-Hac Hasan Ağa
Müceddeden vaz olunan resm-i damga malından (resm-i damga ödemedem emtia kaçırıldığı için)	Yabancı tüccarın eşyasını ecnasıyla defterlere kayd etmek ve bu bilgileri rumî lisana çevirerek yabancı tüccarın eline bu dilde yazılmış tezkireler verme göreviyle görevlendirilmiş bir kitabet hizmeti karşılığında mord olan Memaki zimmînin yerine büyük oğlu Yakobi zimmîye	Yevmi 10 akçe	-	24 R 1136-sene gayetine gelince 36günlük ulufesi	Kendisi	Damga emini El-Hac Hasan Ağa

Cezire-i Sakız'da müceddeden vaz' olunan resm-i damga malından	Gurre C 1134-gayet-i CA 1135 arası damga resmi mukataası kâtibi Ali'nin fenn-i kitabetten haberi olmadığı ve uhdesinden gelmeye iktidarı olmadığından kendi isteğiyle Hacı Hüseyin'e feragati karşılığında	Yevmi 10 akçe ulufe	-	3600 akçe	Kendisi	Damga emini Hasan Ağa
Müceddeden Sakız'da vaz' olunan resm-i damga malından	Gurre C 1135-sene-i mezbure gayetine dek cezire-i Sakızda ve destgâhlarda işlenen emtia ve eşyaya perdahçıbaşı tayin edilen Loki zımmiye	Yevmi 5 akçe vazife	-	1800 akçe	Kendisi	Damga emini Hacı Hasan Ağa
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Derya beylerinden Salih Paşa ibnül merhûm Ebubekir Paşa'ya 6 C 1137 (Mart evveli)-1138 Şubatı gayetine değin müstehâk olduğu sâlyâne akçesi	295000	5000	300000/2500 guruş	Kendisi	Sakız muhassılı El-Hac İbrahim Ağa
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Ahmed Giray Sultan veledi Hüsam Giray'ın 26 C 1137 (Mart evveli)-1138 Şubatı gayetine değin müstehâk olduğu sâlyânesi akçeleri	18438	312	18750/156 guruş, 10 pare	El-Hac Seyyid Mehmed	Sakız Muhassılı El-Hac İbrahim Ağa
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Han-ı sâbık Safa Giray Sultan veledi El-Hac Selim Giray'ın 7 B 1138 (Mart evveli)-1139 Şubatı gayetine değin müstehâk olduğu sâlyânesi akçeleri	169625	2875	172500.1437,5 guruş	Kendisi	Sakız Muhassılı El-Hac İbrahim Ağa
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Bender kalesi muhafazasındaki 1443 nefer dergâh-ı muâllâ yeniçerilerinin gurre M 1138-gayet-i Z 1138 senesine değin bir senelik zarar-ı lahm ve zahire bahaları	261443	4431	265864/2215,5 guruş	?	Sakız Muhassılı El-Hac İbrahim Ağa
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Bender kalesi muhafazasındaki 1442 nefer dergâh-ı muâllâ yeniçerilerinin erbain-i evveli 1137-erbain-i evveli 1138 senesine gelinceye değin müstehâk oldukları 1442 savb-ı baranî çukaları bedeli	255234	4326	259560/2163 guruş	?	Sakız Muhassılı El-Hac İbrahim Ağa
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Resmo kalesi muhafazasındaki 503 nefer dergâh-ı muâllâ yeniçerilerinin erbain-i evveli 1145-erbain-i evveli 1146 senesine gelinceye değin müstehâk oldukları zemistanî çukaları bedeli	66540	-	66540/554,5 guruş	?	?
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Resmo kalesi muhafazasındaki 504 nefer dergâh-ı muâllâ yeniçerilerinin gurre M 1146-Z gayeti 1146 senesine gelinceye değin müstehâk oldukları zahireleri bahaları	224134	-	224134/1867,5 guruş, 11 pare, 1 akçe	?	?
Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	1146 senesinde biniş-i hümâyûnda yemeklik için müceddeden yaptırılması ferman olan kebir saybanın iktizâ eden mesârıfı akçeleri	60000	-	60000/500 guruş	Abdullah Hoca. Cezire-i Sakız'da mastaki tahsildarı	Muhassıl Zekeriya Ağa

Vezir Ebubekir Paşa ve ayân El-Hac Ahmed tahvilindeki Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	1146 senesinde biniş-i hümayûnda yemeklik için müceddeden yaptırılması ferman olan kebir saybanın iktizâ eden mesârîfi akçeleri	687600	-	687600/5730 guruş	Ümerâ-yı deryâdan Lala Mehmed Paşa kethüdası Ali	Muhassıl Zekeriya Ağa
Müceddeden vaz' olunan resm-i damga malından (resm-i damga ödemedem emtia kaçırıldığı için)	Yabancı tüccarın eşyasını ecnasıyla defterlere kayd etmek ve bu bilgileri rumî lisana çevirerek yabancı tüccarın eline bu dilde yazılmış tezkireler verme göreviyle görevlendirilmiş bir kitabet hizmeti karşılığında mord olan Memaki zimmînin yerine büyük oğlu Yakobi zimmiye	Yevmi 10 akçe	-	10 RA 1145-senesinde Sultan Ahmed zamanında verilmiş olan atik beratı yerine yeni beratı verilmiş.	Kendisi	Sakız Muhassılı ve damga-i akmişe-i mütenevvia emini Zekeriya Ağa
Vezir Ebubekir Paşa ve ayân El-Hac Ahmed tahvilindeki Sakız ceziresi muhassıllığı ve damga ve tevabihu mukataası	Mîrî firkatecilerden Muhammed Kapudan'ın 29 L 1148-1149 senesi şubatı gayetine dek müstehâk olduğu sâlyânesi akçeleri ²	100000	-	100000/833 guruş, 13 pare, 1 akçe	Mukataanın asıl malından havale ziyade olduğundan ahar maldan havalesi için izin istenmiştir.	
Vezir Ebubekir Paşa ve ayân El-Hac Ahmed tahvilindeki Sakız ceziresi muhassıllığı ve tevabihu mukataası	Mühimmât-ı seferiye tedariki için hayme-i hassa mehterbaşısı ağa'ya hitaben 16 L 1149 tarihli tezkire	-	-	2500 guruş	-	10 güne dek muhassıl tarafından teslim ettirilmesi, muhalefet eden olursa da huzur-ı hazret-i kaymakamiye getirilmesi babında ferman sadır olmuştur.

Sonuç

Sakız Adası, mesafe açısından Anadolu kıyılarına Ege Denizi'ndeki en yakın adalardan biridir. Coğrafi konumu nedeniyle uzun bir süre Ceneviz idaresinde Doğu ile Batı arasında bir köprü görevi görmüş, ticaretin yoğun olarak yapıldığı bir ada olarak, başta sakız olmak üzere kendine özgü zirai ürünlerin üretimi ve pazarlanması ile birlikte, gelişmiş bir mikro ekonomik yapı meydana getirebilmiştir. Osmanlı fethi sonrasında da adada kurulu doküma endüstrisi ile geleneksel olarak üretimi yapılan tarım ürünlerinin mukataa usulüyle vergilendirilmesi yoluna gidilmiş, elde edilen gelirden de bazı kalemlere harcamalar yapılmıştır. Ada'da tesis edilen muhassıllık uygulaması ile mukataa gelirleri göreve getirilen muhassıllar tarafından toplanmaya başlanmış, adada mevcut bulunan mahkemede, başkent İstanbul'un istediği kalemlere ödemeler gerçekleştirilmiştir. Ödemeler, bu tahsil göreviyle görevlendirilmiş olan görevli ve vekillere yapılmıştır. *Sebeb-i tahrir hükmü*yle istenen ödemeler gerçekleştirildikten sonra aynı belgenin çoğunlukla arka tarafına, ödeme işleminin gerçekleştirildiğine, alacaklının alacağına kalmadığına dair mahkemeden alınan hüccet, mahkemede bulunan şuhûdü'l-hâl ile birlikte kaydedilmiştir.

Ege denizinin tam merkezinde, Anadolu kıyılarına çok yakın bir konumda bulunan Sakız'daki Osmanlı idaresi XVIII. yüzyıl'da önemli bir yönetim değişikliğine gitmişti. Ada'da XVI. yüzyıl'daki fetihten sonra atanan sancak beyi, XVII. yüzyıl'da Sakız muhafızına ve sonra da Sakız muhassılına dönüştürülmüştü. Adanın en önemli üretim ve gelir kaynaklarının kontrolüne getirilen muhassılın en önemli görevi, başkent İstanbul'un gerekli gördüğü yerlere bu gelir kaynaklarından tahsil ettiği akçelerden havaleler yapmaktı. Ada'ya özel bir üretim olan mastikanın çoğu muhassıl gözetiminde İstanbul'a gönderilmekteydi. İncelediğimiz yıllar arasında mastika mukataası gelirlerinden yapılmış herhangi bir harcamaya rastlamadık. Yine bir mukataa olarak işletildiğini bildiğimiz bu üretimden elde edilen gelirlerin ya farklı yerlere harcandığını ya da farklı defterlerde kayıtlarının tutulduğunu düşünmekteyiz.

İncelediğimiz yıllarda Sakız'daki mukataalardan özellikle ikisinden, oldukça fazla miktarda havalenin gerçekleştirildiğini gördük. *Mukataa-i resm-i ispençe ve aşar-ı şer'îyye ve rûsûmât-ı saire ve Nefs-i Sakız ve kurâ-i cezire-i mezbûr ve Mukataa-i resm-i damga-i mutallâ ve sade akmişe-i mütenevviâ ve eşyâ-yı saire ki der cezire-i Sakız* olarak kayıtlı bu iki mukataa sahip oldukları gelirlerle, başta Giray hanedan üyelerine yapılan sâlyâne ödemeleri olmak üzere birçok askeri harcamayı, adadaki mukataaların işleyişinde görevlendirilmiş bürokratların yevmiyelerini, başkent İstanbul'daki bazı önemli kurumların ihtiyaçlarını, bazı menzilleri ve inşa faaliyetlerini finanse etmişlerdi.

Bu durum öyle görünüyor ki adanın ekonomik gücünü oldukça zorlamıştı. Muhassılın göndermiş olduğu arzlarda bu durum açıkça belirtilmişti. Sadece iki mukataadan elde edilen gelirlerin başta Giraylar olmak üzere daha çok askeri nitelikteki çok sayıda harcamaya için kullanılması, Sakız'da oldukça eski bir geçmişi olan dokuma sektöründen elde edilen muhassıllık gelirlerine büyük bir darbe vurmuş görünmektedir. Belgelerde ayrıca yabancı dil bilen mukataa çalışanları ile ilgili ihtiyaç, onlara ödenen yevmiye ve bu görevlilere tevdi edilen görevlerin neler olduğuna dair bilgileri, incelediğimiz dosyada bulunan belgelerden elde ediyoruz. Yine bu belgelerden, Sakız'daki damga resminin bir dönem alınamaz hale geldiğini "*müceddeden vaz' olunan resm-i damga malından*" ifadesinden öğreniyoruz. Bu gelirin özellikle uluslararası ticaretten alındığını, yabancı dil bilen görevlilerin, verginin sağlıklı bir şekilde toplanması için çok önemli olduklarını ve Osmanlı devletinin bu vasfa sahip olmayan kâtiplerin yerine yabancı dil bilgisine sahip Osmanlı tebaasından zımmîleri kitabet görevine getirerek bunu sağlamaya çalıştığını görüyoruz.

Anadolu'ya olan yakınlığı ve özellikle İstanbul-İskenderiye arasındaki deniz seyrüsefer güzergâhı üzerinde yer alan Sakız Adası'na, XVII. yüzyıl'da Öküz Mehmed Paşa gibi bazı Osmanlı vezirlerinin ticari yapılar inşa ettirdikleri kurdukları vakıflara ait kayıtlardan anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılda ada ekonomisi Osmanlı devletinin dış ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır. Sakız'da uzun süreden beri önemli bir üretim alanı olan dokumacılık başta olmak üzere, mukataa olarak idare edilen çeşitli üretim biçimlerinden elde edilen vergiler, muhassıllar eli ile yoğun bir biçimde, başta askeri kalemler olmak üzere merkezi devletin gerçekleştirdiği bazı harcamalar için kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalemî Sakız Muhassıllığına Ait 1 Numaralı Dosya İçindeki Belgeler (D_BŞM_SKM_00001)

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akyıldız, Ali, “Para”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.34, İstanbul 2007, s.163-166.

Atasoy, Nurhan, Walter B. Denny, Louise W. Mackie, Hülya Tezcan, İpek Osmanlı Dokuma Sanatı, TEB İletişim ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 2001.

Çelik, Bülent, Tanju Demir, *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari-Mali Yeniden Yapılanma Uygulaması Örneği (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları No:34, Aydın 2010.

Dal, Dilara, *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2008.

Ekin, Ümit, “Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Karayolu Ulaşımını ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800)”, *Bellekten*, Yıl 2017, c. 81, sa.291, s. 387-418.

Emecen, Feridun, “Sakız Adasının Sakızları: Küçük Bir Osmanlı Tarım İşletmesi”, *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, sa.37, 2011, s.1-16.

Evlîyâ Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi*, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, 9. Kitap, Yapı Kredi Yayınları İstanbul Mart 2005.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler. Kent Mekanında Ticaret, Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*, Türkçesi Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

Genç, Osman Onur, *Osmanlı Mısır'ında Bir Yerel Hazine Örneği “Keşufiyye” (1711-1795)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021.

Genç, Mehmet, “Mukataa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.31, Ankara 2020, s.129-132.

Halaçoğlu, Yusuf, “Menzil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.29, Ankara 2004, s. 159-161.

Keskin, Filiz Yaşar, *Bir Osmanlı Adasında Toplum ve Ekonomi (XVI Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sakız)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013.

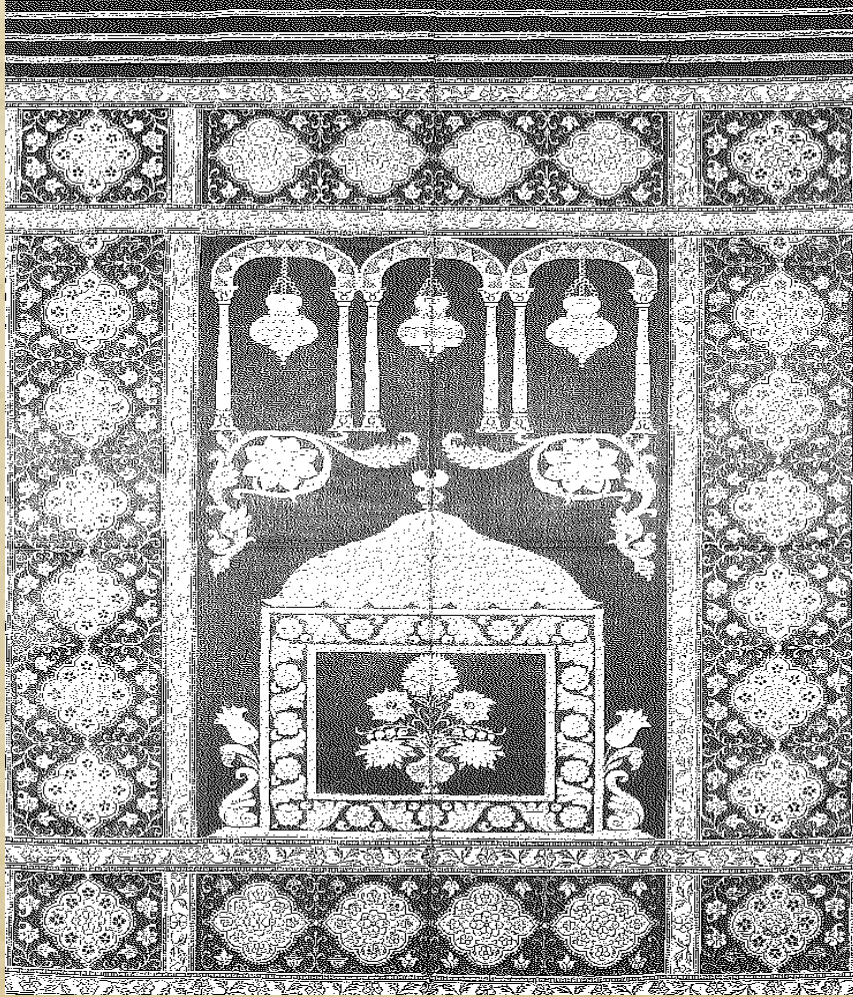
Kırımlı, Hakan, “Geray Hanedanının Osmanlı Devleti Topraklarında Kalan Maddî İzleri”, *Bellekten*, Aralık 2021, c. 85, sa. 305, s. 889-931.

Rustow, Dankwart A., “Askerî Miras”, L. Carl Brown, İmparatorluk Mirası. Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası içinde. Çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2000, s. 360-380.

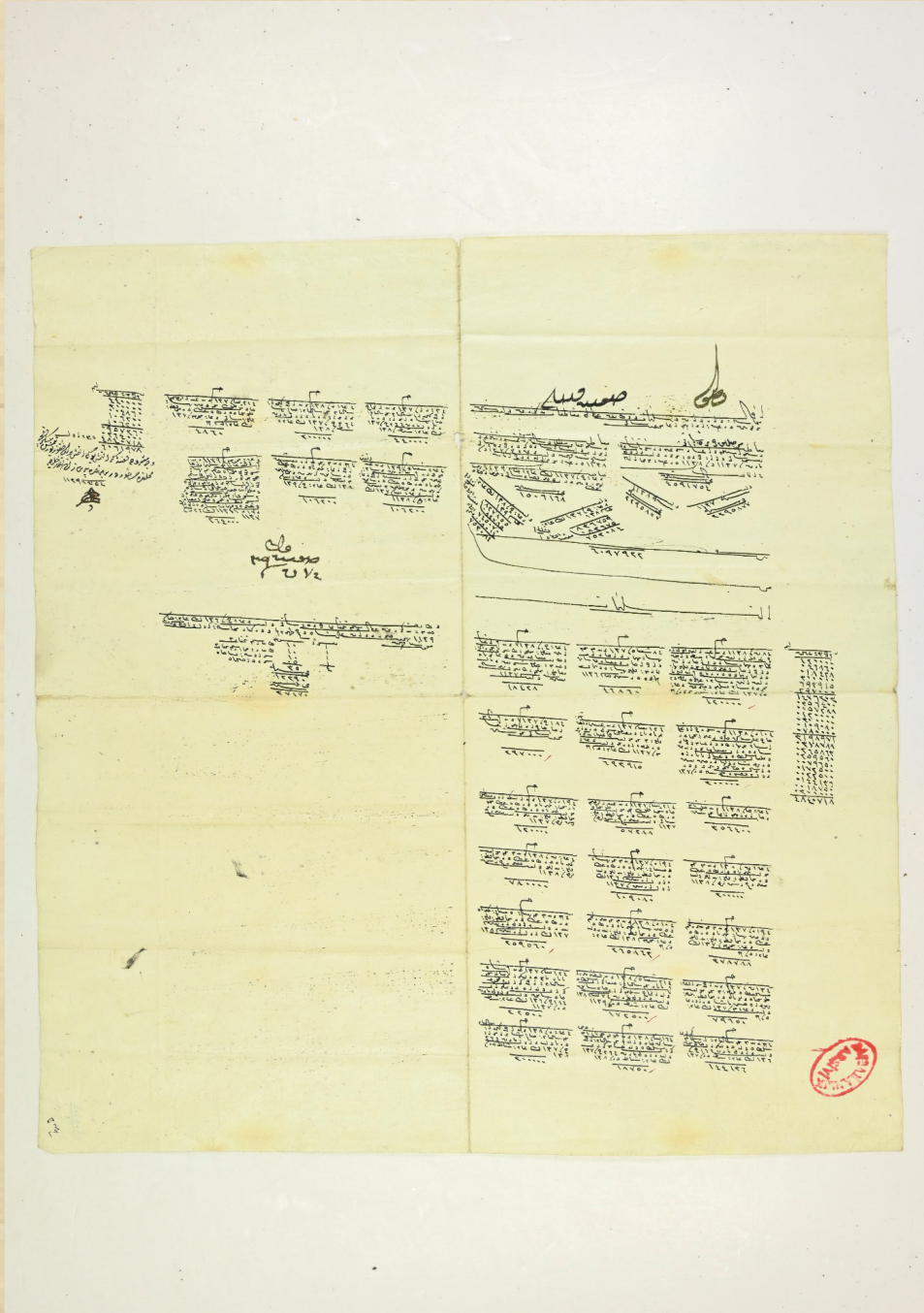
Tezcan, Baki, “Tefâvüt”, *Osmanlı Araştırmaları XXIV, The Journal Of Ottoman Studies XXIV*, İstanbul 2004, s. 333-344.

Şekil 1: Topkapı sarayında bulunan Sakız'da dokunmuş seccade arkasındaki Sakız gümrüğüne ait damgalar. Atasoy vd., İpek Osmanlı Dokuma Sanatı, s. 174.

Şekil 2: Sakız gümrüğüne ait damgaların bulunduğu Topkapı sarayındaki sözkonusu seccade. Atasoy vd., A.g.e., aynı yer.

Ek: D_BŞM_SKM_00001_240.

(Tablo içinde kullanılan dipnotlar)

1 3600 akçe olmalı.

2 Muhammed kapudan'a 1148 senesi Sakız muhassıllığı mukataa malından ödenecek bir yük akçenin, yapılması istenen diğer havale miktarlarının fazla olması nedeniyle başka maldan havale edilmesi için izin istenmektedir. "Fırkate kapudanlarından Muhammed kapudanın salyânesi için yüz kırk sekiz senesi Sakız muhassıllığı malından işbu sebab-i tahrir hükmü ile bir yük akçe havale olunub lâkin mukataanın asıl malından havale ziyade olduğundan meblâğ-ı mezbûrun ahar maldan havalesi için edası yazılmak babında izn-i fermân devletlü inayetlü sultanım hazretlerinindir" *D_BŞM_SKM_00001_313. D_BŞM_SKM_00001_155'te de Sakız muhassılı; tahsil ettikleri cizye malından başka ellerinde akçe kalmadığını, muhasıllık malının teslim edildiğini ancak matbâh-ı âmire emini efendinin 5-6 yük akçe dahi havale buyurduğunu, damga malından teslim ettiklerinin tahsil ettiklerinden fazla olduğu bilgisini vermektedir. "...ve bundan böyle mal-ı cizyeden gayri zimmetimizde mal kalmadı. Mal-ı muhassıllık cümlesi havale olduğundan ma'ada beş-altı yük akçe dahi zîde havale buyurmuştur. Bir taraftan teslim ediyoruz mal-ı damgadan dahi havale olunmağla tahsilimizden izdiyâd-ı mal teslim olunmuştur. Malûm-ı devletleri buyruldukda bir türlü tekâsülümüz yoktur. İnşallahu teâlâ geçen seneden bu sene-i mübarekede ziyadesiyle sa'y olunur..."*